

નવા ગ્રંથો	
સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું	૫૨૭
ગ્રંથાલોક ગાળકો માટે પુસ્તકાલયની સંગ્રહો	૫૨૮
જ્ઞાતી દુનિયા	૫૨૯
લોકસત્તાક પુસ્તકાલય સંધ	૫૩૫
શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા સંબંધી કેટલાક વિચારો	૫૩૬
વાંચન નોંધ	૫૩૮
વસંતપંચમીએ પુસ્તકાલયપર્વથી જરૂર ઉજવો	૫૪૧
પુસ્તકપરિચય	૫૪૩
સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિના વહેણ	૫૪૦
નવીન કાવ્ય	૫૪૧
પુસ્તકાલયોની તપાસણી	૫૪૮
પુસ્તકાલય નોંધ	૫૪૪
વ. રા. પુ. મંડળ ગરુડરાત નં. ૧	૫૪૬
" " " નં. ૨	૫૪૮
સામયિક હોલિડે	
મી. વિચારજાળની બંધિયો	૫૪૮
તમે પોતે પ્રમાણિક છો ?	૫૭૦
અહંબુદ્ધિ તરેયો	૫૭૧
દુઝ્યે આવું બન્યા કરે છે !	૫૭૩
દિશગિરિ પર ઉભ્ય જળનાં ઝરણાં !	૫૭૬
રમદાનાતાં રતન	૫૭૮
કષ્ટ કેળવણીના પરિણામો ?	૫૮૧

સામયિક લગભગ ૨

નં. ૨૧ ૩-૮-૪૭

પ્રવેશ ફા. ૫-૦-૦

૧૯૪૭ નવેમ્બર ફા. ૦-૫-૦

સંપાદક : વ્યવસ્થાપક :

સંપાદક :

સંપાદક : વ્યવસ્થાપક : સંપાદક : વ્યવસ્થાપક :

સંપાદક : વ્યવસ્થાપક : સંપાદક : વ્યવસ્થાપક :

તમારા પુસ્તકાલયમાં આજે જ વસાવો
અમેરિકાને આગળે ભારતનું ભવ્ય ગૌરવ દાખવનાર

પિતૃત્યા હાદીની

પાંડિત

લક્ષ્મણ

જેમણે દુનિયાના બત્રીસ દેશો સમક્ષ હિંદી અગ્રનને સફળ રીતે રજૂ કરી
બળકેતો વિજય પ્રાપ્ત કર્યો છે તે
મહાન સત્તાશીની પ્રેરણાત્મક જીવનકથા
મૂલ્ય ત્રણ રૂપિયા

૫૨ : બુકસેલર્સ : 'બઈ ૨.

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવનું

કેળવણી તથા સંસ્કૃતિ મારફત સાતિ પ્રાપ્ત કરવાની યોજના સંયુક્ત રાષ્ટ્રની કેળવણી વિષયક, સાર્વજનિક તથા વૈજ્ઞાનિક સંસ્થા કરવાની છે. પેરિસમાં સોશીન ખાતે તેની એક ૧૬ મી નવેમ્બરે મળવાની હતી. આખા જગતનાં પાઠ્યપુસ્તકો તપાસાવીને તેમાં પ્રગ્ન પ્રગ્ન વચ્ચે ગેરસમજૂત થાય તેવાં નિવેદનો કાઢી નખાવવાનો તેનો હેતુ છે. તેનો મુખ્ય હેતુ આધ્યાત્મિક ભૂખ તથા માનસિક દરિદ્રતાનો સામનો કરવાનો છે.

તેમાં તાત્કાલિક નીચેની બાજતો પરનો વિચાર કરવાનો છે: ઉજ્જડ થયેલ પ્રદેશોમાં કેળવણીની પુનર્જાતના; અસિક્ષિતતાવિરોધી અને સમૂહકેળવણીની યોજનાઓનો તુલનાત્મક જીણવટભર્યો અભ્યાસ; શાળામાં આવતાં પાઠ્યપુસ્તકોની તપાસની શરૂઆત, કેળવણીમાં કૃષ્ણાના સ્થાનની તપાસ તથા આંતરરાષ્ટ્રીય સરહદ પરથી ખમર આવવામાં પડતાં વિધોની તપાસ; કેળવણીવિષયક તેમ જ વૈજ્ઞાનિક ક્ષેત્રો વિષે આંતરરાષ્ટ્રીય કાનુનો ધડવા, તેમજ બાપાતર સંસ્થાની સ્થાપના કરવી.

લગભગ દરેક ક્ષેત્રમાં, આઝિદો, ડિરેક્ટરીઓ, માહિતીસંગ્રહો, કાવ્યસંગ્રહો, વિષય-સૂચિઓ તથા શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોના સંગ્રહો પ્રગટ કરાવવાની તે સમગ્ર કરી આપશે અને જરૂર પડશે તો પ્રકાશન પણ કરશે. તેને મામોડોન રેકર્ડો, કળાના મહાન નમુનાઓની નકલો અને ક્ષિત્રોના ઉત્પાદનમાં સમગ્ર કરી આપવી પડશે અથવા માથે લેવું પડશે. આમજનતાથી મારીને ખાસ વિષયોના હિત્ય પ્રકારનાં પુસ્તકો તે પ્રગટ કરશે.

પુસ્તકાલયો તથા સંગ્રહસ્થાનોના ક્ષેત્રમાં આ સંસ્થાને એક વિશ્વસંઘર્ષ મંચનું અને પુસ્તકાલયનું કેન્દ્ર-પ્રકાશનો મારે આંતરરાષ્ટ્રીય 'કલ્ચરિંગ હાઉસ' સ્થાપવાની તથા આંતર-રાષ્ટ્રીય સંગ્રહસ્થાન ઓફિસનો કબજો લેવાની જરૂર પડશે.

આવા મળ્યા પ્રશ્નોનો વિગતવાર કાર્યક્રમ કથારનો તૈયાર થઈ ગયો છે.

★

મુદ્દ દરમિયાન ચર્ચિયે પાલ્મેન્ડની ખાનગી બેઠકો સમક્ષ કરેલ બાપવો હવે 'ખાનગી બેઠકોનાં બાપવો' ના નામથી પ્રગટ કરવામાં આવ્યાં છે.

આવા એક બાપવુંમાં ચર્ચિયે હિટલરે કરવા ધારેલ હુમલાની તથા તે વખતે સિટનને

માથે જે ખંભીર ભય ઝંઝુમી રજો હતો તેની દમ્પીકત આપેલ છે. જર્મનીએ ભેગાં કરે વહાણો, એક જ સફરમાં લગભગ પાંચ લાખ મનુષ્યોને લઈ જાય તેમ હતું.

યુનાઇટેડ રોટસમાં મેસાયુસેટસમાં ખૂબ ખર્ચત પામેલા, લાખો ઘરમાં પહોંચેલા પુસ્તક પર થોડા વખતમાં અદાલતમાં કામ ચલાવવામાં આવનાર છે.

આ પુસ્તક 'ફોર્વર્ડ વિન્સગ્રુ' 'ફોરવર એમ્બર' (Forever Amber) તેની દિલ્લ પછી જીતરી છે.

મેસાયુસેટસના સેન્સરશિપના નવા કાયદા હેઠળ આ પહેલો જ કેસ છે. આ કાયદા હેઠળ પુસ્તકના પ્રકાશક કે વેચનાર પર નહિ પરંતુ પુસ્તક પર કામ ચલાવવામાં આવે છે.

અમેરિકામાં અને કદાચ આખા જગતમાં અપ્રતિમ એવો આ કાયદો પુસ્તકો, નાટકો તથા ફિલ્મોની અળખામણી સેન્સરશિપ સામે, અમેરિકન નાગરિક સ્વાતંત્ર્ય સંઘની લાંબી ઝુંબેશ પછી, રાજધાનીના શહેર બોસ્ટનમાં અંતે વર્ષે પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

અન્યુક પુસ્તક બિબલ્સ, અસભ્ય કે અશુદ્ધ છે તેમ ઉપલી કોર્ટ નક્કી કરે ત્યારપછી તે વેચનારની સામે ફાળદારી પગલાં લઈ શકાય.

છેવટનો ચુકાદો આવતાં સુધી મેસાયુસેટસના ન્યાયાધીશે કામચલાઉ ફુકમ આપી પુસ્તકનું વેચાણ બંધ કરાવ્યું છે.

આખા જગતમાંનાં દેશોનો સંખ્યા લગભગ ૪,૭૬૭ ની છે, તેમાં અમેરિકાના યુનાઇટેડ રોટસમાં ૨,૦૪૦ છે, યુનાઇટેડ કિંગડમ તથા યુરોપમાં ૮૩૭ છે. ચીનમાં ૪૬૩ છે અને હિંદમાં ૧૫૨ છે.

અમેરિકન પુસ્તક પ્રકાશન ક્ષેત્રમાં બાલસાહિત્ય પર ખાસ ભાર મૂકવામાં આવે છે. એક સમય એવો હતો કે બાળકોને વારતહેવારે જ પુસ્તકો વેચવામાં આવતાં હતાં અને તેમાં પણ જોખમ અણવામાં આવતું હતું. હવે પ્રકાશકોને ઉચતી પ્રગ્ન માટેના પુસ્તકોનું વેચાણ વધતું લાગવાથી તે વૃત્તિમાં પરિવર્તન આવ્યું છે. અત્યારે તો અમેરિકાના સામાન્ય પુસ્તક મંડારોમાં પણ બાલસાહિત્યનો વિભાગ હોય છે અને તેનું વેચાણ કુલ વેચાણના ચોથા ભાગ જેટલું થાય છે. તેમાં કાવ્ય, વાર્તા, તથા ચિત્રોનાં ઉદ્દેશમાં ઉદ્દેશ પ્રકાશનો હોય છે.

ચારથી છ વર્ષની ઉંમરનાં બાળકો માટેનાં પુસ્તકોનાં પાનાં વળે તેવા જગત કામળનાં પૂકાનાં બનાવેલાં હોષ તે બાળકોની વપરાશને અંગે ફાટી ન જાય તેવા તમા નાનાં બાળકો સહેલાઈથી ફેરવી શકે તેવાં હોય છે.

જે વિષયનું વર્ણન પુસ્તકમાં કરવાનું હોય તે વિષયના આકારનાં પુસ્તકો બનાવવામાં આવે છે. દાખલા તરીકે એન્જનના વર્ણનવાળા પુસ્તકનો આકાર એન્જન જેવો હોય છે અને તેનું નામ પણ 'ચૂ-ચૂ ગાડી' જેવું હોય છે.

જગતમાં ૨૨૬૬૬ ફરીથી મળતાં હતાં આવાં પુસ્તકોની માત્ર ઘટે તે દખીલું છે. આવાં પુસ્તકો ખૂબ સચિત્ર હોય છે.

તાજેતરમાં આવાં ૫૦૦ પુસ્તકો બહાર પડવાના છે. તે પૈકી મલાં તો ફક્ત ૧૦૦ જ છે. બાકીનાં તો પુનર્મુદ્રણ છે.

રાષ્ટ્રનેતાઓની મળી શકતી આત્મકથાઓમાં એકનો ઉમેરો થાય છે. વિન્યાસદ્ભી પંડિતની આત્મકથા Sunlight and Shadow (પ્રકાશ અને પડછાયા) શીષકથી પ્રયુક્તોની પ્રસિદ્ધ પ્રકાશન સંસ્થા જહાન કે કંપની તરફથી પ્રગટ થવાની છે. આ પુસ્તકમાં પ્રસ્તાવનાઓ-એક જવાહરલાલની તથા બીજી પંચે જાકની હશે.

પ્રકાશક કંપનીએ અત્યારે અગાઉ જવાહરલાલ નેહરુ તથા કૃષ્ણા હરીસિંઘની આત્મકથા પ્રગટ કરી છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં ' એલિસન ' ના આગલા તંત્રી તથા ' રીડર્સ ડાયનેસ્ટ ' ના સહતંત્રી મિ: જે રોમ એલિસને ખિરસાના કદના એક સહકારી માસિકની યોજના કરી છે. તેના લેખકો માસિકના શેર ધરાવનારા હશે. નફો શેર ધરાવનારાઓ, તંત્રી મંડળ તથા લેખકો વચ્ચે વહેંચી દેવામાં આવશે. જે શેર ધરાવનારાઓના લેખો માસિકમાં છપાશે તેમને જેવડો લાભ મળશે.

મિ: એલિસનનું માસિક દર વર્ષે નવું નામ ધરાવશે. તેની રાશ્યાત " ૪૭ " ના નામથી થશે અને પછી ' ૪૮ ' ' ૪૯ ' નામ આવશે.

સુપ્રસિદ્ધ બ્રિટિશ યુદ્ધ ખગરપત્રી એલનમૂર ફિલ્ડ માર્શલ મોંટગોમરી સાથે અલ-અલમીનથી શરૂ કરી જર્મનીના આંતરભાગ મુખી હતો. તેણે ફિલ્ડ માર્શલનું જીવન-વૃત્તાંત લખ્યું છે, જે હમણાં પ્રસિદ્ધ થયું છે. હિંદી વાચકો માટે રસપ્રદ બીના ' તો ' એ છે કે મૂરહેડ એવા નિર્ણય પર આવે છે કે ફિલ્ડ માર્શલ અને મહાત્મા ગાંધીજી વચ્ચે કયું સામ્ય રહેલું છે. આ સામ્યતા તેણે અનેક વિગતો આપી છે.

* ૭ વર્ષનું વિશ્વયુદ્ધ જે ન કરી શક્યું તે થોડા અઠવાડિયાના કાળે કલહે ક્યું છે. કામળ, મજૂરો, તથા છાપખાનાની તંગી, કાળાં બજારની કિંમત તથા બોંબમારના ભય છતાં કલકત્તામાં દર વર્ષે પૂજા વખતે પુસ્તકપ્રકાશન ઠીક દેખાવ કરી રહ્યું હતું. સામાન્યતઃ પ્રકાશનો માટે આ સમય રોચનો મજાવ. આ વર્ષે તો પૂજાના તહેવારો આન્યા અને ગયા. સાથે પુસ્તકોનો મહોત્સવ નહોતો. તહેવારો પૂરા થયા પછી થોડા વજા ખાસ એકો બહાર પડ્યા અને બાળકો માટે એક સંગ્રહ બહાર પડ્યો તેટલું માફ. દુલ્લડ પછી આવેલ આર્થિક પક્ષાઘાતના પરિણામે સામાન્ય પ્રવૃત્તિ ખોરવાઈ ગઈ છે. મોટા પ્રકાશકો હિંદુઓ છે તો પુસ્તકો બાંધનારા મુસલમાનો છે, હિંદુ તથા મુસલમાન બન્ને રાષ્ટ્રજીવનના તાણાવાણામાં વજાઈ ગયા છે.

* હિંદી અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ અથવા કેળવણી સાથે સંકળાયેલ કોઈ વિષય પર નિબંધો લખવા માટે કેએસ સાહિત્ય સંઘે દર વર્ષે મુખી વાર્ષિક પારિતોષિક આપવાની જાહેરાત કરી છે. આનો હેતુ રવ. પ્રો. અનાથ ગોપાલ સેને શરૂ કરેલ અભ્યાસ ચાલુ રાખવાનો છે. પ્રેફેસરના નામથી આપવામાં આવનાર આ પારિતોષિક રૂ. ૭૫૦ થી ઓછું નહિ હોવ. ખાસ બોલાવેલ સલા સમક્ષ ધનામી નિબંધ લેખિકાની ગોઠવણ કરવામાં આવશે.

*તાજેતરમાં હિંદીમાં ફેટલાંક સારાં સામયિકો પ્રગટ થતા માંડ્યા છે. પટણા 'દિમાલય' દર મહિને પ્રગતિ સાધી રહ્યું છે. આત્રાનું દિમાસિક 'નિર્વાણ' હિન્દી પંક્તિનું સાહિત્ય પૂરું પાડવાની નેમ ધરાવે છે. તેમાં પ્રગટ થતા દરેક લેખને મુરસ્કાર આપવામાં આવે છે. પટણાનું સાહિત્યવિષયક ત્રૈમાસિક 'પારિજાત' હવે માર્ગે ચલ્યું છે. તેના 'ચાનુ બતાવો' શ્રેષ્ઠ વાચન પૂરું પાડે છે. બધા અગ્રમુખ હિંદી લેખો તેમાં પોતાના લેખો મોકલે છે.

*મેથિલી ભાષામાં છેલ્લા ત્રણ મહિના દરમિયાન પ્રગટ થયેલા નવાં પુસ્તકોમાં શ્રી. નાગેન્દ્રકુમારની મેથિલી ડિક્શનરીના પહેલા ભાગનો સમાવેશ થાય છે. આ ભાગમાં પૂર્ણિયા પ્રાન્ત સંબંધી વિવિધ ભાષામાં લખેલી આખી છે. લેખક હવે પછીના ભાગોમાં બીજા પ્રાંતમાંની વિવિધ ભાષાઓ ઉપરાંત, બે વધારે ભાગો 'બૃહદ્ મિથિલા' તથા 'પ્રવાસી મિથિલા' બહાર પાડવાના છે.

*પૂનાના યશોદા ચિંતામણિ દુરટે શ્રી. એસ. વી. અવલરકરને તેના ઐતિહાસિક પુસ્તક 'આંધ્રકાલીન અધ્યાત્મ' માટે રૂ. ૨૫૦ રૂ. નું પારિતોષિક આપ્યું છે.

*શ્રી. આંધ્ર ઐતિહાસિક સંશોધન મંડળે વિજયનગર સામ્રાજ્યની છઠી સદી સુધીની ઇતિહાસ લખી છે. તે વખતે વિજયનગરના મહારાજાએ મંડળને પોતાનું મકાન બંધાવવા માટે રૂ. ૧૫,૦૦૦ ભેટ આપ્યા હતા. ડૉ. સી. નારાયણરાવે લગભગ રૂ. ૬,૦૦૦ તાડપત્રો આપ્યા હતાં, જેની કોમલ લગભગ એક લાખ રૂપિયા થતાં બચે છે.

*પ્રાંતરમરણીય સ્વ. પંડિત મહનમોહન માલવિયાજીનું સ્મારક રાખવા બીજી ફેટલીક બાન્યો હિપરાંત તેમનાં આપણોનો સંગ્રહ વીસ અથોમા પ્રગટ કરવાનો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો છે.

વણા ઇતિહાસકારોને ખાતરી થઈ કે સંસ્કૃતિ 'નીત્રો પ્રદેશ'માંથી નાઇલમાં ચક્રને ડાહ્યામાં આવી હતી. મધ્યયુગના ત્રણ મહાન નીત્રો સામ્રાજ્ય ધાવા, મેલ્લરટાઇન અને શાંધાઇમાં યુરોપની તે સમયની સંસ્કૃતિ સાથે સરખાવી ચકાવ 'તેવી સંસ્કૃતિ કેળવી હતી. ૮૦૦ વર્ષો પહેલાંની ટિપ્પણના નીત્રો વિશ્વવિદ્યાલય વિષે આપણે જાણ્યું જોઈએ. વિશ્વ-વિદ્યાલય આખા અતની સંસ્કૃતિ સાથે પ્રાધ્યાપકોનો વિનિમય કરતું હતું. નીત્રો વિદ્યાન અદ્યતનપ્રાપ્તના શિશુએક સમયે તેને માત્ર એટલો જ શોક થયો કે 'મારા ફેટલાક મિત્રો પાસે છે તેટલાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરવા પૂરતું, હું જીવીશ નહિ. તેના પુસ્તકાલયમાં ૧૬૦૦ અથો હતા. બ્યારે જોરા લોકોના નોડિક, પૂર્વજો જંગલમાં પરચરની વેદી પાસે પૂજા કરતા હતા ત્યારે 'અધિકારમય' આક્રિકોમાં, આ અકારની સંસ્કૃતિની પ્રવૃત્તિ ચાલી રહી હતી!

—છાટાલાલ આનંદસિંગ કામઠાર

આ લેખમાંની * નિરાનીવાળી નોંધ 'ઇન્ડિયન પી. ઇ. એન.' પરથી લીધેલી છે.

રશિયામાં બાળકો માટે પુસ્તકાલયની સગવડો

લંડનના 'લાઇબ્રેરી એસોસિએશન રેકૉર્ડ' ના એક અંકમાં જણાવ્યા મુજબ બાળકો માટેનું સુંદર પુસ્તકાલય યુકેન (સોવિયેટ રશિયા)માં ખાઠોવમાં આવેલું છે. અગાઉ સરકારી કચેરીઓ બેસતી તે પાયોનિયર મહેલમાં આ પુસ્તકાલય આવેલું છે, અને માત્ર બાળકો માટેના પુસ્તકાલય તરીકે જ નહિ પરંતુ હરેક પ્રકારની યુવક પ્રવૃત્તિના કેન્દ્ર તરીકે, અર્થના હિસાબ વિના, તેમાં હિદાયતાથી સામગ્રી પૂરી પાડવામાં આવી છે.

આ વિશાળ મકાનના ૨૮૦ અંડ છે અને તેમાં સાઠ ભાષાનાં ૫૦,૦૦૦ થી વધારે પુસ્તકો છે. જુદી જુદી ભાષાનાં પુસ્તકો રાખવાનું કારણ એ છે કે આ પ્રાંતમાં પોલેન્ડ, એકોસ્લોવેકિયા, ઓસ્ટ્રિયા, જર્મની, અમેરિકા વિગેરે જુદા જુદા દેશના બાળકો છે. આ વસ્તુસ્થિતિ હિંદનાં પુસ્તકાલયોને મળતી આવે છે. કેમકે હિંદમાં પુસ્તકાલયોને અમેરિકા પર વિશ્વવિધ ભાષાનાં પુસ્તકો રાખવાં પડે છે. જે શહેરમાં તે પુસ્તકાલય આવેલું છે, તે શહેર પૂરું જ તે ઉપયોગી નથી, પરંતુ દરતી ખાડીઓ દ્વારા સેંકડો પ્રાંતોને પુસ્તકો પૂરાં પાડતા પુસ્તકાલયનું કામ સારું છે.

આ પુસ્તકાલયની વિશિષ્ટતા એ છે, કે ત્યાંનું વાતાવરણ એક સંસ્થાના વાતાવરણ કરતાં યુવાનોની હલ્લ જોવાનું છે. આ પુસ્તકાલયના જુદા જુદા વાંચનશૃંગોમાં સુખ સમવાદથી ભરપૂર આરામપુરથીઓ, ટેબલો, વર્તમાનપત્રો તથા માસિકો હોય છે. આ પુસ્તકાલયમાં ખાઠોવનાં બાળકોને પુરસદના સમયમાં આવવાની છૂટ છે. વાંચનશૃંગ ઉપરાંત પુસ્તકાલયમાં મૂંઝે મોઢે રમી શકાય તેવી ચેસ વગેરેની રમતો પણ હોય છે. વળી આ પુસ્તકાલયની બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે પુસ્તકાલયમાં નિયમિત જતાં લેખકો અને બાળકો વચ્ચે સંપર્ક સાધવામાં આવે છે. ઉપરાંત પુનઃજાનાં નાટકો તથા ' યુલિયરની મુસાફરી ' જેવાં પુસ્તકોનાં નાટકીય ભાષાંતર પણ હોય છે. પિતાઓની વિવિધ પ્રકારની મેન્દર-સો અહીં ભરવામાં આવે છે. પુસ્તક પ્રદર્શનો તથા જૂજોળ શીખવવા માટે ખાસ શોધાયેલ રમતો પણ આ સંસ્થાઓની વધારે વિશિષ્ટતા છે. પુસ્તકાલય માટે આપણા દેશમાં નવીન મળ્યાય તેવી વસ્તુ તો એ છે કે, ખાઠોવના આ પુસ્તકાલયમાં એક રેસ્ટોરાં છે, જ્યાં બાળકો નજીવી રકમ આપીને પાણીથી માંડી ભોજન મેળવી શકે છે. લાઇબ્રેરીનું સુશોભન પણ બહુ રસદાયક છે મુખ્ય દોહના પ્રવેશદ્વાર પાસે પ્રખ્યાત વીર પુરુષો, ડોન કિચકોટ, રોમિન્સન ક્રુઝો અને બીજાઓનાં રંગીન ચિત્રો ટાંચવામાં આવેલાં છે.

બાળકોનાં બીજાં પુસ્તકાલયોથી ખાસ તરી આવે તેવી આ પુસ્તકાલયની વિશિષ્ટતા એ છે કે વાંચન અને દૈનિક જીવન વચ્ચેના સંબંધની તે સાંકળરૂપ છે. પુસ્તકાલયના મકાનના છાપરા હેઠળ જ સંખ્યાબંધ કારખાનાઓ, પ્રયોગશાળાઓ, સંગીતશૃંગો વગેરે આવેલાં છે કે જેથી કરીને પુસ્તકોમાંથી બાળકોને મળતા જ્ઞાનનો કુશળતાભરી દેખરેખ હેઠળ વિકાસ થઈ શકે છે.

હિંદમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની હજુ તો શરૂઆત મળ્યાય. આ દેશમાં હવે પછી સ્થપાનાર બાળ પુસ્તકાલયમાં રશિયાના પુસ્તકાલયની આ વિશિષ્ટતાઓ દાખલ કરી શકાય તે ધ્યેયના યોગ્ય છે.

—છાટાલાલ માનસિંગ કામદાર

‘ ખવાળી દુનિયા ’

“ અહો ! જધાનંદ કાકા ! નમસ્તે, નમસ્તે. કપારે પધાર્યા ? અરે, જલ્દા માણસ. ખબરેય આપ્યા નહિ, અને અમારે ત્યાં હજી પધાર્યોય નથી ? ”

નગરના વિશાળ અગીયાના અંતઃગંગામાં એક પાટલી ઉપર બેઠેલા જૂનવાણી જોષ યુવાન બાલચંદ્રે લાવપૂર્વક નમસ્કાર કર્યો.

“ ઠાણુ, બાલચંદ્ર ! ” ચરમા ઉંચા કરી જધાનંદે કહ્યું “ આવ બાપ, આવ. હું આજે સવારે જ આવ્યો. લાયબ્રેરી તરફ આવવાનો વિચાર તો કરતો હતો, ત્યાં તો તું મળી ગયો. કેમ ચાલે છે આજકાલ ? ”

“ પાટલી ઉપર બીજા બે ગૃહસ્થો શેરબજારના વધી ગયેલા ભાવની મોટા અવાજે ચર્ચા કરતા બેઠા હતા, તેથી પોતે સહજ સંક્રાંતિ બાલચંદ્રને બેસવાનો માર્ગ કરી આપતા બોલ્યા :

“ હમણાં હમણાં તો કાકા, વિશ્વયુદ્ધની ધમાકમાં પુસ્તકાલયમાં પણ ખૂબ ધરાણી વધી પડી છે, અને ચિંતનશીલ વાચન પણ વધવા માંડ્યું છે. પેલી યોજનાના અમલ પછી આકર્ષણ વધી પડ્યું છે. ”

પાસેના યુવાનોની ચર્ચા મોટેથી ચાલી રહી હતી.

“ જા, જા. રોમના પતનનો એ અસર ન હતી. રોમ તો હજી ‘ ધણું ’ વેચતું છે. પ્રકાશચંદ્રની સેવાશીનો એ પ્રભાવ છે સેવાશીનો. ”

બાલચંદ્રના કાન ચમક્યા ને પાછળ જોયું.

એક યુગલ પાટલી પાછળની પગદંડી ઉપરથી નીકળ્યું, અને મૃદુ ઠાણીતરો ઓકંઠની મધુરતાના શ્રવણે પાટલી ઉપરના વાર્તાલાપ બંધ રહ્યા. ઇતિહાસને પૃષ્ઠે પૃષ્ઠે એ મહે અંકિત હોય, પણ મને લાગે છે કે તેમાં કયાંક ક્ષતિ છે. અને એ તમારા ઇતિહાસો, તો વિદેશી માનસનાં જ સર્જનોને. ”

“ ના, અરે, આધારભૂત પ્રમાણ વિના ઇતિહાસની સંભાવના હોતી નથી. અને—”

અરુણાની નજર અકસ્માત બાલચંદ્ર ઉપર પડી, અને બોલી ઉઠી : “ હવે જા. બાલચંદ્ર ! તમે આજે કાંઈ અહીં-અરે દાં, આજે તો સોમવાર છે. તેથી નિરાંત મળી લાગે છે. પેલું “માનસોહાસ” આવી ગયું ? ”

શબ્દોમાં રૂપેરી ધંટડીનો રજકાર હતો. વાતાવરણમાં ઠાણક આકર્ષક તરવ ઉમેરાયું હોય તેમ સહુને લાગ્યું. શેરબજારના ભાવની વાતોએ પણ વિચ્છાતિ કીધી.

“ જા, હજી પંડિતજી બદારમામયો પધાર્યા નથી, એટલે પાછું આવ્યું નથી. બરતનાટનની સરીક અંગ્રેજી આવૃત્તિ આજે ટપાલમાં આવી છે, અને—”

“ સુંદર ! કાલે હું અવસ્ય લઈ જઈશ. ”

તેજસ્વી કાંતિ, મૃગશી આંખો, સપ્રમાણ શરીર અને ઉગતી જુવાનીથી આપતો આવ યુવતી, સામાન્ય નેવો યુવક કે ને વાતો ઉપરથી લાયબ્રેરીઅન માત્ર જણાવતા હતા, તેને પાસે આમ લીધી રહે તેમાં સુરુચિનો ભંગ થતો શેરબજારના ગૃહસ્થોએ જોયો. સાથેન યુવાનના સહજ સ્થામલ પણ સુદૃઢ દેહ તરફ વેધક દ્રષ્ટિ તેમણે ફેંડી.

યુવતીસંગથી યુવાન બોલ્યો : “ અને મારી પેલી પાઠી—? પસંદ પડી એ સમિતિને ?

બાલચંદ્ર બોલી ઉઠ્યો : “ જા હા, પણ સુખાઈમાં તે પેણી થોડાં દુઃખાપ્ય હોઈ આપણા મંથવિક્રેતાએ બદારથી મંગાવવા યોજના કરી દીધી છે. ”

“ આપણા દેશ સંબંધેના આકરમંથો માટે પણ આપણે પરદેશ દિષ્ટિ નાખવી પડે, તે આપણું કેવું દુર્ભાગ્ય ? ”

“ ચાલો, નમસ્તે ” કહી અરુણાએ વિદાય લીધી, અને પુનઃ પોતાની અધુરી ચર્ચા શરૂ કરતી તે સાથે ચાલવા માંડી.

“ મિસ્તર, આ તો પેલી સર મનોહરલાલની પુત્રી અરુણા તો નહિ ? ”

“ જી હા, એ જ. ”

“ ને પ્રેસા બાઈ કોણ ? ”

“ પ્રોફેસર ક્રીતિચંદ્ર ”

“ પ્રો. ક્રીતિ ! માત્ર પ્રોફેસર જ ! અને આ પંતુજ ખાતર અરુણાએ પ્રકાશચંદ્ર જેવા દેદીપ્તમાન, કુલવાન અને ધનવાન યુવાનનો ત્યાગ કર્યો ? આજે શેર બજારના તખ્તા ઉપર પ્રકાશચંદ્રના આગમન માત્રથી પચીસ પચીસ ટકા બાવ વધી જાય છે. મથુરાદાસ શેઠે મેળવેલ ધન અને યશમાં તેણે અદ્યતન વધારો કર્યો છે. ”

જ્યાનંદ અને બાલચંદ્ર મૂક ઓતા બની રહ્યા. બોલનાર સદૃશ્યરથે પોતાના સંભાષીને ઉદ્દેશી કહ્યું : “ રામચંદ ! આ અરુણાનો સંબંધ પ્રકાશચંદ્ર સાથે યવાની વાત હવામાં હતી. વિલાયતથી તે આખા ત્યારે અરુણા વિમાનગૃહ ઉપર સત્કારવાય નહોતી આવી તે સ્વિસથી કાંક ચંકા પડી હતી. બજારની આવી વાત છે, નહિ તો સર્વશુભાલંકૃત પ્રકાશ શેઠ, જેની તહેનાતમાં એકેએકથી ચડિયાતી આઈ દસ મોટર અને પેલુ નવું વિમાન વસેલા છે, તેને છોડી એક રૂફ પ્રોફેસર સાથે વરવાની કંઈ કન્યા છવ્વા કરે ? ”

“ દુનિયાની તાસીર છે બાઈ, તાસીર. ”

“ મિ. લાયબ્રેરિયન ! સર મનોહરલાલે પણ સાચી સલાહ નહિ આપી હોય ? ”

“ જો આ ચાલ્યાં જાય, પૂછાને આપ જાતે જ અરુણા બહેનને. ”

“ ના ના, હું તો સહેજ તમારો અભિપ્રાય પૂછતો હતો. તમે તો તેના પરિચયમાં છો, તે બહેને સાચી રીતે ઓળખતા લાગે છે, તેથી યધું કે તમને કંઈક ખબર હશે. ”

“ માફ કરજો, શેઠજી, હજી મને આ પ્રેમશાખનો અભ્યાસ દેનથી અને હું સરના કુટુંબનો નિકટનો સંબંધી પણ નથી, તેથી આ મારો વિષય નથી. પણ પ્રેમપ્રકરણનો મને પૂરા ખ્યાલ હોઈને એક બે પ્રસંગનું અત્યારે કંઈક રમરણ યાય છે. ”

“ શું ? શું ? ”

જ્યાનંદ પણ વિસ્મિત નેત્રે આ ચર્ચા સાંભળી રહ્યો. શેર બજારના સદૃશ્યરથો બહુ ઉત્કંઠ બની ગયા જણાય.

“ એક વાર પુસ્તકાલયમાં હું પુસ્તકોની સેવડદેવડ કરી રહ્યો હતો. વંચાઈને આવેલાં પુસ્તકો મારી પાસે એક તરફ પડ્યાં હતાં. અરુણાદેવી પુસ્તકો સેવા આવેલાં તે એ હચલાવી રહ્યાં હતાં. હું મારા કામમાં હતો ત્યાં અચાનક તેમણે પૂછ્યું : ” આ પુસ્તક કયાંથી વંચાઈને આવ્યું ? ”

મેં જ્યેનું તો જે પુસ્તકનું પાનું ઉઘાડું રાખી તે પૂછી રહ્યાં હતાં તેમાં કોઈ કોઈ વાક્યો નીચે લાલ ભૂરી લીટીઓ હતી. બે ચાર પાનાં ફેરવ્યાં. કોઈમાં પ્રશ્નાર્થ કે હુંક નોંધ પણ હતી, પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકોમાં કોઈ પણ લખવાનો કે લીટી જેવી તે અગાડવાનો કોઈને અધિકાર ન હતો.

“ માફ કરજો, મારા લક્ષ્યબહાર એ કામ કોઈએ કર્યું છે. હવેથી હું અવશ્ય લક્ષ આપીશ કે કોઈ સરસ્વતીને આડાઅવળા લીટા જેવી કુરૂપ ન કરે. ” મને યાદ આવ્યું કે

અરુણા તે સામાન્ય વાચક માત્ર નહિ, પણ સંસ્થાના પ્રમુખ સર મનોહરલાલનાં પુત્રી પણ હતાં.

“ બાલચંદ્ર, મારે તો આ પુસ્તક પરત દેનારનું નામ માત્ર જાણવું છે. ” હું સામે જોઈ રહ્યો. તેના ચહેરા ઉપર ઉપાસંભની એક પણ રેખા ન હતી.

“ બહેન, એક પ્રેક્ષકર હમણાં જ નવા આવ્યા છે, તે ને—”

“ શુભ નામ ? ”

“ પ્રો. કીર્તિશંકર દીવાનજી. ”

“ આ અગાઉ પણ કેટલાંક બીજાં પુસ્તકો પણ તે વાંચવા લઈ ગયા હશે જ. ”

“ જી, હા. પણ તે ગૃહસ્થ નવા હોઈ, ને મેં તેમને લાયજેરીના નિયમો કહી—”

“ બાલચંદ્ર, કૃપા કરી દેખાડશો તે પુસ્તકોની યાદી ? ”

મેં યત્નવત્ પ્રો. દીવાનજીનું ખાતું કાઢી, પુસ્તકોની યાદી તેના હાથમાં મૂકી. સુંદર કબાટ ઉઘડાવી તે પૈકીનાં એક બે પુસ્તકોમાં ટીપ્પણી અને નિશાની બેવામાં મરાયુલ વ્યર્થા. કેવી સુંદર નોંધ ? મુખમાથી શબ્દો સરી પડ્યા. ત્યાર બાદ એક પછી એક એમ લગભગ બધાં પુસ્તકો તેની ટુક નોંધ તે વાંચી ગયા. એક વાર બંને પુસ્તકાલયમાં પ્રો. દીવાનજી આવી પુસ્તકોની નામાવલિ તપાસી રહ્યા હતા. ત્યાં અરુણાબહેન આવી પહોંચ્યાં. બંનેની ઓળખાણ કરાવવાનો યોગ મેં લીધો.

“ બહેન, આ પ્રો. દીવાનજી, આ અરુણાદેવી, સર મનોહરલાલનાં સુપુત્રી. ”

“ નમસ્તે પ્રેક્ષકર સાહેબ. આપના એક સિદ્ધાંત સામે એક મારી નમ્ર ફરિયાદ છે, જે કરવાની તક હું શોધતી હતી. ”

“ મેં મારો કોઈ સિદ્ધાંત અહીં આવી ચર્ચો નથી, કે નથી કોઈ લેખ લખ્યો. ”

“ આપે New Era of Socialismમાં ટિપ્પણ કરી, લેખકના વિચારોનો વિરોધ દર્શાવેલ છે, તે અરથાને છે એમ નથી લાગતું ? ”

“ હામા કરજો દેવી ! પાશ્વિમાત્ય સંસ્કારણી દષ્ટિએ એ લેખકની વિચારસમૃદ્ધિ સત્ય હશે, પણ પૌર્વાતી સંસ્કારોમાં એ કેવળ અસ્વીકરણીય છે, એમ મારું નમ્ર મત્તમ છે. આપણે પરદેશી વિચારોની શુભાભીમાં સડોવાયા છીએ અને આપણો દષ્ટિવિશ્રમ થયો હોઈ એ વિચારો સહ્ય માનીએ છીએ ” વગેરે પ્રેક્ષકરે કહ્યું. પુસ્તકાલય બહારની લાંબી ચર્ચોનું ગ્યાન ન હતું. તેથી અરુણાદેવીએ આ મારેનું આમંત્રણ આપ્યું, અને પછી શું થયું કે સંબંધ કેમ વિકસ્યો તેની અને ઉડી બબર નથી. ”

એકસામટા બંને ગૃહસ્થો હતી ૪૪૪

“ વેદિયા ! ” એકે કહ્યું. “ હાં હાં...વેદિયા હો...”

હાથમાંનાં છાપાં ઉપર અમરાગે એક ચિત્રપટની જાહેરખબર હતી, તે ઉપર આંગળી મૂકી બીજાએ પહેલાંને વંચાવ્યું. “ ખવાબી દુનિયા. ” ફરી બંને હસ્યા, ઉઠ્યા; ને કોઈ જાતના શિષ્ટાચાર વિના હસતા હસતા ચાલ્યા ગયા. થોડે દૂર ગયા પછી ફરી અવાજ આવ્યો “ ખવાબી દુનિયા. ”

જ્યાનંદે કહ્યું: “ અમારા જમાના કરતાં તો આ તારું આજકાલનું પુસ્તકાલય નવી દિશામાં જ આમળ વધું લાગે છે. તેને સંસ્કૃતિનું મધ્યબિંદુ કે જનતાની વિદ્યાપીઠ તો કહેતા, પણ ભાઈ તમે તો હવે પ્રેમનું કેન્દ્ર પણ બનાવવા માંડ્યું કે શું ? સારા મુરોતયા ન મળે ત્યારે છાત્રાલયોમાં માખાપ શોધવા જતા, અને હવે લાયજેરીમાં પણ મોકલવા માંડિયે. અરેરે ! ગિયાર તરંગી જગત ” કહી તેજ હસી પડ્યા.

—(રાજરતન). પ્રતાપરાય ગિરધરલાલ મહેતા

લોકસત્તાક પુસ્તકાલય સંઘ

આને જે કોઈ મંચપ્રકાશક નાનાં મોટાં બધાં પુસ્તકાલયોને વર્ષની એકદર અરીદી ઉપર સેંકડે રૂપાટકા કમિયન આપવાનું કરાવે તો આપણને તે એક મોટો ઉપકાર લાગે છે કારણે જે પુસ્તકાલયસંઘ સ્વતંત્ર રીતે તૈયાર કરાવીને મંચકારોને ૧૫ ટકા સ્વામિત્વ (રૌપણી) અપવાનું કરાવે અને પ્રકાશકને તેની મહેનત માટે ૧૨% થી ૧૫ ટકા મહેનતાણું આપે તો એક ખુશ થશે અને એ રીતે સંઘમાં સામેલ થએલાં પુસ્તકાલયોને કોઈ પ્રકારની ખાસ મુશ્કેલી વિના હલ્લ મળે પુસ્તકાલય લાગત ખર્ચમાં મળે. પુસ્તકાલય સિવાયના બીજા આદેશો હલ્લ-મે હલ્લ મળે અને તેમને આપવાની નકલો પર થોડો નફો ચકાવવામાં આવે તો મંચકારોને અને પ્રકાશકોને આપવાના પૈસાનો મોટો ભાગ મળી રહે; અને એ રીતે પણ લોકોને તે પુસ્તકો આજનાં કરતાં સસ્તાં મળે.

આ પ્રવૃત્તિ માટે સરકાર પાસેથી આપણને આંટની જરૂર નથી; સરકાર તરફથી જે મદદ એકઠાં તે ફક્ત ગામડે ગામડે સ્થાપિત થનારાં પુસ્તકાલયો માટે જરૂરી જગ્યાની અને મકાનની; અને તે કરતાં મહત્વની અને વિના ખર્ચની એવી મદદ દરેક પુસ્તકાલય અરાબર ચાલે છે કે નહિ તે પર દેખરેખ રાખવા માટેના ઇન્સપેક્ટરની.

આપણું આમપુસ્તકાલયો શાળામાં, ધર્મશાળામાં કિંવા દેવમંદિરમાં રાખી શકાય. પુસ્તકાલયોની જરૂરનાદારી પોરટ માસ્તર, રફૂઆસ્તર, તલાટી અને આમપંચાયતની રહે. પુસ્તકોની તકડાંની ચાપ નહિ અને પુસ્તકો કેદમાં પડીને ઉધાઈ-કંસારીનું મહત્વ અને નહિ તેની દેખરેખ રાખવાની કોંગ્રેસ કમિટીઓએ કિંવા રેવન્યુ, પોરટ અને કેળવણી ખાતાએ અથવા એ ત્રણે ખાતાના ઇન્સપેક્ટર સાહેબોએ. આ બાબતમાં સરકારે પુસ્તકાલયસંઘને કાંઈકે અધિકાર આપવો જોઈએ; એટલે એ પ્રત્યક્ષિતનું કામ ઉત્તમ રીતે ચાલશે.

સંઘની પ્રતિષ્ઠા લોકમાન્ય રાજમાન્ય અને વિદ્વાન્ય યજ્ઞ એટલે પુસ્તકાલયસંઘ ખતાવેલી દિશામાં થનારા સાહિત્યનિર્માણ માટે જોઈતાં નાણાં પ્રકાશકો કિંવા તેમનો સંઘ રાજપ્રુથીથી રોકવા તૈયાર થશે, કિંવા તે માટે જોઈતી મૂડી સેંકડે એ ટકાના બાળે કોઈ પણ મૂડીદાર માણસ આપી શકશે.

અહીં એક વાત રખત કરવી જોઈએ. પુસ્તકાલયસંઘની દારા જે સાહિત્ય નિર્માણ કરવાનું અને જે સાહિત્યનો પ્રચાર કરવાનો તે એક વાનાં ડેમોક્રસી (લોકસત્તા)ના જોર પર જ કરવાનો છે, જનસંઘટના સામર્થ્ય ઉપર જ તેનો આધાર છે. પણ આ બધાં કામોની શરૂઆત માત્ર ડેમોક્રસીની પદ્ધતિએ સધ શકે નહિ. કુચળ, નિઃસ્વાધી અને પ્રત્યક્ષિતદક્ષ એવા લોકનિયુક્ત તથા જણાની સમિતિની દેખરેખ હેઠળ એ બધી પ્રવૃત્તિ ચાલવી જોઈએ અને તેમણે તે પ્રામાણિક વ્યાપારીઓની હોંશિયારીથી સંચોદપણે ચલાવવી જોઈએ.

કયા પ્રકારનાં પુસ્તકો જોઈએ અને તે, કોની પાસે લખાવવાં એ, કરાવવાનું કામ પણ વિદ્વાન, સમાજહિતચિંતક અને વ્યવહારકુચળ એવા માણસોના એક સ્થાયી મંડળે કરવું જોઈએ.

તો તો આપણે શિ. વા. ની પરીક્ષાની મૂળ ભાવના જ સમજતા નથી, કોલેજપક્ષે અરેખાઈ દોવાનો આક્ષેપ પણ આપણા ઉપર આવી પડે તો નવાઈ નહિ.

જેથી એવાં સાંકડાં દૃષ્ટિબિંદુની પકડમાંથી મુક્ત થઈ, 'બાપ કરતાં બેટા સવાયા'ની માફક આપણા કરતાં આપણે નવો સમાજ સવાયો થાય એવી અપેક્ષાના ઉત્સાહ-પ્રદ સામરમાં આરોગ્યદાયી જીવન જીવવું જોઈએ.

શિ૦ વા૦ ની પરીક્ષા ને મહાલમંડળ

(૧) મહાલમંડળો જેટલું છે તેટલું કામ પણ ઉઠાવી શકતાં નથી. કોઈ કોઈ મદદલ મંડળો સારી સ્થિતિમાં હોય એ તો સ્વતંત્ર રીતે પણ આવા પ્રયોગ આદરી શકે છે. તદુપરાંત કિશોરો માટેની પરીક્ષાની યોજનાઓ તો એમની સામે છે જ.

(૨) મહાલ મંડળો પાસેથી દળાણુ યા લાલચથી કામ લેવું એનો અર્થ શિ. ઠા. ની પરીક્ષાના મૂળ ઉદ્દેશનું મૃન્યુ. પ્રાણુ વિનાના યોગિયા જેની એ યોજનાની સ્થિતિ જાતી જશે અને આખીય પ્રવૃત્તિમાં 'માત્ર 'વેક'નું' તત્ત્વ જ વ્યાપી રહેશે.

(૩) દરેક મહાલમંડળને નિષ્પક્ષપાતી, તટસ્થ દષ્ટિથી ને પૂરતી સમજૂતાથી ઉત્તરપત્રો જોનાર વાચનવ્યાસંગી સત્જનન મળી આવવા માત્ર મુશ્કેલ જ નહિ પણ દુર્લભ બનશે એમ કહીએ તોય આશે.

(૪) સૌથી વધારે તો મદદલ મંડળ તરફથી જો એવી પરીક્ષાઓ લેવામાં આવે તો મદદલના શિક્ષક બાધાઓ એને સાથ આપશે કે કેમ એ નિઃશક વાત છે. એની પ્રતીતિ હાલ જે મદદલ મંડળો શિ૦ વા૦ ની પરીક્ષા લઈ રહ્યાં છે તેમને મળી ચૂકી હશે.

(૫) છેવટે કહીએ તો રાત્ન્ય પુ. મંડળની શિષ્ટ વાચનની પરીક્ષાની યોજનાથી, વડોદરા રાત્ન્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ખરેખર દીપી નીકળી છે. આવી પ્રાણુવાન યોજનાઓને પ્રાણુવાન હાથોમાં જ ઝોઠવવી જોઈએ.

રવિશંકર મ. ઠાકર

મંત્રી, મહાલ પુ. મંડળ, હલેમામ.

[અનુસંધાન ૫, ૫૪૫નું]

સાહિત્યનું નિર્માણુ અમુક જ પ્રકારે થાય અને અમુક પ્રકારે ન થવું જોઈએ એવું ઠરાવવાનો અધિકાર કોઈ જ વ્યક્તિને, સંસ્થાને કિંવા સરકારને હોવો ન જોઈએ. પણ અમુક પ્રકારના જ સાહિત્યનો અને પુસ્તકાર કરીશું એવું ઠરાવવાનો અધિકાર કોઈ જ સંસ્થાને સ્વાભાવિક રીતે હોયજ. જે પ્રકારનું સાહિત્ય આજે દગલાબંધ વેચાતુ છે તેનો પુસ્તકાર કરવાનું કામ આપણું નથી. આપણે તો બહુજનસુખાય અને બહુજનહિતાય અત્યાવશ્યક એવા નવીન સાહિત્યનો જ પ્રથમ પુસ્તકાર કરીશું. બધાને પહેલા તાજી પૌષ્ટિક અને પૂરેપૂરી રેહલી મળવા દે; અને મસાલોદાર પકવાનોનું પછી જોયું જશે. *

* મુબઈમાં મળેલી મરાઠી પુસ્તકાલય પરિષદના પ્રમુખપદેથી કાકા કાલેલકરે આપેલ વ્યાખ્યાનમાંથી

વાચન નાંધ

(માહે ઑક્ટોબરની)

[આ મધાળા નીચે આમ વાંચકમંડળના સંકેતો તરફથી આવતી મહત્વની નોંધો પ્રસિદ્ધ કરવાનું રાખ્યું છે. એથી અનુક વાંચકે કયું ને કેવું સાહિત્ય માસ દરમિયાન વાંચ્યું અને તે વિષે પોતાનો મત કેવા બંધાવે તેના ગ્રંથાલ મળવા ઉપરાંત અન્ય વાચકોને એ સાહિત્ય ગ્રંથોનાની ધરણા મળશે. —નં. નં.]

વાચક : શ્રી. ડાહ્યાલાલ અં. બ્રહ્મભટ્ટ; મંત્રી; કલોલ મહાલ પુ. મંડળ, મુ. બોમ્બે ૨૦૬૦.

૧. હઠીલાં દહોમાં કુદરતી ઉપચાર:—લેખક: બૂપતરાય મો. દવે. પાન ૧૪૮. વાચન તા. ૧ થી ૪; રાત્રે ૬ થી ૧૦૧.

જીવન જીવન દહોમાં કુદરતી ઉપચારો સૂચવ્યા છે. પુસ્તકની પાછળ ટેટલાક દહોઓના અનુભવ સાચા પ્રયોગો આપ્યા છે. લેખક માટુંઆમાં આરોગ્યજીવન ચલાવે છે. પેટ સાફ રાખવા પેટ ઉપર માંડીનો લેપ, માલીશ, ખોરાક સાદો, બાજી, ફળરસ, મધ પાણી અને લિંબુરસ અથવા રાત્રે પલાળેલ દ્રાક્ષનું પાણી, યોગનાં આસનો વગેરે મુખ્ય ઉપાયો અણુઆ છે.

૨. માહે જીવન અને કાર્યક્ષેત્ર:—મૂળ લેખક: અમેરિકાનો મહાન ધનપતિ હેન્રી ફોર્ડ; અનુવાદક: શ્રી. ર. વ. દેસાઈ; પ્રકાશક: શ્રી સયાજી સાહિત્યમાળા બાંધાંતર શાખા, પાન ૪૮૮; વાચન તારીખ ૫ થી ૧૧; રાત્રે ૬ થી ૧૦૧.

એક સામાન્ય ખેડૂતનો દીકરો છતાં આગળ જતાં આપખળે પ્રવલ્ન થી તે સ્વયંચલિત મોટર ઝાડી બનાવવા શક્તિમાન થઈ અનુભવિષ્યાત ફોર્ડ મોટર કંપની સ્થાપી તેનો માલિક બને છે. લંડન, અપ્રેમ અને માંદાં માણસો પાસેથી પણ કામ લઈ તેમને રોજી આપે છે. આમ તે અધૃષ્ઠામાં માનવો નથી. વળી તેણે ઔદ્યોગિક શાળા, હોસ્પિટલ વગેરે સ્થાપ્યાં છે. જેલવે લાઇન પણ સોફાની સેવા અર્થે ચલાવે છે. પોતાનો બધો ધંધો સેવા માટે જ છે એમ તે કહે છે.

તે કહે છે કે “ મરીબી એટલે એક બ્યક્તિ અમર કુટુંબ તેનો ખોરાક પોષાક અને રહેઠાણના સંબંધમાં બ્યાજની પ્રકારનો પણ સંતોષ સેવી શકે નહિ તેવી સ્થિતિ. ”

તેણે સ્થાપેલી હોસ્પિટલમાં જો દેસ આવે છે તેને પ્રથમ વડા ડાકતર તપાસી બીજા તબીબ કે તેથી વધુ ડાકતરો પાસે જીવ જીવ તપાસરાવી તેનો સંપૂર્ણ રિપોર્ટ વડા ડાકતર મેળવે છે. પછી જીવ જીવ ડાકતરોનાં નિવેદનો ઉપર વિચાર થઈ દહોની દવા ચાલુ છે. ડાકતરોને ખાનગી પ્રેક્ટીસ કરવા દેવામાં આવતી નથી. સારામાં સારો ડાકતર રોડી સારામાં સારો પગાર અપાય છે.

પુસ્તકનાં મુખપૃષ્ઠ ઉપર કે. શીમંત ત્રોમ સયાજીરાવું મુંદર મનનીય વચનામૃત નીચે મુજબ છપાયેલું છે: “ આપણી રૂપ કરોડની પ્રજામાં હૃદયને આધાત પહોંચાડે એવું બંધર અજ્ઞાન છે. એ બાબતનો વિચાર જ માત્ર આપણાં ગાંત્રીમાં ધ્રુવરૂપે પેદા કરે છે ને આપણને લાજ પમાડે છે. તેથી આપણી પ્રાથમિક અને સૌથી મહત્વની દાબત શિક્ષણ અને જ્ઞાનનો પ્રચાર છે. એ જ ઉદ્દેશને પૂર્ણ કરવા મેં શાળાઓ અને પુસ્તકાલયો સ્થાપ્યાં છે. ને હું તમને આગ્રહપૂર્વક કહું છું કે તે બધાંનો તમે ઉપયોગ કરો. ”

૩. વિલોપન:—લેખક: શ્રી. મેઘાણી; પ્ર.અખંધુ કાર્યાલય; પાન ૨૬૪; તા. ૧૨થી ૧૮.

આ પુસ્તક અખંધુની સને ૧૯૪૬ની બેટ તરીકે બહાર પડ્યું છે. દૂંદી વાર્તાઓ છે. વિલોપન એ પહેલી ઐતિહાસિક વાર્તા છે. અને તે સુદર રીતે આલેખાઈ છે મુસ્લીમ રાજ અમલમાં અમદાવાદના બહુચગણના મંદિરના પૂજારી મોઝી હરદાસે પોતે વટલીતે પણ મંદિરને મુસ્લીમ ધ્વંસમાંથી બચાવ્યાની, અને મરતાં મરતાં એ મંદિર દ્વારે પોતાની કબર થાય એવી તેની ઇચ્છા બ્યક્ત કર્યાની લોકકથા ઉપરથી આ વાર્તા રસાયેલ છે. હાલ પણ ત્યાં કબર હોવાનું પ્રતાવનામાં લેખક કહે છે.

બાકીની વાર્તાઓમાં બીજી “ ચાંદી ” અને ત્રીજી “ ચમનની વદુ ” એ બન્ને વાર્તાઓ હૃદયસ્પર્શી હોઈ આંતરિક આસ વાંચવા યોગ્ય છે.

૪. શયતાન:—લેખક: ટાઈટોપ; અનુ. માણેકલાલ ગો નેશી; પાન ૧૨૦ તા. ૧૮થી ૨૧

આ પુસ્તક ટાઈટોપના “ ડેવિલ ” નામના પુસ્તકનો અનુવાદ છે. પોતાના જીવન ઉપરથી લખાયેલ આ પુસ્તક છે નાયક તુછવ એક ઉમરાવ છે. નાયિકા ‘ સ્ટીપેન્ડા ’ નામની એક ખેડૂત સ્ત્રી છે. નાયક પોતાના મનોનિમિત્ત માટે જે હૃદયમંથન અનુભવે છે તે વાંચવા જેવું છે.

૫. જાતીય શોગ:—લેખક: સત્યકામ; પાન ૧૬૪; તા. ૨૨થી ૨૬-૧૮-૪૬ સુધી.

આ પુસ્તકમાં નામ પ્રમાણે પ્રત્યેક રૂપે ‘ જાતીય શોગ ’ સંબંધમાં વર્ણન આપેલું છે. આવા પ્રકારનાં પુસ્તકો હમણાં હમણાં શુભરાતી સાહિત્યમાં વધુ બહાર પડતાં જાય છે. દરેક પુસ્તકની પ્રતાવનામાં લેખકો આવા પ્રકારનું જ્ઞાન નીહર રીતે બાળકોને આપવા માટે વિચારે દર્શાવે છે. અને સમાજની જાતીય અધોગતિ આવા પ્રકારનું જ્ઞાન નહિ આપવાથી જ વધી છે, તેમ લેખક માને છે. પરંતુ આવા પુસ્તકો લખતી વખતે લેખકો જાણે કલ્પનાનાની પાંખોએ વિદરતા હોય તેમ લાગે છે. અને મનમાં બધે જોયો થાય છે કે આવાં પુસ્તકો સમાજને વધુ તો નીચે નહિ પાડે ને ?

૬. મેઘધનુષ:—મૂળ-લેખિકા: વાનદા વાસિલેન્કા; અંગ્રેજી અન. એડિયમોન. ગુજ. અનુ. રમણલાલ સોની; કિં. ૪-૦-૦; પાન ૩૧૨; તા. ૨૭-૧૦-૪૬ થી ૩૧-૧૦-૪૬ સુધી.

મૂળ લેખિકા પોલેન્ડની વતની છે. પોતાના પડોશી રશિયાની સેના સાથે રહી યુદ્ધ ખખરપત્રી તરીકે મોરચે જઈ તેણે પોતાના વતનની અને રશિયાની ધરતીના મુક્તિસંગ્રામમાં સક્રિય ભાગ લીધો છે. આ નવલકથા માટે ૧૯૪૩ ના વર્ષનું “ સ્તાલીન પ્રાઇઝ ” તેને મળ્યું છે.

સોવિયેટ રશિયાનાં ૩૦૦ કુટુંબના એક ગામડામાં જર્મનો પ્રવેશ્યા ત્યારે મુક્તિદિન સુધીની કારમી ચાતનાઓ, અતૂટ કુસ્ત્રાનીઓ તથા નવંચંત દેશદાનું આ યુદ્ધકાલિન વાસ્તવિક વર્ણનાત્મક ચિત્ર છે. એમાં જર્મનોની યોજનાપૂર્વકની સાવચેતીઓ અને કૂરતા, નાયક કટ, વર્નરની મદદમાં ત્યાંના મુખી તથા પુરો નામની એક પૌલીશ સ્ત્રી હોવા છતાં ગ્રામ પ્રજાની અતૂટ ધીરજ, સહનશીલતા અને અમે તેમં થાય તો પણ જર્મનોના હાથમાં આણેદાણેન જાય તેવી બ્વવસ્થા અને અપૂર્વ દેશમુક્તિ, નીહરતા વગેરે શુભો દેખાઈ આવે છે. કૃલ વાચન પુસ્તકો નંબર ૬: પાન ૧૩૬૬.

વસંતપંચમીએ પુસ્તકાલયપર્વણી જરૂર ઉજવો.

રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળનો, વસંતપંચમીએ તા. ૨૭-૧-૪૭ ને સોમવારે “પુસ્તકાલય પર્વણી” ઉજવવાનો આદેશ, આ માસિકના મયા અંકમાં પૃષ્ઠ ૫૧૭ ઉપર, પ્રસિદ્ધ થયેલો છે. આપ સૌએ એ વાંચ્યો હશે જ. ન વાંચ્યો હોય તો જરૂર વાંચી જશો. અને તે પ્રમાણે પર્વણી ઉજવવાની તૈયારીઓ આજથી જ શરૂ કરી દેશો. આ અંક તમારા હાથમાં આવશે તે પછી ફક્ત ૧૦ દિવસ જ વસંતપંચમીના આકી રહેશે. એટલે, આજથી જ એ દિવસનું સંસ્મરણકાર્ય કરશો.

અમેરિકામાં પણ નક્કી કરેલા દિવસે ‘પુસ્તકાલય દિવસ’ ઉજવાય છે. લોકો કેમમાં ખૂબ જ રસ લે છે. તે દિવસે વિદ્યાર્થીઓ અને નાગરિકો સાથે મોટાં મોટાં સરખસ નીકળે છે. ‘સારાં પુસ્તકો ઉત્તમ માનસ ધરે છે’ એવા એવા સુંદર વાક્યોવાળા વાવટા, સરખસને મોખરે રાખવામાં આવે છે. તે દિવસે જુદા જુદા વિષયનાં ઉત્તમ પુસ્તકોનાં પ્રદર્શન પણ ગોઠવાય છે. સાંજના નાગરિકોની એક મોટી સભા પણ રખાય છે અને તેમાં પુસ્તકાલયનું મહત્ત્વ સમજાવાય છે.

આપણે ત્યાં પણ પર્વણી ઉજવવાની યોજના, અમેરિકાની યોજના ઉપરથી જ ઉદ્ભવી છે. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિમાં આજે પણ કોષ્ટ. પણ પ્રદેશ મોખરે હોય તો તે અમેરિકા છે. ત્યાંની જનતા આ પ્રવૃત્તિની પાછળ અદાળત પેસી ખર્ચે છે. હવા, અન્ન અને પાણી નેટલી જ આવશ્યકતા પુસ્તકવાચનની પણ, તેઓ સ્વીકારે છે. અને તેથી એ પ્રવૃત્તિને ખીલવવા ત્યાં અન્યક યોજનાઓ અને પ્રયત્ન થાય છે. તેના પરિણામે આજે એ પ્રવૃત્તિ ત્યાં ખૂબ ફાલીફૂલા, લાભદાયી નીવડી રહી છે.

આપણે ત્યાં તો હજી એ દિશામાં ‘પાશેરામાં પુણી’ જેવું લાગે છે. રાજ્યમાં પુસ્તકાલયો તો ઠેર ઠેર હાલડી ચૂક્યાં છે. દર વર્ષે બ્લેટ માટે બેક્ટરી લોકમદદ પણ મળી આવે છે. પણ તે એટલા જ માટે કે, ગામની ગણીમાંથી વ્યક્તિઓને, રાજ્યના અને દેશના સમાચારો જાણવાની જે વૃત્તિ જાગી છે તે વૃત્તિને પોષવા ખાતર, નહિ કે પુસ્તકવાચન માટે. દર વર્ષે બ્લેટ બને એટલે નવાં નવાં પુસ્તકો પણ ખરીદાય જ. પ્રજા આ પુસ્તકો કબાટમાં ‘બિચારાં’ થઈને પડી જ રહ્યાં હોય, એનું કોઈ નામ જ ન દે. માસજનતાનો મોટો ભાગ, પુસ્તકાલય એટલે શું ? એમાં કેવાં કેવાં પુસ્તકો આવે છે ? એ પુસ્તકોમાં શું છે ? તે જાણતો નહિ હોવાને લીધે આજે આપણાં પુસ્તકાલયોના વાચકો પુસ્તક-વાચનમાં ખૂબ જ પાછળ છે. શાળામાં લીધેલું શિક્ષણ જૂની ન જવાય અને ઉત્તરોત્તર જ્ઞાન વધતું રહે એ ઉદ્દેશથી સ્થપાયેલાં પુસ્તકાલયોના હેતુ પણ આજે નહિ જેવા જ સરે છે.

આજે આપણાં પુસ્તકાલયોની આ સ્થિતિ છે. આ સ્થિતિ સુધારવા માટે આપણે પુસ્તકાલયપર્વણી જરૂર ઉજવવી જોઈએ. પુ. પ્રવૃત્તિના વિકાસની દૃષ્ટિએ, લોકોને પુસ્તક-વાચન તરફ આકર્ષવાની દૃષ્ટિએ પણ આ પર્વણીદિન ખાસ ઉજવવો જોઈએ.

પુસ્તકાલયપર્વણી ઉજવવાનો આદેશ, રાજ્ય પ્ર. મંડળે પહેલવહેલો સન ૧૯૨૮ માં કરેલો તે જ વર્ષે મેં મારા મામમાં (સાધી તા. પાદરા) આ આદેશ અનુસાર પર્વણી ઉજવી હતી. એ કેવી રીતે ઉજવી હતી તે, જેને તેને માર્ગદર્શક થઈ પડે એ હેતુથી ટૂંકમાં આ નીચે જણાવું છે.

પર્વણી ઉજવવાની તૈયારીઓ અઠવાડિયા અઠાધી થઈ રહી હતી, કાર્યક્રમો સાથેની મોટા અક્ષરે છપાવણી જાહેરાતો પણ કેટલેક રથળે મોઢવામાં આવી હતી અને તેના પરિણામે મામ આખું આ નવો તહેવાર તે વળી કેવી રીતે ઉજવાય છે. તે જોવા તલપાપડ થઈ રહ્યું હતું. દેવદીવાળીનું સવાર ઉઠાડ્યું, તેની સાથે જ મામજનતાને બે રથળ જ્ઞાનપતાકા અને તોરણોથી શણગારાયલાં જણાયા. એક તો પુસ્તકાલયનું મકાન અને બીજું ગુજરાતી શાળાનું મકાન. પુસ્તકાલયનું મકાન મામ વચ્ચે છે. અને શાળાનું મકાન મામની બાજે છે. શાળાના મકાનને એટલા માટે શણગારેલું કે, એમાં પુસ્તકોનું પ્રદર્શન ગોઠવેલું અને તે ઉપરાંત ઓળો, વિદ્યાર્થીઓ તથા પુરુષોની જુદી જુદી સમાજોના કાર્યક્રમો પણ ત્યાં જ રાખેલા.

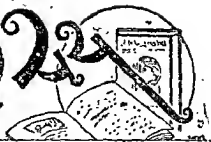
આઠ વાગ્યા, અને શાળાના મકાનેથી વિદ્યાર્થીઓ, ઉત્સાહી શિક્ષકો અને મામજનોનું એક સરખસ પર્વણીનું ગીત ગાવું ગાવું મામમાં જવાનીકળ્યું. આ દરમિયાને જોવાને ખડકોએ ખડકોએ ઓપુરોનાં ટોળાં જમા થયેલાં તેમની આગળ, આજના દિનની, પ્રદર્શન જોવાની અને જે તે સમાજોમાં દાબરી આપવાની જાહેરાત કરવામાં આવતી. આ રીતે મામ આખામાં સરખસ ફરી, દસ વાગે શાળામાં પરત આવ્યું.

બપોરના બે વાગે અંગ્રેજી ગુજરાતી તમામ શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓની સભા ભરવામાં આવી. તેમની સમક્ષ બાળશૈલીએ લખાવેલાં કેટલાંક સુંદર પુસ્તકો રજૂ કરી, તેમાંની કેટલીક વાતો મોઢેથી કહેવામાં આવી. તે પછી ત્રણ વાગે ઓળોની સભા ભરી. અને તેમાં પશુ ઓળોપયોગી કેટલાંક ખાસ પુસ્તકો રજૂ કર્યા અને એ પુસ્તકોમાંથી પસંદ કરેલા કેટલાંક સુંદર ફોટોઓ વચાઈ, રાત્રે સભા ભરાઈ તેમની આગળ તો ગરૂમાં ગામના પ્ર. નું વાર્ષિક નિવેદન રજૂ કરવામાં આવ્યું અને તે બાદ કેટલાંક સારા પુસ્તકોનો ટૂંકમાં પરિચય આપવામાં આવ્યો. ત્રણે સમાજોમાં શરૂઆતમાં મતોજનો કાર્યક્રમ તો હતો જ. આ રીતે ત્રણ જુદી જુદી સમાજો ભરી, તે દ્વારા પુસ્તકવાચનનું મહત્વ સમજાવવા ખાસ પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો. અને વર્ષ દરમિયાન વાંચવા જેવાં કેટલાંક ખાસ પુસ્તકોની ભલામણ પણ કરી હતી.

પ્રદર્શન પણ સુંદર અને આકર્ષક દ્રમે ગોઠવવામાં આવ્યું હતું. એની પાછળ મહેનત તો લેવી પડી હતી, પણ એ સફળ નીવડી હતી. ખાલી પુસ્તકો એકલા બાંકડા ઉપર મથે તેમ જોઠવવાથી પ્રદર્શન આકર્ષક બને નહિ અને લોકો જુએ પણ નહિ, તેથી લાલ કાપડ લાવી, પાટલીઓ ઉપર તે પાથરી તેની ઉપર વિવિધવાર પસંદ કરેલાં પુસ્તકો, પત્રો, માસિકો, ચિત્રો, ફોટોઓ વગેરે ગોઠવવામાં આવ્યાં હતાં. વચ્ચે વચ્ચે ફૂલગાડનાં ફૂંડાં, મામ કારીબરીના ફોલ ફોલ નમૂના પણ ગોઠવવામાં આવ્યા હતા. પ્રદર્શનના રૂમે પણ તોરણોથી શણગારી દેતા. ચાર વિભાગમાં પ્રદર્શન ગોઠવાયું હતું, એક પત્રો-માસિકોનો વિભાગ, બીજો પુસ્તકવિભાગ, ત્રીજો ચિત્રો-ફોટોઓનો વિભાગ અને ચોથો મામ અને તાલુકાની જુદી,

[સંદર્ભ સાથેના પૃષ્ઠે ઉપર]

પરિવર્તન

૧. હિંદની અંગ્રેજ વેપારશાહી—લેખક: શ્રી. મનભાઈ પ્રભુદાસ દેસાઈ,
પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦.

ખ. સ. ૧૬૦૦ થી ૧૮૦૦ સુધીનો આમાં ઇતિહાસ છે. એમાં અંગ્રેજ લોકોએ હિંદમાં આવીને કેવો વેપાર કર્યો તેનું દિગ્દર્શન કરાવ્યું છે. યુરતકની ભાષા તદ્દન સરળ અને સામાન્ય જનતાને સચોટ અસર કરે તેવી હોઈને કેટલાક રૂઢ ચબ્દોનો પણ ઉપયોગ કરાયો છે.

યુરોપની પ્રજા હિંદમાં વેપાર કરવા આવી. વેપાર ન કર્યો પણ હિંદને લૂંટ્યું, સૌ કોઈએ લૂંટ્યું, બે આંખનું તે લૂંટ્યું. હજારો નહિ, લાખો નહિ, પણ કરોડો રૂપિયા સીધા. હિંદને મરી જ બેનાવ્યું. હિંદના વેપારનો નાશ કર્યો અને હિંદીઓની ખાસ કરીને રાજાઓની અંદર અંદરની અહેમીયત અને સ્વાર્થલોભપ્રતાયી હિંદને ગુલામ બેનાવ્યું.

ઈંગ્લાંડ જીત્યું. એનામાં હજારો હોયો હતા, પણ બે ગુણ મોટા હતાં: એક શિસ્ત અને દેશ તરફનો પ્રેમ. એ બે ગુણ પણ કહેવાય અને એ ગુણો હોજી ભારે ભયંકર બનીતી કોઈક મઠ. આપણા લોકો તો પચીસ વર્ષ ઉપરના અંગ્રેજોને માટે એક મહાન પ્રજા તરીકે સેખતા હતા. તેના ગુણો માટે આપણે આગ્રીન થતા હતા. એ બધું દેખાતુ છે. ખરા અંગ્રેજોને જાણવો હોય તો આ પુસ્તક વાંચી લેવું જોઈએ. અને એમ કહેવાય છે કે અંગ્રેજની આમડીને સહેજ તપાસો તો માલમ પડશે કે તે કેવો છે. પૈસા અને સત્તા

[સામેના પૃષ્ઠનું સાંધણ]

જુદી કારીગરીનો વિભાગ. આ પ્રદર્શન લોકોએ બે દિવસ ખૂબ હોંસબેર જોયું હતું અને તેમાંથી લોકોને ઘણું ઘણું જાણવાનું પણ મળ્યું હતું.

આ દિન ઉજવવામાં, પુસ્તકાલયના મંત્રી, અંચાલ, ગુ. શાળાના હેડમાસ્ટર સાથે તમામ શિક્ષકો અને વિદ્યાર્થીઓનો અને ખૂબ સહકાર હતો. અને તેથી જ તે આટલો સુંદર ઉજવણી હતો.

મંત્રી લાઇબ્રેરી, આજે તો આપ સીને મારો એટલો જ સહયોગ છે કે, આપ પણ આપને ત્યાં નાના પાયા પર ઉપર પ્રમાણે પર્વણીદિન જરૂર ઉજવો. મહાનવાળાં પુસ્તકાલયો તો આ દિન ઉજવવાનું ચૂકે જ નહિ.

જે રથે આ દિન ઉજવાય તેનો અહેવાલ, રાજ્ય પુ. મંડળ તરફ સૌ કોઈ જરૂર મોકલી આપજો એટલે તે 'પુસ્તકાલય' મથકોમાં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે.

વલ્લભલાલ મુ. પટેલ

વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય અધ્યક્ષ.

[અપેક્ષા]

મેળવવાની લોહીપતા માટે અગ્રેજ ડેટલે જીવન કરી રહ્યો છે, નીતિને કેવી રીતે વેળા ફેંકી દે છે, આપેલા વચનનો કેવો ભંગ કરે છે અને એકબીજાને પરસ્પર કેવી સરસ રીતે લગાવે છે તે બધું જાણે.

અત્યાર સુધી ઘણે આપ દેખાતો હતો. પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનાં ભારોભાર વખાણ થતાં હતાં. એ જડતા ભરેલી સંસ્કૃતિ કેવી પોલી છે અને તેમાં કેવું ભયંકર હળાદળ એર, ભરેલું દળ તે જાણવા સમજવા આ પુસ્તક વાંચવાની જરૂર છે.

આજે આપણા દેશમાં ચાલી રહેલા રાજકીયે બનાવો સમજવા માટે, અને અગ્રેજ સરકારની ચાલખાજ જાણવા માટે તેમ જ પડકાર, પાછળ છંધા રહીને-સજ્જનતાનો દેખાવ ઉપર ઉપર રાખીને પહોંચેથી કેવા ભલાભોળા હિંદીઓને લગાવે છે તે ન સમજીએ કે આજનો નવો ખેલ છે-પણ તે તો હમેશની તેમની ચાલખાજ છે-તે સમજી શકશો.

હિંદના ઇતિહાસમાં આ એક નવું પુસ્તક યુજારતી ભાષામાં ઉમેરો કરે છે. સૌ ઇતિહાસના અભ્યાસીઓ, તેમ જ રાજકારણના રસિયાઓએ આ પુસ્તક વાંચી જવું જોઈએ.

—ચુનીલાલ પુ. શાહ

૨. શ્રી કૃષ્ણલીલારહસ્ય—રેખક: ન્હાનાલાલ અંબાલાલ યાગિક.

શ્રી કૃષ્ણ ભગવાનની જીવનલીલા જે થીમફ ભાગવતના પ્રથમ અને એકાદશ સ્કન્ધમાં વર્ણવેલી છે તે યુજારતીમાં પદ્યમાં ઉતારવાનો પ્રયત્ન યત્ન લેખકે કર્યો છે. ભાષા સરળ, મુખોધ અને ભાવવાહી છે. પૂર્વાર્ધના પાંચ સર્ગોમાં બાળલીલા, કુમારાવરણની લીલા, પૌર્ણાવરણની લીલા, રાસલીલા અને કિશોરાવરણનો સમાવેશ થાય છે અને ઉત્તરાર્ધના બે સર્ગોમાં દ્વારકાલીલા અને ઉત્તરાવરણલીલા આવે છે અને ત્યાર પછી પ્રેમની આરતી આવતાં શ્રી કૃષ્ણલીલા રહસ્ય પૂરું થાય છે.

તે પછી આવે છે શ્રી કૃષ્ણકીર્તન પુસ્તકનો આ ભાગ વધુ ઉચ્ચ કક્ષાનો છે. આ ભાગમાં કુલ ૨૯ ભજનો છે; પણ લગભગ અર્ધા જ જીવનની ઉચ્ચ કોટિમાંથી આવે છે અને પ્રત્યેક ભજન અખ્યાતજીવનની કોઈ અગમ્ય વાત કે કોઈ જાણીતી વાત પણ નવા જ સ્વરૂપે એવા જુરસાથી કહી જાય છે કે જાણે એની અસર હૃદયપટ પર કોતરાઈ જ જાય છે. ભજવાની સરળતા, ઉચ્ચ તત્ત્વબોધન, સાત્ત્વિક ભિર્મિલતા અને ભાવનું વહન, તેમ જ પ્રત્યેક ભજનની સુગેયતા-આ લક્ષણો થી. યાગિકનાં ભજનોને ઉચ્ચ કોટીમાં મૂકે દે છે.

યુજારતી કાવ્યસાહિત્યમાં તેમ જ ભજનસાહિત્યમાં આ પુસ્તક દ્વારા મહુનીય ઉમેરો થયો છે.

—ચો. જ. ત્રિપાઠી

૩. વિદ્યાર્થી શીખ પ્રવૃત્તિ—સંપાદક: શ્રી. મગનભાઈ પ્રજ્ઞાસ દેસાઈ; પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ. પાન ૪૭ કિ. ૭ આના.

સ્વરાજ ભોગવવાની લાષકાત માટેની જીવણી સરકારી યાગાઓમાં અપાતી નથી. એ ઉપર દૂર કરવા યાગાઓમાં પડતી મોટી રજાઓમાં વિદ્યાર્થીઓને કેવા પ્રકારની જીવણી આપવી કે નથી બહુતર પડું કરી “હવે શું કરવું” એ પ્રશ્ન ન રહે, એ પ્રકારની જીવણીની યોજના આ નાનકડા પુસ્તકમાં આપવામાં આવી છે.

‘મણીને શું કરવું’ એ વિષે માંધીજીનો લેખ છે. જળવૃષ્ટીના મૂળભૂત સિદ્ધાંતો તથા અભ્યાસક્રમની રૂપરેખા વિમતવાર આપી છે. વિષયવાર ચૂંટેલાં પુસ્તકોની યાદી ઘણી સારી છે. દરેક વિષયોએ એ બધાં પુસ્તકો વાંચવા જેવાં છે. તેમાં યુગ્મરૂપે ૧૭૭, ત્રિંદી રૂપ અને અંગ્રેજી ૫૮ પુસ્તકોનો સમાવેશ કરેલો છે. —વિપ્રસાદ

૪. ગોપકાવ્યો—લેખક તથા પ્રકાશક: શ્રી. ગોકુલદાસ દારકાદાસ રાયચુરા, રાયચુરા છુક હંપો, વડોદરા. કાઉન કદનાં ૫૪૫ પર, સચિત્ર સાદું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

શ્રી. રાયચુરાનાં લોકગીતો એમને સ્વમુખે સાંભળવાં એ એક હિમ્મત દેવાણું છે. એવાં લોકગીતો અને એમણે પોતે રચેલાં એવાં ગ્રામજીવનદર્શક ગેય કાવ્યોમાં પણ એમની એ જ રસજન્મભાવદ એના ઓતાને મળે છે. તેમાં પંક્તિ. “અમે બે સાથે રમતાં” તો એ ગેય ગીત હલક સાથે સાંભળવા મળતાં દબરો ઓતાઓનો સમૂહ તદ્દલીન બની જાય.

• એવાં એઓશ્રીએ રચેલાં લોકગીત સરખાં ગ્રામજીવનની ધન્યતા અનુભવાવતાં આ ગોપકાવ્યો સૌ કામને મમે તેવાં છે. ગ્રામજીવનનો રસોદાસ માણવા ઇચ્છતા વાચકો માટે આ પુસ્તક પુસ્તકાલયોમાં વસાવી લેવાય.

૫. સદેવતં સાવળીંગા—લેખક, પ્રકાશક, કદ, પૃષ્ઠાં ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય ૦-૪-૦
આપણે ત્યાં લોકવાર્તા તરીકે બીભત્સરસભરી વંચાતી વાર્તા તરીકે આ વાર્તા જાણીતી છે. એમાંનો અતિશયોક્તિભર્યો બીભત્સરસ બાદ કરીને લેખકે એને શિષ્ટ ભાષામાં સરળ શૈલીએ આ નાની પ્રસ્તિકામાં રજૂ કરી છે. અશિષ્ટ અણાદ ગયેલી આ વાર્તાને સૌમ્ય રૂપે રજૂ કરવા માટે લેખકને ધન્યવાદ.

૬. કૃષ્ણકદાણી—ભાગ ૧ લો—લેખક: શ્રી. રમણલાલ નાનાલાલ શાહ; પ્રકાશક: બાલજીવન કામોલય, વડોદરા. કાઉન કદનાં ૫૪૫ ૧૬૦, સચિત્ર સાદું પૂઠું, મૂલ્ય ૧-૪-૦

બાલ સાહિત્યના જાણીતા લેખક અને “બાલજીવન” માસિકના તંત્રી શ્રી. રમણલાલ શાહે એમની બાલજીવન પ્રચારણ દ્વારા બાલભોગ્ય એવાં સંખ્યાબંધ પુસ્તકો આપ્યાં છે. આ પુસ્તકમાં લેખકે શ્રીકૃષ્ણના જીવન ચરિત્રને બાલભોગ્ય શૈલીએ રજૂ કર્યું છે. યુગ્મરૂપે ત્રણ ભાગોમાં પ્રકટ થયેલાં શ્રીકૃષ્ણનાં જીવનચરિત્રનાં પુસ્તકોના અભ્યાસપૂર્વક લેખકે આ પુસ્તક બાલોચિત શૈલીએ તૈયાર કરવામાં ઠીક થમ લીધો છે. ઉપરાંત, પ્રસંગોપાત રજૂ કરાયેલાં સંખ્યાબંધ ચિત્રો બાલવાચકોને આ જીવનકથા વાંચવા પ્રેરણા આપે તેવાં આકર્ષક છે.

બાલવાચકો માટે પુસ્તકાલયોમાં અને ખાસ કરીને બાલપુસ્તકાલયોમાં આ પુસ્તક અવશ્ય વસાવી લેવાય.

આપણે ઇચ્છીએ, આ પુસ્તકનો બીજો ભાગ લેખક સત્વર બાલવાચકો સમક્ષ રજૂ કરે.

૭. પાદરેનાં તીરથ—લેખક: શ્રી. જ્યોતિ દલાલ, પ્રકાશક: અતિ મંદમાળા કામોલય, પિપદસ બેન્ક મિલિટિંગ, કારંજ, બદ, અમદાવાદ. કાઉન કદનાં ૫૪૫ ૨૦૮, સચિત્ર દ્વિરંગી કવર જેકેટ સહિત પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

૧૯૪૨ની લોકકાન્તિના દિવસોમાં રથને રથને જે બાંધેડોં થયેલો, લોકજીવનનો જે જુવાળ બ્યાપેલો અને તેના પરિણામે તત્કાલીન સરકારી તંત્રવાદોનો જે કરડો નજર

એ આમજનતા પર ફરી 'વળેથી તેનો તાદ્દશ ચિત્તાગ લેખકે એમની પ્રેરક અને વેગવાન શૈલીએ રજૂ કર્યો છે. '૪૨ની લોકક્રાન્તિનો લેખકની રસભરી કવચે લખાયેલ આ ઇતિહાસ-નવલકથાને અમે આવકારીએ છીએ.

પુસ્તકાલયો લોકક્રાન્તિની આ જીવંત કથા અવસ્ય પોતાને ત્યાં વસાવી લે.

૮. રાસમંગલા—કવિ: શ્રી. નટવરલાલ છે. દેસાઈ; પ્રકાશક: હરિહર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત. કાલિન કદનાં પૃષ્ઠ ૬૬, બાડા મજબૂત કાગળ, પાકું પૃષ્ઠ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

લેખકે એવા ૬૫ જેટલા રાસોનો સંગ્રહ આ પુસ્તકમાં આપવામાં આવ્યો છે. આપણે ત્યાં રાસ સાહિત્યને લગતા બિન્ન બિન્ન પુસ્તકો છે તેમાં આ એક વધુ ઉમેરાય છે.

પુસ્તકમાંના રાસો ભાવનાભરપૂર હોઈને ગસોત્સુક રમણીઓને ગરમે રમવા અમે તેવા પશુ છે. શરદાઋતુમાં તેમ જ અન્ય પ્રસંગોએ રાસોત્સવો ઉજવાય છે ત્યારે ગાઇ રાકાય તેવા રાસો બંદોને આમાંથી જરૂર મળશે. મદિલા પુસ્તકાલયો આ પુસ્તક વસાવી લે.

૯. આપણો સાગરસૈનિક—લેખક: શ્રી. મહેન્દ્ર મેધાણી; પ્રકાશક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ; મુંબઈ ૨. કાલિન કદનાં પૃષ્ઠ ૨૫૨+૮, સચિત્ર, કવર જેકેટ સહિત પાકું પૃષ્ઠ, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

હિંદી સૈનિક જેમ રણભૂમિનો અજોડ લડવૈયો કે ગોલંદાજ નજીયા છે, તેમ નાવિક તરીકેની તેની કારકિર્દી પણ એટલી જ દીપાવનારી જાહેર થઈ છે અને આ પરદેશી સરકારને મોંઝીથી પણ એનકા પર પ્રથંસાનાં પ્રુષો વેરાયાં છે. એવા આપણા દેશના સાગરસૈનિકોના બળવાની કથા અને તે પછી એની તપાસ માટે નિમાયેલા કમિશનના હેવાલ વગેરે પરથી લેખકે આ પુસ્તક તૈયાર કર્યું છે.

લશ્કરી કે વદાયુવટાને લગતો માહિતી આપણે ત્યાં અતિ ગુપ્ત મનાય છે અને તદ્દનુસાર લેખકને એવી સચાતાર માહિતી મેળવવાની મુશ્કેલી નહીં પશુ છે. છતાં વર્તમાન-પત્રોનાં પૃષ્ઠો પરથી અને ઇતર સામયોના આધારે આપણા દેશી નાવિકોને લગતી વિરત જાણવાજેગ માહિતી આ પુસ્તકમાં ભેગી કરી છે.

ધણને જે વિગતો જાણવાની ઉત્સુકતા હોય છે તેવી અનેક નવીન વિગતો આ પુસ્તકમાંથી મળી આવશે.

૧૦. સુસાપના લેખો અને પ્રવચનો:—સંપાદક: શ્રી. મોહનલાલ મહેતા, (સોપાન); પ્રકાશક: જીવન સાહિત્ય મંદિર, કાલ્યાણેવી રોડ, મુંબાઈ ૨. કાલિન કદનાં પૃષ્ઠ ૨૦૪+૮, સચિત્ર કવર જેકેટ સહિત પાકું પૃષ્ઠ, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

આઝાદ સૈનિકોના મુકદ્દમા અને એમની સુક્તિ પછી આપણે ત્યાં આઝાદ હિંદ સેના અને એના નેતા સુબાષનાથને લગતી અનેકવિધ માહિતીભરપૂર પુસ્તકો-પુસ્તિકાઓ પ્રકટ થયાં છે. તેમાં આ એક વધુ ઉમેરો છે.

આ પુસ્તકમાં એના સંપાદકે ૧૯૨૧થી લઈને છેક ૧૯૪૫ સુધીમાં સુબાષ બાપુની કલમે લખાયેલાં, અને એમના સ્વયં સુબાષોમાં ઈંગ્લેન્ડનાં એમનાં પ્રેરક લખાણો અને પ્રવચનો

સંગ્રહાં છે. એક રીતે જોઇએ તો, આપણા રાષ્ટ્રીય હિતવાનું એક પ્રેરક પાસું એમાંથી વાચકને મળી આવે તેમ છે. મુખાપનાનું પ્રસંગોપાત અપાયેલી પ્રેરક વાણીમાંતો હિતોત્તના અને કાર્યતત્પરતાનો આદેશ આ લેખો-અવ્યયનોમાંથી વાચકને મળી આવે- તેમ છે.

આપણી ઐતિહાસિક સામગ્રી તરીકે એ બિબિધમાં પણ ઠીક ઉપયોગી નીવડશે. પુસ્તકાલયોમાં આવું પ્રાણુવાન સાહિત્ય વસાવી લેવાય.

૧૧. સંસાર - લેખક: શ્રી ઝવેરચંદ મેઘાણી; પ્રકાશક: ભારતી પ્રકાશન મંદિર, બાવનગર, (કાઠિયાવાડ) કાઉન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૦૪, સચિત્ર સાદાં પૃષ્ઠાં, મૂલ્ય ૦-૧૨-૦

શ્રી. મેઘાણીએ લખેલી સળંગ નવલકથાઓ (૧) " વસુધરાનાં વહાલાં દવડાં " (૨) " અપરાધી " (૩) " નિરંજન " તેમજ (૪) " સોરઠ તારાં વહેતાં પાણી " એ ચાર નવલકથાઓ પરથી, સહેજ પણ રસક્ષતિ ન થાય તેવી રીતે એના કથાપ્રસંગોને ઉપાડી લઈ, સરળ બાષામાં લેખકે આ પુસ્તકમાં રજૂ કરેલ છે.

આને જ્યારે પ્રૌઢશિક્ષણનો વિસ્તાર વધતો જાય છે અને વાંચતાં શીખ્યા પછી " શું વાંચવું " એની બાંજગડમાં એ નવા શીખેલા પ્રોઢો હોય છે તેમને સરળ શૈલીએ તૈયાર કરેલાં અને મોટાં બીજાંમાં છપાયેલાં આવાં લોકભોજ્ય પુસ્તકો વાંચવા અપાય એ ઉદ્દેશ છે.

લેખકે પ્રોઢો માટેના ક્રમિક વાચન વારતે આ ને યોજના કરી છે તેને અમે આવકારીએ છીએ. અને તેવો વાચક હાતે હાથે વાઙ્મોની પકડ પામતો જાય તેવી સરળ શૈલીએ આવાં પુસ્તકો આપણા લેખકો તૈયાર કરી તેમની આમળ મૂકે એ અનિવાર્યતા આને ઊભી થઈ છે.

આ અગાઉ લેખકે બે પુસ્તકો "અપદી ધૂળ" અને "સંત દેવીદાસ" આ જ રીતે તૈયાર કરી પ્રકટ કરાવ્યાં છે. આમ પુસ્તકાલયોમાં આવા સરળ અને સુખમ શૈલીએ લખાયેલાં પુસ્તકો નવાં વાંચતાં શીખેલાં પ્રોઢોના વિશેષ વાચન માટે અવશ્ય વસાવી લેવાં. વધુ સંખ્યામાં વસાવાય તો ય તે અનુગતું નહિ નીવડે.

લેખકને એમની આ યોજના આમળ ચાહુ રાખવા અમારી ભલામણ છે.

૧૨. ઝડતુગીતો:—(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; પ્રકાશક: ગુજર અંધરત કાપીલય, અમદાવાદ. કાઉન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૨૦, સાદાં ખોડનાં પૃષ્ઠાં, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

આ પુસ્તકની પહેલી આવૃત્તિ ૧૯૨૯ માં પ્રકટ થઈ હતી. આજે જ્યારે, હિન્દ અભ્યાસક્રમમાં લોકસાહિત્ય યોત્તાનું સ્થાન જમાવતું જાય છે ત્યારે લોકસાહિત્યમાં ઝડતુએને લગતા કાવ્યસાહિત્યનો આ સંગ્રહ જરૂર આવકારશે. લોકસાહિત્યના સંગ્રહી થી. મેઘાણીની સંશોધનશીલતા આજે ભાગ્યે જ ઓળખાવવી પડે તેમ છે. દરેક કાવ્યની નીચે એની સમજૂત પણ એ કાવ્યને સમજાવવામાં એના અભ્યાસીને ઉપયોગી નીવડે તેમ છે. ઉપરાંત, પુસ્તકના પ્રારંભમાં એમણે આપેલા ૪૦ પૃષ્ઠનો પ્રવેશક લોકસાહિત્યના અભ્યાસીએને ખૂબ જ ઉપયોગી નીવડે તેવો છે. લોકસાહિત્યમાં અને આમગીતોમાં રસ ધરાવનારાઓ માટે એ પુસ્તકાલયોમાં વસાવી લેવાય.

૧૩. લખ ચોરાસી:—લેખક: શ્રી. પન્નાલાલ પટેલ; પ્રકાશક: ભારતી પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર. પૃષ્ઠાં, ૬૬ ઉપર પ્રમાણે, પૃષ્ઠ ૨૩૨, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

સામાજિક વાર્તાઓના લેખક તરીકે શ્રી. પન્નાલાલ પટેલે આપણા લેખકોમાં સારું સ્થાન પ્રાપ્ત કરેલું છે. એમની આમજીવનના સામાજિક પ્રસંગો રજૂ કરતી વાર્તાઓ આપણે ત્યાં ઠીક લોકાદર પામી છે આ પુસ્તકમાં એમણે લખેલી ૧૬ વાર્તાઓ ને અવારનવાર વિવિધ સામયિકોનાં પૃષ્ઠો પર દેખા દેખ ગઈ છે તે સમ્બંધી છે. વાર્તાગણોને આ પુસ્તક ગમશે.

૧૪. પતંગિયાં રંગરંગી—લેખક: શ્રી. નંદવરલાલ છેા. દેસાઈ, પ્રાપ્તિસ્થાન: ભારતી સાહિત્ય સંઘ, મુબમ-૨. કાઉન કદના પૃષ્ઠ ૫૪, સચિત્ર સાદુ પૃષ્ઠ, મૂલ્ય ૦-૮-૦

આ પુસ્તકના સર્જક એક કવિ છે. એમણે રચેલ રાસસ પ્રદનો પરિચય અને અન્યન આપ્યો છે. આ નાની પુસ્તિકામાં એમણે બાલભોજ્ય સૈનીએ રચેલાં બાલકાવ્યોનો સંગ્રહ છે.

પુસ્તકનો પ્રવેશક કાકાસાહેબે લખેલ હોઇને બાલકાવ્યોની મીમાંસા એમાંથી મળી રહે છે. બાળકોને હોસે હોસે ગાવાં ગમે તેવાં એ કાવ્યો હોઇને પુસ્તકાલયમાં આવતાં બાલ વાચકો માટે અને બાલપુસ્તકાલયમાં તે આવશ્ય જ પસાવી લેવાય.

૧૫. ચૂણું-ઓષધિ:—પ્રયોજક: શ્રી. માધવ મો. ઓષરી; પ્રકાશક: સરલ સાહિત્ય વ. કાર્યાલય, ભદ્ર, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૭૨, સાદુ પૃષ્ઠ, મૂલ્ય ૦-૩-૦

આપણા વૈદક શાસ્ત્રમાં ઓષધિઓનાં ચૂણો અત્યંત સ્થાન ધરાવે છે. એવાં ચૂણો કમી કમી વનરપતિ-પદાર્થોના કેટલા પ્રમાણથી મિશ્રણ કરવા તેની માદિતી આ નાનાં પુસ્તિકામાં આપેલી છે. અને તે તે ચૂણો કયા દર્દ પર કામમાં લેવાય તેની નોંધ પૂજ્ય દરેક ચૂણું બનાવટની નીચે આપેલી છે. ચૂણો બનાવતા અને વાપરતા અગાઉ, પુસ્તિકાના પ્રારંભમાં આપેલ, “ આટલું જગ વાચો ” ગોળક સૂચનાતેમ વાંચ્યા પછી જ તે તે ચૂણોની બનાવટ અને ઉપયોગ તરફ વળવું ઇચ્છે છે.

પરદેશી દવાઓના બદલે દેશી ઓષધો તરફ જનતાને વાળવા માટે આ પુસ્તિકા ઠીક ઉપયોગી નીવડે તેવો છે.

૧૬. સૂરતથી રિમલ—ખંડ ૧-૨:—લેખક પ્રકાશક ૬૬ પૃષ્ઠાં ઉપર પ્રમાણે. ખંડ, પહેલાનો પૃષ્ઠ ૮૪, બીજાનો ૭૪, મૂલ્ય દરેકનું ૦-૮-૦

આપણે ત્યાં પ્રવાસને લગતાં પુસ્તકો બહુ જ અલ્પ સંખ્યામાં છે. તેમાં પદ્ય કુમાર-કિશોરોને ઉપયોગી નીવડે તેવાં પ્રવાસવર્ણનાત્મક પુસ્તકો તેો ગવર્ધાં ગાંધ્યાં જ છે.

આ પુસ્તકના લેખકે પ્રવાસરથોને લખતું આ વર્ણનાત્મક પુસ્તક એ ખંડોમાં આપ્યું છે. પુષ્કળ ફોટા ચિત્રો અને ને તે શહેર કે ગામનાં જોવાલાયક ઐતિહાસિક કે ભૌગોલિક સ્થાનોની વિગત ભરી માદિતી આપી છે. કુમાર-કિશોરોને આ પુસ્તકમાંની વિગતો પોતાના પર્વટનકમમાં ઠીક ઉપયોગી નીવડે તેમ છે. રત્નઓના દિવસોમાં કે પ્રવાસ વખતે આ આ પુસ્તકના જંને ખંડો સાથે રાખ્યા દોષ તેો એક સારા ભોમિયાની ગરજ સારી થશે.

આ પુસ્તકમાં લેખકે ઠેક સુગતથી માંડી રેલવે માર્ગે દિલ્લી અને સિમલા થઇ હન્દોર સુધી માર્ગમાં આવતાં ગોટાં મેટાં સહેરોનો પરિચય આપ્યો છે. આપણા સાહિત્યમાં અદ્ય-સમ્ય પ્રવાસપુસ્તકોમાં શયેલા આ વધારાને અમે આવશ્યકીએ છીએ.

૧૭.-કુંભકૂમ્ભ પગલી:—લેખક: શ્રી. ગેમલસિંહ મહીડા, પ્રકાશક: બાલવિનોદ કાર્યાલય, મુંબઈ ૨. કાઢિન કદનાં ૧૫૪ ૩૨, સચિત્ર સાફું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦

શ્રી. ગેમલસિંહ મહીડા બાલમાસિકોનાં પૂઠો પર અવરનવર ચમકતા બાલસાહિત્યના લેખક છે. એમણે બાલમાસિકોમાં વખેલાં બાલકાવ્યોનો આ નાની પુસ્તિકામાં સંગ્રહ કરાવ્યો છે. સંપાદકે કાવ્યો કાવ્યો ચિત્ર મૂકી બાળકોને એ કાવ્યો વાંચવા-ભાવા પ્રેરણા કરી છે. એટલે એના વાચન-ગાનમાં એ હીક આકર્ષક નીવડે તેમ છે.

માત્ર ૦-૪-૦ની કિંમતે નાહભોજ્ય એવું આ સચિત્ર પુસ્તક અદ્યમૂલ્ય જ લેખાય. બાલપુસ્તકાલયો તેમ જ હંદર સર્વ પુસ્તકાલયોમાં બાલવાચકો માટે એ સુખેથી વસાવી લેવાય.

૧૮. ગાંડિયો:—લેખક: શ્રી. નવલકાન્ત બાવસાર; કાઢિન કદનાં ૧૫૪ ૬૮, સચિત્ર સાફું પૂઠું, મૂલ્ય ૦-૮-૦

એક બાળકના માનસપટમાં એના મનોગાન્યના ડેવા ડેવા આલિભોવો અંકિત થાય છે અને એના મૂળમાં શું હોય છે તથા તે કેટલીકવાર અવળા માર્ગે કેમ ચડી ગય છે તેનું ખોલવિશ્લેષણ આપતું એક માંડ મજાચેતા બાળકનાં વિવિધ હાસ્યગ્રંથકુચન પગક્રમોની વાતો લેખકે આમાં આપી છે. બાલવાચકોને એ પરાક્રમોમાંથી હીક હીક હસવાના પ્રસંગો મળી આવે તેમ છે. અને એ ગાંડિયાનાં પરાક્રમો પોતે ન કરી બેસે તે ભેવાના આદર્શરૂપ આ કથાનક એ બાલવાચકોને મમરો.

વાર્ષિક સમીક્ષા માટેનાં પુસ્તકો

“ મુન્નરાત સાહિત્ય સભા ” તરફથી દર વર્ષે કરાવવામાં આવતું સમીક્ષાનું કામ સને ૧૯૪૬ માટે બે વિભાગમાં વહેંચી નાખી તે દરેક વિભાગવાર જુદા જુદા સમીક્ષકો નિમવામાં આવ્યા છે:—

વિભાગ પહેલો :

કવિતા, નાટક, નવલિકા, નવલકથા, નિબંધ, વિવેચન, જીવનચરિત્ર, તત્ત્વજ્ઞાન, ઇતિહાસ, પુરાતત્ત્વ, ભાષાશાસ્ત્ર, કેળવણી, બાળ-સાહિત્ય વગેરે. સમીક્ષક:—૧ પ્રો. અનંતરાય મ. રાવળ, નં. ૧૦, હીરણ્યજ, એલિસબીજ, અમદાવાદ.

વિભાગ બીજો :

વિજ્ઞાન-ભૌતિકવિજ્ઞાન, જંતુવિજ્ઞાન, પ્રાણીવિજ્ઞાન, સરીસૃપવિજ્ઞાન, રસાયણશાસ્ત્ર, યાત્રીય, સાહિત્ય વગેરે. સમીક્ષક: ૨. પ્રો. ધનજીભાઈ દેહીરસાઈ, કલ્યાણ શ્રેણાચરી, મહાસુખલાલનો બંગલો, એલિસબીજ, અમદાવાદ.

તે પ્રકારનો તથા લેખકોને આમદપૂર્વક વિનંતિ કરવાની કે આપના તરફથી થતાં પ્રકાશનો પ્રગટ થાય કે પુસ્તક હપ્ત જલ્દિલે સરનામાં પ્રમાણે તે વિભાગના સમીક્ષકને મોકલી આપી આભારી કરશો: એવી સમીક્ષકને સમીક્ષાના કાર્યમાં સરળતા થાય.

લિ.

ચૈતન્યપ્રસાદ દીવાન

:: સાહિત્ય અને સંસ્કૃતિનાં વહેણ ::

*ગુજરાત રેશ ધ્રીમંત પ્રતાપસિંહ મહારાજ સાહેબના જન્મોત્સવ સપ્તાહમાં વડોદરાનું રેડિયો પર ખુલ્લું મુકાયું.

*સ્વ. મોતીભાઈ ન. અમીન સાહેબની આગામી સંવત્સરી તા. ૧-૨-૪૭ ના રોજ પસો, આણંદ વગેરે રથે હિજ્જાશે. એ પ્રસંગે, વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળે તેમની યાદગીરીના રમારક ફંડ દ્વારા "ચિત્રેણ્ય સાહિત્ય" નામક પુસ્તક, પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ સિ. તરફથી પ્રસિદ્ધ કરાશે.

*મહાગુજરાતના લેખકો, વિવેચકો, કવિઓ, વાર્તાકારોનો હબિઓના પ્રદર્શનની હૃદયસ્પર્શક શ્રી. વિદ્યાબહેન નીલકંઠના હસ્તે અમદાવાદની સરકારી મિડલ સ્કૂલમાં યોજનાર છે.

*વડોદરાના પ્રાચીન સાહિત્યના અભ્યાસી સાક્ષર શ્રી. જગજીવનદાસ માદીનો ૭૫ વર્ષનો મહોત્સવ ગયા માસમાં હિજ્જાશે. એ પ્રસંગે તેમને પોણેસો મુવજી મુદ્રાઓની થેલી અર્પણ કરવામાં આવી હતી.

*સિદ્ધહસ્ત નવલકથાકાર અને ગુજરાતની અસ્મિતાના પ્રચારક શ્રી. કનૈયાલાલ મણીલાલ મુનશીનો ૫૬મી પુર્તિ મહોત્સવ મુંબઈમાં મળે તા. જાનીના રોજ શ્રી. પ્રાણલાલ દેવકરજી નાનજીના પ્રમુખપદે હિજ્જાઈ ગયા. તેમને ૧૩૭૦૦૦ રૂપિયાની રકમની થેલી અર્પણ કરવામાં આવી હતી. એ થેલીનો ઉપયોગ ભારતીય વિદ્યાભવનમાં થશે.

અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભા એવો જ હિતસવ હિજ્જાવાની તૈયારીઓ કરી રહ્યાના સમાચાર મળે છે.

૫૬૦]

*અમદાવાદના લેખક મિલનના આશ્રયે ઈન્ડિયન પી. ઈ. એન (સાહિત્યકોનું સામયિક) માં તંત્રી ગેડમ સોહિયા વાડિયાને મળવાનો કાર્યક્રમ ત્યાંના વિદ્યાસભાના મકાનમાં યોજાયો હતો. જે વખતે લેખકોએ એકચ, સુમેળ, સંદિગ્ધતા અને મૈત્રીભાવના કેળવવાને લક્ષી ચર્ચા થઈ હતી.

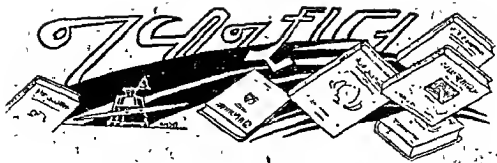
*ભારતીય ઇતિહાસ સંશોધનનું નવમું અધિવેશન મિદારના પાટનગર પુટલામાં તા. ૨૭, ૨૮, ૨૯ ના રોજ ભરાયું હતું. અધિવેશનના પ્રમુખપદે મદ્રાસ વિશ્વવિદ્યાલયના અધ્યાપક શ્રી. નીલકંઠ સાક્ષી હતા.

*ગુજરાત વિશ્વવિદ્યાલય મંડળની કારોબારીની સભા તા. ૨૮-૧૨-૪૬ ના રોજ શ્રી. વિદ્યાગૌરી નીલકંઠના પ્રમુખપદે મળી હતી. તેમાં, પાઠ્યપુસ્તકો સંબંધે, જેમ પૈસાદારો પૈસાનું દાન કરે છે તે જ પ્રમાણે સાક્ષરો જ્ઞાનનું દાન કરે એવો અભિપ્રાય વ્યક્ત કરવામાં આવ્યો હતો.

*જાણીતા કવિ અને લેખક શ્રી. રમેશ્વરશિખર એ મુંબઈ યુનિવર્સિટી સેનેટમાં ખાલી પડેલી એક જગ્યા માટે તેમની હિમેશ્વરી નોંધાવી છે.

*એડા જીલ્લા તથા અમદાવાદ જીલ્લાનાં કેટલાંક ગામોમાં આવતી તા. ૧ એપ્રિલથી પ્રાથમિક શિક્ષણ ફરજિયાત કરવાનું કરાવાયું છે.

*સ્વ. મહાકવિ ન્હાનાલાલની પ્રથમ સંવત્સરી પ્રસંગે તેઓશ્રીને અંજલિ આપવા મળે તા. ૯ મીના રોજ અમદાવાદના ચહેરીઓની એક સભા યજ્ઞ હતી. તે પ્રસંગે એમના રમારક અંગેની યોજનાને આગળ ધપાવવાનું વિચારાયું હતું.

નવજીવનના પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

૧ માનવી ખંડિયેરો-ભાષાન્તરકારો-કાકા કાલેલકર, અતે શ્રી. કિશોરલાલ મથુરવાળા; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૨ મરુકુંજ (નવી આવૃત્તિ)-લેખક: શ્રી. મથુરદાસ ત્રિકમજી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

સસ્તુ સાહિત્ય વ. કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

૩ પદલાઇના પેય ૧-૨-લેખક: શ્રી. હમ્વર પેટલીકર, મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦ દરેકના.

૪ મદાલસા અતે અલક-લેખક: રંગ અવધૂત; મૂલ્ય ૦-૫-૦

૫ ચૂર્ણ-ઓષધિ-પ્રયોજક: માધવ મો. ચોધરી; મૂલ્ય ૦-૩-૦

ગૂર્જર અંથરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

૬ જવાંમંઈ-(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. જયલિખ્મજી; મૂલ્ય ૧-૪-૦

૭ નકતુંગીતો-(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

૮ સતી રૂપામા-લેખક: શ્રી. મનુભાઈ જોષાણી; મૂલ્ય ૦-૪-૦

૯ પ્રજ્ઞાચક્ર-લેખક તથા મૂલ્ય ઉપર પ્રમાણે.

૧૦ ત્રિલુવનગંડ સિદ્ધરાજ-લેખક: શ્રી. ધૂમકેતુ; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

ભારતી સાહિત્ય સંઘ-મુંબઈનાં પુસ્તકો

૧૧ બંદીલર-લેખક: શ્રી. દયાંક; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૧૨ વલ્લભીકારો-(ત્રીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

૧૩ પ્રથમ પાત્રી અતે બીજી વાતો-મૂળ લેખક: પદ્મ બક; અનુવાદક: શ્રી. કાન્તિલાલ શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૧૪ લખચૌરાસી-(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. પન્નાલાલ પટેલ; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૧૫ આપણા સાંગરસેનિકો-લેખક: શ્રી. મહેન્દ્ર મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૧૬ બીડેલાં દાર-(ત્રીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૧૭ રૂપમતી-(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ચુનીલાલ વ. શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

૧૮ ઘોળી બિલાડી-લેખક: શુભાંશિંહ બારોટ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

૧૯ પતંગિયાં રંગરંગી-લેખક: શ્રી. નરવરલાલ દેસાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

૨૦ તારકમંદિર-લેખક: શ્રી. જયંતિલાલ ઝોઝા; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦

૨૧ વહેમનાં વંમળમાં-લેખક: શ્રી. મોરીશંકર ચાતુર્વેદી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

૨૨ સંસાર-લેખક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૨-૦

૨૩ ક્ષય વ્યતે દમમાં નૈસર્ગિક સારવાર—લેખક: શ્રી. બૂપતરાય મો. દવે;
મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૨૪ કાન્તિ—લેખક: શ્રી. સાને ગુરુજી, અનુવાદક: જોશિદરાવ ભાગવત; મૂલ્ય
રૂ. ૪-૦-૦

૨૫ કાયાકલ્પ લાગ ૧, ૨, ૩—મૂળ લેખક: શ્રી. પ્રેમચંદજી; અનુવાદક શ્રી.
રામનારાયણ ના. પાઠક; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૨૬ ભૂતાવળ—લેખક: મનલાલ શ્યામજી ત્રિવેદી ('મયૂર'), મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

૨૭ મેહક કુમારી—લેખક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦

૨૮ જંગલનો રાજા—લેખક: તથા મૂલ્ય ઉપર પ્રમાણે.

૨૯ નવું જીવતર—લેખક: શ્રી. નાથલાલ દવે; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

જીવન સાહિત્ય મંદિર—મુંબઈનાં પુસ્તકો

૩૦ વનવાસ—લેખક: શ્રી. " સોપાન "; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

૩૧ અગ્નિપરીક્ષાને અંતે—લેખક ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

૩૨ વ્યાજનો વારસ—લેખક: શ્રી. સુનીલાલ મડિયા, મૂલ્ય રૂ. ૪-૪-૦

૩૩ માટીના ચૂલા—લેખક: શ્રી. કાન્તિલાલ હ. પરીખ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦

૩૪ પ્રિય ભાંધવી—મૂળ લેખક: પ્રબોધકુમાર સાંન્યાસ; અનુવાદક: ચંદ્રકાન્ત મહેતા;
મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૩૫ માનવી—સ્પાંતરકાર: શ્રી. ઐયુબખાન ખલીલ, મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦

૩૬ મુલાવના લેખો વ્યતે પ્રવચનો—સંપાદક: " સોપાન " મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

જીવનલાલ અમરશી મહેતા-અમદાવાદ તરફનાં પુસ્તકો

૩૭ રાજરોપ—લેખક: શ્રી. નેહાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૩૮ રાજ્યાભિષેક—લેખક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૩૯ દેસરની કેફિયત—અનુવાદક: શ્રી. મૂળરાંકર ન. ત્રિવેદી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

બાલવિનોદ કાર્યાલય—મુંબઈનાં પુસ્તકો

૪૦ ચાંદીકા—લેખક: શ્રી. નવલકાન્ત ભાવસાર; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

૪૧ સુરતથી સિમલા—ખંડ ૧ તથા ૨—લેખક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય દરેકખંડ
રૂ. ૦-૮-૦

૪૨ ઉંદર મામા—લેખક: શ્રી મસ્તકદાર; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

૪૩ શેરદિલ —લેખક: શ્રી. રમણલાલ ના. શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

૪૪ વિજ્ઞાનમંજરી—નવલકાન્ત નેમચંદ ભાવસાર; મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦

૪૫ કૃમકૃમ—લેખક: શ્રી. ગેમલસિંહ મહીડા; મૂલ્ય રૂ. ૦-૪-૦

અન્ય પ્રકાશકો પુસ્તકો

૪૬ અંચલગદ—લેખક: સુનિરાજ શ્રી જવંતવિજયજી, પ્રકાશક: યશોવિજય જૈન
મંચમાળા; અધીયોગ, ભાવનગર (કાશિવાડ). મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

[સાથજ સામેના પૃષ્ઠને ડેર]

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પુસ્તકાલયોને તેમજ ચાંદલ પ્રચારકોએ માહે નવેમ્બર-ડિસેમ્બર મહિનાઓમાં નીચેનાં સ્થળોનો સુધાકાત લઈ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાલય સંસ્થાઓની તપાસણી કરી છે, અને દરેકની કામગીરી અવગત રચ્યા હોય તેથી તથા વર્ગીકરણ અને વાચનપ્રચારની કામગીરી જાળવી તત્સંબંધી જરૂરી સૂચના-સમજૂત આપવા ઉપરાંત જરૂરી પ્રચારકાલે કહ્યું છે.

(૧) વડોદરા ખાતે પ્રચારક ડા. જીમનભાઈ મજુરભાઈ પટેલની માહે નવેમ્બરની કામગીરીના વધુકા-સાવલી મહાલમાં—(૧) કડાછલા, (૨) કેસર, (૩) વાળાવાવ.

—માહે ડિસેમ્બરમાં સાવલી મહાલમાં—(૧) મુલાલ, (૨) ગોહડા, (૩) સમવાયા ગામ, (૪) સમલાયા રોડન, (૫) પોલ્યા, (૬) રાખિયા, (૭) અંજેસર, (૮) વમીસરા, (૯) બહુયા, (૧૦) દુડાવ. (૧૧) મજસર, (૧૨) કુતપાડ, (૧૩) પીતોલ, (૧૪) ઈંદાડ, (૧૫) વેમાર, (૧૬) અરધિયા, (૧૭) મામીઆ, (૧૮) નાની બાહોલ, (૧૯) મોટી બાહોલ, (૨૦) રાણીપુરા, (૨૧) ઘંટીયાળા, (૨૨) પાખરીયા (૨૩) મુઢેલા; અને વડોદરા મહાલમાં (૨૪) આસોજ: કામગીરી દિન ૨૨.

(૨) સાવલી મહાલ માનંદ પ્રચારક ડા. સોમાભાઈ ગરબરભાઈ-માહે ઓક્ટોબર-નવેમ્બર-ડિસેમ્બરમાં—(૧) ગતપુર, (૨) ધનતેજ, (૩) દુડાવ, (૪) બહુયા.

(૩) ચાણસ્મા મહાલ માનંદ પ્રચારક-માહે નવેમ્બરમાં—(૧) અવેલી, (૨) પીપળ, (૩) કેસરી.

(૪) દહેગામ મહાલ માનંદ પ્રચારક ડા. રવિશંકર મ. ઠાકર-માહે ઓક્ટો-બર-નવેમ્બર તથા ડિસેમ્બર માસમાં—(૧) વાસણા રોડાડ, (૨-૩) દહેગામ મહાલ-મંડળ અને દહેગામની સુધાકાત એ વાર (૪) પીપળ, (૫) છાલા-ડોહડા રહીને (૬) ચંદ્રાળા, (૭) જલુદા રોડા.

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારકોએ જે જે ખામીઓ દર્શાવી હોય તે તે વેળાસર સુધારી લેવા તથા જે સૂચના-સમજૂત આપી હોય તેનો યોગ્ય અમલ કરવા જે તે મંત્રી બાઈઓને ખાસ બેવામણ.

ના. નં. ચેકસી.

સહમંત્રી,

. વ. રા. પુ. મંડળ.

[સંધિયુ સામેના પૃષ્ઠ]

૪૭ હમીરગઢ—લેખક પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦

૪૮ સ્વરાજ શિક્ષણ—મૂળ લેખક: સોહિયા વાડિયા; પ્રકાશક: હમારા હિન્દોસ્તાં પ્રકાશન; સુબંધ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦

૪૯ અમર યાદ—બા. ૨ જો: લેખક અને પ્રકાશક: શ્રી. મોતીલાલ ટી. પટેલ; સિદ્ધાંત રોડ, વડોદરા. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૫૦ સુવાક્ય રત્નમાલા—લેખક તથા પ્રકાશક: હેમરાજ કાનજી ચાવડા; સિનુગરા-કચ્છ. વિના મૂલ્ય.

૫૧ કૃષ્ણ કહાણી બા. ૧—લેખક અને પ્રકાશક: શ્રી. રમણલાલ ના. શાહ; બાલ-જીવન કાપાલય, વડોદરા. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

(૧) શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશીનો પછીપૂર્તિ ઉત્સવ

ચાલુ માસમાં આપણા સાહિત્યના સિદ્ધકર્તા નવલકથાકાર શ્રી. કનૈયાલાલ મુનશી તેમની વયના સાઠમા વર્ષમાં પ્રવેશ કરે છે તે પ્રસંગે ગુજરાતની વાચકજનતા તરફથી અમારાં તેમને અભિનંદન.

શ્રી. મુનશીએ એમની નવલકથાદ્વારા ગુજરાતી સાહિત્યની જે વિશિષ્ટ સેવા બજાવી છે તે બાજે જ કોઈ ગુજરાતી સાહિત્યરસિકથી અગણ્ય હશે. એમની નવલકથાનાં વેગીકાં પાત્રો અને તત્કાલીન વાતાવરણને તાદર્ય ખૂં કરતાં વર્ણનો વાંચતાં ક્યો વાચક બહો ! બહો ! ના ઉદ્ગારો નહિ ઉચ્ચાર્યો હોય ?

તેઓ માત્ર સામાજિક નવલકથા રચિતા જ નહિ હોઈને તેમની ઐતિહાસિક નવલો અને ગુજરાતની અસ્મિતા એના વાચકોમાં જનમત કરનાર સર્જનો, એ એમની વિશિષ્ટ કૃતિઓ છે. સોલંકીયુગનાં ગૌરવ ગાનાર અને ગુજરાતને એના પ્રભાવશાળી જૂતકાળનું જ્ઞાન કરાવનાર શ્રી. મુનશી દીધીયું હો એવી અમારી પરમનિષંકા પ્રત્યે પ્રાર્થના છે. અને બમવાન પરશુરામ સરખાં સર્જનો પછીનાં એવાં જ નૈરિષ્ટ્યયુક્ત સર્જનો તેઓ ગુજરત વાચક જનતાને અર્પણ કરતા રહો એવી શુભ ભાવનાપૂર્વક પુનઃ શ્રી. મુનશીને તેમના પછીપૂર્તિ ઉત્સવ પ્રસંગે અમારાં અભિનંદન પાઠવીએ છીએ.

(૨) મુંબઈ સરકારની પુસ્તકાલય યોજના

મુંબઈ સરકાર તરફથી એ પ્રાંતમાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિના વિકાસ અને વિસ્તાર માટેની યોજના તૈયાર થઈ ગઈ હોઈને :હવે ટૂંકમાં તેના અમલ શરૂ થશે.

આ યોજનામાં મુંબઈ, ધારવાદ, અમદાવાદ સરખાં પ્રાંતિક શહેરોમાં પ્રાંતીય પુસ્તકાલયોની યોજના રખાઈ છે. અને ગુજરાત પ્રાંત માટે અમદાવાદ પર પસંદગી ભીતરી છે. અને તે યોગ્ય જ છે.

અમદાવાદ જેમ ગુજરાતનાં ધનિકાનું શહેર છે તેમ વિદ્યાભ્યાસગીઓનું પણ એક મહદ્ કેન્દ્ર છે, એ તો નિર્વિવાદ છે. અને આજે જ્યારે જનતાની તેમજ વિદ્વાનોની વાચન-તૃપ્તિ માટે આવી વિશાળ યોજના રચાય છે ત્યારે આવા પ્રાંતિક પુસ્તકાલયની યોજના પણ અનિવાર્ય છે, કે જ્યાં વાચકને એની પસંદગીપાત્ર પુસ્તક મેળવવું સુલભ થઈ પડે.

આ પ્રાંતીય પુસ્તકાલય માટે કહેવાય છે કે, ગુજરાત વિદ્યાપીઠના વિશાળ સમૃદ્ધ પૃષ્ઠ]

પુસ્તકાલયની પસંદગી કરવામાં આવી છે. એક રીતે જોઈએ તો આ પુસ્તકાલય ઠીક ઠીક સમૃદ્ધ હોઈને વિવિધ વિષયનાં દેશપરદેશની ભિન્ન ભિન્ન ભાષાઓનાં, કિંમતી પુસ્તકોનો સંગ્રહ એમાં સમાવાયેલો છે. અને રાષ્ટ્રીય ઉત્થાનકાળે ન્યારે એ વિદ્યાપીઠ રાષ્ટ્રીય શિક્ષણના કેન્દ્ર સમુદાય નિયત કરાવું હતું ત્યારે દેશભરના વિદ્વાનો, જેઓ એ સંસ્થામાં જોડાયા હતા તેમણે એને સમૃદ્ધ કરવા ઠીક ઠીક પ્રયત્ન કરેલો એવો આંછો ખ્યાલ અમને છે. એટલે આ પુસ્તકાલયને પ્રાંતીય પુસ્તકાલય તરીકેનો સ્વીકાર દતા અનેક અભ્યાસીઓને બહુમત્ય સેવા એના દ્વારા મળશે એ નિર્વિવાદ છે.

અમે એ ચેરિંગનાને આવકારીએ છીએ.

વ. રા. પુ. મંડળ

રજે ચૂકતા !—સાલાનુબાદ આવતો વસંતપંચમીનો પુસ્તકાલયદિન રાંત્યભરનાં પુનઃકલ્પનો-ચાલુ સાથે જરૂર જરૂર જીજ્ઞે. આ સંબંધમાં જરૂર જોયું માર્ગસૂચન ગતિકર્મ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. ઉપરાંત આ અંકમાં અન્યત્ર છપાયેલો વ. રા. પુ. પ્રચારક શ્રી. વલ્લભભાઈ પટેલનો માર્ગદર્શક લેખ ખ્યાનમાં લઈને મંત્રી ભાઈઓ ઉત્સાહપૂર્વક એ પર્વણદિન અચૂક ઉજવે.

પ્રમાણપત્ર માટે પરીક્ષા—ચાલુ અંકમાં આ જાળતની જાહેરાત પ્રસિદ્ધ થઈ છે તે ખ્યાનમાં લઈને તે માટેની ઉમેદવારી અટપટ નોંધાવી દેવાની ધમ્મજી ઉમેદવારોને ખાસ શલામચલુ !

શિષ્ટ લાચનની પરીક્ષા—ચાલુરમા મહાલ મંડળ તરફે “ જાણુ” જોઈએ ” એ પુસ્તકની મહાલ જોગી પરીક્ષા ચાલુ માસની ૫ મી તારીખે લેવાઈ અઢ. એનો લાભ મહાલના લગભગ ૧૨ ગામોના વિદ્યાર્થીઓએ લીધો હતો.

—પાદરા તથા વડેદરા મહાલોના વિદ્યાર્થીઓ માટેની સંયુક્ત પરીક્ષા ફેશ્ચારી માસની બીજી તારીખે રખાઈ છે. એને માટે ઠરેલા પુસ્તકનું નામ શુજરાતના સેવકે હોઈ શુજરાતના વિદ્યાર્થીવર્ગમાં એનો છૂટથી પ્રચાર ચલે છે. એટલે લાગતાવળગતા શિક્ષકભાઈઓ યોગ્યદી પરીક્ષામાં યોગ્ય રસ લઈને પરીક્ષાનો, લાભ ઉપલાં ધોરણોના વંધુમાં વધુ વિદ્યાર્થીઓ પાસે લેવાવે એ ખાસ ધ્વજવા યોગ્ય છે.

મંત્રી સમ્મેલનો—પુસ્તકાલયોનું કામ કરનારા મંત્રીઓનો સંપર્ક સાધી તેમની સુરેલીઓ દૂર કરી તેમના ઉત્સાહને વેગ આપવાના હેતુથી રાંત્ય પુ. મંડળે મહાલના મંત્રી ભાઈઓનાં સમ્મેલનો ભરવાનું ઇરાવું છે. તે મુજબ હહેમામ મહાલનું સમ્મેલન ડિસેમ્બર મહિનામાં દહેમામ મહાલના પાટનગર ખાતે ભરાઈ ગયું. એમાં મહાલના વીસેક મંત્રીઓએ ભાગ લીધો હતો.

—પાદરા મહાલનું એવું જ એક સમ્મેલન ફેશ્ચારી માસની ૬ મી તારીખે ગોમારોડ મુકામે મળવાનું હયું છે.

પુસ્તકાલયોને મદદ

સા. પુ. મોખાસણ (તા. કલોલ) ને ૫) ધી. હગનલાલ કાલિદાસ પટેલ તરફથી.

સા. પુ. કલ્યાણપુરા (તા. કલોલ) ને ૧૧) પા. મોતીભાઈ દેવકરજીદાસ, ૧૦) પા.

કાલીદાસ દલાભાઈ, ૫) પા. લાલાભાઈ ઓધિવજી, ૪) પા. કરમસી મનજીભાઈ, ૩) પા. સુખલાલ મોતીભાઈ, ૩) પા. મનલાલ નામજીભાઈ, ૩) પા. જીવાભાઈ ઠાકરસીભાઈ, ૩) પા. નરસિંહભાઈ દેકાભાઈ, ૩) પા. ભગવાન લણુભાઈ, ૩) પા. શિવલાલ નામજીભાઈ, ૩) પા. નાથલાલ ઠાકરસીભાઈ, ૩) પા. કાનજી અમરસીભાઈ, ૩) પા. ભગવાન સંઘાભાઈ, ૩) પા. શિવલાલ હીરજીભાઈ.

સા. પુ. બોરીસણા (તા. કઠી) ને રાંધેળના મિરઘરભાઈ અંત્રાગમ તરફથી ૩૧. ૫૫)નો બાકડો તથા મેજ તૈયાર કરાવી આપ્યું.

સા. પુ. વિકુલપુર (તા. અમરેલી) ને ૧૧-૦-૦ અમદાવાદના શ્રી. પટેલ ભાઈલાલભાઈ નારજીદાસ તરફથી.

વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ

જાહેરાત નં. ૧ / '૪૬-૪૭.

વિષય : મહાલ અને પ્રાંત મંડળોને મળેનારી ફાળવણી બાબત.

'પુસ્તકાલય' માસિકના મે સન ૧૯૪૮ ના અંકમાં ૫૬ ૩૧૪ ઉપર પ્રસિદ્ધ થયેલી જાહેરાત નં. ૨ પ્રમાણે રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી મહાલ અને પ્રાંત પુ. મંડળને ચાલુ સાથે મળનારી ફાળવણીની રકમ, જે તે પ્રાંતનાં મંડળો તરફ જાન્યુઆરી '૪૭ આખર સુધીમાં મોકલી આપવામાં આવશે. જે તે મહાલમંડળોએ પોતાની ફાળવણી મેળવવા સારૂ, પોતપોતાનાં પ્રાંતમંડળો તરફ અત્તવર્ષના અહેવાલ-દિસાળ મોકલી તેની સાથે ફાળવણીની મામણી કરવી અને તે પછી પ્રાંત મંડળોએ, જે તે પ્રાંતમંડળોને તેમની ફાળવણી અદા કરવા તજવીજ કરવી.

જે તે મહાલનાં પુસ્તકાલયો તરફથી લવાજમની આવેલી રકમ અને તે ઉપરથી મંડળના અંદરણુ પ્રમાણે પ્રાંત અને મહાલ મંડળોને મળનારી ફાળવણીની રકમ નીચે પ્રમાણે છે:

વડોદરા પ્રાંત

મહાલનું નામ	લવાજમની કુલ રકમ	ફાળવેલી રકમ	મહાલનું નામ	લવાજમની કુલ રકમ	ફાળવેલી રકમ
૧ કરજણુ	૭૬	૪૩-૧૨-૦	૭ વડોદરા	૮૪	૪૭-૪-૦
૨ ડભોઈ	૪૮	૨૭-૦-૦	૮ વાઘોડીઆ	૩૬	૨૦-૪-૦
૩ તિલકવાડા	૮	૪-૮-૦	૯ શિનોર	૫૭	૩૨-૧-૦
૪ પાદરા	૭૫	૪૨-૩-૦	૧૦ સંખેડા	૬૨	૩૪-૧૪-૦
૫ પેટલાદ	૧૪૦	૭૮-૧૩-૦	૧૧ સાવલો	૪૬	૨૫-૧૪-૦
૬ બાદરણુ	૪૬	૨૭-૬-૦			
				૧૮૧	૩૮૩-૧-૦

મહેસાણા પ્રાંત .

૧ આતમુખા	૧૮	૧૦-૨-૦	૮ મહેસાણા	૮૩	૪૧-૨-૦
૨ કડી	૪૯	૨૭-૬-૦	૯ વિઝપુર	૮૭	૪૮-૧૫-૦
૩ કલેન	૧૩૧	૩૫-૧૧-૬	૧૦ વિઝનમ	૬૮	૩૮-૪-૦
૪ ખેરાળુ	૫૫	૨૦ ૧૫-૦	૧૧ સિદ્ધપુર	૫૨	૨૯-૪-૦
૫ ચાચુરમા	૫૬	૩૩-૩-૦	૧૨ દારીજ	૬	૩-૬-૦
૬ દેહનામ	૩૩	૧૮-૬-૦	૧૩ ડભોડા	૭	૩-૧૫-૦
૭ પાટણ	૫૩	૨૯-૧૩-૦	કુલ ૬૩૨૧ ૩૫૫-૧૨-૬		

નવસારી પ્રાંત

૧ કામરેજ	૫૩	૨૯-૪-૦	૬ માગરોળ	૨૬	૧૪-૧૦-૦
૨ અણદેવી	૪૧	૨૩-૧-૦	૭ બ્યારા	૧૯	૧૦-૧૧-૦
૩ નવસારી	૬૧	૩૪-૫-૦	૮ સોનગઢ	૬	૩-૬-૦
૪ પમસાણા	૩૫	૧૬-૧૦-૦	કુલ ૨૬૪ ૧૪૮-૮-૦		
૫ મહુવા	૨૪	૧૩-૮-૦			

અમરેલી પ્રાંત

૧ અમરેલી	૬૫	૩૬-૬-૦	૫ ધારી	૨૬	૧૪-૧૦-૦
૨ ટોડીનાર	૧૯	૧૦-૧૧-૦	૬ રતનપુર	૧	૩-૬-૦
૩ ખાખા	૬	૩-૬-૦	કુલ ૧૪૫ ૮૧-૬-૦		
૪ દામનગર	૨૩	૧૨-૧૫-૦			

ઝોખામંડળ પ્રાંત

૧ ઝોખામંડળ	૩૨	૧૮-૦-૦
------------	----	--------

કુલ ૩૨ ૧૮-૦-૦

કુલ પાંચે પ્રાંતોનું

પ્રાંતનું નામ	કુલ રકમ	રા પુ મં. ના ફાળે જતી રકમ	પ્રાંત મંડળના ફાળે જતી રકમ	મહાલ મંડળોના ફાળે જતી રકમ
૧ વડોદરા પ્રાંત	૬૮૧	૧૭૦-૪-૦	૧૨૭-૧૧-૦	૩૮૩-૧-૦
૨ મહેસાણા પ્રાંત	૬૩૨૧	૧૫૮-૨-૦	૧૧૮-૬-૬	૩૫૫-૧૨-૬
૩ નવસારી પ્રાંત	૨૬૪	૬૬-૦-૦	૪૯-૮-૦	૧૪૮-૮-૦
૪ અમરેલી પ્રાંત	૧૪૫	૩૬-૪-૦	૨૭-૩-૦	૮૧-૬-૦
૫ ઝોખામંડળ પ્રાંત	૩૨	૮-૦-૦	૬-૦-૦	૧૮-૦-૦
	૧૭૫૪૧	૪૩૮-૧૦-૦	૩૨૮-૧૫-૬	૯૮૬-૧૪-૬

વડોદરા,
તા. ૧-૧૨-૪૬ }

રામલાલ કા. પટેલ
મંત્રી, વડોદરા ગાંધી પુ. મંડળ.

તમે પાતે પ્રમાણિક છો ?

ધણખરા માણસો કબૂલ કરે છે કે દુનિયામાંથી પ્રમાણિકતા અને સરળતા નાશ પામી છે, પરંતુ મોટા ભાગના લોકો તો એવું જ માને છે કે બીજા કરતાં તેઓ વધારે પ્રમાણિક છે.

તમે કેટલે અંશે પ્રમાણિક છો તેની પરીક્ષા આ રહી. નકારાત્મક જવાબ માટે પાંચ માર્ક મળશે. પંચોતેર ઉપરના માર્ક ખૂબ જ સુંદર પરિણામ મળ્યાં. તમે આ વર્ગમાં આવો તો તમે છુટ્ટી અને અવ્યવહાર રીતે બીજાને નુકસાનમાં ન ઉતારો. ૫૫ થી ૭૫ સુધીના ગુણ સારા કહેવાય; ૪૦ થી ૫૦ ગુણ સામાન્ય અને ૪૦ થી ઓછા ગુણ આવે તો સમજવું કે હજી તમારે માટે પ્રમાણિક થવાની ઘણી જરૂર છે અને તે માટે તક પણ છે.

૧. તમારી પાસે કોઈ કાંઈ ઉધરાવવા પેટી લાઇને આવે ત્યારે તમે કોઈ વાર દંબ કયો છો ?

૨. તમે તમારું ધણુ જાણી જોઇને આમળ રાખીને તમારી જાતને છેતરવા કદી પ્રયત્ન કયો છો ?

૩. તમે કોઈનું બીલ પતાવવા માટે ઢીલ કરો છો ?

૪. તમે બીજા સોકાને ઘેર જઈને ટેલિફોન કેરી આવીને તેમને મિલ આપવાનું જૂઠું જાવ છો ?

૫. તમારા ઉપર આવેલી ટપાલ ઉપરની ટિકિટ ઉપર સિલ્કો ન વાગ્યો હોય તો તમે તે ટિકિટ ફરીથી ઉપયોગમાં લેો છો ?

૬. તમારો અળ ઉપરાંત આગતાસ્વામતા કરીને તમે બીજા ઉપર છાપ પાડો છો ?

૭. જ્યારે ખસમાં કે ફુકાનમાં ખૂબ જરૂર હોય ત્યારે તમે પૈસા ચૂકવ્યા વિના રહો છો ?

૮. તમે બીજાઓની પ્રમાણિકતા વિષે શંકા લાવો છો કે તેઓ કોઈક અમુક કામ કરે છે એમ માને છો ?

૯. તમારી ઓફિસમાંથી તમારા શેફને પૂછ્યા વિના તમે પેન્સિલ કે કામળ ઘેર લઈ જાવ છો ?

૧૦. તમે મૂનો છો કે સીધતબરેલું જુઠાણું સાફ છે ?

૧૧. તમારા ધધામાં કે વેપારમાં તમે જાણીજૂઝીને કોઈ ખોટું કામ કરવાનો પ્રયત્ન કયો હોય એવું તમને યાદ છે ?

૧૨. તમારાથી કોઈ જૂલ યજ હોય ત્યારે તમારા માથેથી ઝાંઝિયું કાઢી નાખવાનો પ્રયત્ન કયો છો ?

૧૩. તમે અગત્યના માણસો સાથે તમારે ખૂબ જ સખંધ છે; વારતવિક્રમાં તેમ ન હોય છતાંયે એવી કોઈ ઉપર છાપ પાડવા પ્રયત્ન કયો છો ?

૧૪. તમે હંમેશાં ખુશામત કરો છો ?

૧૫. તમે અમુક એવા કોઈ નિયમો કયો છે કે જેના વિના તમે જીવી જ ન શકો ?

૧૬. તમે સમય પહેલાં પાંચ મિનિટ આગળ કામ પૂરું કરો છો ?

૧૭. તમારું કામ કઢાવવા માટે તમે કદી માંદા થવાનો દોષ કયો છો ?

૧૮. તમને કોઈ પાંચ મિનિટ ખોટી કમી હોય તો તમને પંદર મિનિટ ખોટી કમી છે એમ લાગે છે ?

૧૯. બીજા લોકોની ટેકડી કરવામાં તમે પાવરવા છો ?

(" જુનરાત સમાચાર " ના એક અંકમાંથી.)

૨૦૦ માઇલ સુધી તરી જનાર

અદ્ભુત તરેયો

જહાવરયા તરફ પ્રયાણ કરતાં સોઠા ધીમે ધીમે શ્રમજનક કાર્યો છોડતા જાય છે, ને ઘાત જગમાં પાછળી જીદગી પસાર કરતા હોય છે; ત્યારે આન્ડોન્ડીનાનો વતની પેટ્રો કેન્ડીએરી આન્ડો પર વર્ષની વયે દુનિયાનો તરવાનો એમ્પીઅન છે અને હજુ પણ વધુ રેકર્ડો કરવાની ઈચ્છા સેવી રહ્યો છે.

પહેલો અનુભવ

આન્ડો ૨૫ વર્ષથી, પેટ્રો લામાં અતરે કાપવા માટે અખંડ મહેનત કરી રહ્યો છે. એનો જન્મ સાધારણ કુટુંબમાં થયો હતો ને એની જુવાનીનો મોટો ભાગ પેટ્રો તરવા પાછળ માળતો હતો.

• ૧૯૨૨ માં પેટ્રોએ પહેલવહેલો આન્ડોન્ડીનાની પરાના નદી તરવાનો પ્રયાસ કર્યો હતો અને મિત્રોને તેની પાછળ હોડીમાં આવવા સમજાવ્યા. પૂરા ૧૨ કલાક પછી, એના મિત્રોને જ ખીક લાગી કે પેટ્રોને વધુ પડતો શ્રમ પડ્યો ને તેથી તેઓ તેને ઘણી સમજાવટ બાદ કિનારા પર જવા સમજાવી શક્યા.

તર્યા જ કરે છે

ત્યારથી તે હંમેશા વહેલી સવારે ઉઠે છે અને કલાકો સુધી તર્યા કરે છે. બાકીના ભાગમાં પગને કસરત આપવા માટે માઇલોના માઇલો દોડે છે અને દોરડા ફેરે છે. એણે પરાના નદી તરવાનો પહેલો પ્રયાસ ૧૯૪૧ માં કર્યો, પણ મિત્રોની સમજાવટને પરિણામે એરાડેરા ચડેર પાસે તેણે પ્રયાસ પડતો ચૂક્યો; પણ ત્યારે તેને એક સતોષ થયો કે, તેણે દુનિયાનો તરવાનો રેકર્ડ ૭૨ કલાક સુધી તરીને તોડ્યો હતો. પરંતુ જીલ્લો તેને દરેક વખતે મ્હાત કરતી હતી. ૧૯૪૪ સુધીના ૯ પ્રયાસો દરમિયાન જાણે તેને હાથો હતો. ૧૯૪૪ માં એ છેક સાન ઇસીદ્રો સુધી પહોંચ્યો હતો, ને એના ૨૦૦ માઇલના ધોધથી ફક્ત ૨૦ માઇલ છેડું રહ્યું હતું.

વર્ષોની સાધના

હવે એને દુગ્ધો પ્રયાસ હતો. એણે રોઝેરિયો નદરથી નીચા ઝંપનાબુ, પ્રભાત ધુમ્મસવાળું હતું. અને ઠંડો પવન કુ કાઢ રહ્યો હતો, એની સાથે હોડીમાં થોડા મિત્રો હતા-એઓ જ માત્ર તેના આ પ્રયાસ વિષે જાણતા હતા. એના માટે કાંઈ જ મોટી તૈયારીઓ કે જાહેરાત થઈ ન હતી; કારણ કે આ તેનો દરમો પ્રયાસ હતો; વળી વીસ, ત્રીસ કે ચાલીસ વર્ષની ઉંમરે જે માણસ ૨૦૦ માઇલ એળગવા નિષ્કળ જાયો હતો તે આ વખતે સફળ નિવડશે એમ કઈ રીતે કહી શકાય ? પરંતુ પેટ્રોના વિચારો આ પ્રવાહમાં નહોતા, નિષ્કળતા તેને વધુ ને વધુ સફળતા પ્રત્યે દોરી જતી હતી. તેનો આત્મવિશ્વાસ વધુ ને વધુ પ્રમજ જનતો જતો હતો. ૨૫ વર્ષથી તે એને માટે એણે તૈયારી કરી હતી. એ છોડી દેવાય પણ ખરી ?

સિદ્ધિની ક્ષણ

હવે આ એના છેલ્લા પ્રયાસમાં એ તરતાં તરતાં બુનોન આપરથી ૨૫ માઇલ આવેલ ટાઇગર સુધી બે દિવસ અને બે રાતમાં પહોંચ્યો હતો. ત્યાં એના મિત્રોએ બોલ્યું

કે, એવું જોર ઓછું થવું જવું હતું. એની કમિશની ફરમન નિદ્રા એના તરફ આવી ગઈ હતી. પાંચ માણસો પાણીમાં ફેડી પડ્યા અને તેની સાથે તરવા લાગ્યા. તેઓ ખાવા લાગ્યા, દુધકા કહેવા લાગ્યા, ને જોર જોરથી પેડોને હસાવવા લાગ્યા. પેડોને જાનને રાખવા તેઓએ બધા જ પ્રયત્નો કર્યા. પેડો હવે તેના ધ્યેયથી, ૨૦૦ માઇલથી, ફક્ત ૧૫ માઇલ દૂર હતો. અને એના વિષેના ખચરો પણ વાયુવેગે સારા દેશમાં પ્રસરી ગયા હતા. આર્નેસ્ટીનાનું પ્રેસ રેડીઓએ તેને મુખ્ય મથાળાં આપ્યાં હતાં અને કલાકે કલાકે તેની પ્રગતિનાં નિવેદનો બહાર પડતાં હતાં. ટોળાંઓએ કિનારો ઘેરી લીધો હતો.

મળેલી સંકુળતા

પરંતુ હવેનો દરેક પા માઇલ દુઃખભર્યો ને ઉશ્કેરાદભર્યો હતો. પેડોના હાથ સખત કળતા હતા. એનો ચહેરો પણ અનિદ્રાને પરિણામે નખાણ ગયો હતો. છેલ્લા પાંચ મા-લ દરમિયાન પેડો ત્રણ વખત સ્પર્ધા ગયો હતો ને પાણી નીચે ડૂબી ગયો હતો, પરંતુ અંદર શ્વાસ લેવાની શક્તિ ન હોવાને પરિણામે એ જાગી જતો ને ફરી પાછો મિત્રો તેને ઈચકવા પાણીમાં પડે તે પહેલાં તરવા લાગી જતો.

૨૦૦ માઇલ ઓળંગ્યા

આખરે ૭૫ કલાક અને ૧૫ મિનિટ બાદ વ્યુતોજ આપરની ૨૦૦ માઇલની હદ એ વટાવી ગયો. એને ફરતી ચોમેર હોડીઓ વિંટળાઈ વળાંતે ચારે તરફ ખુલાલીના પોકારો થતા હતા. કિનારા પરનાં ટોળાંઓ પણ ઝાંઝાં બન્યાં હતાં ને હર્ષનાદોથી વાતાવરણ અજબી મૂકતાં હતાં. મિત્રોએ પેડોને પાણી બહાર કાઢ્યો અને તેના પર ઠંડા બરફ જેવા પાણીની ડોસો છાંટી જેથી એ જાગે, અને વિનયનો આનંદ અનુભવે; પણ થોડા કે વધુ પાણીએ એને કાંઈ પણ અસર કરી નહિ. એ તો ચાકનો માથો ધસધસાટ જીંધતો હતો. બહારથી જુઓ પાડતાં ટોળાંઓના જળનાદો તે સાંભળી શકતો નહોતો. પાંચ કલાક સુધી એ મીડી નિંદરમાં પડ્યો હતો. ડોક્ટરોએ તેનું હૃદય, નાડી બધું તપાસ્યું. એ જાગ્યો એટલે એને સોએ પૂછ્યું “ કેમ છે ? ” “ સરસ. પણ હું ખૂબ જૂખ્યો છું. પહેલાં મને કંઈક ખાવાનું આપો. ”

પહેલો પ્રયાગ

ડોક્ટરો તો આંખો ચોળતા હતા. તેઓ માથું ધૂણાવીને કહેતા હતા કે “ આ મારી કમ્પનાશક્તિને બહેર કરી દે છે. આજે જાવન વર્ષની વયે આ માણસ આટલું તરે-૨૦૦ માઇલ ! અને છતાં તેના શરીર પર તેની જરા સરખી પણ અસર ન થાય, એ ચમત્કાર અમારાથી નથી ઉઠેલો. ” વળી પેડો કાંઈ ૨૦૦ માઇલ ચાલ્યો નહોતો કે તેણે ધોડેસ્વારી નહોતી કરી. પરંતુ તથો હતો ને તે કેટલું શ્રમજનક હોય ! અત્યાર સુધી કાંઈ માણસ આટલું તથો નથી.

તરવે! છે મહાસાગરે

“ હવે ફરી હું ક્યારે તરવાનો પ્રયાસ કરીશ એ તો હું નથી જાણતો, ” પેડોએ કહ્યું, “ પરંતુ એક વાત હું જાણું છું કે, હું આખો એટલાન્ટીક મહાસાગર તરી શકું તેમ જીવું છું. તમને કામચલાઉ જ છે કે ત્રણ દિવસમાં એક વખત જીંધ લેવાની મારી છે એમ લાગે છે ? ” વળાણ મને તેમ કરવા નહિ દે. ”

૧૬. બીજા લોકોની ડેક

(વા. ૩૦-૧૨-૧૯૧૧ “ પ્રવાસી ” માંથી.)

હજીયે આવું બન્યા કરે છે !

(૧)

તપુમા વ્યસની એકવાર કાંઈ પ્રસંગે સગાંબાણમાં ગયા હતા. ત્યાં એમને આગ્રહ કરી ખૂબ દારૂ પિવડાવી અકચૂર બનાવ્યા બ્યારે બાન આવ્યું ત્યારે એક કામળ જેના પર એમણે પોતાની સહી કરી આપી હતી તે બતાવ્યો. મામના એક માણસની કન્યા પોતે કાંઈ પણ પહેરેમણી સિવાય મદ્ય કરવાનું લખી આપેલું. તપુમા મબરાયા તો ખરા, કામળ પોતે વૃદ્ધ હતા અને ઘેર ગ્રોહ ઉમંગે પગથેલા દીકરા બે ત્રણ ઊંઝરાને બાપ હતો. પણ સામા માણસોએ દાદાગીરી કરવા માંડી એટલે તપુમાને વચન આપવું પડ્યું કે કાં તો હું પરણીય કે કાં તો દીકરા લખુમાને એ કન્યા પરણાવીશ, ઘેર આવી વાત કરતાં પુત્રે પણ ઘરમાં કંકાસ ધાલવા નામરજી બતાવી: બે ઓનું પોષણ કરવાની અશક્તિ પણ ખરી. તપુમાએ ધણીયે કાકલુદી કરી.

[ખેડાક : "પ્રબળધુ"ના સૌભાગ્યથી]

કુળવાનનું (અકચૂર દશામાં આપેલું) વચન મિથ્યા થાય તો સાત પેઢીની આખરુ જન્મ એવી દલીલ કરી ! લખુમા લગ્ન નહિ કરે તો છેવટે પોતાને એ કન્યા સાથે પરણવું પડશે એવો નિશ્ચય જાહેર કર્યો. લખુમાને લાગ્યું કે પોતાની દીકરી થાય એવડી કન્યાને ઘરમાં મા તરીકે આજીવા કરતાં તો પત્ની તરીકે આજીવી જ સારી. એટલે છેવટે લગ્ન કરી આપની આખરુની રક્ષા કરી. ઘરમાં જૂની અને નવી રોજ કડછી-તવેતાથી મહાભારતનું પુદ્ધ બજવી બતાવે છે, પણ કુળવાનનું વચન તો રહ્યું !

(૨)

બહેન પાસે હું બેઠી હતી-ત્યાં એમનાં સંબંધી કેટલાંક બેરાં મળવા આવ્યાં. એમાંની એકે કહ્યું : " આ આપણી નાનીની સગાઈ છેવટે નક્કી થઈ ગઈ. " મામના બોલ્યા કુટુંબને. છોકરા છે એ સોઝા કન્યા જોવા માગતા હતા. સારાં આપણાથી તો બતાવવા જવાય નહિ ને અહીં જોવા આવે તો એમનાથી પછી ના કહેવાય નહિ, એટલે અમે...મામ મયાં ત્યાં આવીને સોઝા કન્યા જોઈ મયાં " -બહેને પૂછ્યું : " તમે છોકરા જોયો ? " તે બાઈએ કહ્યું : " ના " આપણે કન્યાનાં માથાપ-આપણાથી કેમ એવી મામણી કરાય ? "

બહેને પૂછ્યું: “ હાકરો શું કરે છે ? ”

“ ત્યાં જ કાંઈ નોકરીમાં છે. ”

“ શી નોકરી છે ? ”

“ ખખર નથી. ”

“ પખાર કેટલો મજે છે ? ”

“ બરાબર ખખર નથી. ”

“ ઉમર કેટલી છે ? ” “ ખખર નથી. દરો વીસ પંચીસ. ”

“ કેટલું ભણ્યો છે ? ”

“ ખખર નથી. ઠાક કહેવું હતું કે મેટ્રીક કે એવો કાંઈ છે; વખતે ખી. એ. પછી હોય. લગ્ન કરીને અમેરિકા જવાનો છે એમ સાંભળ્યું છે. ”

“ શું સિખવા ? ”

“ ખખર નથી. ”

“ ચોતાના પૈસા ખરચીને જઈ શકે એવી રિયતિ છે કે પછી ઠાક મોકલે છે ? ”

“ ખખર નથી. ”

આ “ ખખર નથી ” નો અંત જ નહોતો. છેવટે-બહેને પૂછ્યું “ તમે ત્યારે કોની બક્ષામણી સમાધ કરી ? ” “ આપણી નાતનાં પૈસાં અપામહેન છે ને તે એ જ ગાંધે પરણ્યાં છે. એ એના મોટા ભાઈને જોળખે છે ને તે બહુ સારો છે એમ કહેતાં હતાં. મોટા સારો છે એટલે નાનો પણ સારો જ દરો ને ! ”

બહેને નિસાસો નાખી વધારે પૂછવાનું માંડી વાળ્યું.

(૩)

બાને હું એક દિવસ મળવા ગઈ ત્યારે એક નવાઈ જોયું દરજ્જો જોયું. આગલા ને પાછનાં એરડા વચ્ચેના બારણાનું એક બારણું ઉઘાડું હતું તેમાં ખુરસી મૂકી એ બેઠાં હતાં. એમના પગ પાસે શેતરંજી પર એક સો ટકા પાકો વેપારી દેખાતો માણસ બેઠેલો હતો. ખીજું બારણું બંધ હતું. તેની પાછળ અંદરનાં એરડામાં કાળું લૂગડું પહેરેલી એક બી બેઠી હતી અને ધીમે ધીમે કાંઈક બોલતી હતી-આ એનું બોલેલું ચેવા માણસને કહી સંભળાવતો હતો. એમણે ખુલાસો કર્યો. આ મારાં નજીક છે-રોટનાં કકરાણી છે-ને દીકરીને માટે વર શોધવા આવ્યાં છે. મેં પૂછ્યું “ તમારાં નજીક ? તમે તો કહેતાં હતાં કે તમારે ઠાક નજીક નથી. ? ” બાએ દસીને કહ્યું: “ સખાં નજીક નહિ. મારા સસરાના ભાષાતની દીકરી એ હાકરને પરણાવેલાં. તે તો નાની ઉમરમાં ગુજરી ગયાં. પછી આમની સાથે હાકર પરણેલા. અમારામાં તો એ નજીક કહેવાય. ” મેં પૂછ્યું “ આ ભાઈ કોણ છે ? ” તેમણે કહ્યું “ મારી જોળખાણના જવેરી છે. ધણાં રજવાડાંમાં એમને જોળખાણ ને લાગતગ છે. મારાં નજીક ગિચારાં વિધવા છે. હાકરીઓને પરણાવવાની મોટી

[બ્લોક : “પ્રભવો”ના સૌજન્યથી]

મુશીબત છે. કાંકર મુગરી ગયા છે ને છિમર માઢી પર છે. હું અહીં છું એમ ખમર પડી ને મુંબઈમાં ધણું રત્નવાડાનાં માણસો આવે જાય એટલે કદાચ જોમ બેસી જાય એમ ધારીને આવ્યાં છે. આ ભાઈની સિદ્ધારસથી કાંઈ પતો લાગે એમ ધારી એમને બોલાવ્યાં છે. બહેનયા તો પડદો પાળે છે એટલે વાતચીત મારે કરાવવી પડે છે. ”

ટેટસીક વાતચીત યયા પછી છેવટે કકરાણીએ કહ્યું : “ભાભી, એમને કહે કે બને તેટલું શોધે; પછી આગળ તો નસીબ છે. ”

બસ ! મા તરીકેની ફરજ પૂરી થઈ !

ભૌતિક વિજ્ઞાનના (Physics) ના નિયમ પ્રમાણે પરસ્પર વિરોધી અને પૂરક બળો એકઠાં થાય ત્યારે એક Parallelogram of forces રચાય છે. અહીં પણ તેવું જ એક ચોક્કું રચાઈું હતું. પડદાની આડમાં બેઠેલી માતા, દુભાવિયાપણું કરવા સિવાય બીજો જોને રસ નહોતો એવી વ્યવહારમાં મનાતી ભાભી, ઝવેરાતના ધંધાને નામે લગ્નોની દલાઈ કરી ખિસ્સાં જતનાર વેપારી અને હજી અગ્રાત રહેલો વરપક્ષ એ બધાં ચારે તરફથી ખેંચાતાં-ધકેલાતાં બળોથી રચાંપલાં ચોક્કામાં વરકન્યા મારી મચડીને પોતાનું જીવન ઠોપી બેસાડશે. અને રૂઢિચુસ્તો કહે છે, કે જૂની લગ્નપ્રથા જ સારી છે. જીવાનિયા મોદમાં તણાઈ ગમે તેવી પસંદગી કરી બેસે !

ગામડાંની ધૂળમાં

રગદોળાતાં રતન

ગુજરાતમાં જ માત્ર નહિ પણ સુબાઇ પ્રાંતમાં કેળવણીની દુનિયામાં શ્રી. નાનાલાલ બટ્ટના નામથી જાણ્યે જ કોઇ અભણ હશે. ભાવનગરમાં પચીસ વર્ષ સુધી દક્ષિણામૂર્તિ સંસ્થાનું સફળ સંચાલન કરી કેળવણીની દિશામાં અનેકવિધ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કર્યા પછી છેકલાં છ વર્ષથી રેલવે લાઇનથી એક મામલ દૂર આવેલા ભાવનગર રાજ્યના આંખલા ગામનાં ગ્રામદક્ષિણામૂર્તિની સંસ્થા દ્વારા તેઓ લોકકેળવણી અને ગ્રામ સેવાનું કામ કરી રહ્યા છે. તા ૧૦ મીના રોજ સંસ્થાની વર્ષગાંઠના દિવસે યોજાયેલા સમારંભના આરંભમાં સંસ્થાની વિધવિધ પ્રવૃત્તિઓનું ચિત્રરશ્મિ કરાવનારું જે મનનીય વ્યાખ્યાન તેમણે આપ્યું તે ગુજરાતમાં કેળવણીના ક્ષેત્રમાં કામ કરનારા સેવકોને અનેક રીતે ઉપયોગી થઈ પડશે એમ માની આપ્યું વ્યાખ્યાન અહીં આપીએ છીએ—ત્રી.

જામરી સંસ્થાનો આજે વર્ષગાંઠનો દિવસ છે. વર્ષને અતે દિસામ હાલે જોઇએ ને દુનિયા સમક્ષ પોતાનું સરવૈયું ધરવું જોઇએ. એ રીત મુજબ હું પણ અમારા કામનું સરવૈયું આપના સમક્ષ ધરું છું.

એક સમય એવો હતો કે લોકો લાખે રૂપિયા ગુરુને ચરણે ધરી દેતા, હતા અને શેમાં વાપર્યા અને શેમાં નહિ એનો દિસામ પણ મામતા ન હતા ગુરુની સહભાવના અને લોકસેવા ને શક્તિ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જ તેઓ તે લાખો રૂપિયા આપી દેતા. આજે પણ એવા દાન આપનારા માણસો હોઇ શકે, પણ એવા ગુરુ હોવાનો હાલો અમારાથી થઇ શકે તેમ નથી. અમારામાં એવી લાયકાત પણ નથી. એટલે અમારે તો હર વરસે અમારા કામ-કાજનો અને ખર્ચ કરેલા રૂપિયાનો દિસામ સમાજ સમક્ષ ધરવો જ જોઇએ. અમે પેતે પ્રમાની ન થઇ જઇએ એ માટે દિસામ રૂપો જોઇએ ને સમાજે ચરાર આપે એ દિસામ જોવો જોઇએ. એ અધિકાર સમાજનો જ છે.

કોઇ કામ કરનાર નહોતું એટલે...

અમારી સંસ્થા એ નવા ચીજા જેવી સંસ્થા છે. ગામડાના ખેડૂત બાઇઓને એનાં છોકરાંની કેળવણી મારફત પહોંચવું ને શક્તિ મુજબ એની સેવા કરી દૂટવી એ અમારો હેતુ છે.

એ કામ કોઇને મુશ્કેલ પણ લાગે. કોઇ એમ કહે કે કાઠીઆવાડની જમીન ખેડવી બહુ મુશ્કેલ છે. એમાં ઝાંખરાં અને જળાં છે, ક્યાંક બાવળ ને બેરડી છે, ખીજડા પણ ઊભા હોય છે. પણ એ બધું ત્યાં સુધી જ છે જ્યાં સુધી એ બધાને કાઢી નાખી જમીનને ખેડી કરી સમઘળ બનાવનાર કોઇ આવતું નથી. અમારા મકાનોમાં પહેલાં ઉધણ ચત્તી હતી. કેમ ચત્તી હતી ? તે ઉધણ કહે તમે કોઇ આખ્યાનહોતા એટલે. બેરડી કહે તમે કોઇ ન હતા એટલે હું જે ખેતરમાં ઊભી નીકળ્યા. તમે જમીન ખેડો ને હું બાગી જઈશ.

એની રીતે ગામડાંમાં ઉકરડા ક્યાંથી આવ્યા ? ત્યાં સુધી એને સાફ કરનારા ઢોહ ન નીકળ્યા ત્યાં સુધી એ ઉકરડા વધતા જ મ્યા. એટલે અમારે તો ઉકરડા સાફ કરવા જ રહ્યા, મામડાંના જીવનમાં જે ભોરડી, ઝાંખરાં, ભીંગી રહ્યાં છે એને સાફ કરી જમીનને સમથળ બનાવવાની જ રહી. ભોરડી, ખીજડો, બાળાં, ઝાંખરાં અને ઉકરડા સામે મને કે મારા સાથોને ફરિયાદ કરવાનો અધિકાર નથી. આપણે તો હજી જીતીને દેશ ખેડીએ એટલા ઇજ્જત થવું રહ્યું.

એમને લુટારાજ મળ્યા છે

ગામડાંના કોશ કામની કદર કરતા નથી એમ ઢોહ મહે કહે, પણ આપણે તેમ કહી શકીએ તેમ નથી. કારણ, ગામડાંનાં લોકોને તો દોહસો વરસથી જે ઢોહ મળ્યા છે એ લુટારા મળ્યા છે. એ આપણાં નવા વેપ જોઈને જલદી હેતરાય એમ નથી. એમનાં મનમાં એમ છે કે આ નવા લુટારા વળી ક્યાંથી આવ્યા ? એના પેટમાં પેલીને જોઈએ તો એ મનોદશા છે કે ભલે નવા નામે અને નવા લેખાસે પણ આ તો એના એ લુટારા જ છે. એમાં એમનો વાંક નથી. કારણ કે આજ દિવસ સુધી એમને લુટનાર સિવાય બીજાને ઢોહ મળ્યો નથી.

આ રીતે ગામડાંની પ્રજા ખમત ન થાય અને સાચી વાત સમજતાં ન શીખે ત્યાં સુધી સ્વરાજ્યનો ઢોહ અર્થ નથી. મામડાંનાં લોકો જાણે ન આવે, એતા જીવનમાં થોડો ફેરફાર ન થાય, એનો આર્થિક ભોળો હજવો ન થાય ત્યાં સુધી આ સ્થિતિ રહેવાની જ છે.

આ સ્થિતિમાં ફેરફાર કરવાનો અમારો પ્રયત્ન છે, પણ અમારા પ્રયત્ન તો તાવડીમાં તસકા જેવા છે. કેટલાક કહે છે કે શોધી શોધીને આ આબજા શું શોધ્યું ? એના કરતાં બાવનગરમાં આવો તો હળવર વિદ્યાર્થી બહુવા આવે. મામડાંમાં તો બધા ભોષા જેવા, એના પાછળની મહેનત એટલે પથ્થર ઉપર પાણી. હું સમજું છું કે આ બધી વાત ઉપરથી એ લોકો શું કહેવા માગે છે.

ઝવેરી કેમ નથી આવતા ?

પણ અમારું કામ જ જુદું છે. મહ કાસે જ હું વેકુંડભાઈને ગામ જોવા લાઈ ગયો ત્યારે બતાવતો હતો ને કહેતો હતો કે, ગામડામાં આવાં રતન પડ્યાં છે, પણ એ રતન તો ધુળમાં પડ્યાં છે, એને પાસા ઢાણ પાડે ? જે દિવસે એને પાસા પાડનાર ઝવેરી આવશે છે તે દિવસે એ એની કિંમત થશે, પણ આવા ઝવેરી ગામડામાં આવવા-ઝવેરીને રાખવાનું પોસાણ થતું નથી. આમ તો આબજા ગામ સેવકરામભાઈ જેવા સાધુને નમાવે છે ને પોતાના રોટલામાંથી એને રોટલો આપે છે. આબજાના ખેડૂતો મને કહે કે આવો નાનાભાઈ, અમારા રોટલામાં તમારો ભાગ. પણ સેવકરામભાઈ કરતાં મારો રોટલો એવો જમરા છે કે તાવડીમાં સમાતો નથી.

ગામડાંની પ્રજા પાસે આપણો ત્યાગ શા હિસાબમાં

શહેરમાંથી અમે અહીં ગામડામાં ગામડાંના લોકોની સેવા કરવા આવ્યા, કેટલીયે બીજાં વસ્તુનો ત્યાગ પણ કર્યો. છતાં મામડાના લોકો પાસે આપણો ત્યાગ શા હિસાબમાં ? અને અમે ત્યાગ કરી કરીને એ કેટલો ત્યાગ કરીએ ? અમારા ત્યાગની મર્યાદા છે, અમે તો સંબંધિતકાળના માણસો છીએ. અમારાથી થાય તેટલો આ હિસામાં પ્રયત્ન કરીએ

છીએ, છતાં સાચા સેવકો તો ગામડામાંથી જ પેદા થશે અને એ થશે ત્યારે સમાજમાં પલટો લાવી જે નવીન સમાજની રચના ગંધીજી કરવા માગે છે એ રચના થશે. આપની સમક્ષ જે અહેવાલ રજૂ થયે છે એ અમારા, જેવાં અધુરો માણસોના કામનો અહેવાલ છે એટલે એ કામને પણ એ દિગ્દિશ જ જોજો.

સેવકોને શોધી શ્રીમંતો સામેથી પૈસાં આપો.

આટલા પ્રયત્ન પછી જે કોઈ ગામમાંના કામમાં રસ લેતા થયા છે તે એમ વિચારે કે ગામડાંના કામમાં પોતાની તમામ શક્તિ રેડી દેવી જોઈએ. તેમ શ્રીમંતોનો પણ ધર્મ છે કે તેમણે પણ પોતાની શક્તિ આ નવા કામમાં અર્પણી જોઈએ. કાઠિયાવાડના શ્રીમંતો જે રાહ જોશે કે ક્યારે આ ગામડાંના સેવકો પૈસા માગવા આવે તો એ બરાબર નહિ થાય. એમણે પોતે જ સેવકોને શોધી સામે આલીને પૈસાની પ્રાપ્તમાં નિશ્ચિત કરવા જોઈએ; નહિ તો અંગ્રેજીમાં મીજુજીતોને બન્ને છેડે બાળવાની કહેવત છે એના જેવું થશે અથવા તો શાલિગ્રામનો ઉપયોગ ઉપરવટણા તરીકે કરવા જેવું થશે.

મહેનત વિના ગાદી શાની ?

અમે અમારી મર્યાદાની વચ્ચે રહીને કામ કરીએ છીએ. ખેડૂતની કેળવણી એ અમારો મુખ્ય વિષય છે. ખેડૂતો આજે જે ખેડ વેક્ટરીકે કરે છે તે સમજાણૂં પૂર્વક કરે. આજે તો દરજ્જા મને કહે છે ' નાનાભાઈ, મારા દીકરાને એવું શિક્ષણ આપો કે એને સંચો ચલાવવો ન પડે. બધા શ્રમજીવીઓને દેખાદેખીથી બચાવો, કારણ એ છે કે મહેનત વિનાના માણસોને તેઓ ગાદીએ બેસતાં જુએ છે. આ બધું ઉલટપલટ થવું જોઈએ. મહેનત કરનારા સમજૂ પૂર્વક મહેનત કરે અને ગાદીએ બેસનારો પણ તન તોડીને કામ કરતો થાય એવી સ્થિતિ પેદા કરવા પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

ખેડૂતો હવે ખેંચાઈ આવે છે.

અમારી મર્યાદાની દિગ્દિશે કું જોઈ છું ત્યારે મારું કામ મને સંતોષકારક લાગ્યું છે. એક વખત એવો હતો કે આંબલાની લોકશાળા માટે મારે વિદ્યાર્થીઓ માગવા જવું પડતું હતું. કારણ, ખેડૂતોને એમ લાગતું કે બજારવાયા છોકરો ખેડ્યના કામનો નહિ રહે. પણ આજે એમ નથી રહ્યું. આજે તો વિદ્યાર્થીઓનો આગ્રહ રાખતા નથી, પણ કપડાંને સાણું દેવામાં આગ્રહ રાખે છે. એમાં ફેરફાર થવો જ જોઈએ. એટલું જ નહિ પણ સમગ્ર જીવનનાં મૂલ્યાંકનોમાં ફેરફાર થવો જોઈએ. આ ગૌશાળા દ્વારા ગાંધીનો આશ્રમ સુધારવાનો અમારો પ્રયત્ન છે. એટલું જ નહિ પણ આર્થિક, દિગ્દિશે ગાય રાખવાનું ખેડૂતને કેમ પોસાણું થાય એ દિશામાં પણ પ્રયત્ન થઈ રહ્યો છે.

ગૌશાળા ઉપરાંત નાનું એવું ખાદી કાર્યાલય પણ ચાલે છે. આજે એમાં ગાંધી ખાદી પેદા થતી નથી, પણ કપડાં તો જલદી કાંતીને પહેરીએ છીએ.

કેળવણીનાં મૂળ ઘાલણું પ્રૌઢ શિક્ષણ

પ્રૌઢ શિક્ષણ વગેરે અમારી એક વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ છે. અમને અનુભવ છે કે આ વર્ગના પરિચયમાં નહિ આવીએ તો કેળવણી મૂળ જ નહિ ધામે. માળાપોનો સાચો સાધવો અને ઉનાળામાં વર્ષ ચલાવી એનાં બી નાખવાં એ સંસ્થાગત પ્રવૃત્તિ છે ને મામસેવા

મંડળ એમાં મદદ આપે છે. એની સાથે ભાગવત પારાયણ પણ્ય લખાડી દીધું છે ને લોક-શિક્ષણના અંગ તરીકે એનો સારો ઉપયોગ થાય છે. ગ્રોટ શિક્ષણનું કામ ધીમે ધીમે વ્યાપક થતું જાય છે. ગોંડળ પાલીતાણામાંથી તો ખેડૂનો જ જાય છે. હવે પોરબંદર, જામનગરથી પણ શરૂઆત થઈ ચૂકી છે. એની સાથે મોટું કામ ગામડાંમાં વધી પોજનનાની કેળવણી આપવાનું. અમારી સમગ્રણ પ્રમાણે ખેતીવાડી મારફત શિક્ષણ આપીએ છીએ.

દીરાડીનો પ્રયત્ન

મામ-વિલાપીક અર્જી ઊભી કરવાનું મારા મનમાં તો છે જ. પણ આજની હવામાં એની કલ્પના મૂખોપજારેલી લાગે છે. એની હવા હજી સુધી હું ઊભી કરી શક્યો નથી. એટલે મનમાં ને મનમાં ઘુટયા કરું છું. ઘુટતાં ઘુટતાં પાકે ત્યારે ખરી. આ તો ભવિષ્યનો વાત થઈ. પણ આજે યે એક વાત મારા મનમાં વસી છે અને તે એ કે આ વિદ્યાર્થીઓને ખેતીનું, ઉચું શિક્ષણ અર્ધિ જ કેમ ન આપવું? આ માટે હાવનુમર રાજ્યના કેળવણી અધિકારીને વાત કરી છે. જ્યાં જ્યાં હું જઈ છું ત્યાં ત્યાં આ વાત કરું જ છું. પણ અમારો પ્રયત્ન તો દીરાડીનો પ્રયત્ન છે. શરૂઆતમાં એ નજીવો લાગે છે, પણ જે દિવસે એનો ધા સાંભળીને ગરુડ જેવી ઢાંચ સમર્થ શક્તિ અમારી વહારે, આપશે તે દિવસે કામ થશે. ત્યાં સુધી અમે તો આસન 'લખાતીને શ્રદ્ધાપૂર્વક બેઠા જ' છીએ. અમારામાં જે દીરાડીની નિષ્ઠા હશે તો સમુદ્ર ઉભેલાવાનો જ છે.

—શ્રી. નાનાલાઈ ભટ્ટ

(તા. ૨૫-૧૨-૪૬ ના " ગુજરાત સમાચાર "માંથી)

કઈ કુળવણીના પરિણામે ?

એક દિવસ હું આશુદ્ધ જતો હતો. વચ્ચે પેટલાદ રેશન આબુ. ત્યાં જ્યાં માડીમાંથી ઊતરીને આશુદ્ધ જવાની ગાડીના પ્લેટફોર્મ પર ગયાં. એ નાના રેશન ઉપર ભજિયાંની સાકરકલ લારીવાળો ફરતો હતો. અને ખાસ અવાજથી ભજિયાં—સેવની જાહેરાત કરતો હતો.

મારા ડબ્બામાં બાદરણથી પેટલાદ આવેલી ગાડીનાં બાઇજલેન બેઠેલાં હતાં, તેમાંના એક બહેને ત્રણ આના આપીને પાસે ભજિયાં લીધાં. અને કેડમાં લીધેલા નાના છોકરાને ખાતા માટે તેમાંથી ભજિયું આપ્યું. આ વખતે તેનો ભાઈ તેની પાંસે બિભો હતો. તે ઠીક ઠીક ભણેલો હશે, એમ તેના પોશાક અને રીતમાત પરથી લાગતું હતું.

પેલા બાળકે ભજિયું મોંમાં તો ચૂક્યું, પણ તીખું લાગવાથી થૂ થૂ કરી ચૂકી નાખ્યું. હું બિભો બિભો વિચાર કરતો હતો કે આ મા કેવી? પોતાના બાળકને શું ખવરાવ્યું અને શું ન ખવરાવ્યું તેનું ય ભાન નથી! અને તેના સગા ભાઈ જેવો જણાતો એક ભાઈ ભણેલો જણાય છે તે પણ કંઈ કહેતો નથી!

મેં તે બહેનને પૂછ્યું: 'બહેન, ક્યાં જવું છે?'

જવાબ મળ્યો: 'બોરસદ.'

મને મનમાં પ્રશ્ન થયો કે બોરસદ જવું હોય તો પેટલાદ સધને શું કામ જવું પડે ?
મેં ફરીથી પૂછ્યું : “ બહેન, ક્યાંથી આવો છો ? ”

જવાબમાં “.....જામથી. ”

“ ત્યાંથી તો બોરસદ અઢી માલિ છેડું છે. જે ઘેરથી ચાલી નીકળ્યાં હોત તો
ફાયરનાં બોરસદ પહોંચી ગયાં હોત. ” મારાથી કદાચ વિના રહેવાયું નહિ.

મેં પૂછ્યું : “ આ સાથે જિભા છે તે તમારા સગા લાગે છે. ”

બાઈએ કહ્યું : “ હા, એ મારા બાઈ છે. ”

મેં કહ્યું : “ આ તમે બેંને જીવવાનું છો. સાથે બીજું કંઈ વજન નથી. અને કદાચ
પહેલાં ઘેરથી નીકળ્યાં. એટલામાં આ બાઈમાં લીધાં. તે વળી આ નાના ધાવતા છોકરાં
આપો છો. તમે જાણો છો કે એ બાઈમાં કેવાં હોય છે ? એમાં તેણે કેટલું ખરાબ હશે,
અને એનો બનાવનાર કેવો હશે-એનો કંઈ વિચાર કર્યો ? આવો બોરાક બાઈ, તો સાચો
માથુસે ય માર્ગ પડે. અને તમે તો આ નાના છોકરાને આપો છો ! ”

“ એ રહે ત્યારે શું કરીએ ? ” બાઈ બોલી.

મેં કહ્યું, “ ઘેરથી નીકળતી વખતે કેમ વિચાર નહિ કર્યો કે ‘છોકરું રડશે ત્યારે
શું કરીશ ? જે ખાવાનું આપવું હતું તો ઘેરથી બનાવીને કંઈ લાવવું હતું ને ? પણ
આવો ગદો બોરાક અપાય ખરો ! ”

બહેન કહે, “ ઘેરથી લાવીએ હોય તે મુલો ખાતો નથી. ”

મેં કહ્યું : “ એવી મા કેવી, કે જેના હાથનું તેનો છોકરો ન ખાય ? ”

એટલામાં ખંભાતથી આડી આવી. બધા તેમાં બેઠા. એ બહેન બેઠી, તે ખાનામાં
દુઃ પણ બેઠો.

ગાડી ઊપડવાની સીટી વાગી. છોકરો અચાનક પાણી માગ્યું.

બહેન કહે, “ બબ્બુ, આ તો ગાડી ઉપડી અને છોકરાને પાણી પાવાનું રહી ગયું. ”

મેં કહ્યું : “ દજ વાર છે. (પેલા બાઈને હિંદોને) આ સામો નળ છે. જાઓ
અને લોટામાં પાણી ભરી લાવો. ”

બહેન : “ લોટો લેવાનું જૂલી ગયાં. ”

“ ઘેરથી નીકળતી વખતે મને યાદ આવ્યું હતું, પણ ટ્રેન ઉપડી જશે એવું
લાગવાથી મારા બાઈએ કહ્યું કે લોટા વગર ચાલરો. પેટલાદ રોયને નળ છે, અને હંમણાં
પહોંચીશું. ” બહેને સાચી વાત કહી દીધી.

“ પણ છોકરો લોટો જાય તો શું કરે ? ” મેં ફરી પૂછ્યું.

“ આ તો ખરા છે, પૂછપૂછ જ કરે છે ! આટલી બધી ખજાર અમને ન પડી. ”

બાઈના અવાજમાં કંટાળો હતો.

મેં કહ્યું : “ તમે બોરસદ સી રીતે જોશો ? અગાસથી મોટર જતી નથી ? ”

જીવાન બાઈ કહે, “ મોટર ચાલુ છે. હજુ થોડા દિવસ પર દુઃ ગયો હતો ને ! ”

મેં કહ્યું, “ મારા મિત્ર કહેતા હતા, કે ખરમીટની તકરારને કારણે તે ત્રણ
દિવસથી બંધ છે. ”

બહેને કહ્યું, “ ત્યારે ભાઈ, આપણે આણંદ થઈને બોરસદ જઈએ. ”

એટલામાં અગાસ રોશન આવ્યું. અને સામે ધોડાગાડી ઉભેલી જોઈ બંને ઘિતરી પડ્યાં. સાથે બેઠેલા મિત્રે કહ્યું, કે આ ધોડાગાડીવાળા જણ દીઠ બખ્ખે રૂપિયા બોરસદ જવાતા લે છે. ”

મારા મનમાં અનેક વિચારો આવવા લાગ્યા આ જુવાનિયાઓને પૈસાની શો પડી છે ? ત્રણ દુ છ ગાંઠે ચાલીને ઘેરથી બોરસદ જઈ આવ્યા હોત, તે એક પૈસાનો ખર્ચ ન થાત, આવવાની કસરતથી શરીર મજબૂત થાત, અને વેળાસર ઘેર પહોંચી જાત એટલું ચાનરાતું છોડીને ગાડીમાં આવ્યા ! હવે અગાસથી બખ્ખે રૂપિયા ધોડાગાડીનો ખર્ચ કે જે રસ્તામાં નકામો નફાસાનકારક બોરાક લઈ શરીર મગાડે, અને પૈસા ખર્ચશે ! આમ દસ રૂપિયાનું પાણી કરશે અને તે પૈસા મેળવવા અનેક ઊંધા-ચત્તા ધંધા કરશે.

આમ તદુરસ્તી બોશે, તબિબત બમાડશે, આજસુ બનશે અને આ બધા માટે જીંધાયતા ધંધા કરી માણસાઈ બોશે. આ બધું કઈ કેળવણીનું પરિણામ હશે ?

—શ્રી. રવિશંકર મહારાજ

(“ જમિન-નવરચના ” ના જન્યુઆરી '૪૭ ના અંકમાંથી)

આવતા માસની કાર્યદિશા

૧ મકાનવાળાં તેમ જ મોટાં ગ્રામ પુસ્તકાલયોએ પોતાની સંસ્થાને લોડોપકારક મંડળમાં નોંધાવવા બાબત હજી સુધી તજવીજ ન કરી હોય તો તે માટે પણ તજવીજ કરે.

૨ જન્યુઆરી માસ આખર પૂરી થતી ત્રિમાહીની હકીકત પાછલી હકીકત સાથે ઉમેરી તુર્ત મોકલશે.

૩ તમારા પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકો વિષયવાર ગોઠવો. અને વિષયવારી નોંધવહી છેલ્લા દાખલ થયેલા પુસ્તક સુધી અદ્યતન બનાવો.

જાહેરાત આંક ૧ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

પુસ્તકોની બહામણ

નીચે જણાવેલાં પુસ્તકો તથા “ આકાશગંગા ” નામનું દ્વિમાસિક માસપુસ્તકાલયોને પોતાના પુસ્તકાલયોમાં જરૂર પ્રમાણે વસાવવા બહામણ કરવામાં આવે છે.

પુસ્તકનું નામ	લેખક અથવા પ્રકાશકનું નામ	કિંમત
૧. શ્રીમતી વિજયાલક્ષ્મી પંડિત	સુરેશ ઝાંધી	૩-૦-૦
૨. અમર પાદ-બા. ૨	ગોતીબાઈ ડી. પટેલ, વડોદરા	૨-૫-૦
૩. રાખના સોયિયા	સી. શાન્તિલાલની કું., મુંબાઈ	૩-૬-૦
૪. રૂપા	આર. આર. શેઠની કું., ”	૩-૦-૦
૫. ગીરનારના ખેલો	”	૪-૦-૦
૬. રાજરોષ	જેઠાલાલ નારાયણ ત્રિવેદી	૩-૦-૦
૭. અંધારા-ખંડ ૨	આર. આર. શેઠની કું. મુંબાઈ	૪-૦-૦
૮. ખગોળપ્રવેશ	છોટુભાઈ મુયાર, આણંદ	૨-૪-૦
૯. વિશ્વદર્શન	” ”	૧-૪-૦
૧૦. આકાશના તારા-નકશા	” ”	૪-૦-૦
૧૧. કદમ કદમ બદાયે જી	ફૂલભાઈ કાર્યાલય, રાણપુર	૩-૬-૦
૧૨. શ્રી કૃષ્ણ રહસ્ય	શ્રી. ન્દાનાલાલ પાનિક, આમળા	૧-૪-૦
૧૩. Witty Tales of Badshah & Birbal	એન. એમ. ઈક્કરની કું., મુંબાઈ	૬-૧૨-૦
૧૪. જગતના મંદિરોમાં	ગુણવંતરાય આચાર્ય	
૧૫. હિંકા	આર. આર. શેઠની કું. મુંબાઈ	૪-૬-૦
૧૬. કેસરની કોફીચત	જીવનલાલ અમરશી મહેતા, અમદાવાદ	૨-૬-૦
૧૭. નેતાજીના સાથીદારો	સંદેશ પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ	૨-૧૨-૦
૧૮. જગતના વિધાયકો	સી. શાન્તિલાલની કું. મુંબાઈ	૧-૬-૦
૧૯. ત્રિપુટી	શ્રી. ગોવિંદભાઈ અમીન, મુંબાઈ	૨-૬-૦
૨૦. મરુકુંજ (ત્રીજી આવૃત્તિ)	નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ.	૧-૦-૦
૨૧. કુંવારી વટુ	સી. શાન્તિલાલની કું. મુંબાઈ	૨-૬-૦
૨૨. સંસ્કૃતિનાં જોણેા	ચંદ્રભાઈ બદ.	૧-૧૨-૦
૨૩. રાખ્યાભિષેક	જેઠાલાલ ત્રિવેદી,	૩-૦-૦

વડોદરા,
તા. ૧૦-૧-૧૯૪૭ }

ઉ. ગો. પટેલ
અ. વ્યવસ્થાપક પુસ્તકાલય ખાતું.

પુસ્તક ૨૧ મું

ફેબ્રુઆરી-૧૯૪૭

અંક ૧૪ મો

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

શ્રીમતી સરોજિની નાયક હીરકમહોત્સવ અભિનંદન મંચ પ્રગટ કરવાની તૈયારીઓ ચાલી રહી છે. પંડિત જવાહરલાલ નેહરુ, ડૉ. રાજેન્દ્ર પ્રસાદ, ડૉ. પદ્મામી સીતારામિયા તથા ખીન્ન દિંદી આગેવાનોના સેષો તેમાં આવવાની વધી છે.

સલાહકાર મંડળમાં જોડાવા માટે સર એસ. રાધાકૃષ્ણને હા પાડી છે. આ મંડળમાં ડૉ. મુદરરાજ આનંદ, કાગ્ગી અખલુલ ગદ્ગર, શ્રી. રામગોપાલ સિંઘી તથા શ્રીમતી ગુપ્તાનો સમાવેશ થાય છે.

આ મંદમાં શ્રીમતી નાયકના જીવન તથા પ્રવૃત્તિ વિષેના સેષો આવવા ઉપરાંત, તેમના પ્રગટ તથા અપ્રગટ કાવ્યોમાંથી ઉતારા પણ આવશે. ઉપરાંત હિંદ તથા પરદેશના પ્રખ્યાત લેખકોના સેષો આવશે.

લાહોરમાં ઉર્દૂ ભાષાના મહાન લેખકો તેમજ કવિઓ ઉત્પન્ન થયા છે. (પંજાબીઓ, પછી બલે તે હિંદુ હોય કે મુસલમાન-મોઝલમાં પંજાબી તથા લખવા-વાંચવામાં ઉર્દૂ ભાષાનો ઉપયોગ કરે છે.) ઉર્દૂ ભાષાનું મોટું પ્રકાશનરચણ દિલ્હી કે લખનૌ નથી; પરંતુ લાહોર છે એ વાત વિચિત્ર હોય ધણીને પસંદ નથી.

ઉર્દૂ ભાષામાં તથા તેનાથી ઊતરતી સંખ્યામાં અંગ્રેજી ભાષાના પ્રકાશનો પ્રગટ કરતી ધણી સંસ્થાઓ લાહોરમાં છે. લખનૌ ખંધી સંસ્થાઓ મોટા પેપારીઓ ચલાવે છે. તેઓ ધાર્મિક તથા પ્રમતિશીલ સાહિત્ય, પાઠ્યપુસ્તકો અથવા બિલસ મણાવ તેવું સાહિત્ય પ્રગટ કરે છે. તેનો અર્થ એ નથી કે તેમને આવા સાહિત્યમાં રસ છે પરંતુ તેમને તેમાં નફો મળે છે.

ટૂંકી વાતોના પ્રસિદ્ધ લેખક રાજેન્દ્ર સિંહ બેઠીએ એક નવો અખતરો કર્યો છે. તેમણે ખીન્ન ડેટલાક લેખકોની મદદ વડે 'સંગમપ્રકાશકો' નામથી પ્રકાશન સંસ્થા ખોલી છે. આ એક સહકારી સંસ્થા છે. જોને પોતાની સંસ્થા મણી સહાય તેની સાથે કામ લેવામાં લેખકોને પણ આનંદ પડે તે સ્વાભાવિક છે.

સંગમ પ્રકાશકોએ મલ તથા પવના મળીને બારેક પુસ્તકો પ્રગટ કર્યાં છે. એજોવના જગપ્રસિદ્ધ રસિકન પુસ્તક 'એન્ડ કવાયેટ ફોર ધી ડૉન'નું ઉર્દૂ ભાષાંતર, દેવેન્દ્ર સત્યાર્થોનાં

*અમેરિકાના કુનાઇડેડ સ્ટેટ્સનાં કેટલાંક રાજ્યોમાં ફરતાં પુસ્તકાલયો એટલાં લોકપ્રિય થઈ પડ્યાં છે કે કાયદા દ્વારા તેના માટે ફેડરલ મદદ માગવામાં આવી છે. એક ખટારામાં સમાઈ શકે તેટલાં પુસ્તકો ભરવામાં આવે છે અને અંથપાલ તે હાંકે છે. દેશનાં ૮૦૦૦ મહત્ત્વ જાહેર પુસ્તકાલયો જ્યાં પહેાંચી શકતાં નથી તેવા ગ્રામ્ય પ્રદેશોમાં તે પહોંચી જાય છે. રથાનિક પુસ્તકાલયની માફક બે અઠવાડિયા માટે પુસ્તકો આપવામાં આવે છે. આ દિલ્લચાલને અંગે એક ઓહિયો સ્ટેટમાં જ ઓગણત્રીસ ફરતાં પુસ્તકાલયોએ ૧૯૪૫માં પચીસ લાખ કરતાં વધારે પુસ્તકોનો ફેલાવો કર્યો હતો.

★

*કાનડી ભાષાના સાહિત્યમાં એક નવું સાદસ શરૂ થયું છે. મહિસૂર રાજ્યની શિક્ષિતતા મંડળ માટે શ્રી. જી. હનુમંતરાવે 'પુસ્તક પ્રપંચ' નામના માસિકની શરૂઆત કરી છે. તેમાં બીજી ભાષાઓમાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોનો સંક્ષિપ્ત સાર તેમ જ કાનડી ભાષાનાં નવાં પુસ્તકોનો પરિચય આપવામાં આવે છે. નવા માસિકનો દેખાવ આકર્ષક છે તથા તે સચિત્ર પણ છે.

★

*બોગ રાજ્યના રથાપક શ્રી. શંકરજી નારાયણની સંવત્સરીના દિવસે શ. ૩૦૦)નું 'શંકરજી નારાયણ પારિતોષિક ચાર મરાઠી લેખકો વચ્ચે વહેંચી આપવામાં આવ્યું હતું. આ ચારે લેખકોએ તે પ્રસંગે પોતપોતાના વિષયો પર ભાષણો આપ્યાં હતાં. આવતા વર્ષે આ પારિતોષિક, ઐતિહાસિક દસ્તાવેજો પર રચાયેલ શ્રી. શંકરજી નારાયણના શ્રેષ્ઠ જીવન ચરિત્ર લખનારને આપવામાં આવનાર છે.

★

*પૂનાની ધી ડાહ્યા વનોકમુલર ટ્રાન્સલેશન સોસાયટીએ શ. ૬૦થી માંડીને શ. ૧૦૦) સુધીના કુલ શ. ૮૭૧નાં ઇનામો ૧૯૪૫-૪૬ના ઉત્તરાર્ધમાં મરાઠી લેખકોને આપ્યાં છે. ૬૨ શ. ૧૦૦)નાં બે ઇનામો શ્રી. ડી. વી. જોગને 'અદ્વૈત સિદ્ધાંત દર્શન' માટે તથા શ્રી. જી. પી. ભાવેને 'જગત્પા રાજકારણાત' માટે આપવામાં આવ્યા હતાં.

★

*સંસ્કૃતના અભ્યાસ પર સર વિશ્વિયમ જોન્સનો પ્રભાવ 'પર' આફ્રેક માર્ટરે લડન યુનિવર્સિટી સ્કૂલ ઓફ ઓરિએન્ટલ એન્ડ આફ્રિકન સ્ટડીઝના બ્રુસેલિનમાં એક નોંધ લખી છે. તે લખે છે કે 'તેના અભ્યાસ પહેલાં હિંદ સંજ્ઞા માહિતી પરિચય સાધનો તથા મુસાફરોના રિપોર્ટો દ્વારા મળતી હતી, સર વિશ્વિયમ જોન્સના હિંદ અભ્યાસ પછી જોગદ વર્ષે ૧૭૮૫માં આદર્શ 'વિક્લિન્સનું' ભગવદ્ગીતાનું ભાષાંતર પ્રગટ થયું હતું. ૧૭૯૧ માં તો તેણે વોરન હેસ્ટિંગ્સને જણાવ્યું હતું કે 'હું પંડિતો સાથે દેવોની ભાષામાં વાત કરી શકું છું.'

સંસ્કૃત સાહિત્યની તેની સેવા ચાકુંતલ, ગીત ગોવિંદ, હિતોપદેશ કે મનુસ્મૃતિના ભાષાંતર પર જ નિર્ભર નથી હિંદ સંજ્ઞા વિવિધ વિષયો પર તેણે પ્રસંગોપાત યુક્તિ, લેખો તથા અગ્રેજી કાવ્યો લખ્યાં હતાં.

તેણે હિંદમાં ધણાં પ્રિન્ટિંગ જોનોને સંસ્કૃત ભાષાનો અભ્યાસ કરવા લલચાવ્યા હતા.

ગેટ અને હાડકાં શાકાહારી તંત્રી જમીન ભાષાંતર વાંચુ' હતું. જમીનીમાં તથા તેથી થોડે અંશે કાંસમાં વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી સંસ્કૃતના અભ્યાસ પર તેણે પ્રભાવ પાડ્યો હતો.

*૩૦મી જૂને પુરા થતા ત્રણ મહિનામાં સિંધમાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકોની યાદી બેતાં સિંધી ભાષાના વિકાસના ચિહ્નો દુગોચર થાય છે. સાહિત્યવિષયક જાહેરાતને લાગેવળે છે ત્યાં સુધી એમ કહી શકાય, કે હિંદની ભાષાઓમાં સિંધી ચોરમાયું બાળક છે.

હિપલા ત્રણ મામમાં પાઠ્ય પુસ્તકો તથા પત્રિકાઓને બાદ કરતાં, સિંધી ભાષામાં જીવનચરિત્રો, નવલકથાઓ, નવલિકાઓ, રાજકારણ તથા કાવ્યના અંગે પ્રગટ થયા છે— સંખ્યાત્મક અનુવાદો પ્રગટ થયા છે. તેમાં શેખ સાદીના યુલિસિસના તથા હોલકેઈનની એક નવલકથાનો સમાવેશ થાય છે.

ચિંતનનાં વર્તમાનપત્રો કેવી રીતે ચાલી રહેલાં છે તેની તપાસ કરવા માટે શાહી કમિશન નીમવાનો ચિટ્ઠિય પાત્રોમેટે નિર્ણય કર્યો છે. એવું જણાવવામાં આવે છે કે વર્તમાનપત્રોને એકઠું કરવાના વલણ પ્રત્યે જનસમાજમાં ચિંતા ઉત્પન્ન થતાં વર્તમાનપત્રોની આર્થિક સ્થિતિ, સત્તા, વ્યવસ્થા અને માસિકીની તપાસ કરવાની જરૂર પડી છે,

વર્તમાનપત્રો સંબંધી 'પ્રસ્ટન' ઇન્સ્ટિટ્યુટ 'માં નીચેના આંકડા આપેલા છે. આ આંકડા મુખ્ય રાષ્ટ્રીય વર્તમાનપત્રોના ૧૯૪૬ ના ઉનાળાના દરરોજના ચોખ્ખા વેચાણના અંદાજના છે.

ડેઇલી એક્સપ્રેસ	૩,૪૬૫,૦૦૦	ડેઇલી પ્રાકિક	૯૯૯,૦૦૦
ડેઇલી મિરર	૨,૪૦૦,૦૦૦	(અમાઉ ડેઇલી રોય)	
ડેઇલી મેઇલ	૨,૦૩૫,૦૦૦	ડેઇલી રેલિગિયસ	૮૩૫,૦૦૦
ડેઇલી હેરલ્ડ	૧,૭૫૦,૦૦૦	ધી ટાઇમ્સ	૨૨૯,૦૦૦
ન્યુસ કોનિકલ	૧,૬૦૦,૦૦૦	ડેઇલી વર્કર	૧૦૬,૦૦૦

દૈનિકપત્રોની આર્થિક સ્થિતિની હકીકત વધારે રસ પડે તેવી છે. ક્રેટ ચિંતનનાં રાષ્ટ્રીય પત્રો છ મોટા વિભાગોમાં વહેંચાયેલાં છે. દરેક વર્તમાનપત્રનું દૈનિક વેચાણ સરેરાશ વીસ લાખ નકલોનું ગણતાં, વેચાણની વાર્ષિક આવક પંદર લાખ પૌંડની થાય. ૧૯૩૮માં એક વર્તમાનપત્ર છાપવાનું ખર્ચ સાડીસત્તાવીસ લાખ પૌંડનું આવતું અને વેચાણ વધારવા માટે પાંચ લાખ પૌંડ ખર્ચાતા. જાહેરખબરની આવકમાંથી આ ખોટ નીકળી જતી, એટલું જ બદિ પરંતુ શેરડોદારોને સારો નફો મળતો. એવી ગણતરી કરવામાં આવી છે કે જાહેરખબરોથી વર્તમાનપત્રોને બે કરોડ દસ લાખ પૌંડની આવક થતી હતી. જાહેરખબરની આવકના વિષય વિભાગો પણ રસપ્રદ છે. ખેરાક તથા પીણાની જાહેરખબરમાંથી પચાસ લાખ પૌંડથી વધારે આવક થતી હતી; ધરત્યુ સાધનોની જાહેરખબરમાંથી તેથી થોડી ઓછી; પેટ્રોલ દવાઓમાંથી ત્રીસ લાખ પૌંડથી સહેજ વધારે, કપડાંમાંથી સાઠાપાર લાખ પૌંડ. અભારે પણ આ જ સ્થિતિ છે. વર્તમાનપત્રના ધંધાની તપાસ કરવાનો સરકારી હેતુ રાજકીય છે. સમાજવાદ વિરોધી વલણ ધરાવનારી ચાર વ્યક્તિઓ—ખીવરજી, રાધરમિયર, કેમ્લી અને કેમરોઝ—અતદારના મોટા વિભાગના મતોનું નિષ્ત્રણ કરે તે ધલું અનિચ્છનીય ધારવામાં આવે છે.

—છાટાલાલ માનસિંગ દામદાર

આ લેખમાંની • નિરાનીવાળા રેખિ' • ઇન્ડિયન પો. ઇ. એન. ' પરથી લીધેલી છે.

છાપખાનાની સ્વતંત્રતાનો ઇતિહાસ

છાપખાનાની સ્વતંત્રતા ! નાજી જર્મનીમાં તેનો અભાવ છે તેમ ખતાવવા માટે સ્થિતનના જાહેરજીવનમાં પડેલા પુરુષો તેના અભાવ પ્રતિ તિરસ્કાર વ્યક્ત કરે છે. પરંતુ એક સમય એવો પણ હતો કે જ્યારે સ્થિતનની જનતાને પાર્લામેન્ટના રિપોર્ટો છાપવાની પણ મનાઈ હતી. વોલ્પોલના સમયમાં જ્યારે પૈસો પુષ્કળ પ્રમાણમાં વેરવામાં આવતો હતો અને હાજી હા કરનારાઓ પ્રત્યે મહેરબાની ખતાવવામાં આવતી હતી ત્યારે પાર્લામેન્ટના માનવંત સભ્યોનાં ભાષણો અને પ્રવૃત્તિઓનો ખબર છાપવાથી અપમાનરત્ન પર જવાનો અથવા જેલવાના કરવાનો પ્રસંગ આવતો હતો.

તે વખતના ' સેન્સર 'ની આંખો આંજવા માટે વિશિષ્ટ પ્રકારનો યુક્તિઓ વાપરવામાં આવતી હતી. રથજો અને વ્યક્તિઓને છુપાવીને, તથા જોડી કાઢેલાં નામે વાપરીને ડૉ. જ્હોન્સન કામકાજનો અધ્યક્ષ : રિપોર્ટ છાપતો હતો. એક ખીજે લેખક ' લિલિપુટની સેનેટ ' તરફથી મળેલ રિપોર્ટ છાપતો હતો.

ચોરીચૂપકીથી મેળવેલ તથા રમરથશક્તિ પરથી ઉપજાવી કાઢેલ આ રિપોર્ટો ખૂબ ચોક્કસ ન હોય તે સ્વાભાવિક છે. આ રિપોર્ટોની અચોક્કસતા કાપદાનો અમલ સહેલો ખનાવતી હતી. ઇ. સ. ૧૭૭૧ માં આમસજાએ સમાની ચર્ચાની પ્રસિદ્ધિ અટકાવતો ઢંઢેરા પ્રગટ કર્યો હતો.

ખરંતુ આમસજાને પોતાના શબ્દો પાછા મળવા પડ્યા અને જ્હોન વિલ્કિસે સ્થિતનના લોકો કથા સ્થિતનનાં વર્તમાનપત્રો માટે, તેમની પ્રતિનિધિ સભાના કામકાજના રિપોર્ટોની ચર્ચા કરવાનો તથા પ્રગટ કરવાનો હક્ક પ્રાપ્ત કરાવ્યો. આમસજાનો મહાન સમ્ય એમાં તેને તિરસ્કારમાં ' મક્તિયો કુરાચારી ' કહેતો હતો. ઇતિહાસકારોએ તેને વળોડી કાઢ્યો છે તથા રાજદ્વારી પુરુષોએ તેની મસ્કરી કરી છે. પરંતુ તેના સમયના લાંડનવાસીઓ તેને ઉદ્ધારક તરીકે પૂજતા હતા.

જ્હોન વિલ્કિસનો જન્મ, ૧૭૨૭ ના ઑક્ટોબરની ૧૭ મી તારીખે કલાર્કન્હેલના એક શ્રીમંત ભટ્ટી ગાળનારને ત્યાં થયો હતો.

૧૭૫૪ માં તે બર્કમહાગ સાયરનો ઉચ્ચ શેરીફ બન્યો. અહીંઆં જ તે જનતાની દૃષ્ટિએ ચડ્યો. વર્ષના પાછલા ભાગમાં બર્કિંગ વિભાગમાંથી પાર્લામેન્ટના સભ્ય તરીકે ઉભા રહેવાનો તેણે યત્ન કર્યો. એમ કહેવાય છે કે તેના વિરોધીના મતદારોને લાંડનથી રકોટલંડ લાઇ જવાને બદલે નોર્થમાં લાઇ જવા માટે તેણે એક વહાણના કેપ્ટનને લાંચ આપી હતી. આ કાવતરા છતાં તે ચૂંટણીમાં નિષ્ફળ નીવડ્યો પરંતુ તેના યત્નો (આ બધું સત્તાવીશ વર્ષની ઉંમરે તેણે કર્યું હતું) અદારમી સદીની લાંચરૂસ્વત પર પ્રકાશ પાડે છે.

રાજકારણની સુવર્ણબૂમમાં તેણે પ્રવેશ કર્યો તે પહેલાં ત્રણ વર્ષ વીતી મયાં. ૧૭૫૭ માં તે સેક્સબરી તરફથી પાર્લામેન્ટનો સભ્ય ચૂંટાયો. આ ચૂંટણીમાં તેને સાત હજાર પાઉન્ડ ખર્ચ થયું હતું.

છેલ્લા થોડા સમયથી તેણે પોતાના વર્તમાનપત્ર 'ધી નોર્થ' પિટન 'માં જિહ્મ પ્રભુત્વ પર નિંદાત્મક (પશુ સાચા) આક્ષેપો કર્યા હતા. તેણે લખવામાં કંઈ બાકી રાખી નહોતી. પછી તેના પ્રખ્યાત ' નંબર ૪૫ ' માં તેણે હદ છોડી દીધી. સરકાર ખળભળી ઊઠી. જનરલ વોરન્ટ લાઇને તેના ઘરની જડતી લેવામાં આવી અને તેનાં કામગિયાંઓ જપ્ત કરવામાં આવ્યાં, વિલ્કિને લંડનના ટાવરમાં પૂરી દેવામાં આવ્યો.

પરંતુ આ થોડા સમય સુધી ચાલ્યું. તેના મિત્રોને આ બનાવની ખબર પડતાં તેઓએ લેખિકા કારપસનો હુકમ મેળવી તેને છોડાવ્યો.

સારખાદ પાસાંમેન્ટ મળી ત્યારે, એન્સેલર ઓફ એક્સચેન્જર જ્યોર્જ ટ્રેન્વિલે રાજ તરફથી ' ધી નોર્થ' પિટન 'ના માસિક સામે ફરિયાદ દાખલ કરી.

• લાંબી ચર્ચા પછી સભાએ ' નીમ્પ ' ને અસત્ય, નિંદાત્મક તથા રાજ્યદ્રોહી માખખલ તરીકે જાહેરમાં બાળી નાખવાનો હુકમ કર્યો.

આ ખેતચાણના પરિણામે વિલ્કિસ જનતામાં પ્રિય ધર્મ પડ્યો. રાજ્ય તરફથી તેને એક હજાર પૌંડની નુકસાની આપવામાં આવી; કારણ કે કાયદો તેના પક્ષમાં હતો. પરંતુ આ અણધારી વિજયનો પ્રતિધાત થયો. ' નીમ્પ ' પ્રગટ કરવા માટે તથા આરોપોનો જવાબ આપવા માટે ' કિંગ્સ બેન્ચ ' સમક્ષ હાજર ન થવા માટે સ્વાતંત્ર્યના નૂતન શ્રદ્ધિદં ને દેશનિકાલ કરવામાં આવ્યો. ન્યારે આ નિર્ણયની વિલ્કિને જાહેરાત કરવામાં આવી ત્યારે તે પેરિસમાં રહેતો હતો.

ચાર-વર્ષ પછી, પોતાની હમેશની હિંમતને અંજે વિલ્કિ ઇંગ્લંડ આવ્યો અને સામાન્ય ચૂંટણીમાં મિડલસેક્સના ઉમેદવાર તરીકે જીતે રહ્યો. મોટી, ખુલ્લેઆમ તેને ચૂંટી કાઢવામાં આવ્યો પરંતુ તેને જાણ્યું કે તેને તેનું સ્થાન લેવા દેવામાં આવ્યું નહિં. એટલે તે રૂવેન્ડાએ કિંગ્સ બેન્ચ સમક્ષ શરણે ગયો. બેન્ચે તેને ૨૨ મહિનાની સજા તથા એક હજાર પાંચસો ફાઇવ પાઉન્ડની સજા ફટકારી. તેની સામેનો ' બ્રાન્ડરવટા ' નો આરોપ હિલ્ડાથી નાખવામાં આવ્યો હતો. તેને દાખી દેવાને દેશના કાયદાને તેમની મર્યાદાથી પણ વધારે દૂર ખેંચવામાં આવ્યા હતા.

આ પ્રમાણે તે હજુ દગાતો ન હોવાથી લંડનની જનતાની સમક્ષ તે ' સ્વાતંત્ર્યનો શદ્ધિ ' મળ્યો. કિંગ્સ બેન્ચના કેદખાનાની બહાર તેનું માનમાં હુલ્લડો થયાં અને પરિસ્થિતિ એટલી વિષમ ધર્મ કે લગ્નકરને ટોળાં પર ગોળીમાર કરવો પડ્યો. કેટલાયે સોફા મૃત્યુ પામ્યા અને જાહેર મતની જવાબાઓ વધારે લાગી યઈ.

આ તકનો લાભ લઈને વિલ્કિએ રાજ્યમંત્રીઓના બે પત્રોની સત્તાવાર નકલો પ્રગટ કરી આ પત્રમાં, આગલા વર્ષે સેન્ટ જ્યોર્જ'સ શીલ્ડનાં સોફિયાળ હુલ્લડામાં જે માથુસો તથા અધિકારીઓએ બાગ લીધો હતો તેનો મંત્રીઓએ આભાર માન્યો હતો ફરીથી

વખત તેને સભામાંથી હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. હજુ તો આ વાત ચાલતી હતી ત્યાં વિલ્કિસને ધૂતકારી કાઢનારા માનપત્રને લઈને બર્કિંગહામ મહેલમાં જતાં છસો વેપારીઓના ટોળાના લોકોએ સતામણી કરી.

જેલમાં હોવા છતાં વિલ્કિસ નિષ્ક્રિય નહોતો, કેમકે તે પત્રના બનાવ ઉપરાંત તેં મિડલસેક્સ તરફથી ત્રણ વખત ચુંટાઈને આવ્યો. તથા તેને ફેંદાખાનામાં ખેડી રીતે પૂરવાને માટે તથા ૧૭૬૮માં તેના પત્રો જપ્ત કરવા માટે સરકાર તરફથી તેને ચાર હજાર પૌંડ હુકસાનીના મળ્યા. ત્યારપછી તેને સત્વર છોડી મૂકવામાં આવ્યો. લોડ મેયર બ્રાસ કોરબીની મદદ વડે પાર્લામેંટે ગ્રેસના સ્વાતંત્ર્યની લડતની શરૂઆત કરી.

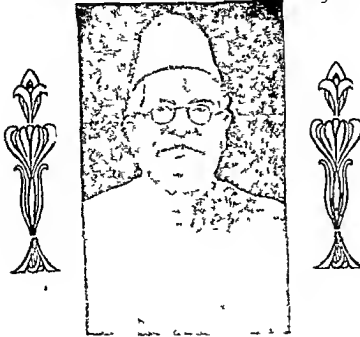
અત્યાર સુધી વર્તમાનપત્રોમાં આમસભામાં બનતા બનાવોની આછી રૂપરેખા આપવામાં આવતી હતી. આ પ્રથા પણ તદ્દન ગેરકાયદેસર હતી. હવે વિલ્કિસની પ્રેરણાથી, કંઈપણ છુપાવ્યા વિના રિપોર્ટો પ્રમટ થવા લાગ્યા. તરત જ ઉલ્કાપાત મચી રહ્યો અને યુનેઆર મુદ્દકોને સભા સમક્ષ હાજર થવાનો હુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો. સાચી રીત તો તેમને બંધારણીય રીતે કોર્ટ સમક્ષ ખડા કરી કામ ચલાવવાની હતી. પરંતુ પાર્લામેંટે આ વાંધા પ્રતિ લક્ષ આપ્યું નહિ.

મુદ્દકો હાજર થયા નહિ. એક મુદ્દક જહાંન વેબલને વિલ્કિસ પાસે લાવવામાં આવ્યો ત્યાંને મેજિસ્ટ્રેટ તેને સત્વર છોડી મૂક્યો. અને જે માથુસે તેને પકડ્યો હતો તેના પર ગેરકાયદેસર ધરપકડ કરવા માટે કામ ચલાવવામાં આવ્યું. રપીકરના વૉરંટ પરથી ‘હવિનિ’મ પોર્ટ ના મુદ્દકને પકડવા માટે આમસભાનો જે ફૂત ગયો હતો તેની પણ તે જ દશા થયું.

રાજા ત્રીજો જ્યૉર્જ, ઉકળા ઉઠ્યો. વડા પ્રધાન લૉર્ડ નોર્થ ઉપરના પત્રમાં તેણે જણાવ્યું કે ‘જો કોરબીન તથા તેના કોર્ટવાળા ઓલીવરને જે તાત્કાલિક બંદીખાનામાં મોકલવામાં નહિ આવે તો પાર્લામેન્ટની સત્તા પર મેટ્રો દટકા પડશે. અને લાંબો કોરબીને સજામાં હાજર રહેવાનો હુકમ ફરમાવવામાં આવ્યો. અત્યાર સુધી નાગરિકોએ સહન કર્યું હતું. હવે લૉર્ડ મેયરનો વારો આવ્યો. સંધિવાથી પીડાતો કોરબી વેસ્ટમિન્સ્ટર આવ્યો ત્યારે ‘જનતાનો મિત્ર આવે છે, લોકોના હક્કનો રક્ષક તથા રાષ્ટ્રની સ્વતંત્રતાનો રક્ષક આવે છે’ તેવા પોકારો પડી રહ્યા હતા. હુલ્લડ પછી શેરીઓમાં આવી ગીરદી થઈ નહોતી. હવે તો દરેકનું યુદ્ધ બની ગયું હતું.

‘હક્કના બંગ’ માટે કોરબી તથા ઓલિવરને જેલમાં મોકલવામાં આવ્યા, પરંતુ વિલ્કિસ આમાં દેખાયો જ નહિ. આ બતાવી આપે છે કે સરકાર તેનાથી કેવી ડરતી હતી. ફરીથી એક વખત સહીદ વિજયી બન્યો હતો અને ત્યારથી આજ સુધી પાર્લામેન્ટની બન્ને સભાના કામકાજની નોંધ જનતાનાં વર્તમાનપત્રોમાં જળવાઈ રહી છે.

પુણ્યાત્મા મોતીલાલ અમીનને અંજલિ

: મંદાકાન્તા :

સાળા એ તો અતિથય જી'યું શૂંગ છે ઉન્નતિયું,
જે જન્માવે અગમ સરિતા જ્ઞાનવારિ ભરેલી;
એ નીરેથી મનુજ ઉરની, ચેતના કે' ચમકતી,
ને માનવતા અધિક કુમુમે, વિશ્વમાં લીન યાતી.

ભૂલી ભોમે અહહ સરિતા ! હુખ્ય નીરે વિહરતી,
ના એ નીરે, નિજ મત તણી, ઉચ તૃષા થમાતી;
મોટાં વહેણે, કંઈ ઉછળતાં, તો ય શૂન્યે થમાતાં,
જાંઝાં દહો મનુજ ઉરનાં હાય એના કપાતાં.

એ ભૂમિને અગમગ કરી પુણ્ય નીરેજ એણે,
જ્ઞાનોદકથી ભૂમિ લીંબી રે, મૂક સેવા કરીને;
બહેતાં એણે, અધિક કુમુમે કે'ક ખીલ્યા-ખીલાવે,
ને એ પુષ્પો નિજ લહરથી, ચેતનાને પ્રબળે;

દેહે ના તે અહીં વસી રહ્યો, આત્મ આંહી વિરાજે,
સાચે 'મોતી' નિજ ચમકથી, અન્ય જ્યોતિ અળાવે. *

' પિપાસુ '

પ્રાચીન સાહિત્યનું સંશોધન

સામાન્યપણે આપણે ત્યાંના હિંદુઓ આપણા પ્રાચીન વાકમય-સાહિત્યથી સાવ અપરિચિત હોય છે. જેઓ અમલુ છે તેમને તો કહેવું જ શું ? બહુ બહુ તો એમની પાસેથી એટલી આશા અવશ્ય રાખી શકાય કે આમણા કથાવાચકો દ્વારા તેમણે એ સાહિત્યનો થોડો પરિચય પ્રાપ્ત કર્યો હોય, પરંતુ આના વાચકો મોટે ભાગે 'રામાયણ, શ્રીમદ્ ભાગવત અને ખીલ્લ' પુરાણોથી આગળ વધ્યા ન હોય, જ્યારે હિંદુઓના શિક્ષિત સમુદાય વધુ તો અંગ્રેજી સાહિત્યથી માહિતગાર હોય છે. આથી એક તો આપણી શિક્ષણપદ્ધતિમાં ખામી રહેલી છે જ અને અધુરામાં પૂરું સંસ્કૃત જાણવાની મુશ્કેલીને કારણે જેઓ પોતાના દેશના સર્વોત્તમ ગ્રંથો દર્શન કે વેદ વગેરેના વાચન માટે ઉત્કટ ઇચ્છા ધરાવે છે, તેઓને તેના દર્શન માનથી પણ વંચિત રખાય છે ! તેઓ અંગ્રેજી ભાષા દ્વારા જ અભ્યાસ અને મનન કરી શકે છે, પણ અંગ્રેજીનું જ્ઞાન પણ બહુ જ અદ્યપસંધ્ય વ્યક્તિઓને હોય છે.

આ પરિસ્થિતિનું પરિણામ એ આવે છે કે આપણામાંની બહુમતી આપણા પ્રાચીન સાહિત્યને અપૂર્વ, અમાણ, અમમ્ય વસ્તુ તરીકે સમજે છે, જેથી આપણું માનસિક સ્વાતંત્ર્ય અને આપણો સ્વાભાવિક વિકાસ ક્યડાઇ જાય છે. આપણા વેદ અને દર્શનશાસ્ત્રો માટે હિમાલય શંખસાક્ષપના બની જાય છે, જેની શિખર-ટોચ પર પહોંચવું અમારે માટે અસાધ્ય માનવામાં આવે છે. આ પ્રકારના માનસિક-ઔદિક સંકેતો નાણું કપો વિના, નથી તો આપણામાં વિચાર-સ્વાતંત્ર્ય પેદા થવું કે નથી તો માનસિક સાદસ ઉદ્ભવવું. જે પ્રાચીન સંસ્કારના પાયા પર આપણી સભ્યતાની નવી મંજીસો રચાવવી હશે તો એ સંસ્કાર-વિચારને દૃઢ કરવાની અને તેનું મહત્ત્વ સમજાવવાની આપણને જરૂર પડશે.

હા, એટલું સાચું છે કે અગારામાંથી જેઓ સંસ્કૃતના આચાર્ય છે તેઓને માટે આ સાહિત્ય પથ્થ અને સાવ સહેલું છે, પરંતુ જનસાધારણની ભાષા આજે સંસ્કૃત નથી. આથી એ વાતની ખાસ આવશ્યકતા છે કે અમારા સમગ્ર પ્રાચીન સાહિત્યનું જનસાધારણની ભાષામાં રૂપાંતર કરવામાં આવે. આવી ભાષાઓમાં એક ઉદ્દેશ છે તે પણ વિચારવું જોઈએ નહિ. આજે પરિસ્થિતિ એવી છે કે હિંદી અને અન્ય વર્તમાન ભારતીય ભાષાઓની (સરખામણીએ) અપેક્ષાએ અંગ્રેજી અને જર્મન ભાષાઓમાં અમારા વેદ-દર્શનનાદિ વધારે પ્રમાણમાં મળી આવે છે. જે હિંદીને બાકાત રાખીએ તો આ ભાષામાં પ્રાચીન ભારતના સમગ્ર સાહિત્યનો અનુવાદ કરાવવાનું કાર્ય નાના નાના પ્રકાશકોનું નહિ પણ સમૃદ્ધ સાર્વજનિક સંસ્થાઓનું છે.

શું એ બેદનો વિષય નથી કે, અમેરિકાનું એક વિશ્વવિદ્યાલય દૃષ્ટાંત તરીકે દરવડે, એક પ્રાચ્ય મંથમાળા-ઝોરીએન્ટ સીરીઝ-નું પ્રકાશન કરે અને આપણું હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલય કોટિલપના 'અર્થશાસ્ત્ર' જેવા મંથનુપ અંગ્રેજી ભાષામાં શિક્ષણ આપે છે ? આવી વિશ્વવિદ્યાલય પાસેથી એટલી આશા અવશ્ય સેવી શકાય કે તે પુરાણ સાહિત્ય હિંદીમાં સંપાદન કરવાના પ્રયાસો કરશે, પરંતુ ત્યાં પણ અંગ્રેજી ભાષાનું વર્ચસ્વ છે, અને તે પણ એ સામ્રાજ્ય પણ એટલું વિસ્તૃત છે કે, મારા બે વારના અનુભવ મુજબ જે મોઢ વાર વિદ્યાર્થીઓની પૃષ્ઠ]

સભામાં હિંદી બોલવાનો પ્રયાસ થાય તો તેમાં હિંદીને રચાતે અંગ્રેજી માટે જ આમલ થાય છે. એનું કારણ એમ દર્શાવાય છે, કે ત્યાં દક્ષિણ સહિત દેશના દરેક ભાગોના વિદ્યાર્થીઓ આવે છે. હિંદી સમજવામાં આપણા વિદ્યાર્થીઓને તકલીફ પડે છે, એ પણ કેવી વિચિત્ર વાત છે ! જો આ દક્ષિણી વિદ્યાર્થીઓ જર્મની અથવા ફ્રાન્સ જાય તો ત્યાંની ભાષાઓને ઓછામાં ઓછું બોલવા જોઈશે તો શીખી લેવી જોઈએ એવી ધૃષ્ટિ તો એ સેવે છે, પરંતુ કાશીમાં નિવાસ કરવા છતાં તેઓને થોડીક હિંદી શીખી લેવાની ઇચ્છા પણ નથી થતી ! પણ જો સ્વ. શ્રી માલવિયાજીએ અંગ્રેજીને શિક્ષણ-માધ્યમ તરીકે સ્વીકાર કર્યો તો આપણા વિદ્યાર્થીઓને શા દોષ ? લાખોના ખર્ચ વડે જે મંદિરનું આયોજન થઈ રહ્યું છે તે મંદિર ભારતીય સંસ્કૃતિની જીવંત રચનાના કારણ પ્રત્યે અથવા તો પ્રાચીન સાહિત્યના પ્રકાશનની આયોજના પર લેદાસિનતા સેવે એ કેટલું ખેદજનક છે ? આ સંસ્કૃતિક સાહિત્યના પુનરુદ્ધારની તક કે જ્યાં લગી જનતાને માટે તે સુલભ ને સરળ નહિ બનાવાય ત્યાં લગી અસંભવ છે.

• હું એવો મત પરાવું છું કે એક એવી સંસ્થાની સ્થાપના કરવામાં આવે કે જે દેશનાં પ્રાચીન (વૈદિક, અવૈદિક, બૌદ્ધ, જૈન, ઐતિહાસિક, સામાજિક, રાજનૈતિક, સાહિત્યિક) સાહિત્યનું હિંદીમાં રૂપાંતર કરે, કરાવે અને પ્રકાશિત કરે, અને તે પણ વ્યાપારિક લાભના હેતુ વિના નિર્ભેળ સંસ્કૃતિક હેતુથી પ્રેરાઈને જ. તેમાં સુલભ વિચારના વિદ્વાનો હોય કે જેઓ તેના ઉપયોગ પોતાના ખાસ પ્રકારના સ્વાર્થ માટે જરા પણ ન કરે. અંગ્રેજ, જર્મની, ચીની, અરબી ઇત્યાદિ વિદેશી ભાષાઓના આ વિદ્વાનો પંડિત હોય તો વધુ સારું, પણ તેઓ શક્ય હોય તો આપણા દેશના હોય તો વધુ સારું, જે વિદેશી વિદ્વાનો જેમની આ અંગે સહાય લેવી આવશ્યક હોય તેમની પસમર્થદાની સમિતિ સ્થાપવી જોઈએ.

અનુવાદો, સરળ હિંદી ભાષામાં, મુખ્યત્વે કરીને ઉર્દૂના પ્રચલિત અને સુબોધ શૈલિના તેમાંથી બાકાત રાખીને કરાવવા. અઘાપિ પર્વતના કાર્વના સંપાદના માટે એક યોજના ઘડાય અને તેમાં નિર્દેશ કરેલા સમયમાં કાર્ય પરિપૂર્ણ કરવાનું પણ નક્કી થાય. આમાં એ વાત લક્ષ્યમાં રાખવી પડશે કે, આ સમગ્ર યોજના આપણા વ્યાપારી દાનવીઓના ચિત્તિકાસના હેતુ ન બની જાય. ધન વિના કોઈ કાર્યનું સંપાદનની કલ્પનાથી પણ પરે છે. આ કાર્ય નિઃસ્વાર્થ, નિર્દોષ, અલ્પમના વિદ્વાનોનું છે, સ્વર્ણ અને દ્રવ્યથી પ્રેરિત વ્યક્તિઓને આનાથી પહેલેથી જ દૂર રાખવાનું અત્યાવશ્યક છે.

મોંધું સોણું

જડ વાસ્તવનું ટેકું અડતાં

ધૂળે હાથ ભરાય !

મુજને જીવવા દો મુજ સોભે,

નહીં સોંધ્યું બહાય :

મારું સ્વર્ગસર્ણું એ સોણું રે, મા ભૂંસશે કોઈ !

‘મોંધું’ અમરાનંદનું નેણું રે, મા ભૂંસશે કોઈ !—મોંધું

અરેશર કરામજી ખખરદાર

પુસ્તકાલય પર્વણી

કુદ્યાણુકારી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનો સંદેશ ઘેરઘેર પહોંચતો કરી બહેલી જનતાનો વાચનરસ જાગ્રત કરવાની તથા પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની ઉપકારકતા જનહૃદયમાં ઠસારી સ્થાનિક સંસ્થાને પોષવાની કુશળતા જાન આમજનતાના દિશમાં પ્રગટાવવાના સદુદ્દેશથી, વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળે, હરસાલ વસંતપંચમીને દિવસે, પુસ્તકાલય પર્વણી ઊજવવાનો શિરસ્તો પાડ્યો છે. તદનુસાર રાજ્યનાં અનેક પુસ્તકાલયો એ દિન પુસ્તકાલયોની સાદસૂરી ને શુભાર, પ્રભાતકેરી મા સરખમો, પુસ્તકપ્રદર્શન, વાચનપ્રવણ વગેરેના; વાતીકથન, જાજન મંડળાઓ, જાહેર સભા, ગરબા, સંવાદ ને ઈતર મનોરંજનના કાર્યક્રમો, રાજની વગેરે કૌંઠી સમવડપડતા વિધવિધ કાર્યક્રમોથી ઉત્સાહભરે ઊજવે છે.

ચાલુ સાતે પણ એ પર્વણીદિન તા. ૨૭-૧-૪૭ને સોમવારે, રાજ્યમાં અનેક ઠેકાણે ઊજવાયો હતો. પૈકી જેમના અહેવાલો અમારા તરફ આવ્યા છે, તેમની જરૂરનેમી નોંધ આ નીચે પ્રસિદ્ધ કરીએ છીએ:—

કંઠારી તા. કરજણ:—મહાન ધોળાવી અંદર જહારની સાદસૂરી તથા શુભાર, ગામ પાટિદારિયા હોઈ સોસલા મામમાં કદી ભરી હતી નહિ. યોજના આ વખતે ખાસ પ્રયત્નપૂર્વક કરાઈ. માંડ ૨૫-૩૦ બેનોની હાજરીની અપેક્ષા રખાયેલી તેને ઠેકાણે સમાનો હોમ આપો ચિકાર બરાબ મયે. ગં. ૨૪ ગંગાજેન અમીનને પ્રમુખપદે સમા રખાઈ તેમાં મુખ્ય શિક્ષક ધી. શંકરભાઈ ગિરધરભાઈએ પ્રેરણાત્મક પ્રવચન દ્વારા 'બહેલી બેનોનો વાચનરસ જાગ્રત કર્યો અને સમાને અંતે ૫૦ બેનોનાં નામ વાચક રજિસ્ટરમાં નોંધી કાઢી તેમને પુસ્તકો માંચવા આપ્યાં. સમાની યોજના તેમ સંચાલનમાં શિક્ષિકા બેન રમણકાંતા શેઠને. ઉત્સાહ ખાસ નોંધપાત્ર હતો. તેમની દોરવણી નીચે બાળાઓએ અરબા રાસનો રંજન કાર્યક્રમ પણ સફળ રીતે હજીયો હતો. બાળાઓને ઈનામ વહેંચવા માટે રા. ૮) મળ્યા. રાત્રે જાજન મંડળનો કાર્યક્રમ હતો.

વેમાર તા. કરજણ:—સાદસૂરી ને શુભાર, ચિત્રપોથીઓ, નકશાઓ તથા પુસ્તકોનું સુંદર પ્રદર્શન, સવારે સરખસ, બાળકોને મીઠાઈ વહેંચાઈ. ચુજરાતના કિસાન કાર્યકર ધી. છોટુભાઈ શુક્લના પ્રમુખપદે સમા યોજાઈ. તેમાં બાળક-ખાસિકાઓના સંવાદ, અરબા, રાસ વગેરેના રંજન કાર્યક્રમ રખાયો હતો. મુખ્ય શિક્ષક ધી. ડાબાભાઈ રામદાસે પ્રમુખોચિત પ્રવચન કરી વાચક મંડળ, સેવાદળ, ખાસસંઘ તથા દિંદુસ્તાની પ્રચાર મંડળ જેવી પ્રવૃત્તિઓ રાજ કરવાની પ્રેરણા રજુ કરી. સસ્તા સાહિત્યની આમથ્રેણીની પુસ્તિકાઓ ઈનામ તરીકે વહેંચાઈ.

મજુસર તા. સાવલી:—અંદર જહારની સકાઈ, ધનપતાકા અને તોરણોનો શુભાર, થોમત મહારાજ સાહેબની તરવીરનું પૂજન. જયોરે ખાસસંમેલન ભરી બાળકોને મીઠાઈ રખાડોય રખાડમાં તથા વાતીઓ વંચાવી આનંદ કરાવ્યો. સાંજે જાહેરસભા ભરી પલે]

તેમાં સંસ્થાનો વાર્ષિક અહેવાલ રજુ કર્યો તથા સંવાદ, સંભાષણ તેમ મર્યા અને રમત-ગમતનો કાર્યક્રમ ઉજવાયો. રાત્રે પુસ્તકાલયના મંકાનને રોશની કરવામાં આવી તથા ભજન મંડળા બેઠી.

પોષ્યા તા. સાવલી.—પુસ્તકોની વ્યવસ્થિત ગોઠવણી કરી. સા. પ્ર. ને ધન-પતાકાથી શુભાશુભ. પુસ્તકોનો વાચનપ્રચાર વધારવાનો ખાસ પ્રયાસ કરાયો. ભણેલી શ્રીઓને ઘેર બેઠાં પુસ્તકો મોકલી આપવામાં આવ્યાં. પચાસ વાચકોએ સમૂહરૂપે પુસ્તક-વાચન તેમ જ 'પત્રવાચન કયું'. વાચનપ્રચાર વધારવાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખવા વિશે વ્યવસ્થાપક મંડળે ચર્ચા ને વિચારણા ચલાવી.

રજુ તા. પાદરા.—પ્રા. ના સ્થાનને આસોપાલવનાં તોરણોથી તથા હસ્તલિખિત નકશાઓથી શોભાવમાન બનાવવામાં આવ્યું. મુખ્ય ખંડમાં ગ્રંથાલોકની છબીની આસપાસ વિવિધ વિષયોનાં પુસ્તકો, પત્રો તેમ છત્તર સાધનો કળામય રીતે જુદી જુદી આકૃતિઓમાં ગોઠવી સુંદર પ્રદર્શન કયું હતું. સવારે બાળકોનું સરખસ અને સભા યયાં, અને બપોર પછી પ્રુથ વર્ગની સભા શ્રી. મંમળભાઈ બો. એમના પ્રમુખપદે યઈ, જેમાં પ્રાસંગિક વિવેચન અંતે શ. ૭૦) નું જ્ઞાન પુસ્તકાલયને મળ્યું.

ફરવાળી તા. શિનોર.—અંદર બહારની સફાઈ કરી શ્રીમત તના તેમ જ સરસ્વતી-દેવીનાં પૂજન કરી બાળકોએ ઈશ્વરપૂજા, શ્રીમંતપ્રચરિત તથા રાજગીત ગાયાં.

તાંડળા તા. સંખેડા.—શાળાના મકાન તથા પુસ્તકાલયના સ્થાનને અંદર બહારથી સાફસુદો કરી ધનપતાકાઓના શુભાર કયાં. પા. ભગવાનભાઈના અધ્યક્ષપદે જાહેરસભા બરાબર તેમાં પ્રસંગોચિત પ્રવચનો તેમ જ બાળકોનો રંજન કાર્યક્રમ રખાયો. મસાદ તરીકે ના મણ કેળાં બાળકોમાં વહેંચાયાં.

રાંકરપુરા તા. વાઘોડિયા.—પુસ્તકાલયના કચાટને આંગાનાં પાન તથા ફૂલથી શુભારવામાં આવ્યું. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તથા શ્રી સરસ્વતી માતાની તસ્વીરો સાથે સરખસ નીકળ્યું. સરખસ શાળામાં પાછું ફરી રાજગીત ગાઈને વિખરાઈ ગયું. ગોળ ધાણા તથા શીફળોના પ્રસાદ વહેંચાયો.

લીમડા તા. વાઘોડિયા.—જામના સદ્ગૃહસ્થો અને બાળકોએ શાળાના મકાનમાં જોડાં યઈ પર્વણીદિન ઉજવ્યો. પચાસેક પુસ્તકોનો વાચનપ્રચાર તે જ રચે થયો. શેઠ નટવરલાલ શાહ તરફથી બાળકોને પીપરમીટ વહેંચવામાં આવી.

અલવા તા. વાઘોડિયા.—પુસ્તકાલયની સફાઈ તેમ જ પુસ્તકોની સાફસુદો કરવામાં આવી. બાળવર્ગને પુસ્તકો છૂટથી વાંચવા અપાયાં.

ગમદરા તા. વાઘોડિયા.—ઉપર પ્રમાણે.

રસુલાબાદ તા. વાઘોડિયા.—સારી રીતે ઉજવાઈ હોવાનું લખાઈ આવ્યું છે. કાર્યક્રમની વિગત નથી મળી.

સિદ્ધપુર-કાંતાબેન સા. મહિલા પુસ્તકાલય:—ધન તોરણોના સુંદર શણગાર સવારના પહોરમાં ભાવભરી પ્રભુપ્રાર્થના કરી શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું સહકૃત્ય દીર્ઘાયુ ઇચ્છવામાં આવ્યું. સાંજે સાત વાગે મહિલાઓની સભા સી. શ્રીમતી કાંતાબેન શેઠાણીના પ્રમુખરથાને યોગ્ય, જેમાં સંરચાનું સંક્ષિપ્ત નિવેદન રજૂ કરી પ્રેરણાત્મક પ્રાસંગિક વિવેચનો અને સહમંત્રી શ્રીમતી વિદ્યાગૌરીબેને છપાવેલી ‘આપણું કર્તવ્ય’ની પત્રિકાના વાચનબાદ પ્રમુખ બેનશ્રીએ મહિલા સંમંડળનો પ્રેરક સંદેશો આપ્યો હતો. બાદ સભાજનોના હોયોત્સાહ વચ્ચે શ્રીમતી નિર્મળાબેનની દોરવણી હોજી તેમનો સ્વરચિત ‘મીરાં’નો નાટ્યપ્રયોગ બાળાઓએ સુંદર હાવભાવથી બજવી બતાવ્યો હતો. બામ લેનારી બાળાઓને પિત્તજના પ્યાલા તથા ચાંદીની ડબ્બીઓનાં છનામ વહેંચ્યાં.

પાલમ તા. વિસનગર:—ધનપતાકા તેમ જ બોધક સૂત્રોનો આકર્ષક શણગાર. સવારમાં શ્રીમંતની પુષ્પદારવિશૂષિત તસ્વીર બગવા વાવટા સદનું પાલખી સરખસ નીકળ્યું. દશ વાગે લોકનેતા ડૉ. સુમંતભાઈ મહેતાના પ્રમુખરથાને જાહેર સભા ભરાઈ, જેમાં સંરચાનું છાસિક નિવેદન વચાપા બાદ પ્રાસંગિક વિવેચનો અને ગરબા સંગીતના કાર્યક્રમો થયા. ગરબામાં ઉતરેલી બાળાઓને રકાઉટોને તથા સંગીતમાં બામ લેનાર વિદ્યાર્થીઓને બહુતરનાં સાધનોનાં છનામ વહેંચ્યાં. સાંજે ત્રણ વાગે મહિલા પુસ્તકાલયમાં મહિલાઓની સભા સી. ચારદાબેન મહેતાના પ્રમુખરથાને એવા જ ઉત્સાહથી યોગ્ય હતી, જેમાં પ્રમુખ બેનશ્રીએ “હાલના જમાનામાં સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય” વિષે સુંદર બોધ આપ્યો હતો.

રામરઠા તા. દસોદ:—પા. નાયાલાલ મૂળદાસના પ્રમુખરથાને જાહેર મેળાવડો થયો, જેમાં મંત્રી ભાઈ મણિલાલ મદુજીએ પુસ્તકાલયના લાભ સમર્પવ્યા. ઉ. ચિ. નટવર-લાલનું ચિત્રકામ વખણાયું.

કંસારાકુંઈ તા. વિસનગર:—સાદસરી ને શણગાર. બોધક સુભાષિતોનાં બોડી ઠામ ઠામ લટકાવ્યાં. પુસ્તકો, સામયિકો, શિક્ષણ સાહિત્યો તેમ જ માટીકામનું પ્રદર્શન ગોઠવાયું, પુ. ના પ્રમુખ શ્રી. ખેમચંદ નરોત્તમદાસ તરફથી બાળકોને પેનો વહેંચાઈ.

ગણુદણુ તા. હોંગામ:—અંદર બદારની સાદસરી, પુસ્તકોની આકર્ષક ગોઠવણી, સવારમાં બાળકોનું સરખસ ખામભરમાં ધૂમી વજ્યું. રાત્રે વાચક મંડળની સભા મળી. મંત્રીને જીતોદાના મંત્રી સમ્મેલનમાં જવહુ વચાધી જાહેર સભા ન રાખી ચકાઈ.

ઓરણા તા. કામરેજ:—પુસ્તકાલયના મકાન તેમ જ સભાસ્થાનને ધન તોરણોના શણગાર. ધરઆંગણામાં સાવિયા પુરાણ સવારે ખડક બાળાઓનું સરખસ ર્યું. જ્યાં વાગે ડૉ. રતિલાલ વ્યાસના પ્રમુખરથાને સભા ભરાઈ, જેમાં સંરચાનું નિવેદન તથા પ્રાસંગિક વિવેચનો ઉપરાંત સંવાદ-ગરબાના કાર્યક્રમ ચરચવી રીતે પાર પડ્યા. બાળકોને કેળાં તથા મિઠાઈનો પ્રસાદ વહેંચાયો. જપોરે ખાસ બેનો માટે ‘રેડીઓ’નો શો યોગ્યો હતો, તથા બગિચી સમાજના આશ્રયે ચાલતા પુસ્તકાલય મંડળ માટે કારોબારી રચવામાં આવી.

સાબરપુર તા. હામનગર:—સવારે મકાનની સાદસરી વ શણગાર, સાંજે રામભાઈ

કરસનજીના પ્રમુખપણા નીચે જાહેર મેળાવડો; મંત્રીશ્રી પ્રસંગોચિત વિવેચન કરી પુસ્તકાલયના ફાયદા સમજાવ્યા.)

જેટ તા. ઓગસ્ટના—પુસ્તકાલયના મકાનને તેમ જ રસ્તે ધણ તોરણોનો શણગાર. પુસ્તકાલયના વરંડામાં ગૃહલેખોગોળું સુંદર પ્રદર્શન ગોઠવવામાં આવ્યું. ઉત્તમ નમૂનાઓ બદલ પુસ્તકોનાં છનામ આપવામાં આવ્યાં. સવારમાં શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ તથા સરસ્વતી માતાની તસ્વીરો સહનું સરઘસ નીકળ્યું અને બાળકોને લીલચળના લાડુ વહેંચાયા. સાંજે ૪ થી ૬ વાગે સૌ. યાંતાબેન પટેલના અધ્યક્ષપદે મહિલા સંમેલન, તથા ૭ થી ૯ ના આળામાં જાહેર મેળાવડો બરાયો. જાહેર મેળાવડામાં ગરબા, સંવાદ, સંમીત તથા કસરતોના પ્રયોજના કાર્યક્રમ રખાયા હતા. દરેક પ્રસંગમાં હિંદુ મુસ્લીમ બંધી પ્રજાએ ઉત્સાહભરે ભાગ લીધો હતો.

ના. નં. ચોકસી

સહમંત્રી,

વ. રા. પુ. મંડળ

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પુનારહાર વડોદરા-નવસારી પ્રાંત પ્રચારક માધ્યમ જનમાધ્યમ મ. પટેલે જાનેવારી માસમાં નીચેનાં રજોની મુદ્દાકાત લઈ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાલય સંસ્થાઓની તપાસણી કરી છે, અને દરેકની તેમ જ પુસ્તક ગોઠવણીની અવ્યવસ્થા દૂર કરી વર્ધકરણ અને વાચનપ્રચારની કામગીરી બળવી છે:

—વાણિજિયા મહાલમાં—(૧) શંકરપુરા, (૨) આસોજ, (૩) અડીરણ, (૪) લીધોરા, (૫) જરોદ, (૬) કોટખી, (૭) કામરોલ, (૮) ગણેશપુરા, (૯) બણીઆરા, (૧૦) દાંડીયાપુરા, (૧૧) યુગલપુર, (૧૨) ખેરવાડી, (૧૩) માડોધર, (૧૪) સાંગોડોલ, (૧૫) કાશીપુરા, (૧૬) ગુતાલ, (૧૭) લીમડા, (૧૮) પીપળાઆ, (૧૯) અલવા, (૨૦) જળદરા, (૨૧) ખંધા, (૨૨) સ્વાલ, (૨૩) રમુદાગાદ, (૨૪) ચાકરીઆ, (૨૫) કુમેટા: કામગીરી દિ. ૨૨.

(૨) ચાણુરમા મહાલ માનક પ્રચારક રા. રા. ચંદુલાલ કે. દવેએ માટે નવેમ્બર માસમાં—(૧) ચલેશ્રી, (૨) પીપળ, (૩) કેસણી.

(૩) ઓગામંડળ પ્રાંત માનક પ્રચારક શ્રી. વિદ્યાભાઈ મ. માણેકે જાન્યુઆરી માસમાં—(૧) સા પુ. આરંભડા, (૨) જેટ મહિલા પુસ્તકાલય.

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારક માધ્યમોએ જે જે ખામીઓ દર્શાવી હોય તે તે વેળાસર સુધારી લેવા તથા જે સૂચના-સમજૂત આપી હોય તેનો યોગ્ય અમલ તાકીદે કરી નાખવા જે તે મંત્રી માધ્યમોને ખાસ મહામણ.

ના. નં. ચોકસી

સહમંત્રી

હશે, જે ચંદ્ર અને તારાઓના બંધ ચંદ્રવા હેઠળ વસવા છતાં, તેમની (ચંદ્ર અને તારાઓની) આસપાસ ગુરુાયેલી વાતોઓની અસરથી મુક્ત હશે ?

“ સાહિત્ય જીવન વિશે હોય છે. એ સીધે સીધું તમારા - વ્યક્તિત્વને જ સંબોધે છે. એટલે, બધાં ઉત્તમ પુસ્તકોએ તમારા જીવનને જુદા જ ઢાળમાં ઢાળી દેવાની શક્તિ ધરાવેલી જ નોંધવે. ”

‘ Line upon Line ’ (‘ લીટીએ લીટી ’) નામના એ નાના પ્રધોમાંથી મારી માતા અને બાઈબલની સુવાર્તાઓ કહેલી. આ સુવાર્તાઓએ બાઈબલના ગુપ્ત ખગ્નનાઓમાં મારા પ્રવેશ કરાવેલો, એટલું જ નહિ, પરંતુ હજુ આજ પણ એ એમ કહે જાય છે. સાહિત્યના દષ્ટિબિંદુથી, બાઈબલ અંગ્રેજી સાહિત્યની કિંમતીમાં કિંમતી કૃતિઓ માંહેની એક છે. પણ, બાબાની સુંદરતા તો માનવજીવનની એક નિરાળી જ માર્ગદર્શક છે. પ્થિરત પ્રશ્નનાં જીવન અને કથનની અવશ્યનીય સુંદરતા માનવને એના પુરુષાર્થના એક માત્ર ધ્યેય - મોક્ષ - તરફ લઈ જવા અવિરતપણે પ્રેરે છે. કોઈ પણ ભોગે સત્યની પડખે ઊભા રહેવાનો એ સદાકાળથી આદેશ આપતું આવ્યું છે. કિંમતીમાં કિંમતી રાજમુગટ હોય તો તે ‘ Crown of Thorns ’ (કાંટાળો રાજમુગટ) બધ માત્રને હાંકી કાઢનાર, વૈર માત્રને તિરસ્કારનાર ને દુનિયાની તમામ દોષતને ગરીબીના ધન વડે એક બાજુ મૂકનાર સમર્થમાં સમર્થ હથિયાર માનવનાં સભાઓમાં હોય તો તે સંપૂર્ણ પ્રેમતું. દુનિયાએ બધે આ ઈશ્વરપ્રણીત પૃષ્ઠો (બાઈબલ) પ્રત્યે બહેરા કાન ક્યાં હોય; પણ, નિઃસસની આ જીવનકથા માનવતાને ઉગળતી સદા એ ઊભી છે.

ઈશ્વરી પાંચમી સદીએ મદ્રાન આત્માઓની એક વિશ્વવ્યાપી હારમાળાને જન્મ આપ્યો છે. ચીનમાં કન્ફયુશિયસ અને લાઓત્સે, જુડેઆમાં ઇસેક, દિંદગાં શુદ્ધ અને ઓસમાં સોક્રેટિસ.

એડ્વિન આનોલ્ડના ‘ Light of Asia ’ (‘ શુદ્ધતા શુદ્ધતા ’) અને ઉન્નત પ્રેરણા આપતું ફરી અટકવું નથી. હજુ પણ અનંત આનંદ સાથે હું એનાં પાનાં ઉચ્ચાવી શકું. આ સદાકાલ્યમાં દુઃખ લાગ્યામાં ને સંપૂર્ણ કલ્પનાર્થે વાત્સલ્યપ્રણામાં જે કથા કહેવામાં આવી છે - મહાત્મામની કથા કહેવામાં આવી છે તે ફરી એક વાર હૃદયને રોમાંચિત કરી મૂકે છે.

કોસ પર ચડાવીને અથવા સોક્રેટિસને સત્યતા પૂરવાર કરવા સાડુ જે પ્રેરના વાટકે આપવમાં આવ્યો હતો તે વડે સત્યને હણી શકાતું નથી. હું નિશાળમાં બજીતી હતી એ વખતથી જ ‘ સોક્રેટિસનો મુક્દમો અને મૃત્યુ ’ એ પુસ્તકે મારા પર અસર પહોંચાડી છે. એ પછીનાં વર્ષોમાં સોક્રેટિસના મદ્રાન શિષ્ય પ્લેટોનાં લખાણોથી એ - સદીદના ઉપદેશો મને, વધુ સારી રીતે અસર કરતા થયા. ખરેખર, જે પુસ્તકોએ મુમયુગથી માત્ર વ્યક્તિ માટે નહિ, પરંતુ સમાજ માટે પણ સારી નિંદગાની કેવી માળવી નોંધવે તેની શોધ અર્થે પ્રેરણા આપી છે, તેમાંનું પ્લેટોનું ‘ રિપબ્લિક ’ એક છે. એનાં ‘ ઉદાપણનાં વાક્યો ’ ને જીવનમાં ઉતારતાં દંમેશાં આનંદ આવે છે. ‘ પ્રશ્ન ! એવું કર જેથી હું મારા

અંતરાત્મામાં સુદૃઢ બનું, અને મારા બાહ્યસ્વરૂપનો મારા આંતરિક સ્વરૂપ જેડે સુમેળ બને. હું જાની માણસોને, શ્રીમંત માનું, ને જે ધનને સંયમી માણસ જીવે શકે એવા ધનનો હું માલિક થાઉં. આ સોક્રેટિસનાં પ્રાર્થનાવચન છે. તે એ દાસના પશુ આત્માને પ્રકુલિત બનાવી દે એવાં-સૌને પ્રાર્થનામાં અપનાવવાં ગમે એવાં છે.

‘પિલ્ગ્રિમ્સ પ્રોગ્રેસ’ (‘મુસાફરની પ્રગતિ’) એ માનવીની દૈવી અને પાશવી વૃત્તિઓ વચ્ચેના સુબળજૂના ધર્મધુની, જુલમનો ભોમ અનેકા એક અ-વિદ્વાન ચિંતકના દાથે, સાદી અને ટકેરા વગાડીને કહે એવી ભાષામાં, લખાયેલી કથા છે. આપણામાંથી કેને ‘નિરાશા’ની રાક્ષસી સામે નથી જીભવું પડ્યું અને ઉદ્દેગતા કળધમાં પડ્યું નથી પડ્યું ? દુનિયા એક ‘શેખીખોરાના ઇંચુમેળા’ જેવી નથી ? ને, લેખકે આપેલા એ જ અંધમેસતા નામ જેવાં પાત્રો, સારાં અને નરસાં, આપણને સંસારમાં ઠેર ઠેર જોવા નથી મળતાં ? આગાહવૃદ્ધ સૌને અસર કરી શકે એવાં થોડાંક પુસ્તકોમાં આ ‘મુસાફર’ની કથાને સ્થાન છે.

કાવ્ય અને નાટકે હંમેશાં મારા પર તીવ્ર અસર પહોંચાડી છે.

રોમન્ટિક ઇટાલિયનનાં ‘સોલ’, ‘રબ્બી બેન હઝારા’ ‘ધ માગેરિયન્સ ફ્યુનરલ’ અને ‘મેન અને વીમેન’ કાવ્યો સદા મારે મારે અવિરમરણીય રહેશે. આવાં અવિરમરણીય કાવ્યોમાં, મિસ્ટનનાં ‘પેરેડાઇઝ લોસ્ટ’, ‘સેમ્સન એગેનિસ્ટસ’, ‘ક્રામસ’ અને ‘લિસાડસ’, ટોટ્સનાં ‘એન્ડિમિયોન’, ‘ઓડ ટુ નાઇટિંગલ’ અને ‘એસિયન અર્ન’, શેક્ષીનાં ‘Adonias’ અને એની લિરિકો, બાયરનનું ‘Childs Harold’, એલિઝાબેથના યુમના હેરિક અને બીજા કવિઓનાં કાવ્યો, કુદરતના મહાન કવિ વર્ડઝવર્થનાં કાવ્યો, ટેનિસનનાં ‘Idylls of the King’ કાવ્યોનું સ્થાન છે. આ બધાં તીવ્ર રીતે મારી સમક્ષ માંધીજની કદવનાનું રામરાત્ર્ય ખડું કરે છે. જે જિંદગી કદા પોતપોતાના માટે નિયત કરી હતી તેની નીચે ગત્યના સમાસદો જીતરી ગયા, એટલે રાત્ર્ય ભાંગ્યું. પોતાના મહાન પતિના રાત્ર્યના પતન અને એના સ્વપ્નોના અંતનું કારણ સોદામણી રાણી ગીનવીઅર (Guinevere) બની હતી, એવું નજીકતાં માદા હેપાને આપાત થયો હતો, એ ચિયુકાળના દિવસોમાં એવો ‘ઓ’ જેવો મારા સ્વભાવ હતો !

અને, મહાન શેક્સપિયરની તો વાત જ શી કરવી !

‘રાજ-મદારાજઓની આરસપદાણીની કમરો કે જતન કરાયેલા સમારકરતો આ સક્રિયશાળી કાવ્યોને ચમદીને આજળ નહિ નર્ત શકે.’

એથે પોતાનું ભવિષ્ય કેવું સાચું બાખ્યું હતું ! ‘The Midsummer Night's Dream’ ના પરીપ્રદેશનું વાતાવરણ, ‘Cymbeline’ ની મોહક કથા, ‘As You like It’ ની અંગેઝ પ્રેમકથા, ‘Tempest’ ની ગદુશરી ભૂત-ભ્રમણી, ‘Merchant of Venice’ ની તેજસ્વિતા, ‘The Merry Wives of Windsor’ નું ધોંધાટિયું ટીખજી દો યી માંડીને વાયક એવાં જ ‘મુખ અને આનંદ અનુભવો’ ‘Julius Caesar’, ‘Hamlet’, ‘Macbeth’ અને

' Antony and Cleopatra ' ની કારુણ્યકથાઓમાં પ્રવેશે કરે છે. આ અને બીજાં અતિહાસિક નાટકોમાં, બીનવંશદારી, કૃતધ્વનતા, દગોફટકો, ફરતા, આગળ વધવાની આકાંક્ષા અને આ બધાંના વિરોધ પક્ષના યુદ્ધો એક સિદ્ધસ્ત હાથે એમના સાચા રંગોમાં આવે-ખાયા છે. દંતકથા અથવા ઇતિહાસમાં આ વાર્તાઓ કદાચ આડી ફંટાટી હશે, પણ માનવપાત્રો તો જિંદગાનીની વાસ્તવિકતામાંથી ચક્રમ એટલી હજાજ રીતે જીંચકાયાં છે, ને સમર્થ સાહિત્ય-સ્વામીની પીંછીથી કિંમતી રંગોથી રંગાયેલાં છે; મેથુ આનોદે એમના વિશે સાચું કહ્યું છે: શેક્ષપિયરનું નિર્માણ, અસીમ માનવદર્શન, ' એલિસ ઇન વન્ડરલેન્ડ ' (' અગ્નિપ્રભૂભિમાં એલિસ ') અને ' ડ્રીમ ઓફ એન્ડ્ર્યુ ' (' જોવાના કાચથી જોતાં ') એ મારાં પહેલાં પ્રેમપાત્ર પુસ્તકો હતાં. ને હજુ એવાં જ રહ્યાં છે. હજુપ એ મને, હું બાળક હતી તે વખતે જેટલો આનંદ આપતાં હતાં તેટલો જ આનંદ આપે છે.

વાર્તા નહિ ગમતી હોય એવી સ્ત્રી બાળ્યે જ હશે; કારણ, કલ્પના અને અદ્ભુતતા એ તો સ્ત્રીના સ્વભાવનું સારસર્વસ્વ છે. જો કે મેં કેટલાયે વખતથી વાર્તાનાં પુસ્તકો વાંચવાનું છોડી દીધું છે; છતાં, રોટની ' આઇવેનહો ' ની રિએક્ષા અને રેવેના, ' ઓફ ડ્યુરિએસિટી શોપ ' ની નેલ, ' એલિવર દિવર્સ્ટ ' ની નાન્સી, ' વેનિટી ફેર ' ની બેટી ચાપ, ' રેમોલા ' ની રેમોલા, ' લાર્ડ કેમ્બ્રિજ ' પોર્ગિસિયા ' ની આંધળા છોકરી, ' કેન્ડેડ ' ની હસમુખી વૃદ્ધાઓ (અને આ યાદી કું ધારું છું, જામ ને આમ આસાનીથી લખાવી શકું, પણ હવે કું બંધ કરું.) જેવાં અપવાદરૂપ સ્ત્રીપાત્રો તો મારા હૃદયમાં ધર કરીને બેઠાં છે.

પણ, અશ્વેસની વાત એ છે કે, મને બધી ડેળવણી ઇંગ્લેન્ડમાં અપાર્થ હોવાથી, કેટલીક અત્યુત્તમ વિકટર લુગોની ' લા મિઝરાબલ, ' અને ' હન્ય એક ઓફ નોટરડેમ, ' ગોલ્ડિથર્સ્ટની ' લ' અવારે ' અને રેસિનની ' લેસીડ ' જેવી ક્રાંસની અત્યુત્તમ સાહિત્ય કૃતિઓ મેં મૂળ ફ્રેન્ચમાં વાંચી છે, એમ કહી શકું; પણ, મારા દેશના મંદાન સાહિત્ય વિશે હું એમ નહિ કહી શકું. ' રામાયણ ' અને ' મહાભારત ' નાં અંગ્રેજી અને હિંદી બંને ભાષાંતરોએ મને બહુ આકર્ષ્યાં છે; પણ, દુર્ભાગ્યે, સંસ્કૃતનું મને કશું ગાન નથી. અંગ્રેજી સાહિત્ય પર ઉછરેલાં અમારા જમાનાનાં હિંદીઓ કરતાં, નૂતન હિંદમાં ડેળવણી લેનારાંઓ એક ડમણ આગળ વધશે જ. ભારતીય અને અંગ્રેજી બંને સાહિત્યથી રંગાયેલા-ઓનો વારસો બમણો કિંમતી હોવાનો જ.

હેલ્લે, આપણે સમયના સીંધી મંદાન માનવીનાં લખાણોએ મારા પર જે અપાર અસર પહોંચાડી છે, એને હું શબ્દમાં નહિ વર્ણવી શકું. એ લખાણોએ તો મને સઘળું ત્યાગી માંધીજી જોડે જીભી રાખી, જેથી કું સત્ય જીવન કેમ મળાય એ કદાચ શીખી શકું. યુદ્ધને જો દુનિયામાં ટકવું હશે, તો માંધીજીનો માર્ગ જ રવીકાર્યો છૂટકો છે, એ વસ્તુ હેલ્લામાં હેલ્લા પરિણામોએ બતાવી આપ્યું છે.

એમની કલ્પનાના સ્વરાજનો પાયો સાચી રીતે ને સારી રીતે ચલુવા દેવાતેઓને પૂરવું લાંબું જીવવા હકે, જેથી હિંદ દુનિયાને યાંત્રિને મારે દોરી શકે.—“ શિષ્યમ સુદરમ ”.

(' The Indian Review ' માંના અંગ્રેજી લેખ ૪૫૨થી)

ન્યુયોર્કનું સંસ્કાર-મંદિર

“ સંસ્કૃતિના શિખરેથી વહેતી એક ઓતરિવની છે. લાખો નાગરિકો ત્યાં દગ્દમેશ આવે છે, બેસે છે, સંસ્કારવારિનું પાન કરે છે. જ્ઞાનની સમૃદ્ધિમાં વધારો કરે છે. લાખો મુલાકાતીઓ સતત રીતે આ સંસ્કારસરિતામાં નિમગ્નજન કરવા આવે છે. એનો પ્રવાહ અખંડ રીતે વહેતો રહે છે. મોઘને લાગતું નથી કે આ વારિ ખૂટી ગયાં છે. ”

સંસ્કારમંદિર

ન્યુયોર્કના એક શહેરીએ શહેરના મુખ્ય મંથાલપને આણું રૂપકે આપ્યું છે.

“ ત્યાં તો જ્ઞાનનાં પ્રકાશકિરણો વેરવું સંસ્કારમંદિર છે. ” બીજા શહેરી મંથાલપને સંસ્કાર તરીકે ઓળખે છે.

અને સાચે જ એ સંસ્કાર મંદિર છે અને વિદ્યાધામ કહીએ તો પણ જરાયે અતિશયોક્તિ ન થાય.

અમેરિકામાં એ મોટામાં મોટું મંથાલય છે. અમેરિકામાં ૬૫૦૦ જેટલાં પુસ્તકાલયો છે. બધા મંથાલયના પિતા જેવું લાગતું આ ભવ્ય અને વિશાળકાય મંથાલય ન્યુયોર્ક શહેરના ૪૨મા રસ્તા પર ફીફ્થ એવેન્યુ ખાતે આવેલું છે.

જનતાને જોઈતી માહિતી પૂરી પાડવા માટે તેમ જ તેમની જ્ઞાનપિપાસા તૃપ્ત કરવા માટે આદર્શ મંથાલય સંસ્કૃતિના મંદિરરૂપ બની રહે છે. ભારતવર્ષ પણ સંક્રાન્તિસમય-માંથી પસાર થઈ રહ્યું છે, અને આપણે ત્યાં એક સંગીન તથા આદર્શ મંથાલયની સ્થાપના કરવાની પ્રવૃત્તિ માથે છે ત્યારે જગતમાં મશહૂર બનેલા ન્યુયોર્કના આ મંથાલયનો અહીં અપાતો પરિચય આપણા મંથાલયની રચનામાં માર્ગદર્શક થઈ પડશે. એ મહાન સંસ્થા કઈ રીતે કામ કરી રહી છે, તે વિષે જરૂરી વિષયો જાણવી જોઈએ.

માખાઓ કેટલી ?

આ પુસ્તકાલય ઇ. સ. ૧૮૯૫માં અસ્તિત્વમાં આવ્યું હતું. ત્રણ મોટાં પુસ્તકાલયોનું એકીકરણ કરીને આ મુખ્ય મંથાલયની રચના કરવામાં આવી હતી.

આ મુખ્ય મંથાલયની સમગ્ર શહેરમાં ૬૧ જેટલી શાખાઓ છે. આ મંથાલયમાં ૧૬૦૦ કર્મચારીઓ કામ કરે છે. જનતા પરના કર દાન આ સંસ્થાના ખર્ચને પહોંચી પહોંચી જાય છે અને જનતા, તેનો વચર ફીએ લેખયોગ કરી શકે છે.

આ પુસ્તકાલયમાં ૪૭ લાખ મંથો છે; તે પૈકી ૪૨ લાખ પુસ્તકો માહિતી (રિફરન્સ) વિભાગમાં છે. અને ૧૫ લાખ મંથો વાંચવા માટે આપવા પુસ્તકાલયોના વિભાગમાં છે.

વિરલ મંથો

પ્રત્યેક વર્ષે પચાસ લાખ જેટલાં પુસ્તકો માહિતી વિભાગમાં તપાસાય છે, ન્યારે ૧૧,૦૦૦,૦૦૦ જેટલા મંથો વાંચવા માટે નાગરિકો લઈ જાય છે.

આ અંશાલયમાં ફેટલાક વિરલ ગ્રંથો પણ છે. સૈકાઓ પહેલાં છપાએલા બાઈબલના ગ્રંથો ઉપરાંત જાણીતા ગ્રેટનમર્ બાઈબલની પ્રતો પણ છે. ઉત્તર અમેરિકામાં પ્રથમ પહેલો મુદ્રિત થએલો એ ગ્રંથ છે. અમેરિકાનો શાધની ખમર આપતા કોલંબસના સૈકાઓ પૂર્વે પ્રગટ થએલા પત્રોની પ્રતો જાળવી રાખવા સાથે ૮, ૯ મી સદીના ૧૦૦ જેટલા કિમી દસ્તાવેજો પણ આ અંશાલયમાં સંગ્રહાયા છે.

વાચનાલયની સગવડ

આ ઉપરાંત ચિત્રો, ટ્રિકિટો તથા સચિત્ર ગ્રંથોનાં વારંવાર પ્રદર્શનો પણ થોજવામાં આવે છે.

અંશાલયના મુખ્ય કેન્દ્રની પ્રત્યેક વર્ષે ૪૦ થી ૫૦ લાખ નામરિકો મુલાકાત લે છે. આ કાંઈ ચિત્રધર નથી, છતાં લાખો મુલાકાતીઓનો પ્રવાહ સતત રીતે ચાલુ જ રહે છે.

હંમેશા ૧૦ હજાર શહેરીઓ આ સંસ્કારમંદિરની મુલાકાતે આવે છે. વાંચનાલયનો ખંડ પ્રવૃત્તિનું કેન્દ્ર બની રહે છે. આ અંશાલયમાં ફેટલાં પુસ્તકો છે અને કયા લેખકનું કથું પુસ્તક કયા રચણે છે તે જાણવા માટે “ કાડઝ ” પદ્ધતિ અપ્ત્યાર કરવામાં આવે છે. સંખ્યાબંધ ખાનાઓનાં કબાટોની જંગી દાર ખડી કરવામાં આવી છે. કોઈ કર્મચારીને જરા પણ તકલીફ આપ્યા સિવાય નાગરિક પોતે આ ખાનાઓમાં રખાએલાં કાડઝ દ્વારા પુસ્તક પરત્વે જરૂરી માહિતી મેળવી શકે છે. વાચકને જોઈતું પુસ્તક મેળવી આપવું એ અંશપાલની ફજ્જ જ છે. આ “ કાડઝ ” પદ્ધતિ પ્રમાણે પુસ્તક પરત્વે ફેવી રીતે માહિતી મેળવવી તે અંશપાલ સમજાવે છે.

માહિતી વિભાગ

આ અંશાલયની બીજી વિશિષ્ટતા એ છે કે માહિતી આપનાર વિભાગ નામરિકોને જરૂરી વિગતો પૂરી પાડે છે. ફેટલાક નામરિકો તો પત્રો લખીને પોતાને ઉપયોગી વિગતો પુછાવે છે. આ પત્રોના જવાબ અપાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આ ઉપરાંત રૂબરૂ પુછપરછ કરનારાઓની સંખ્યા હજારો પર થવા જાય છે, અને ટેલિફોન પર પ્રશ્નોનો એટલો ધસારો રહેતો હોય છે કે અંશપાલ તથા તેના મદદનીશો આ ધસારાને પહોંચી વળવા સતત પ્રવૃત્તિશીલ રહે છે.

વિજ્ઞાન વિભાગ

વાચનાલયમાં ૮૦૦) નામરિકો બેસી શકે તેવી વ્યવસ્થા છે. ત્યાં બાળકોમાં ૨૫ હજાર જેટલા માહિતીદર્શક (રેફરેન્સના) ગ્રંથો જોડવાયેલા છે. આ પુસ્તકો સહી કરવાની કોઈ ખટપટમાં ઉતર્યો વમર જ વાપરી શકાય છે.

આ અંશાલયનો વિજ્ઞાન વિભાગ બધા વિભાગો કરતાં વધારે લોકપ્રિય છે. અહીં વિજ્ઞાનની બધી શાખાઓને લગતાં પુસ્તકો સંગ્રહાયાં છે.

આર્થિક વિભાગના મુલાકાતીઓ પણ સુદ્ધ પૃથ્થક થયા પછી વધ્યા છે.

ત્યારે સામયિકો માટે એક ઈલાખદા ખંડની જોમવાઈ કરવામાં આવી છે.

સો બસો નહિ પણ ૧૦ હજાર જેટલાં સામયિકો ત્યાં રખાયાં હોય છે. સંખ્યાબધ વાચકો આ સામયિકો ઉપલાવે છે અને જરૂરી માહિતી મેળવે છે.

સંગીત ખંડ

સંગીત ખંડમાં રખાએલાં પુસ્તકો ફેંદવા માટે સંગીત તો અવારનવાર જ્ઞાનમંદિરની મુલાકાત લે છે.

બાળકો કહેવા પ્રેરાય કે તમે બધા જ્ઞાનનાં પ્રકાશકરણો, ઝીંકો, પણ અમારું શું? એવી ફરિયાદને અંધાલયના વ્યવસ્થાપકોએ અવકાશ રહેવા દીધો નથી. તેમને વાંચવા માટે વ્યતી મયોદા પણ નથી. બાળકો, શિક્ષકો, પ્રકાશકો, ચિત્રકારો તથા બાળકોને લગતા માનસશાસ્ત્રના નિષ્ણુઓ આ વિભાગનો ઉપયોગ કરે છે.

વિદેશીઓની જરૂરીઆત પ્રત્યે ઉપેક્ષા ન સેવાય, એ સૂત્ર પણ અંધાલયના વ્યવસ્થાપકો સમજ્યા છે.

પ્રત્યેક વર્ષે પાંચ લાખ જેટલા વિદેશી અંગ્રેજો વાંચવા માટે બહાર જાય છે.

આદર્શ અંધાલય

આ અંધાલયને તેનો મુદ્રણવિભાગ છે તેમ જ પુસ્તકો બાંધનાર વિભાગ પણ છે. દરેકે તે આ બધા અંગ્રેજોની તરતીરા (ફોટોસેટ) લેવાઈ રહી છે અને ધણી ખૂબ વિરલ અંગ્રેજોને “માઇક્રો-ફિલ્મ” કરીને કચકડામાં મઠી લીધા છે. તેમ જ મહત્વનાં સામયિકો અને અખબારોને પણ જળવી રખાય તેવી વ્યવસ્થા કરવામાં આવી છે. આ આદર્શ અંધાલય ન્યુયોર્કના નાજરિકોને જ્ઞાનસમૃદ્ધિ પૂરી પાડે છે. એક દિવસ ભારતવર્ષ ઔરન્ગઝેદ વઢને કહેશે કે વિદ્યા અને સંસ્કારનો પરિમલ પ્રસરાવતું આવું સંસ્કારમંદિર મારા નગરે નગરે પણ છે.

એવા સંસ્કારમંદિરોની રચના કરતી વેળા આ અંધાલયની કાર્યપદ્ધતિ લક્ષમાં રાખવા જોઈ છે.

સંસ્કૃતિની જ્યોત પ્રગટાવતાં આવાં જ્ઞાન-મંદિરો ફેરેરે પ્રસરવાં જોઈએ, એની સાખાઓ દ્વારા જ્ઞાનસરિતાનો પ્રવાહ આપણાં ગામડાંઓ સુધી પહોંચવો જોઈએ; અને વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિએ જ આવા અંધાલયોની યોજના થવી જોઈએ. એ માટે ન્યુયોર્કનું આ અંધાલય આદર્શ નમૂનારૂપ બની રહે છે.

કુંદાં લલકારે છે: ‘અમે વિહંગમો!’

[‘પ્રબળધુ’ના તંત્રી પરનો એક પત્ર]

શ્રી. ઈન્દ્રવંશમાધ, હું આપને એક વાર મળવા આવ્યો હતો. આપ મળી શક્યા નહોતા.

હવે તો હું આ સાહિત્યથી ખૂબ દંટાળી ગયો છું; અને એનો કોઇ પણ રીતે નિકાલ થઇ જાય તો ઠીક.

મારી પાસે છ પુસ્તકો જેટલું લખાણ છે અને સાતમી નવલકથા હું લખું છું. ખેર!

મારી જરૂરી ક્રાન્તિ સમયની નવલકથા તમારા ‘ગુજરાત સમાચાર’માં કંમે કંમે છાપશે? મારાં પુસ્તકો તમારા સાહિત્ય ધોરણ મુજબ હલકાં છે?

હું તમને એક જ આપું; તમે એક જ સ્વીકારવા તૈયાર છો? શ્રી. ચુનીભાઈને તો મારું પુસ્તક જોવા માટે કદાચ ન જ આપું. ખેર, મારી એક જ તો છપાઈ લો.

મને તો ખાતરી છે કે આજે હું જે નવલકથા લખું છું તેનાથી તો હું આંતરરાષ્ટ્રીય ખ્યાતિ મેળવવાના ખ્યાલો રાખું છું. ઠીક છે. મારી તરફ નજર પડેલો તો જવાબ આપશો. તમારા પ્રસિદ્ધ યએલા કોઇપણ પુસ્તક સામે મારી રીતે દરોશાઇ કરી શકે તેવું પુસ્તક હું તમને ખાતરીપૂર્વક આપી શકીશ અને ઉપરે તો દરેક લેખકનું સાહિત્ય જુદા પ્રકારનું પણ હોય જ ને? આશા છે કે મને શોધ્ય ઉત્તર તો જરૂરી આપશો.

હી.....

પુ. પ્રવૃત્તિને વિકસાવવા અંશપાલે શું કરવું જોઈએ ?

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ એ દેશમાં ચાલતી અનેક પ્રવૃત્તિઓ પૈકીની વિશિષ્ટ પ્રવૃત્તિ છે. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ બીજી પ્રવૃત્તિઓની માફક પગભર નથી; જે કે પ્રવૃત્તિને વિકસાવવા તથા સખળ કરવા અનેક કાર્યકર્તાઓ અમ હિસાવી રહ્યા છે; જ્યાં ત્યાં મંડળો પણ રચાઈ ચક્યા છે. ઉપરાંત વ્યવસ્થા કરવા માટે સંસ્થાઓમાં કારોબારી રચી પ્રમુખ, મંત્રી, સંભાસદો, અંશપાલ તેમ જ માનદ અને પગારદાર પ્રચારકો વગેરેની નિમણૂકો પણ થાય છે.

ઉપરોક્ત સર્વ દિતસ્વીઓમાં મુખ્ય રથાને અંશપાલને મૂકી શકાય; કારણ કે બીજા કાર્યકર્તાઓ પુસ્તકાલયના વહીવટમાં-દેખરેખમાં અને વ્યવસ્થામાં પોતાનો ફાળો આપી શકે, પણ અંશપાલ એ પુસ્તકાલયનો જિગરજનન મિત્ર છે. તે તેના સદવાસમાં તથા સંબંધમાં રહેનાર એક વ્યક્તિ મણાય ! તે પુસ્તકાલયને જે દિશા તરફ દોરશે તે તરફ તે દોરશે. તેમનો નાતો મન અને શરીરના સંબંધનો પણ કઠી શકાય, જેથી અંશપાલ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને વિકસાવવા નેટલા પ્રયત્નો કરે તેટલા જ અંશે આ પ્રવૃત્તિ ફતેહમંદ થઈ ઉચ્ચ કક્ષાએ જાય. આ પ્રવૃત્તિને વેગવંતી કરવા અંશપાલે પણ અમુક અમુક અભ્યાસ કરવો ધણી જરૂરી છે:

પુસ્તકાલય સંસ્થાની અંદર પહેલાં સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા રાખવાથી તે આકર્ષક અને છે. “ જ્યાં સ્વચ્છતા ત્યાં દિવ્યતા ” એ સૂત્રથી પુસ્તકાલય ધૂળ-કચરા સિવાયનું હોય તો આખને ચોંટી જાય અને તેના પ્રત્યે કુદરતી આકર્ષણ થાય. “ જે આખને ન ગમે તે મોને તો ક્યાંથી જ ગમે ? ” એ ન્યાયે પુસ્તકાલય દેખાવે જ ગંદુ અને ધૂળ-કચરાથી આગ્રહાંકિત હોય ત્યાં પુસ્તકો વાંચવાની અભિરુચિ ક્યાંથી જ સંભવે? ઉચગંતઃ પુસ્તકોર્મયે વ્યવસ્થિત પણ હોવું જોઈએ, જેથી સાર્વજનિક ઉપયોગ માટે અડચણ ઉચસ્થિત ન થાય. પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો પણ વ્યવસ્થિત, અનુક્રમાંકે, વર્ગીકી અનુસાર હોવાં જોઈએ. એ ન હોય તો વાચકને સમય ગુમાવવો પડે છે અને એક પુસ્તકને માટે કેટલાંયે પુસ્તકો અવગણવળ કરવાં પડે, જેથી કંટાળામય પરિણામ નીવડે. આથી પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકોની આવરક વિધિ ઉપરાંત દફતરી વ્યવસ્થા પણ સંપૂર્ણ અને વ્યવસ્થિત તૈયાર રહેવી જોઈએ. પરિણામે વાચક ઉમંગભરે આવી ઇચ્છિત સાહિત્ય મેળવી પોતાની સવલત સાચવી શકે. ઉપરના મુદ્દાઓને અભાવે પુસ્તકાલય નિર્જીવ થઈ પડે, અને અવિકસિત પણ રહે. ‘ વ્યવસ્થા વિના રાજતંત્ર પણ ચાલી શકતું નથી ’ તો આ પગભર થયા સિવાયની પ્રવૃત્તિ ક્યાંથી ધપી શકે ? માટે પ્રથમના પગથિયે સ્વચ્છતા અને વ્યવસ્થા જાળવવી એ ઉન્નતિસૂચક ચિહ્ન છે.

અંશપાલે જે તે રથળનો પણ અભ્યાસ કરવો જોઈએ. જે તે રથળને અનુકૂળ થઈ પોતાનું તંત્ર રોપવું જોઈએ. પુસ્તક આપ-લેનો સમય જે તે રથળના ઉલોમ-ધંધાને અનુસરીને રાખવો, જેથી દરેકની સવલત સાચવી શકાય, અને ચાહના પણ થાય. રથળના લોકોને અનુલક્ષી વાચન પણ આપવું જોઈએ. જે રથળના માટે જેવા વાચનની આવસ્થકતા હોય તેવા વાચનનો પ્રચાર કરવા પ્રયત્ન કરવો, જેથી પ્રવૃત્તિને સદકાર મળી તે વેગવાન બને.

અંથપાલે સમયનો પણ અભ્યાસ કરવો. જે સમય પ્રજાળ હોય તે તરફ લક્ષ્યનિર્દુ રાખી સદર પ્રવૃત્તિને ઉત્તેજક પ્રયત્નો કરવાં સમયને ન ઓળખનાર અંથપાલ કદાચ નિષ્ફળ પણ નીવડે, તેથી સમયને અનુસરી પગરણ કરે તો તે પ્રવૃત્તિને વિસ્તૃત કરી શકે. ઉપરાંત, સમયને અનુસરી સાહિત્ય પણ પૂરું પાડવા પ્રયત્નરત રહેવું. જે સમયમાં જે વાચકોની ખાસ જરૂર હોય તે વાચન પુસ્તકો-પત્રો દ્વારા પૂરું પાડવાથી વાચકોની ભાવના વધી તેઓ ઉત્સાહી બને છે. પરિણામે પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે પ્રગતિથી બેતાં શીખી તેનો ફેલાવો કરવામાં પોતાનો ફાળો પણ અદા કરતાં શીખશે.

અંથપાલે પરિસ્થિતિનો પણ અભ્યાસ કરવો. જે તે રચણનો આર્થિક, નૈતિક, ધાર્મિક અને સામાજિક વગેરે કુદરતી તત્ત્વોનો પણ અભ્યાસ કરવો. આ તત્ત્વોને અનુલક્ષીને જે તે જાણતોના આગ્રહ કરવો. આ તત્ત્વોના અભ્યાસ સિવાયનો ઉલટસુલટ ધારણથી દરેકનું મન ન મેળવી શકે, માટે કુદરતી જે તત્ત્વો હોય તેનો પણ અભ્યાસ કરી, જે તે રચણને અનુરૂપ વાચન તથા આગ્રહ રાખવાં, જેથી તે દરેક જાણતે સફળ નીવડી, પ્રવૃત્તિને આગળ ધવાવી શકે.

અંથપાલે માનસ અભ્યાસ પણ કરવો આવશ્યક છે. જે વાચક પુસ્તક સેવા આવે તેના માનસને ઓળખીને સાહિત્ય આપવાથી તે ખીણ વખતે ભાવનાપૂર્વક પુસ્તક સેવા આવેશે. આ અભ્યાસના અભાવે તરલકથાના ભોગીને ધાર્મિક સાહિત્ય મળે અને નૈતિક સાહિત્યના ઇચ્છુકને ભૌગોલિક સાહિત્ય મળે; એટલે એમ જ સમજે કે, પુસ્તકો સારાં નથી. પરિણામે વાચકોની ઉણપ આપ્યે જાય છે. એક જ વાચકની ઉણપ એ એક આશોની નિષ્ફળતા થઈ પડે. વાચક પહોંચી વખતે જે સમયે પુસ્તક સેવા આવે તે વખતે તેના વાર્તાલાપ ઉપરથી તેનું માનસ ઓળખી જવું, પરિણામે અંથપાલ તે વાચકને અભિનુરૂપિત સાહિત્ય કાયમ આપી શકે. મન ગમતા સાહિત્યથી વાચકને પ્રેરણા મળી નથી દષ્ટિ બંધી અને વાચક પુસ્તકોલય પ્રવૃત્તિને ફતેહમંદ કરવામાં સહાયક થવામાં પોતાનું કર્તવ્ય અદા કરે.

અંથપાલે જિજ્ઞાસુ અને ધમશવાળા પણ થવું જોઈએ. “ફવામાં હોય તો હવાડામાં આવે” એ સૂત્રથી સમજાય છે કે, અંથપાલમાં જાણવાની પ્રેરક થવાની વૃત્તિઓ હશે તો વાચકોમાં પણ તે વૃત્તિઓ ઉપરિચિત કરી શકશે. પોતે નવું સાહિત્ય તથા નવું જ્ઞાન ગુરત આપ તજે કાઢી જઈ તેનું તત્ત્વ જાણવાની ધમશ રાખવાથી તે બધાને માર્ગદર્શક બની શકે. આ ધમશને બળે તે પુસ્તકોલયને માટે ઉચ્ચ આસાઓ ધરાવે તે અમલમાં પણ આવી શકે.

અંથપાલે અમુક અમુક જાણતોમાં કુનેહ વાપરવાની જરૂર પણ રહે જરૂરી. કુનેહથી કુસંપી ગામમાં પણ તે પુસ્તકોલય માટેની જરૂરિયાતો પૂરતી મેળવી શકે, અને પુસ્તકોલયને સજીવ રાખી શકે. કુનેહ સિવાય બધાનાં મન એક જ મુદ્દાથી ન મેળવી શકાય. કુનેહના પ્રભાવથી સર્વમાં એકત્રિત થઈ પુસ્તકોલય પ્રવૃત્તિને પગબર પણ કરી શકે.

ઉલટમાં પુસ્તકોલય પ્રવૃત્તિ અંગે ચાલતી અનેક યોગેનાઓથી પણ આ પ્રવૃત્તિ દેખાવી શકાય. જેમકે, શિષ્ટવાચનની યોગ્યતાથી ઓછામાં ઓછું બસો પૂઠનું પણ વાચન દેવાની શકાય, અને શુણ્ણકમ તથા છનામ મેળવવાની ધમશવાળાને વિસ્તૃત વાચન પણ

વાચનનાં ધ

૧ વાચક : શ્રી પુનલાઈ બખાલાઈ પટેલ. સભ્ય, વાચક મંડળ ગણદલ.
તા. દહેગામ.

સૃષ્ટિનું જ્ઞાન: પાન ૩૩૬. વાચન નવેમ્બર માસની તા. ૧ થી ૧૦ સમય,
રાતના ૯ થી ૧૦

ધાર્મિક તેમ જ તત્ત્વજ્ઞાનના વિષયો ચર્ચાનું આ પુસ્તક, વડોદરા રાજ્યના દહેગામ તાલુકામાં આવેલા સોનારડા મામના એક 'પ્રભુમય જીવન' ગાળનાર માધ્યમે લખ્યું છે. આ આખું એ પુસ્તક વાંચી જવા જેવું છે છતાં જેમને આખું પુસ્તક વાંચવાની નવરાશ ન હોય તેમને સાફ થોડીક વાનગી રજૂ કરું છું:—

૧ ઠાઇ પશુ સંજોગોમાં જે ધર્મચર્ચાના નિયમોનું પાલન કરે તે કદાપિ દુઃખી થાય નહિ.

૨ તપ, યમ, નિયમ, અસ્તેય, અપરિગ્રહ, ધર્મચર્ચા—આ બધા ધર્મના માર્ગો છે.

૩ રામ રામે તેને ઠાઇ ચાખે, એ કહેવત પ્રમાણે પ્રજ્ઞાદાતા વાળ સરખો પશુ વાઠો થઈ શક્યો નહિ.

૪ જે પ્રાણી ક્રૂરતાના કાળને તે અનુલક્ષી વર્તે છે તેને ઠાઇ જાતનો ડર નથી.

૫ તપ એજ સત છે; અને સત એજ તપ છે.

૬ સર્વની ચિંતા કરનાર તો એક ધર્મજન જ છે.

૭ જેવું વાણીમાં તેવું વર્તનમાં હોવું જોઈએ.

૮ ધર્મજનની અપાર લીલાને ઠાઇ પહોંચ્યું નથી અને પહોંચશે જાય નહિ.

૨. વાચક : શ્રી. ડાહ્યાલાલ અંબાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, મંત્રી, કલોલ મહાલ
પુ. મંડળ, સુ. લોથણ રોડોડ.

(૧) વાચિનીદેવી—લેખક ધૂમકેતુ. પ્રકાશક પોતે. કિ' ૪-૮-૮૦. પાન ૩૫૨.
ડિસેમ્બર માસની તા. ૧ થી ૭ સમય રાત્રે ૯ થી ૧૦ા.

આ ચાલુક્ય નવલકથાવલિનું ૧૬૦ પુસ્તક છે. આમાં ચામુંડના સમયનો ઇતિહાસ આવેખ્યો છે. ૫. ૧૦૦૬-૧૦૧૦ નાં વર્ષોનો ઇતિહાસ છે. ચોલાદેવીના પુર:સંધાનરૂપે આ નવલકથા લખાયેલ છે. બીમદેવનો મહાન ચાલુક્ય મંત્રી દામોદર રાજકારણમાં પ્રવેશ કરતો દેખાય છે અને પાટલુને મહાન જનાવવાનાં સ્વપ્નાં સેવતી સત્તાશોખીન વીરનારી ચામુંડની બહેન વાચિનીદેવીને પુકિતથી રાજકારણમાંથી સંસ્વાસ લેવડાવે છે. ચામુંડ ચારિત્ર્યહીન હતો. પરંતુ પાટલુના મહાન રાજ્યોની માફક પાટલુની મહત્તાને ખામી ન આવે તેવી રીતે લેખક તેનો અંત આવેખે છે.

(૨) હિન્દુ મુસ્લીમ રાજકારણ—લેખક અબ્દુલ વહીદખાન ખી. એ. અબ્દુ.
૬૧૭]

પુસ્તક અબજુલ ધની માંડવીઆ, ખાંટવા. પ્રકાશક પોતે. કિં. ૧-૦-૦ પાન ૪૯૧ તા. ૮ થી ૧૬ સમય રાત્રે ૯ થી ૧૦.

મુસ્લીમ રાજકારણનો ક્રમબદ્ધ ઇતિહાસ આ પુસ્તકમાં સારી રીતે આપેલો છે. બાષા તેમજ શૈલી સરળ નથી.

(ક) લોપામુદ્રા. ખંડ ૨-૩—લેખક, કનૈયાલાલ મુનશી. પ્રકાશક, જીવજીલાલ અ. મહેતા, કિં. ૨-૦-૦ પાન ૧૦૨. તા. ૧૭ થી ૧૮. સમય ૯ થી ૧૦.

શ્રી. મુનશીનાં પૌરાણિક નાટકો શબ્દર કન્યા, દેવે દીધેલી એ આમાં સુંદર શૈલીથી લખાયેલ છે. રંગબેદની નીતિ પ્રાચીન આયોમાં પણ હતી. અને તેવા સમયમાં પણ વિશ્વરથ જેવો સમભાવી પુરુષ આખા સમાજનો વિરોધ સહન કરવા પણ કેવી રીતે તૈયાર થયો હતો તે સુંદર રીતે બતાવાયું છે.

(૪) લોપામુદ્રા. ખંડ ૪—લેખક પ્રકાશક ઉપર મુગ્ધ. કિં. ૧-૮-૦. પાન ૧૫૯. તા. ૧૬ થી ૨૦ સમય ૯ થી ૧૧.

આમાં વિશ્વરથ વિશ્વામિત્ર (વિશ્વનો મિત્ર) મદર્ષિ બને છે. શબ્દર કન્યા હમા મરી નય છે. તે પછી તેને મુનિ અગરત્યની પુત્રી શદિષ્ઠી પરણે છે. તેને દેવો સાક્ષાત્ થાય છે. પિતૃઓ સાક્ષાત્ થાય છે. તે રવેચ્છાએ બરતોનું રાજ્યપદ છોડી ઋષિ થાય છે. અને અગસ્ત્ય-લોપામુદ્રા દક્ષિણમાં જવાનું રણીકારે છે.

(૫) કાયદે આજમ મુહમ્મદઅલિ જિજ્ઞાસુ—લેખક 'અસર' સાથેરી એચ. એ. પ્રકાશક પોતે. કિં. ૧-૮-૦ પાન ૨૧૧. તા. ૨૧ થી ૨૩. સમય રાત્રે ૯ થી ૧૦.

આખા પુસ્તકમાં મુસ્લીમ લીગનો ઇતિહાસ આપેલો છે. પ્રકરણ ૭ માં તેમના જીવન વિષે ટુંકાણુમાં હકીકત આપેલી છે. તે કરચીના બોળ વેપારી કુટુંબમાં જન્મેલા છે. અને બેરિસ્ટર થયેલા છે. પ્રથમ તેઓ કોંગ્રેસમાં હતા. ૧૯૨૦ માં કોંગ્રેસ છોડી. પુસ્તક બહુ સરળ બાષામાં લખાયું છે. અને ઠીક માહિતી પૂરી પાડે છે.

(૬) નવસારી સર્વસંમુદ્ધ—લેખક ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ; પ્રકાશક: વડોદરા રાજ્ય કિં. ૩-૦-૦ પાન ૪૫૬ તા. ૨૪ થી ૨૧ સમય રાત્રે ૯ થી ૧૦.

અમલદારોને જે પ્રાંતમાં કામ કરવાનું હોય તે પ્રાંત સંબંધી સામાન્ય માહિતી મેળવવાનું સાધન તેમને મળે તેમજ પ્રજાવર્ગને પણ જોઈતી માહિતી મળે તે માટે દરેક પ્રાંત માટે શ્રી. સરકારે લેખક પાસે આવાં પુસ્તકો તૈયાર કરાવ્યાં છે. આમાં ત્રણ ભાગમાં નવસારી પ્રાંતની હકીકત આપવામાં આવી છે. પ્રથમ ભાગમાં સામાન્ય માહિતી, બીજા ભાગમાં રાજકાર્ય સંબંધી અને ત્રીજા ભાગમાં તાલુકાવાર વિશેષ માહિતી આપવામાં આવી છે. પુસ્તકમાં આખા પ્રાંતની જાણવાળેખ સવિસ્તર હકીકત પૂરી પાડે છે.

કેવલ પુસ્તકો ૬; કુલ પાન ૧૭૭૬.

૧. પહેલું પાઠ્ય—ભાગ ૧-૨ લેખકો શ્રી. મધુકર રાહિરિયા અને એક અનુભવી ડૉક્ટર પ્રકાશક: એન. એમ. હક્કરની કું. પ્રિન્સેસ રફીટ, મુંબઈ ૨. કાઉન કદનાં પૃષ્ઠ ૨૬૬+૧૨; પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૬-૧૨-૦.

આજકાલ પ્રથમવાર બાળકની માતા બનનાર સ્ત્રીને તેના બાળકની માવજતને લગતી તેમ જ તેણે પાળવા જોઈતા આરોગ્યને લગતા નીતિ-નિયમોની બધું જ અદ્ય નજીર હોય છે. એવી પ્રથમવાર માતા બનનાર સ્ત્રીઓને આ પુસ્તક ઉપયોગી મોહિતી પૂરી પાડશે. બાળકના ઉછેરથી લઈને તેના ખાનપાન, તેના પોશાક તેમ જ તેની કેળવણી અને માંદગીમાં માવજત વગેરે અનેક વિષયો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહિત છે.

આજે બાળક સડેજ માફ પડતાં આપણે ડૉક્ટરોને ત્યાં દોડી જઈએ છીએ તેને બદલે આવાં પુસ્તકોમાના યોગ્ય સૂચનોના ધરનાં વડીલોની સલાહપૂર્વક ઉપયોગ થાય તો બાળકને અનેક તકલીફોથી સહેજે દૂર રાખી શકાય.

પુસ્તકની છપાઇ, સફાઇ અને બાંધણી સુંદર હોઇ આકર્ષક બેકસ ચુકત અને સચિત્ર છે. કિંમત જરા વધુ પડતી કહેવાય.

૨. શરદ્વંદના (બીજી આવૃત્તિ)—ભૂજબેબક: શરદ્વાણુ; અનુવાદક અને સંપાદક: શ્રી. રમણલાલ સોની; પ્રકાશક: એન. એમ. હક્કરની કું. પ્રિન્સેસ રફીટ, મુંબઈ ૨. કાઉન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૮૦, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

બાળકની જાનવલકયાકાર શ્રી. શરદ્વાણુની મિત્ર મિત્ર નવલકયાઓ-સંજ્ઞાઓ, સૂત્ર સરખાં લેખી શકાય તેવાં અવતરણો આ પુસ્તકમાં સંગ્રહાયાં છે. આપણા સામાજિક, સ્ત્રીવિષયક, માનસવિષયક ચુકત તેમ જ ધર્મ-નીતિને લગતાં આ સૂચનો વાચકને ગ્રેરક નીવડે તેવાં છે. તેમાં પણ શરદ્વાણુની નવશે જોટલી હૃદયગમ નીવડી છે તેટલાંજ હૃદયગમ અને અસરકારક આ સૂત્રો પણ એના વાચકને અસર કરી, જાય તેવાં છે. આમલી આવૃત્તિ જે પુસ્તકાલયોમાં ન હોય ત્યાં એ સુખે વસાવી લેવાય.

૩. બીરબલની ચિત્રમય બાલવાતો (બીજી આવૃત્તિ)—લેખક: શ્રી પ્રકાશમ રાવત્ર; પ્રકાશક, કદ, પૃષ્ઠ ઉપર પ્રમાણે. પૃષ્ઠ ૧૭૬, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

આપણે સાં બીરબલ અને બાદલાહની અનેક વિનોંભરી વાતો પ્રચલિત છે. એમાં બીરબલની હાજરજવાબીથી એ વર્તોઓ વાંચનાર-સાંબળનાર મુગ્ધ થાય છે. નાનાં બાળકો મજે આસન્નગ્ય શેનીએ લખાયેલી અને પચાસેક ચિત્રોવાળી આમાં આપેલી પાસકેક વર્તોઓ, મોટા અક્ષરે છપાયેલી હોવાથી બાળકોને હોંશોદોશ વાંચવી મજે તેવી છે. ઉપરાંત, જ્ઞાન સ્વરૂપે બીરબલની હાજરજવાબી બાળકોને ખર્ચાખર્ચા હસારી મૂકે તેવી છે. શુદ્ધપુસ્તકાલયોમાં સાં સાર્વજનિક અને ખાસ કરીને બાલપુસ્તકાલયોમાં ત્યાં આવતાં બાલવાચકો મજે સુખે વસાવી લેવાય.

૪. કુલ્લા કાંકડાનાં પરાક્રમે—લેખક: શ્રી. મનુભાઈ સુખલાલ શાહ; પ્રકાશક કદ. ઉપર, પ્રમાણે. પૃષ્ઠ ૮૦, સાદું સચિત્ર પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

બાળભોજ્ય શૈલીએ લખાયેલી કુલ્લા નામના પરાક્રમે માટે ઝંખના કરતા ગાણુસની તેની પત્ની સાથેની હાજરાઓથી ભરપૂર પરાક્રમકથાઓ લેખકે આમાં આપી છે. વાનાનાયક ઘેરથી નીકળીને સુબ્રહ્મચર અને વિજાપત સુધીની મુસાફરીની મોજ માણતા હજારો રૂપિયા કમાય છે, શુભાવે છે; કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત કરે છે; છતાં આખર હતા તેવા ને તેવા કેમ થઈ જાય છે. તે લેખકે હાસ્યપ્રેરક બાળસુલભ શૈલીએ આમાં આલેખ્યું છે. બાળકોને ગમત પડે તેવા હાજરાઓના સંગ્રહ સરખું આ પુસ્તક બાળકોને ગમશે.

૫. આદમભિયાં—લેખક, પ્રકાશક, કદ, પૂઠાં, પૃષ્ઠ મૂલ્ય ઉપર પ્રમાણે.

બાલકાલ્યો સરખાં આ કાવ્યનાટકોમાં આદમભિયાં, દૂધવાળી, કાગળવાળો, શિવસ્ત્રમ ટપાલી, માટલાવાળી, લાકડાંવાળી, ફૂલવાળી અને વસંત વગેરે વિષય પર રખાયેલાં જેય સંવાદો આમાં લેખકે આપેલા છે. દરેક વિષયના નાટ્ય સંવાદમાંથી એનાં બાલવાચકોને કંઈ ને કંઈ નવીન જાણવાનું મળી આવે તેમ છે. પ્રસંગોપાત બાળકોના સંવાદનાટકો માટે આ સંગ્રહમાંથી ઠીક પસંદગી મળી આવશે. પુસ્તકાલયો બાલવાચકો માટે સુખે વસાવે.

૬. મુંદર બાલવાતો (બીજી આવૃત્તિ)—સંપાદકો: શ્રી. જમુભાઈ દાણી, અને શ્રી. સોમભાઈ પટેલ; પ્રકાશક: એન. એમ. ત્રિપાઠી લિ., પ્રિન્સેસ રજીટ, મુંબઈ ર. કાઉન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૫૮, સચિત્ર કવર જેકેટ સહિત પાકું પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

ગુજરાતી બાલ સાહિત્યના ભિન્ન ભિન્ન લેખકોની લખેલી ટૂંકી ટૂંકી ૩૦ બાલવાતાઓ સંપાદકોએ આ સંગ્રહમાં સંગ્રહી છે. દરેક વાતી બાલસાહિત્યના અગ્રગણ્ય લેખકોની હોઇને બાલવાચકોને નાંચવા પ્રેરે તેવી છે. બાળક-કિશોરોને તેમના ઇતર વાચનમાં ઉપયોગી નીવડે તેવી વાર્તાઓનું આ પુસ્તક પુસ્તકાલયો વસાવે.

—મ. પ્ર. વ્યાસ

[અનુસંધાન પ. ૬૦૯નું]

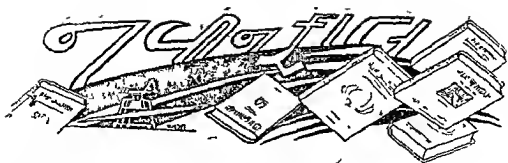
યાયં. ગ્રામવાચક મંડળની યોજનામાં જોડાયેલા વાચકો પણ અસુક વાચનની આપ-લે કરી શકે અને એક બીજાના વાચનને લાભ પણ લઈ શકે. કુમારમંડળની યોજનાથી ધંધાદારી સ્ત્રીપુરુષો ઘેર જોડાં સાહિત્ય મેળવી શકે. આ પ્રમાણે આ પ્રવૃત્તિને વિકસાવવા આ યોજનાઓ પણ સહાયકૂત થાય છે.

ઉપર્યુક્ત સાદર કરેલા વિચારો પૈકી જોજાવતા અંશે પણ, અમતમાં મુકાય તેટલા અંશે પણ, તેનું પરિણામ સંભવે. જેથી અંધપાત્ર એ પુસ્તકાલયનો ખરો પૂર્વરો થઈ રહે તે આ હેતુ બર આવે !

આ આશાની પાછળ અંધપાત્ર પણ કહી શકે, “ પેટમાં ફૂલો અને વરઘોડો જુઓ. ” એ સૂત્ર પ્રમાણે અંધપાત્ર સાંસારિક દષ્ટિએ આશાવાદી હોય જ. દેવ પણ કરેલી સિદ્ધિ પાછળ પોતાનું નેત્રેય માગે છે, ત્યારે અંધપાત્ર પણ “ ફૂલ નહિ તો ફૂલની પાંખડી ” તો માંગી જ શકે. પરિણામે અંધપાત્ર પ્રેતસાહિત દષ્ટિ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને વિકસાવવામાં એક પગે તૈયાર જ રહેશે. અસ્તં.

ચંદુલાલ કે. દવે,

માનદ અચારક, પુ. મં. ચાણુશ્રમા મહાલ.

ગુર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

૧. એક કદમ આગે-લેખક: શ્રી. “જ્યમિષ્ઠુ” મૂલ્ય ૧-૪-૦

૨. વિદ્યાર્થી વાચનમાળા-શ્રેણી ૭મી-(નવી આદતિ) (૧) શ્રી ઋષભદેવ, (૨) ગોરક્ષનાથ, (૩) વીર કુણાલ, (૪) અકબરશાહ, (૫) મહામંત્રી મુંગલ, (૬) કવિ દયારામ, (૭) શ્રી જ્યમિષ્ઠુભાઈ, (૮) શ્રીમંત સયાજીરાવ, (૯) મહાવીરપ્રસાદ દ્વિવેદી, (૧૦) મદાકવિ નાનાલાલ, (૧૧) શ્રી. રામમૂર્તિ, (૧૨) બ્રહ્મશાહ ખાન, (૧૩) સોરઠી સંતો, (૧૪) નેપાળ, (૧૫) મહામહેશ્વર, (૧૬) અમરનાથ, (૧૭) બ્રહ્મદેવનાથ, (૧૮) કલકત્તા, (૧૯) પાટણ, (૨૦) અનુપમ ઇશુરા. તે પૈકી ૧, ૩, ૫, ૭, ૯, ૧૨, ૧૩, ૧૪, ૧૬, ૧૭, ૨૦ ના લેખક: શ્રી. ધીરજલાલ ટોકરથી શાહ; તથા ૪ અને ૬ ના લેખક: શ્રી. સોમાભાઈ પ્રેલ; ૧૦ અને ૧૧ ના લેખક: શ્રી. બાલાભાઈ વીરચંદ દેસાઈ; ૨ ના લેખક: શ્રી. માધવરાવ ભા. કર્ણિક, ૧૫ ના શ્રી. ભોમીલાલ ગાધી, ૧૮ ના લેખક શ્રી. રમણલાલ સોની; ૧૯ ના શ્રી. કૃષ્ણચંદ હરિચંદ દોશી. આખા સેટનું મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦.

આર. આર. શેઠની કું. મુંબઈ તરફથી

૩. કૃષ્ણપદ્મો-લેખક: શ્રી. ગોવિંદભાઈ રા. અમીન; મૂલ્ય રૂ. ૧-૦-૦.

છવન સાહિત્ય મંદિર-અમદાવાદ તરફથી

૪. મહાસક્ષાના મહારથીઓ-લેખક: શ્રી. મધુકર રાંદેરિયા; મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦.

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. વડોદરા તરફથી

૫. ચિરંજીવ સાહિત્ય-સંપાદક: મણિલાલ પ્રભાશંકર વ્યાસ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦.

એન. એમ. ત્રિપાઠીની કું. લિ. મુંબઈ તરફથી

૬. મુંદર બાળવાતો-સંપાદક: શ્રી. જયભાઈ દાણી અને સોમાભાઈ પ્રેલ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

એન. એમ. ઠક્કરની કું. મુંબઈનાં પુસ્તકો

૭. પહેલું પારણ-લેખક: શ્રી, મધુકર રાંદેરિયા અને એક અનુભવી ડૉક્ટર; મૂલ્ય રૂ. ૬-૧૨-૦.

[સપ્તમ પૃ. ૬૧૬ને ડેડ]

વ. રા. પુ. મહેળ

ઉમેદવારી નોંધાવી દ્યો—પુસ્તકાલયનું કામ આવડવા બદલનું પ્રમાણપત્ર મેળવવા માટેની પરીક્ષા આજામી મે માસમાં રખાઈ છે. તે સંબંધની જાહેરાત જાહેવારી અંકમાં છપાઈ છે. તેનો મજબૂર વાંચી લઈને તમારી ઉમેદવારી જરૂર નોંધાવી દ્યો. કર્યા પુસ્તકાલયોના મંથપાલ બાઈઓ તો જરૂર તેમ કરે એ ખાસ ધ્યાનવાળેજ.

શિષ્ટવાંચનની પરીક્ષા—વડોદરા-ખાદરા મહાસેની સંયુક્ત પરીક્ષા માસુ માસની રજીએ ૬મી મુજબ લેવાઈ ગઈ.

—કરજી તથા શિનોર મહાસેની પરીક્ષા માટે પણ એવી જ રીતે સંયુક્ત યોજના નક્કી થઈ છે, અને પરીક્ષા એપ્રિલની રજીએ લેવા દ્યું છે. પરીક્ષા માટેના પાઠ્ય પુસ્તક તરીકે “ ગુજરાતના એવકે ” ને પસંદ કરવામાં આવ્યું છે.

મહાલ પરિષદ—ચાણુરમા મહાલની હઠી પુનઃ પરિષદ છતોડા મુકામે તા. ૨૬મી જાનેવારીના રોજ મહાલ મુન્સફ શ્રી. ચિમનલાલ પંચોળીના પ્રમુખપદે સફળતાપૂર્વક ભરાઈ ગઈ. આ પરિષદ કેસો મહેસાણા પ્રાંતના મહાલ મંદળોના મંત્રીઆલું એક સે મેલન પણ રાખવામાં આવ્યું હતું તે પણ વરાલી રીતે પાર પડ્યું હતું. જાનેના મહેવાલો આવતે અંકે છપાશે.

મે. ન. અમીન જયંતિ—સહગત શ્રી. મે. ન. અમીનની ૮મી જયંતિ વડોદરા, વસો તથા આણંદમાં તો હરસાલ ઉજવાય છે. આ સાથે રાજ્યમાં નીચેના એ-રથોએ પણ એ ઉજવણી કરી હતી:—

(૧) વાલમ તા. વિસનગર—મં. માંધીજી રચિત “ કુદરતની સ્તુતિ ” ગવાયા બાદ સહગત-અમીન સા. ના ચરિત્રગ્રંથમાંથી મહત્વના થોડાક ફકરા મંત્રી બાઈએ વાંચી જતાવી તેનો બોધક સાર ભાવભરી રીતે સમજાવ્યો હતો.

(૨) લાલજીપુરા-મીરસાપુરા તા. વડોદરા—આ એ ગામોએ બેગાં મળીને આ જયંતિદિન ઉજવ્યો હતો. સ્વર્ગસ્થના ગુણાનુવાદ બાદ નાનાં મોટાંઓનું સરસ્વત હનુમાનજીને દેવળે પઢોંચ્યું હતું અને ત્યાં સ્વર્ગસ્થને હાર્દિક અંજલિ અર્પવામાં આવી હતી. બાળકોને શુભ વહેંચવામાં આવ્યું હતું.

આખામહેળ પ્રાંતમાં શિષ્ટવાચન પરીક્ષા—તા. ૨૪-૧૧-૪૬ના રોજ લેવાઈ ગઈ. તેનો લાભ ૨૧ વ્યક્તિઓએ લીધો હતો. એ માટે શ્રી. ર. વ. દેસાઈ કૃત માનોજ્ઞતિ પુસ્તક મુકરર કરવામાં આવ્યું હતું. સૌ ઉત્તીર્ણ થયેલ છે, આ ૨૧ પૈકી ૧૭ શિષ્ટ છે, તા.

ન્યારે ૪ શિક્ષિકા બહેનો હતાં. એ જ પ્રાંતમાં વિદ્યાર્થીઓ માટે લેવાયેલી શિષ્ટવાચન પરીક્ષામાં ૭ વિદ્યાર્થીઓએ તથા ૫ વિદ્યાર્થીનીઓએ ભાગ લીધો હતો. સૌ ઉત્તીર્ણ થયાં હતાં. પુસ્તકાલયોને મદદ

સા પ્ર. વડાવલી (તા. ચાણુરમા)ને રા. ૧૫) મહેસાણાના શેઠ માધવલાલ મગનલાલ તરફથી.

શ્રીમજીમદ્યુરુ શંકરાચાર્ય મહારાજે સુબંધમાં પીપલ્સ ક્રી લાયબ્રેરીની લીધેલી ભેટ—સુબંધમાં લક્ષ્યદીપક કાર્ય પ્રસંગે સાથે સાથે યોગવામાં આવેલી ધાર્મિક પરિપદામાં દારકાથી પધારેલા શ્રી. પ. પ. પૂ. પા. જગદ્યુરુ શંકરાચાર્ય ૧૦૦૮ શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રી. અભિનવસચ્ચિદાનંદ તીર્થ મહારાજે ધોળી તલાવ પર આવેલી સુબંધની સો વર્ષની પ્રાચીન પિપલ્સ ક્રી રિડિંગ રૂમ અને લાયબ્રેરીની ભેટ લીધી હતી. તેઓશ્રીને વાંચનાલય અને પુસ્તકાલયનો સંમદ, અગ્રાધ્ય પુસ્તકો, વાંચનાલય અને પુસ્તકાલયની કાર્યપદ્ધતિ થી વાકેફ કરવામાં આવ્યા હતા. સંશોધનકાર્ય સંબંધી તેઓશ્રીએ પૂછતાં પ્રત્યક્ષ ખતાવવામાં આવ્યું હતું. પુસ્તકાલયમાંનો રેકર્ડ્સ વિભાગ, સંરક્ષિત સાહિત્ય વિભાગ ઇત્યાદિ જોઈને તેઓશ્રીને ઘણે આનંદ થયો હતો; અને પોતાના શુભ પ્રયત્ને અને શ્રી. દારકાધિશની કૃપાએ દારકામાં ઉવાડવામાં આવનાર શ્રી દારકાધિશ વિશ્વવિદ્યાપીઠ ખંજે ખાસ જરૂરી એવું એક મોટું મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય અને વાંચનાલય-ખતાવવા માટે પૂછપરછ કરી હતી

[અનુસંધાન પૃ. ૧૧૪૮]

૮. કામ અને કામિની—ભાગ ૧-૨—મૂળ લેખક; શ્રી. પ્રેમા કંઠક, અનુવાદક; શ્રી. શકુન્ત રાવળ; મૂલ્ય ભાગ ૧ લાના રૂ. ૨-૮-૦, ભા. ૨ જાના રૂ. ૩-૮-૦.
- ૯ કૃત્તલા કુંકડાનાં પરાક્રમે—લેખક:શ્રી. મનુભાઈ શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.
૧૦. બીરબલની બાલવાતો—લેખક: શ્રી. પ્રકાશમ રાવળ; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.
૧૧. શરદાવંદના—(નવી આવૃત્તિ) મૂળ લેખક: શરદાચાણુ, સંપાદક અને અનુવાદક: શ્રી. રમણલાલ સોની; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.
૧૨. આદ્યમથિયાં—લેખક: શ્રી. મનુભાઈ સુખલાલ શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

અન્ય પ્રકાશકો તરફનાં પુસ્તકો

૧૩. ચરકમાં નિસર્ગોપચાર—યોજક: શ્રી. વિષ્ણુદેવ સકળેશ્વર પડિત; પ્રકાશક: રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦.
૧૪. મંગલમ દિર—લેખક: શ્રી. મંગલજી હિલ્લજી શાસ્ત્રી; પ્રકાશક: બક્ષિતમાર્ગ કાર્યલય, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.
૧૫. માનવતા—લેખક: શ્રી. ઈશ્વર પેટલીકર, પ્રકાશક: જતિ મંથમાળા કાર્યલય, પિપલ્સ બેંક બિલ્ડિંગ, ભદ્ર, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.
૧૬. પુરાણની વાતો—લેખક: શ્રી. જીવરામ જોષી; પ્રકાશક: સંદેશ પ્રકાશન મંદિર, દારંગપુર, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.

આમરિક દોહન

દાન

* અને પછી એક શ્રીમાંત માણસે વિનંતિ કરી : ' અમને દાન વિષે કંઈક કહો. ' અને તેણે પ્રત્યુત્તર આપ્યો : ' જ્યારે તમે તમારી વસ્તુઓ દાનમાં આપો છો - પૈસા કપડાં કે ધાન્ય - ત્યારે તમે ખરી રીતે કંઈ જ આપતા નથી. '

જેનામાં આપવાની ઊર્મિ જગી છે તે પોતાની જાતને પહેલવહેલાં આપે છે, ખરી દાનવૃત્તિ પણ એમાં જ રહી છે.

કારણ કે તમારી મિલકતી વસ્તુઓ એ ખરી રીતે તો એવી વસ્તુઓ છે કે જેમનો તમને ખપ નથી, છતાં કેવળ સંમહની ખાતર તમે જેમને સંમહી રહ્યા છો અને તેમાં ખીજે કશું એ ઉપાડી જશે એવો ભય પણ જેમના વિષે તમે શોધી રહ્યા છો.

એટલું જ નહિ, એવા સંમદમાં જન્મત - પિતાના સર્વત્રપણાનો પણ ઈન્કાર રહ્યો છે. તમે સંમદ કરો છો, કારણ કે તમને ભય છે. તમને લાગે છે કે, 'ખરી અણીને વખતે તમને જે વસ્તુનો ખપ પડશે, તે વસ્તુ તમને નહિ મળે અંતઃકરણના ખરેખરા હિંડાણમાંથી સર્વશક્તિમાન પાસે માગેલી દરેક વસ્તુ, એના માગનાગ્ને મળી જ રહે છે, એવી શ્રદ્ધા જેનામાં ન હોય એવા દરેક માણસે, સંમદ કરવાની વૃત્તિમાં જ પોતાનું સંક્ષેપ શોધવું રહ્યું.

પણ જે જ્ઞાને પોતાની સહિસદામત આશુવિકા માટે આવતી કાલના ખોરાકનું કાકડું ધૂળમાં સંમહી રાખ્યું હવું, તે અતિ ગાજી જ્ઞાનને શું મળ્યું તેનો વિચાર કરો.

આપણી સંમદવૃત્તિ જે કુચક ફેલાતી રહેય છે, તે કુચકને બેદવા માટે, આપણે આપણી સંમદમાંથી થોડાક ટુકડા લઈને દાનસીલ જનવા માટે દોડીએ છીએ, ત્યારે આપણી એ મરકરી, કૂરતાની દરેક સીમા વટાવી ગયેલ શુડાગીરીની પણ શુડાગીરી ગણાવી નેપ્રએ.

દાનવૃત્તિ જેનામાં ખરી રીતે જગી છે તે માણસ પોતાના સંમદ વિષે પહેલવહેલો વિચાર કરતો યશે. તે પછી જ એ દાન આપવાનો વિચાર કરશે.

કેટલાક માણસો આપે છે, કારણ કે એમનો સંમદ એમની વિચારહીનતામાંથી જન્મેલો સંમદ છે. એટલા માટે એ આપે છે - જ્યો એમના સંમદમાં પડેલી લક્ષ્મીના ચળકાટ સાથે, થોડીક કીર્તિનો ચળકાટ પણ એમને ત્યાં આવે. એમની આ વૃત્તિનો પડો એમના દાનને, કૃતરાગ્યે અમડાવેલા ધાન્ય સમુદીન અને અપવિત્ર બનાવે છે.

આ લોકો, એમ તો એમ પણ આપે તો છે, એ સમાધાનીના સૂરે સાથે એકમત થયું, એનો અર્થ દુશ્મની પરંપરા રથાપવી ને સન્માનવી એમ જ હોઈ શકે.

સંઘર્ષની મર્યાદા બ્યારે વ્યક્તિ પોતે કરી શકતી નથી, ભારે ઠાઈ ડાહી રાષ્ટ્રીય સરકાર એ મર્યાદા બાધી આપે છે. પરદેશી સરકારના લેશ પણ પ્રભાવ નીચે કામ કરતી રાષ્ટ્રીય સરકારને પણ આવી મર્યાદા અધિવાનો અધિકાર નથી. એટલા માટે પ્રગ્નએ સમગ્ર સ્ત્રી પોતાના સંસ્કારધન વડે જ આવી સમઘી અર્પિતઓના દાનને અજીઠા પ્રાન જેવું ગણીને, નાનામા નાની વ્યક્તિના થોડામાં થોડા દાન વડે, પોતાની જરૂરિયાતોને પહોંચી વળવાની ટેવ પાડવી રહી.

મુશ્કેલીઓમાં પ્રગ્ન બળવાન તો જ બને; નહિતર તો એ અપંગ રહે - એને અપંગ બનાવનારાઓ જ એના મુશ્કેલી દાનથીલો થયા કરે.

એક માણસના એક કરોડ રૂપિયામાં નહિ, પણ એક કરોડ માણસના એક એક રૂપિયામાં શક્તિ રહી છે એટલા માટે જેમની પાસે થોડામાં થોડું આપે છે છતાં જ થોડામાંથી થોડું આપે છે તે દાનની પવિત્રતા સમજે છે.

કેટલાકને આપવામાં આનંદ આવે છે. એમનો એ આનંદ એ મોટામાં મોટું રવર્ગીય સુખ છે. અને કેટલાકને આપતાં આપતાં મોભનાં પાણી નેવે આવે છે - એવાને માટે આપવામા એક જાતની, સમજે તો, આત્મસુધારણા રહી છે.

માણસ બ્યારે અંતઃકરણપૂર્વક આપે છે - કારણ કે આપવું એ એને ધર્મ લાગે છે - ત્યારે એના આપવામાં ઈશ્વરી પરિમલ બાપી રહે છે. જે માગે છે ત્યારે આપે છે તેના કરતાં જે માગ્યા વિના આપે છે તે વધારે સંસ્કારી છે.

તમારે એક દિવસ તો મોંઘામાં મોંઘુ જીવન પણ આપી દેવાનું જ છે જેને આ સમજણ આવે છે એ તો સમજે છે કે, દુનિયામાં બોતિક એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે જેના સંગ્રહ વડે માણસ પોતાને ઉન્નત કરી શકે. બોતિક એવા પદાર્થના ત્યાગ વડે જ માણસ ઉન્નત થઈ શકે છે. એટલા માટે જ ગીતામાં કહ્યું છે કે ત્યક્તેન મુન્નજોયા *

—ધૈર્ય

‘ન્યુઝ ઓફ ધી વર્લ્ડ’

બ્રિટનનાં છાપાના વેચાણ પરના યુદ્ધકાલીન અંકુશો તાજેતરમાં ઉઠાવી લેવાયા પછીના ચાર અઠવાડિયાનું પોતાનું સરેરાશ વેચાણ અઠવાડિયે ૭૪,૧૨,૮૮૮ નકલોએ પહોંચ્યું છે એમ લંડનના રવિવારિયા સાપ્તાહિક ‘ન્યુઝ ઓફ ધી વર્લ્ડ’ જાહેરાત કરી છે, અને એવો દાવો કર્યો છે કે દુનિયાના ઠાંઈ પણ છાપા કરતાં પોતાનું આ વેચાણ વધારે છે. ‘ન્યુઝ ઓફ ધી વર્લ્ડ’ (દુનિયાના સમાચાર)નાં ધણીખરાં પાનાં જાસુરી કથાઓ અને રમતમસતની ખબરોથી ભરેલાં હોય છે.

* “શીજીવન”નો એક અંકમાંથી.

વેનિટેમલ ધી અને પ્રજાંકીય તંદુરસ્તી

બનારસ હિંદુ યુનિવર્સિટીની ઔદ્યોગિક રસાયનની કોલેજના પ્રિન્સિપાલ ડૉ. એન. એમ. ગોડબોલે લખે છે:

“ વેનિટેમલ ધી યા વનરપતિ ધી ખચવામાં કેવું છે અને શરીરના પોષણમાં કેમકે અંશે અનુકૂળ થાય છે એ અગત્યના પ્રશ્ન પરત્વે થોડાક વખતથી પૂછપરછના સંખ્યાબંધ કાગળો મને મળ્યાં કરે છે. આ વનરપતિ યા વેનિટેમલ ધીની બનાવટ અને તેનું વેચાણ હાલમાં આખરે દેશમાં વધતું ચાલ્યું છે. આ બનાવટી ધી ચોખ્ખા ધીને બદલે વેચાય છે. એ દુર્ભાગ્યની વાત છે.

“ આજે હિંદુસ્તાનમાં એક લાખ વીસ હજાર ટન વેનિટેમલ ધી દર વર્ષે બનાવાય છે. આ ધીની બનાવટમાં મોટે ભાગે અમદાવાદનું તેલ ઉપયોગમાં લેવામાં આવે છે.

“ જોરાડા ચીજ તરીકે આ વેનિટેમલ ધીના ઉપયોગ સંબંધી, અને ચોખ્ખા ધીને બદલે આ પદાર્થ વાપરી શકાય કે કેમ એ સંબંધી, ખૂબ અગત્યની માહિતી એકઠી કરવામાં આવી છે. હિંદના ચૂરત શાકાહારીઓના જોરાડામાં ધી જરૂરી ચેરબીનું તત્ત્વ પૂરું પાડે છે, એટલે જીવ-રસાયનની દૃષ્ટિએ આ સંબંધી પુષ્કળ વૈજ્ઞાનિક માહિતીની જરૂર રહે છે. અને મેં તે એકઠી કરી છે.

“ હવે વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિએ આ સંબંધી માહિતી મેળવવા હું ખૂબ આગ્રહ છું. અસાર સુધી મને મળેલા વૈજ્ઞાનિક અભિપ્રાયો અનુસાર વેનિટેમલ ધી બંધકાય અને અતિસાર પેદા કરે છે. પણ વિશેષ પુરાવો એકઠો કરવાની જરૂર છે, એટલે હું વૈજ્ઞાનિકોને આ સંબંધી પોતાને દર્દીઓ મારફત મળેલા અનુભવો અને લખી મોકલવા વિનંતિ કરું છું.”

આ પ્રશ્ન રાષ્ટ્રીય દૃષ્ટિએ ખૂબ અગત્યનો છે. પ્રજાંકીય તંદુરસ્તીનો આ સવાલ છે. કારણ કે સરકારે વનરપતિ ધી બનાવવાના નવા કારખાના ઠાઠવા ખૂબ પરવાના આપ્યા છે. આવતા બાર મહિનામાં આ દુર્ભાગી દેશને ગળે એ લાખ ટન વેનિટેમલ ધી વધારે ધાલવામાં આવશે ! દુ.ખની વાત છે કે પ્રજાને ચોખ્ખા ધી-દૂધ પૂરા પાડવા દુધાલયો વધારવા માટે કંઈ ન પેગલાં બરવામાં આવતાં નથી !

ચરબી, બનાવટી ધી કે એવું કંઈ કૃત્રિમ (હાઇડ્રોજિનેટેડ) તેલ મનુષ્ય-શરીરના પોષણ માટે કેટલે અંશે અનુકૂળ થશે એ અગત્યનો પ્રશ્ન હિંદમાં ઘણી વાર ચર્ચાયા કરે છે. લડાઈમાં ધીનો ભાવ ખૂબ વધી જવાથી વનરપતિ ધીની વપરાશ વધવા લાગી છે, એટલે આ પ્રશ્ન પાછો મોખરે આવ્યો છે.

સામાન્ય મત એવો પ્રચલિત છે કે આવા પદાર્થો શરીરને ચોક્કસ નુકસાનકારક છે. બીજો પક્ષ એવો છે કે આ પદાર્થો હાનિકારક કદાચ ન હોય પણ માખણમાંથી બનાવેલા ધી નેટલા પોષિક તો અવશ્ય નથી. આ ચર્ચાપદ પ્રશ્ન પરત્વે અભિપ્રાય આપવા જુદી જુદી આધારભૂત માહિતી નેટલી એકઠી કરી શકાય તેટલી કરવી એ એક માત્ર લાગે છે.

યુરોપ અને અમેરિકાના આ વિષયમાં પારંગત શારીરશાસ્ત્રીઓનાં નિરીક્ષણ અને અનુભવોમાંથી નિર્ણય તારવતાં પહેલાં એક વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઈએ કે માખણ ત્યાના વતનીઓના દરરોજના ખોરાકમાં કાર્બ અમલ્યનો ભાગ બજવતું નથી. આપણા દેશમાં માખણ કે ઘી ચૂરત શાકાહારીઓને જરૂરી ચળખીનાં તરવે પૂર્ણ પાડે છે; છતાં એ દેશોમાં પણ ચોખ્ખા માખણ અને બનાવટી માખણ-માગ્ગેરીન વચ્ચે દરીકાજ ચાલે છે. મારગેરીનની બનાવટ માટે અનેક કારખાનાં અને તેના અંગે રોકાયેલી મૂડી એટલી બધી મોટી છે કે મારગેરીનના-હિમાયતીઓ માખણની લોકપ્રિયતા સામે પોતાનું સ્થાન ટકાવી રાખવા કુદરતી રીતે પ્રયત્ન કરે. હિંદુસ્તાનમાં ઘી-માખણને બદલે વપરાતાં તેલ અને એવા બનાવટી પદાર્થોને ઉપરની માહિતી લાગુ કરતાં પહેલાં, શરીરમાં મારગેરીનની શી અસર થાય છે તેને અંગે થયેલી મારગેરીન પક્ષવાળાની શોધખોળ સાવચેતીપૂર્વક સમજવી જોઈએ. પુષ્કળ મારગેરીન પેદા કરતા દેશોમાં પણ કુદરતી માખણને વધારે પસંદગી મળે છે. મારગેરીન માટે નિયમિત અને પ્રચંડ પ્રચાર થયા કરે છે, છતાં મારગેરીનને મુકાબલે કુદરતી માખણ વધારે લોકપ્રિય છે. એ બતાવે છે કે કુદરતી માખણના પક્ષમાં મજબૂત દલીલો રહેલી છે.

ખીજ બાજુ, જર્મનીના રૂસાયનિકો અને શારીરશાસ્ત્રીઓએ સૂઝવેલા તેલ અને ચરબી પર પોતાના પ્રયોગ દ્વારા આપણને ખૂબ ઉપયોગી માહિતી એકઠી કરી આપી છે. આ શોધખોળ આપણને રસદાયી છે, કારણ કે આપણા અભ્યાસના પ્રશ્ન પર થોડા પ્રકાર પાડે છે. કાર્બન કહે છે કે જે તેલો અને ચરબીનું શરીરમાં સહેલાઈથી વિઘટન થાય તેનું સહેલાઈથી શરીરમાં પાચન થઈ શકે છે. માખણ, મારગેરીન, ચરબી, કપાસિયોનું તેલ, તલનું તેલ વગેરે તેલોની વિઘટન-ગતિમાં કાર્બન ખાસ દોસી આવે એવા દરક નથી. પણ આ વિઘટન-મતિ પરથી વસ્તુની પાચનશક્તિ વિષે કાઢેલા નિર્ણય સામે મોટા વાધો એ છે કે આ આંકડા કાઢવાના પ્રયોગોમાં જે દ્રાવણ વપરાય છે તે શરીરમાં આવેલી જૂની ખમીરના પ્રમાણ સાથે સરખાવી ન શકાય: પ્રયોગોના દ્રાવણો મુકાબલે ધણી જલદ છે, એટલે આ સામ્યતા બરાબર લાગુ પડતી નથી.

ચરબી-તેલનું જેટલું ગલનબિંદુ (melting point) ઓછું તેટલું તે વધારે પાચ્ય હોય છે: ગલનબિંદુ જેટલું વધારે તેટલું ઓછું પચી શકે છે. શરીરની સામાન્ય ઉષ્ણતા કરતાં જેનું ગલનબિંદુ નીચું હોય તેવા ચરબી-તેલો આંતરડાંમાં દેજ-દેટ ટકા સુધી પચાવી શકાય છે. ટ્રી-સ્ટ્રીએરીન જે ચરબી અને બનાવટી ઘીમાં પુષ્કળ પ્રમાણમાં હોય છે તે માત્ર ૯-૧૪ ટકા સુધી પાચન થાય છે અને બાકીનો ૯૨-૮૬ ટકા ભાગ કોષપણુ જાતના હાયદ્રા વિના શરીરમાં માત્ર બેજાનરૂપે લદાય છે. અને જેવડે કોષ પ્રકારના ફેર વિના મળમાં નીકળી જાય છે. જે તેલમાં ઓલિઈક એસિડ વિશેષ હોય છે તે તેલ શરીરમાં પચા જાય છે, એટલું જ નહિ પણ તેની દાખરી મોતરથી ખીજ અપાચ્ય એસિડોને થોડે ઘણે અંશે પાચ્ય બનાવવામાં-મદદરૂપ થાય છે: તેલ-ચરબીની પાચ્યતા તેમાં આવેલા ચરબી-તેજાનના પ્રકાર પર અવલંબે છે.

ચરબી તેજાઓ જેવાં કે ઓલિઈક, પામીટિક, સ્ટીએરિક એસિડો. ગ્લીસરીન સાથે રાસાયનિક સંયોગ થવાથી તેલ યા ચરબી જેવા પદાર્થો ઊત્પન્ન થાય છે. આ ગ્લીસરીન

યુક્ત પદાર્થો ગ્લીસેરાઇડ કહેવાય છે. તેનું આવા ગ્લીસેરાઇડનું મિશ્રણ છે. દ્યુકોલીસ લખે છે કે મારે અણુવજનવાળા ગ્લીસેરાઇડ પોષણની દૃષ્ટિએ સાવ નિરુપયોગી છે. આવા ગ્લીસેરાઇડ કાંમ ફાયદો કેરતા નથી. કુદરતી માખણમાં હલકા વજનના ગ્લીસેરાઇડ આવેલા હોવાથી સહેલાઈથી શરીરનાં તરવામાં મળી જાય છે.

મગફળીના તેલમાં આવેલા ચર્મી તેમજો કેટલા પ્રમાણમાં છે તે નીચે આપ્યું છે:

	ગલનખિંદુ	કેટલા ટકા
પામીટિક એસિડ	૬૨.૫૦	૧
સ્ટીરિક એસિડ	૫૯.૮	૪
આરકીડિક એસિડ	૭૭.૦	૬
ઓલિક એસિડ	પ્રવાહી	૬૧
લીનોલિક એસિડ	"	૨૧

ઓ બધા ચર્મી તેમજોમાંથી આરકીડિક એસિડ એવો છે કે તેનું શરીરમાં પાચન થતું નથી. આ મગફળીના તેલમાંથી વનરપતિ થી બનાવવા માટે હાઇડ્રોજન વાયુ પસાર કરવામાં આવે છે. આથી રાસાયનિક ફેરફાર થાય છે અને પ્રવાહી એસિડનું રૂપાંતર થઈ સ્ટીરિક એસિડનું પ્રમાણ વધે છે અને એ ધન થઈ ગયેલા તેલનું પાચન બરાબર થતું નથી.

પાચનશક્તિ અને શરીરમાં ઉપયોગિતાના સંબંધમાં જુદાં જુદાં તેલ અને ચર્મી નીચે પ્રમાણે, શુભુતા ક્રમવાર ગોઠવી શકાય:

(૧) માખણ; (૨) કાપરેલ; (૩) ઓલિક એસિડ વધારે પ્રમાણમાં હોય એવાં તેલ જેવાં કે તલ, કુસબી, મગફળીનું તેલ; અને છેવટે; (૪) વનરપતિ કે પ્રાણી ચર્મીમાંથી બનાવેલાં તેલો (બનાવટી ધી). *

ડૉ. નરસિંહ મૂળજીલાલ શાહ
એમ. એસસી., પીએચ. ડી.

વાણીની શક્તિ

મેરો અસત્ત્ર પ્રત એ હતો, કે વાણી-વાક્યમયનો અર્થ શો છે ? હું જવાબ આપું છું કે, વાક્યમ એટલે ભાષા દ્વારા વિચારનો નિષ્પત્તિ અને આ વિચાર એટલે સંકલ્પો, ઊર્મિઓ, મંતવ્યો, ચિંતનો તેમ જ માનવ મનના બીજ અનેક વ્યાપારો.

અને વાણીની કલા એટલે એ નિરૂપણ પદ્ધતિ, જે વડે લેખક પોતાના વિષયને છાજતા તથા પોતાના શ્રોતા અગર વાચકસમૂહને માટે આવશ્યક એવા શબ્દો દ્વારા પોતાના મનોભાવને પ્રકટ કરે છે.

વાક્યમ આ રીતે આત્મલક્ષી પ્રકાર છે; પોતાની જમાતના પ્રતિનિધિ લેખે બોલવાનો જેમનો અધિકાર છે. જેમના શબ્દોમાં વાક્યવગ્રજ તેમનો પોતાની લાગણીઓનું ઉદ્બોધન, પોતાના અનુભવોની રજુઆત અને પોતાની જ વિવેકશુદ્ધિનું સૂચન નિહાળે છે તેવા મનુષ્યો જે કંઈ અવશ્યે છે તેનું જનેહું તે આ વાક્યમ.

સજ્જનો, મદાન પ્રાંદિત્યકાર એ નથી, કે જેની પાસે મલમાં અગર પંચમાં વદાવ-
વાને માટે શબ્દનો પ્રચૂર ભંડાર હોય, કે જેની પાસે મરણ પડ ત્યારે ત્યારે હમલાઈવ
અમકતા શબ્દપ્રયોગો અને પૂરપાટ વાક્યોથી વખત કાઢવાની શક્તિ હોય. મદાન અંશકાર તે
એ છે કે જેની પાસે કંઈક કહેવાનું હોય અને એ કહેવાની શુક્તિ જે બાજુનો હોય.

એવા લેખકને માટે ચિંતનની મોટી ગહનતાનો, કે વિચારની વિશાલતાનો, કે
દાર્શનિકતાનો, કે તર્કશક્તિની પ્રતિભાનો, કે માનવરવભાવના અવગાહનનો કે માનવજીવનના
તલરેખાં અનુભવનો પણ હું દાવો નથી કરતોઃ જો કે આ વધારાની વિશુતિએ તેનામાં
હોય પણ ખરી, અને જેટલી એ વિશુતિએ એનામાં વિશેષ તેટલો એ વધુ મહાનઃ પણ
હું તો એની લાક્ષણિક વિશુતિ લેખે મોટા પ્રમાણમાં નિરૂપણની કલાસંપત્તિને જ ગણાવવા
માગું છું.

બાવ અને શબ્દ એ બે વિભિન્ન તથાપિ એકબીજાથી જુદાં ન પાડી શકાય તેનાં
યુગ્મ છે. લેખક ચાહે તો પોતાની કૃતિને ઉદયપૂર્વક સમારે કે ચાહે ઉત્કટ સંવેદનમાંથી
સીધેસીધી દાલથી નાખે, અને કિસ્સામાં એ એક જ નેમને નજર સમીપ રાખતો હોય છે.
અને પોતે સચ્ચાઈથી પ્રેરિત બની એ નેમનું એકાગ્રપણે પાલન કરે છે. એ નેમ આ હોય
છેઃ પોતાની અંદર જે હોય તેનું જ પુરરકરણ. એની સહૃદયતામાંથી જ આ ક્ષંતિ થાય
છે કે એની શૈલી ગમે તે હો, એનાં વાક્યોનું સંવાદયુક્ત સ્વરૂપ ચાલુ તે હો, અનિ-
વંચનીય એક સરલતાની છટા એની સંગાથે ને અંગાથે રમણ કરતી હોય છે. એની
નિરૂપણસામગ્રી ચાલુ તે હો, મહાન હો વા લધુ, એ પોતે તો તેનું નિરૂપણ ઔચિત્યપૂર્વક
અને નિરૂપણના જ એક માત્ર ઉદ્દેશથી કરે છે. એની લખાવટ એ એના ચિત્ત તેમ જ
જીવનની જ આરસી હશે.

એ આવેશભર આશ્રેષ્ઠ છે. કારણ કે એ ઉત્કટપણે અનુભવે છે. એ જોશભર લખે
છે, કારણ કે એ દુઃખદ કલ્પના કરે છે. અરુપદ કરું ન રહે એવી એના લખાણમાં વિશદતા
આવે છે. વિષયનું એ વિવરણ કરે છે, કારણ કે એ સમૃદ્ધ છે. એની કલ્પના ન્યારે છાળ
મારે છે, ત્યારે એની અલંકારસમૃદ્ધિ છલકાઈ પડે છે. એના હૃદયને રપશં થાય છે ત્યારે
એ અને એની કવિતા બંને સાથેસાથ પ્રલુકિત બની ગહે છે. દરેક - ભાવને માટે એ
સૂચકાને શબ્દ યોગે છે, અને શબ્દનો પણ અતિરેક કરતો નથી. શબ્દના ન્યારે એ ઓપ
વદાવતો હોય છે ત્યારે પણ હરએક શબ્દને એની ચોટ હોય છે. હરએક શબ્દ એની
પૂરપાટ વાગ્ધારાને રૂંધ્યા વગર વેગવર્ધક અને છે. બધા જે કથી નથી શકતા, તેને એ
વ્યક્ત કરે છે. એનું આ કથન એના બાંધવજનોમાં સૂત્રોરે વ્યાપ્ત બને છે, અને એના
પ્રયોગો પ્રખળનોની રોઝિંદી બોલીમાં રૂઢ બની ધરધથુ ઉપયોગ બને છે.

આમ વાણીની શક્તિ એ જે કાંઈ પણ બીજી ગણનાપાત્ર શક્તિના જેવી જ નિસ-
ર્ગ-પ્રસાદી હોય. 'વાણીનો જન્મ એ જો અનેક દિલ્લોના માનવા મુજબ' દિવ્ય હોય,
શબ્દો દ્વારા જો હૃદયનાં રહસ્યો અજવાળે આણી શકાતાં હોય, આત્માની આપદા જો વિરમતી
હોય, ગોપવેલ દિલ્લો જો દૂર કરી શકાતાં હોય, સદાનુકંપાનો પ્રવાહ જો વદાવી શકાતો

હોય, મુખોપ નો આપી શકાતો હોય, અનુભવ નો હિતારી શકાતો હોય, અને સુગતાને નો સઘરી શકાતી હોય - મદાન ઓ ચકારો દ્વારા નો અનેક વચ્ચે એકતા રચવાતી હોય, પ્રજના શીલ સંસ્કાર સ્થિર કરાતાં હોય, જનતાને જમાન મળતી હોય, અતીત અને વર્તમાનને તેમ જ પૂર્વ અને પશ્ચિમને પરસ્પર સંપર્કમાં લાવી શકાતાં હોય; દૂરકમાં, નો આવી વ્યક્તિઓ એ માનવકુળના પેશગમે તેમ જ પ્રતિનિધિઓ બની શકતી હોય, તો પછી સાહિત્યની ઉપેક્ષા કયે નહિ ચાલે, એનો અભ્યાસ ઉવેચ્યે પણ નહિ ચાલે. એથી બિનદુર્ગ ખાતરી રાખીએ, કે હરમોર્ધ પણ લાપમા વાક્યમ પર આપણું જેટલા પ્રમાણમાં પ્રભુત્વ તેમ જ વાક્યમ સાથે જેટલી આપણી આત્મસાતતા તેટલા પ્રમાણમાં આપણે પોતે પણ એવો જ લાભ ખીંચીએને હાસલ કરાવી શકીએ, અથવા તેવા લાભ લેનારા અત્યસ્ત જ્ય હો, બસ તેઓ અપ્રસિદ્ધ હો કે સુપ્રસિદ્ધ.

(ઠાકોર ન્યુમેન: 'માય આઈડિયા ઓફ એ મુનિસિપલિટી' માંથી.)

હથોટી અને વિજ્ઞાન

ખંડુ વર્ષો પહેલાંની વાત છે. વિલાયતમાં એક નાનું સરખું ગામ. ત્યાં એક રંગરેજ રહે રંગનાની કળા તો એના આપણી જ. ગામેગામ તેમ જ દેશપરદેશમાં એની ખ્યાતિ, રાજદરબારમાં એનો માન, શેકશાહકાર સો એને પોતાનું કામ આપે કિંમતીમાં કિંમતી કાપડ એની પાસે આવે. રંગવાના કામમાં એની જેડ વિલાયતમાં ન જડે.

એવામાં નીકળ્યાં કારખાનાં. તેમને પણ રંગરેજની જરૂર પડી. રોટલાંડમાં એણે એક કારખાનું. રંગરેજે પણ તેની પાસે ધણુ. સારામાં સરુ કાપડ બનાવે, પણ તેના રંગ સારા ન બિઝે. સારામાં સારા કાપડની નજાણા રંગને લીધે કિંમત સારી ન બિઝે. બહુ વિચાર કરી કારખાનાવાળાએ પેલા વિલાયતના કારીગરને રોટી લેવા નક્કી કર્યું. તેને મોં માગ્યો 'રંગાર આપવાનું નક્કી કર્યું', અને કારખાનાના બધા રંગરેજને કામ શીખવવાની શરત કરી પેલા રંગરેજે પણ કામ શીખવવાનું કબૂલ કર્યું. જોતજોતામાં કારખાનાની ખ્યાતિ જમી પડી.

વિલાયતી રંગરેજ પાકે કારીગર: ચપટી રંગ અર્દોથી લે, ચપટી ત્યાંથી લે, ચમચો આ ડબામાંથી કાઢે, તો ચમચો બીજા ડબામાંથી મેળવે. બધા રંગ મેળવે, કપડું રંગમાં બોળ્યું ન બોળ્યું ત્યાં તો બધા ડબાં વિકારી બેઠાં કરે. રંગની બમક કાઢ આર ખીલી છેડે. કારખાનાવાળાના રંગરેજે તોળાતોળાને રંગ મેળવે, ખૂબ કાળજીપૂર્વક કાપડ કે સૂતરનું વજન વગેરે તપામે. તોલ કરી કરીને રંગ વાપરે. પણ તેમનું કામ વિલાયતી રંગરેજ જેટલું નહિ. તેમણે વિલાયતના કારીગરને કહ્યું, "તમે જે રંગ લ્યો તે અમને તોળવા દો." કારીગરને તો વારાફરતી રંગની ચપટી લેવાની ટેવ. અને ચપટી ચપટી તોળવા આપે તો પછી કયો રંગ લેવો, કેટલો લેવો તે જુદી જગ્યા. તોળી તોળાને કામ કરવાનું તેને

જેમ પર્વત પર જિભા રહી જોનારને નીચે મેદાનમાં જિગેલાં એ તમ્મ જીયાં તણખલાં ને બાર હાથ જીયાં ઝાડ સરખાં દેખાય છે; મેદાનમાં વહેતાં ઝરણાં અને નદીઓ સરખાં દેખાય છે; જેમ નીચે જિભા રહી જોનારને એકબીજાથી હજારોમણા નાનામોટા ગમનદીવડ તારો એકસરખા દેખાય છે; બહુ જીવે ચગેલાં છાન કે ટીચુકડા કનકવાઓ સરખા દેખાય છે.

આપણાં આસન અને તેમાં ઈશ્વરનાં આસન વચ્ચે એટલું અંતર છે કે આપણા મોટામોટા ધનંતરો અને ધનેરાં, સત્તાવાન સિકંદરો, સમશેરખડાકુરો, અને સિપાહીસપાં સૌ અને સરખાં લાગે.

વ્યવહારના નાનામોટાના બેદથી ડહાણ જવાની કે બહેકરી જવાની કાઢને મુદ્દે જરૂર નથી.

સાચો યોગી શાંત સમુદ્ર જેવો છે. સંસારી પુરુષો-સંસારી મહાપુરુષો પણ-રમણે ચઢેલાં સમુદ્રનાં જીયાં નીચાં અનેક મોળાં જેવા છે. યોગીની સંજે જીવનનાવ પાર ઉતરવાના આરા છે. સંસારીના સંજે આપણી કિસ્તી આઘાચપાતાળ હિલોળા ભે તે માટે તૈયાર રહેવાનું. તારવાની ગુંગથ સંસારીમાં ઓછી છે; કુખાડવાની હલપારની છે.

કચરામાંથી સારો કચરો વીણવો, બાંગેલાં હાંભાંમાંથી સારું જોધને જુકું કાઢવું. જીવનનાં સર્વ ક્ષેત્રોમાં આર્વા તારણ કરનાર વ્યક્તિઓના પ્રમાણમાં સર્વવ્યક્તિઓની સંખ્યા કેટલી ?

આનંદ ને ઉત્કર્ષ સર્ગનમાં છે, તારવણીમાં નથી.

કર્મવીર, તું જાણે છે કે બહીના તાપમાં વારંવાર તવાયા અને વારંવાર કસોટીને પથરે ચઢયા પછી જ સોનાનાં મહામૂલ અંકાયાં છે, એની ખ્યાતિ ચાંદિશ ફેલાઈ છે ?

વિચારક, તું જાણે છે કે કાળબહીના તાપમાં તવાયા અને અખ્યાત્ય અબુલવની કસોટી પર નીવડયા પછી જ ગીતાનો શબ્દેશબ્દ જીવનોદારક મહામંત્ર અણાયો છે-એનાં પારાયણ અખિલ વિશ્વમાં થાય છે.

તો પછી તું તારા કર્મ-સૂવણનાં અને વિચાર-મંત્રનાં જાતે મૂલ આંકવાં રહેવા દે. સખરી પકડ. એને બહીના તાપમાં શેકાવા દે. કસોટી પર ચઢવા દે. *

ગિરધરલાલ શેઠ.

બુદ્ધિશાળી ભેળનું રહસ્ય

બુદ્ધિશાળી ભેળવાળા વ્યક્તિઓ તો તમે ખૂબ જોધ હશે, પણ ત્યારે તમે કદી એવો વિચારે કયો છે ખરો કે એમના ભેળમાં આપણા કરતાં કદ જાતનું જુદાપણું છે ? ના, આશો ત્યારે અને એ અંગેસી રસિક માદિતી રજૂ કરીએ.

બુદ્ધિશાળી ભેળનું રહસ્ય તેના ભેળમાં નહિ પણ જે નસો તેને લોહી પૂરું પાડે છે તેના દોષો ભેળ જ પર મમળના કદ કરતાં તેમાંની “ કવરિંગ ” આપણને કારીગરોને તેમના ધધાની લગતુલ વધુ સરસ રીતે આપે છે.

રીતનો સુમેળ કરી આપવો.

અંકમાંનો

આ કવરિંગમાં જે નસો-ધારી નસો આવેલી છે તે મગજનું પોષણ કરે છે અને તેના કદ અને મૂંચવણભરી તત્ત્વરચના પર દષ્ટિ માડતાં આપણને ખુદ મગજના કદ, વજન અને ઘડતર કરતાં વધુ સમજણ છે.

૪. સ. ૧૯૨૬ માં ડૉ. હોન્ડગીએ સામાન્ય અને શુદ્ધિયાળી વ્યક્તિના મગજની નસો અને તેમાંની કવરિંગનો પદ્ધતિસરનો અભ્યાસ કર્યો. તેને એમાં સાચો અને વિશિષ્ટ મેદ લાગ્યો, એટલું જ નહિ તેણે એ પણ શોધ કરી કે ઉચ્ચ પ્રકારની માનસિક શક્તિવાળાના ભેગમાં લોહીનો પ્રવાહ વધુ ભરતીવાળો અને વધુ મૂંચવણભર્યો છે.

તેના સ્વરૂપની વિશિષ્ટતાની દષ્ટિએ શુદ્ધિયાળીનું મગજ સામાન્ય વ્યક્તિના મગજ કરતાં કંઈ ખાસ જુદું નથી. તેનું વજન અને ઘડતર પણ જુદું નથી. તેનું વજન, કદ અને ઘડતર પણ ખાસ જુદું નથી હોતું. સાચો તફાવત તો માત્ર શુદ્ધિયાળી વ્યક્તિના ભેગમાંની કવરિંગમાં રહેલ છે. આ કવરિંગ અથવા પાતળી ત્વચા જરા મોટા કદની લોહીની નસોમાં માલમ પડે છે.

જ્યારે બીજી બાજુએ સામાન્ય પ્રકારની શુદ્ધિવાળું ભેગુ, તેના લોહીની ભરતીમાં મંદ હોય અને સંકુચિત હોય છે અને તે મગજને માત્ર લોહીનો મર્યાદિત પ્રવાહ પૂરે પાડે છે.

પણ મગજ કંઈ શરીરના બીજા ભાગથી છલાયદું અગ નથી, કે જે પોતાની પૂરતી જરૂરીઆત આપોઆપ મેળવી લેતું હોય. તે પોતાનું પોષણ શરીરનાં ઇતર અંગે પાસેથી મેળવી લે છે. ડૉ. આર્થર એ. હેકરે મગજ અને શરીરનાં ઇતર અંગોના સંબંધો પરત્વે સંપૂર્ણ અને રચિત અભ્યાસ કર્યો છે.

હિન્નભિન્ન વિચારશક્તિવાળી વ્યક્તિઓ, જેને આપણે 'ભેજુ' ગેપ' તરીકે જાણખીએ છીએ તેની એ રિયલિટી મહદ અંશે તો, મગજની ભૂમિકા પરના પીચ્યુઅરી તંત્ર પર અને દરેક ક્રીડની ઉપરના ગેંડાને-રસમ ચિઓ-ને લાગેલ આંચકાને કારણે છે. જેમ એક્ષીજન જ્યોત પ્રકટાવે અને ટકાવે છે, તેવી જ રીતે ગેંડા વિચારને સ્ફુરાવતાં તરવાને પેદા કરે છે તે ટકાવે પણ છે.

*

*

*

નિરોક્ષકોની તપાસમાં એમ માલમ પડ્યું છે, કે મંદ વિચારશક્તિ જાતીય અને યાદરોહડ રસમ ચિઓની પ્રવૃત્તિઓમાંની ખામીઓનું પરિણામ છે, જ્યારે આ બંને પીચ્યુઅરીના આંતરવિભાગના યોગ્ય કાર્ય પર આધાર રાખે છે.

બીજી બાજુએ મગજમાં હંમેશાં ખૂબ વિકાસ પામેલી અને શક્તિ અનુસાર કામ કરતી માલમ પડી છે. આ રિયલિટીમાં જાતીય અને યાદરોહડ બંને અંચિઓ પણ કામની કુશળતાની ટોચે પહોંચે છે.

આમ, શુદ્ધિયાળી વ્યક્તિનું મગજ, પોતાનો પ્રકાર, તેના કદમાં નહિ પણ તેને મળતાં બીજાં તરવામાં વ્યક્ત કરે છે. આ કારણથી ભેગના રહસ્યની સાચી સમજ જોતરમાં જ શક્ય બની શકી છે.

ગાંધીજી કરે અગર સરકાર કરે.

એકે દાકતર સાહેબ ફરિયાદ કરે છે કે, ગાંધીજીએ દારૂ પીવાની આદત ને દારૂખંધીની વાત પર નેટલો બાર દીધો છે, તેટલો તેઓ તમાકુની એટલે કે ખીડીઓ સિગારેટ પીવાની બંધી નાબૂદ કરવાની બાબત પર કેમ નથી મૂકતા ? કેસેજમાં બહુતા હાકરાઓ તો શું, હવે તો છોકરીઓમાં પણ ખીડી અથવા સિગારેટ પીવાની આદત બહુ અપાઠાઈ ફેલાતી ને વધતી જાય છે. છાપાંઓમાં સિગારેટ પીતી જુવાન છોકરીઓની છબીઓ સાથેની જાહેર ખબરોથી પાનાનાં પાનાં બરેલાં જોવાનાં મળે છે. દાકતર સાહેબ વધારામાં લખે છે કે, શરીરની તંદુરસ્તીને દારૂના કરતાં તમાકુની અસર ઓછું નુકસાન પહોંચાડતી નથી. મોદાનાં, જીમનાં અને ગળાનાં કેન્સર, ફેફસાં અને હૃદયની કેટલીક બિમારી અને ચાનતંત્રુઓ તેમજ મગજની નબળાઈ તમાકુ પીવાની ખૂરી આદતથી પેદા થાય છે. કેટલાક સોઠામાં તો ખીડી યા સિગારેટ પીવાની આ ખૂરી આદત એટલી દહે પહોંચી છે, કે તે સોઠા એક સિગારેટ પૂરી થતાં તેના જ હૂંઠામાંથી બીજી સળગાવીને લાગલગાટ તમાકુની ધૂણી ખેંચ્યા કરે છે. એટલે ગાંધીજીએ દારૂખંધીના નેટલો જ બાર તમાકુ પીવાની આદત બંધ કરવાની વાત પર મૂકવો જોઈએ.

વળી, બીજાં એક બહેન લખે છે કે, ગાંધીજી અને કેશિમની સરકારોએ આજમાલ સિનેમા જોવાની વધતી જતી રેવ પર વધારે ધ્યાન આપવું જોઈએ. આજે જુઓ તો સિનેમાની દિલ્લો ખતાવનારાં ચિત્રેટરો આપણા નવજુવાનોનાં ચિત્ત પર ખૂરી અસર કરી તેમને બમાકવાની જાણે કે, મોટી મોટી નિશાળો બની ગયાં છે. એ દિલ્લોમાં ખતાવવામાં આવતા પહેરવા ઓડનાના ઢંગ, સ્ત્રીને પુરુષોના ચેનચાળા, વાતચીતો અને ગીતોમાં હલકા પ્રકારના શુંમારો કંઈ સુમાર રહેતો નથી. અને તેથી નવજુવાનો અથવા જુવાનીની, હંમરમાં પ્રવેશ કરનારાં છોકરાઓ અને છોકરીઓ પર એની બહુ ખૂરી અસર થાય છે. જે પરિણામોના ડરથી કેશિમ દારૂખંધી કરવાની પોતાની ફરજ સમજે છે, તે જ કારણોસર તેણે આ દિલ્લો પર કાષ્ટ ને કાષ્ટ પ્રકારનો અંકુશ મૂકવો જોઈએ; કેમકે, તેમને જોવાથી ચડતા કેદની અસરનાં ફળ કાષ્ટ રીતે ઓછાં ખૂરાં આવતાં નથી. આપે (ગાંધીજીએ) આપની જિંદગી દરમ્યાન નહિ જેની દિલ્લો જોઈ હશે, પંડિત જવાહરલાલ પોતાની આત્મકથામાં લખે છે કે, મેં ફક્ત એક 'ટાકા' જોઈ છે ('ગાંધીજી સાથે મુલાકાત') દેશના બહુતો વિચાર કરતાં કરતાં મને કાષ્ટ કાષ્ટ વાર થાય છે કે, આપે બનેએ ધણી વધારે દિલ્લો જોઈ હોત તો કેવું સફળ કે મેકે તે જોવા પછી ખુસી આપ બને અને નેટલા ઉઘાડીને હો, તેટલા ન રહેત. આજે હવે ઇન્ટરિમ ગવર્નમેન્ટ એટલે કે વચમાળાની સરકારની સ્થાપના થઈ છે અને દેશના રાજવહીવટની લગભગ તેના સાચા દિતચિંતકોના હાથમાં આવી છે, ત્યારે આ જરૂરી બાબત ઉપર પણ તે સોઠા કંઈક ધ્યાન આપશે એવી આશા અમારે કેમ ન રાખવી ? "

સરકાર, આ બંધોએ પર નેટલું ધ્યાન આપી શકે, તેટલું જરૂર આપે અને તેમને નાબૂદ કરવાની નેટલી કેસિય કરી શકે તેટલી બંધી બેલાસક કરે. પરંતુ, સોઠાઓ સમજવું જોઈએ કે, સરકારની કે ગાંધીજી જેવા મહાત્માની ચક્રિયને જે અમુક મર્યાદા હોય છે.

દેશમાં સુધારવા જેવી અથવા નાબૂદ કરવા જેવી એ કોઈ બદી દેખાય, તે બધીને સુધારવા
 યા નાબૂદ કરવાની જવાબદારીનો બોલો એ બેને માથે નાખી દેવાથી બહુ ઓછાના ઇલાજ
 થઈ શકશે. મહાત્માઓની પાસે પણ લોકોને સમજાવતા રહેવાનો અને પોતાની જિંદગીનો
 નમૂનો તેમની આમળ રજૂ કરી તેમને આવી બધી બદીઓમાંથી બચાવવાની કેશિય કરતા
 રહેવાની, એ સિવાય બીજી કોઈ બહારની દંડની કે એવી શક્તિ કે સત્તા થોડી જ હોય
 છે ? અને હાથમાં હસ્તિ ધરાવતી સરકારો બહુ તો કડક કાયદાઓ બનાવે અને તેવી જ
 આકરી સજાઓ ઠેકઠે, બીજી શું કરે ! એ સિવાય આવી બાબતોને લગતો તેમની પાસે
 બીજો રસ્તોયે કયાં છે ? ખુદ લોકોના દિલમાં જૂરી આદતોથી દૂર રહેવાની અને સારે
 રસ્તે આગળ વધવાની જોરદાર ઇચ્છા અથવા સંકલ્પ પ્રગટ નથો થતો, ત્યાં સુધી ઉપર
 મણાવેલી મહાત્માઓનો અને સરકારની, એમ બંનેમાંની એક અથવા બંને શક્તિ સાથે
 મળીને પણ પૂરેપૂરું કામ આપી શકતી નથી.

સરકારી અંકુશો અથવા કાયદાની સજાઓથી સમાજમાં પેડેલી બદીઓનો નાશ
 કરવાની અથવા ઇનામો કે બદલાની લાલચ આપી લોકોને સારે રસ્તે ચડાવવાની વધારે-
 પડતી આશા રાખવી ફોક્સ છે. કોઈ પણ એક રિવાજ અથવા આદત જૂરી સાબિત થાય,
 તે પછી એ સોમાંથી એંશી યા નેવું ટકા લોકોને તે કોડે પડી ગયેલી હોય અને તે બધા
 તેને છોડવાને ખુશી ન હોય, તો કોઈ પણ કાયદો કુરિવાજ યા બદીને અટકાવવામાં કે
 બિટાવવામાં સફળ નહિ થાય. જે જૂરી રૂઢિઓ અથવા આદતોને વિષે સમાજના ધણા
 મોટા ભાગને એટલી ધૂણા થઈ ગઈ હોય કે, તેમને ખાનગી રીતે પોતાનાં બાળબચ્ચાં
 જગર ઘરડાંઓમાં પણ ચલાવી લેવાને તે તૈયાર ન થાય, તે જ જૂરી રૂઢિ અથવા કુટુંબોને
 રોકવામાં સરકાર અમુક હદ સુધી ફાવે છે. સમાજના માત્ર પાંચ કે છ ટકા લોકો એવા
 રિવાજો અથવા કુટુંબો આણુ રાખવાની હિંમત કરે, તો તેમની બાબતમાં સરકારનો કાયદો
 જરાબર કામ આપી શકે. અમુક હદ સુધી ચોરી એક આવી જાતનો ચુનો છે. ધણાખરા
 લોકો ચોરી કરનારને એમ ને એમ જતો કરવાને તૈયાર હોતા નથી. ચોર પકડાઈ જાય, તો
 લોકો જાતે જાતે તેને પોસિસને સોંપી દે છે. એટલે, ચોરીની બાબતમાં સજાનો કાયદો
 અમુક પ્રમાણમાં સાફ કામ આપે છે. પણ બીડી અથવા સિનેમાની ફિલ્મોની બાબતમાં
 લોકોનું વલણ આટલું કડક નથી. જલ્દી, સામાન્ય રીતે જણવાવળા, માઆપ અને તેમનાં
 બાળકો બધાં સાથે બેસીને બીડીની લડેજત હોય છે, જેમાં મળીને કવિતા નાટકો અને
 નોવેલો વાંચે છે. જેમાં મળીને સારી યા નગસી ફિલ્મો જોવા જાય છે. સાધુઓ અને
 બાવાઓના મંડોમાં મહાંત અને જગત, બન્ને ભેગા થઈને ગાંળે, તમાકુ વગેરેની ચલમો
 ફૂટે છે. બીડી પીવાથી થતા ત્રુકસાનને જરાબર જાણનારા દાકતરો પણ એકમાંથી બીજી
 ચેતાવીને બીડી યા સિગારેટ પીવાની આદતવાળા જોવાને મળે છે. આપણને બધાને આપણા
 બાહ્ય દોસ્તદારો માટે બીડી અગર સિગારેટનો બદોબસત યા વિવેક કહો, તો વિવેક
 કરવો પડે છે. અને કંઈ નહિ તો તે લોકો આપણા ઘરમાં આવીને બીડીના ધુમાડા કાઢે,
 તે ચલાવી લેવું પડે છે. જે ફિલ્મો અથવા વાર્તાઓને ખુદ માઆપ પોતાને જોવા જેવી
 માને, તેમને જોવાની લાલચમાંથી તેમનાં બાળબચ્ચાં બચે, એવી ફોક્સ આશા શે રખાય ?
 અને જાનો કે, એવા માઆપ પોતાનાં બાળકોને કહે કે, મોટાં થાઓ ત્યારે તમે એવી

ફિલ્મો જોએ, તો બાળકો પોતાના મનમાં માનતાં ચાલે કે જરૂર, આમાં કંઈ રહસ્ય છે ને. હિંમરનું બદાનું કાઢીને અમારાથી તે છુપાવવામાં આવે છે. પછી બાળકો વિચાર કરે છે. ખસ. આ તો આપણાથી જોયા વગર રહેવાય જ નહિ ? અને એ રીતે જે માહિતી અથવા જ્ઞાનથી તમે બાળકોને દૂર રાખવા ઇચ્છો છો, તેને જ તે બધાં બીજાં કોઈક અવગે રસતે મેળવે છે. અને ઘણું 'ખરું' તેનાં માઠાં ફળ બોમવે છે.

ત્યાં કોઈ રૂઢિ અગર કુટેવની બાબતમાં લોકો આ રીતે વર્તે, ત્યાં કાયદાનું કાણું વળતું નથી. આમજનતાના ધણા મોટા બાળે કુરિવાજને ખુદ પોતાના, પુરુષાર્થથી છોડી દીધો હોય, બહુ થોડા લોકો સ્વાર્થ, અગાન અથવા બીધી સમજના માર્ગો તેને વળગી રહ્યા હોય અને તેથી સામાન્ય લોકોને ખરેખર વેઠવું પડતું હોય, તે પછી તો કુરિવાજને કાયદાથી નાબૂદ કરવાની મામણી કરવી જોઈએ, કેમકે તે પછી જ તે કાયદો સફળ થાય.

અહીં એક બીજી વાત પણ સમજી લેવા જેવી છે. કેન્સિસી સરકારે પાસે આપણે એવી આશા રાખીએ છીએ કે, તે બધી સામાન્ય જનતાને મોટે બધી જાતની સારી સારી વાતોનો બંદોબસ્ત કરી આપે. આપણે યાદ રાખવું જોઈએ કે, નીતિ અનીતિની બાબતોમાં કેન્સિસી સરકારે લોકશાહી સરકારો છે, એટલે તેમનો રાજવહીવટ લોકોના મોટે બાળે ચૂંટલા પ્રતિનિધિઓ ચલાવે છે. એવી લોકશાહી 'સાધુશાહી' અથવા સન્તો કે એલિયસોનો રાજવહીવટ નથી બની શકતી. લોકશાહીમાં તે જ લોકો ચૂંટાળેને લોકોના રાજ ચલાવનારા પ્રતિનિધિ બને છે. જે આમજનતાના આચારવિચાર, લાગણીઓ, ગમા-અણગમા, લાગણીઓ અને શોખવાળા હોય છે, એટલું જ નહિ પણ તેમની જ હિમાયત કરવાવાળા હોય છે. અને તેમાંથી બહુ મુક્ત હોતા નથી. બહુ ખૂબ જોરથી અને ઘણી કુતેદ તેમ જ હોશિયારીથી એ બધી વસ્તુઓને દુનિયાની આગળ રજૂ કરવાની ચકિતવાળા હોય છે. આથી ધારાસભાઓ લોકોના રીતરિવાજ અથવા વિચારોમાં સુધારો કરવાનું કામ નથી જાળવી

એ કામ માખાપ, શિક્ષકો, ધર્મગુરુઓ સારા સારા લેખકો અને સારાં નું છે.

જેટલા પ્રમાણમાં આપણે સરકાર સામે જોઈને બેસી રહેવાની કુટેવ છોડી દઈએ, ટલા જ પ્રમાણમાં આપણે સ્વતંત્ર થઈ શકીએ. જેમ રસ્તા પર આડાં પડેલાં મોટાં ઝાડ અગર મોટા મોટા પથરાઓ બચાડેને આલા મૂકવામાં આપણે દાસીઓની મદદ લઈ શકીએ, તેવી જ રીતે આપણી મોટી મોટી મુશ્કેલી દૂર કરવાની બાબતમાં સરકારો જરૂર કામ આપી શકે. પરંતુ જેવી રીતે નાના નાના કાંકરા, રોડાં અથવા તણખલાં વીણવાનું કામ માણસને જાતે જ કરવું પડે છે, તેવી રીતે દેશની પ્રગતિના માર્ગને પૂરેપૂરો સાફ કરવાનું અને તેના પર રચનાત્મક કામેની ઈમારતો બિની કરવાનું કામ આમજનતાએ પોતે જ કરી લેવાનું છે.

—કિશોરલાલ ઘ. મરાઈવાળા

ટીપ્—આ લેખ યાજ્ઞાના શિક્ષકો તેમ જ પુસ્તકાલયોના વ્યવસ્થાપકો વાંચે અને વિચારે— યાજ્ઞા અને પુસ્તકાલય બંને ધર્મમંદિરો જેટલા પવિત્ર સ્થળો છે, ત્યાંથી લોકો સરકાર જેવે છે. બીડી તબાકુ સંસ્કાર બધે થયો જોઈએ. જેમ જેમ લોકો પોતાના દેવમંદિરોમાં જતાં બીડી પીધી હોય તો મોટું ખમાણી સાફ કરી પછી જાય છે તેમ આ સરસ્વતીમંદિર મોટે પણ થવું જોઈએ. તા ૭-૧-૪૭. પ્રેક્ષ

શાહાલાલ અંબાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ

મંત્રી, કલેસ, મદાસ પુસ્તકાલય મંડળ—

આવતા માસની કાર્યદિશા

- ૧ તા. ૧૫-૩-૪૭ સુધીમાં પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળમાં આવેલાં બજેટ તથા લોક મહત્વનાં વર્તમાનપત્રો તા. ૧૬-૩-૪૭ થી શરૂ થયે; તે પછીથી આવેલાં બજેટ તથા લોકમહત્વ માટે કંઈ વ્યવસ્થા થઈ શકશે નહિ.
- ૨ પુસ્તકો મોકલવાનું કાર્ય 'આલુ સાલે શરૂ થઈ ગયું' છે એ લોકમહત્વ જમાં થવા પ્રમાણે અને અમે કરી આપેલી વ્યવસ્થા પ્રમાણે મંડળ મોકલશે. અંદાજપત્રમાં જે પુસ્તકાલયોએ, "યાદી હવે પછી મોકલીશું" એમ જણાવ્યું હોય તેઓ યાદી એક માસમાં મોકલી આપે; નહિ તો ખાતાએ પસંદ કરેલાં પુસ્તકો મળશે. માટે તમારું અંદાજ ભેદને ખાતરી કરો. ગઈ સાલનાં પુસ્તકો ન મળવાથી યાદી બાકી રાખી હોય અને હજીયે પુસ્તકો ન મળ્યાં હોય તો બન્ને સાલ માટેની રકમથી બેવડી યાદી મોકલો.
- ૩ તમારા પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો વિષયવાર ગોઠવો. અને વ્યવસ્થા સારી રાખી કબાટ પર દે આબુબાલુ ગંદકી હોય તે દૂર કરો.
- ૪ કમી કરવા પાત્ર વધુ પુસ્તકો મોટા જયામા તમારાં કબાટોમાં ખરડાયાં હોય તે કમી કરાવવા મે. થી તળવીજ કરો.
- ૫ બ્લ્યમંડળો ચોતાવું કાર્ય વ્યવસ્થિત કરે અને જ્ઞાનપ્રચારના કાર્યમાં ચોતાનો ફાળો આપે.

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય

સાંવર્ણનિક પુસ્તકાલય શાખા

સૂચના નં. ૬ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

રાજકોટથી પ્રગટ થતું 'નવભારતી' અઠવાડીક ખરીદવા લલામણુ

રાજકોટથી હાલમાં 'નવભારતી' નામનું અઠવાડીક પ્રસિદ્ધ થવા લાગ્યું છે. તેના સંસ્થાપક શ્રીમદ્ પ. પ. પૂજ્યપાદ જમદગ્નિયુ શ્રી શારદાપીઠાધીશ્વર શ્રીમદ્બંકરાચાર્ય ૧૧૦૮ સ્વામી શ્રી અભિનવ સમિત્યદ્વાનંદ તીર્થજી, દ્વારકા, હોષ સદર અઠવાડીકમાં હિન્દુધર્મ, સંસ્કૃતિ અને ઇતર પોષક વિચારો હોય છે. જે પુસ્તકાલયોને તે શરૂ કરવા ઇચ્છા હોય, તે સદર અઠવાડીક તરફ તેનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૬ મોકલી ચાલુ કરે એવી અમારી ભલામણ છે.

પ્રકાશનસ્થાન:—નવભારતી કાર્યાલય, ગોંડલ રોડ, રાજકોટ (કાઠિયાવાડ).

વડોદરા,
તા. ૩૦-૧-૪૭ }

પ્ર. સં. પરલોકર
અ. મદદ. વ્યવસ્થાપક.

બહેરાત અંક ૨ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

પુસ્તકોની ભલામણ

પુસ્તકનું નામ	લેખક અથવા પ્રકાશકનું નામ	કિંમત
૧ હિંદમાં યુદ્ધોત્તર ઈશ્વરશ્રીનો ઉત્કર્ષ (સાન્નિધ્ય યોજનાનો અનુવાદ)	ગદુલાલ:ગો. ધુન્ડુ. વ. સોસામટી અમદાવાદ	૧-૦-૦
૨ પં. ભમવાનલાલ ઇન્દ્રજીનું જીવનચરિત્ર	"	૧-૦-૦
૩ Economics of Khaddar	Gregg Richard B.	૨-૦-૦
૪ Gita According to Gandhi	Mahadeo Desai Navajivan Pub. H. Ahmadabad	૪-૦-૦
૫ હિન્દ સ્વરાજ્ય	ગાંધી મો. કા.-નવજીવન પ્ર. મંદિર અમદાવાદ	૦-૧૨-૦
૬ ગોતા ઘનિ	મથુરાળા કિ. ધ-નવજીવન પ્ર. મંદિર અમદાવાદ	૦-૧-૦
૭ ઈશુ લિસ્ટ	"	૦-૧૪-૦
૮ હિન્દુસ્થાની ચાલપાટાયત્રી	"	૦-૧-૦
૯ આપણા સરદાર	ધુવ, પુરાતન (હંસ પ્રકાશન)	૧-૦-૦
૧૦ અમ્બ-સાન્ન	પટેલ જીવગાન ભેચર-લે. રે. દેવરાજઆ	૦-૧૨-૦
૧૧ ગુર્જરનરેશ શ્રીમંત પ્રતાપસિંહ આયકવાડ	સં. નરવણે, કે. એન-ત્રિવેદી, એમ. એમ. વડોદરા.	૨-૦-૦

વડોદરા,
તા. ૭-૨-૪૭ }

પ્ર. સં. પરલોકર
અ. મદદ. વ્યવસ્થાપક.

માર્ચ-૧૯૮૭

નં. ૧૭ મે

ગ્રંથ સંગ્રહ

સાહિત્યસંદેશ અવનુ	૬૩૧
ભિંદાની પર અક્ષર સંદેશાવર્તી પુસ્તકો	૬૩૭
દિ દના અર્થોચીન સાહિત્યનો ઉદ્ય અને વિકાસ	૬૩૮
વાચન નોંધ	૬૪૦
પાછા મદાવના સાર, પુસ્તકાલયોના	
મત્રી ભાષ્યોનુ સમેયન	૬૪૪
આશુરમા મદાન પુ પરિષદ ૬૬ અધિવેશન	૬૪૬
પુસ્તકપરિચય	૬૪૧
નવીન શાન	૬૪૫
પુસ્તકાલય નોંધ	૬૪૧
વ રા પુ મદાની અદેશન ન. ૩	૬૪૧
પુસ્તકાલયોની તપાસણી	૬૪૧

સામગ્રિક દોહન

દેવદાસ એનિદારિક પ્રસંગો	૬૬૩
શિક્ષકો સાથુ કર્તવ્ય	૬૬૫
કારી વિદ્યાધી	૬૭૩
સાકશના વહેંચાથી આઠ અને ખોરાક	
જનાવવાના મતા અખતાર	૬૭૮
કયા કારણોને લઈ શિક્ષક પછો મને	૬૭૯
શિક્ષકો નહિ અમવા મારેના કારણો	૬૭૯
સરિતાસ રૂતિ	૬૮૦
પુસ્તકાલય ખાતાની સૂચના, ૭૦	૬૮૨

• નારિક • ના. ૧૪

દેવદાસ એનિદારિક પ્રસંગો

પરિષદ નં. ૫-૭-૭૦

• દેવદાસ એનિદારિક પ્રસંગો • નં. ૧૪

• અધ્યક્ષશ્રી :

તંત્રી :

વાયલુભાઈ મારલુભાઈ અમીન (બી. કોમ)

અધિભાઈ પ્રભાકર બાલ,

મત્રી, પુ. સ. સ. મંડળ સિ.

વિ

જાલ રાહિય

ખાલ રાહિય

પુસ્તકાલયના વાંચનારાઓ! મારે-સરતી અમલ્ય તક

કિંમતે

(૧) કવિ કાલીકાસની આજ્ઞાપત્રો:

(પુસ્તક-ચિત્રો, મોટા ટાઇપ) કિંમત રૂ. બાદી, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૨) મામાનું ઘર કેટલે? (કુદરતિનો મોટા ટાઇપ) કિંમત રૂ. બે, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૩) જેલાડી : કિંમત રૂ. ત્રણ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૪) કુમારકથાઓ : કિંમત રૂ. ત્રણ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૫) છુદ્ધિનો આકાશ : કિંમત

આ વીસ પુસ્તકોની છટક કિંમત રૂ. ૩૫ ૮-૦-૦ સાક્ષીપત્રીસ તથા વી પી ખર્ચ રૂ. ૩૫ ૮-૦-૦ સાક્ષીપત્રીસ રૂપિયામાં લિટરેચરના કોઈ પણ ગ્રામમાં અમારે ખર્ચે પેર બેઠાં મોકલવામાં આવશે આ સેલના પુસ્તકો રૂ. ૩૪-૦-૦ મોકલવામાં આવશે.

રૂ. સવાળે, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૬) ભદ્રકર્મ ચક્રી : કિંમત રૂ. ત્રણ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૭) જયજીવનરાત : કિંમત રૂ. સવા, વી. પી. ખર્ચ ૫ આના.

(૮) રા નવધણ : કિંમત રૂ. દોઢ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૯) બીરબલની ચિત્રમય આલેખ : કિંમત રૂ. ત્રણ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૧૦) કીકું ચાને વીંટીની શોધમાં : કિંમત રૂ. બે વી. પી. ખર્ચ

રૂ. ૩૫ ૮-૦-૦ સાક્ષીપત્રીસ તથા વી પી ખર્ચ રૂ. ૩૫ ૮-૦-૦ સાક્ષીપત્રીસ રૂપિયામાં લિટરેચરના કોઈ પણ ગ્રામમાં અમારે ખર્ચે પેર બેઠાં મોકલવામાં આવશે આ સેલના પુસ્તકો રૂ. ૩૪-૦-૦ મોકલવામાં આવશે.

૬ આના

(૧૧) બાદલીનો યુધ્ધ : કિંમત રૂ. ત્રણ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૧૨) કુલુબા કાંકડાના પરાક્રમે : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. સવા, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૧૩) અગુરે સુખલુ : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. દોઢ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૧૪) બરફનું રણ : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. બે, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના

(૧૫) આદમ મીયા : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. ૧-૪-૦, વી. પી. ખર્ચ ૫ અથવા આના.

(૧૬) પુરાણની વાર્તા : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. દોઢ, વી. પી. ખર્ચ ૬ આના.

(૧૭) સમર્થ રામદાસ કિ. ૦-૬-૦

(૧૮) વિજય વાણી કિ. ૦-૬-૦

(૧૯) રાસ કોકિલા: કિ. ૦-૭-૦

(૨૦) પાંચલ બાળે કિ. ૦-૭-૦

આ ચાર પુસ્તકોના રૂ. ૧-૧૦-૦

વી પી ખર્ચ ૬ આના બુક

(૨૧) આદમ મીયા : (પુસ્તક-ચિત્રો સાથે) કિંમત રૂ. ૧-૪-૦,

વી. પી. ખર્ચ ૫ અથવા આના.

વી. પી. થી મંગાવવા મારે છુટું જ લખો - એન. એમ દક્કરની કું.

બુકસેનર્સ - પાંચલસર્સ, ૧૪૦ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ મુંબઈ ૨.

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

સંસ્કૃતમાં જેવી રીતે રામાયણમાં રામનું ચરિત્ર મળી આવે છે તેમ કૃષ્ણનું ચરિત્ર એક જ પુસ્તકમાં સંપૂર્ણપણે મળી આવે તેવું પુસ્તક સંસ્કૃતમાં નથી, તો પછી હિંદીમાં તેવું પુસ્તક ન હોય તેમાં આશ્ચર્ય પામવા જેવું નથી આ ખોટા પૂરી પાડવાના પ્રયત્ન પડિત દારકપ્રસાદ મિશ્રે પોતાના પત્રમાં રચેલ પુસ્તક 'કૃષ્ણાયન' મા કયો છે. ડૉ. રાજેન્દ્ર-પ્રસાદે આ પુસ્તકની પ્રસ્તાવના લખી છે.

કારાવાસમાં જન્મ પામેલ એ વિભૂતિની જીવનકથા પણ જોઈમાં જ લખાયેલ છે. જોઈમાં આગેવાનોએ લખેલ પુસ્તકોમાં આથી એક મુંદર ઉમેરો થાય છે. લખનીની હિંદી વિશ્વભારતી ઓફિસે એક હળવર પાનાનું આ પુસ્તક બાર રૂપિયાની કિંમતે પ્રમટ કર્યું છે.

૧૯૧૯ માં પારિસની સુવેદ પરિષદ વખતે મળેલા ગુરૂરો વિલ્સન, ડેવીડ હોલ્ડ ન્યોર્સ અને કલેમન્ટોની વચ્ચેની વાતચિતનો સત્તાવાર અહેવાલ છ ભાગમાં યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સના સ્ટેટ ડિપાર્ટમેન્ટ તરફથી બહાર પાડવામાં આવેલ છે. સત્તાવીસ વર્ષો સુધી આ નોંધ ખાનગી રાખવામાં આવી હતી.

કાનડી ભાષાના નાટ્યમેષક ત્યાગરાજ પરમશિવ કૈલાસમનું સાઠ વર્ષની ઉંમરે મૃત્યુ થતાં હિંદના સાહિત્યને એક જગેરો ફટકો પડ્યો છે. શ્રી. કૈલાસમ ક્રાંતિકારી નાટ્ય-લેખક હોઈ કચ્છીટક સાહિત્યના ઇતિહાસમાં તેમનું નામ સુવર્ણોક્તિ વડે લખાશે.

તે રચનદ્રષ્ટા હતા. પોતાના રચનની સિદ્ધિ અર્થે તેમણે ખૂબ મહેનત કરી હતી. કાનડી ભાષામાં લગભગ ૨૫ નાટકો લખવા ઉપરાંત એમણે થોડાં અંગ્રેજી નાટકો પણ લખ્યાં હતાં. અંગ્રેજી નાટકો પૈકી 'પર્પોઝ' (Purpose) 'ફુલ્ફિલમેન્ટ' (Fulfillment) 'બર્ડન' (Burden) અને 'કર્ના' (Karna) વધારે જાણીતા છે.

તેના મૃત્યુથી કાનડી ભાષાને એક વિરલ વિદ્વાનની ખોટ પડી છે. જો તેઓ થોડું વધારે જીવ્યા હોત તો તેમણે વધારે સાહિત્યકૃતિઓ આપી હોત.

ન્યુયોર્કના આર્કાઇવિષ્ટ કાર્ડિનલ ક્રાન્ડિસ રોલેમને પોતાની આગામી નવલકથા

‘ ધી ફાઉન્ડલિંગ ’ (The Foundling) ના ફિલ્મના હકો એપલ ફિલ્મ્સ ઇન કોરપોરેશનને ૧૨૦,૦૦૦ ડોલર (લગભગ ૩૯૦,૦૦૦ રૂપિયા) માં વેચી નાખ્યા છે.

ન્યુયોર્કમાં સેન્ટ પેટ્રિક્સના દેવળના પત્રધિયા પર ત્યજાયેલ એક અનાયની વાત આ નવલકથામાં આવે છે.

યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સ (અમેરિકા) માં ૧૯૪૬ નું ૧૧^{મું} પુસ્તકપ્રકાશન માટે મદાન હતું. લગભગ ૭,૫૦૦ પુસ્તકો પ્રગટ થયાં હતાં. તેમાં ૧૫૦૦ વાર્તાનાં પુસ્તકો, ૩૦૦ ઇતિહાસ તથા ૪૦૦ જીવનચરિત્રોનો સમાવેશ થયો હતો.

નવાં પ્રગટ થયેલ પુસ્તકો પૈકી, દસ સમાધાયકે ૭૧ પુસ્તકોને શ્રેષ્ઠ ગણાવ્યાં હતાં. આ યોજના ન્યુયોર્ક ટાઇમ્સે કરી હતી, દરેક જગ્યાએ પોતાની માન્યતાનાં દસ શ્રેષ્ઠ પુસ્તકોનાં નામ આપવાનાં હતાં, કોઇપણ એક પુસ્તકને દશે જગ્યાની સંમતિ મળી નહોતી.

*મદારાષ્ટ્રના પ્રાચીન સંત સાહિત્યના લેખક અને પ્રખ્યાત વિદ્વાન સ્વ. એલ. આર. પાંચાલકરના રમરણાયે પ્રગટ થનાર મંથ મોટેની કમિટીના મંત્રીએ ફંડ માટે અપીલ બહાર પાડી છે. શ્રી. પાંચાલકાર ૧૯૪૧ ના નવેમ્બરમાં નાસિક ખાતે મૃત્યુ પામ્યા છે. આ મંથ ત્રણ ભાગમાં પ્રગટ કરવામાં આવશે.

સત્વર્ષી મહોત્સવ સમિતિ તરફથી મરાઠી રંગભૂમિ તથા નાટકોનો એક ઇતિહાસ પ્રગટ થનાર છે તે મરાઠી સાહિત્યમાં અનોખો મંથ થશે તેમ લાગે છે. તેના જુદા જુદા વિભાગો જુદા જુદા પ્રસિદ્ધ લેખકોને સોંપવામાં આવેલ છે. તેના મુખ્ય તંત્રો પ્રો. એસ. એન. બનદટીએ મરાઠી રંગભૂમિના પ્રેમીઓ પ્રત્યે અપીલ બહાર પાડીને, મદારાષ્ટ્રની નાટક દંપતીઓ, નાટક લેખકો તથા પાત્રો સંબંધી શક્ય હકીકત મોકલવા વિનંતિ કરી છે.

*કલદહીના અત્યારના મદારાજના સ્વ. પિતાના રમરણાયે રચાપવામાં આવેલ મન્મોહન સાહિત્ય સમિતિએ, બદોનપુરના શ્રી નીલકંઠ રચને તેના શ્રેષ્ઠ ઉડીયા પુસ્તક ‘ સીતા પ્રેમ તરંગિણી ’ માટે ૧૦૦૦ રૂપિયાનું પારિતોષિક આપ્યું છે. આ પારિતોષિક માટે ઉડીયા લેખકોએ બત્રીસ લખાણો મોકલ્યાં હતાં. લખનારે પોતાના નામ માટે સંચા વાપરવાની હતી. પરીક્ષકોમાં ઓરીસાના આગલા પ્રધાન પંડિત ગોદાવરી મિશ્ર, રાય બહાદુર ચિંતામણિ આચાર્ય તથા શ્રી. કે. સી. પનીમહી હતા.

એ વર્ષે કલદહી પારિતોષિક શ્રેષ્ઠ નાટક માટે આપવામાં આવ્યું હતું. આવતા વર્ષે મદારાજ શ્રેષ્ઠ કવિત્વ દ્વારા માટે તે હિનામ આપવાના છે.

‘ ધેન કનાલના રાજકવિ મગનાય વડનેના અદારમી સહીના ઉત્તરાર્ધમાં યથ ગયા. તેના ‘ સમર તરંગ ’ માં ધેન કનાલના રાજ અને મદારાજો વચ્ચેના મદાયુદ્ધ સંબંધી યજ્ઞો કાવ્યો છે. ઉડીયા સાહિત્યમાં આ પુસ્તક અદ્ભુત છે. આ પુસ્તકને જોઈએ તેટલી

પ્રસિદ્ધિ મળી નથી તે શોચનીય છે. જો તેનું અંગ્રેજીમાં ભાષાંતર થાય તો તેનો ખૂબ પ્રચાર થાય...રાજકવિ ઉડિયા ગેઘના ખરા સ્થાયક હતા.

*ભાષાંતર તથા અનુવાદોની બાબતમાં સિંધી સાહિત્યે ખૂબ પ્રગતિ કરી નથી. પણ આ બાબતો ધીમે ધીમે દૂર થતી જાય છે. સ્વામી કાવંએ ગીતા ઉપનિષદો તથા બીજાં શાસ્ત્રોને પોતાના કાવ્યમાં ઉતાર્યો છે. સિંધ હૈદરાબાદના એક યુવાન ખાલિલે 'વાઝમદ'નું સિંધી ભાષામાં ભાષાંતર કર્યું છે. આ યુવાને વિદ્યાનના સંજોશનોને અંગે સિંધી ભાષામાં પ્રાચીન વેદની ભાષાના સંબંધોની વિશત મળી આવે છે. એક નકશામાં તેણે ઋગ્વેદના જે શબ્દો સંસ્કૃતમાં વપરાતા નથી પણ અત્યારની સિંધી ભાષામાં મળી આવે છે તે બતાવ્યા છે.

*રામાયણ, મહાભારત, ગીતા અને ભાગવતનાં સિંધી ભાષામાં ભાષાંતર થયાં છે. પ્રો. જેઠમલ પરસરામ કહે છે કે સિંધી ભાષાના શબ્દોમાં ૮૦ ટકા સંસ્કૃત છે અને હિંદની બંધી ભાષાઓ પૈકી સિંધી ભાષા સંસ્કૃત સાથે વધારે સામ્ય ધરાવે છે. મુસ્લીમ કવિ શાહ લતીફે પોતાના ૨૦,૦૦૦ શબ્દોના કાવ્યમાં ૧૨,૦૦૦ સંસ્કૃત શબ્દોનો ઉપયોગ કર્યો છે.

સિંધના હિંદુઓ યુરુ નાનકના ન્યુસ્ટ અનુયાયીઓ છે અને તેઓ ગીતા અને બીજાં હિંદુ શાસ્ત્રના પુસ્તક કરતા અંધસાહેબનો વધારે અવગણ કરે છે. એક આધુનિક વિચારકે એવી રીત કરી છે કે સિંધી હિંદુ, હિંદુ કરતાં વધારે શીખ અથવા સૂફી છે. અને સિંધમાં હિંદુત્વ, શીખધર્મ તથા સૂફીવાદનું મિશ્રણ છે. જો કે હિંદુ શબ્દ 'સિંધુ' પરથી નીકળ્યો છે અને હિંદુ સંસ્કૃતિનું ઉત્તમસ્થાન સિંધુની ખીણમાંથી છે, હતાં સિંધ દેશ અત્યારે હિંદુધર્મ તથા સંસ્કૃતિનું વિશુદ્ધ સ્વરૂપ બાળે જ બતાવે છે.

સિંધનો શરૂઆતનો ઇતિહાસમય ચચ નામા આઠમી સદીમાં અરબી ભાષામાં લખાયો હતો.

*તામિલ સાહિત્યના વિકાસ માટે મદ્રાસમાં લાન્ડેનરમાં રજાપરામાં અરવેલ મંડળે નીચેના વિષયો માટે બોલામાં બોલી ૫૦૦) રૂપિયાની કિંમતનાં પારિતોષદો આપવાનું જાહેર કર્યું છે:—કાવ્ય, નિમલ, નવલિકા, નવલકથા, નાટકો, બાલસાહિત્ય, વિજ્ઞાનિક તથા ટેકનિકલ વિષયો.

આરબ લીગની સાંસ્કૃતિક કમિટીના નિર્ણય મુજબ જન્મતનાં સો ગ્રેજી પુસ્તકોનું અરેબીકમાં ભાષાંતર કરવાનું છે.

સો અંશેની યાદી તૈયાર કરવા માટે એક વિશિષ્ટ કમિટી નીમવામાં આવી છે.

બાલસાહિત્ય પ્રકાશન મૂલ્યે ૧૯૪૬માં બાળકો તથા બાળાઓ માટે રશિયામાં નેનું લાખ પુસ્તકો પ્રગટ કર્યો હતાં. ૧૯૪૭માં આ આંકડો એક કરોડ વીસ લાખ પર પહોંચશે.

આવતા ઓગસ્ટ માસમાં અલ્વર ખાતે સંસ્કૃત વિદ્યાપીઠની સ્થાપના થવાની છે. આ વિદ્યાપીઠને ગાંધીજીના આશીર્વાદ મળી ચૂક્યા છે.

અલ્વરના મહારાજાએ આ વિદ્યાપીઠને દસ લાખ રૂપિયાનું દાન કર્યું છે. તથા વાર્ષિક ૫૦,૦૦૦ રૂ. આપવાનું વચન આપ્યું છે.

આમા વિશ્વવિદ્યાલયના ઉપકુલપતિ ડૉ. એન.પી. અસાના તેના પહેલા ઉપકુલપતિ થશે. આ વિદ્યાપીઠ બનારસ હિંદુ વિશ્વવિદ્યાલયના ધોરણે કામ કરશે.

★

કવિસમ્રાટ કાલિદાસે જ્યાં રહી પોતાનું અદ્ભુત કાવ્ય મેઘદૂત લખ્યું તેમ મનાય છે તે રામગિરિ (અથવા રામટેક) નામપુરથી થોડા માઇલોનાં અંતરે આવેલું છે. એટલે નાગપુરમાં કાલિદાસ સ્મારક સમિતિની સ્થાપના થાય તે બહુ યોગ્ય ગણાય. નાગપુર વિશ્વવિદ્યાલયના આગલા ઉપકુલપતિ ડૉ. ટી. જી. કેદાર, જરિટસ ડબ્લ્યુ. આર. પુરાણિક, મહામહોપાધ્યાય વી. વી. મીરાશી તથા બીજા આગેવાનોએ રૂ. ૨૫,૦૦૦ ના ખર્ચે રામગિરિમાં એક સ્મરણસ્થળ ઉભો કરવાનું નક્કી કર્યું છે.

કાલિદાસને જિંદગી શેકરપીચર કહેવામાં આવે છે. પરંતુ શેકરપીચરના દેશવાસીઓએ તો વધો પહેલાં, તેના જન્મસ્થાનમાં તેનું બબ્બે સ્મારક બાંધ્યું કર્યું છે એટલું જ નહિ પરંતુ તેની આસપાસ એક સંમેદસ્થાન તથા પુસ્તકાલય બાંધાવ્યું છે. ત્યારે આપણે કાલિદાસને શેકરપીચર કરતા મહાન ગણવા છતાં, વાતો ક્યાં સિવાય કર્યું થે કર્યું નથી. એટલે નામપુરને આ માન પહેલું ખાટી જવા માટે અભિનંદન ધરે છે.

★

રશિયામાં પહેલવહેલું હાપેલ વર્તમાન ધન ૨૪૪ વર્ષ પહેલાં પ્રગટ થયું હતું. જે હાપવાનો હુકમ પહેલાં પીટરે કર્યો હતો. પહેલાં અંકના પ્રકેશ તેણે વાંચ્યાં હતા અને ત્યાર પછીના અંકો માટે તેણે લેખો મોકલ્યા હતા. તેણે કરેલ સુધારાવધારાવાળા કેટલાક અંકો હજુ સાચવી રાખવામાં આવ્યા છે.

★

ઇ. સ. ૧૩૦૦ માં ફ્રાન્સેરકે પેટ્રાર્કોએ લખેલ 'દ. આફ્રિકા' નામના ચીઠમો સદીના કાવ્યની દસ્તખત યુદ્ધસમયમાં ટ્રિએસ્ટના મ્યુનિસિપલ પુસ્તકાલયમાંથી મોરાઇ મર્ષે હતી તે ન્યુજર્સીના યુનિયન ટાઉનમાં મળી આવી છે.

એન્સાન્યુસ એન્સાનીનો ન્યુયોર્કનો ખબરપત્રી જણાવે છે કે 'દ. આફ્રિકાની દસ્તખત અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટમાં ૭વીસ વર્ષની ઉંમરનો એક અમેરિકન સૈનિક લાવ્યો હતો.' છટસિમાં યુદ્ધના છેલ્લા સપ્તાહમાં મેઈ અગ્નિયા માણસ પાસેથી તેણે ૨૦૦ સિગારેટના બદલામાં એ લીધી હતી.

★

૧૯૮૫ ના ઓગસ્ટની રાત્રીને શોમવારે મનુષ્યના ઇતિહાસમાં એક નવા યુગનો આરંભ થયો કહી શકાય. વર્ષોના સંશોધન અને અખતરાઓ પછી-પાછલી ભૂમિકામાં આ

અમેરિકામાં કરવામાં આવ્યા હતા—જુદા જુદા રાષ્ટ્રોના વૈજ્ઞાનિકોએ અભ્યાસક્રિયા પર મનુષ્યોના કાષ્ઠ શોધો કાઢ્યો અને તે દિવસે માણસે તેમનો ઉપયોગ કર્યો. કહેનાય છે તેમ ધણી વૈજ્ઞાનિકોના વિરોધની ઉપરવટ જઈને, અમેરિકાના મુદ્દ ખાતાના અધિકારીઓના નિર્ણય મુજબ હિરાશિમા પર અણુ બોમ્બ ફેંકવામાં આવ્યો. તેના સીધા પરિણામે લગભગ ૬૦,૦૦૦ જાપાની સ્ત્રી, પુરૂષો તથા બાળકો મૃત્યુ પામ્યા અને એક લાખ ધાયલ થયાં. અને અઢી લાખ માણસોની વસ્તીવાળા આખા શહેરનો વાવાઝોડા તથા અગ્નિથી લગભગ આખા શહેરનો નાશ થયો. આડકતરા પરિણામરૂપે, થોડા દિવસો પછી જાપાને, પરાજય સ્વીકાર્યો અને બીજા વિશ્વયુદ્ધનો અંત આવ્યો.

પહેલા અણુબોમ્બના પરિણામે થયેલ નુકસાનની બહુ જ થોડી તથા ખાતરીદાયક ખબર મળીતી. સુધી પચ્ચિમના વાંચકોને મળી હતી. વિદ્વાને મનુષ્યના હાથમાં જે નૂતન અદ્વિત્ય શક્તિ અર્પી હતી તે વિષે યુરોપ તથા અમેરિકામાં લાખો શબ્દો લખાયા હતા. તેમાં કુદરતના આ મહાન બેદના આવિષ્કાર સંબંધી અખતરા તથા સંશોધનનાં વર્ણનો હતાં. અવળા શસ્ત્રે મનુષ્યના ભાવિ માટે જે પ્રત્યેક ઉપરિચિત કર્યો તેની ચર્ચા હતી. બોમ્બના નીતિશાસ્ત્ર સંબંધી પણ ઉમ ચર્ચા ચાલી હતી.

૧૯૪૬ના મે માસમાં 'ધી ન્યુયોર્ક' નામના પત્રે હિરાશિમામાં ખરેખર શું બન્યું હતું તે જાણવા માટે પત્રકાર તથા લેખક જર્જન હર્સોને દૂર પૂર્વમાં મોકલ્યો. આ આક્રમકી બંધારી જનારાઓને તેણે મળવાનું હતું; તેઓએ શું જોયું, અનુભવ્યું તથા વિચાર્યું તેનું વર્ણન કરવાનો ચલન કરવાનો હતો; તેમના શહેરનો, તેમના જીવનનો, તેમના ગૃહનો, આશાનો તથા મિત્રોના નાશનો તેમના મનથી શું અર્થ થતો હતો. હંકમાં મનુષ્યના દુઃખરૂપે બોમ્બની કેટલી ક્રોધપ્રતિપક્ષ હતી. તેણે એક મહિના સુધી ત્યાં રહીને નજરે જોનારાઓ પાસેથી હકીકત મેળવી. કબજે ધરાવનાર અધિકારીઓ પાસેથી તો તેને કંઈ મદદ મળી નહોતી. ૧૯૪૬ના ઓગસ્ટની ૩૧મી તારીખે હર્સોની વાતને જાહેરમાં મુકવામાં આવી. 'ન્યુયોર્ક' ની કારકીર્દીમાં પહેલી જ વખત એવો અંક નીકળ્યો કે તેમાં હર્સોની ૩૦,૦૦૦ શબ્દોમાં લખાયેલ વાત તથા જાહેરખબરો સિવાય બીજું કંઈ નહોતું.

પહેલાં તો 'ન્યુયોર્ક' નો વિચાર આ વાત કમચ છાપવાનો હતો પરંતુ પ્રેરણાની એક ક્ષણે તંત્રીઓને લાગ્યું કે આખી વાત સાથે જ પ્રગટ કરવી જોઈએ અને તેઓએ આખા એક અંકમાં વાત આપવાનો નિર્ણય કર્યો દર દિવસ સુધી હર્સોએ લખ્યા જ કમ્યું અને તે કટકે કટકે મુદ્રકોને વાત આપતો ગયો. આ વાતનું શું થવાનું છે તેની કંઈપણ ખબર ન્યુયોર્કની ઔદિસમાંથી બહાર પડી નહિ. ૩૧મી ઓગસ્ટે વર્તમાનપત્રના હંમેશના રૂપરંગમાં, આ ઐતિહાસિક વાત બહાર પડી અમેરિકાના પત્રકારિત્વના ઇતિહાસમાં ખૂબ સનસનાટી મચી રહી. પ્રગટ થયા પછી થોડાકે કલાકોમાં નકલો ખપી ગઈ, અમેરિકાનાં બીજાં પત્રોમાં વાતોને કમચ: છાપવાની રજા માટે અરજીઓ આવવા લાગી. આ પત્રોમાં ન્યુયોર્કના 'હેરલ્ડ ટ્રિબ્યુન', 'વોશિંગ્ટનના પોસ્ટ', ચિકાગોના 'સન' અને બોસ્ટનના 'ગ્લોબ' નો સમાવેશ થતો હશે. અમેરિકન ઔદકારક કંપનીએ ચાર દક્ષતામાં તેનો સંક્ષિપ્ત સાર વાયુપ્રવચન દ્વારા કહ્યો. યુનાઈટેડ સ્ટેટસના પ્રત્યાસ વર્તમાનપત્રોને આ

વાત કટકે કટકે છાપવાની પરવાનગી મળી. આ વાતવાળાં 'ન્યુયોર્કર'ના અંકની એક હજાર નકલ આદમટ' આઈન્સ્ટીને મંગાવી હતી. હિટલરના વર્તમાનપત્રો તથા પ્રેસ સીન્ડીકેટોએ પુનર્મુદ્રણના હક્કો તારથી માગ્યા. પણ ન્યુયોર્કરના કારોગારી અધિકારીઓએ નક્કી કર્યું કે, કંઈ કાપ મૂકવો ન જોઈએ અને હિટલરનાં કામગીરી માધ્યમથી હોઈ વર્તમાનપત્રમાં સંપૂર્ણ પ્રકાશન કરવું અશક્ય હતું.

પેગ્ગિન ગ્રંથમાળામાં તેની અડીલાખ નક્કો બહાર પાડવામાં આવી છે.

યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સના રાજધાનીના શહેરના પત્રકારિત્વનો એક મહાન અખતરો નિષ્ફળ અથો છે, કેમકે ન્યુયોર્કરના સામયિક પી. એમ. (P. M.) ને પહેલી જ વખત જાહેર-ખબરનો સ્વીકાર કરવો પડ્યો છે. સાડાછ વર્ષના તેના અસ્તિત્વમાં તંત્રી ખાતાની સંપૂર્ણ સ્વતંત્રતા જાળવવા ખાતર માત્ર ફેલાવામાંથી મળતી આવક પર તેણે આધાર રાખ્યો હતો.

તેને આર્થિક મદદ આપનાર માર્સલ ફીલ્ડ ત્રીજાએ સગમગ આળીશ લાખ ડોલર ખચ્ચો. પછી તે પત્રને આ નિષ્ક્રય પર આવવું પડ્યું છે. તેણે એવી આશા રાખી હતી કે ફેલાવો એટલી હદે પહોંચશે કે જાહેરખબર સ્વીકારવાની જરૂર પડશે નહિ. તેના તંત્રી સદ્દ મેક એબિરટર ઇન્વેસ્ટીસ તથા ફીલ્ડ વચ્ચેના પત્રવ્યવહાર પરથી જણાય છે કે તેથી પત્રની નીતિમાં કંઈ પણ ફેરફાર થશે નહિ.

વર્ષો સુધી એ ફલીસ ચાલતી હતી કે વર્તમાનપત્રોને જાહેરખબરમાંથી મોટી આવક થતી હોવાથી પત્રની નીતિ સામાન્ય જનતાનું હિત સાધવા કરતાં જાહેરખબર આપનાર વેપારીઓને વધારે રાજી રાખવાની હોય છે.

બીજી ગાંઠ જાહેરખબર આપનારાઓની એવી ફલીસ હતી કે, જાહેરખબરોથી ગૃહિણીને ખરીદ કરવાની ધણી સમવડ મળે છે. નવી નવી વસ્તુઓની વાચકોને જાણ થાય છે. વર્તમાનપત્રોને જનતા પર એટલો બધો પ્રભાવ પડે છે અને તે વિષય એટલો અગત્યનો છે કે તેનો ધણા વિદ્વાનોએ અભ્યાસ કર્યો છે. આવા એક સંશોધનના પરિણામે જણાવાયું છે કે ૧૯૨૯ નું વર્ષ જાહેરખબર ગાંઠે રેકર્ડ વર્ષ હતું. તે વર્ષ દરમિયાન વર્તમાનપત્રોને એંશી કરોડ ડોલરની જાહેરખબરો મળી હતી. પછી તો મંદીની શરૂઆત થતાં જાહેરખબરનું પ્રમાણ ખૂબ ઘટ્યું.

૬૨ વર્ષ પછી ૧૯૩૯ માં યુનાઈટેડ સ્ટેટ્સનાં અંધાં વર્તમાનપત્રોની સવાજમ તથા છૂટક વેચાણની આવક ત્રીસ કરોડ સાં લાખ ડોલરની હતી. આમ ચવાના કારણે પૈકી એક કારણ એ હતું કે ધણાં વર્તમાનપત્રોએ કિંમતમાં વધારો કર્યો હતો. ૧૯૪૦ માં વેચાણની આવક, બીજી બધી આવકના ત્રીજા ભાગે રિયર ચડી હતી.

' પી. એમ. ' પત્રે જાહેરખબર વિનાનાં વર્ષો દરમિયાન રખટપણે ઉદાર નીતિ ધારણ કરી હતી. માર્સલ ફીલ્ડ તથા રાજનાથું આપતા તંત્રી રાફ્ઝ ઇન્વેસ્ટીસ બન્નેએ ઠણૂક કર્યું છે કે જાહેરખબરથી તેની નીતિમાં ફેરફાર થશે નહિ.

— ડોરોલાસ માનસિંગ દામદાર

જિંદગાની પર અસર પહોંચાડતાં પુસ્તકો

જે પુસ્તકો કોઇના અભિપ્રાય કે કોઇની સલાહથી મેં વાંચ્યાં તે પુસ્તકોએ મારી જિંદગાનીમાં અસર નથી પહોંચાડી; પણ, અકસ્માતે જ જે પુસ્તકો મારે હાથ ચડ્યાં તે પુસ્તકોએ જ મને અસર કરી છે.

જે મિત્રને ઘેર હું થોડો સમય ગર્થમાં ગાળવા જતો હતો તેના ટેબલ પરથી જ મને થોરાનું 'સવિનય અંગની ફરજ' ('Duty of Disobedience') મળ્યું. મેં એ પુસ્તકને પરચુરચુ કાઢ્યોના દબલામાંથી જિંદગી લીધું—મારા મિત્ર સારી પ્રેક્ટિસવાળા મારા સહ-ધંધાથી (વકીલ) હતા—ને, પાછળથી જે જીવન-કાર્યક્રમમાં વિકસી એ વસ્તુ મને એમાંથી જડી.

જેમાં 'રોબિન્સન ક્રુઝો'ની પ્રત એક હતી એવાં ગણ્યાગાંઠ્યાં પુસ્તકો લઇને હું એક વાર જોલમાં ગયેશો. સદ્દુભાગ્યે, ત્યારે હું કુમાર હતો ત્યારે ફરજિયાત થયે આ પ્રખ્યાત પુસ્તક મારે વાંચવું પડેલું નહિ; એટલે તો, ત્યારે મેં ચાળીસ વર્ષની ઉંમરે એ વાંચ્યું ત્યારે એ વાસી બાલવાતીનું પુસ્તક ન લાગતાં નિત્ય કિંમતી એવું ધાર્મિક પ્રેરણાતું પુસ્તક બની ગયું.

માત્ર અકસ્માતે જ, બીજું એક નાનું પણ મહાન પુસ્તક મને વાંચવાની તક મળી તે 'સોક્રેટિસનો મુકદ્દમા અને વિલય' ('The Trial & Death of Socrates') હતું. બીજા કોઇ પુસ્તક કરતાં આ પુસ્તકે મને વધુ ધડ્યો છે.

સોક્રેટિસ જેવી જ અસર બીજું એક પુસ્તક મને કરી ગયું છે. તે જે. એસ. મિલનું 'સ્વતંત્રતા' ('Liberty') આ બને દિલસૂઝોમાં 'સત્યને ખાતર સત્ય'ની શક્તિએ મને ગાઢ અસર કરી છે.

અંતમાં, દુઃખના કલાકોમાં અચવા અનિષ્ટોથી જિંદગી-નીચો ચઢ ગયો હોઈ ત્યારે માર્કસ આલિઅસના 'ધ્યાન' ('Marcus Aurelius's Meditations') પુસ્તક કરતાં વધુ સાંતિ હું બીજા કોઇ પુસ્તકમાંથી મેળવી શક્યો નથી, એના મારે હિંમેબ કરવો જ જોઈએ.

ચેતવણીસર લેખે એટલું પણ ઉમેરી લઉં કે, અંગ્રેજી પુસ્તકોએ મને—હું જોવો છું તેવો ધડ્યો નથી. મને ધડવામાં તો મારી માતા અને મારી બે માથીઓએ મને લાડ લડાવતાં કહેલી વાતોએ જ ભાગ બજવ્યો છે.*

—ચકવર્તી રાજગોપાલાચારી

જિંદગાની પર અસર પહોંચાડતાં પુસ્તકો

જે પુસ્તકો કોઇના અભિપ્રાય કે કોઇની સલાહથી મેં વાંચ્યાં તે પુસ્તકોએ મારી જિંદગાનીમાં અસર નથી પહોંચાડી; પણ, અકસ્માતે જ જે પુસ્તકો મારે હાથ ચડ્યાં તે પુસ્તકોએ જ મને અસર કરી છે.

જે મિત્રને ઘેર હું થોડો સમય ગપ્પામાં ગાળવા જતો હતો તેના ટેબલ પરથી જ મને ઘોરો નું ' સવિનય ભંગની ફરજ ' (' Duty of Disobedience ') મળ્યું. મેં એ પુસ્તકને પરચુરણ કામગીરીના દમલામાંથી જીંચકી લીધું—મારા મિત્ર સારી ગ્રેકિટસવાળા મારા સહ-ધંધાર્થી (વકીલ) હતા—ને, પાછળથી જે જીવન-કાર્યક્રમમાં વિકસી એ વસ્તુ મને એમાંથી જડી.

જેમાં ' રોબિન્સન ક્રુઝો 'ની પ્રત એક હતી એવાં ગપ્પામાંથી પુસ્તકો લઇને હું એક વાર જેલમાં ગયેલો. સફળાપ્તે, જ્યારે હું કુમાર હતો ત્યારે ફરજિયાત રીતે આ પ્રખ્યાત પુસ્તક મારે વાંચવું પડેલું નહિ; એટલે તો, જ્યારે મેં આળાસ વર્ષની ઉંમરે એ વાંચ્યું ત્યારે એ વાસી ખાલવાતીનું પુસ્તક ન લાગતાં નિત્ય કિંમતી એવું ધાર્મિક પ્રેરણાનું પુસ્તક બની ગયું.

માત્ર અકસ્માતે જ, બીજું એક નાનું પણ મહાન પુસ્તક મને વાંચવાની તક મળી તે ' સોક્રેટિસનો મુકદ્દમા અને વિલય ' (' The Trial & Death of Socrates ') હતું. બીજા કોઇ પુસ્તક કરતાં આ પુસ્તકે મને વધુ ધડકો છે.

સોક્રેટિસ જેવી જ અસર બીજું એક પુસ્તક મને કરી ગયું છે. તે જે. એસ. મિલ્કનું ' સ્વતંત્રતા ' (' Liberty ') આ બંને ફિલસૂફોમાં ' સત્યને ખાતર સત્ય 'ની વૃત્તિએ મને ગાઢ અસર કરી છે.

અંતમાં, દુઃખના કલાકોમાં અથવા અનિદાથી જીવો—નીવો થઇ ગયો હોઈ ત્યારે માર્કસ ઓર્લિઅસના ' ધ્યાન ' (' Marcus Aurelius's Meditations ') પુસ્તક કરતાં વધુ ચાંતે હું બીજા કોઇ પુસ્તકમાંથી મેળવી શક્યો નથી, એનો મારે ઉલ્લેખ કરવો જ જોઇએ.

ચેતવણીસર લેખે એટલું પણ ઉમેરી લઉં કે, અંગ્રેજી પુસ્તકોએ મને—હું જેવો છું તેવો ધડકો નથી. મને ધડકામાં તો મારી માતા અને મારી બે માસીઓએ મને લાડ લડાવતાં કહેલી વાર્તાઓએ જ ભાગ મળ્યો છે.*

—ચક્રવર્તી રાજગોપાલાચારી

વસવાટ કર્યો હતો. અને અગ્રેજોને તો દેશમાં દરેક જગ્યાએ હાજર હતા. અઢારમો સદી દિંદ માટે વિપરીત હતો. શાહજહાનનું શાહી પાટનગર દિલ્લી, ત્રાસવાન અને અરાજકતામાં આવી પડ્યું હતું. માનવજીવન અંધકારમાં આવી પડ્યું હતું અને તમામ બૌદ્ધિક પ્રવૃત્તિઓ અટકી પડી હતી.

જરૂરી તત્ત્વો

અને આમ છતાં ખનાવોએ એ પૂરવાર કરી આપ્યું કે એ સમયમાં જ યુક્ત દિંદ માટેનું બીજારોપણ ચલ્યું હતું. ધી. અરવિંદે એક ઠેકાણે ઉદ્દેશ્ય કરતાં જણાવ્યું છે કે, પાશ્ચિમાત્ય અસર નીચે દિંદમાં ત્રણ જરૂરી તત્ત્વો જન્મ પામ્યા હતાં. બુદ્ધિવાદ ફરીને ખીલવા લાગ્યો હતો, નૂતન સર્જન માટેની જાગૃતિ આવવા લાગી હતી. લોકોના આદર્શોને અપનાવવા અને તેને સિદ્ધ કરવાની ઇચ્છા જન્મવા પામી હતી. ખ્રિસ્તી પાદરીઓ પોતાની સાથે બાઈબલ લાવ્યા હતા. દિંદમાં ત્યાં ત્યાં છાપખાનાઓ ઉભાં થવા લાગ્યાં હતાં, અને જુદી જુદી પ્રાદેશિક ભાષાઓમાં બાઈબલનું ભાવાતર થવા લાગ્યું હતું. એથી વધારે કહીએ તો એલીઝાબેથ અને થોમસ સ્ટીવન્સે ક્રીસ્ટ પુરાણ નામનો જાણીતો મંથ મરાડી અને કોક્ષીમાં લખ્યો હતો. બીજા એક છટાસિપને તખાવની નામનો મંથ તામીલમાં લખ્યો હતો. ખ્રિસ્તી ધર્મના દિંદમાં થવા પામેલા પ્રચારથી ચિંતન કરવાની અને પોતાના આત્માને ઓળખવાની વૃત્તિનો પ્રચાર થવા લાગ્યો હતો અને બ્રહ્મસમાજ, આર્ય-સમાજ અને પ્રાર્થના સમાજ વગેરે પ્રવૃત્તિઓએ સારી રીતે જોર પકડવા માંડ્યું હતું.

એ અરસામાં દક્ષિણીએશ્વર ખાતે એ નવીન તારકનો ઉદય થયો. એ તારકનું નામ રામકૃષ્ણ પરમહંસ હતું. એમના ઉદય સાથે ભારતવર્ષમાં દિંદુ ધર્મ ફરીને નિર્મળ સ્વરૂપે બળવાન થયો.

સ્થામી વિવેકાનંદ

શ્રી રામકૃષ્ણ પરમહંસના શિષ્ય રવામી વિવેકાનંદે તો વેદાંતની દિલસૂરીને મહિમા ઠેક દિંદ ખડારના દેશોમાં પણ પ્રસરાવ્યો. તેમના તરફથી અગ્રેજોમાં કરવામાં આવેલાં વિદ્વાનર્થાં લાણજોડું ભક્ષાતર અધુનિક દિંદની લગભગ તમામ ભાષાઓમાં કરવામાં આવ્યું છે, અને આને યોડિયેરી ખાતે આવેલા યોગાશ્રમમાં એક નવીન પ્રકાશ શાંતિ માટેના વિશાળ વર્ણુલો પ્રકટાવી રહ્યો છે અને નૂતન વિશ્વની રચનાની આગાહી આપી રહે છે.

બ્રહ્મ-સમાજ એ રાજ્ય રામમોહન રોય તરફથી મળેલો એક નોંધપાત્ર ફાળો છે. સતીની પ્રથા નાશુદ કરવા પાછળનું મુખ્ય બળ એ પોતે જ હતા, તેઓ અગ્રેજ ડેનવર્ણીના દિમાપતી હતા. અદેરુએજી-અને જંગલી ગ્રન્થ પર તેઓ અસરકારક કાબૂ ધરાવતા હતા. દિંદમાં આવેલા દ્વિલિપ્તના હા સાથે બીજી દિલચાતોનાં ચોગાંઓ પણ દિંદ પર ફરી વળવા લાગ્યા હતા. માધી ઝાડાગામાં કંઈ યદુ યદુ હતું તો બીજો દિવસે પંચમ અને પછી પશ્ચિમ પાંચમ સુધી માધી હો જ એ મૈત્ર્યો ફરી વળતાં હતાં, દરમિયાન અગ્રેજ

કેળવણીના ઘએલા ફેલાવાથી એક સ્વયં જાગૃત વર્ગ પણ અસ્તિત્વમાં આવ્યો હતો. મીડલ અને હાઈ, બેન્ક અને મીડલ એ આંગ્લ કવિઓનાં અભ્યાસીઓ. આસપાસ એવાનું શીખવા લાગ્યા હતા અને આઝાદીના ધ્વનિનું તેઓ હિચ્ચારથી કરતા થયા હતા.

ત્યારપછી ભારતવર્ષને બંગ્લીમયંદ્ર ચેટરજી મળ્યા. તેમની નવલોએ હિંદી વાતાવરણમાં નવીન જાગૃતિ આણી. રાષ્ટ્રીય સ્વમાનનું સમર્થન તેમની નવલદ્વારા થવા લાગ્યું અને ઝડપભેર તેમની આ રાષ્ટ્રભાવનાને હિંદ ઝડપી લેવા લાગ્યું.

બંગાળના લાગણના દિવસોમાં તો બંગ્લીમયંદ્રની પ્રતિભા હિંદના સાહિત્ય આકાશની ક્ષિતિજ પર અનેરી રીતે ચળકી રહી. બંગ્લીમયંદ્ર ત્રણે બંગ્લીમ કહેવાવા લાગ્યા તેમણે ભારત માતાનું સાચું દર્શન કર્યું અને ભારતના સંતાનોને 'વહેમાતરમ્નો' બન્ય મન આપ્યો.

રવિન્દ્રનાથ ટાગોર

ત્યારબાદ થોડાં વર્ષો પછી રવિન્દ્રનાથ ટાગોરને 'નોબેલ પ્રાઇઝ' વિશ્વ પારિતોષિકમાં આપવામાં આવ્યું. બંગ્લીમની નવલકથાઓ જેમ ટાગોરની કૃતિઓ પણ હિંદુસ્તાનની આધુનિક જુદી જુદી ભાષાઓમાં ઉતરવા લાગી અને બંગ્લીમની નવલકથાઓની જેમ જ અસરકારક નીવડી છે. સર મહમદ હકબાદે પણ દેશના સાહિત્યમાં અણુનાયોગ્ય ફાળો આપ્યો.

બંગાળની અસર

એક બાજુ અંગ્રેજી સાહિત્યની અસર અને બીજી બાજુ બંગાળી સાહિત્યની અસર આ વિવિધ અસરમાંથી સાહિત્યમાં અણુનાયોગ્ય એવા ધણા મંથન સર્જન થયું. આ પણ સાહિત્યકારોની પહેલી પેઢીના કવિઓએ મોટે ભાગે શેલી અને બીજા આંગ્લ કવિઓમાંથી પ્રેરણા લીધી હતી, ત્યારે શ્રી. રવિન્દ્રનાથે સાહિત્યકારોની બીજી પેઢીને પ્રેરણા આપી હતી. નવલકથા એ જો કે આપાત કરેલા સ્વરૂપનું સાહિત્ય છે પરંતુ એની ધારી અસર હિંદના સાહિત્ય પર શરૂઆતથી જ થવા પામી છે.

મહાત્મા ગાંધીજીનો હિન્દો

આજના સૈકાનો મહત્ત્વનો અને સૂચક જનાવ હોય તો તે હિંદના રાજકારણમાં મહાત્મા ગાંધીજીનું આગમન અને તેમના આદર્શોને હિંદની આમજનતાએ ઝડપભેર ગ્રીલવા માંડ્યા હતા. ગાંધીજીના 'અસહકાર', 'સત્યાગ્રહ', 'હિંદ ઊંડો' વગેરે લડાયક નાદોએ જુદે જુદે વખતે પ્રજામાં પ્રજા જાગૃતિ જન્માવી છે અને તેને પરિણામે એ જાગૃતિના જુવાળામાં કાળો નાટકો નવલિકાઓ અને નવલકથાઓનું સર્જન થયું છે. આથી જેમ રાજકારણમાં હિંદનો યુગ સર થયો છે તેની સાથે સાથે સાહિત્યજગતમાં પણ ગાંધી યુગનો સરૂઆત થઈ છે. છેલ્લે છેલ્લે આપણા ધણા સાહિત્યો પાંચ માકસ અને સોવિયેટ અસરો યએલી પણ જેવામાં આવે છે અને જેને પરિણામે ધણું કૃત્રિમ અને થોડુંક મૌલિક એવું આમજનતા મોટેનું સાહિત્ય સર્જવા લાગ્યું.

વાચતર્થ

૧ વાચક : શ્રી રાવજીભાઈ સુનીલાલ પટેલ, સહ્ય ગણુલુ વાચક મંડળ.

(૧) મહુકર—લેખક : શ્રી. વિનોબા ભાવે; પૃ. ૩૪૨; વાચન તા. ૪-૧૦-૪૬
૧૮-૧૦-૪૬; વાચનસમય રાતના ૧ થી ૨

જેઓ પ્રસિદ્ધિની કદી પરવા કરતા નથી તેમાંના એક શ્રી. વિનોબા ભાવે છે. તેમને પૂર્વ ગાંધીજીના સત્યાગ્રહે અસાધારણ પ્રસિદ્ધિ આપવા છતાં તે તેનાથી અલિપ્ત રહ્યા. " મહુકર " એ શ્રી. વિનોબા ભાવે કે જે નૈશ્વિક અભ્યાસી અને પૂ. મહાત્મા ગાંધીજીના નિકટના સાથી છે તેમનો વિચારસંગ્રહ પણ કદી રાખ્યો. આવા પુરુષના વિચાર જાણવા આ પુસ્તક અવરૂપ વાંચવું જોઈએ.

પ્રારંભમાં જ, " ધરડો તક " નામના લેખમાં આત્મના નિષ્ક્રિય બનેલ યુવકને તેનું ધરડાપણું દૂર કરવા જિજ્ઞાસુ કરવામાં આવ્યું છે. "ત્યારમાદ" ને સંજોગે તેણે " લેખમાં " કોષ પ્રેમથી છતરી જોઈએ, પૂરાંમને જાણાર્થી છતરી જોઈએ, કંજુસાઈને દિસદારપણથી છતરી જોઈએ, અસત્યને સત્યથી છતરું જોઈએ; એ સતોનાં વચનો મળે કેમ નથી જીતરતાં ? " એવી ખરેખરી ચૂંચ હેઠલી બતાવી છે. એ પછી " ત્યાગ અને દાન "નો મહિમા અથ અને માનવના ઉદાહરણથી સમજાવી પ્રાચીન-યુગમાં પત્રસંચાર કરી લેખક વાચકને " અપિતર્પણ "માં લાવી મૂકે છે. આ " અપિ-તર્પણ " લેખમાં પ્રાચીન દાખલાઓ દ્વારા અર્જુનના રણમાં સહેજે હૃદયંગમ બને છે. " અપિ એટલે મંત્ર લેનારો—મુક્ત સિદ્ધાંત યા મંત્રદર્શનકાર. " સ્વરાજ્ય એ મારો અન્નસિદ્ધ હજી છે " એ મંત્રધારે શ્રી. લોકમાન્ય તિલકને, લેખક અપિ-તર્પિતમાં ગણાવે છે.

હારણ કે એક જગાએ રાત્રિપર મહારાજે કહ્યું છે કે " જેઓ કમને કમને મહુકર તેને ટાળે છે તે અજીવક, ગમાર છે, જાની નથી. " વધારામાં, " એમ પુરુષો કમ ન કરે તો થોડાને કમનો પાક મળ્યો આપે ? " એવા સામાજિક યુક્તિવાદથી તેનું વધુ સમર્થન શ્રીકૃષ્ણ, ધંકરાચાર્ય, સમર્થ રામદાસ અને તુકારામ મહારાજના ઉદ્દેશ્ય અને દાખલાઓથી સચોટ કહ્યું છે. આખળ આલ્સર્તા " તથા શુદ્ધવૃત્તાઓ " લેખ દ્વારા ચૂસો, ધંડી અને રેટિયાની મદત દર્શાવી, " સ્વરૂપને જુઓ " એ અદિત એ જ નામના લેખ વડે આપી ને આચાર એજ પ્રચારનું એક માત્ર સાધન છે " એમ દર્શાવી, વાચક પોતે જ સુધરવા પ્રેરાય અને પરાય રીતે જ ઉપરના લેખમાં લખાવેલા તથા દેવતાઓને ચોખ્ખા આપવા પ્રેરાય એમ આજ રહે છે. ત્યાર પછી તરતજ સૌથી વધુ મદતની ત્રીજી શુદ્ધવૃત્તા રેટિયાની છે એમ બતાવવા વિનોબાજીએ " કાંતવા માંક " લેખનો આચાર લીધો છે.

કરીશ્યમની મદતનું અનિવાર્યપણું એ એમનો પોતાનો જીવનમંત્ર બની ગયો છે. એથી એમનાં લખાણોમાં એ પ્રકારની સંજીવનીની મુવાસ મેટી રહે એ જ્વાભાવિક છે. અને આ લેખસંગ્રહનો પ્રમાણ શરૂ પણ એ જ છે.

(૨) ભારતસેવક ગોખલે—લે. જીવનરસ દત્ત : પૃ. ૨૨૪; કિંમત ૧-૮-૦૦
વાચનારીખ ૧૮ થી ૨૨; વાચન વખત : રાતના ૧ થી ૨
૪૨]

પોતાનું સાદ્ય જીવન રાષ્ટ્રીય કેળવણી અને દેશસેવા પાછળ વ્યતીત કરનાર શ્રી. જીગતરામ ચિમનલાલ દ્વે નળીતા કેળવણીકાર અને લોકસેવક છે. પૂ. ગાંધીજીનાં શબ્દચિત્રો લખી આપનાર શ્રી. દ્વેએ આ પુસ્તક લખીને જીવનચરિત્રની દિશામાં એક ઉપયોગી વાચન ગુજરાતી સાહિત્યમાં ઉમેર્યું છે. તદુપરાંત, ન્યાયમૂર્તિ રાનડેના પદચિત્ર અને અવોચીન ગાંધીયુગ સર્જનાર પૂજ્ય ગાંધીજીના ગુરુ મનાતા કર્મવીરનું જીવન આ યુગના સિદ્ધિતાંત્રજીવા પથુ વાંચનું અનિવાર્ય સ્થ પડે તેમ છે.

૨૫. ગોખલે સત્યવાદી, કૃતબ્ધનિષ્ઠ અને મણિતશાસ્ત્રી તરીકે નળીતા છે. પૂજ્ય ગાંધીજીને તે માતા જેવા પ્રેમાળ અને મંઆ જેવા પવિત્ર તેમ જ ધીર ગંભીર જણાયા છે. હાલના છેલ્લપટાઈ વિદ્યાર્થીકૃંદને તેમના જીવનમાંથી સાચા વિદ્યાર્થીજીવનની રૂપરેખા મળી શકે છે. પુસ્તકવાચન પછી વાચક સહેજે કહી શકે કે આજના યુગના આદર્શ ગણાતા સુધારા, જેવા કે મીઠાવેરો, જમીનહારી પદ્ધતિ છ. તેમના વિચારોમાંથી હૃદય પામેલા છે. ૨ વાચક: ડાહ્યાલાલ અં. બ્રહ્મભટ્ટ; મંત્રી, કલોલ મહાલ યુ. મંડળ યુ. લોયલુરાઠોડ-માહે જ્ઞનેવારીની નોંધ.

(૧) શ્રીમંત સયાજીરાવ ગાયકવાડ લે. ચિમનલાલ મ. ડાકટર, પ્રકાશક: જુહાપુરમિત્ર પ્રિં, પ્રેસ: પૂ. ૩૮૬, કિં. ૧-૧૨-૦૦: તા. ૧ થી ૧૨; સમય રાત્રે ૬ થી ૧૦

સયાજી સાહિત્યમાળાના ૨૮૩ મા પુષ્પ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પુસ્તકમાં મહારાજ સાહેબનાં બાપણો અને લેખો, યુરોપની સુસાક્ષરીનાં વર્ણનો, રેન્ડીલાઇસનું લખેલું 'તેઓશ્રીતું' જીવનચરિત્ર, સયાજીગૌરવમંથ, સાર્જન્ટ કૃત વડોદરાના રાજ્યકર્તા વગેરે મળ્યાં મહત્વનાં પુસ્તકોનો આધાર લેવામાં આવ્યો હોય ચરિત્ર સુંદર રીતે આવેખાયું છે.

(૨) નિધંદુ આદર્શ, બા. ૨ જો : લેખક-પ્રકાશક: વૈલ બાપાલાલ અરબડાસ શાહ, કિ. ૬-૮-૦ પૂ. ૭૧૭ + ૫૬; તા. ૧૧ થી ૨૪, સમય રાત્રે ૬ થી ૧૦.

આ પુસ્તકમાં વનસ્પતિઓનાં વર્ણન, ઉપયોગ વગેરે સરળ બાપામાં જુદા જુદા નિબંધોલેખા હિતારા સાથે આપેલું છે.

(૩) રસમય વાનીઓ : લેખક-પ્રકાશક, સો. તારામતી જ. એજંઝા; કિં. ૧-૦-૦; પૂ. ૧૨૮; તા. ૨૪ થી ૨૬; રાત્રે ૬ થી ૧૬.

આ પુસ્તકમાં જુદી જુદી જાતની રસોષની વાનીઓ કેવી રીતે બનાવવી તેની શાસ્ત્રીય રીતે આપેલી છે. એટલે તે વિષયના જ્ઞાનીનોએ ખાસ વાંચવા જેવું છે. ગુજરાતીમાં આ વિષયનાં લખાણોનાં પુસ્તકોમાં આ સારું છે.

(૪) પુણ્યસ્ત્રોત ગાંધીજી : સંગ્રહક: ચંદ્રચંકર પ્રાણ્યંકર ગુરુલ; પ્રકાશક વોરા એન્ડ કંપની પબ્લીશર્સ લિ. મુબાઇ; કિં. ૪-૪-૦; પૂ. ૨૫૬; તા. ૨૭ થી ૩૧; રાત્રે ૬ થી ૧૦.

આ પુસ્તકમાં જુદા જુદા દેશી વિદેશી લેખકોએ શ્રી. ગાંધીજી વિષે લખેલા લેખોનો સંગ્રહ છે. ગાંધીજી વિષે જુદી જુદી દષ્ટિએ જણવા જેવા સરસ લેખો સંગ્રહાયા છે.

ખાસ દરમ્યાન વંચાર્યા પુસ્તકો નં. ૪: ખાન ૧૫૪૩.

પુસ્તકાલયોના મંત્રીભાઈઓનું

ગઈ તા. ૬-૨-૪૭ને રવિવાર રોજ મોલારોડ, વાકળ એ. પચન તા. ૪-૧૦-૪૬ થી પાદરા મહાલનાં પુસ્તકાલયોના મંત્રીભાઈઓનું એક સંમેલન યોજાયું હતું. ૨૧ મંત્રીભાઈઓ તથા બહારથી વાકળ કેળવણી મંડળના મંત્રી શ્રી. ખુશાલ, વિનોબા ભાવે છે. મંડળના પ્રમુખ શ્રી. ડાહ્યાલાલ ના. પરીખ પાદરા મહાલ શાળાધિકારી સાહેબ તેનાથી અલિપ્ત જ પુ. પ્રચારક શ્રી. વલ્લભભાઈ મૂ. પટેલ હાજર હતા.

ચર્યાતમાં શ્રી. મન્જેશ્વર રમારક ફૂડ કે જે મંડળને હવાલે છે તેના પુરુષના વિચાર બ્યાજનો મહાલના ગરીબ બાળકોને દર વર્ષે પાઠ્ય પુસ્તકો આપવામાં ઉપયોગ વિશે ચર્ચા થઈ હતી. ત્યારબાદ શ્રી. વલ્લભભાઈએ આપણે પરિષદ ભરી ચક્રતા નથી થયે આણું સંમેલન યોજાયું પડે છે તે સમગ્રવ્યું હતું.

એ પ્રસંગે નીચેની પ્રતિપત્તિ રજૂ કરવામાં આવી હતી:

૧. શ્રી. શાંતિલાલ ભોગીલાલ શાહ-મંત્રી ગણપતપુરા

- (૧) બજેટ ડિસેમ્બર આખરે મંજૂર થઈ આવે છે, તેને બદલે ઓક્ટોબર આખરે સુધીમાં અથવા નવેમ્બરની અધવચ આવી જાય એ તરફ ખાતું લક્ષ આપશે ?
- (૨) પુસ્તકાલય માસિક લવાજમ મોડું ભરનારને પણ નિયમિત મળવું જોઈએ એ વાસ્તવિક નથી ?
- (૩) ડિસેમ્બર આખરે જેની લોકમદદ આવી જાય તેને પુસ્તકાલય માસિક, કે જેની ઓફિસ મંડળની ઓફિસમાં જ છે, તે બંધ ન થતાં જાન્યુઆરી જ મળી શકે ?
- (૪) સ્કાઉટ, વ્યાયામ જેવી ધર્તર પ્રવૃત્તિઓ જેમ ઉચ્ચક મહેનતાણું વાર્ષિક આપે છે તેમ પુસ્તકાલય ખાતું ન આપી શકે ?
- (૫) પુસ્તકાલયના મંત્રી, પુસ્તકાલય મંડળના મંત્રી, પુસ્તકાલયના માનદ પ્રચારક, આ હોદ્દાથી શિક્ષક કામ કરી શકે કે કેમ ? કેમકે તેવી રીતે કામ ન કરવા વિશ્વાધિકારી કચેરીએ જાહેરાત કરેલી છે.

૨. શ્રી. વિષ્ણુપ્રસાદ પ્ર. પંડ્યા-પાદરા કસ્ટો પુસ્તકાલય

- (૧) 'પુસ્તકાલય' માસિક લવાજમ મોડું ભરનારને બંધ ન થવું જોઈએ અને કદાચ કોઈ પુસ્તકાલયની લોકમદદ ન આવે અમર બજેટ ન જન્યું હોય તો પણ માય સુધી તો નિદાન પુસ્તકાલય માસિક તેને મળવું જ જોઈએ. આ આખત મંત્રીએ ખાતાને લખી ખુલાસો મેળવી લેવો.

૩. શ્રી. રાવજીભાઈ હીરાભાઈ પટેલ-મંત્રી કુરાલ સા. પુસ્તકાલય

- (૧) આગાપત્રિકાનું લવાજમ મંડળમાંથી નાણાં મંગાવી લઈ બારોબાર ભરવા માટે પુ. સ. સ. મં. લિ. તરફથી કેમ ચૂચના થાય છે ? અર્થાં લવાજમ ભરાય છે તેવી રીતે આગાપત્રિકાનું લવાજમ ભરી લેવા મંડળને શું દરકત છે ?

શ્રી. રણુડછોલાઇ લલ્લુલાઇ-મંત્રી દરાપુરા પુસ્તકાલય

(૧) કાયમ ફંડનું બ્યાજ લોકમદ્દ તરીકે વાપરી ન થકાય એવો ખાતાનો વટકુમ છે. (જુઓ માર્ય '૪૫ પુસ્તકાલય માસિક) તે ખાતું રદ ન કરી શકે ?

(૨) પુસ્તકાલયનું કાયમ ફંડ કે જે પુસ્તકાલયની ખાતાની મિલકત છે એ ઉપાડવા માટે ખાતાની પરવાનગી લેવી પડે છે એમ થાયી ?

ઉપર પ્રમાણે જુદા જુદા મંત્રીભાષ્યો તરફથી પ્રશ્નો રજૂ થયા હતા તેમાંના કેટલાકના ખુલાસા રાજ્ય પુ. પ્રચારક શ્રી. વલ્લભભાઈએ કયો હતા. (પરંતુ મહાલના બધામ મંત્રીભાષ્યોને આ પ્રશ્નો અને તેના ખુલાસા જાણવા મળે તે માટે બધામ પ્રશ્નો મહાલ મંડળના મંત્રી તરફથી ખાતાને પૂછવામાં આવ્યા છે અને ખાતું આ ખુલાસા ' પુસ્તકાલય ' માસિક દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરશે એવી વિનંતિ કરવામાં આવી છે.)

ચર્ચા પૂરી થયા બાદ શ્રી. વલ્લભભાઈ મ. પટેલે ' વાચન પ્રચારની કેટલીક ચોજનાઓ ' એ વિષે પ્રવચન કર્યું હતું. તેમાં તેઓશ્રીએ વાચકમંડળ તથા શિષ્ટવાચન પરીક્ષાના સેતુઓ, મગ્નજ્ઞા, હતા, તથા રાજ્ય પુ. મંડળ, તરફથી, લેણાટી, શિક્ષણવ્યવસ્થી, પરીક્ષામાં, મહાલનાં બધાં જ શિક્ષકભાષ્યો તથા શિક્ષકમંડળોને એસે તેવી આમહૂપૂર્વક બલામથુ કરી હતી. એન્ડરસનનો દાખલો આપી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ એ સેવાપ્રવૃત્તિ છે તેનો ખ્યાલ આપ્યો હતો. વાચક મંડળ તેની પ્રવૃત્તિ અને પરિણામ વિષે દહેશામ તાલુકાના સોનારાડા મામના રહંશ શ્રી. રવિશંકર ઠાકરનો દાખલો આપી તેનો પૂરેપૂરો ખ્યાલ આપ્યો હતો.

હેવટે મંડળના પ્રમુખ શ્રી. ડાહ્યાલાલ ના. પરીખ સાહેબે ઉપસંહારરૂપે પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ, વાચક મંડળ, શિષ્ટવાચન પરીક્ષા સંબંધી ટૂંકમાં બોલીને આ બધી પ્રવૃત્તિઓ મહાલના મંત્રીભાષ્યો ઉત્સાહથી ઉપાડી લઈ મહાલ મંડળને પ્રેતસાહન આપે એવી વિનંતિ કરી હતી.

ત્યારબાદ ચાહ, નાસ્તો થઈ સંમેલનની વ્યવસ્થા કરવા બદલ વાકળ જેઠવણી મંડળના મંત્રી શ્રી. ખુશાલભાઈનો આભાર માન્યા બાદ સંમેલનકાર્ય પૂરું થયું હતું.

રામલાઇ કા. પટેલ

મંત્રી, પાદરા મહાલ પુ. મંડળ

ચાણુરમા મહાલ પુસ્તકાલય પરિષદ : દહુ' બધિવેશન

અહેવાલ

ચાણુરમા મહાલ દહી પુસ્તકાલય પરિષદ જીએ મુકામે ચાણુરમા મહાલના મુન્સફ શ્રી. ચિન્નલાલ દેવરાંકર પંચોક્તીના પ્રમુખપદે તા. ૨૬-૧-૪૭ના રોજ સભા હતી.

સભાસભા માટે શ્રી રામજી મંદિરના આમળના ભાગમાં સુંદર મંડપ બાંધવામાં આવ્યો હતો. મંડપને સુંદર કહેવતોનાં અને ચિત્રોનાં બોર્ડો, ત્રિરંગી વાવટા તથા આસો-પાલવનાં તોરણોથી કલામય રીતે શણગારવામાં આવ્યો હતો. મંડપમાં રથને રથને આમોપયોગી ચિત્રો નજરે પડતાં હતાં.

સભાનું કાર્યકાર ચાણુરમા ગુ. શાળાની બાળાઓની પ્રાર્થનાથી શરૂ થયું. ત્યારબાદ વિસત્તર શાળાના શિક્ષક રા. સોમપ્રસાદ વ્યાસે સ્વાગતગીત ગાયું હતું અને પછી ચાણુરમા ગુ. શાળાની કન્યાઓએ પરિષદ અંગે એક અરખો રજૂ કર્યો હતો.

બાદ સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી. વેલજીભાઈએ પોતાનું બાધયુ વાંચ્યું હતું. તેમાં તેઓશ્રીએ જણાવ્યું કે:—

જે જ્ઞાન અને સંસ્કાર પ્રજાના જીવનમાં આવે સિંચાવાં જોઈએ, તે સિચાતાં નથી. માત્ર બેચાર ચોપડીનું અક્ષરજ્ઞાન લઈ બાળકની ડેળવણી પૂરી થાય છે. તેમને આમળ બહુવાનાં સાધનો કે વાતાવરણ મળતાં નથી અને હાલની ધણી જ મેંધવારીના વખતમાં મેંધી ડેળવણી લઈ શકાય તેમ નથી.

જ્ઞાનનો પ્રચાર થવાથી સોફા પોતાનો દક્ક અને જવાબદારી સમજતા થાય અને પોતાના ગામના પ્રજામાં રસ સેતા થવા જોઈએ. શ્રીમંત સરકારે ગામડાંઓમાં ગ્રામ પંચાયતો વગેરે આપી, અમારા ગામડાંઓની પ્રજાને ડેટલાઈ દહી આપ્યા છે, પણ તેની સાથે ડેળવણીનો લાભ પૂરતા પ્રમાણમાં પ્રજા ઉઠાવતી નહિ હોવાથી એ લાભનો પૂર્ણપણે વિકાસ થયો નથી.

આજે આ માનવંતા મહેમાનોને અમરા અગિયો મોહાવવાનો અને પરિષદ અહીંથી મરાવવાનો અમારો આગ્રહ એટલાજ માટે થયેલો છે કે અમારા જીવનમાં આપ સર્વે રસ સેતા થાઓ. પુસ્તકોમાં જે જ્ઞાન મળે છે, તેના નિર્મળ પ્રવાહો અમારી જનતામાં પહેતા મૂકો.

મને જણાવતાં આવુંદ થાય છે, કે બ્રિટિશ હિંદનાં ગામડાંના કરતાં આપણા રાજ્યના ગામડાંમાં ડેળવણીની પ્રવૃત્તિ-પ્રમાણમાં વિશેષ છે તેનો પણ તો કે. શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજનેજ ધટે છે. તેઓશ્રીએ હરજીઆત ડેળવણી ચરૂ કરી ધણાં નાનાં ગામડાંને શાળાઓના લાભ આપ્યો છે. વળી તેમાંથી મળીને હસી ગયા પણ તે બજેલું શૂદ્ધ ન જાય અને જ્ઞાનમાં વધારો થાય, તે માટે શ્રીમંતે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ ચરૂ કરી. તેના પરિણામે આજે આપણા રાજ્યમાં ત્યાં ત્યાં શાળા ત્યાં ત્યાં પુસ્તકાલયો સ્થપાયાં છે. જે ધોરણે અમારા આ નાનકડા

ગામને પણ પુસ્તકાલયનો લાભ મળ્યો છે. તેથી શાળા અને પુસ્તકાલયની અસર અમારા ગામની પ્રજા ઉપર થવા પામી છે. તે આજના પ્રસંગથી દીવા જેવું દેખાઈ આવે છે.

આવી પરિષદો આપણા તાલુકામાં દર વર્ષે નાના ગામડામાં ભરાય છે. અને તેનો હેતુ ફરેક મામને આ પ્રવૃત્તિથી પરિચિત કરવાનો છે. તેમાં વિદ્વાનો આવે અને તેમના જ્ઞાન અને સંસ્કારોનો લાભ પણ મળે. તે ઉદ્દેશને દષ્ટિ સમક્ષ રાખી અમે આજે પરિષદ ભરવા અત્રે તૈયાર થયા છીએ.

માદ પ્રમુખની વરણી માટે વડીલ શ્રી. સુરજભદ્રાભાઈએ શ્રી પંચોલી સાહેબના શાન્ત સ્વભાવ અને ગુણોનો પરિચય કરાવી પ્રમુખસ્થાન માટે દરખાસ્ત મૂકી તેને શ્રી. ચંકરલાલ રાજસંગ પટેલે તથા મોદેરા સા. પુ. ના મંત્રી રા. ખેતસિંહ ગઢવીએ સુંદર શબ્દોમાં અનુમોદન આપ્યું.

પછી પ્રમુખ સાહેબે પ્રમુખસ્થાન સ્વીકારી જાપેલું ભાષણ વાંચી સંબળાવ્યું હતું. તેમાં તેઓશ્રીએ જણાવ્યું હતું કે,

આ તાલુકાની અનેકવિધ પછાત પ્રવૃત્તિઓમાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ ધણી વેગવંત અને પ્રગતિશીલ જોઈ મને આનંદ થાય છે. આ પરિષદના કાર્યવાહકો તેમજ પ્રતિનિધિ બાઈઓ, ધણાજ ઉત્સાહી અને કાર્યદક્ષ હોવાથી તેઓ આ પ્રવૃત્તિને રાજ્યની આ દિશાની વિકસેલ પ્રવૃત્તિની દરોળમાં રહે તેવા સફળ પ્રયત્નો કરી શક્યા છે. અને તેથી આચરમા ગઢાલ આ ખાખતની રાજ્યની પ્રવૃત્તિમાં અમરદય સ્થાન મોઝવે છે એમ કહેવું અરવાને નહિ ગણાય. આ સ્થળે તેમને હું ધન્યવાદ આપવાની તક લઉં છું.

રાષ્ટ્રઘડતરનો પાયો

રાષ્ટ્રના ઘડતરનો આધાર સાચી ડેળવણી ઉપર છે. ડેળવણીને પાયો મજબૂત ન હોય અને વે નિરક્ષરતા ઉપર રચાયેલો હોય તો રાષ્ટ્રની ભવ્ય ઈમારત ગમે તેવી સુંદર હોય તો પણ તે ચિરંજીવ નહી થઈ શકે. નિરક્ષરતા નાશુદ કરવા અને ડેળવણીની દિશામાં વ્યવસ્થિત પ્રમતિ સ્થવા વિચારો કરી તેને અમલીજૂત બનાવવા આપ સર્વે અત્રે એકઠા થયા છો તે રાષ્ટ્રને માટે મંજળસૂચક છે. વડોદરા રાજ્યની ડેળવણીની ખાખતમાં પ્રાતઃમ-રણીય કૈલાસવાસી શ્રીમંત સયાજીરાવ મહારાજે મહાન અવ્યુદય આદરેલો છે, અને તેને વેગવાન બનાવી તે ખાખતની અનેક પ્રવૃત્તિઓ સંમદિત બને અને વિકાસ પામે તે માટે આપણા પરમ કૃપાળુ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબ પણ તનતોડ સેવા બજાવી રહ્યા છે. રાજ્યની આ દિશાની ઘડેલી યોજનાઓના પ્રચારથી અત્યારે આપણે અજ્ઞાનોને અધિકાર હઠાવી શક્યા છીએ. પણ તે ખાખતની આપણી ઉઠાસીનતા હતુ કપકાને પાત્ર રહી નથી એમ કહી શકાય તેમ નથી. આજે મોટા બાગની જનતાને લખતાં વાંચતાં પૂરું આવડતું નથી. તેમના વિચારો વ્યક્ત કરવા તેમની પાસે ભાષાનો સુંદર ભંડાર નથી. આથી સાહિત્યના નવજીવનપ્રેરક પ્રયો વાંચવા અને પોતાનું સરકારમય જીવન ધડવા તેમની પાસે કાંઈ પણ જાતનો ઈકેલ નથી.

કેટલાં પુસ્તકો વંચાય છે ?

અને કહેવામાં આવ્યું છે કે આચરમા તાલુકામાં પુસ્તકાલયો ૫૬ છે, તેમાં પુસ્ત-

કેનો સારો જયો આસરે ૪૪૦૦૦ જેટલો એકત્ર કરવામાં આવેલો છે. છતાં જે વસતિના લાભને માટે આ નિયોજન કરેલું છે તેનો લાભ લેનારાઓની ટકાવારી કાઢવામાં આવે તો પરિણામ નિરાશાજનક જણાશે એમ લાગે છે. વળી વાયકોની સંખ્યાના આંકડાઓનો વિચાર કરતાં પણ એક વાયક દીઠ રૂ. ૫૦૦ પુરતો વરસે વંચાય છે એમ હકીકત મળે છે. આ નિરાશાજનક આંકડાઓમાં સ્ત્રીવાચકોનો વિચાર કરીએ તો તેના આંકડાનો ઉચ્ચાર શરમજનક લાગે તેવો છે. આ વસ્તુરિથિતોના ઉદ્ધેશ લાવવામાં આપણી ઉદાસીનતા મોટે ભાગે જવાબદાર છે. પરંતુ તે બદલ આપ સૌ કડીગદ્દ યત્ન પ્રગટિ સાધવા માટે નક્કર યોજના ઘડી કાઢશો તો રાષ્ટ્રપ્રગતિમાં વેગ મળશે એમ લાગે છે.

સ્ત્રીઓ માટે જુદાં પુસ્તકાલય

સ્ત્રીઓ માટે જુદાં પુસ્તકાલયની યોજના જરૂરી છે. એટલે તે વર્ગનો મોટો ભાગ સ્વતંત્રપણે જ્ઞાનના પ્રચાર અને ખીલવણીમાં અને સમાજના ધડતરમાં ઉયોગી થાય. સ્ત્રીઓ સમાજનું અડધું અંગ છે. આજે સમાજના તે અંગને પક્ષાધાતનો રોગ લાગુ પડ્યા જેવું છે. જ્યાં સુધી આપણે સ્ત્રી વર્ગ અશિક્ષિત રિથિતિમાં છે ત્યાં સુધી આપણી સર્વ પ્રવૃત્તિઓ અડધા ભાગે જ સફળ થશે. આ પક્ષાધાતના રોગની દવા કરવાની આપણી પવિત્ર ફરજ હતી થઈ છે. બિલકુલ લખી વાંચી શકે નહીં તેવો સ્ત્રીઓનો મોટો ભાગ છે. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ સ્ત્રીજનવણી માટે મોટો હિસ્સો આપી શકે તેમ છે.

આ પરિપદમાં પ્રતિનિધિ બાઇઓ મોટે ભાગે શિક્ષકોજ છે એમ મને જણવા મળે છે. તેમની સામાજિક પરિરિથિતિનો જીવનનિર્વાહનો લાલની લાલમારીઓ સાથે વિચાર કરીએ તો તેમણે આ દિશામાં અઘાપિ જે સોમ આપેલો છે, તે પ્રશંસા પાત્ર છે એમ કહેવું પડે છે. સમાજના આ ખીલવણીલાદાર વિભાગે જે સંસ્કારજન્યતા ચાલુ રાખી છે તેને સમાજે અંગત તરીકે ખનાવી લેવી જોઈએ. તેમ કરવામાં આવે તો જ કેળવણીનો ખડોળો પ્રચાર થાય અને આવી પરિપદનો હેતુ ખર આવે. આ સંસ્કાર પરિપદે ઉપાડી લીધેલ કાર્ય સમાજના તમામ વિભાગોં જોરજોરથી અપનાવી લઈ સક્રિય બનાવે તો નિરક્ષરતાનું ધોર વાદળ દૂર કરી શકાય.

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે ઉદાર કાયદાઓ

શ્રીમંતે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને વેતપાન બનાવવા રાજ્યનો સક્રિય ફાળો મળે તે માટે ઉદાર કાયદાઓ ધડેલા છે. તેનો લાભ આજે દરેક ગણે રાજા તથા પુસ્તકાલય થાય અને તેમાં ઉપયોગી પુસ્તકોનો લોકો રસથી લાભ લે તેવું કરવા સક્રિય ઉપાયો લેવા, જે આપને વિનંતિ કરું છું. આપણે દેશ એતીપ્રધાન છે એટલે તેમાં નિરક્ષરતા જવાબ ન જાય, તે માટે આપણે આ દિશામાં ધણું કરવાનું રહે છે. પુસ્તકો વિદ્યાન પ્રગોના વિચારોનું સંપદરંધાન છે. આ સંપદરંધાનનો વધુક આપણે મંદિત છે. તેની રિથિતિનો વિચાર કરીએ તો આપણે તેને ભારે અન્યાય કરીએ છીએ, એમ જણાઈ આવશે. આપણું ગામ એક પુરાનસ્વ મંદિર બનવું જોઈએ. આપણે ત્યાં ઘણું શોધખોળ કરીએ તો ઘણું જૂનું સાહિત્ય તથા જૂના વખતના સિકાઓ તથા જૂનાકાળની સંસ્કૃતિ બતાવનારી અનેક ચીજો ઉપલબ્ધ થાય, પાટણમાં

ગાનમંદિરમાં આવી અનેક ચીજો એકત્ર થાય એમ છે અને તેનો જીર્ણોદ્ધાર કરવાની સક્રિય પ્રવૃત્તિ ચાલી રહેલી છે. આપણો મંથપાળ આપણા તાલુકામાંથી આવી પુરાતન વસ્તુ નાશ પામતી અટકે અને એકત્રિત થઈ સંઘરવાના ઉપયોગી થાય તે માટે ઘટ્ટુ કરે તે ઇચ્છવા જોગ છે. મામ, પુસ્તકાલયોમાં કાર્ય કરનારાઓને માટે એક ભલામણ કરવાની રહે છે.

આધુનિક જમાનામાં સાહિત્યનો પ્રચાર ગોઠા ભાગે આર્થિક દૃષ્ટિએ જ થાય છે અને સાહિત્યના મૌલિક ગ્રંથોને ઓછું મદત્ત અપાય છે. પરંતુ ધંધાદારીની દ્રષ્ટિએ જે સાહિત્ય તૈયાર થાય છે તે હાલજીની હોય છે અને વાચકોના મનમાં એક જાતની વિચિત્ર લાગણીઓ પેદા કરી હલકા રહેતો પોયે છે. એટલે પુસ્તકોની પસંદગી માટે ખાસ લક્ષ રાખવું જોઈએ. મને આ બાબતમાં ખાસ મગરૂરી છે કે શ્રીમંત સરકાર તરફથી રવ. મોતીભાઈ અમીન જેવાનું અને દાલમાં મારા સદાધ્યાયી શ્રીયુત ઉમેદભાઈનું નિયોજન કરેલું છે. અને તેમણે અઘાપિ તે બાબતમાં સુદર ફાળો પ્રમુખતાથી ધડતરમાં આપેલો છે. જે પ્રમુખ ઉચ્ચ ચારિત્ર નથી તે પ્રમુખ અસ્તિત્વ લાંબો વખત ટકી શકતું નથી.

શ્રીમંત મદારાજ સાહેબે પ્રોફ સિદ્ધાંત દ્વારા અગાન તિમિરનો નાશ કરવા ભગીરથ પ્રયત્ન કરેલો છે પરંતુ તેનો લાભ પ્રમુખે લેવામાં સારો જવાબ વાળ્યો નથી. રાજ્યની, પ્રમુખતાઓની પ્રવૃત્તિ તરફ, પ્રમુખ ઉદાસીનતા સેવે છે. તે કારણે જ પ્રમુખેથી ફેલાસવારી શ્રીમંત સદાશિવ મદારાજના વખતથી વેગવાન જોવાની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ દરેક ગામડે અને ખૂણે ખૂણે નિકરતી ચકી નથી. "

પછી મહાલ મંડળના મંત્રી શ્રી. કરુણાચંદ્ર બાએ સને ૧૯૪૫-૪૬ની સાતનું મંડળનું નિવેદન વાંચી સંભળાવ્યું હતું. બાદ અન્ય વક્તાઓનાં પ્રવચનો થયાં હતાં.

ત્યારબાદ પછી જીતોડા સા. પુસ્તકાલય મંત્રી રા. ડાહ્યાભાઈ સા. પુસ્તકાલયનું નિવેદન વાંચી સંભળાવ્યું હતું.

આટલું કામ થયા પછી એક વાગતાં સભાનું કામકાજ સુલતવી રહી વિરામકાળ થોળ્યો હતો. પછી વિષય-વિચારણી સભા મળી. તે પાંચ વાગતાં સુધી ઠરાવો નક્કી કરવામાં આવ્યા.

પાંચ વાગે બહેરસભાનો કાર્યક્રમ શરૂ થયો. પ્રથમ રા. સાકળેશ્વર બાએ પરિષદની સફળતા ઇચ્છતાં સંદેશાઓ વાંચી સંભળાવ્યા હતા.

બાદ ધીવોળ સા. પ્ર. તા મંથપાલ શ્રી. રા. વિષ્ણુભાઈ " પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ વિકસાવવા, મંથપાલે શુ શુ કરવું જોઈએ " તે વિષે નિર્ણય વાંચ્યો હતો.

તે પછી ઠરાવોનું કામકાજ હાથ પર લેવામાં આવતાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવો પસાર થયા હતા:—

પસાર થયેલા ઠરાવો

ઠરાવ ૧—શ્રીમંત મદારાજ સાહેબે જે ઘર રૂપિ લાખરી, પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને વેગ આપી પગમર બનાવવા માટે સદાય આપણા રહે છે તે બદલ આ પરિષદ એઓશ્રીને આભાર માની દીર્ઘાયુ ઇચ્છે છે.

કરાર ૨—ચાલુરમા મહાલનાં દરેક ગ્રામ પુસ્તકાલયો માટે પંચાયતની મહત્તની રકમ એકસદ્દ એકઠી કરી પરસારી આપવાની ચાલુરમા મહાલ માલ વહીવટદાર રા. ભાઈલાલ ડાહ્યાલાલ શાહ સાહેબે જે વ્યવસ્થા કરી છે તે માટે તેઓશ્રીનો આ પરિપદ આસાર માને છે. અને એ જ પ્રમાણેની કાયમને માટે વ્યવસ્થા મહાલ કચેરી તરફથી ચાલુ રહેશે તેવી આ પરિપદ વિનંતિ કરે છે.

૬. મુ.—કલ્પદ્રુશંકર મો. વ્યાસ.

અ. આ.—શંકરલાલ રાજસંગ પટેલ.

કરાર ૩—પુસ્તકાલયોનું કામકાજ દેશી જેળવણી ખાતાના નિબંધ અન્વયે નિયમની કલમ મુજબ સરકારી કામકાજ મણીને કરવાનું ફરજિઆત કરાવ્યું હોવા છતાં જેળવણી ખાતા તરફથી પુસ્તકાલયોનું કામ કરનાર શિક્ષકો માટે માનદ અગર ધર રીતે મંજૂરીની અપેક્ષા રખાઈ મંજૂરી મળ્યા સિવાય કામ નહિ કરવાની જે, સૂચી ઘેખ અંક ૬૪ અને ૪૪-૪૫ અને અંક ૬૧ અને ૪૫-૪૬ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે; તેને આપારે સચનાઓ આપવામાં આવી છે, તે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને વેગ મળે તે ખાતર વ્યાખ્યાની નથી, એમ આ પરિપદ માને છે. અને તેથી આમદસરી ભલામણ કરે છે કે પુસ્તકાલયો અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનું કામકાજ કરવાની જાણપણ પ્રકારની મંજૂરી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિને દાનિકતા હોવાથી આવી આદે રાખવી નહિ એમ આ પરિપદ ખાતાને ભલામણ કરે છે અને ઉપરાંત બંને નહેરાતો રક કરવા વિનંતિ કરે છે.

૬. મુ.—વિશ્વનાથ ગિરલાશંકર દવે.

અ. આ.—એતસિંહ નારણજી મહંધરી.

કરાર ૪—શ્રીમંત સરકાર તરફથી પ્રોફેસર પત્રિકા પ્રસિદ્ધ થાય છે તેના બહોળો વાચન પ્રચાર કરવા તથા પોતાના બહેનમાં સવડ દોળ તો તે મંગાવવા આ પરિપદ તમામ પુસ્તકાલયોને તથા શિક્ષકોને આમદસરી ભલામણ કરે છે.

૬. મુ.—સુરજમલ પુનમચંદ વડીલ.

અ. આ.—જેઠતાભાઈ પ્રભુદાસ પટેલ.

કરાર ૫—તાલુકાની ભૌગોલિક અને ઐતિહાસિક માહિતી એકત્ર કરવા માટે અહીં સાથે જે સમિતિ નીમી હતી તેને એક વર્ષ પૂર્ણ થાય છે. માટે તે સક્રિયપણે ચાલુ કરવા માટે આજ સાથે નીચે પ્રમાણે નવીન સમિતિ નીમવામાં આવે છે. અને સમિતિને જે કાર્ય થાગમ ખર્ચ કરવું પડે તેની મહાલ મંડળે સવડ કરવી. આ સમિતિને બીજા જરૂરી સંખ્યો વધારવાની સત્તા આપવામાં આવે છે.

પ્રમુખ :

સભ્યો :

(૧) શ્રી. રા. શ્રીમંતલાલ દેવસંક પંચાલી.

(૫) શ્રી. સંકેતેશ્વર છસાઈ વ્યાસ.

ઉપપ્રમુખ :

(૧) શ્રી. વૃદ્ધસીંહસ જેઠીદાસ પટેલ.

(૨) શ્રી. રા. કાલીદાસ દાલાસાઈ મજન.

(૭) શ્રી. સુરજમલ પુનમચંદ વડીલ

મંત્રીઓ :

(૮) શ્રી. છત્રલાલ દયારાંકર વડીલ.

(૩) શ્રી. એતસિંહ નારણજી મહંધરી.

(૬) શ્રી. શંકરલાલ રાજસંગ પટેલ.

(૪) શ્રી. કલ્પદ્રુશંકર મોહનલાલ વ્યાસ.

૬. મુ.—સંકેતેશ્વર છ. વ્યાસ.

અ. આ.—ચતુરલાઈ અંબાલાલ.

કરાર ૬—રાજ્યની સાવંનનિક પુસ્તકાલય સંસ્થાઓને મળતી સરકારમદ, સારં. પુસ્તકાલય રચાવનાના નિયમોમાં કરેલી સત્તામાં પુરૂરી મળતી રહે તેથી રીતનો વધારો શ્રીમંત સરકારને પુસ્તકાલય પ્રતિ વધારી આપે એવી આ પરિપદ શ્રીમંત સરકારને વિનંતિ કરે છે.

૬. મુ.—નાનજીભાઈ જે. પટેલ.

અ. આ.—દીનાનાથ સુનીલાલ શાહ.

[સપ્તિમ ૫. ૧૯૪૬ને છે]

૧. માટીના ચૂલા:—લેખક: શ્રી. કાન્તિલાલ હ. પરીખ; પ્રકાશક, લક્ષ્મીદાસ
પ્ર. માંધી, જોરાવરનગર; પ્રાપ્તિસ્થાન: જીવન સાહિત્ય મંદિર, મુંબાઈ નં. ૨; ૧૯૪૬;
પૃ. ૧૨૦+૮; પૂઠું ૬૩૬ બોર્ડિંગ; કિં. ૧-૧૨-૦

આપણા સામાજિક જીવનમાં સામાન્ય યજ્ઞ પડેલા કેટલાક દિલ્લપશી પ્રસંગો રજૂ
કરનારી પચીસ નાનકડી વાર્તા આ પુસ્તકમાં પ્રગટ થયેલી છે અને વાંચતાં વાચકને જાણે
ચોતાના જીવનનો જ એકાદો પ્રખંડ થયેલો જણાય તો નવાજ નહિ

આપણા સરદાર:—લેખક, પુરાતન કૃષ્ણ; પ્રકાશક: રામકૃષ્ણ સેવા સમિતિ, અમદા-
વાદ; પ્રાપ્તિસ્થાન: બાલગોવિંદ કુબેરદાસની કું. અમદાવાદ; ઇ. સ. ૧૯૪૬; પૃ. ૮૮; પૂઠું
કાગળનું; કિં. રૂ. ૧-૦-૦

મુજરાતના પનોતા પુત્ર અને લાડીલા સરદાર વલ્લભભાઈનું સંક્ષિપ્ત જીવન ચરિત્ર
મોટા અક્ષરોમાં ને બાલમુલભ શેલીમાં આ પુસ્તકમાં આલેખાયું છે. એનું વાચન થોડું
જાણેલાં ગૌહોને તેમજ બાલવર્ગને ખુસ રૂચેશે.

—ના. નં.

મહાસભાના મહારથીઓ:—લેખક: શ્રી. મહુકર રતિરિયા; પ્રાપ્તિસ્થાન: જીવન
સાહિત્ય મંદિર, કાલબાદેવી, મુંબાઈ.

કાઠિન કદનાં પૃષ્ઠ ૩૧૬+૧૬, દિરંગી સચિત્ર કવર જેટલું સહિત પાકું પૂઠું,
મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦

આ પુસ્તક લેખકે આપણી હિંદી રાષ્ટ્રીય મહાસભાના પ્રમુખો, સહકારીકરો તેમ જ
એની લંબાણ મજલમાં સાથ આપનારાઓનાં જીવનચરિત્રો આપવામાં આવેલાં છે.

પુસ્તકને ત્રણ ભાગોમાં વહેંચી નાખવામાં આવ્યું છે. તે પૈકી પહેલા વિભાગમાં
મહાસભા અંગે સક્રિય કાર્ય કરનારાઓ તથા તેના પ્રત્યે સદાનુભૂતિ ધરાવનારા પરદેશી
સહયોગીઓનાં જીવનચરિત્રોનું સંક્ષિપ્ત નિરૂપણ કર્યું છે. બીજા વિભાગમાં પદ્યપ્રદર્શક
દીપત્યોત્તિ સરખા મહાનુભાવોનાં ચરિત્રો આલેખ્યાં છે. આ સિવાય ત્રીજા વિભાગમાં,
બાલમંદાધર તિલક, માનનીય વિઠ્ઠલભાઈ પટેલ, સરહદના માંધી, તેમજ રાજકો અને
ભૂસાભાઈ દેસાઈ સરખા મહાન રાજદારીઓનાં જીવનચરિત્રો આપ્યાં છે.

રાષ્ટ્રીય હિતચાનના આજના સંક્રાન્તિકાળે, મહાસભાએ જે ઐતિહાસિક ભાગ ભજવ્યો
છે તેની પાછળ પીઠગણરૂપે જે મહાન વ્યક્તિઓએ કામ કર્યું છે તેની સુરેખ માહિતી આ
જીવનચરિત્રોમાંથી મળે તેમ છે. કિંમત જરા વધારે પડતી છે. આ પુસ્તક પુસ્તકાલયોમાં

સુરતી રસધાળ:—લેખિકા: સચુલાબહેન બાનુસુખરામ મહેતા; પ્રકાશક આર. આર. શેઠની કું. પ્રિન્સેસ રોડ, મું.મ. ૨. કાઉન કદનાં ૫૫૪ ૪૧૨, સચિત્ર કવર જેટલ સહિત પૂઠું, મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦

રસોધના રસાયણશાસ્ત્રને લગતાં આપણે ત્યાં આ અગાઉ બહેનોએ લખેલાં પુસ્તકો જુદા જુદા પ્રકારો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યાં છે. તેમાં આથી એક વધુ ઉમેરો થાય છે.

અગાઉ પ્રકટ થયેલાં પુસ્તકો તેમ જ આ પુસ્તકમાં આપેલી વિવિધ વાનીઓ તૈયાર કરવાને લગતી માહિતી સ્વાદ રસિકોને ઠીક આકર્ષે તેવી છે. આમ છતાં સ્વાદ સાથે સંયમ હોય તો તેથી ઓર મન આવે છે. તદનુસાર આ પુસ્તકના ચર ભાગમાં ખોરાકનાં મૂળ તત્ત્વો અને ક્યારે કેમ કેવી રીતે કષ્ટ વાનીનો ઉપયોગ કરવો તેની પ્રારંભિક માહિતી પણ આપી છે.

આ ઉપરાંત બીજી બધી મળીને ૪૪ ચીજો તૈયાર કરવાને લગતી વિમતો આમાં સંગ્રહિત છે. અન્નપૂર્ણા સરખો આ રસધાળ જમણુ મારે અખ્યાત સુરત શહેરનાં વતની એવાં એક પ્રૌઢ માતાએ આપ્યો છે. તેનો સુરુચિ અનુસાર ઉપયોગ કરવામાં આ પુસ્તક ઠીક માર્ગદર્શક થઈ પડશે.

એમાં આપેલાં માપ-તોલની પ્રથા આપણે ત્યાં ઓછી વપરાશમાં હોવાને એના કરતાં તે તૈયાર કરનારની હથોડીને વધુ યશ-અપયશ મળે છે એ પણ ખ્યાન રાખવા જેવી ખીના છે. છતાં શાસ્ત્રીય રીતે વાનીઓ તૈયાર કરવામાં આ પુસ્તક ઓ-પુરુષ સૌને સરખું પડે. નીવડશે.

૫. બકેર પટેલ—ભાગ ૨૧, ૨૨, ૨૩, ૨૪; લખનાર: હરિપ્રસાદ બ્રાહ્મણ; પ્રાપ્તિસ્થાન: માંડીવ સાહિત્ય મંદિર, દવાડિયા ચક્રશે સુરત. કાઉન આઠપેઠ કદનાં ૫૫૪ અનુક્રમે ૨૧ મા ભાગમાં ૫૦, ૨૨ મા ભાગમાં ૫૪, ૨૩ મામાં ૫૮ અને ૨૪મામાં ૫૬. આ સચિત્ર પૂઠું, મૂલ્ય દરેકનો રૂપિયો એક.

માંડીવ સાહિત્ય મંદિર તરફથી પ્રકટ થયેલા “બકેર પટેલ”ના ભાગો બાળકોમાં હોંશે હોંશે વંચાય છે અને એમાંની હાસ્યરસમયી વાતોઓ બાળકો વાંચતાં યાકતાં જ નથી.

આ ૪ ભાગોમાં પણ એવી બકેર પટેલની હાસ્યરસમયી અને ગમતમયી વાતોઓ સચિત્ર અપાયેલ હોવાને બાળકોને આમલા ભાગોની જેમ જરૂર જ આકર્ષે તેમ છે.

પુસ્તકાલયોમાં આવતાં બાળકો મારે એમને જરૂર સાહિત્ય સરખી આ વાતોઓ અવશ્ય વસાવી લેવાય. જે પણ પુસ્તકાલયોમાં એ ન હોય તેમને વસાવી લેવા અમારી ભલામણ.

૬. વિદ્યાર્થી વાચનમાળા—એણી ૭ મી—૧ થી અપમદેવ, ૨ ગોરક્ષનાથ, ૩ નીર કૃષ્ણાલ, ૪ અકબર શાહ, ૫ મદામત્રી મુંગલ, ૬ કવિ દયારામ, ૭ થી નવકૃષ્ણભાઈ, ૮ શ્રીમંત સયાજીરાવ માયકવાડ, ૯ મદાત્રી પ્રસાદ દ્વિવેદી, ૧૦ મદાકવિ નાનાલાલ, ૧૧ પ્રે. ગમમૂર્તિ, ૧૨ બાદશાહ ખાન, ૧૩ સોરઠી સંતો, ૧૪ નેપાળ, ૧૫ મદાખજીશ્વર, ૧૬ અમરનાથ, ૧૭ બદ્રી દેવારનાથ, ૧૮ કલકત્તા, ૧૯ પાટણ, ૨૦ અનુષમ ધ્રુવરા. સંપાદક: ધીરજીલાલ ટોલકરીયા શાહ, પ્રકાશક: મૂર્તર મંચરત્ન કાપોલ્લ, માધી રસ્તો, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.

વિદ્યાર્થી, વાચનમાળાની અત્યાર અગાઉ ૧૦ શ્રેણીઓ પ્રસિદ્ધ થઇ છે તે પૈકીની આ સાતમી શ્રેણી છે.

આ શ્રેણીદ્વારા પ્રકટ થયેલ કિશોરોને પ્રેરણાદાયક નીવડે તેવાં જીવનચરિત્રો તેમ જ પ્રવાસવર્ણનો આપેલાં છે. પુસ્તકાલયમાં આવતાં કિશોર વાંચકોને માટે પુસ્તકાલયોમાં ન હોય તો તે અવસ્ય વસાવી લેવાય, તેમ જ અગાઉનાં હોય અને જીર્ણ થયાં હોય તો આ નવી આવૃત્તિ વસાવી લેવાય.

૭. દેવદાસ—લેખક: શરદાબાણુ; અનુવાદકો: “નયનિખળ” અને શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ; પ્રકાશક: ઉપર પ્રમાણે. કાઢેલ કદનાં પૃષ્ઠ ૧૫૪, સચિત્ર કવર નેકેટ સહિત પૂર્ણ, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

શરદાબાણુ રચિત આ પુસ્તક, એના પરથી ઉતારવામાં આવેલ બોલપટને -લીપે ગુર્જર જનતામાં ઠીક જાણીતું થયેલું છે. એનો ગુજરાતી અનુવાદ આ અગાઉ ઉપયુક્ત પ્રકાશકો તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો થોડા વખતથી તે મળતું નહોતું. તે પછી આ એની ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવી છે. જે પુસ્તકાલયોમાં એ ન હોય તેઓ સુધે વસાવી લે.

૮. પુરાણની બાલવાતો—લેખક: શ્રી જીવરામ બેપી; પ્રકાશક: સદેશ પ્રકાશન મંદિર, સારંગપુર, અમદાવાદ. કાઢેલ કદનાં પૃષ્ઠ ૯૬+૮, ત્રિરંગી કવરચિત્ર સહિત આડું બોર્ડનું પૂર્ણ, મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

લેખકને બાલવાચનસુલભ શૈલી વગેરી છે અને એ શૈલીએ તેમણે લખેલી આપણાં પુરાણોમાંની ૫ કથાઓ આ પુસ્તકમાં આપી છે. આપણાં બાળકોને કાલ્પનિક વાતો કહેવા વંચાવવાની પરિપાટીમાં આવાં પૌરાણિક આખ્યાનોવાળાં કથાનકો કહેવા વંચાવવામાં આવે તો તેમનામાં શુભ સંસ્કરણની સારી છાપ પડી ધર્મનીતિની પ્રેરણા તેમને મળે એ નિર્વિવાદ છે.

લેખકની હથોટી બાલવાચકોને અવસ્ય ગમી જાય તેવી છે.

સામયિકો

૧. પૂણી—તંત્રી: શ્રી. ર. પ. મહેતા; આનંદપુરા વડોદરા. વા. લવાજમ રૂ. ૫-૦-૦.

ઉપયુક્ત સામયિક આ અગાઉ પ્રકટ થતું હતું અને ત્યાર પછી એ બંધ પડેલું. એમાં આવતા વિચારવૈવિધ્યપૂર્ણ લેખોથી આપણા સાહિત્યજગતમાં એનું વિશિષ્ટ સ્થાન એણે પ્રાપ્ત કર્યું હતું. આજે હવે એ પુનઃ પ્રકટ થવા માંડ્યું છે તેને અમે આવકારોએ છીએ.

“પૂણી”ના તંત્રી પામે સાહિત્યની રજૂઆતની વિશેષ દૃષ્ટિ હોઈને સાહિત્ય, રાજકારણ, અર્થકારણ વગેરેને લગતા અભ્યાસીઓના લેખો આપે છે. તેમાં પણ આપણા સાહિત્યને લગતા સાક્ષર શ્રી. રમણલાલ દેસાઈના લેખો ગુર્જર સાહિત્યની ઠીક ઠીક સમીક્ષા આપી જાય છે. ઉપરાંત, તેઓશ્રીએ હવે લખવા માંડેલી એમની આત્મકથા તો ખાસ એક વિશિષ્ટ આકર્ષણરૂપીય પડશે.

પુસ્તકાલયોમાં આ માસિક અવસ્ય આવકારપાત્ર છે.

૨. કલ્યાણુ:—(સંક્ષિપ્ત માર્કેટ્ડેય ષ્ણ પુરાણાંક-હિંદી)—પ્રકાશક: ગીતા પ્રેસ-જોરખપુર.

હિંદી ' કલ્યાણુ ' માસિક દર વર્ષે એના એક વિશિષ્ટ ધાર્મિક વિષય પર ખાસ અંક પ્રકટ કરે છે. આ વર્ષે એના દ્વારા માર્કેટ્ડેય ષ્ણ પુરાણાંક પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે. માર્કેટ્ડેય પુરાણના હિંદી અનુવાદનો આ વિશિષ્ટ અંક, સંખ્યાબંધ ત્રિરંગી તેમ જ એક-રંગી ચિત્રો સહિત પ્રકટ કરવામાં આવ્યો છે.

પુરાણપ્રેમીઓને એ અવશ્ય મમશે.

૩. ગીતાધર્મ:—અધ્યાત્મરામાયણાંક-ભાગ ૩-પ્રકાશક: ગીતાધર્મ કલોલય, સાક્ષી વિનાયક, કાશી.

સ્વામીશ્રી વિદ્યાનંદજી દ્વારા સંચાલિત " ગીતાધર્મ " માસિક પૃથુ દર વર્ષે ખાસ અંક પ્રસિદ્ધ કરે છે. તદનુસાર અમારું પ્રકટ કરાયેલા અધ્યાત્મરામાયણના ૨ ગુજરાતી ભાગો પછી આ ત્રીજો ભાગ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે. અધ્યાત્મતાની નિરાસુઓને એ મમશે.

૪. સંસ્કાર-તંત્રી: શ્રી. બાનુભાઈ વ્યાસ (સ્વખરચ); આનંદ પ્રેસ; ભાવનગર. વાર્ષિક લવાજમ: રૂ. ૮-૦-૦.

ઉપર્યુક્ત સામયિક ભાવનગરથી અથા જનન્યુસ્પારી માસથી પ્રકટ થવા માંડ્યું છે. નીચલા થરના માનવીઓ અને શ્રમજીવીઓને લગતા સાહિત્ય વિષયક લેખો આ સામયિકમાં આવવામાં આવે છે. વિશિષ્ટ દૃષ્ટિબિંદુ ધરાવતા પ્રચારાત્મક આ પત્રમિત્રને અમે આવકારીએ છીએ.

મ. પ્ર. વ્યાસ.

[અનુસંધાન પૃ. ૧૫૦૮]

ક્રશા ૭—આ પરિષદનું કામકાજ સફળ રીતે પાર લટારવા બદલ તથા ચોલાના અમુક સમયનો લોગ આપી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને સાથ આપ્યો છે તે બદલ પ્રમુખ સા. નો આભાર માનવામાં આવે છે.

૬. મૃ.—કાશીભાઈ સે. પટેલ.

અ. આ.—અ'ભાલાલ ના. શર્મા.

ક્રશા ૮—પુસ્તકાલય પરિષદને ચોલાને જાંતણે આમંત્રી પરિષદમાં પધારેલા મહે-માનો અને પ્રતિનિધિઓનું જે સુંદર સ્વાગત કર્યું છે તે બદલ આ પરિષદ તમામ આગેવાનોનો, સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી. વેલ્લભાઈ પટેલનો તથા ચોલાના શિક્ષક શ્રી. કાશીભાઈ પટેલ, શ્રી. જ્ઞાપ્ત બદ અને તમામ શિક્ષકોનો આ સભા આભાર માને છે.

૬. મૃ.—કરુણાશંકર મે. વ્યાસ.

અ. આ.—શ્રી. હજનલાલ ડ. વડીલ.

ઉપર પ્રમાણે પરિષદનું કામકાજ સફળ રીતે પાર પડ્યું હતું. સાથે પુસ્તકાલયના મહાન જાટે લોકમદદ પૃથુ પ્રાપ્ત કરી હતી, જેમાં સ્વાગત પ્રમુખ શ્રી. વેલ્લભાઈએ રૂ. ૨૦૦૧) આપ્યા હતા.

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

- ૧ શ્રી. હેમચંદ્રાચાર્ય—(બીજી આવૃત્તિ) લેખક: શ્રી. ધૂમકેતુ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.
- ૨ સૌરાષ્ટ્રની રસધારે—ભાગ ૪ થો—સંપાદક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.
- ૩ સૌરાષ્ટ્રી બહારવટિયા—ભાગ ૧ લો—સંપાદક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.
- ૪ બાલગણિત—પુ. ૩ જુ. લેખક: શ્રી. સોમાભાઈ કિશાભાઈ પટેલ; મૂલ્ય રૂ. ૦-૬-૦.
- ૫ પિતાજીનો વનપ્રવેશ અને બીજી વાતો—લેખક: શ્રી. પૂર્ણાનંદ મ. મદ; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦.
- ૬ ઓશિયાતું કલંક (ચોથી આવૃત્તિ); લેખક: ઝવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.
- ૭ દેવદાસ—મૂળ લેખક: શ્રી. ચરદચંદ્ર ઝટ્ટોપાધ્યાય; અનુવાદકો: 'જ્યોતિષજ્યુ' તથા શ્રી. રતિલાલ દીપચંદ દેસાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦.

જીવન સાહિત્ય મંદિર-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

- ૮ બળતાં પાણી—લેખક: શ્રી. પ્રસાંત; મૂલ્ય રૂ. ૩-૪-૦
- ૯ મીનાક્ષી—અનુવાદક: શ્રી. રમણલાલ સોની; મૂલ્ય રૂ. ૧-૧૨-૦
- ૧૦ ચિરકુમાર સસા—મૂળલેખક: શ્રી. રવીન્દ્રનાથ ટાગોર; અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

આર. આર. શેઠની કું. સુંબઈ તરફથી

- ૧૧ સુરતી રસથાળ—લેખિકા: શ્રી. સચુજાગદેન મહેતા; મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦
- ૧૨ માડીજથો—લેખક: શ્રી. ગોવિંદભાઈ અમીન; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

સંદેશ પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

- ૧૩ શ્રીકૃષ્ણનું બાલદર્શન—લેખક: શ્રી. રંગનાથ ચંબુનાથ ધારેખાન; મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦
- ૧૪ પુરાણની વાતો—લેખક: શ્રી જીવરામ જોષી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.
- ૧૫ મનમોહ રાજા—લેખક: શ્રી જીવરામ જોષી; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦.
- ૧૬ રા' નવઘણ—લેખક અને સંપાદક: ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

નવજીવન પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

- ૧૭ કાગડાની નજરે—લેખક: શ્રી. આશ્રમનો હિંદુ; મૂલ્ય ૦-૬-૦.

અમર રહો એ રાષ્ટ્રીય આયર શ્રી. મેઘાણી

તા. ૧૧મી માર્ચના દૈનિક વર્તમાનપત્રમાં એક આઘાતજનક સમાચાર વાંચ્યાઃ
“ પ્રસિદ્ધ રાષ્ટ્રીય આયર શ્રી. મેઘાણીનું હૃદય બધ પડવાથી અવસાન નીપજ્યું છે. ”

હજી તો એમનું તાજું જ લખેલું “ નર્મદાના તીરે તીરે ” આગલે જ દિવસે વાંચ્યું હતું, અને એમાંની-નર્મદાના શ્રીસોદર્શની કાવ્ય-ભાવના હૃદયમાં યુગ્મતી રહી હતી ત્યાં અચાનક આ સમાચાર !! પહેલું તો મન એ ખજર સાચી માનવા જ ના પાડતું હતું. પરંતુ સત્તાવાર પ્રસિદ્ધ થયેલા એ સમાચાર સાચા જ હતા.

ગુજરાતે અનેક કવિઓનાં કાવ્યમાન અનુભવ્યાં છે, પરંતુ અત્યારના કવિઓમાં શ્રી. મેઘાણીની તોયે આવે એવો એકેય લોકકવિ-જનતાનો કવિ-આપણે આગળે તો નથી દેખાતો. એનું ભાવમાધુર્ય, એનું ભાષાપ્રજ્વલ અને એની વાણીની હૃદયમંત્ર અસરો શે જુલાય !!!

શ્રી. મેઘાણી અવસાન પામ્યા છે-એમનું સ્થૂલચરિત્ર આજે નથી, છતાં એમની અમર રમ્મિત તો ગુજરે જનતાના હૃદયમાં સદાયે અંકિત થયેલી રહેશે જ-આજે ગુજરે સાક્ષરો કવિ નર્મદને યાદ કરે છે તેમ. ભાવિ જનતા પણ એણે આપેલ સાદિત્યસમૃદ્ધિ દ્વારા એને સદાય યાદ કરે જશે.

શ્રી મેઘાણીનું અવસાન થયું છે-છતાં લોકકવિમાં તો એ અમર જ છે.

અમર રહો શ્રી. મેઘાણી !!!

એઓશ્રીના જીવનની ટૂંક ગોંધ આ નીચે આપી છે—

એમના અવસાનથી ગુજરાતે ગુજરાતી સાદિત્યે, એક તેજસ્વી સાદિત્યકાર, લોકસાદિત્યના પ્રખર અભ્યસી અને સંરોધક એવો આ ચારદાના પરમ ઉપાસકને ગુમાવ્યો છે. ગુજરાતનો એક ધરહીવડો આમ અચાનક જૂઝાઈ ગયો છે.

અવસાન સમયે તેમની વય લગભગ ૪૭ વર્ષની હતી. અભ્યાસ પૂરો કરીને તેઓ કલકત્તાની એક એલ્યુમીનિયમ કંપનીમાં જોડાયા, પણ તેમનામાં રહેલી સક્રિય, શ્રી. અમૃતલાલ શેઠે પિછાની લીધી. શ્રી. અમૃતલાલ શેઠે ત્યારે - રાણપુરમાંથી ‘સૌરાષ્ટ્ર’ સર ક્યું હતું. [૧૫૬]

તેઓ શ્રી. મેઘાણીને રાણપુર લઇ ગયા અને ત્યારથી શ્રી. મેઘાણીના જીવનમાં એક નવો પાટો આવ્યો. તેમનામાં રહેલી શક્તિઓનો વિકાસ થતો ગયો. ‘સૌરાષ્ટ્ર’નો ત્યારે જમાનો હતો. ‘સૌરાષ્ટ્ર’ની ભાષાસમૃદ્ધિ અને તેની તેજસ્વિતાએ ગુજરાતી પત્રકારિત્વમાં નવી ભાત પાડી.

‘સૌરાષ્ટ્ર’માંથી જ તેમને લોકસાહિત્યના સંશોધનમાં રસ લાગ્યો. અને ગામડે ગામડે સૌરાષ્ટ્રના કુંગરે કુંગરે પથરાયેલા લોકસાહિત્યનો તેમણે સંપર્ક સાધ્યો. એને એકત્ર કર્યું, એનું સંસ્કરણ કર્યું અને ગુજરાતી સાહિત્ય જેનાથી આજ પર્વત અલિપ્ત રહ્યું હતું એવા સાહિત્યની નવી ઢેડીએ શ્રી. મેઘાણીએ પ્રયાણ કર્યું અને સમસ્ત જીવન જ તેમણે લોકસાહિત્યને અર્પણ કર્યું.

અત્યાર સુધીમાં તેમણે લગભગ ૭૫ પુસ્તકો ગુજરાતી સાહિત્યને અર્પીને ગુજરાતની સાહિત્યવાટિકાને રસવંતી કરવામાં જખમર ફાળો આપ્યો છે. એમનાં આ પુસ્તકોમાં લોકસાહિત્ય, નવલકથા, જીવનચરિત્રો અને લોકકાવ્યોનો સમાવેશ થાય છે.

ગુજરાતી દૈનિક અખબારોમાં સાહિત્યવિભાગ નિયમિત રીતે આપવાની શરૂઆત કરનાર શ્રી. મેઘાણી હતા. ‘જન્મભૂમિ’ એ શરૂઆતથી જ ‘કલમ અને કિતાબ’ વિભાગનું સંપાદન શ્રી. મેઘાણીને સુપ્રત કર્યું હતું. અને એ વિભાગે ગુજરાતી વાંચકોમાં અનોખું આકર્ષણ પેદા કર્યું હતું.

સુબલ યુનિવર્સિટીએ કક્કર વસનજી વ્યાખ્યાનમાળા અંગે વ્યાખ્યાનો આપવા માટે શ્રી. મેઘાણીને નોતથી હતા. અને શ્રી. મેઘાણીએ આપેલા વ્યાખ્યાનો ખૂબ જ અભ્યાસી હોષને લોકાદર પામ્યા હતા.

અમદાવાદની ગુજરાત સાહિત્ય સભાએ રજીન્દરરામ સુવર્ણચંદ્રક સૌથી પહેલાં શ્રી. મેઘાણીને અર્પણ કર્યો હતો. અને હજી હમણાં જ તેમના ‘માણસાઇના દિવા’ માટે મહિડા પારિતોષક અર્પણ કરવાનો વિધિ વડોદરામાં થયો હતો.

પત્રકારત્વના ક્ષેત્રમાંથી જે વર્ષ પહેલાં તેઓ નિવૃત્ત થયા હતા. “સૌરાષ્ટ્ર” માંથી “ફૂલછાળ” અનેલા સાપ્તાહિકના ડેટલાક સાથીદારો જ્યારે નિવૃત્ત થયા હતા. ત્યારે શ્રી. મેઘાણીએ ‘નવા કહેવર ધરો હંસલા’ના પ્રારંભિક કાવ્ય સાથે ‘ફૂલછાળ’નું તંત્રીપદ ધારણ કર્યું. એમના તંત્રીપદ નીચે ‘ફૂલછાળ’ વધુ વિકસ્યું, ફૂલ્યું અને ફાલ્યું. એણે નવો ત્રીસો રચાવિત કર્યો હતો. ૧૯૪૨ ના અમદાવાદનો રમખાણ દરમ્યાન ‘ફૂલછાળ’માં પ્રસિદ્ધ થયેલા ‘મુખડઃ કયા દેખો દર્પનમે’ ના કાઠુંને માટે, અમદાવાદની અદાલતમાં તેમની સામે કેસ કરવામાં આવ્યો હતો. આ કેસ બારે ચક્રચાર જગાવી હતી. શ્રી. મેઘાણીએ અદાલત સમક્ષ નિવેદન કરતાં જણાવ્યું હતું કે હું જીવંતીબર હિંદુ મુસ્લીમ એકતાનો ચાહક છું. મેં મારાં પુસ્તકોમાં પણ હિંદુ-મુસ્લીમ એકતાનો સંદેશ અપનાવ્યો છે.

અને અદાલતે શ્રી મેઘાણીને નિર્દોષ ઠરાવીને છોડી મૂક્યા હતા. ૧૯૪૦ નો સત્યાગ્રહ જન્મ: ત્યારે શ્રી. મેઘાણીએ આઝાદીના જન્મને લક્ષીને, યુવાનોને ઉત્તેજન આપતાં ગીતો લખ્યાં. એમના પ્રસંગ કહે, એ ગીતો એમણે આપ્યાં અને લોકલેખાને તેઓ રપર્ટો ગયાં ' રક્ત ટપકતી સો સો ઝોળી સમરાંગણથી આવે ' એ કાવ્યમાં, તેમણે, આપણી આઝાદીનો તમન્નામાં શરિદ સથેતા ' કે અગ્નિથી લાડીલા 'ની પ્રચરિત ગાઇને, યુવાનોને આઝાદીનો નવસંદેશ આપ્યો છે.

એમણે આપણા રાષ્ટ્રધ્વજને પણ ગિરદાવ્યો છે. . .

હંડા અજર અમર રહેજે, વધ વધ આકાશે જાજે.

અને યુજરાતે શ્રી. મેઘાણીને રાષ્ટ્રીય સાયરનું ગિરદ આપ્યું. યુવામીની સુખલાઓ તોડવાનો દેશ ન્યારે ભગીરથ જન્મ એવે છે ત્યારે તેના કવિઓ જન્મથી વિમુખ રહી શકતા નથી. શ્રી. મેઘાણી પણ આપણા આઝાદી જન્મથી વિમુખ રહી શક્યા નહિ અને તેઓ કારાવાસી બન્યા.

આલ્હો જાજે, તુજ લોભિયો લગવાન છે બાપુ !

લંડન જોળમેજીમાં હાજરી આપવાને દિંદના એકમાત્ર પ્રતિનિધિ તરીકે મહાત્માજી ન્યારે રવાના થતા હતા ત્યારે ચેમ્બર અધિકાર હોય વાતાવરણ શકાનાં વાદળોથી ભર્યું હતું ત્યારે, બાપુને વિદાય આપતા આપતા રાષ્ટ્રીય સાયર શ્રી. મેઘાણીએ આ કાવ્ય બાપુ હતું.

' કુલછાપ ' માંથી નિવૃત્ત થયા પછી તેઓ બોટાદમાં બેસીને સાહિત્યપ્રવૃત્તિઓ કરી રહ્યા હતા. છેલ્લા તેઓ ઉર્મિ અને નવરચનાના તંત્રી તરીકે કાર્ય કરતા હતા અને અમદાવાદથી એકાદ સાપ્તાહિક શરૂ કરવાનો તેમની યોજના હતી; પણ એ મુરાદ અમલી અને તે પહેલાં જ તેઓ અમર પંથના યાત્રી બનીને ચાલી નીકળ્યા.

એમનાં પ્રથમનાં પત્ની શ્રી. દમવંતિબહેનનું આકસ્મિક અવસાન નોવમ્બર ૬૧૯૧. તેમનાં બીજાં પત્ની ચિત્રાબહેન, પતિના વિચારમાં આંધુ સારી રહ્યાં છે. તેઓ છેલ્લા કેટલાક વખતથી અધીવાના દર્દથી પીડાતા હતા.

હજી દમજાં જ, શ્રી. યુજવતરાય આચાર્યને, રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક એનાયત કરવા મારેનો સમારંભ અમદાવાદ શહેરમાં યુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી ઉજવાયો હતો. આ પ્રસંગે શ્રી. મેઘાણી પણ વિવેચન કરનાર હતાં. પણ તેમનાં પત્નીની નાકુરત તબિયતના કારણે બેમને બોટાદ પાછા જવું પડ્યું અને આજે તો, તેઓ આપણી વચ્ચે નથી. બડોણું કુટુંબ અને તેથી ધ બ્લોગા વાચકવર્ગને આંધુ સારતો એ મૂકી ગયા છે.

' વિશેષન ' એ કદાચ એમની છેલ્લી પ્રસિદ્ધિ પામેલી કૃતિ હતી. દરમ્યાન નવાં પુસ્તકો તૈયાર થઈ રહ્યાં હતાં.

‘ મનુષ્ય ધારે છે કાંઈ ને પ્રભુ કરે છે કાંઈ ’ એ મુજબ થી. મેઘાણીના નશ્વર દેહ નાશ પામ્યો છે.

પ્રભુ ! એમના આત્માને શાંતિ આપો, એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

વરણુમા પુસ્તકાલયના માણ મંત્રી

મ્ત્ર. શ્રી. શંકરભાઈ કાલીદાસ અમીન

વરણુમા (તા. વડોદરા) મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયના માણ મંત્રી અને ડેળવણી તથા જાહેર સેવાને લગતી પ્રવૃત્તિઓના મદદમાર કાર્યકર્તા શ્રી. શંકરભાઈ કાલીદાસ અમીનનું તા. ૧-૨-૪૭ ના રોજ ૫૯ વર્ષની વયે અવસાન થયું છે.

એઓશ્રીએ લગભગ ૬૪ વર્ષ સુધી વરણુમા પુસ્તકાલયના મંત્રી તરીકે સેવાકાર્ય કરી પુસ્તકાલયનું મકાન શ. અક્ષર હળરનું બાંધવામાં અને તેનો ફાળો એકઠો કરવામાં ધણે જ શ્રમ લીધો હતો.

એમનો સ્વભાવ ધણે જ મળતાવડો હોઈ તેમણે આજીવ્યાવુના પ્રદેશ અને આખા વડોદરા તાલુકામાં શોકપ્રીતિ મેળવેલી હતી.

એઓશ્રીના રમારકમા એમના પુત્ર શ્રી. જશભાઈ અમીન તથા બત્રીજા શ્રી. ચિમનભાઈ હ. અમીન વગેરે કુટુંબીજનોએ વરણુમા પુસ્તકાલય માટે શ. અડીસો, શ્રી. વડોદરા ક્ષેત્રસિંહરાવ અનાયાશ્રમ માટે શ. અડીસો તથા ગરીબ વિદ્યાર્થીઓને મદદ માટે શ. પાંચસો એક મળી શ. ૧૦૦૧) એક હજાર એકત્રીસ રૂપિયા રકમ રૂપે છે.

રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક પ્રદાન

દર વર્ષે ગુજરાત સાહિત્ય સભા તરફથી અપાતા સાહિત્યપારિતાપિક-રણજિતરામ સુવર્ણચંદ્રક-આ વર્ષે શ્રી. રણજિતરાય આચાર્યને અર્પણ કરવામાં આવ્યો છે. એ પાત્ર વ્યક્તિની યોગ્ય કદરૂપ લેખારો. શ્રી આચાર્ય આપણા સાહિત્યના એક સિદ્ધહસ્ત લેખક હોઈ એમની તેજસ્વી શૈલીએ લખાયેલી નવલકથાઓ અને નવલિકાઓ તેમ જ પત્રકાર-સાહિત્ય આપણે ત્યાં ઠીક ઠીક વંચાયું છે. એમણે વિવિધ વિષયનાં ઠીક ઠીક પુસ્તકો આપ્યાં છે. તેમાં પણ સાગરસાહિત્ય તો ખાસ કરીને એમના તરફથી જ મળ્યું છે. આવા એક લેખકની ગુજરાત સભાએ કરેલી કદર ધન્યવાદને પાત્ર છે. એ જ પ્રમાણે દર વર્ષે, આવા સુયોગ્ય સિદ્ધહસ્ત લેખકોને આ પારિતાપિક અર્પણ થતા રહે એ ઇચ્છનીય છે.

અતે અમે શ્રી. આચાર્યને તેમની આ કદર માટે અભિનંદન અર્પણ કરીએ છીએ.

“ નવચેતન ” નો રજત મહોત્સવ

એપ્રિલ ૧૯૪૭ નો “ નવચેતન ” નો અંક, પચીસમો વર્ષપ્રવેશ અંક હોઇને કલકત્તાના “ નવચેતન ” પ્રેમીઓ તરફથી એનો વિશિષ્ટ અંક પ્રકટ કરવાની તૈયારીઓ ચાલે છે તેને અમે આવકારીએ છીએ.

“ નવચેતન ” આપણાં અત્યારનાં સામયિકોમાં વિશિષ્ટ રચાન ધરાવતું સામયિક છે. એના સંપાદક શ્રી. ચાંપશીભાઈએ ૨૫-૨૫ વર્ષો થયાં એની પાછળ જે જંદ અને જહેમતનો વ્યય કર્યો છે તેનો ઇતિહાસ તો એ ખાસ અંક જ આપણને કહી જશે. છતાં, “ નવચેતન ” ના સંપાદનમાં જે એક લાક્ષણિકતા છે તે આપણાં ઘણાં માસિકોમાં નથી. એના સંપાદક પાસે એક વિશિષ્ટ સાહિત્યદૃષ્ટિ છે અને એને અનુરૂપ આમજનતા તેમ જ વિચારક વર્ગને પણ ગમી જાય તેવું સાહિત્ય એના દ્વારા પીરસાય છે.

એક માસિક માટે પચીસ વર્ષનું આયુષ્ય એ આપણે ત્યાં, તો દીર્ઘાયુષની નિશાની-રૂપ લેખી શકાય. એવા પચીસ વર્ષની વયે પહોંચતા આ સામયિકકારને અમારાં અભિનંદન.

મ. પ્ર. વ્યાસ.

વ. રા. પુ. મંડળ

હજી સમય છે:—મે માસમાં લેવાં કરેલી પ્રમાણપત્ર ચૂટેની પરીક્ષા માટે ઉમેદવારી નોંધાવી ર્ધ તૈયારી કરવાને હજી પણ પૂરતો સમય છે, ઇચ્છુક ઉમેદવારો હજી પણ સત્વરે તેમ કરી દે.

શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા

રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ તરફ લેવાની ૨૫ મી શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા સંબંધમાં ચાલુ અંકમાં અન્યત્ર છપાયેલી જાહેરાત તરફ શિષ્ટવાચનરસિક બાર્ડ-અહેનાતું ધ્યાન જોડી એને માટે પોતાની ઉમેદવારી અપ્પર નોંધાવી દેવાની હાકલ કરીએ છીએ.

—કામરેજ મહાલ પુસ્તકાલય મંડળ તરફથી યોગ્યલી ‘ ગામગોળિ ’ પુસ્તકની પરીક્ષા જાનેવારી માસની ૧૫ મી તારીખે લેવાઈ ગઈ છે.

પુસ્તકાલય પર્વણી:—ગર્તાકમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા અહેવાલો ઉપરાંત નીચેનાં રચનાઓ એ પર્વણીઉત્સવ રાખેતા મુજબના કાર્યક્રમે ઉજવાયો હોવાના અહેવાલો મળ્યા છે.—

(૧) સિદ્ધપુર સાર્વ. પ્ર, (૨) સફુલના તા. ચાણુરમા, (૩) આલજુવાડા, તા. ચાણુરમા નં. ૨-૩ ના રચયે મહાશિવરાત્રિને દિવસે ઉત્સવ ઉજવાયો હતો.

વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ

જાહેરાત નં. ૩ / ૧૯૪૬-૪૭

શિષ્ટવાચનની રપમી પરીક્ષા

શિષ્ટવાચનની રપ મી પરીક્ષા સન ૧૯૪૭ ના જુન માસની ૨૨મી તારીખ ને રવિવારે સવારના ૭ા થી ૧૦ ના સમયમાં જે તે સ્થળે લેવાશે. પરીક્ષા માટે પુ. સ. સ. મં. લિ. તરફથી સ્વ. શ્રી. મો. ન. અમીન સ્મારકમાળાના પુષ્પ તરીકે પ્રસિદ્ધ થયેલું 'દીનખંધુ એણુઝ' એ પુસ્તક મુકરર કરવામાં આવ્યું છે. એ પુસ્તકની એક પ્રત તો વડોદરા રાજ્યનાં ઘણાં ખરાં પુસ્તકાલયોમાં હોવાનો સંભવ છે. છતાં જે પુસ્તકાલયોમાં એ ન હોય વા જેમને વધારે નકલોની જરૂર હોય તેમણે ચાલુ વર્ષના બજેટમાંથી વહેલામાં વહેલી તકે ટપાલ રસ્તે વા કોઈ આવતા જતા સાથે મેળવી લેવી. રૂ. ૨-૦-૦ ની કિંમતે એ પુસ્તકની નકલો પુ. સ. સ. મંડળ લિ. માંથી મળી શકશે.

મહાસ પુસ્તકાલય મંડળોના વ્યવસ્થાપકોને તેમ જ પુસ્તકાલય સંસ્થાઓના ઉત્સાહી મંત્રી બાઇઓને આ સંબંધમાં ઘટતો પ્રચાર કરવાની, તેમ જ પુસ્તકની જરૂરી નકલો ખરીદી લઈને મહાસનાં ઇચ્છુક ઉમેદવારોને વારાફરતી પૂરી પાડવાની ફરજ અદા કરવાની બલામણુ કરવામાં આવે છે. પરીક્ષા મજકુરના કામે ખરીદાતા આ પુસ્તકની નકલોનો ખર્ચ મહાસ પુ. મંડળના હિસાબમાં બેલાયક પાડી શકશે.

ઇચ્છુક ઉમેદવારોએ પોતાનાં નામ, કામ, ઉંમર, અભ્યાસ, ધંધો ને પોસ્ટનું સ્થળ અવશ્ય જણાવી રાજ્ય પુ. મંડળના મંત્રીને શિરનામે મોકામાં મોકી તા. ૧૦-૬-૪૭ સુધીમાં પોતાની ઉમેદવારી નોંધાવી દેવી જોઈશે. શિષ્ટવાચનની આવી પરીક્ષાનો લાભ સમજનારાં અને તેનો સુસ્વાદુ અભેલાં બાપુજીને તો આ જાહેરાત વાંચતાં ખરાખર તેમ કરી દે અને ખીજાંઓને તેમ કરવા પ્રેરે એમ ઇચ્છીએ છીએ.

જનમે અગ્રેજ અને ધંધે ધર્મ પ્રચારક એવા એણુઝ સાહેબ ભારતને પોતાના ઇવનજી કાયદેજ બનાવીને દીનકુખિયાની સેવા કાળે પોતાની જાતને કેવી ધંસી નાખી હતી, તથા ભારતનો આઝાદીની ઝુંબેશમાં પણુ કેવો સક્રિય ભાગ ભજવ્યો હતો તેનો ખ્યાલ મેળવવા સાર આ પ્રેરક ઇવનજરિસનો ખૂબ બહોળો પ્રચાર થાય એ ખાસ ઇચ્છવાનું છે.

પરીક્ષા જે ગામે આપવાની હોય તે ગામે ટપાલ અઠવાડીઆમાં કથે કથે કિવસે આવે છે તે અચૂક જણાવવું. પરીક્ષાની સુક્ત દરમ્યાન શિરનામાનો ફેરફાર થાય તો તેની ખબર જે તે વખતે તરત જ આપવાની ખાસ બલામણુ છે.

ઇન્નામઃ—પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થતા ઉમેદવારો પૈકી પહેલા ૪ નંબરોને અનુક્રમે રૂ. ૫) રૂ. ૪) રૂ. ૩) રૂ. ૨)નું તથા નં. ૫ થી નં. ૨૦ સુધીનાં દરેકને રૂ. ૧)નું ઇન્નામ [૧૧૨

અપારો. ઉપગત ઉત્તીર્ણ થનાર સ્ત્રી-હિમેશ્વારો પૈકી પ્રથમ આવતાં ૧૦ ને તેમજ વિદ્યાર્થીઓ તથા સામાન્ય લખતરવાળા એકુત, કારીગર અને વેપારી વર્ગ પૈકી ઉપલા ૧૦ નંબરોને દરેકને રૂ. ૦૧૧-૬૦ ઉત્તેજનાર્થે ધન્યમ આપવાની જોડવણી રહેશે. 'ધન્યમ રોકડમાં અપારો; છતાં જેમની ધરજા હશે તેમને તેમની પસંદગીનાં પુસ્તક તેમના ખર્ચે મોકલી આપવાની સમવડ રહેશે.

C/o સેન્ટ્રલ લાઇબ્રેરી,
વડોદરા,
તા. ૨-૩-૪૭

રામભાઈ કા. પટેલ
મંત્રી,
વ. રા. પુ. મંડળ.

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પુગારદાર તેમ જ માનદ મકાન પ્રચારકોએ માહે જાનેવારી-ફેબ્રુઆરી માસમાં નીચેનાં સ્થળોની મુલાકાત લઈ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાયક સંસ્થાઓની તપાસણી કરી છે, અને દરેકની તેમ જ પુસ્તક જોડવણીની અવ્યવસ્થા દૂર કરી વર્ગીકરણ અને વાચનપ્રચારની કામગીરી ખુલ્લી છે.

૧. વડોદરા-નવસારી પ્રાંત પ્રચારક રા. હનગભાઈ મધુરભાઈ પટેલ- માહે ફેબ્રુઆરીમાં-ફરજી મહાલનાં—(૧) મેસરાડ, (૨) તેગવા, (૩) આસનેરા, (૪) સાંપા, (૫) માગરોજ, (૬) અટાળી, (૭) જોસરામ; લાદરણ મહાલનાં— (૮) ગબીરા, (૯) પીપળી, (૧૦) કોંખનોડ, (૧૧) રોરડી, (૧૨) લાવપુરા, (૧૩) મોસીન્દા, (૧૪) જોશીકુઆ, (૧૫) વાલવોડ, (૧૬) સીરવા, (૧૭) કારોળા, (૧૮) વાસજી, (૧૯) વટાદરા, (૨૦) જુવેલ, (૨૧) જનુધ, (૨૨) દોંબા, (૨૩) પીપળોઈ, (૨૪) કાણીસા. કામગીરી દિન ૨૧.

૨. ચાણસ્મા મહાલ માનદ પ્રચારક શ્રી. રામશંકર મેહનલાલ જાનીએ માહે જાન્યુઆરી ૧૪૬ તથા જાનેવારી ૧૪૭ માં—(૧) સદુયગા, (૨) ગોટપ, (૩) રણેલા, (૪) જેતપુર, (૫) કનોડા (૬) સુણસર

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારક ભાઈએ જે જે આમીએ દર્શાવી હોય તે તે વેળાસર મુદ્દારી ભેવા તથા જે સૂચના-સમગ્રૂત આપી હોય તેનો યોગ્ય અમલ તાકીદે કરી નાખવા જે તે મંત્રી ભાઈએને ખાસ બલામણુ.

ના. નં. ચૌહાસી
સદમંત્રી,
રા. પુ. મંડળ.

સામયિક દોહન

કટલાક ઐતિહાસિક-પ્રસંગો

ખિરમાઈ યુવાન વયે કાઉન્ટ થન નામે સુખાતી મુલાકાતે આવ્યો. સુખાએ ખેસવાનું
 ૧ કહ્યું. ને સિઝાર કૂંકતા જ રહ્યા. ખિરમાઈ ટેબલ ઉપરથી સિઝારેસ ઉઠાવી તેમાંથી
 ખેંચી કાઢતાં કહ્યું:

‘ નામદાર, જરા દીવાસળી આપશો ? ’

નામદાર ના ન પાડી શક્યા. ખિરમાઈ સિઝાર સળગાવીને ખુરશીમાં લાંબો થઇને
 લાગ્યો.

ખર્લિનની પોલિસે ખિરમાઈને જણાવ્યું કે અમુક યુવાન બળવાખોરને પકડવો જોઈએ.

“ હોય, યુવાની માંડપણ છે. સુધરવાની તક આપવી જોઈએ. ” ખિરમાઈ કહ્યું.

ખાનગી વેશ લઇ બળવાખોરને ત્યાં એ ગયો. એને પેસા આપી કહ્યું: “ ભાગી જા,
 નહિતરે પોલિસ વધારે કાર્યશીલ મથાશે-રાજનીતિય કરતાં. ” બળવાખોર ન પકડાયો.

એક સ્વીડીશ યુવતી થોડાક દિવસ ખર્લિન આવી ત્યારે તેના પિતાએ તેને પિત્રાઇના
 કેમાન બનવાનું કહ્યું: ને પિત્રાઇને પત્ર લખ્યો.

પિત્રાઇ પરીક્ષાના વાચનમાં હોઇ એ કામ ખિરમાઈને સોંપ્યું. ખિરમાઈ આનંદથી
 ત્રણ દિવસ વીતાવ્યા. વિદાય થતાં કહ્યું: “ હું તો તેના મિત્ર છું. ”

—પછી તો એ પ્રિન્સ થયો. સ્વીડીશ યુવતી મુલાકાતે આવી ત્યારે ‘ જીવનની
 શી શી દશાઓ ? તમારી સાથે હવે ત્યારે કવિ જની ગયેત્રો ને થોડાંક કાવ્યો લખ્યાં, પણ
 પછી તો લોખંડી રાજનીતિય ! ”

પ્રિન્સ ખિરમાઈને નાનપણમાં બ્રિટિશ ખજાનીએ હિદમાં નોકરી થઇ. લરકરી કામ
 કયું, પણ પછી વિચાર્યું: ‘ હિદીઓએ મારું શું જમાડ્યું છે ? ’ એણે નોકરી મૂકી દીધી.

રોઝ નામનો ઇટાલિયન સૂક્ષ્મ ને મૌલિક કવિ. પણ કાવ્યની ટાઇ કદર ન કરે.
 પ્રકાશને આપ્યું. પણ પ્રકાશકે કહ્યું: ‘ પ્રજાપ્રિય નહિ થાય. ’

છતાં તેણે બાયરનના અભિપ્રાય ખાતર તે સમયે વેનીસમાં બાયરનને મોકલાવી આપ્યું.

બાયરને લખ્યું: 'રાજનાં કાચોળી મધુર અને માહક રમૂતિ દૂર કરવાને ખાતર હવે મારે પણ એ જ ઢબે કંઈક લખવું પડશે.'

—અયોચન બધી નકસો ઉપડી મધ !

ઈંગ્લાંડના ચાસ્સે બીજા રાજાને ફેટલાક મિત્રો સાથે ગમ્મતમાં-આનંદી જોષ એક મિત્રે પ્રસંગ જોષ માંગણી મૂકી. ચાસ્સે જવાબ આપ્યો: 'ઓહ, તે માટે તમારે તમારા રાજાને વિનંતિ કરવી જોઈએ !'

એક પ્રસંગે શાહીવાદને પોતાના સેનાપતિને પૂછ્યું: "મથુરા પર વિજય મેળવ્યાના સમાચાર તમે મને ફેટલા સમયમાં પહોંચાડી શકો ?"

"દેવ," સેનાપતિએ પ્રાણવાન શબ્દોમાં કહ્યું: "છ મહિનામાં."

—પણ પછી સેનાપતિને યાદ આવ્યું કે, દિવસમાં મથુરા તો બે છે. એક ઉપર મથુરા, બીજું દક્ષિણ મથુરા.

શાહીવાદન બેમાં કયું મથુરા જીતવા માગે છે તેના તેણે ખુલાસો કર્યો જ નથી, પણ તુપતિને ખુલાસો પૂછતાં એ વિનય-મંગ મળ્યા. એટલે સેનાપતિએ પોતાની સેનાના બે સરખા ભાગ પાડી નાખ્યા ને એકને ઉપર બાજુ ને બીજાને દક્ષિણ બાજુ રવાના કરી. ને સેનાપતિએ પ્રતિષ્ઠાનમાં બેમાં બેમાં બંને સેનાઓને એવી કુશળ દોરવણી આપી કે છ મહિનામાં બંને મથુરા પર શાહીવાદનનો પગ ફરકવા લાગ્યો.

લિટનપતિ જેમ પહેલાની માતાએ જેમ્સને જન્મ આપ્યો ત્યારે પોતાના મંત્રી ડેવીડ રીઝીઓનું તરવારથી ઘટું ખૂન નજરે નિહાળીને એટલી અમરાધ ગયેલી કે તેના પુત્ર પર એ સંસ્કાર કાયમ રહ્યો તે ખુલ્લી તરવાર આગળ નજરે જ ન માંડતો. નાષ્ટોને તલવાર બાધતાં મોં પાછળ રાખતો.

લાલ ખમીસ પહેલાં લોદીના ડાહ્યા મટાડવાને કસાઈખાનામાં વપરાતાં, પણ દક્ષિણ આફ્રિકામાં મોન્ટીનીડોયન સરકારે ગેરીબાલ્ડોને પોતાના સૈન્ય માટે તેનાં ખમીસોના જથ્થો સોંપ્યો, ત્યારથી ૩૨૦૦ કોર્પસ-લાલ ફેશને જન્મ થયો.

પોતાની આખી સેનાને સહીસલામતીપૂર્વક મંખા નદી ઓળંગાવ્યા પછી, ૮૧ વર્ષના જુદા રાજા કુંવરસિંહ પોતે પણ તે નદી પાર કરી જવાને હેતુ દોડીમાં બેઠો. પણ પાછળથી આવી પહોંચેલ અંગ્રેજ સેનાએ દોડી પર ઝોળીને મારે. ચલાવ્યો, કુંવરસિંહના જમણા હાથમાં ઝોળી લામો. જુદા રાજાએ તરત જ ઝેર ચડતું અટકાવવા જમણે હાથ કાપીને નદીમાં ફેંકી દીધો ને ડાયા હાથથી ભેદી ધરતા જમણા અંગ પર પાટો બાધતાં તેણે ચાંતિથી મંખા ઓળંગી.

('ગુજરાતી' તા ૬ મી ફેબ્રુઆરી '૪૩ ના અંકમાંથી.)

પડે છે. જેમ પવિત્ર રથાનમાં જઈએ તો તેનો મહિમા અને મહત્તા યાદ આવે છે. તેમ બાળક કંઈ જુએ એટલે તેનું આત્મરમન કામ કરે, કલ્પના ઇન્દ્રિયો વગેરે કામ કરે-જો કે આ બધી વાત અહીં બેઠેલાં માન્યાપો નહિ સમજે, કેમકે એ વાત શિક્ષકોની છે. પણ મેડમની આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું પરિણામ શ્રમજનન જ છે.

બીંસાતો શિક્ષક

શિક્ષકોને માટે કહું તો આપણે ત્યાં મુશ્કેલી એ છે, કે તે બિચારો ત્રણ પ્રકારની બીંસો વચ્ચે બીંસાઈ રહ્યો છે. એક તો આપણી પોતાની લીધેલી કેળવણીની બીંસ, બીજી મેડમ મોન્ટેસોરીના નવા વિચારોની અને ત્રીજી આંધી આપના ખ્યાલોની. આ ત્રણ બીંસ વચ્ચે શિક્ષક ચળદાઈ રહ્યો છે. તે મુઝાય છે કે આ ત્રણમાં શું અને કાણુ સાચું ? આ બીંસ આપણને બધાને છે. એને પરિણામે બને છે એવું કે જેમ કું પોતે એક ચોરસ પ્યાલારૂપ હોઈ અને પછી મારામાં જે પ્રવાહી રેડાય તે ચોરસ જ રૂપ પકડે, તેમ આપણા મગજ, બુદ્ધિ અને સમજના જે પૂર્વરંગો હોય તેના મુજબ એ ધાટ દેખાય છે. આપણા બાલમંદિરોમાં જે ઉત્પન્ન દેખાય છે તે આ છે. બીજી એક મુઝવણ કે બાળકને બાલમંદિર-આંધી પાછું પહેલી ચોપડીમાં અભ્યાસની રીતે ભેગું કરવાનું છે. માન્યાપો એ ક્યંઈ છે એટલે કરવું જ પડે. ઉપરાંત અમદાવાદ શહેર હોય તો ? ત્યાં તો કહે છે કે ગાંધીજીનું જોર, માટે ખાદી અને ત્રીજી બાજુ મેડમ મોન્ટેસોરીનાં એપેરેટસ (સાધન); આ ત્રણ મુઝવણ આપની સામે છે. મને પોતાને એમ લાગે છે કે આપણને આ બધામાં જે વિરોધા-ભાસ અને અસંગતી દેખાય છે તે ખરેખરાં નથી. પણ એક વાત છે: કું પોતે મારા મનથી મને ગાંધીજીને અનુસરનારો માનું છું. તેથી મને જાણ્યે અજાણ્યે મેડમ મોન્ટેસોરીનાં સાધનોનો ઠકારો નથી ગમતો. આની પાછળ કારણ હોય કે નહિ, પણ મને પૂર્વમંદ બંધાઈ ગયો છે. મને એ સાધનો આપણા દેશને માટે નથી લાગતાં. એ પૂર્વમંદ પાછળ કદાચ આ પરદેશી પ્રકૃતિ છે અને પરદેશી તો ન જ ખપે એ કારણે પણ હોય. ધણી વરસ પહેલાં એક સૂચના સાધનોના માટે ચર્ચેલ કે મોન્ટેસોરીનાં સાધનોને બદલે ચુલા મારફત તાલીમ આપવી. કદાચ તે દિવસે પણ એ અભિપ્રાય બંધાયો હોય. રાષ્ટ્રવાદનો જીવાળ આવે ત્યારે શાસ્ત્રીયતા ખંડિત પણ બને. મનુષ્યસ્વભાવના એ ગુણોથી કું પર ન હોઈ તેથી પરદેશી મારે નથી જોઈતું એમ નહીં કયું હોય. પછી દુરામદી ન લાગીએ એટલે તેવી ખામીઓ શોધી કાઢીએ. બીજી એક વાત પણ છે:—

ગાંધી ફિલસૂફી

મેડમનાં સાધનો સ્વીકારવાં જોઈએ એમ કું માનું છું, પણ તે સાધનો એવાં છે કે જે ફરકને સાંકળી લે છે. એવું કે 'દેન્ડ્રીકરણ' એમાં છે. કું માનું છું કે એ આપણા દેશની વિરુદ્ધ છે—ગાંધી ફિલસૂફી અનુસાર તમારાં બધાં ઉત્પાદનો 'વિકેન્ડ્રીકરણ'ને ધોળે કરો. એ જ કારણે તો ગાંધીજીએ ચરખા સંધ જેવાંને પણ વીંખી નાખ્યાં. ખાદી જે પહેરવા માગે તે જતે જ બનાવે. કેમકે ખાદી એ જનન છે.

વૈયક્તિક વિકાસ

ખાદી એ કપડાનો માત્ર ટુકડો નથી.

શ્રી. તારાબેન ગાંધીજીની સાથે આ બાબતમાં વાતચીત કરવા અપેલાં અને મેં

ગોન્ટેસોરી પણ આવો જ અહિંસક સમાજ રચવા માગે છે. આ બેને જો આપણે જમણે તો ત્રીજ વસ્તુ આપોઆપ સમગ્ર જશે.

કલાનો દુકડો

ખાદી, અસ્પૃશ્યતાનિવારણ, પ્રામોદોગ, નવી તાલીમ એ બધાં જેમ માંધોળના રચનાત્મક કામનાં અંગ છે, તેમ બાળકેળવણી પણ રચનાત્મક કામનું એક અંગ છે. જે એક વખત મારા મિત્રોને કહું હતું જે આજે ફરીવાર કહું છું કે માંધોળનું રચનાત્મક કામ એ કલાનો એક દુકડો છે. એ આખું એક કલાત્મક સર્જન છે. તેના તમે દુકડા નહિ પાડી શકો. એમ નહિ વિચારાય કે નવી તાલીમમાં માત્ર છે, પણ ખાદીમાં નહિ. જેમ શરીરમાંથી એક અંગ કાઢી શ્યો તો તે બેડોળ બને, તેમ બાળકેળવણીને જો એક રચનાત્મક કામ માનતા હોઈએ તો અનિવાર્ય રીતે માંધોળની બીજી રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓ પણ તેના પેટામાં આવી જવી જોઈએ. તેમ ન બને તો કંઈક બૂલ છે-કંઈક બેડોળ છે.

અમજવનની મહત્તા

માંધોળની રચનાત્મક પ્રવૃત્તિનો પાયો ક્યાં છે? કું? સમજ્યો છું એ પ્રમાણે માંધોળએ રચનાત્મક કામના પાયામાં અમજવનની મહત્તા મૂકી છે. આજની પ્રજા અને માનવકલકનું મૂળ એમણે ત્યાં જોયું છે. અમજવનની મહત્તા ન રચના ત્યાં સુધી સમાજ અહિંસક ન બને. આજે હજી સમજવનપૂર્વકનું અમજવન નથી. જેણે સ્વીકાર્યું છે તે પણ વેક હિતારવા પૂરતું જ. હોડવું છે તે રાજી થાય એમ સૌ ધ્રુવે છે. આપણે ત્યાં આજે બે વર્ગો છે: ગુલામો અને એસઆરમીઓ. એનો અર્થ એ થયો કે એક બીજાની પાસે અમજવનને રચના આપ્યું. વહેવારથી તેની પ્રતિષ્ઠા ચાલી ગઈ. દરેક હિતપાદક મહેનતની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારી લેવી જોઈએ, પણ અહીં એ વાત પર વધુ નહિ ઊતરે. અમજવનની પ્રતિષ્ઠા સ્વીકારી એટલે અમજવન આખું-શિક્ષકના જીવનમાં પણ તે આખું.

બાળકનું મહત્ત્વ

કોઈ પૂછે છે કે તમે બાલવાડીમાં આ ખાદીનું લફરું ક્યાં ધારો છો? હું કહું છું કે બાઈ! એ લફરું નથી. શરીરધારીને માટે જેમ શ્વાસોચ્છવાસ લફરું નથી, તેમ માંધોળની વિચારસરણીયે ખાદી લફરું નથી. મેડમ ગોન્ટેસોરીએ બસે માંધોળના જેટલા રૂબરૂ શબ્દોમાં અમજવનની વાત ન કરી હોય, છતાં તેમણે એક વસ્તુ કહી છે, કે બાળક એ અમજવનની પ્રતિષ્ઠા રચનાર છે. વિચાર તો કરો કે આખા દિવસમાં બાળક ઘરમાં ને ઘરમાં પણ ફેરવું બધું ચાલે છે? ફેટોટલી બાંગરોડ કરે કે? કારણ કે તે જન્મતને પોતાની દૃષ્ટિથી જોવા માગે છે. માણસ પશુથી જુદો ક્યાં પડે છે? અંગુઠાથી અંગુઠો મળ્યો ત્યારથી માણસ એ પશુથી જુદો પડ્યો છે. એ અંગુઠો અને ઇન્દ્રિયોનું મહત્ત્વ ધણું છે. એ વાતને મેડમે મહત્ત્વ આપ્યું છે. બાળક સૌંદર્ય જુએ છે, બાળક રૂપ જુએ છે, બાળક ગંગ જુએ છે, બાળક નામ બોલે છે. એ બધી ક્રિયાઓમાં તેની દૃષ્ટિ જગવાય છે. એ જગવણીની રીતનાં સાધનો મેડમે શોધ્યાં છે.

બાળકનું આંતરમન

તમને અનુભવ હશે, કે કોઈક વખત કોઈ અમુક ચીજ જોતાં માણસને પ્રત્યાપર્ત

પડે છે. જેમ પવિત્ર સ્થાનમાં જઈએ તો તેનો મહિમા અને મહત્તા યાદ આવે છે. તેમ બાળક કંઈ જુએ એટલે તેનું આત્મન કામ કરે, કદવના ઇન્દ્રિયો વગેરે કામ કરે-તે કે આ બધી વાત અહીં બેઠેલાં માન્યાપો નહિ સમજે, કેમકે એ વાત શિક્ષકોની છે. પણ મેડમની આ બધી પ્રવૃત્તિઓનું પરિણામ શ્રમજીવન જ છે.

બીંસાતો શિક્ષક

શિક્ષકોને માટે કહું તો આપણે ત્યાં મુશ્કેલી એ છે, કે તે બિચારા ત્રણ પ્રકારની બીંસો વચ્ચે બીંસાઈ રહ્યો છે. એક તો આપણી પોતાની લીધેલી કેળવણીની બીંસ, બીજી મેડમ મોન્ટેસોરીના નવા વિચારોની અને ત્રીજી ગાંધી બાપાના ખ્યાલોની. આ ત્રણ બીંસ વચ્ચે શિક્ષક ચમકાઈ રહ્યો છે. તે મુંઝાય છે કે આ ત્રણમાં શું અને કાણ સાચું ? આ બીંસ આપણને બધાને છે. એને પરિણામે બને છે એવું કે જેમ કું પોતે એક ચોરસ પ્યાલારૂપ હોઈ અને પછી મારામાં જે પ્રવાહી રેડાય તે ચોરસ જ રૂપ પકડે, તેમ આપણા મગજ, શુદ્ધિ અને સમજના જે પૂર્વરંગો હોય તેના મુજબ એ ઘાટ દેખાય છે. આપણા બાલમંદિરોમાં જે ઉજ્જવ દેખાય છે તે આ છે. બીજી એક મુંઝવણ કે બાળકને બાલમંદિર-માંથી પાછું પડેલી ચોપડીમાં અભ્યાસની રીતે ભેગું કરવાનું છે. માન્યાપો એ કહે છે એટલે કરવું જ પડે. ઉપરાંત અમદાવાદ શહેર હોય તો ? ત્યાં તો કહે છે કે માધીજીનું નેર, માટે ખાદી અને ત્રીજી બાજુ મેડમ મોન્ટેસોરીનાં એપેરેટસ (સાધન); આ ત્રણ મુંઝવણ આપની સામે છે. મને પોતાને એમ લાગે છે કે આપણને આ બધામાં જે વિરોધા-બાસ અને અસંગતી દેખાય છે તે ખરેખર નથી. પણ એક વાત છે: કું પોતે મારા મનથી મને ગાંધીજીને અનુસરનારો માનું છું. તેથી મને જાણે અજાણે મેડમ મોન્ટેસોરીનાં સાધનોનો ઠાઠારો નથી ગમતો. આની પાછળ કારણ હોય કે નહિ, પણ મને પૂર્વમંદ બંધાઈ ગયો છે. મને એ સાધનો આપણા દેશને માટે નથી લાગતાં. એ પૂર્વમંદ પાછળ કદાચ આ પરદેશી પદ્ધતિ છે અને પરદેશી તો ન જ ખરે એ કારણે પણ હોય. પણ વરસ પહેલાં એક સૂચના સાધનોના માટે થયેલ કે મોન્ટેસોરીનાં સાધનોને બદલે સુલા મારફત તાલીમ આપવી. કદાચ તે દિવસે પણ એ અલ્પગ્રામ બંધાયો હોય. રાષ્ટ્રવાદનો જીવાળ આવે ત્યારે શાસ્ત્રીયતા ખડિત પણ બને. મનુષ્યસ્વભાવના એ ચુલોથી કું પર ન હોઈ તેથી પરદેશી મારે નથી જોઈતું એમ નક્કી કયું હોય. પછી દુરામલી ન લાગીએ એટલે તેવી ખામીઓ શોધી કાઢીએ. બીજી એક વાત પણ છે:—

ગાંધી ફિલ્સૂફી

મેડમનાં સાધનો સ્વીકારવાં જોઈએ એમ કું માનું છું, પણ તે સાધનો એવાં છે કે જે ફરકને સાંકળી લે છે. એવું ' કેન્દ્રીકરણ ' એમાં છે. કું માનું છું કે એ આપણા દેશની વિરુદ્ધ છે—ગાંધી ફિલ્સૂફી અનુસાર તમારાં બધાં ઉત્પાદનો ' વિકેન્દ્રીકરણ 'ને ધોગણે કરો. એ જ કારણે તો ગાંધીજીએ ચરખા સંઘ જેવાને પણ વીંખી નાખ્યો. ખાદી જે પહેરવા માગે તે બંને જ બનાવે. કેમકે ખાદી એ જીવન છે.

વૈયક્તિક વિકાસ

ખાદી એ કપડાનો માત્ર ટુકડો નથી.

શ્રી. તારાબેન ગાંધીજીની સાથે આ બાબતમાં વાતચીત કરવા અપેલાં અને મેં

છાપાંચો મારફત જલ્લેલ ત્યારે આંધીજીએ પણ તારાબેનને એમ કહેલ, કે એ સાધનો આમડાંના સુધાર, છુદાર કરી આપે તો મને જરા ય વાધો નથી. આંધીજી તો રેંટિયાને માટે પણ કહે છે, કે તે આમડાંનો સુધાર કરી દે તો જ તે રેંટિયો. તેથી પણ આમળ વધીને માત્ર વાંસની પટ્ટી અને ઠીંકરાની ચકરડીવાળી તકલી જ હોવી જોઈએ. એ સિદ્ધાંતે જે સાધનો આમડાંમાં જ બની શકતાં હોય તેને વાપરવામાં કોઈ વાધો ન લે. કારણ કે બાળકોના વૈયક્તિક વિકાસ માટે એ જરૂરી છે; સિવાય નવી શોધો દેશમાં થાય. બાળકોના મનનું અધ્યયન કરાય અને પછી આપણા દેશના બાળકો માટે કોઈ સાધનો યોગ્ય તો મને વાધો નથી. એ ન અને એમ હું માનતો નથી. પણ એ ક્યારે ? આજે તો આપણે બીજાનું છુટીએ તો પણ બસ છે. નવું કરવું નથી—બીજાનું લેવું નથી. આ રિચતિમાં મેડમ મોન્ટે-સોરીનાં બધાં સાધનો હોવાં જોઈએ. માત્ર તે પોતાના ગામમાં સહેલાઈથી અને સસ્તી રીતે કેમ થાય તેની તબવીજ કરવી જોઈએ. આમાં મારી બૂલ હોય તો તારાબેન સુધારે.

અસંતોષ

બાલમંદિરમાં, પ્રાયમિક ડેવલપ્મેન્ટમાં અને સમગ્ર શિક્ષણમાં આજે આપણે અસંતોષ છે. તેમાં સુધારા—વધારા થાય એમ આપણે ઇચ્છીએ છીએ, સમાજ પણ ઇચ્છે છે, શિક્ષકો પણ ઇચ્છે છે. પણ એ સુધારો ક્યાંથી ઉપાડવો તે કોઈને સૂઝતું નથી. ઠરેક માથુસ એમ ઇચ્છે છે કે જે કોઈ બીજો સુધારો કરે તો આપણે પાછળ ચાલીએ. શિક્ષકો ઇચ્છે કે બવરચાપકો કરે અને બવરચાપકો માને શિક્ષકો કરે. માળાપો શિક્ષકો પર અને શિક્ષકો માળાપ પર, એમ એકબીજા પર ટોળે છે. પણ કોઈ પહેલ કરતા નથી. મારો આશ્નનો પ્રશ્ન શિક્ષકો પૂરતો છે એટલે માળાપો કે બવરચાપકોને કશું નહિ કહું.

શિક્ષક અને જીવન

અત્યાર સુધી આપણા સદ્ભાગ્યે કે કમભાગ્યે આપણા શિક્ષકો અને આપણું શિક્ષણ એકબીજાથી અલગ હોયે. વેદાંતની પરિભાષામાં કહું તો નિરંજન નિરાકાર જેવા નિર્દેષ રહ્યા હોયે. શિક્ષણે આપણા જીવનને રપર્ષ કર્યો નથી. પરંતુ તેમ થાય તો જ શિક્ષણ વીર્યવ્રત અને આંધીજીની યોજનામાં જેને પૂરી જુરિયાદી લાગીમ કહી છે, તેમાં પ્રહેશવકેલી વાત શિક્ષકની કરી છે. શિક્ષકની પાસેથી બીજો બંને ન શીખે, પણ શિક્ષક પોતે જ પહેલાં તો શિક્ષણને પોતાના જીવનમાં ઉતારે. આજે તો એવું ધોરણ છે કે શિક્ષણ એ બાપણ માટે છે. મારે મારી હોંશિયારી બતાવવી હોય તો બાપણ આપી જઈ. મહેતાજી નિશાળમાં બેલે પગાર માટે, પણ ઘરમાં એમનું કશું નહિ. પરિશ્રમે વિદ્યાર્થી સાથેના જીવન-સંપર્કથી જુદા જીવતરની પણ શાળામાં અને ઘરમાં એવા બે કમ્પાટ પાડી દીધા છે. જુનિયાદી તાલીમની વાત યતી હોય ત્યારે મેં સંજ્ઞા છે કે હા બાઈ, ખાદીકામને માટે એક શિક્ષક રાખીશું. ઔશાળા માટે બીજા રાખીશું—દિંદી વગેરે માટે પણ જુદા જુદા શિક્ષકો રાખીશું. કેમ જલ્લે એ બધાને જીવતર સાથે સંબંધ ન હોય ! આંધીજી કહે છે એમ નહિ. શિક્ષણ તો શિક્ષકના જીવન-તેનાં રૂંવાટામાંથી નીકળતું હોય. તેમ ન હોય તો તે નકાશું છે. આપણી એવી માન્યતા છે કે આપણે કંઈક બોલીએ તો તેની સામા પર અસર થાય. આધ્યાત્મિક મૂલ્યોને આપણે સમજતા નથી, નદિતર આપણું વર્તન આવું

ન હોય. એવું આધ્યાત્મિક બળ માણસમાં છે કે જે ઈજવાયું હોય તો ઝોઝામાં ઝોઝા શાદે ધણું કામ થાય. તે બાલમંદિર, પ્રાથમિક શાળા કે વર્ધા યોજનાની હવામાં બેઠો કે તેના અણુ અણુમાંથી ઊડવા માટે એવું જીવન હોય.

વાતાવરણ

આપણી બાળકોજીવણીમાં ' એટમોસફીઅર 'ને કન્ટ્રોલ કરવાની વાત આવે છે. તેમ હશે તો બાળક તુરંત તેને અનુસરશે. એ ' એટમોસફીઅર 'માં હવામાન, બાલમંદિરનો ઝોરડો, તેની કલાત્મક સજવટ, એ આવે છતાં 'એટમોસફીઅર'માં શિક્ષકનું બોલ્યા વિનાનું મીન જીવન બહુ મહત્વનો ભાગ બનેલો છે.

શિક્ષકની લાયકાત

આપણે શિક્ષકની જરૂર હોય અને લેવા જેમજે તો શું કરીએ ? તારાબેન કે ગિચુભાઈનું સર્ટિફિકેટ તેની પાસે છે કે નહિ, તે તપાસ કરીએ. પણ તે શિક્ષક તેની જૈરીને મારે છે કે નહિ તે પૂછતા નથી. એવા શિક્ષકનું બાલમંદિર જેવા જીવ તો ત્યાં બધું બહુ ચરમભયું લાગશે, કારણકે એ કામની તેને હથેરાટી આવી ગઈ છે, પણ તેના જીવનમાં એવું નહિ દેખાય. દરેક ધર્મમાં તે ધર્મની ફિલસૂફીની પાછળ એક કર્મકાંડ જીભો થાય છે. તે કર્મકાંડનો ભાગ જે ધર્મની ફિલસૂફીથી જુદો પડી જાય તો તે મૃત્યુ પામે છે.

અસંગત જીવન

હાથેરજીની પાસે બેસે ત્યારે માળા હાથમાં લે, અને દુકાનના થડા પર બેસે ત્યારે ? છરી. આ જાતનું આપણા જીવન વચ્ચે ગામડું છે. એ સંધાવું જેમજે. હજુ મેડમ મોન્ટેસોરીએ પોતાના જીવનની અમુક વાતો સૂચવ્યું નથી કરી. પણ માંધીજીએ તો કરી છે. અઢાર પ્રકારનો રચનાત્મક કાર્યક્રમ જીવનમાં છતારે. મેડમને બરાબર સમજે તો દેખાઈ આવશે, કે માંધીજી અને તેમની જીવનદષ્ટિ એક છે. હવે છેલ્લી વાત-કોષ્ટ પણ નવો વિચાર સમાજમાં, ત્યારે પહેલવહેલો જીવો થાય ત્યારે તે, બળવાન અને પવિત્ર હોવો. જેમજે. એ પ્રવાહ જેમ જેમ આગળ વધે, સમાજમાં ફેલાય તેમ તેમ પાતળો અને કાપાડુધીવાળો થતો જાય. શરૂઆતથી પવિત્ર હોય તો એ કાપાડુધી ઝોઝો પડે. પણ પહેલેથી જ કાપા હોય તો ફેલાયા પછી કાળો ધબ યાદ જાય. મંજોત્રી પાસે અંગાજીનું પાણી અતિનિર્મળ હોય. ખંભાળમાં મેલું અને ડહોળું દેખાય, પણ અંગોત્રીથી જ મેલું હોય તો ? આપણે બધા શરૂઆત કરનારા છીએ, જેથી આપણે બધા આદર્શો અંગોત્રીનાં જીવનની માફક શુદ્ધ સ્વરૂપે નહિ વધાવીએ તો ઈજવણીમાં ડોળ થશે. શરૂ કરનારા હોવાથી આપણે માથે આ ભાર છે. માટે તમે પ્રથમ તો તમારાં જીવનમાં મોન્ટેસોરી અને માંધીજીના આદર્શો વણો.

વ્યક્તિનો દોષ નથી.

આજે સંજોગો જ વિકટ છે, એટલે દુઃ વ્યક્તિને દોષ નથી દેતો. તમને ઇચ્છા થાય છતાં તમે પ્રયોગ ન કરી શકો. સરકાર પકડે, જેલમાં પૂરે, પછી પ્રયોગ કર્યા જેલમાં કરો ? તમે પ્રયોગ શરૂ કરો અને તમારી આસપાસ અનાજની ખૂમ પડે. તમે પ્રયોગ કરો કે તમારા પાંડોશીને બચાવો ? આમ સંજોગો જ વિકટ હોવાથી ધારીએ તો પણ કંઈ કરી શકીએ તેમ નથી.

જોડાવાનો વિચાર કરીએ ત્યારે એ બાપુજીનો રચનાત્મક કાર્યક્રમ છે એમ માનીને આવળે ત્યાં આવશે ત્યારે રચનાત્મક કામનો એક ટુકડો જ નહિ લાઇ શકાય, તેમ કરશે તો જલે દિવસે કહેશે.

જીવનકાર્ય

જીવનભાષા કે કાષ્ટકે અહીં શિક્ષકના પગારની વાત કરી, અને કાષ્ટકે શિક્ષકેએ તો આમાં ખૂબી જવું જોઈએ, એમ પણ કહ્યું, પણ હું પૂછું છું કે તમને શિક્ષકનું કામ એ જીવનકાર્ય લાગે છે ? પગાર લ્યો ન લ્યો તે જુદી વાત છે, પણ તેને તમે જીવનકાર્ય માનતા હો તે જરૂરી છે. શ્રી. વીરચંદભાઈને શિક્ષક જોઈતા હોય, તે ગોતી કહે: તેને પૂછે: ભાષા તારું આ જીવનકાર્ય છે ? પેસો લા કહે, પણ જોવું જોઈએ કે તેણે શું છોડ્યું છે.

આપણે આપણા દાંડીએ માપીએ છીએ.

આપણે આપણા દાંડીએ બીજાને માપીએ છીએ. પણ કહે છે કે કીક ભાષ, સરલાજીને એને મોટરમાં ફરવું. રાજ્યના મહેમાનો થવું એમાં શું ? આપણી સાથે ખભે લાધને નીકળે તો ખબર પડે. જવાહરલાલજી માટે કહે: તેને શું ? મજાનો બંધો રહેવા માટે, મોજડીઓ પહેરે છે.....

કુલસરથા તથા છે—

પરંતુ આ ટીકાકારોને ખબર નથી કે જેમણે દોઢ દોઢ કુટની ફૂલની ચમ્પા તથા છે તેમની પાસે આપણો ત્યાજ શી વિસાતમાં છે ? આપણે હમણાં હમણાં ત્યાજની વાતો બદલ કરીએ છીએ. તે આપણું અભિમાન છે. શિક્ષકને પેટપૂરતું ખાવાનું મળે તેમાં હું માનું છું. પરંતુ આપણે શિક્ષકે એ બાજતની ફરિયાદ ન કરીએ એમ હું કહું છું. આટલો ખમાર આપો તો જ કામ કરું એ તો કોન્ટ્રેક્ટ થયો. એના કરતાં બે ચાર શિક્ષકો બસે જૂખના કારણે મરી જાય. તો પૈસાદારો અને રાજ્યોની આંખ ઉધડી જશે અને વાતાવરણ ચમકી જાય. પરંતુ આ ગળા બહારની વાત છે. પણ હું તો બેઉ પક્ષને કહું કે પૈસા પર નજર ન કરે-પરંતુ પૈસાદારોને તેમના ખર્ચના આ કામમાં નાખવા કહો.

મેરો બ્રાહ્મણાવતાર

આ સંઘે મોટી જવાબદારી લીધી છે. તેણે માત્ર ગુજરાતનું જ નહિ, પણ દિલ્લી બાજીજીવણીનું કામ કીક પ્રમાણમાં ઉઠાવ્યું છે. સંસ્કૃતિ એવું વાક્ય છે. જે બ્રાહ્મણ વિદ્યાર્થી સંતોષ માને તેનો નાશ થાય; આ સંઘ એ એક મેરો બ્રાહ્મણાવતાર છે.

સ્વ. ગિજુભાઈ અને તારાબેને આ નવી વસ્તુ ખૂબી. સમાજે તેને અપનાવી, સમાજ તૈયાર થયો. પણ આપણે શું ? આપણે તો સંઘને મોખરે રહેવાનું છે. એક બાલમંદિર એવું થાય કે જે સોની આમળ ચાલે; બીજા તેને પહેલે એટલે તે વધુ આમળ જાય. જેમ ઉત્તરધ્રુવ શોધનારી એક ટુકડી ધ્રુવથી ૪ માઈલ દૂર રહી હોય તો તેના પછીની ટુકડી ત્યાં સુધી તો પહેલે જ, પણ તેથી એ આમળ જાય. આ રીતે જ મોખરે રહે તે ખરા. આ મોખરાનું કામ સંઘનું છે. રેગવણીમાં કેમ વધુ શાસ્ત્રીયતા આવે, રેગવણીમાં કેમ વધુ રાષ્ટ્રીયતા વિસ્તરે એ જોવાનું કામ સંઘનું છે.

સંઘ એ બ્રાહ્મણસંસ્થા છે અને હું પણ તેમાં જ છું, એટલે ઈચ્છું છું કે બાવી પ્રવૃત્તિમાં સંઘ દંમેશાં મોખરે જ રહે.

(“ પ્રવાસી ” મંથા)

કાશી વિદ્યાપીઠ

એક વહેલી સવારે હજી પરાદિયું થાય તે પહેલાં ઊઠીને ચોરસ ખઠાર ગયા ત્યાં તે ચારે બાજુએથી યુક્તપ્રાંતની લાલ પાથડીવાળી પોલીસોએ વિદ્યાપીઠના આખાએ કમ્પાઉન્ડને ઘેરા ઘાલી દીધો હતો. ચારે બાજુ લાલ પાથડીના પમ ઠગ ઠગ કરતા ધૂમતા હતા. સાથે ખીજ અધિકારીઓ પણ હતા.

“હે શું ? કાઢીને પકડવા આવ્યા છે ? કાંઈ ચોરી થઈ છે ?” એક નવા જ આવેલા વિદ્યાર્થીએ ગભરાતાં પૂછ્યું. એક વિદ્યાપીઠ જેવી ડેગવણીની સંસ્થા અને એના વિદ્યાર્થીઓની હોસ્ટેલ, એમાં આમ એકાએક પોલીસનો દરોડો પડે એ એનાથી સમજી શકાય તેમ ન હતું. એને બિચારા વિદ્યાર્થીને ક્યાંથી ખબર કે, આ એક એવી ડેગવણીની સંસ્થા છે જ્યાં રોજ રોજ પ્રતિષ્ઠાકે આ દેશમાં રહેલી પરદેશી સરકાર સામે બળવો પોકારવાની ડેગવણી અપાય છે, અને મારે એ વિદ્યાપીઠ હિપર ઘેરા ઘાલવો, તેના વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકોના ઘરોની એકાએક જડતી લેવી; આ બધું વિદ્યાપીઠમાં ખૂબ જ સ્વાભાવિક થઈ ગયેલું છે, જ્યારે પોલિસ આવે ત્યારે સો પોતપોતાનું કામ કરે એને જરૂર હોય તેટલું જોઈ જાય તે પોતાને રસ્તે પડે.

આજની તપાસ જરા ગંભીર થઈ. એ તપાસને અંતે એક કોમ્યુનીસ્ટ વિદ્યાર્થીને પકડીને પોલીસ હિપાડી મઠ. ખીજ એક ક્રાંતિજ્વળના વિદ્યાર્થીની પાસેથી રિવાઈસર મળી એટલે એને પછી બરાબર દોરડું બાંધી હકાતી મઠી એ મવા. ખીજ સૌએ એ બેયું. કાઢીને એમ ન થયું કે આ શું ! આ શો મજા ! સોને મન એ સ્વાભાવિક વાત હતી. રાજકારણના રંગોથી સૌ ચિરપરિચિત્ હતા. આજે એ, તો કાલે આપણે, એટલું બધું; ત્યાં અખ્યાસ કરતા સૌને માટે સ્વાભાવિક હતું.

કાર્યકરો તૈયાર થાય છે.

કાશી વિદ્યાપીઠ એટલે હિંદુસ્તાનના રાજકારણ ને રાષ્ટ્રીય મહાસભાને માટે સતત કાર્ય કરનારા સેવાભાવી-ભેષ કરવાનું યાત્રું. કાશી વિદ્યાપીઠ એટલે ક્રાંતિકારી જ્ઞાની પ્રેરણાસ્તંભ. કાશી વિદ્યાપીઠ એટલે ડેઝિસ સમાજવાદી પક્ષની-જનની આઘસંસ્થા, કાશીવિદ્યાપીઠ એટલે તમામ પક્ષના, મતના, વિદ્યાર્થીઓ, અધ્યાપકો ને સેવકો, સોના માટે ધમશપૂર્વક કાર્યકરો પૂરા પાડનારી સંસ્થા. ગમે તે મત હોય, ગમે તે પક્ષ પ્રત્યે મદદ ને બકિત હોય, એ પક્ષ જો દેશને માટે કાર્ય કરતો હોય, આઝાદીને માટે અજૂમતો હોય તો તેના તમામ વિદ્યાર્થીઓને ત્યાં અવકાશ છે, સ્થાન છે. એમના વિકાસને ત્યાં પ્રોત્સાહન છે. આ વિદ્યાપીઠની વિશાળ જાવનાની મૂળજૂલ રાજકીય બુદ્ધિ છે. કાશી વિદ્યાપીઠ એક ઉદાર રાજકીય દૃષ્ટિબિંદુ ધરાવનારી રાષ્ટ્રીય ડેગવણીની સંસ્થા હતી અને છે.

“ગમે તે સરકાર હોય, ચાહે અંગ્રેજ હોય કે દેશની હોય કે ખુદ ડેઝિસની હોય, અરે વિદ્યાપીઠની પોતાની હોય. પણ આ વિદ્યાપીઠ કાંઈ સરકાર પાસેથી એક પાઈની મદદ માન્ડરૂપે નહિ લે. આ છે આ મદાન ડેગવણીની સંસ્થાનો આદર્શ.”

સ્થાપક અને દાતા

બાણુ શિવપ્રસાદ ગુપ્તા નામના એક મોટા રાજ્ય-જમીનદાર એના મૂળભૂત દાતા અને સ્થાપક હતા. એમની સાથે વિદ્યાપીઠનો, સારા આદર્શોને સંચાલનનો બાર વહન કરનાર તે હિંદના અનોઢ તત્ત્વવેત્તા વિચારક ડૉ. બાણુ ભગવાનદાસ હતા. આ બે મહાનુભાવોએ રાષ્ટ્રીય જગવણીના એમના આદર્શોને અમલમાં મૂકવા આ મહાન સંસ્થાની સ્થાપનાનો વિચાર ક્યો સને ૧૯૨૧ માં પૂ. ગાંધીજીએ એને આશીર્વાદ પાઠવી આ સંસ્થાનું એમના પવિત્ર હાથે ખાતમુદ્દત કર્યું. ભગવાનદાસજી, આચાર્ય કૃપલાણીજી, આચાર્ય નરેન્દ્રદેવ, એ એના ત્રણ મહાન આચાર્ય. એઓ આજે પણ જીવંત છે. આ ત્રણે મહાન વ્યક્તિઓએ ત્યાર પછી તો દેશના ઘડનારમાં ને વિકાસમાં મહત્ત્વનો ફાળો નોંધાવ્યો છે એ વિદ્યાપીઠના એક આચાર્ય આજે કેંગ્રેસના પ્રમુખ છે.

સંસ્થાના એક અધ્યાપક બાણુ સંપૂર્ણોદય યુગત પ્રાંતમાં મજૂર પ્રધાન છે. એમના બે વિદ્યાર્થીઓ પાલામેન્ટરી સેક્રેટરીઓ છે. સંસ્થાના બાર વિદ્યાર્થીઓ-ગ્રેડેસરો ધારાસભાના સભ્યો છે. સંસ્થાએ ૨૫ વર્ષમાં ૧૪૦ જેટલા રનાતકો તૈયાર કર્યા છે. એ પૈકી મોટા ભાગના કેંગ્રેસના કાર્યમાં પડેલા છે બાકીનો મોટો ભાગ એક યા બીજા રાષ્ટ્રીય પત્રોમાં કાર્ય કરે છે. હિંદનો એક પણ પ્રાંત એવો નથી ત્યાં વિદ્યાપીઠનો એક પણ શાસ્ત્રી ન હોય. લોકો અને જાગૃત, સુમાત્રાના વિદ્યાર્થીઓ પણ આ વિદ્યાપીઠમાં અભ્યાસ કરીને ગયા છે. એ એટલી નાની છતાં આટલી બધી વ્યાપક છે.

સંસ્થાના પોતાના મહાનો છે, મેદાનો છે-સો વિદ્યાર્થીઓ અભ્યાસ કરી શકે તેટલી ત્યાં સગવડ છે.

‘ અરે બાપુ તમને આ વિદ્યાપીઠમાં ખર્ચ કેવો આવે છે ? ’ હું અભ્યાસ કરતો હતો ત્યારે એક મિત્રે સવાલ ક્યો.

“ પાંચથી સાત રૂપિયા માસિક. ” મેં જવાબ આપ્યો.

એ મિત્ર ન માની શક્યો. મસ્કરી માનીને હસ્યો. મેં આખી વાત સમજાવી: જુઓ, આજે તો મોંઘવારીને કારણે પંદર વીસ ખર્ચ આવે છે, પણ અમે લાજુતા હતા ત્યારે પાંચ ને ચાર રૂપિયામાં પૂરું કરનાર વિદ્યાર્થી પણ હતા. અમારું હોસ્ટેલના રસોડાનું બિલ પાંચ છથી વધારે નહોતું આવતું.

સરતો ખોરાક

વિદ્યાપીઠની આ ખુશી છે. ત્યાં આવનાર વિદ્યાર્થી ચાર વર્ષના અભ્યાસકાળ દરમિયાન લગભગ જેલના જેવો ખોરાક ખાય છે. ડેટલાય વિદ્યાર્થીઓ એટલા ગરીબ હોય છે કે એક યા બીજા પ્રકારનું કામ આવડે ! ખર્ચ પૂરો કરવા પણ એમને કામ કરવું જ પડે છે. ઠાઈ દૂધ વેચે છે, ઠાઈ લખે છે, ઠાઈ બીજાં કામ કરે છે, પછી અભ્યાસ કરે છે. રાજકારણ માટે એ સમજણપૂર્વકનો કાર્યકર બને છે.

ગરીબો-અનદદ ગરીબો યુગતપ્રાંત અને જિલ્લોની જનતાની ગરીબોનું વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓ પ્રતીકરૂપ બને છે. મહેજનો અભ્યાસ કરતા હોવા છતાં એમની આ ગરીબો એ અરેખર આધારજનક બને છે.

કાશી વિદ્યાપીઠ એટલે કોઈ બારે મોટાં મકાનો, વિદ્યાનની મોટી લેબોરેટરીઝ, બારે મોટા ઓરડા ને ટેબલ, બારે પમારવાળા અધ્યાપકો એવું કશું જ નથી. ત્યાં તો હમણું પુસ્તકાલયનું મકાન થયું એટલે વર્ગો માટે ચાર ઓરડા નાના નાના થયા છે. બાકી આજ સુધી હોસ્ટેલના ઓરડાની રવેરીમાં કોલેજના વર્ગો ચાલે. એક એક મોટી શેતરંજ પથરાય, એક ગાદી ને ટેબલ હોય ત્યાં પ્રોફેસર બેસે, આચાર્યાણુ વિદ્યાર્થીઓ શેતરંજ ઉપર બેસી જાય, તેમની ખાસે એકજૂથ ચોપડી કે નોટ પેન્સિલ હોય, વર્ગ શરૂ થાય. નોંધ કરનારા કરે અને એ રીતે અભ્યાસ ચાલે. ન કશો બબકો કે ન કશી મોટી લાંબી વાતો.

સમાજ-એટલે કે રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર, ઇતિહાસ-આ ત્રણ એ વિદ્યાપીઠમાં શીખવાતા મુખ્ય વિષયો છે. મોટા ભાગના વિદ્યાર્થીઓ આ વિષયો લઈને જ અભ્યાસ કરે છે.

બીજી અભ્યાસશાખા તે તત્ત્વજ્ઞાન યાને ફિલોસોફીની છે, જેમાં મનોવિજ્ઞાન, તર્ક-શાસ્ત્ર અને તત્ત્વજ્ઞાન પણ મુખ્ય રહે છે.

હિંદીમાં લેવાતી પરીક્ષા

ભાષાઓમાં અંગ્રેજી, સંસ્કૃત અને હિંદી ત્રણ છે. જ્યાં જ વિષયો હિંદીમાં શીખવવામાં આવે છે. પરીક્ષા પણ હિંદીમાં જ લખાવતા હોય છે.

વિદ્યાપીઠની વિશિષ્ટતા રોજીદા અભ્યાસવર્ગોની નિયમિતતા કે કોલેજનાં પાઠ્ય પુસ્તકોના અભ્યાસમાં નથી, પરંતુ ખરી વિશિષ્ટતા એના વિદ્યાર્થીઓ અને અધ્યાપકોના પોતાના ખાનગી અભ્યાસમાં રહેલી છે. આજે વિદ્યાપીઠ પાસે ૭૫ હજાર જેટલાં પુસ્તકો-વાળું સુંદર પુસ્તકાલય છે. એને માટે એક આલીશાન સુંદર મકાન છે. તમે ગમે ત્યારે ત્યાં જાવ, પણ સંખ્યા વિદ્યાર્થીઓની ખૂબ નાની હોવા છતાં કદાચ બીજી કોઈ પણ વિદ્યાપીઠ કરતાં અહીં પુસ્તકોનો ઉપયોગ ખૂબ વધુ થાય છે. વિદ્યાર્થીઓ પોતાની શક્તિને વધારેમાં વધારે સમય ખાનગી અભ્યાસ ઉપર ખર્ચે છે. રાજકારણ, અર્થશાસ્ત્ર અને ઇતિહાસ-સમાજશાસ્ત્રનાં ઉત્તમોત્તમ પુસ્તકો પોતાના ચાર વર્ષના અભ્યાસકાળ દરમિયાન વિદ્યાર્થી અહીં બેસી વાંચી નાખે છે. એ વિદ્યાર્થી એ પાંચ પાઠ્ય પુસ્તકોનો કોડો ન રહેતાં પુસ્તકોની વિશાળ કુનિયાનો સાચો અભ્યાસી બને છે. વિદ્યાપીઠની પરીક્ષાઓ પણ માત્ર પાઠ્યપુસ્તકો ઉપર અવલંબિત ન રહેતાં આવા વિશાળ જ્ઞાનને લક્ષમાં રાખીને જ લેવામાં આવે છે.

પેગામ પહેંચાડે છે.

-વિદ્યાપીઠ માત્ર આ વિદ્યાર્થીઓના અભ્યાસને લઈને જ નથી બેઠી. એણે એ અભ્યાસની ભાવના, કેળવણીનો પેગામ-રાજકારણનો એનો સંદેશો-સમગ્ર દેશમાં ફેલાય તે માટે એક પુસ્તકપ્રકાશન વિભાગ પણ રાખ્યો છે. આ વિભાગે આજ સુધીમાં ઇતિહાસ, અર્થશાસ્ત્ર, રાજકારણ, દર્શનશાસ્ત્ર વગેરે વિષયોનાં નાનાં મોટાં ઉત્તમ પુસ્તકો હિંદી જનતા સમક્ષ રજૂ કર્યાં છે.

હેલ્થમાં એ વર્ષથી વિદ્યાપીઠ એક નવા ક્ષેત્રમાં પણ પડી છે. અને તે છે પત્રકાર-કળા વિભાગ. આજે જ્યારે દેશી ભાષાઓનું પત્રકારત્વ ખીલી રહ્યું છે ત્યારે જવાન ને સેવાભાવી પત્રકારો હિંદી છાપાંઓને ધૂરો પાડવાનું અથમ બીડું આ વિદ્યાપીઠે ઝડપીને બારે સફળતા પ્રાપ્ત કરી છે. પહેલી વખતના ચાર મહિનાના અભ્યાસક્રમમાં ૨૪ વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તીર્ણ થઈને બહાર પડ્યા છે. અને જુદાં જુદાં હિંદી ભાષાનાં અખબારોમાં સફળતા-

[પૂર્વક કાર્ય કરી રહ્યા છે. વિદ્યાપીઠ ભવિષ્યમાં ષતકારત્વનો ખાસ અભ્યાસક્રમ રાખવાની મહેન્ટી સેવી રહી છે.

૧૯૩૦-૩૨-૪૦-૪૨ આ ત્રણે મહાન રાષ્ટ્રીય શોકકાંતિઓ એટલે વિદ્યાપીઠના પોતાના જન્મ. વિદ્યાપીઠને સૌથી પહેલાં સરકાર તાળાં મારે. સૌથી છેલ્લે કબજે સોપે. કેન્સિસ સમિતિઓ કાયદેસર યાંચ, પણ આ વિદ્યાપીઠ ન યાચ. એવી આ સંસ્થાની અંગ્રેજ સરકારમાં પ્રતિષ્ઠા છે, એ એની ધાક છે.

૧૯૪૦ પછી; આજે સાત વર્ષ બાદ પહેલી જ વાર વિદ્યાપીઠના ૭ વર્ષ દરમિયાન થયેલા રનાતકોને " શાસ્ત્રી "ની પદવી આપવાનો સમારંભ એની રજતજયંતીની સાથે જ ઉજવાતો હતો. વિદ્યાપીઠનાં ૨૫ વર્ષનાં કાર્યોનું સરવાળું મેળવવા ઠેઠેરયા વિદ્યાપીઠને આગળે એના જૂના-આણુ-વિદ્યાર્થીઓ ભીતરી આવ્યા હતા.

પદવીદાનસમારંભ

વિદ્યાપીઠના પદવીદાન સમારંભના અને રજતજયંતી મહોત્સવના મુખ્ય મહેમાન દિંદો સરકારના પ્રધાન શ્રી. રાજગોપાલાચારી હતા. યુક્ત પ્રતિના વડા પ્રધાન શ્રી. નેવિંદ વલ્લભ પંત પણ આવ્યા હતા અને બીજા નાના મોટા પ્રધાનો તો વિદ્યાપીઠના જ કાર્ય-વાહકો હતા. પ્રાંતભરમાં મુખ્ય આગેવાનો માટે વિદ્યાપીઠ પોતાની જ સંસ્થા એટલે એમનું આગમન તદ્દન સ્વાભાવિક હતું.

પીળા ઝરબા, ફેંટા ને ખેસ ધારણ કરીને આસરે ત્રીસેક રનાતકોએ પદવીદાન-સમારંભના મંડપમાં બેસેલા એ વાગે પ્રવેશ કૃષો ત્યારે એકત્રિત થયેલી મેંદની તો દરયા જ કરતી હતી. અને શ્રી. રાજગોપાલાચારીએ પોતાનું વ્યાખ્યાન શરૂ કરતાં જ કહ્યું કે " મેં મજા પદવીદાન સમારંભો જોયા છે, ઘણામાં બાપણે આખ્યાં છે, પણ આવો સમારંભ એકે નથી જોયો. બીજે રનાતકો વધુ હોય છે, જોનાર જનતા નાની હોય છે; અહીં એ આહા છે. તમે જોનાર વધુ છો; જાણે આ તમારો તમારા માટે ગોઠવાયો હોય કે આ બધા તો નકામા હાલસરૂ હોય એમ દેખાય છે ? અને આ રનાતકો જેવા નથી લાગતા, મામડાના એડોતો જેવા લાગે છે. વિદ્યાપીઠની આ ખૂબી છે. "

દિંદો ભાષાની રાક્ષિ

વ્યાખ્યાનમાં એક વાત તેમણે સાર કહી અને તે એ કે " કેટલાક લોકો કહે છે કે દિંદોમાં અંગ્રેજ ભાષા જેવી ફેગવણી નથી આપી શકાતી. પણ એ બરાબર નથી. પોતાની ભાષાના માધ્યમથી સુદર શિક્ષણ અપાય છે એનો આ વિદ્યાપીઠ નમૂનો છે. જ્યાં સુધી ઉચ્ચ ફેગવણી પોતાની ભાષામાં નહિ આપી શકાય ત્યાં સુધી માધ્યમિક ફેગવણીમાં માનુભાષા સરળ થવાની નથી. કેટલાક કહે છે કે પ્રાથમિક ને માધ્યમિક ફેગવણી આપણી ભાષામાં આપીએ ને ઉચ્ચ અંગ્રેજ ભાષામાં. આ તદ્દન ભિલ્ટી ને ભામક વાત છે. જ્યાં સુધી ઉચ્ચ ફેગવણી માનુભાષામાં ન અપાય ત્યાં સુધી એનું મદત ન સમજાય. "

રાજગોપાલાચારીએ સરકારી ગ્રાન્ટ નહિ લેવાના વિદ્યાપીઠના આદર્શને ખૂબ ઉમદા મજાવીને કહ્યું હતું કે તમને તો જેમ વિદ્યાનને માટે લેબોરેટરીકમાં પ્રયોગ થાય છે, તેમ ફેગવણીના ક્ષેત્રમાં પ્રયોગ કરનારી વિદ્યાપીઠ તરીકેનો ખાસ ચાટર આપવો જોઈએ. કે

માનું છું કે આપણી પોતાની સરકાર થકી એટલે આદર્શમાં હવે બાંધેલો કરી યુગ પ્રમાણે વિચાર કરવાની હિમાયત કરી હતી.

યુક્ત પ્રાન્તના વડા પ્રધાન પંતજી મારા વિદ્વાન ને કુશળ રાજનીતિજ્ઞ જ નહિ પણ એક ભારે સુંદર વક્તા પણ છે. એમણે વિદ્યાપીઠના વિદ્યાર્થીઓને આશીર્વાદ આપતાં કહ્યું હતું કે—“જેટલા શાસ્ત્રીઓ આ વિદ્યાપીઠમાંથી નીકળ્યા તેમની સંખ્યા બહુ નથી. પરંતુ એમણે દેશની જે સેવા એકેએક ક્ષેત્રમાં કરી છે તે સેવા એમની સંખ્યા કરતાં ઘણી વધારે છે. એમનામાં સેવાભાવના હતી, નિર્ભયતા હતી, સ્વાતંત્ર્યન હતું એમણે હમેશાં સલાચાર પાળી જીવનમાં રક્ષિત રાખી હતી. બીજાની સેવા કરવાના ભ્યેયને એમણે પ્રાધાન્ય આપ્યું હતું—અને આ વિદ્યાપીઠની કેળવણીનું એ જ પ્રાધાન્ય છે. આપણે એ આદર્શ જીવી બતાવ્યો છે. દેશમાં નવજીવન સંચારિત કરવા શક્ય તમામ શક્તિ સાથે શુદ્ધ પ્રયાસ કર્યો છે. એ ન્યાં ન્યાં ગયા ત્યાં દેશને ખુણે ખુણે એમણે નવીન ને તાઝગીભર્યો જીવનનું સર્જન કરી એને પોષણ આપ્યું છે.

મહાન વિદ્યાપીઠ

દેશમાં જ્યારે જ્યારે સ્વાધીનતાનો સંગ્રામ થયો તે તે દરેકમાં ત્યારે સૌથી મુખ્ય ભાગ આ વિદ્યાર્થીઓએ લીધો. દૂરની મોટામાં મોટી વિદ્યાપીઠ જે કાચ નથી ક્યું તે આઝાદીના પ્રતિલાસમાં આ સંસ્થાએ ક્યું છે. તે માટે એ સદાય અમર રહેશે અને તે હવે વિદ્યાપીઠનું જે ખ્યેય હતું તે જોતે માટે તેણે પોતાની તમામ શક્તિ ખર્ચી તે ખ્યેય હાથવેંતમાં આવી પડ્યું છે. હવે એ વિદ્યાપીઠનું રૂપ બદલાવણું છે. એને પોતાના તપનું ફળ મળવાનું છે. એ ફળથી વિદ્યાપીઠને પણ ધન્યધન્ય થશે. દેશ પણ ધન્યધન્ય થશે. એનું ફળ સો કોઈને મળશે એમ આપણી આશા છે.

વિદ્યાપીઠના ત્રીસ જેટલા રનાતકોએ મંબીર ભાવે પઢવીઓ લીધી ત્યારે આપણે વાતાવરણ અત્યંત મંબીર હતું.

સેવાભાવનાની ઝેરછા

ત્રણ દિવસ સુધી વિદ્યાપીઠને આંખે સાત વર્ષ પછી અમે સેંઠડો વિદ્યાર્થીઓએ બેગા થઈને ખૂબ આનંદ કર્યો, મળ્યા, કુદા; રાજકારણની નાનીમોટી અનેક વાતો કરી, પ્રાન્તે પ્રાન્તના રાજકીય પ્રવાસોની સમીક્ષા કરી. ખબર અંતર પૂછ્યા—અને આનંદથી છૂટા પડ્યા ત્યારે વિદ્યાપીઠની સેવાની દીક્ષાનું એક ભારે મહાન બાણ બતાવતા આભ્યા.

(“પ્રવાસી”માંથી)

ગુનાઓથી તદ્દન મુક્ત રહેલું શહેર !

મીકાએ પાસે આવેલું એ શહેર મગફળી સાથે એવો હાલો કરી શકે તેમ છે કે છેલ્લાં ૩૦ વર્ષ દરમિયાન એ શહેરમાં એક પણ યુનો બન્યો નથી. ગ્રીસીમન સરોવર પાસે આવેલા આ શહેરનું નામ વીન્ટર હાનર ઇલીનોઈસ છે. છેલ્લાં દસ વર્ષોમાં ફક્ત એક જ શહેરી અધીક દિવસ સુધી જેલનો મહેમાન બનેલો અને તે પણ ઉરોરાઈ જઈને બોલાચાલી કરવાના અપરાધ ખાતર. બાકી, ચોરી અને જાદુમાશીને લગતો યુનો બન્યો જ નથી જેલમાં કોઈ ન હોવા છતાં સંત્રોનો પમાર આપવાનું ખર્ચ વેઠવું પડતું. એ બોલમાંથી મુક્ત થવા માટે સુધરાઈના સભ્યોએ જેલ બંધ કરીને એ મકાનને વેચી નાખવાનો ઇરાવ કર્યો. આ રીતે જગતમાં અનોડ એ શહેર હોવાની એણે પ્રતીતિ આપી.

કેવું સરસ ઉદાહરણ છે !

લાકડાના વહેરમાંથી

ખાંડ અને ખોરાક બનાવવાના થતા અખતર

અત્યારે ખોરાકની તંગીને લઈને વિજ્ઞાનીઓ જુદા જુદા અખતર દ્વારા ખોરાકમાં ઉપયોગી થઈ શકે એવી ચીજો શોધે છે. આમાંની એક છે લાકડાના વહેરમાંથી ખાંડ તેમ જ ખોરાક બનાવવાની.

એમ કહેવાય છે કે ૧૯૨૬ની સાલમાં રોકાસર નામના વિજ્ઞાનિકે થોડા નર્મન ઉદ્યોગપતિ સમક્ષ એક સાદા પ્રયોગ દ્વારા થોડા લાકડાના વહેરમાંથી ખાંડ બનાવીને આપી. એ ખાંડ શી રીતે બનાવવી તે વિષે માહિતી આ રહી. ખરી વાત એ છે, કે લાકડામાં સેલ્યુલોસ આવેલું છે. અને તે થોડા જીવડાઓ ખાઈ શકે છે તેમ જ પચાવી શકે છે, પરંતુ તે મનુષ્યને પાચક નથી. માટે તેને અપજે કામળ વજેરે બનાવવા માટે ફેક્ટરીઓમાં એકલી આપીએ છીએ. રસાયણશાસ્ત્ર પ્રમાણે સેલ્યુલસ મોલેક્યુલ અને સુગર મોલેક્યુલમાં જરાપણ તફાવત નથી. એટલે એ તરવો જુદાં પડે તો વહેરમાંથી ખાંડ બનાવી શકાય છે; તે વખતે નર્મનીમાં ખોરાકની તંગી હતી નહિ. એટલે લોકોએ રોકાસરની રીતે બનાવેલી એ ખાંડને દારૂ માટે ઉપયોગ કરવા માંડ્યો. અને દારૂ માટે થોડા વખતમાં જ તેઓ ૬૦ ગેલન દારૂ ફક્ત એક ટન લાકડાના વહેરમાંથી બનાવવા માંડ્યો. આ માટે રોકાસરને મદદનીશ ધર્મીન રોકેર હતો.

ધર્મીન રોકેર અમેરિકા ગયો અને ત્યાં આગળ આ ક્રમ ચાલુ રાખ્યો. અને તેમાં હોશિયારીથી એક ટન લાકડાના વહેરમાંથી ૧૦૦૦ પોંડ ખાંડ બનાવવા માંડી.

લાકડાનો વહેર

આ ઉપરથી માલમ પડે છે, કે લાકડાનો વહેર એ પણ એક ખોરાક બનાવવા માટે જરૂરની વસ્તુ છે અને અત્યારે એને કચરામાં ફેંકી દેવા કરતા આ રીતે ઉપયોગમાં લેવો એ આપણે માટે જરૂરી જ છે.

પરંતુ એકલી ખાંડથી કંઈ ખોરાક પૂરો પડી શકે નહિ; એટલે વિજ્ઞાનીઓ જરા આગળ વધ્યા, અને શરીર ટકાવવા માટે પ્રોટીનની જરૂર છે. તેઓએ તે માટે લાકડામાંથી પ્રોટીનની શોધ કરવા માંડી. તેઓએ તે પ્રોટીન યીસ્ટ (Yeast)માંથી શોધી કાઢ્યું. અમેરિકામાં એક ટન લાકડાનો કચરો લઈને તેને લુક મેલેસીસમાં ફેરવીને ૨૫૦ પોંડ યીસ્ટ પ્રોટીન કરવામાં આવે છે; અને આ પ્રોટીનમાં વીટામિન બી. હોય છે.

મધ્યા રસાયણશાસ્ત્રીઓ તો આ લાકડાના વહેરમાંથી ખાંડ અને પ્રોટીન બનાવવાના પ્રયાસને મદદના સિદ્ધિના પ્રાથમિક તત્ત્વરૂપ માને છે. તેઓને આશા છે કે હજી એમાંથી આવાલાયક વધુ ને વધુ પદાર્થો બનાવી શકાશે.

લાકડામાંથી બનતો ખોરાક

આ ઉપરાંત લાકડાના વહેરનો બીજો ઘણી રીતે ઉપયોગ થાય છે. તેમાંથી સાણુ બનાવાય છે. રેન્ડીનેલીઆમાં લદાઈના પડેલાં ત્રણ વર્ષમાં લાકડામાંથી ખોરાક બનાવીને પ્રાણીઓને ખવડાવવામાં આવતો હતો. અમેરિકામાં મોટરોને પાત્રીય કરવા વાસને પણ લાકડામાંથી બનાવવામાં આવે છે. લાકડાના કચરોને આવો પ્રેરો એ ઉપયોગ થઈ શકે છે. અત્યારના સમયમાં તે થયેા ઉપયોગી છે. વિજ્ઞાનિકો આશા રાખે છે કે આ પ્રયોગ સફળ થતાં તે મદદના ઉદ્યોગમાં પરિણમશે.

કયા કારણોને લઈ શિક્ષક ઘણા ગમે ?

(૧૦,૦૦૦ શિક્ષકોની તપાસ પછી)

- (૧) શાળાના કામમાં મદદગાર, પાઠ અને ધરથી કરી દાવવાનો અભ્યાસ રૂપરૂપે સંપૂર્ણ-તાથી સમજાવે, સિખવવામાં ઉદાહરણો આપે
- (૨) આનંદી, સંતોષી, બસો, હસમુખો, હારખશિય, મજાક સહન કરી શકે.
- (૩) સહેલ, મિત્ર, વિદ્યાર્થીઓને “ આપણામાનો જ એક ” હોય એવો લાગે.
- (૪) વિદ્યાર્થીઓમાં રસ લે અને તેમને સમજી શકે
- (૫) શિક્ષણકાર્ય રસદાયક કરી શકે, કામ માટે જિજ્ઞાસા ઉત્પન્ન કરે, વર્ગના કામમાં આનંદ માને.
- (૬) કડક શિસ્ત સાચવનાર, વર્ગ પર કાબુ ધરાવનાર, વિદ્યાર્થીઓ માનવૃત્તિથી જેને જેતા હોય.
- (૭) નિષ્પક્ષપાતી, કોઈના પર ગેરબ્યાજબી મહેરમાની ન બતાવે, જેના “માનીતાઓ” ન હોય.
- (૮) ચીડાય નહિ, રૂક્ષ નહિ, અસંતોષી ઘૂંકનાર નહિ અને તીખી મજાક કરનાર નહિ.
- (૯) “ અમે પાઠોનું અધ્યયન કર્યું. ”
- (૧૦) આનંદી વ્યક્તિત્વ ધરાવનાર.
- (૧૧) ધૈર્યશીલ, માયાળુ, સહાનુભૂતિવાળો.
- (૧૨) યુલો આપવામાં અને પરીક્ષા લેનામાં ન્યાયી
- (૧૩) વિદ્યાર્થીઓ પ્રત્યે ન્યાયી, પ્રમાણિક વર્તન રાખનાર, સારા શિરતવાળો.
- (૧૪) કાંઈ યોગ્ય રીતે શીઘ્રતાથી આટોપનાર, વિદ્યાર્થીઓ પાસે કામ લેનાર.
- (૧૫) વર્ગ સમક્ષ વિદ્યાર્થીઓને માનમંજ ન કરે, સમ્ય અને વિદ્યાર્થીઓ જેની હાજરીમાં સરળતાથી વર્તી શકે

શિક્ષકો નહિ ગમવા માટેનાં કારણો

- (૧) અસમ્ય ઘૂંકનાર, અસંતોષી, કદી હસે નહિ, ટાણા મારે, શુક મજાક કરે, મિત્રજ ગુમાવે, પિત્તો તરત જ ખસી જાય
- (૨) રૂક્ષતા કાર્યમાં મદદ નહિ કરે, પાઠ અને ધરથી કરી માગેલા મનોમત્ત સમજાવે નહિ, અરપટ અને કાર્યક્રમ ધડપા વિનાનો,

- (૩) પક્ષપાતી, જેને “માનીતાઓ” હોય, અમુક વિદ્યાર્થીઓ પર મહેરબાની બતાવે, થોડા વિદ્યાર્થીઓ પર જ લક્ષ આપે.
- (૪) શ્રેષ્ઠતા દાખવેના, નિરાળા રહેનાર, મિનગત, અહંકારી, વિદ્યાર્થીઓને વ્યક્તિગત ન ઓળખનાર.
- (૫) હલકો, અવિચારશીલ, જડ, અસહનશીલ, અસંખ્ય, અતિક્રાંત, વિદ્યાર્થીઓને દુઃખી કરનાર.
- (૬) ગુણો આપવામાં, નંબર આપવામાં, પરીક્ષામાં અન્યાયી.
- (૭) વિદ્યાર્થીઓની સામગ્રી નહિ વિચારનાર, વર્ગની હાજરીમાં વિદ્યાર્થીઓ સાથે રાડ પાડી વાતો કરે, જેનાથી વિદ્યાર્થીઓ ગભરાય, જેની હાજરીમાં વિદ્યાર્થીઓ સ્વાભાવિકપણે વર્તી ન શકે અને જેના વર્ગની વિદ્યાર્થીઓને બીતી રહે.
- (૮) વિદ્યાર્થીઓમાં જેને રસ નહિ, વિદ્યાર્થીઓને જે સમજી શકતો નથી.
- (૯) ધરથી મનોબલન કરી માગવામાં પ્રમાણ ન સાચવે, બીજાં કામો માગવામાં અવિચારશીલ.
- (૧૦) શિસ્તપાલનમાં શિથિલ, વર્ગ પર જેનો કાણુ નહિ, વર્ગમાં જેનું માન નહિ.
- (૧૧) વિષયને વળમી ન રહે, અસંબંધ અંગત વાતો કરે, બહુ લવ્વા કરે.
- (૧૨) ‘ કરવો નોંધતો અભ્યાસ અમે કયો નથી ’.
- (૧૩) જદ કે શિક્ષણ આપવા અચકત.
- (૧૪) વિદ્યાર્થી પ્રત્યેના વર્તનમાં ન્યાયી અને પ્રમાણિક નહિ. *

સરિતા-સંસ્કૃતિ

જે જમીન કેવળ વરસાદના પાણીથી ભીંજાય છે અને જ્યાં મેધરાગને આધારે જ ખેતી થાય છે તેને દેશમાતૃક કહે છે; જ્યારે જે જમીન આવી રીતે વરસાદ છિપર આધાર ન રાખતાં નદીના પાણીથી ભીંજાય છે અને ખાતરીનો પાક આપે છે તેને નદીમાતૃક કહે છે. ભારતવર્ષમાં જમીનના આવી રીતે જે લોકોએ જે બાગ પાડ્યા તેમણે નદીને કેટલું મદત્ત આપ્યું છે એ આપણે સહેજે સમજી શકીએ છીએ. પંજાબનું નામ જ એમણે સમસિંધુ પાડ્યું. ગંગા-અમુનાની વચ્ચે આવેલા પ્રદેશનું અંતરવેદી નામ રાખ્યું. દિંદુરનાન અને હરિજી એવા જે બામસા પાડનાર વિંધ્ય કે સાતપુડાને આગળ કરવાને જદને આપણા લોકો સ કદ્ય બોલવી વખતે મોદાયર્યા; દક્ષિણે સીરે અથવા રેવાવા: ઉત્તરે સીરે એમ નદી દ્વારા વિભાગ પાડે છે. કેટલાક વિદ્વાન ધાલજકુળોએ પોતાનું નામ જ એક નદી પરથી પાડ્યું છે—સારસ્વત. ગંગાકાંઠે રહેનારા પુરોહિતો અને

* “ પૂર્ણ ” માસિકના એક અંકમાંથી.

પંડોએ પોતાને ગંગાપુત્ર કહેવામાં મગજની અનુભવે છે. ગ્રામ રાગને રાજ્યપદ આપે ત્યારે ચાર સમુદ્ર અને સાત નદીઓનાં જળ આણીને એના પાણીથી અભિષેક કરે ત્યારે જ સમગ્રે કે, હવે રાજ્ય રાજ્ય કરવાનો અધિકારી થયો ભગવાનની રાજ્યની પૂજા કરવી હોય ત્યારે પણ હિંદુસ્તાનની બધી નદીઓને પોતાના નાનકડા કળશમાં આવી એસવાની પ્રાર્થના ભારતવાસી કરવાનો જ —

गंगे च यमुने चैव गोदावरि सरस्वति ।

नर्मदे सिंधु कावेरि नलेऽस्मिन् सन्निधिं कुरु ।

ભારતવાસી તીર્થયાત્રાએ જાય છે તે પણ નદીની મુલાકાતે જ જાય છે. નદીને જુએ કે એ એનું પણ માન ભૂટી જાય છે કે જે નદીમાં આપણે નાહીને પવિત્ર થઈએ છીએ એને વળા અભિષેક કરવાનું શું હોય ? ગંગાનું જ પાણી લઈને ગંગાને જ અભિષેક કયાં વગર એની ભક્તિને ચતોષ થતો નથી. સીતા જ્યારે રામચંદ્રને ગેઠે વનવાસે ચાલ્યાં ત્યારે દરેક નદીને ઓળખતાંની સાથે માનતા રાખે કે, સૌથી સલામત પાછા 'કરીશું' ત્યારે તારો અભિષેક કરીશું. માણસ મરી જાય ત્યારે પણ એને વૈતરણી નદી ઓળખવાની હોય છે. દૂકમાં, જીવનમાં અને મરણમાં આયોનું જીવન નદી સાથે સંકળાયેલું છે. એની મુખ્ય નદી ગંગા. તે કેવળ પૃથ્વી ઉપર નહિ પણ સ્વર્ગ-માંયે વહે છે અને પાતાળમાંયે વહે છે. તેથી એ ગંગાને ત્રિપવગા કહે છે. પાપ ધોઈને જીવનમાં આમૂલામ પલટો ખાવાનો હોય ત્યારે પણ માણસ નદીમાં જઈ કેડ મૂકીને પાણીમાં ભોમો રહી એ વિશેનો સંકલ્પ કરે ત્યારે જ એને થાય કે, હવે આપણે સંકલ્પ બર આવવાનો. વેદકાળના અપિઓથી માંડીને બ્રાહ્મ, વાસ્ત્મિકિ, શુક, કાલિદાસ, ભવશ્રુતિ, હોમેન્દ્ર ગમે તે કવિ હો, નદીને જોતાં વેત એની પ્રતિમા પૂરજોશમાં વહેવા માંડે છે. કોઈ પણ આપાની કવિતા જુઓ, એમાં નદીનાં સ્તોત્રો મળવાનાં જ. અને હિંદુસ્તાનની બોળા જનતાનાં લોકગીતો જુઓ તોપણ ત્યાં નદીનાં વર્ણનો ઓછાં મળવાનાં નથી.

ગાય, બળદ અને ઘોડા જેવાં ઉપયોગી જાનવરોની જાતિઓ નહીં કરતાં પણ આપણા લોકોને નદી જ યાદ આવે છે. સારા સારા ઘોડાઓ સિંધુ નદીને કિનારે ઉછેરવામાં આવતા, એટલે ઘોડાનું નામ જ પડ્યું સંઘવ. મહારાષ્ટ્રના પ્રખ્યાત ટટ્ટો બીમા નદીને કિનારે જીજંઝાતા, એટલે એમને બીમચડીના ટટ્ટ કહેતા. મહારાષ્ટ્રને સારામાં સારી દૂધ આપનારી અને રૂપાળી ગાયોને આજે પણ 'કૂંચ્યા વેલી ધોડ' કહેવાય.

જેમ ગ્રામ્ય પશુઓની જાતિના નામ નદી પરથી પડ્યાં છે, તેમ ઘણી નદીઓનાં નામ પશુપક્ષીઓ પરથી પડ્યાં છે:—ગોહા, ગોમતી, સાખરમતી, હાથમતી, વાઘમતી, સરસ્વતી, ચમૈશ્વતી.

મહાદેવની પૂજા માટે જે ગોળ લીસા પથરા (ખાણ) વપરાય છે તે નર્મદાના જ હોવા જોઈએ. નર્મદાનું માહાત્મ્ય જ એટલું છે ત્યાંના જેટલા કંકર તેટલા શંકર; જ્યારે વૈષ્ણવોના ચાલીમામ ગંડકા નદીમાંથી આવે છે.

તંત્રસા નદી વિશ્વામિત્રની બહેન ગણાય છે, તો કાલિંદી યમુના પ્રત્યક્ષ કાળ ભગવાન ધમરાજની બહેન છે.

એક એક નદી એટલે સંસ્કૃતિનો પ્રવાહ. દરેકની ખૂબી જુદી, પણ ભારતીય સંસ્કૃતિ અનેકતામાંથી એકતા ઉપજાવે છે, તેથી બંધીય નદીઓને આપણે સાગરપત્ની ઠેરવી છે. સમુદ્રનાં જળ એટલા જ માટે પવિત્ર ગણાય છે કે બંધી નદીઓ પોતપોતાનાં પવિત્ર જળ સાગરને અર્પે છે. સાગરે સર્વતીર્થાંનિ ।

જ્યાં એ નદીઓનો સંગમ થાય છે તે સ્થાનને પ્રયાગ કહી આપણે પૂજાએ હીએ. એટલા જ માટે કે એ સંસ્કૃતિઓનો જ્યારે સંગમ થાય ત્યારે તેને પણ શુભસંગમ સમજતાં શીખીએ. ઓપુરુષ વચ્ચે વિવાદ થાય તે બિનગોત્રી હોવાં જોઈએ, એવો આગ્રહ રાખીને પણ આપણે એમ જ સૂચ્યું છે કે, એક જ સંસ્કૃતિમાં સમગ્રતા રહેવું એમાં કશાણ નથી. બિન બિન સંસ્કૃતિઓ વચ્ચે મેળ ખવડાવતાં આવડવો જ જોઈએ. લોકોની ભાદી ધોધાના વર સાથે પરણે ત્યારે જ એ બંનેમાં જીવનના બધા સવારો પ્રત્યે ઉદારતાની દૃષ્ટિએ જોવાની શક્તિ આવે. ભારતીય સંસ્કૃતિ પહેલેથી છે જ સંગમસંસ્કૃતિ. આપણા રાજપુત્રોએ દૂર દૂરથી કન્યાઓ આજીવી હતી. કેમ દેશની કેકેથી, ગાંધારની ગાંધારી, કામરૂપની ચિત્રાંગદા, છેક દક્ષિણની મીનાક્ષી-મીનળદેવી, એમ કેટલાયે દાખલાઓ આપી શકાય. આને પણ રામજો બનતા સુધી દૂર દૂરની કન્યાઓને પરણે છે. નદીઓ પાસેથી જ આપણે આ સંગમસંસ્કૃતિ શીખ્યા હીએ. પોતપોતાની નદીને વફાદાર રહે તો અંતે સમુદ્રમાં પહોંચી જવાના. ત્યાં કશો બેદબાવ રહી શકતો નથી. બધું એકાકાર, સર્વોકાર અને નિરાકાર થઈ જાય છે સા ફાણા સા પરાગતિઃ । *

વાકા કાલેકર

* “ શિક્ષણ ને સાહિત્ય ”માંથી.

આવતા માસની કાર્યદિશા

- (૧) પુસ્તકાલયો દ્વારા શાળામાં લાજીતાં અને છોકરી ગયેલાં બાળકોને વાચન પૂરું પાડો.
- (૨) પુસ્તકાલયમાં કામ કરનાર શિક્ષકો આજી માસની સૂચના વાંચી પોતાનું કાર્ય સરળતાથી ચાલે તેમ કરે.
- (૩) પુસ્તકાલયનાં પત્રકો પરથી હકીકત સ્પષ્ટ રજૂ કરવા માટે આ માસની સૂચના વાંચો.
- (૪) સેન્ટરના મુ. શિક્ષકોએ તાળાનાં પુસ્તકાલયોની કક્ષતર તપાસણી કરી નિવેદન ન મોકલ્યાં હોય તે તુર્ત મોકલે.

વડોદરા, ૧
તા. ૬-૩-૪૭)

ઉ. મો. પટેલ
અંબ વ્યવસ્થાપક.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શાખા

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય

સૂચના નં. ૭ સને ૧૯૪૬-૪૭

શબ્દ સૂચક:—સ્પષ્ટીકરણ.

વિષય:—શિક્ષકો એ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું કામ કરવા બાબત.

મે. રા. રા. વિદ્યાધિકારી સા. ના સૂચિદેખ અંક ૬૪ સને ૪૪-૪૫ અને અંક ૬૧ સને ૪૫-૪૬ આધારે ડેખવણી ખાતાના તમામ નોકરોને જણાવવામાં આવ્યું છે કે ખાનગી અગર નીમ સરકારી સંસ્થાઓમાં માનદ કે વેતનથી કામ કરવા માટે શાખા ખાતાના સરકારી નોકરોએ નિયમ પ્રમાણે પરવાનગી મેળવ્યા સિવાય તેવું કામ ન કરવું.

પુસ્તકાલયોના કામ કરનારા શિક્ષકો, તથા રચનિક અધિકારી સાહેબો આ સૂચનાનો ગેરસમજબુદ્ધિ અર્થ કરે છે એટલે આ બાબત સ્પષ્ટતા કરવાની જરૂર હતી યદ્ય છે.

વડોદરા રાજ્યમાં ધણીય સંસ્થાઓ હશે કે જેઓ ખાનગી કે નીમ સરકારી હોય છતાં જેમાં નિયમના ધોરણોને પાત્ર રહી પરવાનગીની જરૂર રહે પણ પુસ્તકાલયોની બાબતમાં સ્પષ્ટ હુકમો થયેલા છે એટલે તેમાં માનદ કામ કરવા માટે પરવાનગી માગવાની જરૂર નથી.

નિયમોના આધાર જોતાં દેશી ડેખવણી ખાતાના નિયમની કલમ ૨૦૫ તથા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોના નિયમની કલમ ૨૧ આધારે શ્રીમંત સરકારે શિક્ષકોને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોનું કામ કરવાની ફરજ રાખી છે.

વળી સરકારી નોકરો સંબંધી નિયમની કલમ ૨૮૪ પ્રમાણે પણ શિક્ષકોને આ કાર્ય કરવાનું મરજીઆત ધોરણે પણ છે. કલમ નીચે પ્રમાણે છે:

“ ખાનગી ગૃહસ્થોએ અગર તેવા ગૃહસ્થોની મંડળીએ રચાપેલી ડેખવણીની સંબંધકર્તા અગર બીજા પ્રકારની સંસ્થાઓ જેના ઉપર સરકારની દેખરેખ ન હોય, પછી તેના ઉદ્દેશ ગમે તે હોય તે પણ તેવી સંસ્થાઓ સાથે કોઈ પણ સરકારી નોકરે પ્રથમથી દિવાનની લેખી પરવાનગી મેળવ્યા સિવાય બાગ દેવે નહિ, તેમ તેની સાથે કોઈ જાતનો સંબંધ રાખવો નહિ.

ટીપ:—જે સંસ્થાઓ સામાજિક બાબતો અગર રમતગમત માટે રચાપી હોય તેને આથી બાધ આવતો નથી.

આ ઉપરથી જાણી શકાય છે કે જે સંસ્થાઓ ઉપર સરકારની સીધી દેખરેખ છે તેમાં કામ કરવા માટે પરવાનગીની આવશ્યકતા નથી. વડોદરા રાજ્યનાં મફત સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો શ્રીમંત સરકારના ડેખવણી ખાતાના પુસ્તકાલય ખાતાની સીધી દેખરેખ નીચે છે અને તેના ઉપર રા. મહાલ શાખાધિકારીઓ દ્વારા દેખરેખનું કામ લેવામાં આવે છે એટલે તેમાં માનદ તરીકે કામ કરનારને પરવાનગી લેવાની જરૂર નથી.

પરંતુ જે પુસ્તકાલયોના અંદાજબત્તમાં મહેનતાણાતી રકમ મંજૂર કરી હોય અને તે કોઈ સરકારી નોકરને આપવાની હોય તે તે સરકારી નોકરે ખોતાના ખાતા મારફત

તે રકમ લેવા માટે પરવાનગી મેળવવી જોઈએ; અને પરવાનગી મળ્યા તારીખથી જ તે મહેનતાણું મેળવી શકે. માનદ તરીકે કામ કરવાની તેથી હરકત નથી. આવું કામ વેતનથી કરવાનું હોય તો જે તારીખથી વેતન જોઈએ હોય તેના ત્રણ માસ અગાઉથી પેતાના ખાતાની મંજૂરી માગવી જોઈએ, અને મંજૂરી માટે તમામ સાધનિક કાગળો રજૂ કરવા જોઈએ.

પુસ્તકાલયોનું કામ વ્યવસ્થિત રીતે ચાલે અને લોકોને તેમજ વિદ્યાર્થીઓ અને શાળામાંથી બધી ઉડી ગયેલા છેલ્લા પાંચ વર્ષનાં બાળકોને પુસ્તકાલયમાંથી મફત વાચન પૂરું પાડી, શિક્ષિત લોકો ભણેલું જુદી ન જાય તે ખાતર પ્રાયમિક શાળાના શિક્ષણનું આ પૂરક કાર્ય મંદ ન પડે અને વધારે ઉત્સાહથી ચાલે તે માટે રા. મહાલ શાળાધિકારી સાહેબો રચાનિક શિક્ષકો અને કાર્યકરોને પૂરતું પ્રોત્સાહન આપશે એવી આશા છે.

વડોદરા,
તા. ૫-૩-૪૭ }

ઉ. મો. પટેલ
અવેજી. વ્યવસ્થાપક.

સૂચના નં. ૮ સને ૧૯૪૬-૪૭

સૂચક શબ્દ:- આંકડાની ખામીઓ.

વિષય:-અંદાજ તથા નિવેદનના આંકડાઓ ચોક્કસાણી ભરવા બાબત.

વડોદરા રાજ્યનાં સને ૧૯૪૫-૪૬ નાં અંદાજપત્રો તથા વાર્ષિક નિવેદનો સરખાવતાં કેટલીક જૂથો જણાવે આવી છે તેવી જૂથો હવેથી કામ કરનાર મંત્રીમંડળો ન કરે તે માટે તેમની ધ્યાન પર લાવવામાં આવે છે.

(૧) અમરેલી અને નવસારી પ્રાંતનાં ઘણાં ગ્રામપુસ્તકાલયો જેઓ માત્ર લોકમદદ ૩. ૫) થી ૧૦) સુધી ઊભી કરે છે તેઓ કાયમનિધિમાં પણ રકમ લખે છે જ્યારે વર્ષ આખરે તેનું નિવેદન જોતાં તે રકમ મુકાતી નથી.

(૨) અંદાજપત્ર બનાવવાનું તે હાય પર રકમ હોય તો પ્રથમે નીચે રકમ કાયમનિધિ ખાતે રકમ મૂકી પછીથી જ અંદાજ બનાવવાનું હોય છે. રા. ૧૦) નીચેની મામણીવાળાં પુસ્તકાલયો પોતાની સવડ પ્રમાણે થોડી પણ રકમ કા. નિ. ખાતે મૂકવાનું સમજશે તો તે તેમના જ દિલની વાત થશે. છતાં અંદાજમાં રકમ બતાવ્યા પછી રકમ મૂક્યા સિવાય સરકારે પંચાયત મદદ લાઇ શકાશે નહિ. જે રકમ મૂકવાની સવડ પાછળથી ન ચાય તો રા. મહાલ શાળાધિકારી સાહેબના અભિપ્રાય માર્ગત પુ. ખાતાની મંજૂરી મેળવીને જ લોકમદદ પુસ્તકાલય સ. મંડળમાં મોકલવી, જેથી આંકડામાં ફેર પડે નહિ.

(૩) કાયમનિધિની રકમ અંદાજમાં જે પ્રમાણે સલ દર્શકત હોય તે પ્રમાણે જ બતાવવી, અને તે વર્ષ આખરના નિવેદનમાં પણ ચોક્કસ દોવી જોઈએ. આ નીચે એવી મદત્તની ખામીઓનો દાખલો આપું છું.

સમડીઆગા સા. પુસ્તકાલયનું સને ૧૯૪૫-૪૬ના અંદાજપત્ર પ્રમાણે કાયમનિધિ ખાંડોગ રા. ૧૨૯-૩-૧૦+૧૮-૮-૦ (અંદાજનાં આસન. ૨ અને ૩) મળી કુલ રા.

૧૪૭-૧૧-૧૦ બતાવાય છે ન્યારે કામગિરિનિધિની વિગતમાં શેરોમાં ૨૫-૦ પુસ્તકાલય ખાતામાં કેટલી રકમ તે બતાવ્યું નથી. આજ પુસ્તકાલયનું સને ૧૯૪૫-૪૬નું વાર્ષિક નિવેદન જે વર્ષના અંદાજ પ્રમાણે થયેલા ખર્ચ પછી આવે છે તેમાં કામગિરિનિધિ ખાતે રૂ. ૨૫-૦ નો શેર + ૧૫ પાસણુક + ૧૮ (૪૫-૪૬)ની સાલ બજેટમાંથી મૂક્યા એમ લખે છે. એટલે હિસાબનો મેળ મળતો નથી.

નાણાં સંબંધી તમામ જવાબદારી મંત્રીઓની હોય છે. તેઓ જે કાગળો થીમંત સરકારના પુસ્તકાલય ખાતા તરફ રજૂ કરે તે સત્વ અને રથળ પરના ચોપડાઓ ઉપરથી તારવી નક્કી કરી બતાવવા બોધ્યો.

(૪) આજ પ્રમાણે વંચાયેલાં પુસ્તકો, અને વાચકોની બાબતમાં પણ ધણાં પુસ્તકાલયો ખોટા આંકડા રજૂ કરે છે. મામ પુસ્તકાલયના મહત્વના વાચકો, (ઝ) શાળામાં ગણ્યતા બાળકો, (ઝા) હેલ્થ પાંચ વર્ષ સુધીમાં શાળામાંથી ભી મળેલાં બાળકો, (ઈ) પ્રોટો, (ઓ અને પ્રુથો). પહેલાં બે પ્રકારના વાંચકો શિક્ષકો પાસે જ અવારનવાર આવનાર વ્યક્તિઓ છે. નિદાન અઠવાડિયા કે પખવાડિયામાં આ વાચકોને એકાદ વખત એમને રસ પડે તેવું પુસ્તક કે પુસ્તિકા વાચન માટે લઈ જવાનું જોઈવવામાં આવે છે તો આપણે આપણી ખરી હકીકત થીમંત સરકારને રજૂ કરી શકીએ. વંચાયેલાં પુસ્તકો પુસ્તકોની ધરગુણુક (આપ-લે નોંધવહી) ઉપરથી વર્ષની શરૂઆતથી આખર સુધી અનુક્રમાંક પ્રમાણે એકથી ગણવાના હોય છે, ન્યારે વાચક તો વાચકોનું રજીસ્ટર રાખી તે ઉપરથી સેવાના હોય છે. એક વાચક વર્ષમાં એકથી અનેક વખત પુસ્તક લઈ જાય, પણ વાચક રજીસ્ટરમાં તો તેનું નામ એક જ વખત આવે એટલે હોગયાં વાચકો કરતાં વંચાયેલાં પુસ્તકો અનેક ધણાં વધી શકે તે સ્વાભાવિક છે. પણ વંચાયેલાં પુસ્તકો કરતાં વાચકો વધે તો રખાયેલાં પત્રો સાથે મેળ ન લેતાં બમે તેમ આંકડા મૂકેલાનું ગણાય. આશા છે કે પુસ્તકાલયના કામ કરનાર બાધ્યો નેઓ આવી ભૂલો કરતા હોય અને અંદાજે હકીકત લખતા હોય તે બધ કરી દર માસે હકીકત તારવી ઠાઠી ઉત્તરોત્તર સરવાળા બાંધી વર્ષ આખરે સાચી હકીકત ગણાવે.

(૫) અંદાજપત્રમાં પાછલી સાલના જે આંકડા ઉત્પન્ન ખર્ચના બતાવવામાં આવે છે તે પણ ખોટા ગણાય છે. ગયા બે વર્ષોની જે હકીકત રજૂ કરવામાં આવે તે ખરોખર શું ઉત્પન્ન આવ્યું છે તથા શી રીતે ખર્ચ કર્યો છે તે બતાવવાનું છે.

૨૧. મહાલશાળાધિકારી સાહેબોને ચિનંતિ

૨૧. મહાલ શાળાધિકારી સાહેબોને પુસ્તકાલયનું વહીવટી ગાન સમિતિઓ બરી સમજવવામાં આવ્યું છે, તેમ જ પ્રત્યેક મહાલશાળાધિકારી કચેરીમાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનું એકીકરણ પહેંચાડવામાં આવ્યું છે. તે આશા-છે કે પુસ્તકાલયનું કાર્ય હવે વધારે સારી રીતે અને દક્ષતાથી થશે. સારા કામ કરનારને ઉત્તેજન અપાવવા ૨૧. મહાલ શાળાધિકારી સાહેબો પટવું કરી આ સંસ્થાને વધુ લોકપ્રિય અને વ્યવસ્થિત બનાવવામાં મદદ કરશે.

અ મા રાં પ્ર કા શ નો

પુસ્તકાલયસાહિત્ય

૮૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત
નામાવલી ૭-૦-૦

૪૮૦૦ " " " ૫-૦-૦

વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય-
પ્રવૃત્તિ ૩-૦-૦

વાતોનાં પુસ્તકોનો પરિચય
ભા. ૨ જો ૦-૮-૦

અર્વાચીન સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો ૨-૦-૦

પુ. પ્રવૃત્તિ, ભાષણો ને લેખો
ભા. ૧ લો ૧-૮-૦

જીવનચરિત્રો

દીનબંધુ એન્ડ્રુઝ ૭-૦-૦

ભારતના સંતો ૧-૮-૦

વીર માર્કીફેડ ૧-૮-૦

જુહર દી. વૉશિંગ્ટન ૧-૧૨-૦

વેદક-આરોગ્ય

કેટલાક રોગો ભા ૨ જો ૧-૧-૦

આદારશાસ્ત્ર ૦-૧૪-૦

શિક્ષણ-ઇતિહાસ-વિજ્ઞાન

ભારતપત્રો દ્વારા લોકશિક્ષણ ૧-૮-૦

બાળકેળવણી ૦-૧૩-૦

તારાશાસ્ત્ર ૦-૧૨-૦

શમાયણ રહસ્ય ૦-૧-૦

આર્યોની યોગબાધ ૦-૫-૦

સારી રીતભાત ૦-૪-૦

વૈયાસિક ન્યાયભાષા ૧-૮-૦

ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો
ઇતિહાસ ૦-૧૪-૦

ભૂરચના ૦-૧૧-૦

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા ૦-૧૪-૦

માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ ૦-૧૩-૦

વિદ્યાશાળા ૧-૧-૦

શિક્ષણનો આશ્રય ૦-૧૧-૦

સિંહ ૦-૬-૦

હિંદના ઇતિહાસની વાતો ૦-૧૨-૦

બાલસાહિત્ય

બાલકુન્જના પાઠો ૦-૪-૦

પરિમલ ૦-૫-૦

પ્રકીર્ણ

ચિરંજીવ સાહિત્ય (વિવિધ
વિષયના લેખોનો સંગ્રહ) ૨-૪-૦

કુમારનાં ઓરતો (સામાજિક) ૧-૮-૦

કલાપીનો કેકારવ (કાવ્ય) ૭-૦-૦

પુસ્તકાલય સહાયક સ. મંડળ લિ.

પા. ભા ૧૦, - વડોદરા

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં હિંદના પહેલા એલચી તરીકે ગયેન શ્રી અસદઅલી ત્યાંના નિવાસ દરમિયાન જે પુસ્તકો ત્યાં પ્રગટ કરાવશે એક ' માય ડાયરી ' (મારી નોંધપોથી) તેમાં હિંદની વ્યક્તિએ તથા ગજકારણી અર્થાં આવશે બીજા, જે ભાગમાં આત્મકથા પ્રગટ થશે પહેલા ભાગમાં ૪ સ ૧૯૨૦ સુધીનો તેમનો જીવનવૃત્તાંત આવશે અને તેના છાપેલા ૬૦૦ પૃષ્ઠો થશે બીજા ભાગમાં હિંદની સ્વાતંત્ર્યની યડતોના ઇતિહાસ આવશે ત્યારે શ્રી ચમનલાલે તેમને પૂછ્યું કે ' તમે આ પુસ્તકો હિંદમાં શા માટે પ્રગટ કરાવતા નથી ? ' ત્યારે તેમણે સરિમત જવાબ આપ્યો કે ' તમે વાચકોનું માનસ જાણો છો. '

મીસાના અણુમ કલામ તેમ તેમના મિત્ર બિકમપુરના નવાબ સદર યારજમ હબિબુર રહેમાનખાન શેરવાણી ઉપર લખેલા પત્રો પુસ્તકરૂપે બકાર પાડ્યા છે. ઉદ્દેશ, લખાયેલા આ પત્રો ' હુમાર ઇ. અતિર 'ના નામથી ૩૫. ૪) ની કૌમતે બકાર પાડવામાં આવ્યા છે

ઉપનિષદના શ્લોક પરથી જેનું શીર્ષક લેવામાં આવેલ છે તે સમસેટ મોધામના પુસ્તક ' ધી રેઝર્સ એજ ' (The Razor's Edge) ની ત્રીસ લાખ નકલો વેચાઈ ગઈ છે. પડદા પર તે વાર્તા ઉતારવાને લેખકને જે ગયું તેની ગણતરી ન કરતા આ નકલોના વેચાણથી તેને કેવી ગજાવર રકમની ' રૉયલ્ટી ' મળી હશે તેનો વિચાર તો કરો. એમ કહેવાય છે કે ઉપનિષદના આ જ આધ્યાત્મિક તત્ત્વજ્ઞાનના એક સુખન માટે દશ લાખ ડોલર ખરચવા પડ્યા હતા મોધામને હોલીવૂડ સમ્પર્કો એવો હલકો અભિપ્રાય છે કે પોતાની નવલકથા અગર નાટકોની ફિલ્મ તે કદી જોતો નથી છતાં ધધો તે ધધો જ છે અને દશ લાખ ડોલરની રકમ કંઈ નાનીસૂની નથી મોધામ જેવા વેદના તત્ત્વજ્ઞાનના

ઑક્સફર્ડના બોડલિયન પુસ્તકાલય વિષે વધુ માહિતી

ઑક્સફર્ડના અંગ્રેજી વિશ્વવિદ્યાલયમાં બોડલિયન પુસ્તકાલયના વધારાના મકાનનો દૃશ્ય સાબ પો'ડના ખર્ચે બંધાવેલ વિભાગ શહેનશાહે થોડા સમય પહેલાં ખુલ્લો મૂક્યો. બોડલિયન પુસ્તકાલય સંસ્કૃતિવાળા દેશોમાં છેલ્લી ત્રણ સદીથી બંધીતું છે. સત્તરમી સદીના લેખક ટોમસ કુલ્કરે પોતાના પુસ્તકમાં તેનો નિર્દેશ કર્યો છે.

તે વખતે બોડલિયન પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકોની સંખ્યા, અત્યારે હજારો પુસ્તકાલયોમાં મળી આવતાં પુસ્તકો જેટલી પણ નહોતી. ઇ. સ. ૧૬૦૨ માં તેમાં લગભગ ૨૦૦૦ મથો હતો. ૧૬૬૭ તે સમયે પુસ્તકો કુર્મિલ અને કીમતી હતાં અને બોડલિયનમાં કોઈ પણ વિદ્વાન માટે તેટલાં પુસ્તકો હતાં. આજે બોડલિયન પુસ્તકાલયમાં વીસ લાખ છાપેલાં પુસ્તકો, ૫૦,૦૦૦ હસ્તપ્રતો તથા સંખ્યાબંધ નકશાઓ વગેરે છે.

પરંતુ દેશપરદેશના વાચકોનું આકર્ષણ તેનાં પુસ્તકોની સંખ્યા નહિ પરંતુ પુસ્તકોની ગુણવત્તા છે. જે વાંચકને વિશિષ્ટ નહિ પણ વિશાળ પુસ્તકાલયની જરૂર હોય તેને માટે તો બ્રિટિશ સંપ્રદરશ્યાન દળ પણ ધણું કરીને શ્રેષ્ઠ છે. બોડલિયનનો પૂર્વની હસ્તલિખિત પ્રતોનો સંગ્રહ, બ્રિટિશ ઇતિહાસનાં ખતપત્રો તથા સંસ્થાનોના ઇતિહાસને લગતાં હસ્તાવેશોનો આખા જળતનાં સ્ત્રીપુરુષો લાભ લે છે.

બ્રિટિશ સંપ્રદરશ્યાનના પુસ્તકાલયને દરેક છાપેલ વસ્તુની શ્રેષ્ઠ આવૃત્તિ મળે છે. બોડલિયનને પ્રકાશન પછીના એક વર્ષ સુધી મળે તેની નકલ માત્રવાનો હક્ક છે અને તેને આમાન્ય વેચાણની આવૃત્તિ મળે છે. દેખીતી રીતે જ તેને જે પુસ્તકો સારાં લાગે તેની જ એ માગણી કરે છે અને તેને મળતાં જ્યાં પુસ્તકો સચવાય છે તથા તેની યાદી કરવામાં આવે છે. વધારે પુસ્તકો ક્યા રાખવાં તે વખોથી બોડલિયનને પ્રશ્ન યથા પડ્યો છે. મકાનનો વિસ્તાર હવે વધતાં આ પ્રશ્નનો ઉકેલ યથા ગયો છે.

ખરી રીતે તો પુસ્તકાલય 'બોડલિયન' કરતાં વધારે જૂનું છે. એકઝીટરમાં સર ટોમસ બોડલીનો જન્મ થયો ત્યાર પહેલાં એક સદી પૂર્વે ૧૪૪૦માં ઝલુસેસ્ટરના ડયુક દર્ક્સે ઑક્સફર્ડમાં પુસ્તકાલયની સ્થાપના કરી હતી. પ્રોટેસ્ટન્ટ તરીકે, ધર્મના જુલમથી બંધાવવા માટે બાગક બોડલીને છુનિવા ખાતે લઈ જવામાં આવ્યો હતો અને ઇલિઝાબેથના રાજ્યારોહણ પછી જ તે પાછો ફર્યો. તેણે ઑક્સફર્ડની માગડેયન કોલેજમાં અભ્યાસ કર્યો અને ત્યાં એક યા ખીજ દોઢા પર તે ૨૦ વર્ષ સુધી રહ્યો હતો. તે હેમ ખાતે બ્રિટિશ મંત્રી તરીકે મર્યો હતો. પણ ઑક્સફર્ડ તેના લોકોમાં હતું અને રાજ્યની નોકરીમાંથી વિવ્રત થવા તથા ઑક્સફર્ડના પુસ્તકાલયના દ્વાર પાસે પોતાનું જીવન ગાળવા ૧૫૬૬માં ફાંડ પાછો આવ્યો.

ક્યું હવું અને તેણે પુસ્તકો સહિત પોતાની સઘળા મિલકત પુસ્તકાલયને અર્પણ કરી. બ્રૂકા એડવર્ડના કમિશનરોએ ડયુક હંફ્રીના પુસ્તકાલયને વેરવિખેર કરી નાખ્યું હતું. ૧૫૯૮ની પુનરંવનાએ ઘણું નુકસાન સરખું કરી આપ્યું હતું. તે વખતે ગ્રૂમ ચમેલ ચાર કોમતી હસ્તપ્રતો બોડલિયન પુસ્તકાલયમાં હવે આવી મળે છે.

પરંતુ બોડલિના મૃત્યુ પછી પાછી સુરક્ષાની હિપરિયત થઈ હતી. આંતરક્રિયકને પરિણામે આખું વિશ્વવિદ્યાલય છિન્ન બિન્ન થઈ ગયું હતું; જો કે કોમવેલે ૧૬૫૪માં સંખ્યાબંધ હસ્તપ્રતો પુસ્તકાલયને વારસામાં આપી હતી. શેફરડિયન રંગબૂમિવાળા જિન્સન શેફરડને વ્યવસ્થા કરી. લંડનમાં પ્લેગ હોવાને લીધે શાહી કુટુંબ ઔકસફડ રહેવા ગયું હતું. પોતાના પિતાની માફક બીબ્લ ચાલે રાજ્યે બોડલિયનમાંથી એક પણ પુસ્તક નોંધાવી નોંધ મળતી નથી. આ સંબંધમાં નોંધપાત્ર બીબા એ છે કે સર ટોમસ બોડલિના નિયમ મુજબ પુસ્તકાલયમાંથી પુસ્તક બહાર લઈ જવાની રાખતે ના પાડવામાં આવી હતી. અંડર-ગ્રેન્ડ્યુએટો અથવા વિદ્વાનોની માફક જ રાજ્યે પુસ્તકાલયમાં બેસી વાંચે અગર બિલકુલ ન વાંચે. કોમવેલે શેફરડમાંથી પુસ્તક મંગાવતાં તે પણ તેટલો જ નિરાશ થયો હતો. પરંતુ રાજ્યે તથા તેના દુરમને પાછળથી અંધપાલની કતબનિહાની વખાણ કર્યાં.

ન્યારે સર ટોમસ બોડલિએ જ્ઞાનની શરતો નક્કી કરી ત્યારે તેમણે રેથનસ કંપની સાથે એવી ગોઠવણ કરી કે તેના સભ્યોએ પ્રગટ કરેલ બધાં પુસ્તકોની નકલ પુસ્તકાલયને પૂરી પાડવી. પરિણામે ૧૬૨૩માં શેફરડીયરના અંધની પહેલી આવૃત્તિના છુટા પાનાં આવ્યાં. તે અમરાષ્ટ્ર પર ચડાવી દેવામાં આવ્યાં. ૪૧ વર્ષ પછી ત્રીજી આવૃત્તિ પ્રગટ થતાં પહેલી આવૃત્તિને નકામી ગણી કાઢી નાખવામાં આવી. તે વખતે પહેલી આવૃત્તિને સાચવી રાખવાનો મોહ નહોતો ! ૧૬૪૫માં પહેલી આવૃત્તિ, ફરીથી બધિરાની સલાહ માટે, કંપ્લેક નુકસાન પામેલી સ્થિતિમાં પુસ્તકાલયમાં આવી. લગભગ ત્રણસો વર્ષ પહેલાં કાઢી નાખવામાં આવેલ નકલ તરીકે આલેખવામાં આવી અને તે ફરીથી ત્રણ હજાર પૌંડની કોમતે ખરીદી લેવામાં આવી !

વસ્તુતઃ સર ટોમસ બોડલિએ પુસ્તકાલયમાંથી નાટકનાં પુસ્તકોને બાકાત રાખ્યાં હતાં. રંગબૂમિ સંમધી ઘણાંખરાં પુસ્તકો કચરા જેવાં હોવાનો તેનો મત હતો. અત્યારે તો લોડ સન્ડર્લેન્ડના વિજને અંગે લખેલ નાટ્ય સાહિત્યમાં આવકાળ્યોનાં પુસ્તકોના સંપ્રદાને અંગે પુસ્તકાલયમાં શેફરડીયર સંબંધી ૫,૦૦૦ અથો છે.

લગભગ ૧૯૧૫માં બોડલિનના એક મહાન અથપાએ એવી મણતરી કરી હતી કે બોડલિયન પુસ્તકાલય વિસ્તારમાં જગતમાં નવચું, અગત્યમાં આકર્ષુ અને વિશ્વવિદ્યાલય પુસ્તકાલયોમાં નિશંકપણે પહેલું છે. બોડલિયન પુસ્તકાલયની પોંડ, શિલિંગ, પેન્સમાં કિંમત મૂકવાનો યત્ન કરવામાં આવ્યો નથી. અમૂલ્ય વસ્તુઓની કિંમત આંકવાનું કાર્ય મૂખીકમયું છે. આકર્ષક હસ્તપ્રતો, રાજ તથા રાણીની પ્રાર્થનાઓ, દિવાલ પર ટીંગાતા ગ્રામીન નકશા, શેફરડીયરના હસ્તાક્ષરો તથા મિલ્ટનના હસ્તાક્ષરવાળાં કાળ્યોની કિંમત કાણ આંકી શકે તેમ છે ? પુસ્તકોની વાત એક બાજુએ મૂકતાં, જગતનું પરિશ્રમજનકરનાર

પહેલા અગ્રેજ વડાણના લાકડામાંથી જનાવેલ સર ક્રાન્સિસ ટ્રેકની ખુરશી, ગાય ફાક્સનાં જાનસ જેવી વિરલ વસ્તુઓ ત્યાં છે.

ખેડલિયનની માત્ર હકીકત આંકે તેવી વિગ્ન વસ્તુઓની યાદીમા આખા ઇતિહાસનો સમાવેશ થઈ શકે નહિ. જે રચને ત્રણ સદીઓની વિભૂતિઓએ અભ્યાસ કર્યો છે ત્યાના વતાવરણમાં પણ ધણું હોય છે. નવા વિસ્તારનો પણ ઇતિહાસ છે. મુઢ દરમિયાન પ્રિટિશ નૌકા ખાતાએ પાંચ લાખ ફેરોઆફ્રેનો સમૂહ રાખવા માટે તેનો ઉપયોગ કર્યો હતો, આ પેટા મધ્યા ફેરોઆફ્રેએ યુરોપમા મિત્રરાજ્યોનાં દળોને ઉતારવામાં અગત્યનો ભાગ ભજવ્યો હતો.

છાટાલાલ માનસિંગ કામદાર.

જોઈએ છે ગ્રામનેતાઓ

ગ્રામનેતાઓ, વ્યવહારુ બુદ્ધિના ગ્રામનેતાઓ, મોટા દિલના ગ્રામનેતાઓ, માનસશાસ્ત્ર અને જોવા બીજા સમાજશાસ્ત્રોના જ્ઞાનથી સુસજ્જ ગ્રામનેતાઓ શક્તિઓ-બુદ્ધિની, સાધનની કે શરીરબળની-જ્યાં પડી હોય ત્યાંથી તેને પારખી, જીંઘકી લઈ ગ્રામસંસ્કાર-ખેડાણના કામે જોતરી શકવાની તાકાત અને આવડત ધરાવનાર ગ્રામનેતાઓ, ગુલાબના ઠાંટાને સહી લેનાર ગ્રામનેતાઓ, કુદરતને જોળે રમતી પ્રજાને કુદરતના નિયમોનું જ્ઞાન કરાવનાર ગ્રામનેતાઓ, પોતાની વિસદ્ કાયને વિશીલું કરી અણુઅણુમાં પ્રસરી જનાર ગ્રામનેતાઓ-જે આવતી કાલની અનિવાર્ય આવશ્યકતા છે.

આજનાં ગામડાં પોતાની સંસ્કારસંસ્થાઓ પાસે ભાગે છે આવતી કાલના આવા નેતાઓનું ઘડતરકાર્ય. કટોકટી આવી રહી છે. કેળવણીમંડળો, પુસ્તકાલયો, અભ્યાસમંડળો, જે જોવા સમયને પહોંચી વળી શકશે ? તેના જોડેજોડ સભ્યનું લક્ષ્ય આ દિશા તરફ દોરાશે ? અથવા તો જાની શક્તો સર્વ પ્રયાસ કરી છૂટશે ?

લાલશંકર આણંદજી રાવળ
મંત્રી,

શ્રી. ચલાલા કેળવણી મંડળ, ચલાલા

૨૦૦૨નું બાલસાહિત્ય

ઉડતી નોંધનો એક પત્ર

અિય બાપશી,

આ પત્ર લખી કરતાં મોડો પરંતુ મયા વધી કરતાં વહેલો લખાય છે. મારી ઇચ્છા તેા મયા ડિસેમ્બરમાં જ આ પત્ર લખવાની હતી, પરંતુ મનુષ્યની બધી ઇચ્છાઓ પાર પડતી હોય તેા જોષએ છું ? એટલે વર્ષ પૂરું થયા પછી બરામર પાંચ મહિના વીતી ગયા બાદ આ પત્ર લખાય છે. આવતો પત્ર ડિસેમ્બરમાં લખાય તે માટે તૈયારી તેા અત્યારથી કરવા માંડી છે, પરંતુ તે આશા પૂર્ણ થશે કે કેમ તે તેા બાવિના ગર્ભમાં રહેયું છે.

સંખ્યાની દૃષ્ટિએ ચાલુ વર્ષના ફાળો ફીક મળી શકાય, પરંતુ આવતા (૨૦૦૩) વર્ષમાં તેા તે ફાળો ફીક પ્રમાણમાં વધી જશે તેવાં ચિકો અત્યારથી દગોચર થાય છે. વળી કાગળ પરનો અંકુશ દૂર થતાં પ્રકાશકોને ઉત્તેજન મળશે તેમ ધારું છું. આ ઉત્તેજન મળતાની સાથેસાથ તેઓ કિંમતમાં પણ ઘટાડો કરે તેમ આપણે સૌ ઇચ્છીએ. ફેટલકિ પુસ્તકોની કિંમત ખૂબ જ આકરી-માત્ર થીમતોને પોસાઇ શકે તેવી હોય છે. અલગત્ત, નાણાના થયેલ સાર્વત્રિક પ્રુથાવાને અંગે લોકોની ખરીદશક્તિ વધી દશે એટલે નફો થયોચ્ચ ઉપડી જતી હશે, પરંતુ આ સ્થિતિ લાંબો સમય ટકી ન શકે તે કેખીતી વાન છે. અસારે આ લખી રહ્યો છું ત્યારે મંદીના અણેશ બેસી ચૂક્યા છે તેમ લખું તેા ખોટું નથી. આ ઉપરથી પ્રકાશકોએ ધડો લેવાનો છે અને ચેતવણીને માન આપવાનું છે.

પુસ્તકોનાં બાલ રૂપરંજની પ્રગતિ થંલી મઠ હતી તે હવે એ સ્થિતિમાંથી બહાર આવશે. બાલસાહિત્યનાં અંગ્રેજી પુસ્તકો માટે પણ આપણે પરદેશ પર આધાર રાખવો છોડી દેવો જોષએ. તે દિશામાં આપણા પ્રયત્નો મળ્યા ગાંધ્યા છે. રાજકોટના લક્ષ્મીચંદ ડોસાભાઈ કે પદ્મ પ્રકાશને જ આ દિશામાં પ્રયત્ન કર્યોનું જણાયું છે. આ વિશાળ ક્ષેત્રમાં ખીજ પ્રકાશકોએ પણ ઝુકાવવા જેવું છે. હમણાં હમણાં ૪-૪ મોટી પ્રકાશનસંસ્થાઓ આપણે ત્યાં સ્થપાઈ છે, તેણે ખીજ પ્રકાશનો સાથેસાથ બાલસાહિત્યના પ્રકાશન પર પણ ધ્યાન આપવું જોષએ.

શુભર્ષના સાહસિક પ્રકાશક એન. એમ. ઠક્કરે આ વર્ષના બાલ તથા કુમાર સાહિત્યના પ્રકાશનમાં ફાળો આપ્યો છે. શ્રી. પ્રકાશમ રાવલ કૃત 'મહાકવિ કાલિદાસની બાલવાતો'માં કાલિદાસ તથા બોજ રાજના જીવન ઉપરાંત કાલિદાસની ૧૬ વાતો આપવામાં આવી છે. કાલિદાસના જીવન સંબંધી આપેલી ફેટલીક હકીકતો બાળકો સમજ શકશે કે કેમ તે શંકારપદ છે. વળી સંસ્કૃત શ્લોકોને ગુજરાતી લિપિમાં છાપવાની પ્રથા પણ ચોગ્ય લાગતી નથી. જીવનની હકીકતોમાંથી તેટલા પૂરતી બાલ કરીને વાતોની સંખ્યા વધારી

૧ આત્રિકાવાસી મિત્રને લખાયેલ પત્ર

૨ ૬૨ વર્ષની મરફદ આમા ડિસોર વધા કુમાર સાહિત્યને પણ સમાવેશ થાય.

હોત તો તે વધારે ઇચ્છનીય હતું. વળી આમાં સમાવેશ કરવામાં આવેલી વાતો પશું બહુ જુદા હોય, આવા બીજા ભાગો પ્રગટ થાય. તો જ તે સંગ્રહ સંપૂર્ણ બનો શકશે. 'મામાનું ઘર કેટલે' મતો, ધરસંસારી ગીતો, લગ્નગીતો, ઉપાસ્યા, હાસરંગ વગેરેનો સ્વ. ભવાનીચંદ્ર નરસિંહરામ કવિએ કરેલ સંગ્રહની નવી આવૃત્તિ છે. પાને પાને ચિત્રોવાળી આ પુસ્તિકાની કિંમત બાળકોને પોસાય શકે તેટલી રાખવામાં આવી હોત તો ઠીક મળ્યાત. 'બાટલીનો ખૂચ'માં તે ઉપરાંત બીજી નવ વાર્તાઓ છે. બધી અંગ્રેજી ઉપરથી રૂપાન્તરિત અનુવાદ છે. કિશોરોએ આ તથા હવે પછીના 'ખેલાડી'ના સંગ્રહમાંની કેટલીક વાતો પોતાના અંગ્રેજી પાઠ્ય પુસ્તકોમાં વાંચેલ હશે. 'ખેલાડી'માં ખેલાડી ઉપરાંત બીજી સાત વાતો આપેલ છે. પહેલાં તેમાં વધારે વાતો આપવાની ધારણા હશે, કેમ કે અનુવાદક પોતાની ટૂંકી નોંધમાં ત્રણેક વાતો અંગ્રેજી પરથી અનુવાદ કર્યાનું લખે છે, પણ તે વાતો જ સંગ્રહમાં દેખાતી નથી. 'કીકુ યાને વીંટીની શોધ'માં એક રશિયન વાત ઉપરથી લખેલ લાંબી સાહસકથા છે. છેલ્લાં ત્રણે પુસ્તકો ગળણીતા સેખક શ્રી. રમણલાલ સોનીનાં છે. શ્રી. રમણલાલે હવે કિશોર તથા કુમાર-સાહિત્યને સમૃદ્ધ કરવામાં પોતાનો ટૂંક શોખ નોંધાવવા માંડ્યો છે. આ પ્રકાશનોમાં અવારનવાર મુદ્દયદોષો નજરે પડે છે. ખાસ તથા કિશોર સાહિત્યમાં મુદ્દયદોષો ન રહી જાય તે માટે ખાસ સંભાળ લેવાવી જોઈએ. 'શ્રી સમર્થ' રામદાસ'માં હતપતિ શિવાજી મહારાજનો ગુરુ શ્રી રામદાસ સ્વામીનું ચરિત્ર આપેલ છે. આ ચરિત્ર ખાસસાહિત્યના ચરિત્રવિભાગમાં સારો સરખો ઉમેરો કરે છે. 'ધાયલ બાળે'માં શ્રી. મૂળસુખલાલ દિવાનનાં ગાલગીતોનો સંગ્રહ છે.

તે જ પ્રકાશકો તરફથી મૂળ ફ્રેંચ ઉપરથી શ્રી સુરેન્દ્ર પટેલે અનુવાદિત કરેલ 'બરફનું રણ' નામની સાહસકથા મળી છે. તે ખૂબ વહેલી પ્રગટ થયેલ હોય તેનો નિદેશ કરવાનું યોગ્ય ધાયું છે.

મેસર્સ આર. આર. શેઠી કંપનીએ દક્ષિણમૂર્તિ પ્રકાશન મંદિરની અધૂરી રહેલી ખાસસાહિત્ય વાટિકા આગળ ચલાવી છે અને બીજા મંડળના પાંચમા પુસ્તક તરીકે ડૉ. શિર્વપ્રસાદ ત્રિવેદી કૃત 'સારોહાર'નો પહેલો ખંડ પ્રગટ કર્યો છે. 'કિશોર' માસિકમાં આ લેખમાળા પ્રગટ થયેલ ગઇ છે. ૩૮ સ્તંભક હેઠળ જુદા જુદા વિષયોની માહિતી આમાં આપવામાં આવી છે સામાન્ય જ્ઞાનની આકરપુસ્તિકા (Reference Book) તરીકે આ પુસ્તિકા માત્ર કિશોરોને જ નહિ પરંતુ મોટાઓને પણ ઉપયોગી થઇ પડે તેવી છે.

શ્રી નામરદાસ પટેલ તથા રમણલાલ ચાવડા સંપાદકપણા નીચે ચાલતી અશોક બાળ પુસ્તકમાળાના ૬૪મા સેટના સાત પુસ્તકો બહાર પડ્યાં છે, પણ સમયના દિસાએ ચાલુ વર્ષમાં માત્ર એકનો જ સમાવેશ થઇ શકે તેમ છે. બાકીનાનો નોંધ હવે પછીની સમાવેશનામાં આવશે. 'ગાંડિયા'માં શ્રી. નરસિંહાંત બાવસારે 'ગાંડિયા' નામના તેર વર્ષની ઉંમરના કિશોરમાં પરાક્રમેનું વર્ણન કર્યું છે.

રાજકોટના કિતાબરે 'ચિદ્ધ-સ ઝાડિન લાઇબ્રેરી'માં ત્રણ પુસ્તકો 'ધી એન્ડ્રી પિયન' 'ધી કિંગ એન્ડ હિઝ પેરટ' તથા 'ધી ટુથફુલ પેરટ' બહાર

પાડ્યાં છે. પહેલી પુસ્તિકામાં પાઠોદીએ કબુતરની જીભ કાપી નાખ્યાથી તેને કેવી શિક્ષા થાય છે; પહેલાં ઉદર, બિલાડી તથા કૂતરા સાથે રહેતાં તે કેવી રીતે જૂદાં પડી ગયાં, તથા સોનેરી પંખી વગેરેની વાતો આપેલી છે બીજી પુસ્તિકામાં નામરદાસ પટેલે લખેલ મંજારામ પોપટની વાત છે. ત્રીજી પુસ્તિકામાં સત્યવાદી પોપટને અંગે શુભાને તેની એરમાન મા કેવાં કુખ્ય આપે છે તે વાત છે.

અંગ્રેજી ભાષામાં રાષ્ટ્રીય તથા બીજા પ્રકારનાથી પ્રસિદ્ધિ પામેલ શ્રી. પદ્મ પ્રકાશન લિ. તરફથી બાલસાહિત્યનાં અંગ્રેજી ભાષામાં વહેલાં પ્રગટ થયેલાં તેર પુસ્તકો ગળ્યાં છે તેની ઊડતી નોંધ આ સમાલોચનામાં સેવાતું યોગ્ય ધાર્યું છે. શાળામાં બહુતા બાળકોના ઇતર વાચન માટે આ પુસ્તકો પ્રગટ કરવામાં આવેલાં છે. ‘અવર બોમ્બડ્ડ ડેઝ’ માં શાળાનાં બાળકોને ઉપયોગી થાય તેવી છ વાનો આપવામાં આવી છે. બાળકો માટે નાટિકા મંથમાળામાં છ પુસ્તિકા બહાર પડેલ છે. ‘ધી સિનિયર્સ ટેઇક એક્ટિન્સ’ એકાદી નાટિકા છે, અને તે ‘સેફ્ટી ફર્સ્ટ’ (સલામતી પહેલાં)ની નાટિકા છે. મોટાં શહેરોમાં રસ્તે ચાલતાં માથુસે પોતાનું રક્ષણ શી રીતે કરવું, અકસ્માતથી કેમ બચવું તેનું જ્ઞાન નાનપણથી જ બાળકોને અપાય તે કહ્યું છે. ‘પેઈંગ ધી બિલ્ડ’ના એકાદી કારસમાં મુસાદરો હોટેલ માલિકને શી રીતે છેતરી જાય છે તે બતાવેલ છે ‘સાંબો બિક્કસ એ સ્ટોલર’ પણ ઉપર પ્રમાણે કારસની નાટિકા છે. તેમાં વિદ્વાન યક્ષ માટે સાંબો કામળને આવી જાય છે. ‘નોટ ઇન વેઇન’ ખાસ કરીને બાલિકા માટેની નાટિકા છે અને તેમાં પ્રાથમસને પ્રયોગ જમીન પર રાખીને પરંતુ ટેન્ક પર કે બીજી રીતે ઊંચે રાખીને કરવાનું સર્ગભળ્યું છે. પ્રાથમસને અંગે યતા અકસ્માત તરફ ઠેરનાર આથવેલો પુણ્યપ્રકોપ જોણીનો છે. ‘લોસ્ટ પ્રિન્સ’ એ જીપ્સી લોકોએ હરથુ કરેલ રાજકુમારની કથા છે કથાને અંતે રાજકુમારને તેની બહેન તથા પિતા મળે છે. ‘ચાઇલ્ડ ડુ હેટ્ડ મિલ્ક’ માં દૂધ તરફ અલગમો ધરાવતા બાળકની વાત છે. દૂધમાં રહેલાં પોષક તત્ત્વો આવીને બાળકને પોતપોતાના શુભે સમજાવી બાળકને દૂધપર ઓતિ ઉત્પન્ન કરાવે છે આ છયે પુસ્તિકા કોમેજના માનસશાસ્ત્રના પ્રાખ્યાપક આર્થર પી. પેરેરાએ બાલમાનસને ખ્યાલમાં રાખીને લખી છે.

ઇતર વાચન માટે બહાર પડેલી પુસ્તિકાઓ નીચે પ્રમાણે છે. ‘ધી કિંગ્સ ફિશરમેન’ માં મચ્છોમારને મોટી માછલી મળી આવતાં તે રાખને તેની ભેટ ધરે છે. રાખ બદલામાં તેને ઇનામ માગવાનું કહેતાં તે પોતાને સો ફટકા મારવાની માગણી કરે છે. રાખ આશ્ચર્યચકિત થાય છે. પછી તેને જણાય છે કે ફટકા તો બે દરવાનેને મારવાનાં હોય છે. રાખ તેને પોતાની તહેનાતમાં રહેવાનું કહે છે, પણ મચ્છોમારને પોતાનું જીવન પસંદ હોતાં તે જીવન આનંદથી માળવાનો રાખ તેને સમજ કરી આપે છે. ‘ધી બાબ્સ’ વાઇફ ‘મા હમમની પત્નીની ચતુરાઇથી ચોરોને કેવા હંફાવવામાં આવે છે તે બતાવેલ છે. ‘મેઈડ ઓફ ધ ફોર્સ્ટ’ બીજા પર ઉપકાર કર્યો બાદ રાજકુમારની રીંછની ચામડી કેવી રીતે છેતરી જાય છે તે વાત છે. ‘જેક એન્ડ ધ બીન-સ્ટોક’ માં સજ્જાતમાં તદ્દન નકામો લાગતો જેક, આખરે રાક્ષસને મારી નાખે છે. ‘ધી અગ્ની ડક લિંગ’ માં કદરૂપા બતકના બચ્ચાની વાત છે. ‘સ્ટોપ-લુક-લિસન’ માં મોટાં શહેરોમાં વપતે રાખનાની સંભાગ માટેની સૂચનાઓ છે.

અરુણ પુસ્તકમાળાનાં પુસ્તકો

૧ ઘોળા બિલાડી	શુભામસિંહ બારોડ	૧-૦
૨ તારક મંદિર	જયંતીલાલ એડા	૦-૧૦
૩ પતંગિયા રંગરંગી	નટવરલાલ દેસાઈ	૦-૮

જીવન સાહિત્ય મંદિર, મુંબઈનાં પ્રકાશનો

૧ રસપોળી	રમણીક અરાસવાળા	૦-૬
૨ બાલગુન્નર	પૂજાલાલ	૦-૫

પ્રકીર્ણ પ્રકાશનો

૧ આપણા ગાંધીજી	પુરાતન છુય	૧-૦
૨ આપણાં કસ્તૂરબા	પુરાતન છુય	૦-૧૫
૩ કાવ્યકિશોરી	પૂજાલાલ	

અશેક બાલ પુસ્તકમાળા

૧ આંરિયો	નાગરદાસ પટેલ	૦-૮
----------	--------------	-----

સરવૃ સાહિત્ય વર્ષિક કાર્યાલયનાં પ્રકાશનો

૧ બાલભારત	પ્રફુલ્લ ડાહોર	૧-૮
૨ સાહસકથાઓ	રમણીક અરાસવાળા	૦-૧૦
૩ ભગવાન છુદ્ધ	પુરાતન છુય	૦-૪
૪ સંત કબીર	પુરાતન છુય	૦-૩

પુનર્મુદ્રણો

બાલજીવન કાર્યાલય-વડોદરા

૧ આનંદ તરંગ (બીજી)	૦-૮	૭ બોળિયા રાગ (ત્રીજી)	૦-૫
૨ ભવ્ય ભારત (બીજી)	૦-૮	૮ રસમય કહાણીઓ (ત્રીજી)	૦-૮
૩ આનંદ મંજૂષા ૧ (ત્રીજી)	૦-૬	૯ સત્યકથાઓ (ત્રીજી)	૦-૮
૪ આનંદ મંજૂષા ૨ (ત્રીજી)	૦-૬	૧૦ કિશોર વાર્તાવલિ (ત્રીજી)	૦-૮
૫ મૂર્ખ મંડળ (ત્રીજી)	૦-૪	૧૧ પદ્યકથાઓ (ત્રીજી)	૦-૬
૬ પોતાનાં પરાક્રમો (ત્રીજી)	૦-૮	૧૨ ચાલાક ચોર (ચોથી)	૦-૮

એસસી આર. આર. રોકની કું. મુંબઈ

૧ સૂતપુત્ર કથુ	૬ કુથોધન
૨ બાલવાર્તા ભાગ ૧	૭ હનુમાન-વિભીષણ
૩ બાલવાર્તા ભાગ ૨	૮ ભરત-લક્ષ્મણ
૪ બાલવાર્તા ભાગ ૪	૯ કૈકેયી-મંદોદરી
૫ પંચાયતી	૧૦ ભીમસેન

ગૂર્જર અંધરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદ

૧ કુમારોની પ્રવાસકથા (બીજી)	૧-૮	૭ નાનકડી વાતો (ત્રીજી)	૦-૧૨
૨ ખાટીમીઠી બાળવાતો (ત્રીજી)	૧-૪	૮ ચાદો સરજ (ત્રીજી)	૦-૮
૩ સોરઠી શરવીરો (બીજી)	૦-૧૨	૯ સમર્પણની કથાઓ (ત્રીજી)	૦-૧૨
૪ વિમાનની વાતો (બીજી)	૦-૧૪	૧૦ વિદ્યાર્થી વાચનમાળા એ. ૨ (ત્રીજી)	૪-૦
૫ બબ્બ જગત (બીજી)	૧-૪	૧૧ વિદ્યાર્થી વાચનમાળા એ. ૬ (બીજી)	૩-૦
૬ દુલસીદાસ (બીજી)	૦-૬	૧૨ વિદ્યાર્થી વાચનમાળા એ. ૭ (બીજી)	૩-૦

સુગંતર કાર્યાલય-સુરત

૧ પુરાણનાં પાત્ર ૧ સીતા (ત્રીજી)	૦-૨	૧ ફોરમ લક્ષ્મી ૨ સાધુસંતો (ચોથી)	૦-૪
૨ " ૨ હનુમાન (ત્રીજી)	૦-૨	૭ " ૧૦ સમાજસેવકો (બીજી)	૦-૫
૩ " ૩ કુવકુમાર (ત્રીજી)	૦-૨	૮ સુકિતના રાસ (બીજી)	૦-૮
૪ " ૪ શ્રી કૃષ્ણ (ત્રીજી)	૦-૬	૯ વર્તમાન મુખના વિધાયકો (બીજી)	૧-૦
૫ ફોરમ લક્ષ્મી ૧ નરવીરો (દશમી)	૦-૩		

બાલવિનોદ કાર્યાલય, ૧૪૯ પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ-મુંબઈ.

૧ રતનિયો	(અગિયારમી)	૨૧ મહારાષ્ટ્રનો મહારથી	(સાતમી)
૨ મોતિયો	(દસમી)	૨૨ શા માટે ?	(")
૩ મણિયો	(")	૨૩ બાલવિનોદિની	(")
૪ ઉદરદેશ	(નવમી)	૨૪ સુદારાક્ષસ	(છઠ્ઠી)
૫ ભુરિયો	(")	૨૫ વ્યાપણાં મિત્રો	(")
૬ બાણિયો	(")	૨૬ ચીની વાતો	(")
૭ પકિતજી	(")	૨૭ મુંબઈ	(")
૮ રંભાનું રસોઈધર ૧	(")	૨૮ વિદ્યાનવિહાર ખંડ ૧	(")
૯ કલાવતી	(આઠમી)	૨૯ અમત ગીતો	(")
૧૦ બગે	(")	૩૦ કનૈયો	(પાંચમી)
૧૧ અંગારામ	(")	૩૧ ગરનિયો	(")
૧૨ રંભાનું રસોઈધર ૨	(")	૩૨ મેનાવતી	(")
૧૩ ઊપજીશી	(")	૩૩ અલકા	(")
૧૪ કાલાધેશ	(")	૩૪ સુંદર સંવાદો	(")
૧૫ રંભાનું રસોઈધર ૩	(સાતમી)	૩૫ શાળાના કિમિયા	(")
૧૬ લાલિયો	(")	૩૬ સપ્રાદ સિકંદર	(")
૧૭ રણધીર	(")	૩૭ બાળકોનું સ્વર્ગ	(")
૧૮ રાવજી	(")	૩૮ જીવવાળો	(")
૧૯ શુંદરિયો	(")	૩૯ બાળના વેણુ	(")
૨૦ સપ્તર	(")	૪૦ શીરાબાઈ	(")

જેમ બાત બાતની ગૂંથણીમાં ગૂંથાય છે ત્યારે એ (શબ્દો) માન આત્માને કેવી ઉન્નત અવસ્થાએ ચડાવી દેઈ શકે છે ! આ આત્મતને સામાન્ય લોકો હંમેશાં જોઈ શકતા નથી. નિખાલસપણે કહું છું કે, આધુનિક નિર્મલ કાવ્ય (FRESH VERSE) મારા પર અસર કરતું નથી; હંદમાં ઢાળેલું કવિની કલ્પનાનું સંગીત સાંભળવા ઇચ્છવા જેટલો કું જૂની ઢાળનો માનવી છું. મારી ઇચ્છાના અંતમાં બેસી જે દિવસે મારા મિત્રે રિવનર્મનનું એક કાવ્ય મારી સમક્ષ ગાયેલું, તે ઓક્સફર્ડનો મારો દિવસ કું હદી નહિ જૂલું. તીવ્ર અસર કરનાર દારૂની માફક એ મારા મગજમાં ઘીટરી ગયું છે. ખાલી શબ્દો આવું બંધ્ય સંગીત સહી શકે, એવો મને ખ્યાલ નહોતો. હાર્ડનાં કાવ્યોનું કાટુણ્ય; શબ્દોની જે કરકસરથી હાલિરમન હડવો નિરાધાવાદ વ્યક્ત કરે છે તે; જેમાં કાલિસને નિરર્થક પ્રેમની શોધમાં પોતાનું દૈયું કાપવું છે તે શ્રેષ્ઠ પ્રેમકાવ્ય સિનેરા (Cyrena) ; આ બધાંએ મારા પર, સારી કે નરસી અસર પહોંચાડી હોવી જ જોઈએ. એટલો બધો મને એમણે હૃદયમયાવી મૂક્યો હતો. આ કાવ્ય કાળજી ના જમાનામાં કાવ્યનું વાંચન જરા ઔણ જેવું ગણાય છે, ખરેખર, એ લોખંડી મનના ઓણું બોલનાર માટે નથી. પણ, કું આ બંને પૈકી એકે ય જાતનો નથી, અને છતાં, જે મારા માનવમધુઓનાં કુખ ને કુખીય પ્રત્યે માડું હેયું ફવળું હોય તે કાવ્યે મને સુવાણો ને પોચા દિલનો બનાવ્યો છે, એમ જ કહેવાય.

મારે નાટકનો પણ ઉત્તેજ કરવો જોઈએ. પહેલેથી જ રંગભૂમિ પ્રત્યે મને ન અવરોધી શકાય એવું આકર્ષણ રહ્યું છે. કું ઉત્તેજ ગયો નહિ ત્યાં સુધી મેં બહુ નાટકો જોયાં નહિ, પણ બહુ બહુ વાંચી નાખેલાં ખરાં. નાટ્યકાર પોતાની રચનાને, જેવાં ઈતર કોઈ રચનામાં શક્ય નથી, એવાં એકતા ને એકરામથી મટે છે સમાજ અને આપણી પરિસ્થિતિ જે પ્રશ્નો આપણી સમક્ષ ઉપરિચત કરે છે તે ઉકેલવામાં આપણામાંથી ધણા ખરા આપું જીવન ખરચી નાખીએ છોએ. પરંતુ, નાટ્યકાર એના તથ્ય કે ચાર અંક દમિયાન પ્રશ્નો મૂકે છે, ને બેતથ્ય કલાકમાં એનો ઉકેલ આણે છે. વહાદારી ને સામણીઓ વચ્ચેનો સઘર્ષ, કું વિધિનાં વિધાનેની પાર જઈને પણ પાત્રોનો ઘટો વિકાસ, ને માનવીની મૂર્ખતા સારુ કુદરતને આપવી પડતી હિંમત આપણે જોઈએ છોએ. કચકડાના આ જમાનામાં, જ્યારે રંગમયને બોલવટના પડાએ સાવ જૂંરી નાખ્યો છે ત્યારે પણ, માનવઅજાગની સુદરતા ને માનવઅજાનપની બચવા દશુ પણ મારાં રોમાંચ ખડાં કરી દે છે.

અસખત, શેક્સપિયર મેં વાંચ્યો. દેઝેટ સાથે મને સંસ્પૃશો ઊભા થયા, પાપનુ પડેલું નાનુંશું છું ફોગળી નથી સુપરનું એની મને લેડી મેકમેથન પરથી જાણી થાન, એધેને, સાથે હર્બોના કંખ સદન ક્યો; અને ફાસ્ટાન સાથે દરગે. બનીડ શોની પણ ધણીએ ફીતઓ વચી. એનું આખાભોલાપણું, એનો તર્કવાદ, દબ પ્રત્યેનો એનો તિરસ્કાર, પોતાના સમયથી પોતે આમજ હોવાનો એનો શ્રો, ને દરેક રચાપિતવાદ પ્રત્યે એની નકરત: આ બધાંએ મારા પર બહુ અસર કરી છે.

વધુ ગંભીર એવાં જે પુસ્તકોએ મારા પર અસર કરી, તેમાં, કું માનું છું તેમ, જીવનચરિત્રો ને આત્મકથાઓએ પ્રધાન જાગ બજાવ્યો છે. જેને કેટલાક પ્રતિભા કહે છે તે

* શેક્સપિયરનાં નાટકનાં પાત્રો

માત્ર સીધા ને સરળ ચારિત્ર્યમળે ને દુઃખ સહન કરવાની અપાર સહનશક્તિએ કરીને, નાના માણસોએ એ મેળવીને મહાન નરો બન્યા છે. આ ચરિત્રોમાં એ વાંચવાનું અને ગમતું. જે એક પુસ્તકે માગ પર ખૂબ જ અસર પહોંચાડી છે તે મોર્ગી લિખિત ગ્રેડરટનનું જીવનચરિત્ર હતું. ઑક્સફર્ડની સનાતન મોડકતા, પશ્ચિમ રાજનૈતિકની સરળતા, રાજ્ય-નીતિઓની બળને બેઠીને પણ લોકોનો અવાજ કેવી રીતે આગળ આવી શકે છે તે, અને 'હોતી હય ચલતી હય' એમ મંદ ગતિએ ચાલતી છતાં કેવી ઠંડા મનજવાળી લોકશક્તિ શ્રેષ્ઠ છે તે: આ બધું મને આ પુસ્તકમાંથી જાયું.

અમુક જ પુસ્તકે સમગ્ર જિંદગાની પર અસર પહોંચાડી, એમ કહેવું મુશ્કેલ તો છે જ. પણ, હું, અતિથયોક્તિ વગર, મોર્ગીના ગ્રેડરટનના જીવનચરિત્ર વિશે એમ કહી શકું. હું ઑક્સફર્ડ વિશે બહુ ઓછું જાણતો ને વધુ અભ્યાસાર્થે મારે ઇંગ્લેન્ડ જવું પડશે, એનો મને રપષ્ટ ખ્યાલ ન હતો. યુવાન ગ્રેડરટનનું ક્રાઇસ્ટ ચર્ચ (Christ Church) માં વીતેલું જીવન. મૈત્રી અને સાહચર્યનો જે આસ્વાદ એણે ત્યાં લીધો તે, ત્યાં પ્રખર શુદ્ધિમત્તાવાળા વિદ્વાનો એકેએક પ્રશ્નને સૂક્ષ્મ પૃથક્કરણની સરાણે ચર્ચાવે છે એવા પ્રખર શુદ્ધિમત્તાના વાતાવરણમાં એણે કરેલું કાર્ય, ત્યાં એણે દલીલો ને ચર્ચાઓ કરી એ 'યુનિયન' અને છત્તર ચર્ચો-સભાઓ, ત્યાં ફરેક યુવાને ડુનિયાની પુનર્ચનાનાં સ્વપ્ન સેવતો થઈ જાય છે એ ભૂમિ: એ બધું જ્યારે મેં વાંચ્યું ત્યારે ખીલું કશું નહિ તો એ વિશ્વવિદ્યાલયમાં તો જવું જ જવું, એમ મેં મન સાથે નક્કી કર્યું. જ્યારે પહેલું વિશ્વયુદ્ધ પૂરું થયું તે નવેબર, ૧૯૧૮માં સુમેકની સંધિ પર સહોઓ થઈ ત્યારે એ તક આવી હું હજી જઈ નાનો હતો. હું માત્ર અઢાર વર્ષનો હતો, ને આદેશના બીજા વર્ષમાં હતો. પણ સાહસ કરવાનું મેં નક્કી કર્યું હતું. માતાપિતાથી છાનોમાનો હું આપણી વિશ્વવિદ્યાલયના રજિસ્ટ્રાર પાસે ગયો ને એમને મળ્યો. વિશ્વવિદ્યાલયની સેવા બળવતાં બળવતાં એ ધરડા થઈ ગયા હતા, ને હજારો વિદ્યાર્થીઓ એમના હાથ તળે બેસી ચૂક્યા હતા. 'હું ઑક્સ-ફર્ડ જવા ઇચ્છું છું, ને એ સારુ આપ મારે માટે પ્રવેશપત્ર મેળવી દેશો ?' મેં તેમને પૂછ્યું. મારે કોઈ ખાસ કોષ વિશિષ્ટ કૌશલમાં દાખલ થવું હોય તેમ જણાવવા મને એમણે કહ્યું. જરા સરખી આનાકાની કપો વગર મેં કહ્યું કે, 'ક્રાઇસ્ટ ચર્ચ.' એમણે મારા સામે જોયું; ને મારે એ જ કૌશલમાં કેમ જવું છે, ને મારે ત્યાં કોષ ઓળખીવું છે કે કેમ, એ જણાવવા કહ્યું. મેં જવાબ દીધો: 'ઑક્સફર્ડની માત્ર એ જ કૌશલ વિશે કંઈક હું જાણું છું. ને એમા ગ્રેડરટન જાણતા હતા, એટલું આકર્ષણ મારા માટે પૂરતું છે.' સ્મિત કરતાં કરતાં કહે: 'ખરે, તમે ત્રિચિત્ર ખરાનો ધરાવો છો. હા, પણ તમે સાચા છો.' થોડાક માસ પછી એમના તરફથી એમને મળી આવવાનું આમંત્રણ મળ્યું. હું ગયો, ને મને કહેવામાં આવ્યું કે, હું 'વિકન કૌશલ'માં દાખલ થઈ ચૂકો છું. એમણે મારા ચહેરા પરની નિરાશા જોઈ. એ લક્ષા વૃદ્ધન હતા, એમણે મારો બગડેલ યાજ્ઞડો, ને સાંત્વન આપતા કહ્યું: 'ભાઈ, એ પણ સારી જ કૌશલ છે, હોં !' હું એ જ કૌશલમાં દાખલ થયો, ને તેવો એ કૌશલના દોરેલના રસોડાના ખંડમાં બોજન સેવા દાખલ થયો ત્યાં પ્રથમ જ આ કૌશલના એક નામાંકિત વિદ્યાર્થીનું એક મોટું નૈ-ચિત્ર જોયું. હું એ ચિત્ર નીચે લખેલું નામ વાંચવા એની નજીક ગયો, એ કૌશલ

હવે ! આમ વિધિના કાષ્ઠ વિચિત્ર સંજોગથી, હું એડરટનની કૉલેજમાં ન જઈ શક્યો તો કાંઈ નહિ, પણ જેનું પુસ્તક જ ખાસ કરીને મારા ઓક્સફર્ડના આગમનના કારણથી હવે તે એડરટનના ચરિત્રકાર (હૉર્ડ ' મોલી ') ની કૉલેજમાં તો હું જઈ શક્યો હતો ! પાછળથી જ્યારે મેં ' મોલી ' નાં ' સંસ્મરણો ' વાંચ્યાં ત્યારે જે વિચિત્ર કારણથી મોલી આ કૉલેજમાં જોડાયા હતા તે જાણવા મળ્યું. એમના પિતાએ એમને એ જ કૉલેજમાં મૂકેલા; કારણ કે એમના નામરાશિ ' જોન વેસ્ટી ' ત્યાં ભણ્યા હતા એટલે. મોલીનું નામ પણ હવે—' જોન મોલી '.

એ જ પુસ્તકમાં, એમણીસમી સદીમાં સ્વતંત્રતાવાદનાં વિકાસ ને સ્વતંત્રતાવાદનું બવિષ્ય ધડવામાં એડરટને જે ફાળો આપ્યો હતો તે વિશેષ વાચને મને રાજનીતિશાસ્ત્રમાં પ્રથમ રસ લેતો કયો. સંખ્યાબંધ શ્રોતાએને ગિતવત્ત કરી દેતા એમના અદ્ભુત વક્તૃત્વ વિશે, ને જે વક્તૃત્વના જાદુ વડે આખી આમસમા ચકિત થઈ જતી, એના વિશે મેં વાંચ્યું. રાજનીતિશાસ્ત્રમાં ફતેહમંદ થવા માટે, પોતાના વિચારોને સંક્ષેપમાં રજૂ કરવાની શક્તિ, ને શ્રોતાગણોને અસર કરે એવી વિચારોને રજૂ કરવાની કળા જરૂરી છે, એનું મને તે કાળે જ્ઞાન થયું. જો કે મેં વડીલાતંત્ર બંધવાનું નહીં કરી રાખ્યું હવે, છતાં મારું હૃદય રાજનીતિશાસ્ત્રમાં હવે, ને મન સાથે નહીં કરી દીધું કે, જ્યારે હું હિંદ પાછો ફરીશ ત્યારે માતૃભૂમિની સ્વતંત્રતા કાળે જે કંઈ ફાળો મારા ભાગે આવશે, એ સારું મારે તૈયારી કરવી. કૉલેજની જુદી જુદી સભાઓમાં (' યુનિયન ', ' મજલિસ ' ઇ.) હું નિયમિત બોલતો, ને બી. એ. માટે મેં કાયદો નહિ પણ ઇતિહાસની મારા વિષય માટે પસંદગી કરી; કારણ કે ઇતિહાસની ભૂમિકા વગરનું રાજનીતિશાસ્ત્ર નમાડું હશે, એમ મને લાગ્યું. હિંદ પાછો ફર્યો ત્યારે મને લાગ્યું કે, મને જોઈતી તક મળી છે. એ કાળે લોકમાન્ય નેતા નરીકે એમની, બોલબાલા હતી તે ઝીણા સાહેબની ગેઝરમાં જોડાવવાનું મને સહભાગ્ય મળ્યું. એમની તેજસ્વી વડીલાત કરતાં, એમના રાજનીતિશાસ્ત્રના જ્ઞાને મને વધુ આકર્ષ્યો હતા. ઇંગ્લેન્ડ ગયા પહેલાં એમના સંપર્કમાં હું આવ્યો હતો. એમનાં વ્યાખ્યાનોની સંકલિત યાદોનું નાનકડું પુસ્તક, ને જેમાં એમને હિંદુ-મુસ્લિમ એકતાના દૃઢ તરીકે અભિનંદવામાં આવ્યા હતા તે ધીમતી સરોજિની નાયડુની એની સાથે જોડેલી પ્રસ્તાવના મેં વાંચ્યાં હતાં. જે મારી રાજકીય શ્રદ્ધાને હું વફાદાર રહ્યો છું, ને સારા યા નરસા કાળમાં જેને શ્રદ્ધાપૂર્વક વળગી રહેવાનું મેં પણ લીધું છે, તેના પાથે આ નાનકડા પુસ્તકે નાખ્યો છે. જ્યારે રાષ્ટ્રીય હેતુને જરૂર આજુવામાં ઝીણા સાહેબે પરિશ્રમ લીધો, ત્યારે મારી નમ્ર શક્તિ અનુસાર, એમની મુસ્લિમ સિમ સાથેના મંચ ઉપર રહી, મેં કામ કર્યું. પછી કાળાં વાદળ ઘેરાઈ આવ્યાં, ને મારા ને ઝીણા સાહેબના રસ્તા ફટાયા ને હૃદયમાં એક કારી ધા સાથે રાજનીતિને મેં રામ રામ કયો, ને અત્યારની મારી ન્યાયમૂર્તિની પુરશી લીધી. વળી અકસ્માત અથવા નસીબ એ જ માનવીની જિંદગીમાં મોટો ભાગ બજાવે છે એ મહાન પાઠ, (જે પઠીથી હું જે પુસ્તકની વાત કરવાને છું તેના વાંચનથી વધુ દૃઢ થયો) હું શીખ્યો.

હું જે પુસ્તકની વાત કરવા માઈ છું તે હેલ્ડેન (Haldane) ની ' આત્મકથા ' છે. હેલ્ડેન જીવનમાં ગણનાપાત્ર એવી ઘણી વસ્તુઓ ગેળવી. એ તેજસ્વી વકીલ અને

ન્યાયમૂર્તિ હતા; નામીયા દિલસૂર હતા; ને, ઇચ્છે-હતા મહાન યુદ્ધપ્રધાનોમાંના એક હતા. નાની વયે ગ્રેમમાં મળેલી નિષ્ફળતા એમને-ગ્રીભઓની જેમ હતાશ ન બનાવી શકી; પણ, એમણે એને ખૂબ અને અવિરત કાર્યમાં વાળી. વર્ષોલાતમાં જે દરેક વર્ષે જણવું જોઈએ તે રહસ્ય શોધી કાઢ્યું-તે એ કે, બહારથી અને તેથી ગૂંચવાડાવાળી ને અટપટી લાગતી માહિતી પાછળ કામ કરતાં સિદ્ધાંતને શોધી કાઢવો. ગયા વિશ્વયુદ્ધમાં એ હાઠુત પયેલા; કારણ કે એઓ જર્મન દિલસૂરીમાં બહુ રસ લેતા હોઈને એમની જર્મનીના મિત્ર તરીકે મળુના થતી પરંતુ ન્યારે આપું લાંડન વિજયોત્સવ ઉજવતું હતું, ને એ એમના ઘરમાં એ એકાકો બેઠા હતા, ત્યારે દિલ્લ માયંલ ડગ્લાસ હેમે એમને બોલાવ્યા ને ઇચ્છે-હતા જન્મ આપેલા સૌથી શ્રેષ્ઠ યુદ્ધપ્રધાન તરીકે સંબોધી એમને અંજલી આપી.

જેને હું વારંવાર વાંચું છું, એમાંના એકે મને હયમચાવી મૂક્યો છે-એ પુસ્તકનાં અંતિમ પ્રકરણોમાં-જે થોડાં ધણાં વાંચનારે મને ખૂબ હયમચાવી મૂક્યો છે તેમાંનું એક એનાં હું અર્થ છું. આખા જીવનની દિલસૂરી એ સંગ્રેષ્ટ છે. એ કહે છે: આપણે કેટલું કાર્ય કર્યું; આપણે લોકોમાં કેટલા લોકપ્રિય છીએ, એ વિશે કદી આપણા મનને ચિંતા કરવા દેવી નહિ. જે કંઈ આપણને છેવટનું મળે છે, તે જ કંઈ સદાને માટે આપણું થઈ શકવાનું નથી. જે હિતમ ગુણને દાખવવા આપણે સક્તિમાન છીએ, ને જેને આપણે આપણી નજર સમક્ષ રાખેલા ખોયને પ્રાપ્ત કરવા કામે લગાડી દીધો છે, તેના સિવાય અન્ય કંઈ આપણું થઈ શકે નહિ. તેઓ વિચાર ને કાર્યની ગુણવત્તા પર ખાસ ભાર મૂકે છે. વધારેમાં વધારે, યાનના એક અંશમાત્રના જ આપણે રવામી બની શકીએ. ખરેખરા હૃદયપૂર્વકના પરિશ્રમથી એ અંશ મેળવાયો હોય તો, એ અંશ પ્રત્યેનો પ્રયત્ન એક પ્રકારની ગુણવત્તા બક્ષે છે. આ ગુણવત્તાને આપણે બીજા બધાય કરતાં વધુ કિંમતી ગણી શકીએ અને એને સત્ય તરીકે પણ લેખી શકીએ. પછી બાકીનું બધું ભલે નિશ્ચિત રીતે અસત્ય હોય. એટલે, જીવન નાહક એજ ગયું છે, એમ નહિ કહેવાય; જો કે, જે રૂઝની પ્રાપ્તિ થઈ છે તેમાં નિષ્ફળતાઓ ભરે દેખાય. એમને કાંઈ પ્રતિષ્ઠિત રાજનીતિએ પૂછેલું કે, તમો તમારું જીવન દરો જીવવા-સાહો-જરા-કે-એમનો જન્મ-રખે-ના નો હતો. અકસ્માત ને 'સારું નસીબ' આપણી કારકીર્દીના ઇતરમાં, ને આપણને જે સિદ્ધિઓ સાંપડે છે એમાં ને ભાગ બજવે છે, તેની આપણે બહુ ઓછી કિંમત આંકીએ છીએ એમ અમને લાગતું. "શ્રેષ્ઠ રીતે વ્યવસ્થિત જીવનોમાં પણ નિમિત્ત મોટા ભાગ બજવે છે; ને જે સુખી કે દુઃખી સંજોગો એ ઉપરિચિત કરે છે તેનાથી કેમ અજાણ રહેવું એ વિશે આપણે 'દિલસૂરી' ને ને પૂછીએ છીએ એ ઠીક કરીએ છીએ." આપણે સૌ આ દિલસૂરીની પ્રાપ્તિ કરી શકીએ જો આપણે મનથી નહિ, નિરભિમાની ને-અહંતા વિનાના રહીએ તો. આવી રીતે તેઓ પ્રકરણ પૂરું કરે છે.

ઈતિહાસના અધ્યયને મારા પર જે અસર પહોંચાડી છે તેની પણ મારે અવમણના ન કરવી જોઈએ. વિચારોનો વિકાસ: મરીબી અને કાર્તિ વચ્ચેનો સંબંધ: અત્યાચારો પર સ્વતંત્રતાનો મંદ છતાં નિશ્ચિત વિજય: શાહી શહેનશાનતનું વિરૂદ્ધ થવું કે સંકડાવું

વડોદરાનાં પત્રો અને પત્રકારો

એ માનવીઓ એમાં થતાં, આજકાલ પરરપર પહેલો પ્રશ્ન એ જ પૂછાય છે, કે “ શા ખબર છે ભાઈ ? કંઈ નવાંજૂની ? શા સમાચાર છે ? ”

ખબર ! આ ખબર પણ કોઈ અજબ ચીજ છે ! એના વગર, કોણ જાણે કેમ, કોઈને એનું પડતું નથી ! જેટલી ચીવટાઈ, જેટલા સાતત્ય અને જેટલી આતુરતાથી ખબરની ખબર લેવાય છે, તેટલી ચીવટાઈ, તેટલા સાતત્ય અને તેટલી આતુરતાથી જો પરમાત્માની ખોજ થતી હોય, તો માનવીને જરૂર સહેલે એની પ્રાપ્તિ થઈ જાય ! એવાં અજબ આકર્ષણ ખબરનાં છે !

પત્રકારત્વના આદિચુરુનું બિરુદ નારદજીને ભાગે જાય છે. એ મહાતુલાવ ખરેખર અદ્વિતીય પત્રકાર હતા; બદ્ધે, એ સ્વયં મૂર્તિમંત અખબાર હતા. એમનું સકલુલેશન કાળ અને રચણની સીમાથી પર, અને ત્રણે લોકમાં સદૈવ અતિમાન હતું. કોઈ વટકુકમ કે કોઈ પ્રતિબંધ તેમને રપરસી શકતો ન હતો.

એ જાણે બહુ મોટી વાત થઈ, પણ સમ દહને સાચું પૂછો, તો કહેવું પડે, કે આજનાં છાપાના વડવા વાળંદ અને માલજી હતાં ! “ મેં તો રાજાએ મૂંડ્યા છે, ને પાડાએ મૂંડ્યા છે ” આવો દલો કરનાર વાળંદ મહાશય સન્મુખ દરેક પુરુષે, ભલભલા ભૂપે પણ, પોતાનું મસ્તક અમુક સમય સુધી નમાવવું પડતું. અને એ હતો તેમનો “ ન્યુસ ” સાંભળવા તથા અર્થવાનો વખત. પૂર્વમાં તેમ જ પશ્ચિમમાં અનેક સેકાઓ સુધી વાળદોએ ખમર-પત્રોનું કામ બાહોશીથી, અને ઘણી વાર અસરકારક રીતે કરેલું છે. અને બીજાતમા માથણની રંગીલી પ્રવૃત્તિઓની વાતો સાંભળતાં, આજના ઘેર ઘેર છાપાં અને રેડીઓના જમાનામાં એ, આપણે ક્યાં કટાણોએ છીએ ?

વડોદરાના પ્રથમ પત્રકાર ગણાય શવજી સંતજી આવટે. સમભગ પોણી સદી પહેલાંની આ વાત ! આવટેજીએ રાજ્યાશ્રયથી “ કેવારી વડોદરા વત્સલ ” નામનું મરાઠી ચોપાનિયું શરૂ કર્યું હતું. એક વર્ષ પછી તે સમયના અખબારી આલમની એક પ્રસિદ્ધ વ્યક્તિ દામોદર સત્તજારામ ચંદે એ પથમાં જોડાયા હતા. ચંદેજીએ થોડો સમય એ વૃત્તપત્રમાં કામ કર્યું, પરંતુ તેમને બરાબર ફાવટ આવી નહિ, એટલે તેમણે ત્યાંથી નીકળીને “ શ્રી સયાજી વિજય ” નામે અઠરાડિક શરૂ કર્યું. અંગ્રેજ, મરાઠી અને ગુજરાતી એમ ત્રણ ભાષામાં એ પ્રસિદ્ધ થતું હતું પરંતુ થોડા સમય પછી તેમાં મરાઠી અને ગુજરાતી વિભાગોનું પ્રકાશન અલગ અલગ થવા લાગ્યું. શ્રીયુત માણેકલાલ અંબારામ ડૉક્ટર એ જૂના સયાજી વિજયમાં કામ કરતા હતા, તેમને એનો ગુજરાતી વિભાગ સોંપ્યો હતો.

તે પછીનો તબક્કો એ આવ્યો, કે ચંદેજીની સેવા મુંબઈએ માગી, અને શ્રીયુત માણેકલાલને છાપખાનું સોંપીને એ બાંધ ઇ. સ. ૧૮૬૯ માં વડોદરાથી વિદાય થઈ ગયા. એવી રીતે આજના ‘સયાજી વિજયે’ ગુજરાતી અઠવાડિક રૂપે પોતાની કારકિર્દીનાં સ્વતંત્ર મંડાણ ક્યાં હતાં. ત્યારથી લઈને આજસુધી સયાજીવિજયની એકજ ધારી, એકજ સૈવી, ૭૦૪]

એક જ સમય નિરંતર ચાલી રહી છે. એણે પોતાની ચાલ કદી પણ બદલી નથી. ૧૯૨૯ થી એ દર અઠવાડિયે એકને બદલે બે વાર નીકળે છે, એટલું જાણ કરીએ, તો વાળખીપણે એને માટે કહી શકાય, કે, “ વહી રહતાર બેઢમ હૈ, પીછે સે જો ચલી આતી ! ”

શ્રીયુત માણેકલાલ એના સર્જક અને માલિક રહે-શ્રીયુત હરિરાય શુચ લગભગ ચાલીસ વર્ષ થયાં તેના અચળ સ્તંભ સમા સંચાલક રહેલા છે. અવનરાય શુક્ષ્મ તેના તંત્રીમંડળના જૂના અને રીઠા સભાસદ છે. કેટલાંક વર્ષ થયાં શ્રીયુત માણેકલાલના પુત્ર શ્રીયુત લક્ષ્મીલાલ વિલાપતથા પત્રકારત્વનો અભ્યાસ કરી આવેલાં એ પત્રનું સૂકાન સંભાળી રહેલા છે.

તે પછી તરત એણે આવે એવું નામ, તે શ્રીયુત ચિમનલાલ મગનલાલ ડૉક્ટર અને તેમના પ્રસિદ્ધ પત્ર “ નવયુગરાત ” નું છે. સરકારી નોકરી છોડીને ૧૯૨૩ માં એમણે એ છાપું શરૂ કર્યું હતું. થોડા જ સમય ઉપર એમણે શ્રીયુત મનનભાઈ શંકરભાઈ પરેલને એ પત્ર વેચી દીધું, પરંતુ તેના નવા માલિકોએ તેની નીતિ અદર રાખેલી જણાય છે.

અર્ધ વાદ આવે છે, હુદાણામિત્ર પ્રિન્ટીંગ પ્રેસ. આ છાપખાનાની કારકિર્દી અવિરમરણીય છે. એની સ્થાપના પરશુભાઈ વડાલાભાઈ શર્માના તંત્રીપદે “ લોહાણામિત્ર ” નામે ગ્રાંથિકવાડિકના પ્રકાશન સાથે ૧૯૧૦ માં થઈ હતી. તેના માલિક અંબાલાલ ઉર્ફે બુદ્ધભાઈ ઈસ્કરનાં પ્રેરણા, પ્રેતસાહન અને મદદ, વડોદરાનાં ધણાં સામયિકોને મળતાં રહેલાં છે. પરશુભાઈ શર્માનું પ્રખ્યાત “ આર્થપ્રકાશ ” એમને ત્યાં માન્ય હતું. રામચંદ્ર બદનું ૧૯૪૨ માં છુપ્ત થયેલું અઠવાડિક “ ભારત ” ૧૯૩૬ માં એને બોળે જન્મ્યું હતું. રામચંદ્રાણનું “ શારદા ” વીસ વર્ષ સુધી ત્યાં છપાયું હતું. કાંટાવાળાનું “ સાહિત્ય ” માસિક આદિથી અંત સુધી એ જ છાપખાનામાં છપાઈને પ્રસિદ્ધ થયું હતું. વિજયરાયના અને પાછળથી મૂળશંકર બદના “ કોસુદી ” ને તેની કંઈ જેની તેની ઓય નડોતી. “ શુશુસુન્દરી ” ત્યાં ચર થયું હતું, અને વર્ષો થયાં એની જવાબદારી તેને માથે જ આવી પડેલી છે. કલકત્તેથી આપશીભાઈએ યુદ્ધજન્ય આપત્તિના સમયમાં પોતાનું “ નવચેતન ” ૧૯૪૬ સુધી ત્યાં જ વસાવ્યું હતું. “ પુસ્તકાલય ” નું આલય પણ એ જ છાપખાનું છે. આપણે ત્યાં જોગીને આપમેલાં સામયિકો તરફ પણ નજર કરતાં જણાય છે, કે વડોદરાએ પત્રકારત્વને કંઈ ઓછું નથી “ મહેલાચ્ચ ”. રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈનું નામ આપે સાંભળ્યું છે અર્થે ?... કેવો વાહિયાત પ્રશ્ન ! અર્થે !... એમના પિતાશ્રી વસંતલાલ સુંદરલાલ દેસાઈ ૧૮૯૬ની સાથે વડોદરાના “ દેશબક્ત ” નામે જ્ઞાતપત્રના તંત્રી દત્તા. “ ભદ્રભદ્ર ” શ્રીયુત વસંતલાલના “ દેશબક્ત ” ના એટપુરતક તરીકે પહેલું પ્રસિદ્ધ થયું હતું, એ તમે જાણના જ દરો.

સમયક્રમે તે પછી “ સયાજી રેડેટ ” આવે. જે કે વીસમી સદીના પ્રારંભમાં જ તેનો ઉદ્ધારત થઈ ગયો હતો. ૧૯૦૩-૪માં ગાંધાભાઈ કરચનદાસ શેઠ નામના ગૃહસ્થે “ દિવલિન્ય ” અઠવાડિક કાઢ્યું હતું. પણ તે બહુ જીવ્યું નહિ. “ બાણાવળી ” પણ તે જ અરસામાં થોડુંક પરાક્રમ કરીને પરવારી ગયું. તે પછી આવે છે મદાસંકર લલિતભાઈ બદનું “ યુગરાત સમાચાર ”, જેણે સાતેક વર્ષનું આયુષ્ય ભોગવ્યું હતું.

પછી આવે છે એક પરાક્રમી પત્રકાર અને તેમની પત્રલેખીની કથા. ૧૯૦૧-૭માં ઝવેરભાઈ દાદાભાઈ પટેલે “ જરોડા ગેઝેટ ” નામે સાપ્તાહિકનો પ્રારંભ કર્યો હતો. તેની તીખી ખાનીનો ચચરાટ, અને જાહેર હિત કાળેના એના પ્રદારોના પડખા હજી સુધી વિસરાયા નથી. વસનજી દયાળજી ગણાના, નારાયણ વિસનજી ઠક્કર, “ રમતારામ ”ની સંગ્રાથી સર્વત્ર જાણીતા થયેલા કનૈયાલાલ ગિરધરલાલ ડોહારી, અને નરસીભાઈ ધીરભાઈ પટેલ જેવા પ્રસિદ્ધ કલમધરોએ એનું તંત્રીપદ યથાસમય સંભાળ્યું હતું.

પરંતુ ૧૯૦૮-૯ના ખંભંજના આદોલનના ખાસ સંજોગોએ “ જરોડા ગેઝેટ ” ને પણ આવરી લીધું એટલે એનું નામ બદલીને “ વડોદરા વર્તમાન ” રાખ્યું, પરંતુ તેના શહેરસભ એના એ જ હોર્ષ ચાર વર્ષમાં ફરીથી કાપાપક્ષ કરવાને એને પ્રસંગ ઉપરિચિત થયો. એનું નવું નામ હતું “ વડોદરા સમાચાર ”, પરંતુ તેનાં લક્ષણો એનાં એ જ હતાં.

એ છેલ્લા સ્વર્ગમાં તેના માસિક અને તંત્રી ઝવેરભાઈના પુત્ર અંબાલાલ હતા. અને તેના અમલેખકોમાં હીરાલાલ શ્રોફ, જગજીવનદાસ મોદી, “ ટ્રેક્ટર ” ની સંગ્રાથી જાણખાતા પદાભાષ પટેલ વગેરે વિખ્યાત કલમખાને હતા. છેવટે ૧૯૨૭ માં આ સાહસ-પરંપરાની માયા સંજેતવી પડી, ને અંબાલાલ પૂર્વ આફ્રિકા ગયા.

વીસમી સદીનો ત્રીજો દશકો, એટલે માધીયુગનો પૂરજવાર. એ સમયે “ ડોલતી દુનિયા ” વડોદરાને ધડીબર ઠીક ચમકાવી ગયું હતું અને તે પછી આખું વડોદરાનું ગમે તેવું તો ચે પ્રથમ દૈનિક, “ ઉગતું પ્રભાત ”. એના મધ્ય પછી તેનું રયાન ૧૯૩૫-૩૬ માં અંબાલાલ શિવજીકર પડંપાના અલ્પજીવી “ પ્રતાપ ” દૈનિકે લીધું. જાણીતા સંગીતવેતા મનસાલ છોટાલાલ જીવાએ પણ કોડે કરીને “ સ્વદેશ ” નામે સાપ્તાહિક કાઢ્યું હતું. પણ એ જ વરસમાં એ આટોપાઈ ગયું હતું.

પછી ૧૯૩૬માં એ વડોદરાએ સિમિટેડ કંપની સ્થાપીને “ લોકસેવા ” નામે અડવાડિક કાઢ્યું હતું.

પરંતુ કદી પણ જેમનો પરંપર મેળ ખાય નહિ તેવા મુદરથોના નિયામકજીંદ પડે જાણુ નક્કાજીવનો આ જમાનાનો જ નહિનાનો જ સરવારી ગર્વો હતો.

આ સમયે “ પ્રજામંડળ ” નામની પત્રિકા માસિક રૂપે પ્રસિદ્ધ થતી હતી તે ૧૯૪૦માં સાપ્તાહિક બની. એની છાપ વડોદરાના પત્રકારત્વમાં પ્રજાળ હતી. મુદ્રસમયમાં ૧૯૪૨ની ઘટનાઓના પ્રત્યાઘાતરૂપે એ સાપ્તાહિક ભૂમર્મમાં લીન થયું હતું. ને સંજોગે અનુકૂળ થતાં ૧૯૪૫ ના ફેબ્રુઆરીથી તેના જૂના અને જાણીતા શહે જનસમાજ સન્મુખ હાજર થઈ ગયું છે. શ્રીયુત પ્રાણલાલ મુનશી તેના સર્ગમ સૂત્રધાર રહેલા છે, ને શ્રીયુત મુનીલાલ શાહ તેની તથા “ નવયુગરાત ” ની સેવા કરી રહેલા છે.

જેનો રજત ઉત્સવ ૧૯૪૨ માં ઉજવાયો હતો તે શ્રીયુત ભગવંત મયવંત પાળકરના “ જગૃત ” ને તો અહીં કેમ જ વિસરાય ! એ મરાઠી પત્ર હતું. પરંતુ ૧૯૪૧ થી તેમાં યુગરાતી વિભાગ ચડ્યો હતો, જેનું આજે અલગ મુદ્રણ થાય છે.

કારેલી બામની આર્થ સમાજ સંસ્થા તરફથી શ્રીયુત નામજ્ઞનાર્થ આર્થનાં
“ આર્થ સંદેશ ” અને “ દલિત યુજ્જ્વલ ” સાપ્તાહિકો પશુ જનસેવામાં પોતાના રાહે
પોતાનો ફાળો વરસો થયાં આપે છે.

આને ૧૬૪૭ ના વડોદરા રાજ્યમાં ફેટલાં બધાં સામયિકો નીકળે છે ! આજની
વિરલ જનજાગૃતિમાં પોતાનો મથારાક્રિતમતિ સેવાફાળો આપવા અતુર નામરિઠો બહાર પડ્યા છે !

દૈનિકોમાં જુઓ, તો શ્રીમુત મણિલાલ મોહીના તંત્રીપદે સનસનીદાર જનસેવા વેરવું
“ રાજકંસ, ” “ શ્રીમુત રતિલાલ રેશમવાળાનું સુરતથી આકર્ષીતને વડોદરે આવેલું
“ પ્રકાશ ” અને શ્રીયુત જયંતકુમાર પાસિકનું “ ક્રી પ્રેસ જર્નલ ” ની રાહે એક એક
લીટીની કંડિકાઓવાળા અગ્રણેયોમાં રાયવું “ જયયુજ્જ્વલ, ” ત્રણ ત્રણ દૈનિકો
પોતપોતાના નિરનિરાળા રાહે તમને રોજ જીતીને નવી નવી વાતો કહે છે. તમે એમનું
કહેવું સાંભળો છો ખરા કે નહિ ?

અર્ધ અઢવાડિક ‘સયાજી વિજય’ની વાત આપણે કરી ચૂક્યા, પણ અઢવાડિકોની
જમાત એવી ટૂંકી નથી હો ! જાગૃતિ, પ્રજામંડળ, નવયુજ્જ્વલ, આર્થ સંદેશ, “ દલિત
યુજ્જ્વલ ” ની તોંધ આપણે લઈ ચૂક્યા તે ઉપરાંત “ એવા ભારતી, ” “ મજ્જમ ”
“ અત્યજ બંધુ ” વડીલ બાઈલાલ પટેલનું “ લોકવાણી ” વગેરે સાપ્તાહિકો પશુ
પોતપોતાના ક્ષેત્રમાં પ્રભાવ પાડે છે. “ સમસ્ત લાગમિત્ર ” “ વાપડા મિત્ર ”
“ હરા લાડ પત્રિકા ” વગેરે માતિપત્રો પણ વડોદરામાં ધણી સમયથી ચાલે છે. ઉનાવામાં
વિરાજતા સેવામૂર્તિ સોમાજાલ મહેતાનાં પાસિક “ નામર બંધુ ” અને આસિક “ મામસેવા ”
પશુ વડોદરામાં છપાઇને નિયમિત રીતે પોતાની ફરજો બજાવે છે.

વડોદરાનાં આસિકો યુજ્જ્વલમાં બહે-યુજ્જ્વલોએ જ્યાં જ્યાં વસે છે ત્યાં
બધે વિખ્યાત છે. “ પ્રતિમા ” સારી આથા આપીને જીડી * ગયું. મહાયુજ્જ્વલનું
માનીતું આસિક હોવાનો સમર્થ દાવો કરતા “ શારદા ” નો પરિચય કરવો
તમારામાંથી કાઢને હજી બાકી છે ખરા ? જૂનું અને જળણિતું “ યુજ્જ્વલ-સુન્દરી ”
ફરમહિને તમારી આગળ હાજર થાય છે. આપાસાહેબ મજ્જમુદારની દીર્ઘકાલિન વ્યાપાર-
તપરવાના પ્રતીકસમાં મરાડી અને યુજ્જ્વલો “ વ્યાયામ, ” રમણલાલ નાનાલાલ ચાહનું
“ બાલજીવન, ” વડીલ બાઈલાલબાઈ પટેલનું “ મામજીવન ” સહકાર અને ખેતી, “
યુજ્જ્વલના પુસ્તકગ્રંથો જનસમાજમાં જળણિતું મણિલાલ વ્યાસનું “ પુસ્તકાલય ”, માણેક-
લાલ ચાહનું “ આરોગ્ય, ” “ ગ્રીહ શિક્ષણ પત્રિકા, ” મરાડી “ સહવિચાર ” અને “ અભિરુચિ ”,
શ્રીમુત મહેતાનું “ પૂજો ” અને બીજાં ફેટલાંપે આસિકો તથા ત્રિમાસિકો વડોદરાની કદરદાન
જનતામાં પોષાય છે. અને વડોદરામાં એ નહિ પોષાય તો ખીજે ક્યાં પોષાશે ?

અને તમે જાણો છો ખરા, કે અંગ્રેજીમાં વડોદરામાં એવાં ઐઠ સામયિકો પ્રસિદ્ધ
થાય છે, કે જેનો જોડો હિંદમાં અન્યત્ર દુર્લભ છે ! મેડમ સોફિયા વાડીઆનાં “ આર્થન

પાય ", " થીયોસોશીકલ મુવમેન્ટ " અને " ઇન્ડિયન પી. ઇ. એન. ", પ્રિન્સિપાલ ટી. કે. એસ. મેનનના તત્ત્વોપદે ચાલતું ઈંગ્લેન્ડનાં ઉચ્ચ કક્ષાનું સામયિક " જર્નલ ઓફ એન્થ્રોપોલોજી એન્ડ સાઇકોલોજી "; તે ઉપરાંત ઇન્ડોનેશિયન એસોસિએશન અને રેલવે ખાતાનાં ખરેખર ઉત્તમ મુખપત્રો; તેમ જ " બેરોડા હો રિપોર્ટ " સ....."

પણુ ખરું કહી દઉં ? વડોદરામાં એટલાં બધાં મુદ્દતિયાં નીકળે છે, કે જાણે ગણ્યાં ગણ્યાં નહિ, વીણ્યાં વીણ્યાં નહિ તો એ આપણા વડોદરામાં માય ! .

પણુ એવું રખે માની લેતા, કે વડોદરા શહેરનો આ ક્ષેત્રમાં ઇતરો છે. પાટણમાં બે, વિસનગરમાં એક, અમરેલીમાં ત્રણ માસિકો નીકળે છે.

નવસારીમાં બે માસિકો ઉપરાંત " ગાર્ડિયન " નામે અર્ધ-વાર્ષિક નીકળે છે, જેમાં અંગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી, હિંદી, સંસ્કૃત અને પર્શિયન એમ સાત ભાષાઓનો ઉપયોગ થાય છે ! વડોદરાની બહાર તમે એવું કંઈ, ક્યાં એ દીકું છે ?

આ પ્રમાણે વડોદરા રાજ્યના પત્રકારો તથા તેમનાં પત્રોની રંગિણી ગુજરાતમાં એની ચટકરંગી પટોળિયા બાત પાડી રહી છે કે, એવું નિરીક્ષણ કરનાર અવશ્ય મુગ્ધ થાય. વડોદરાના રહીશોને પોતાને પણ ભાગ્યે જ ખગર હશે કે, એમને કાળે વિપુલ અને નાના-વિંધ વાનીઓના આવા સબર ભર્યા રસથાળ રોજ રોજ પીરસાય છે !

આજે નવો યુગ ધડાય છે, ને વડોદરા રાજ્યનાં પત્રો અને પત્રકારો એ ધડતરમાં પોતાનો સાથ પોતપોતાની ગુન્નવશ પ્રમાણે પૂરાવે છે તેમને સર્વને તેમના મુશ્કેલ પરંતુ રંગીલા કાર્યમાં યશ મળે, એકું આપણે સફ્ત ઇચ્છીએ.

—રમેશનાથ રંગનાથ ગૌતમ

[સાંધણ પૃ. ૭૦૩૩]

રાજ્યવંશોની ચડતી કે પડતી એ કરતાં મને આ બધું વાંચવામાં વધુ રસ પડતો હતો. ઇતિહાસનો આ અભ્યાસ મને મારા પોતાના દેશના પ્રશ્નો સમજવામાં મદદગાર થશે, એમ હું માનતો. છેવટે મારા પોતા પૂરતું તો હું એમ જ માનતો કે, મોરો દેશ એક ધડતર પામતું ને સ્વાતંત્ર્ય સાથે ઝંઝૂમતું રાષ્ટ્ર છે આ બધા વિચારો ક્યારના ઢગલા ભેગા ફેંકતા પડશે, ને કામી ગાંડપણના પૂરમાં અણીશુદ્ધ વિચારો ક્યાંય તણાઈ જશે, એ બધાનો મને એ વખતે જરાયે ખ્યાલ ન હતો.

સૌને પોતપોતાની નિરાશાઓ અને હૃદયવ્યથાઓ હોય છે, ને માનવજાતનાં આ સામાન્ય નિયમમાં હું અપવાદરૂપ નથી. પણ, પુરતોમાં હમેશા ટકો શકે તેવા આધ્યાત્મ ને શાંતિ મને મળ્યાં છે. ત્યારે ત્યારે જિંદગી જીવવા જેવી નથી લામો, આપણું કામ આપણને નિષ્કળ ને નાતું લાગ્યું છે, ત્યારે ત્યારે બીજાઓના હેતુની પવિત્રતા ને એમણે દુઃખથી મેળવેલી સિદ્ધિઓ જે પુસ્તકોમાં નોંધાયેલી પડી છે એમણે જીવનમાં આચારું કિરણ પ્રગટાવ્યું છે, ને આપણા જીવનસંમામને એ હેતુદક્ષી બનાવેલ છે.

— ' શિવમ મુદરમ '

એશિયાના કેટલાક વિશ્વવંદ્ય સાહિત્યકારો

એશિયા દુનિયાનો સૌથી મોટો ખંડ છે. એમાં લગભગ એક અઝળ માણસો વસે છે. વિદ્વાનો સર્વસંમત છે કે માનવોની ઉત્પત્તિ દુનિયાના આ ભાગમાંથી થયેલી. વિશ્વની સઘળા પ્રસિદ્ધ સંસ્કૃતિઓ તથા ધર્મોનો ઉદય આ પ્રદેશમાં થયેલો. એશીયોનીઆ અને એસિરિયા જેવાં મહાભ્રામણો અહીં ઉદ્ભવેલાં અને અરત પામેલાં. તેમની સંસ્કૃતિ નાંમશેષ યદ્ય મધ્ય છતાં બે વિશાળ દેશ લાંબા યુગો વટાવ્યા છતાં આજ પશુ પોતાની પ્રાચીનતમ સભ્યતા અનુસાર જીવન જીવે છે. આ દેશો છે ભારત અને ચીન.

સંસ્કાર અને સાહિત્યનો સંબંધ અવિભાજ્ય હોય છે. સામ્રાજ્યો નષ્ટ થાય છે, પરંતુ સાહિત્ય અને સંસ્કાર એક યા બીજા રવરૂપે ટકી રહે છે. આજ એશિયાનું જે સાહિત્ય ઉપલબ્ધ છે તેનો મોટો ભાગ પ્રાગ્-એતિહાસિક કાળનો છે. તે રચનાઓ અંગે નિશ્ચિત માહિતી મળતી નથી. જૂતકાલીન રાષ્ટ્રનું સાહિત્ય હમેશાં અધિકારમાં પડી રહે છે. વિજયી રાષ્ટ્ર તેને રોકવાના સઘળા પ્રયત્નો કરે છે, વળી રાજનૈતિક તથા ધાર્મિક દાસત્વને લઈ તે રાષ્ટ્રે નવું સાહિત્ય રચવામાં અનેક મુશ્કેલીઓ સહન કરે છે, છતાં પરાધીન ભારતે મહાન સાહિત્યનું નિર્માણ કર્યું છે. એનું કારણ એ છે કે એની મહાન પુરાતન સભ્યતાની વિકાસ-શીલ પરંપરા અખાલ રૂપે વહી રહી છે. બીજું કારણ એ છે, કે તેણે યુવાની પ્રત્યે સદાય અવાજ ઉઠાવ્યા કયો છે.

અમે તેમ હો, પશુ એશિયાનું સાહિત્ય એશિયાની સીમાઓ છોડી દૂર દૂરના દેશોમાં પ્રસર્યું છે. ભારતના એવા જગપ્રસિદ્ધ પ્રાચીન સાહિત્યકારો છે આદિકવિ વાલ્મીકિ, મહર્ષિ વેદવ્યાસ અને કવિ કાલિદાસ. તેઓ કયા સમયે યદ્ય ગયા તે નહોતો નથી, પણ તેમનો સમય ઇ. સ. પૂર્વેનો હોવાનું મનાય છે.

હિતોપદેશના લેખક વિષ્ણુ શર્મા, તુલસીદાસ, અરે સંત કબીરજી પણ પોતાના દેશની સીમા તોડવામાં સફળ થયા છે, પરંતુ આધુનિક યુગમાં નામના મેળવનાર કવિવર ટાગોર હતાં. કાલિદાસની પેઠે તેઓ પણ ભારતીય સંસ્કૃતિના છડીદાર હતા. તેઓ માત્ર કવિ જ નહોતાં પરંતુ માયક, અભિનેતા, કથાકાર, શિક્ષણચાલકો, દાર્શનિક અને શિદ્ધી હતા. ૮૦ વર્ષની વયે તા. ૭મી ઓગસ્ટ ૧૯૪૧ ના રોજ કલકત્તામાં તેમનું અવસાન થયું હતું. 'ગીતાંજલિ' માટે તેમને ૧૯૧૩નું નોબેલ ઇનામ મળેલું. એશિયામાં એ ઇનામ મેળવનાર તેઓ એકલા જ હતા.

ચીનના સાહિત્યકારો

ચીનના સાહિત્યકારોમાં સૌથી પ્રથમ આનનાર દાર્શનિક તથા ધર્મપ્રવર્તક મહાંતમા કન્ફયુશિયસ [કન્ફીયુસ] હતા. તેઓનો જન્મ ઇ. સ. પૂ. ૫૫૧માં થયેલો અને ૪૭૯માં મરણ થયેલું. તેમણે પોતાનું સમગ્ર જીવન પોતાના દેશના સાહિત્યના સંશોધનમાં વીતાવેલું. તેમણે એકત્ર કરેલાં ૪૦૦૦ ગીતો 'શીફ ચીક' કહેવાય છે. તેમની મૌલિક કૃતિ 'લુ રાન્મનો' ઇતિહાસ છે, જે તેમને જગપ્રસિદ્ધ કરવા માટે પૂરતી છે.

સાહિત્યક્ષેત્રમાં જગપ્રસિદ્ધ બીજી વ્યક્તિ તે શાંદિયાન. તેમણે ૭ મી સદીમાં ભારત

વગેરે દેશોમાં જમણુ ક્યું હવું અને તેનો સ્વસ્તર અહેવાલ પ્રસિદ્ધ છે. તેમણે હિંદમાંથી મેળવેલાં પુસ્તકોના પોતાની બાપામાં અનુવાદ કરી દતા.

સુંગ તુંગ પો ચીનના સૌથી વધુ પ્રસિદ્ધ કવિ યજ્ઞ મયા. અત્યારના ચીનના પ્રખ્યાત લેખક તરીકે લીન યુ તાંગનું નામ જાણીતું છે.

ધરાનનું સાહિત્ય

ચીનનું સાહિત્ય હિન્દમાં રચાત મેળવી શક્યું નથી, પરંતુ 'ધરાની સાહિત્યની ખાખતમાં એમ નથી. વિશ્વસાહિત્યમાં અમર રચાત મેળવનાર કવિ શીરહોસી, ઉમ્મર ખેયામ અને શેખ સાદીથી કોષક જ અજાણ્ય હશે. શીરહોસીનું મૂળ નામ અબુલ કાસિમ મંસૂર હવું. 'શાદનામા' તેમની અમર કૃતિ છે. એ મહાકાવ્યમાં ૬૦ હજાર સુમધુર શેર છે, જે લખવામાં કવિએ ૨૫ વર્ષ સુધી સતત શ્રમ કરેલો. તે વીરરસપ્રધાન છે. પરંતુ કોષ કોષ રચાત પર કામળતા અને પ્રેમનું પણ મનોહર ચિત્રણ છે.

ઉમ્મર ખેયામ એક અસાધારણ શક્તિશાળી ગણિતશાસ્ત્રજ્ઞ હતા, પણ તેઓ જગપ્રસિદ્ધ તેા તેમની ક્યાદખતોથી થયા છે. તેઓ ૧૧૨૩ માં મરણ પામેલા. પરંતુ તેઓ તેમના મરણ પછી ૭૦૦ વર્ષે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલા વસ્તુતઃ એમની પ્રસિદ્ધિનું કારણ એકવચ્ચે કોટકારાલ છે. તેમણે 'ક્યાદખત'નો અંગ્રેજી અનુવાદ કર્યો, જે જમતબરમાં આદર પામ્યો.

એમના સંબંધમાં એક રસમય ખાખત એ છે કે કોષપણ પ્રકાશક એમની ક્યાદખતો પ્રસિદ્ધ કરવા તૈયાર નહોતા, કેમકે તેમાં સુરાપાનનાં શુભમાન હતાં. આખરે એક પ્રકાશકે તેની ૨૦૦ પ્રતો છપાવી પરંતુ ન્યાં સુધી તેની કિંમત સો સેન્ટ ઉપરથી ઘટાડી બે સેન્ટની કરવામાં ન આવી ત્યાં સુધી વેચાઈ નહિ. સદ્ભાગ્યે એની કેટલીક નકસો કવિ શંસોદી તથા રિવજનના દાવમાં આવતાં ઉમ્મરનું નસીખ અમકયું. ઉમ્મર ખ્યામનું વાગ્દાખી મૂલ્ય હજી અંકાયું નથી. કેટલાક વિવેચકો તેમને જઝવાદી, નિરાશાવાદી અને દેહવિચારી લેખ છે, ન્યારે કેટલાક તેમને સૂરી તથા દાર્શનિક લેખ છે.

શેખ સાદીનું 'ફર' નામ અશરફુદ્દીન ખીન મણીફુદ્દીન અબુલફઝા હવું. તેમનો જન્મ શિરાઝ ખાતે ૧૧૮૪ મા થયેલો. તેમણે અનેક પુસ્તકો લખેલાં, પણ તેમની જગપ્રસિદ્ધ કૃતિઓ શુલિસ્તાં અને ખોસ્તાં છે. સાદીએ ઘણા દેશોમાં પરિભ્રમણ કરેલું. ભારતની પણ તેમણે મુલાકાત લીધેલી. તેમણે કવિ તરીકેની કારકિર્દી જુદાપામાં શરૂ કરેલી. તેમણે મુખ્યત્વે ધાર્મિક વિષયો અવ્યો છે.

અરબસ્તાનનું સાહિત્ય

અરબસ્તાનના સાહિત્યમાં 'અરેઝિયન નાઇટસ'ની વાતોઓ જગપ્રસિદ્ધ છે, પરંતુ તે વાતોઓના લેખક કે લેખિકા કોણ છે તેનો પત્તો નથી. અરબસ્તાનના પ્રખ્યાત સાહિત્યકાર ખલિલ જુઝ્ઝાન ગણાય છે. તેમનો જન્મ ૧૮૮૭ માં માહન્ટ લેખનેનમાં થયેલો. અનેક દેશોમાં પરિભ્રમણ કરી તેઓ ન્યૂયોર્કમાં જઈ વસ્યા હતા. તેમણે 'યામલ' વગેરે પુસ્તકો લખ્યાં છે, જેના લખમગ ૨૦ બાપાઓમાં અનુવાદ થયા છે. એમની ટૂંકી વાતોઓ ઘણી રસપ્રદ છે. ન્યોન' રસમે તેમની વૃદ્ધતા કવિવર ટાગોર સાથે કરી છે. ટાગોરની પેઠે એમની પ્રતિભા પણ સર્વતોમુખી હતી. તેઓ સમાજસુધારક અને દાર્શનિક હતા. 'જીવન અદેશ' એમની સર્વશ્રેષ્ઠ રચના છે.

પુસ્તકાલયો અંગે કાંઈક સૂચના

માનવજાતની પ્રગતિમાં પુસ્તકાલય એ અતિ મહત્વનું સાધન છે અને જેટલું આ પ્રવૃત્તિ પ્રત્યે વધુ ધ્યાન અપાય તેટલો વધુ લાભ થાય એ દેખીતું છે. જેમ જેમ કેળવણીનું પ્રમાણ વધતું જાય, તેમ તેમ પુસ્તકાલયનો ફોન. લેનારની સંખ્યા પણ વધતી જાય છે. વાંચનનો શોખ પણ દિનપ્રતિદિન સારા પ્રમાણમાં ફેળવાતો જાય છે, ત્યારે કંઈક આને અંગે સૂચના અસ્થાને નહિ લેખાય.

પુસ્તકાલયના એક અંગ પ્રત્યે આપણે પહેલાં ધ્યાન દર્શાવું. વાંચનાલય એ તેની એક પ્રવૃત્તિ છે. આનો લાભ જુદા જુદા વર્ગના લોકો લે છે. તેમાં બધા વર્ગની એક જ જિજ્ઞાસા ન હોય તે સ્વાભાવિક છે, તેમજ દરેકની રુચિ પણ સરખી ન હોય તે પણ સ્પષ્ટ છે. વળી ફેટલોક ભાગ જેમાં કામ વિનાના યુવકો અને વૃદ્ધજનો વખત ગાળવા પૂરતી જ આ વાંચનાલયનો લાભ લે છે. વાંચનાલય એ જાહેર સંસ્થા હોઈ તેનો લાભ મે તે દૃષ્ટિથી મે તે વર્ગ લઈ શકે છે, પણ તેના ઉપર કોઈ જાતનું નિયંત્રણ નહિ હોવાથી ફેટલોક વાર સાચા જિજ્ઞાસુઓને બારે મુશ્કેલી નડે છે અને તે એવી હોય છે કે ફેટલોક માણસો છાપાં હાથમાં લે છે તે ધણા સમય સુધી પાછાં મૂકતા જ નથી. છાપું કે માસિક કે અઢવાડિક કાંઈપણ તે લે છે પછી તે શું વાંચે છે, શા હેતુથી વાંચે છે, તે જ સમજાતું નથી ફેટલોક તો વળી એવા લોભી જણાય છે કે જો તેમાંનો એક અક્ષર પણ વાંચવાનો રહી જાય તો જાણે અધૂરું વાંચન જ ન મળ્યાતું હોય તેમ એકેએક બાજત-પછી તે જાહેરખતર હોય કે નિરર્થક અહેવાલ હોય, અને તેમાંજી બીજી મુશ્કેલી એ હોય છે કે તેમની વાંચવાની ઝડપ જલ્દ જ ધીમી હોય છે. જાણે 'Slow & steady wins the race' નો સિદ્ધાંત વાંચનમાં લાગુ ન કરતા હોય ! જો કે તેમનું વાંચન પૂરું થયા પછી તેમની પરીક્ષા લે તો તે પસાર થવા માટે અશક્તિમાન જ નીવડે. ફેટલોક વળી પહેલાં આગળનું પાતું ફેરવે છે ! ફેટલોક વળી વચમાંથી ફેરવે છે તો વળી ફેટલોક છેલ્લે જુએ છે, પણ તેય ધીમે ધીમે; જાણે તેમના વિના બીજું વાંચનાર છે જ નહિ અને તમે તેની પાસે ખોખારા ખાઈ તમારે એ વાંચનની જરૂર છે, એવો ખાવ પ્રદર્શિત કરશો તે છતાં તેમના મન સુધી તેની કાંઈ જ અસર પહોંચતી નથી અને સરખી રીતે તેને તમારાથી એમ પણ કેમ કહેવાય કે તમે પહેલાં ઝડપથી વાંચી તે મને નિરાતિ વાંચવા આપશો. અને જો આ હજી તેમને સ્વીકાર્ય થાય તો હું નથી માનતો કે આખા દિવસમાં પણ તેમના હાથમાં છાપું આવે. આવા માણસોથી અરેખર તમે વાંચનાલયમાં મયા હોય ત્યારે કંટાળા જાત હો. અને તમારે નિરાશ થઈને જે સાધારણ વાંચન મળ્યું હોય તેટલું વાંચી પાછા આવવું પડે છે. બે-ત્રણ કલાક બેસી રહેવાની ધીરજ કોઈનામાં ન હોય તે સ્પષ્ટ છે. ઉપર તો ઉદાહરણ જ આપ્યું છે, પણ જો કંટાળાજનક વાચકો માટે લખવા બેસીએ તો સહેજે દસ પાનાં બરી ચકાવ. આથી જાને છે એવું કે દરરોજ વાંચનાલયમાં જવાની ઇચ્છા સેવતાં મણાં વાંચકોને આ ઇચ્છાનો ત્યાગ કરવો પડે છે. અને તેમનું વાંચન કડીજંધ રહી ચકાતું નથી. કંટાળાજનક વાંચકો નથી વિદ્વાન હોતા કે નથી વાંચનનો ઉપયોગ કરનારા, સાચા જિજ્ઞાસુ છતાં સાચા વાંચકોને અધ્યંયુક્તો

ચર્ચ પડે છે. આ સ્થિતિ એક બે વાંચનારઓની નથી, પણ હું તો માત્ર હું કે દરેક વાંચનારઓની જ હોય છે. આવી સ્થિતિ આ પ્રવૃત્તિને અવરોધક હોઈ તેનો વેળાસર ઉદ્ધેશ કરવાની જરૂર છે. તેનો ઉદ્ધેશ મને તો નીચે પ્રમાણે જણાય છે:—

દરેક છાપા અકાદમીક વગેરે માટે કેટલો સમય એક માણસ તે વાંચી શકશે તેવો સમય નક્કો કરી શકાય, અને આ સમય પછી કોઈ વાચક તે પોતાના હાથમાં રાખી શકે નહિ. આ પ્રથા ધીમે ધીમે ચાલુ થઈ જશે. પછી મુસ્લિમી નહિ પડે. આ પ્રથાથી પેલા કંટાળા-જનક વાંચકોને મુસ્લિમી તો પડશે, પણ તેને માર્ગ તેમણે કાઢી લેવાનો છે. કાં તો તેમણે એવા સમયે વાંચવા જવું કે જ્યારે પોતાને વધુ સમય મળી શકે તેમ હોય. ઉપર પ્રમાણે ચર્ચ શકે અથવા જો કંટાળાજનક વાંચકો જુનાં છાપાં મંગાવવા ફંડમાં નાણાં આપવા તૈયાર હોય તો (હું નથી માનતો કે તેઓ તૈયાર હોય) તેમનો વિભાગ અલગ રાખી છાપાં મંગાવી આપવામાં આવે. પણ આ બ્યવહાર માર્ગ નહિ નિવડે. પહેલાં તો એવું ફંડ જ એવું અસંભવિત અને અને પછી તો એ ઈન્ટરફરો વધુ સમય વાચન માટે અંદર અંદર દેશ કરી લડવા મારે તેમ પણ અને. પહેલું ધોરણ સૂચવ્યું છે તેનો અમલ શરૂ થઈ કડકાઈથી અંદાજે કરાવવો જોઈએ. જો એક વાચક બીજા વાંચકને આ ધોરણ પાસન કરવાનું કદી છાપું માંગે અને એ વાચક ન આપે તો તેને અધિક દિવસ સુધી વાંચનારઓનો લાભ લેતાં બંધ કરવા; પણ ધોરણ તો રાખવું જ જોઈએ. આથી વધુ અનુકૂળ બ્યવસ્થા બની શકે તેમ હોય તો તે પણ કરવી જોઈએ. પણ હું કંટાળાજનક વાંચકોથી કંટાળતા વાંચકો માટે પુસ્તકાલય સંસ્થા તરફથી સત્તરે આ પ્રશ્ન હાથમાં લેવાની જરૂર છે. લેખકને કેટલીએ વાર આવા કંટાળવાના પ્રશ્નો ઉપરિચિત થયા છે અને ત્યારે ખરેખર આવા વાંચકો પ્રત્યે બહુ જ રોષ પણ પ્રગટ થાય છે, કે જે મનમાં જ મળી મયા સિવાય બીજો માર્ગ હોતો નથી.

વાચનારઓની વાન ચર્ચ ત્યારે બીજા જાગ્રુ પુસ્તકો આપ-લે વિભાગમાં (વડોદરાને બાદ કરીએ તો) બીજો રચનાએ ઘણી વાર વાંચવા ધારેલાં પુસ્તકો જોઈએ ત્યારે મળતાં નથી. વાંચવા લઈ મળેલાં પુસ્તકો પાછાં મૂકતાં મંગાવવા અંદાજે આસ તબક્કા કરતા નથી. એટલે ઘણી વાર વાંચવા ધારેલાં પુસ્તકો જે તે સમયે મળે તો જરા વાંચવાનો આનંદ રહે છે એવું મન આત્મસંતોષ અનુભવે છે. જો કે તેથી એવું સમજવાનું નથી કે પછી આનંદ જતો રહે છે, પણ માનસદાએના નિયમ અનુસાર મનને જે વસ્તુ ત્યારે જોઈતી હોય ત્યારે મળે તો ફીક લાગે છે, એટલે આ બાબતમાં પણ અંદાજે વધુ દેખરેખ રાખવા સૂચનાઓ થવી જોઈએ.

આ સૂચના પણ વખતથી લખવાની ઇચ્છા છતાં અત્યારે ઘણી મોડી કરી શકાય છે માટે પુસ્તકાલય ખાતા તરફથી ધ્યાનમાં લેવારી એવી આશા સાથે વિરમું છું.

—દુરગોવિંદ બ. રૂનામી

બી. એ. (જાનમ) એલ. એમ. બી.

વાચન નોંધ

૧ વાચક: જલાબીદાસ લક્ષ્મણ શાહ-સભ્ય, સોનારડા વાચક મંડળ.

(૧) અમારા જીવનની કેટલીક યાદગીરીઓ. લે. રમાબાઈ રાનડે.

સમય રાતના આઠથી નવ. તા. ૨ થી ૧૨-૩-૪૭ પા. ૪૭૬. અભણ અને અજ્ઞાન લાગતી બીઓનો પણ કેવો સુંદર વિકાસ સાધી શકાય છે તેનો આ પુસ્તક પ્રસક્ષ પુરાવો છે. તેમાં અભણ જાહેરોને કેવી રીતે સુધારી શકાય છે, તે પગવિધાએ વર્ણવેલું છે.

રમાબાઈને પણ સાસુ નણંદ તરફથી મહેલું ટોણું થયું જ કહ્યાં અને અગ્રિય લાગે તેવાં સાંભળવાં પડતાં હોવા છતાં, એક શબ્દ પણ રમાબાઈએ કદી પણ સામો ઉચ્ચાર્યો નહોતો. તેમ જ મહાદેવરાવે પણ કદી એ સામે અજાડ કયો નહોતો. આજનાં જીવન દમ્પતીઓને આ ખાસ ધડો લેવા જેવું છે.

ઠાંઈપણ છુપાવ્યા સિવાય પોતાના આખા જીવનના છુપામાં છુપા પ્રસંગોની ગૂંથણી આ પુસ્તકમાં ગૂંથેલી છે તેથી તે વાંચનારને ઘણી જ ઊંચેલાં ને આશ્વાસન આપી ઉત્તમ જીવન જીવવા પ્રેરે છે.

માંધીજીની આત્મકથાને લગભગ મળતું આવતું આ પુસ્તક દરેક માંધાજેનોએ ખાસ વાંચવા જેવું છે.

૨ વાચક: ડાહ્યાલાલ અંબાલાલ બ્રહ્મભટ્ટ, મંત્રી કક્ષેલ મહાલ પુસ્તકાલય મંડળ, સુ. હેઉસણા પો. કઢી: માહે ફેબ્રુઆરી સને ૧૯૪૭ ના માસની વાચન નોંધ.

(૧) રશિયામાં ૩૦ મહિના: લેખક દિ. ગો. તેંદુલકર; અનુ. યશવન્ત શુક્લ કિં. ૧-૬-૦ પાન ૧૨૫. સમય રાત્રે ૯ થી ૧૦ તા. ૧ થી ૩

લેખકે કડકે કડકે પરવાનગી (પાસપોર્ટ સંબંધી) મેળવીને રશિયામાં ૩૦ માસ રહીને લાંબો સારો પરિચય મેળવ્યો છે. તે લખે છે કે રશિયામાં જે વસ્તુઓ સંપૂર્ણ દિશાએ પહોંચી છે: રાત્રી સેન્ય અને બાળકો. ત્યાં બાળકોને સર્વોચ્ચ સુંદર કેળવણી અપાય છે અને બાળકોનું મહત્ત્વ ખૂબ અંકાય છે. તેમના તરફ ખ્યાર પણ બહુ જ રખાય છે.

એક જગ્યાએ તે લખે છે, “ એક ટેબલ ઉપર મોટી ફૂલદાની હતી. એક નાની છોકરીએ પોતાનો નાનકડો હાથ લંબાવીને તેને હળવેથી સ્પર્શ કર્યો. બાળુમાં જ એક આળ જામી હતી. એ બોલી ઊઠી, ‘ લીલીયાજાહેન, ધીરેથી અડકજે હોં, નહિ તો ફૂલ ઉખડી જશે. ’ તે બાળા બોલી ઊઠી, ‘ હું તોડતી નથી. હું તો એને રમાડતી હતી. ’ ને પછી તે પોતાની હથેળી બનાવી બોલી, ‘ જુઓ મારા હાથ કેટલા ચોખ્ખા છે. ’

નાનાં બાળકો માટે પુસ્તકોની કુકાનો જુદો છે. ૪ થી ૭ વર્ષનાં બાળકો માટે કોંડરમાટીનું સંસ્થાઓ છે. બાળક ચાર વર્ષનું થતાં સુધી કેશમાં રહે છે. તે બાળ-સંજોપનશૂદ છે.

આખા દેશમાં બાળકો માટેનાં ખાસ ચિયેટરો ૧૦૦ ઉપર છે. તેમના માટે ગરમીની ઝતુમાં કંમ્બની યોજના કરી છે. પક સમાચારપત્રો બાળકો માટે છે. મુખ્ય રેડીઓ મથકેથી દિવસમાં ત્રણ વાર બાળકો માટે કાર્યક્રમ રૂપાય છે. કલાત્મક શિક્ષણ આપનારી સંસ્થાઓ ૧૨૦ છે.

ત્યારબાદ મંડળના કાર્યવાહી તથા સ્ટાફ તરફથી શ્રી સુનીલાલ સાહેને અભિનંદન અર્પણ કરતું એક નિવેદન શ્રી ચિમનભાઈ દ. આંબીને વાંચી સભાગૃહ છોડ્યું. તેમાં આજની રાજકીય પરિસ્થિતિ પર વેલક પ્રભાત પાઠતાં તેઓશ્રીએ નજીવું હતું કે,

પ્રમુખ સાહેબ, શ્રી. શ્રી. સુનીલાલ તથા અન્ય મહેમાનો,

આ મંડળના ધણા લાંબા વખતથી પ્રમુખ શ્રી. સુનીલાલ સાહેની ચાલુ આગે વડોદરા રાજ્ય પ્રજામંડળના પ્રમુખપદે વરણી લઈ છે, એ જોઈને આ મંડળના બ્યવસ્થાપક મંડળ તથા સ્ટાફને આનંદ થાય એ સ્વાભાવિક છે. એ આનંદ બ્યક્ત કરવા આજનો કાર્યક્રમ યોજાયો છે. તે પ્રસંગે પધારી આપ સર્વેએ અમને જે સહકાર આપ્યો છે તે બદલ પુ. સ. જ. મંડળના ડાયરેક્ટરો તથા સ્ટાફ તરફથી હું આપનો આભાર માનું છું.

આ મંડળ રચાયે લગભગ ૨૪ વર્ષ થયાં છે, જેના સ્થાપક સ્વ. પૂ. મોતીભાઈ સાહેબે જે બાવના અને ઉદ્દેશથી આ સંસ્થા સ્થાપી હતી તે બાવના લક્ષ્યમાં રાખી આ મંડળ અસાધ્ય કષ્ટ તેટલી કાળજી રાખીને કામ ચાલુ છે અને અમને લાગે છે કે વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની પ્રગતિમાં આ મંડળનો ફિરમો ધણો મોટો છે. જેના કારણે અનેક છે; પરંતુ એક મુખ્ય કારણ એ છે કે તેને શ્રી. સુનીલાલ સાહે જેવા બાવનાચાળી અને નિષ્ઠામ સેવાપરાયણ સુકાનીની સેવા ધણા લાંબા કાળથી મળી છે.

શ્રી. સુનીલાલ સાહેનું મુખ્ય કાર્યક્ષેત્ર રાજકારણનું છે. છતાં સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબના તે વિદ્યાર્થી દત્તા અને તેમના તેઓ નિકટના પરિચયના રહેા હતા. સ્વ. મોતીભાઈ સાહેબ માનતા કે સ્વરાજ્ય આપ્યા પછી પણ આપણી પ્રજાને ઉન્નતિને માટે લઈ જાય તેથી તેઓ આપણે જોઈએ, સહકાર, સામાજિક, ઔદ્યોગિક અને માથોભાગીની પ્રવૃત્તિ-જોનાં અનેક ક્ષેત્રોમાં કામ કરવાની જરૂર પડે અને તે માટે તેઓ સૌથી વધુ મદદ જોઈએ તે પ્રવૃત્તિઓને આપતા હતા. જોઈએના ક્ષેત્રનાં અનેક અંગો છે. એમાં પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ એ મદદરતનું અંગ છે. કારણ કે પ્રજાની અમે તે દિશાની પ્રગતિ માટે સૌથી પ્રથમ જરૂર યાનના પ્રચારનો છે. યાન એ દરેક બ્યક્તિના જીવનને બ્યવસ્થિત અને સુખી બનાવવાની કળા સીખવે છે. એ યાનના પ્રચાર માટે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો વિકાસ ખાસ આવશ્યક છે. આ વિકાસ માટે પુસ્તકાલયો ઉપાડવાં અને તેનું કામ બ્યવસ્થિત ચાલે તે ખાસ જરૂરી લામચાંપી આ મંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. અને જેના રિપોર્ટો વિ. જોઈએ તે આપને ખાતરી થશે કે આ મંડળ તેના ઉદ્દેશો પાર પાડવામાં ઠીક ઠીક સફળ થયું છે.

શ્રી. સુનીલાલ સાહે રાજકારણમાં અતિશય રોકાએલા રહેતા છતાં તેમના અને આપણી પ્રજાના સહમાએ તેમને આવી પ્રવૃત્તિઓમાં રસ છે. અને તેથી આ મંડળ તેમની સેવાઓનો લાભ ધણા લાંબા સમયથી લઈ રહ્યું છે.

આજે અમને ખાસ આનંદ એટલા કારણે થાય છે કે સમગ્ર દેશ તથા રાજ્યની રાજકીય સ્વતંત્રતાની લડતનો અંત લગભગ નજીક આવ્યો છે અને હવે પ્રજાના હક્ક—સ્વરાજ્યનો લાભ લઈ પ્રજાની ઉન્નતિ તરફ રીતે સાધવાની કળા—સીખવાની પ્રવૃત્તિઓ ઉપાડવાની જરૂર ઓછી થઈ છે. એવે વખતે પ્રજામંડળ જેવી રાજકીય સંસ્થાએ પોતાના સુકાની તરીકે

આવી પ્રવૃત્તિઓમાં કામ કરનાર અને અનુભવી કાર્યકર્તાને પોતાના સુકાની તરીકે પસંદ કર્યા છે. એટલે પ્રગતિપ્રવૃત્તિની આવી પ્રવૃત્તિઓને સારા વેગ મળશે એવી અમને આશા છે.

સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલે હમણાં જ કહ્યું છે, કે હવે સૈનિકોનું કામ પૂરું થવા આવ્યું છે. એ કામ પૂરું કરવામાં ભોમ આપનાર સૌ સૈનિકોને અમારા અભિનંદન છે. હવે રચનાત્મક કામ કરનારને માટે કામ કરવાનો વખત આવે છે. એવે વખતે આપણા રાજ્યના પ્રગતિમાં જોઈ જીવનભરે સૈનિક છતાં રચનાત્મક કાર્યના પણ લાંબા વખતના અનુભવી કાર્યકર શ્રી. સુનીલાલને પોતાના સુકાની તરીકે પસંદ કર્યા છે તે બહુ વખતસરવું અને ઠીકપણું વચસું બધું છે એમ અમને લાગે છે.

અત્યારે આપણા દેશની રાજકીય આઝાદી આવતી નજરે દેખાય છે એવે વખતે, અનેક જાતનાં બળો એ આઝાદીનો લાભ-એસ્વાદ્ય લેવા પ્રયત્ન કરી રહેલાં જણાય છે. એને લીધે દેશમાં આજે એક જાતનો ભય સેવાઈ રહ્યો છે કે આઝાદી આવતાંની સાથે આપણા દેશમાં જાત જાતનાં બળો વચ્ચે એક મોટી અણગમત જોવા મળશે. ઉપરથી દૃષ્ટિએ એમ લાગે છે કે ખરેખર આઝાદી આવતાં આપણે ત્યાં કેટલી અણગમત સામ્રાજ્ય જામશે. પરંતુ અમને એમ લાગે છે કે કેટલી અણગમત અલપજની હશે. અને આપણા ખરા અણગમતો આર્થિક દિવો વચ્ચેના હશે. એક તરફ આઝાદી લાવવામાં સક્રિય ભોમ આપનાર સૈનિકો-બીજી તરફ એમાં મદદ આપનાર ધનિક વર્ગ અને ત્રીજી તરફ જેને નામે અને જેને માટે રાજકીય સ્વતંત્રતાની લડત ચલાવવામાં આવતી હતી તે મજૂર તથા ખેડૂતવર્ગની પોતાના હક્ક માટેની જાગૃતિ અને માગણી-એ બધા વચ્ચે સત્તા માટેની ખેંચતણ સર થવાનાં ચિહ્નો દેખાય છે. એવે વખતે આપણા દેશમાં બહુ જીવિયા કામ રેલું પડશે. એકલા રાજકીયમાં પડેલા માણસોને માટે આજના અને હવે પછી આવનાર સંકોચિતના કાળે કુનેહથી કામ લેવાનું કઠાય મુશ્કેલ બનશે. એટલે તેમને શ્રી. સુનીલાલ યાદ જેવા સૈનિક તથા રચનાત્મક પ્રવૃત્તિઓમાં પડેલા અને અનુભવી કાર્યકર્તાની સલાહ-સલામ અત્યંત કિંમતી થઈ પડવાની છે.

દેશમાં હવે પછી આવનાર આર્થિક અણગમતોના ઉકેલ માટે જેના હાથમાં રાજકીયની સત્તા આવે તેમણે લોકના આર્થિક, સામાજિક, જીવણીવિષયક તેમ જ વંદુરસ્તીના પ્રત્યે સમજવા પડશે. એ સમજ્યા વગર જુના કારોબારની દો કામકામ ચલાવવા જતાં દેશમાં અંદરે-અંદરના કારે કણ થશે એ નિઃસંકેષ બીના છે.

અમને લાગે છે કે, લોકોમાં પ્રસારેલા આર્થિક બાબતોનો અંજલિય દાંજવામાં સહકાર પ્રવૃત્તિ થઈ જશે એમ છે. આ મંડળ સહકારના ધારણે ચાલે છે. એ ધારણે આવતી આજે જેવી રાજ્યમાં બીજી અનેક સહકારી સંસ્થાઓ છે. પરંતુ હવે વખત એવો આવે છે કે બીજા અનેક ક્ષેત્રોમાં સહકારી પદ્ધતિથી કામ સર થાય તે હજી છે. તેમ નહિ થાય તો જુદા જુદા આર્થિક દિવો વચ્ચે એક મંદીર-અણગમત જોવા મળશે અને એમાં વખત માટે કઠાય લોકો સ્વરાજ્ય મળતા અગાઉ હતા તે કરતાં પણ વધુ કુશળ થાય તો તે અસંભવ નથી.

સહકારની પ્રવૃત્તિ શરૂ થયે લગભગ ૪૦ વર્ષ થયાં છે. શરૂમાં એ પ્રવૃત્તિ મામડાના લોકોને નાના પ્રમાણમાં આર્થિક સહાય આપવાની પ્રવૃત્તિ જ હતી-એટલે સહકારી કાયદો અને તેના નિયમો એને અનુરૂપ હતા. હવે એ પ્રવૃત્તિ ધણી જૂની થઈ છે. અને એમાં ફેરફારો ઉત્પાદન તથા વહેંચણીના તેમ જ બીજા આર્થિક પ્રશ્નોના સરળ ઉકેલ કરવાની તાકત વધી છે એટલે અમને લાગે છે કે આત્માના સહકારી કાયદામાં ફેરફાર થવો જરૂરી છે. ફેરફારની ધણી ખરી આર્થિક પ્રવૃત્તિ સહકારી રીતે થઈ શકે એમ છે. અને એ રીતે કામ થશે તો જ મૂડીવાદ અને મજૂરવાદ વચ્ચેની મંદીર અથડામણો ટાળી શકાશે અને આ માટે જ સહકારી પ્રવૃત્તિના ઝડપી વિશ્વાસ માટે સહકારી નિયમમાં ફેરફાર કરવાને જરૂરી પગલાં તાત્કાલિક લેવા અમારી વિનંતિ છે.

અમને આશા છે કે મુ. શ્રી. યુનીસાઇ ટાઉને તેમના આ અને આવી બીજી સંસ્થાઓના કામ અને અનુભવથી જે જ્ઞાન મળેલું છે તેનો લાભ સરકાર તેમ જ પ્રજાને સારી રીતે મળશે. સહભાગ્યે આ જ વખતે શ્રીમંત સરકારે પ્રજાની ભાવના અને દિલ સમજી કામ લે એવા શ્રી. સુતરીયા-મુનશીના જેવા નામના દિવાનો પસંદ કર્યા છે. આ જવાબદારીઓને જોતાં હવે આપણા રાજ્યમાં લોકહિતની પ્રવૃત્તિઓ અને સંસ્થાઓને સારા વેગ મળશે, એમ આશા બંધાય છે.

સમગ્ર દેશ તેમ જ વડોદરા રાજ્યના હિતકાંક્ષી રાજકીય અને આર્થિક ઉન્નતિની દૃષ્ટિએ અતિ અમત્યના આજના સમયે શ્રી. યુનીસાઇ ટાઉ જેવાને પ્રજામંડળ જેવી શક્તિશાળી રાજકીય સંસ્થાએ પ્રમુખપદે સ્થાપ્યા છે એ જોઈ અમને ધણી આનંદ અને આપણા ભાવિ માટે ઉજળી આશા આપનાર બીના લાગે છે.

પરમેશ્વર એમની પ્રજામંડળના પ્રમુખ તરીકેની કારકિર્દી ઉજવળ બનાવે એ જ પ્રાર્થના.

નિવેદન વંચાઈ રહેતાં તેઓશ્રીએ વધુમાં જણાવ્યું કે, ૨૯. મોતીભાઈ-સાહેબ પ્રજામંડળની પ્રવૃત્તિઓમાં જોડે-રસ ધરાવતા અને કહેતા કે, આ સંસ્થાને ચાર સ્તંભો સ્થાપ્યા છે. અને તે શ્રી. સુતરીયા, શ્રી. મુનશી, તથા શ્રી. યુનીસાઇ ટાઉ અને શ્રી. મનભાઈ છે. આ પુરુષોના દાવમાં રાજકીય સુધારા આવે તો તેઓ સરસ કામ કરી જાતે. આજે એ દિવસ આવ્યો છે.

ત્યારબાદ અન્ય વક્તાઓનાં પ્રવચનો થતાં નામના દીવાન શ્રી. મુનશીએ જણાવ્યું કે, આજે તો આ સ્થળે એક બાળક-નિરાળાઓ જેવા છું છું, પણ હું તેમાંથી માહિતી મેળવી રહ્યો છું. એપ્રિલના છેલ્લા આવાડિયામાં હું રાજ્યના પ્રવાસે નીકળવાનો છું અને ત્યારે સહકારી મંડળોઓની સ્થાપના, તેને વેગ મળવાનાં અથવા ભાંગી પડવાનાં કારણો વહેરની તપાસ કરીશ. આમ પૂરી તપાસ પછી બે માસ બાદ હું સંપૂર્ણ કામ ઉપાડી છોડીશ. બાદ શ્રી. યુનીસાઇ સાથેના રાજકીય ક્ષેત્રના તેઓના પરસ્પર કામ કરવાની પદ્ધતિનો ઉદ્દેશ્ય કયો હશે. અને જણાવ્યું હતું કે, શ્રી યુનીસાઇમાં જોયું છે, તેઓ પ્રથમ સ્થા છે છતાં જુવાની હોયતા નથી. અત્યાર સુધી રચનાત્મક કામની વાતો જ થઈ છે, ખરો અમલ કયો નથી; હવે તે કરવો જ પડી. એવે વખતે શ્રી. યુનીસાઇ જેવા

પ્રજામંડળના ઉચ્ચપદેથી એનું સુકાન સંભાળી સારથિ તરીકે સુંદર કામ કરી બતાવશે અને આપણે ઇચ્છીએ કે, રાજ્ય ને માગી રહ્યું છે. તે શ્રી. સુનીભાઈ તેને પૂરું પાડે.

ત્યારમા શ્રી. સમચુરાએ યુગરાતના પ્રસિદ્ધ લેખક હવિ શ્રી. મનભાઈ ચતુરભાઈ પટેલનાં એ કાવ્યોનો ઉલ્લેખ કરી યદ્વાત કરતાં જણાવ્યું કે, એ ટ્રસ્ટા હવિએ એ કાવ્યો આપી દતાં. તે પૈકી એક હતું: " એક દિન એવો આવશે. " એ કાવ્યમાં તેમણે આયોધ્ય દ્વિસ આને આપ્યો છે. શ્રી. સુનીભાઈએ જે સ્વાર્થભાગ કરી રહ્યા હતાના પ્રજામંડળનાં કાર્યકર્તા તરીકેની હીલાં લીધી છે તે અનુકરણીય છે. આવા ત્યાંમવીરોને તો માત્ર વડોદરાએ જ નહિ પણ સમગ્ર યુગરતે માનપત્ર આપવાં જોઈએ. આમજ સાક્ષતાં તેઓશ્રીએ મંડળના કાર્યવાહકોને પ્રમોદન પ્રવૃત્તિ વિકસાવવા અને શ્રી. મુનશી, મુખ્યેશ્વર સરખા લેખકોને પોતાના કરવાનો આદેશ આપ્યો હતો.

અન્ય વક્તાઓનાં પ્રવચન પૂરાં થતાં શ્રી. સુનીભાઈ શાહે વળતો જવાબ આપતાં જણાવ્યું કે, આને મંડળના ડિરેક્ટરો અને ટાઈ મને જે માન આપ્યું છે તે માટે આભાર માનું છું. મારા મારે પ્રસંગનાં ખૂબ શબ્દો બોલાયા છે. એ માનને હું મને પોતાને પ્રાયક માનતો નથી. પરંતુ એની પાછળની ભાવના સમજી રહ્યું છું. આને મારી એ પ્રાશ્નના હોઈ શકે કે, પ્રજામંડળના પ્રમુખપદની ફરજમાંથી મુક્ત થાઉં ત્યારે એનું ધ્યેય કું પૂરું કરી શક્યો હોઉં. ત્યારે મને ખૂબ આનંદ આવશે. હું તો પ્રજામંડળમાં સિનિક તરીકે આપ્યો અને રહ્યો છું. એના અગ્રેવનો શ્રી. છોટાભાઈ, મુનશી, મનભાઈની હું વખતો-વખત સલાહ-સૂચના લેતો, અને ચર્ચાઓ કરતા, પણ બધી જ ભાઈ ભાઈની જેમ. આને એના સુકાનની, જવાબદારી મારા શિરે આપી છે. પણ ભાઈ મુનશી અને છોટાભાઈ જેવાનો મને શ્રાવ્ય-સહકાર છે તે જોતાં મારા માગ કરે નહિ પણ સરળ થશે. આજના વાતાવરણની, ૧૯૪૭ માં કલ્પના પણ થતી ન હતી. અને એક વાર મારા મિત્રે તો આ બાબત નિવારણના ઉદ્દેશ્યે કાલ્યા જતા, આને એ નિરાશા જતી રહીને પ્રજામંડળના રાજ્યેવાનો જવાબદાર રાજ્યતંત્રના રાજ્યે તરીકે કામ કરી રહ્યા છે.

નિકાનેરનરેશો આજના દેશી રાજ્યોની પરિસ્થિતિનો સરસ ખ્યાલ આપ્યો છે.

'૪૮ માં અંગ્રેજો હિંદ છોડી જવાના છે. એ આદેશનેાની અંતર અહીં-પણ થવાની છે. તે દિવસે અહીં પ્રજા એવો પ્રસંગ આવશે કે ધારાસભાના પસંદ કરેલા સભ્યો રાજ્યધારેભાર ચલાવશે. એ દિન જોવાની મને આશા છે. '૪૪ માં આપણે નિરાશામાં હતા. પણ હવે એવો વખત આવશે, ત્યારે આપણે આપણું કામ પૂરું રહ્યું હશે.

આપણા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે દેશના ખરા વખતે જે પ્રાગતિક પદ્ધતિ લેવું જોઈએ તે લીધું છે; અને તેને અંગેની હીલાં સાહેબને સલાહ-સૂચના આપી છે.

આને જુમ સાહેબ ભલે મોટરના ધંધાર્થે વિદ્યાપત મયા હોય કે અમે તે કારણે મયા હોય, એ તો પાછળથી જણાશે.

વડોદરા લોકસભાના નિધારણમાં હાજલ રહ્યું છે. ત્યાંની સમૂહ સમિતિમાં હીલાં

કાલ ને રક્ષાન અર્થુ છે, એ ઝીરવનો જનાવ છે, એનો કળસ સોનાનો ચાપ તે મટે તેઓથી વેમની એ સહિતએને વડોદરામાં ખર્ચે.

હેલે સહકારી ખાતાનો કાર્યપદ્ધતિ પર દૂંક માર્મિક પ્રવચન કરી સીનો તેઓઓએ આભાર માન્યો હતો.

બાદ પ્રમુખસ્થાનેથી શ્રી. હોટાભાઈ સુતરીઆએ શ્રી. ગુનીભાઈની પ્રભુમંડળના પ્રમુખ તરીકેની કારકીર્દિની સજ્જતા હમ્મી હતી.

અંતે શ્રી. મનભાઈએ સૌ આમંત્રિતેનો પધારવા માટે આભાર માની કૂલહાર ચક્ર દંડા પીણને ન્યાય આપી સમારંજ સમાપ્ત થયો હતો.

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પૃથારકાર તેમ જ માનદ મહાલ પ્રચારકોએ માહે જાનેવારી-ફેબ્રુઆરી માસમાં નીચેના રચણોની મુલાકાત લઈ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાલય સંસ્થાઓની તપાસણી કરી છે, અને ફતરી તેમ જ પુસ્તક ગોઠવણીની અવ્યવસ્થા દૂર કરી વર્ધીકરણ અને વાચન-પ્રચારની કામગીરી જાળવી છે:

૧. વડોદરા-નવસારી પ્રાંત પ્રચારક રા. છગનભાઈ મથુરભાઈ પટેલ-
માહે માર્ચમાં, સાદરણ મહાલનાં—(૧) કથુબટ (૨) જલસણ (૩) શીશુર્વ (૪) જહાજ (૫) રણેલી (૬) ગુલા (૭) રોલ (૮) સુંદણ; પેલાદ. મહાલનાં (૯) લોરીખા (૧૦) અમાસ (૧૧) ઠાવી (૧૨) સુંદરણા (૧૩) લલેલ (૧૪) વિશ્રામપુરા (૧૫) સીમરગા (૧૬) કંતાલી (૧૭) માદિલેલ (૧૮) સિલોલ (૧૯) વટાવ (૨૦) વિશોલી (૨૧) અરાલી (૨૨) મોરડ (૨૩) પુટેલી (૨૪) જોગ: કામગીરી દિન ૨૨.

૨. ફેબ્રુઆરિ મહાલ માનદ પ્રચારક શ્રી. રવિરાંકર મ. કાકર માહે દિસે-અરથી માર્ચના ગાળામાં—(૧) હોલો (૨) છતોગા (મહેસાણા પ્રાંતના મહાલ મંડળ, મંત્રીઓના સંમેલનમાં) (૩) સીદોલી મોટી (૪) અલોગા (૫) પરાતિયા (૬) લવારપુર.

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારક ભાઈએ જે જે ખાખીસો દર્શાવી હોય તે તે વેળાસર સુધારી સેવા તથા જે સચના-સમવૃત્ત આપી હોય તેનો ચોખ્ખ અમલ તાકીદે કરી નાખવા જે તે મંત્રી ભાઈએને ખાસ બલામણુ.

ના. નં. મોહસી.

સહમંત્રી,

વ. રા. પુ. મંડળ.

૧. અધ્યાપના તારા-નકશા-પ્રકાશક: તારક મંડળ, ચરોતર એનપ્રેસન સોસાયટી, આણંદ; કિંમત ૪-૦-૦.

આ પુસ્તકમાં ૭ તારા-નકશા છે. એ નકશા આપણી જુદી જુદી ઋતુઓ-વર્ષા, શ્રીષ્ઠ, વર્ષા, સરદ, હેમંત અને શિશિર-પ્રમાણે બનાવેલા છે, જે તે ઋતુવાળા નકશો જે તે ઋતુની મધ્યમાં રાત્રે નવ વાગ્યે જોવાનો છે. એ નકશાને આધારે આકાશમાં આવેલા તારાઓ જોઈને તેમને ઓળખી શકાયો. વળી બીજે કયે વર્ષાને ક્ષત્રી રીતે દરેક નકશા વાપરી સકાય તેની માહિતી પણ આ નકશાઓની પહેલાં જુદી આપેલી છે. આ નકશા ધણા મોટા કદના (૧૩" x ૧૩" ના) છે. જૂરી ભોંય ઉપર ધોળા રંગે તે દોરેલા છે. મકાનના પ્લેનના જેવા કામળ ઉપર પ્લેન જે રીતે બનાવે છે તે રીતે આ નકશા બનાવેલા છે. અત્યાર મુદ્રિતી ચોપડીઓમાં જે તારા-નકશા જોવામાં આવતા તે બહુ અસ્પષ્ટ તથા નાના કદના, તેથી તેના ઉપરથી તારાચર્ચન જરાજર કષ્ટ સહનું નહિ. આ નકશાઓએ એ બોલ પૂરી છે, ખગોળ-પ્રેમીઓએ આ નકશાનું પુસ્તક વસાવવા જેવું છે. હાઇસ્કૂલ-કોલેજોમાં તે તે જોઈએ જ.

૨. વિશ્વદર્શન (તારક પરિચય)—લેખક: છાત્રાભ સુધાર; પ્રકાશક: તારક મંડળ, ચરોતર એનપ્રેસન સોસાયટી, આણંદ; ૫૫-કુદરદેવ કદના ૪૮; ૫૬ પૃષ્ઠ; કિંમત ૧-૪-૦.

આકાશના તારા-નકશાઓમાં આપેલાં જુદાં જુદાં તારામંડળો-સપ્તર્ષિ, મેઘમત્સ્ય, સર્પિશ્ઠા, વૃષષ્ટી, મૃગ, શ્વાન, સ્વસ્તિક, કંસ વગેરેની ઓળખ આમાં આપી છે, તથા દરેક ઋતુમાં તે કયાં આમળ કેના આકારના દેખાયો તેની સમજ પાડી છે. તારામંડળો સિવાયના બીજા અમત્યના તારા, નક્ષત્રો, વગેરેની માહિતી પણ આ પુસ્તકમાં આપી છે. આ પુસ્તક તારા-નકશાવાળા પુસ્તકના મામદેશક જેવું છે. આ પુસ્તકમાં પણ જૂરા રંગના બે નકશા તથા સાલે રીતે હાપેલી ધણી આપૃતિઓ છે. તારા-નકશા ન હોય તો આ પુસ્તકની મદદથી પણ આકાશચર્ચન થઈ શકે. તારા-નકશાની સાથે આ પુસ્તક પણ ખગોળપ્રેમીઓએ ખરીદવા જેવું છે.

૩. ખગોળ-પ્રવેશક—લેખક તથા પ્રકાશક ઉપર પ્રમાણે; ૫૫ કાલિન સોળ પેજ ૧૩; ૫૬ કાલિન ૧૩; ૫૬ કાલિન ૧૩.

આ પુસ્તકમાં બે ખંડ છે. પહેલા ખંડમાં સૂર્ય અને સૂર્યમંડળની માહિતી આપેલી છે; બીજા ખંડમાં આકાશચર્ચના અને બિહાસિકાની માહિતી છે. બંને ખંડોમાં ધણી ચિત્રો આપી સરળ અને સચોટ રીતે તે બાબતો સમજાવેલી છે. આ બધું વાંચતી વાચકોને

અંગ્રેજી સંબંધી ધર્મ નવું ગ્રંથવાનું મળે તેમ છે, તથા તે દ્વારા તેમને ઇગ્ની જાતનો આનંદ મળે તેમ છે. અંગ્રેજીનું જ્ઞાન આપણે ત્યાં નહિ જોઈએ. આવા પુસ્તક દ્વારા એની યજ્ઞાત આપણી હાઈસ્કૂલોના ઉપલા વર્ગોના વિદ્યાર્થીઓને કરાવવામાં આવે તો તેમને અંગ્રેજીમાં રસ પડે તથા તેમના જૂઓળના અભ્યાસમાં પણ આ પુસ્તક ધર્મ મદદમાર થાય.

ઉપલાં ત્રણે પુસ્તકો પ્રસિદ્ધ કરી તારકમંડળે મુજરાતીઓની સેવા કરી છે; અને એ માટે એ મંડળ ઉત્તેજનને પાત્ર છે. એ મંડળ તરફથી 'આકાશમંડા' નામનું દૈનિકિક પત્ર કેટલાક વખતથી ચાલુ છે. એનું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૪-૦-૦ છે. હાઈસ્કૂલ-પુસ્તકાલયો તથા મોટા પુસ્તકાલયો તથા અંગ્રેજીપ્રીમીઓએ એની માહક થવા જોઈએ. આ મંડળના સભ્યનું જોડામાં જોડું વાર્ષિક લવાજમ રૂ. ૫-૦-૦ છે, તે ભરી સભ્ય થતાં રને મંડળ તરફથી પ્રસિદ્ધ થતાં પુસ્તકો તથા આ દૈનિકિક એમને એમ આપવામાં આવે છે. આ મંડળ અંગ્રેજીના પ્રચાર માટે ધણે સારા પ્રયાસ કરી રહ્યું છે. શ્રી. સો. પટેલ

૪. કાંતલુપીથી—લેખક: પુરાતન જીવ, પ્રકાશક: બાલગોવિંદ કુનેરદાસની કા. અમદાવાદ, કાલેન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૧, કિંમત દસ આના.

મુજબ સરકારે મંજૂર કરેલા વધી યોજનાના અભ્યાસક્રમ પ્રમાણે આ પુસ્તક લેખકે તૈયાર કર્યું છે. લેખક મુજરાત વિદ્યાપીઠના સમાજવિદ્યાવિષયક છે. સાતરમી રાજકોટ વચેરે રાષ્ટ્રીય શાળામાં કાંતલુપી તરીકે મેળવેલ જ્ઞાન અને અનુભવ ઉપરથી લખ્યું છે. મુજબ ધવાકાના મહેસુલી પ્રધાન શ્રી. મોરારજીભાઈએ એનું આદિવચન લખેલું છે.

કાંતવાની પ્રથમ યજ્ઞાત કરનારે કષ્ટ કષ્ટ વસ્તુ લક્ષમાં રાખવી જોઈએ એ દૃષ્ટિ રાખી જોઈવળી કરી છે. કપાસના હોડનો સંપૂર્ણ ઇતિહાસ આવી જાય છે. જોડાઈ, પુનાઈ, તુનાઈથી પ્રણી જેવી રીતે બને છે એ ચિત્રોદ્ધારા સમજાવ્યું છે. તકવીચી તથા યરવડાચી જેવી રીતે કાતી ચકાપ, સુતરના રોષેદ, સુતર ઉતારવાની રીત, ફુગટ સુતર, કાંતતી વખતે ઉપસ્થિત થતી મુશ્કેલીઓ, સુતરનો અંક, કેટલા સુતરની કેટલી ખાદી થાય, આ બધી હકીકતો, ખુલાસાઓ ઠીક સમજાવ્યા છે. રટિયાની વિરાટચક્રિત વિષે માધીજનો એક લેખ ઉતારવામાં આવ્યો છે.

પ્રાથમિક શાળાના શિક્ષકોએ આ પુસ્તક વાંચવા જોઈએ. —વિમ્લસાદ

૫. ચિરંજીવ સાહિત્ય—સંપાદક: મણિલાલ પ્ર. બાસ, પ્રકાશક: પુસ્તકાલય સ. અ. મંડળ લિ., પો. બો. ૧૦, રાવપુરા, વડોદરા. પૃ. ૪૮૦, કાંડબોડની પટ્ટીવાળું. કિં. ૨-૪-૦.

પ્રસ્તુત પુસ્તક સ્વ. મો. ન. અખીન રમારક મંચમાળાનું પુષ્પ ધમ્મું દોષ્ટ એમાં ધાર્મિક, સામાજિક, શિક્ષણ, વિજ્ઞાન, ઇતિહાસ, જૂઓળ અને પ્રેરણાપ્રેરક ધણા ધણા સુંદર લેખોની અમૂલ્ય સામગ્રી પીરસાઈ છે. સામાયિક દોષ્ટ દ્વારા વેદચક્ર જતા કિમતી લેખો 'પુસ્તકાલય'માં સંક્રાંત છે. છતાં વર્તમાનપત્રોમાં આવતા કેટલાય કિમતી લેખો ફાજલ્લી ન બને એ હિચવા જોઈએ છે જ.

આ કામ વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય જેવા માતખર ખાતાએ ઉપાધી લેવું જોઈએ.

(અનુસંધાન ૧૫૩ ૭૨૨-૪)

- ૧ શ્રી. નેત્રમણિલાધને—લેખક: શ્રી. કાકા કાલેલકર, મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૪-૦
- ૨ હિંદુસ્તાની કણની સંગ્રહ (ઉર્દૂ લિપિ)—સંપાદક: ગિરિનાથ દિશોર.
- ૩ લોકકિતાબ—લેખક: શ્રી. ચંદ્રલાલ કા. બટ્ટ, પ્રકાશક: સરસ્વતી પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર. મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦
- ૪ કોકિલા અને બીજી વાતો—લેખક: શ્રી. બાળકૃષ્ણ લેખી, પ્રકાશક: ત્રિશક્તિ કાપોલપ, કેળાપીઠ, સુરત. મૂલ્ય રૂ. ૦-૮-૦
- ૫ સંજીવન સંદેશ—લેખક અને પ્રકાશક: શ્રી. નટવરલાલ સેવકલાલ પરીખ; સહકારી સંજીવન સમાજ લિ. રીઝીરોડ, અમદાવાદ, મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦
- ૬ ગરબીઓ તથા વિવિધ કાવ્યો—કવિ: કવિ કલિદાસ ભગવાનદાસ બાટિયા, પાટણ (જિ. ગુજરાત).
- ૭ સંખરસ—કવિ અને પ્રાપ્તિરચના: શ્રી. અમીન આઝાદ; પ્રકાશક: ખદરીરોડ, સુરત. મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦
- ૮ કાપકની કળા—લેખક: શ્રી. કાન્તિલાલ મગનલાલ ગાંધી; પ્રાપ્તિરચના: આર. આર. શેઠી કું. મુંબઈ ૨. મૂલ્ય રૂ. ૨-૧-૦
- ૯ વસંત-રજ્ય સમારક ગ્રંથ—સંપાદક: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; પ્રકાશક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૫-૦-૦

સ્તુ સાહિત્ય વ. કાર્યાલય-અમદાવાદ તરફથી

- ૧૦ સ્તોત્રસંગ્રહ—(શ્રીમદ્ ગંગાચાર્ય (વરચિત) અનુવાદક: ગિરિનાથકર અમરાઈકર શાસ્ત્રી, મૂલ્ય ૦-૧૦-૦
- ૧૧ રાત્રીલોકી—અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે. મૂલ્ય ૦-૧૨-૦
- ૧૨ ભારતીય સંસ્કૃતિ અને બીજા લેખો—લેખક: શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી; મૂલ્ય ૦-૧૨-૦
- ૧૩ ગીતાસાર—લેખક: શ્રી. દત્તાત્રય બાલકૃષ્ણ કાલેલકર; મૂલ્ય ૦-૪-૦
- ૧૪ ગીતહોરી અને બીજા નાટકો—લેખક: શ્રી. સુરેશ ગાંધી; મૂલ્ય રૂ. ૦-૧૦-૦.
- ૧૫ પરમ પુરુષાર્થ—લેખક: શ્રી. સ્વામી અદ્વૈતાનંદજી; મૂલ્ય ૦-૬-૦
- ૧૬ હરડે—લેખક: ડૉ. રસિકલાલ નેહાલાલ પરીખ; મૂલ્ય ૦-૬-૦
- ૧૭ પરમહંસ સ્વામી રામતીર્થ—લેખક: શ્રી. પ્રફુલ્લ પ્રા. દાહોર; મૂલ્ય ૦-૪-૦

જીવન સાહિત્ય મંદિર-અમદાવાદના પુસ્તકો

- ૧૮ ગિરિબાલા—(મૂળ લેખક: કવિવર ટાગોર) અનુવાદક: શ્રી. રમણલાલ સેઠી; મૂલ્ય ૪-૪-૦
- ૧૯ આચાર્ય કૃપસાહી—લેખક: શ્રી. 'સત્યમ' મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦
- ૨૦ વરમાળા—મૂળ લેખક તથા અનુવાદક ઉપર પ્રમાણે મૂલ્ય રૂ. ૪-૦-૦

દુઃખદ અવસાનો

૧—કવિશ્રી લલિત

‘ મદૂલી મંત્રાની પેસે તીર-સંતો વહાલાં ’ અને ‘ છિપ છિપ ધોગનિયા ચાલ્યા મલપતાં ’ વગેરે જનમનરંજક ગીતોથી ગુજરાત-ગૃહદ ગુજરાતને સુપરિચિત બનેલા કવિશ્રી લલિતજી તા. ૨૫ મી માર્ચના રોજ લાડી મુકામે સ્વર્ગવાસ પામ્યા છે. મરણ વખતે એમની વય ૭૨ વર્ષની પાછી હતી એટલે એમનું મરણ ખાસ અકાળ ન ગણી શકાય, છતાં રાષ્ટ્રસાથ મેધાણીની પાછળ તરત જ ગુર્જર ગિરાના આ મરાહૂર ગીતકવિનો પરલોકવાસ સાહિત્યરસિક ગુર્જર જનતાને માટે તો બેશક દુઃખદ છે.

લલિતજી રાજવી કવિ સ્વ. કલાપીના સાથી મંડળના હેઠલા પ્રતિનિધિ હતા. તેમનો દેહ-વિલય કલાપીનગર (લાડી)ની ધરણી પર જ થયો છે એ બીના કલાપી-લલિતની કવિજોડીના ગાઢ સ્નેહસંબંધની જ સૂચક ગણી શકાય. લલિતજીનું જન્મસ્થાન જુનાગઢ અને જન્મનામ જન્મશંકર મહારાંકર સુત્ર. ‘ લલિત ’ એ તો એમણે ધારણ કરેલું તખલ્લુસ હતું. ગીતિએ તેઓ વડનગરા નાગર હતા. ૧૯૦૩ માં અબ્યાસ પૂરો કરી તેઓ પ્રથમ ગોડલની હાઇસ્કૂલમાં શિક્ષક તરીકે જોડાયલા. ત્યાંથી ૧૯૦૮ માં રાજકોટ ખાતે ‘ કાઠિયાવાડ ટાઇમ્સ ’ નામના રોજિંદા પત્રના તત્ત્વી તરીકે અને તે પછી વડોદરા મધ્યવર્તી પુસ્તકાલયમાં લોકો-પ્રદેશક અંધપાલ તરીકેની નોકરીમાં જોડાયા હતા. અસહકાર યુગના જમાનામાં અસહકારના આદાલતો ઝીલી લાખને તેઓ વડોદરાની નોકરીમાંથી છૂટા થઇ ગયા હતા અને તે પછી પાંચેક વર્ષ મુંબાઇના રાષ્ટ્રીય મહાવિદ્યાલયમાં ગુજરાતીના અધ્યાપક તરીકે જોડાયા હતા. ત્યારબાદ મોટે ભાગે તેઓ નિવૃત્ત જીવન ગુજરાતના લાડીમાં વસવાટ કરતા હતા. લાડી હરઆરનો તેમ જ લાડીની જનતાનો તેમના પર પુષ્કળ પ્રેમ હતો. ‘ વડોદરાને વફા ’ અને ‘ લલિતનાં કાવ્યો ’ એ બે ગીતસંગ્રહો એમના પ્રસિદ્ધ થયેલા છે. મંજિરાના તાલ સાથે એમને સ્વયંએ ગવાતાં ભક્તિપ્રધાન, રંજનાત્મક, સામાજિક, તેમ જ સ્વદેશભક્તિ-પ્રેરક ગીતકાવ્યોનો રસસ્વાદ જેમણે એક વાર પણ માણ્યો હશે, તેઓ તો એમની લલિત ભૂતિને કદી જ નહિ વિસરી શકે. એમના જેવા સાધુ આત્મા તો ચિરંજીવિનો અધિકારી હોય જ હોય. કૃતુબીજનેને સખરી બક્ષવા પ્રણને પ્રાર્થના !

૨—શ્રી. ના. ચં. દિવાનજી

બીજું કુખંદ અવસાન તે શ્રી. નાનાભાઈ ચંદ્રશેખર દિવાનજીનું છે. તેઓ વૃદ્ધાવસ્થાની માંદગીને લાઇ તા. ૬ ફેબ્રુઆરીના રોજ વડોદરામાં ગુજરી ગયા છે. એમનાં અવસાનથી વડોદરાની મથક પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિની પ્રથમ પેઢીનો એક પુરુષ અદૃશ્ય થયો છે. તેઓ જાતે વડોદરાના નાગર ગૃહસ્થ હોઇ તેમનું જન્મસ્થાન સુગત હતું. વડોદરામાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનાં બી રોપામાં અને તેને માટે અંચપાલો તૈયાર કરવાનો જે આદિ તાલીમવર્ગ નવા ઉધડેલા પુસ્તકાલય ખાતાના અમેરિકન ડાયરેક્ટર સ્વ. શ્રી. બોર્ડન સાહેબે ઉઘાડ્યો તેનો લાભ સ્વ. શ્રી. દિવાનજીએ લીધેલો અને તે પછી અંચપાલ તરીકે વડોદરા રાજ્યની નોકરીમાં જોડાયેલાં. તેઓ એક પ્રતિભાશાળી કુશળ અંચપાળ હતા અને ફરતા પુસ્તકાલય શાખાના અધ્યક્ષકની નથા ધીરંધરશાખાના અંચપાળની પુરાણીઓ વર્ષો લગી શોભાતી હતી. 'પુસ્તકાલય' માસિકના તેઓ માનદ આલોચન કરતા અને પુ. સ. સ. મંડળ લિ. ની કારોબારીના મથક વર્ષો લાગત સભાસદ રહ્યા હતા. ગુજરાતી વર્ગીકરણ પદ્ધતિના તેઓ નિષ્ણાત હોઇ દલાલ ફત 'ગુજરાતી પુસ્તકો માટે વર્ગીકરણ પદ્ધતિ' એ અંચપાલો માટે ખાસ ઉપયોગી ગણાતા એ આકરપ્રથના સંશોધક તરીકેનું માન સ્વ. શ્રી. દિવાનજીને ફાળે ગય છે. પુ. સ. સ. મંડળ લિ. તરફથી પ્રસિદ્ધ ધ્યેષા વર્ગીકૃત ગુજરાતી પુસ્તકોની નામાવલિના બે ભાગોની તૈયારીમાં મથક સ્વર્ગસ્થે આગળ પડેલો ભાગ બચ્ચો હતો. પ્રમુ રંગેશ્વના આત્માને ચિરંચાંતિ અને કુટુંબીજનોને જરૂરી સખૂરી અપો ! —ના. નં.

૫. રા. પુ. મંડળ

ઉમેદવારોને:—મે માસની તા. ૨૪-૨૫ માંએ લેવા ફરતી-પ્રમાણપત્ર માટેની પરીક્ષાના ઉમેદવારોએ નોંધ લેતી વેટ કે પરીક્ષા મળકુર સદર તારીખોએ ચોક્કસ લેવાશે, માટે તેને માટેની જરૂરી તૈયારી વચગાળાના સમય દરમિયાન પૂરી કરી નાખવી અને જણાતી મુશ્કેલીઓનું નિવારણ સવેળા કરાવી લેવું.

શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા:—૨૫ માં શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા આગામી જૂન માસમાં લેવા હતું છે. તે સંબંધમાં માર્ચ અંકમાં છપાયેલ જાહેરાત નં. ૩ તરફ શિષ્ટવાચનરતિક ભાષ-ભેનોતું ધ્યાન ખેંચીએ હોએ. અને ચોતાની ઉમેદવારી તતકાળ નોંધાવી દેવાની અલામણ કરીએ હોએ. કહેવાની જરૂર હોય ખરી કે હિંદને જન્મભૂમિ કરીને હિંદની સેવા પ્રવૃત્તિઓ કરતાં કરતાં હિંદની પરતી પર જ દેહ વિસર્જન કરનાર એ અંગેજ પાદરી દીનપંથ એવફૂર્તું જીવનચરિત્ર ખરેખર અજ્ઞાસ કરવા જેવું છે.

પાદરા મહાલ પુ. મંડળ તરફથી વિદ્યાર્થીઓ માટે લેવાયદી શિષ્ટ વાચનની પરીક્ષા—તા. ૨-૨-૧૭ ને રવિવારના રોજ પાદરા મહાલ પુ. મંડળ તરફથી મહાલના વિદ્યાર્થીઓની શિષ્ટ વાચનની પરીક્ષા 'ગુજરાતના સેવકો' એ નામના પુસ્તકની લેવામાં આવી હતી. તેમાં મહાલની જૂની-જૂની ૧૧ સંસ્થાઓ તરફથી કુલ ૨૧૨ વિદ્યાર્થીઓ

એકા હતા. તે પૈકી ૧૩ કન્યાઓ હતી. પરીક્ષામાં ૧૭૨ વિદ્યાર્થીઓ અને ૧૩ કન્યાઓ મળી કુલ ૧૮૫ વિદ્યાર્થીઓ ઉત્તીર્ણ થયાં.

કરંજી મહાલ પુ. મંડળ તરફથી વિદ્યાર્થીઓ માટેની સિદ્ધવાચન પરીક્ષા તા. ૨૭-૪-૪૭ ના રોજ સેવાનું કરાવાયું છે. એ માટે શ્રી. ચંદ્રકાન્ત શાહ લિખિત " યુગરાતના સેવકો " એ પુસ્તક મુકરર કરાયું છે.

પુસ્તકાલયોને ભેટ—નડીઆદના શ્રી. દેસાઈ હરિભાઈ મરવાભાઈ તરફથી વાકળ-કાનમ પ્રદેશનાં ૨૦ પુસ્તકાલયોને " કલ્યાણમયી " પુસ્તક ભેટ આપવાનું, દેસાઈ રામભાઈ હરિભાઈની પુત્રી સૌ. શારદાના સન્મપ્રસંગ નિમિત્તે આપવાનું જાહેર કરાયું છે. સ્વત્વ.

પુસ્તકાલયોને મદદ

સા. પુ. ઘોળ (તા. કડી) ને રૂ. ૧૧-૦-૦ જાળીઆના મકાના રહીશ શ્રી. ચિમનલાલ દલસુખરામ તરફથી.

સા. પુ. ખોરજના દોહા (તા. કડી) ને ૨) શ્રી. ભૂરાભાઈ માનસિખભાઈ જાદવ, ૨) જયમલભાઈ માનસિખભાઈ, ૨) પોપટભાઈ છતાભાઈ, ૨) નયુભાઈ, ૨) પોપટભાઈ કરસનભાઈ સોલંકી, ૫) રામભાઈ જીવાભાઈ જાદવ.

[સંધિ ૫૫૪ ૭૨૨૬]

સ્વ. મો. ન. અમીન સ્મારકમાળાએ આ કામ ચાલુ સાથે આદર્શ પૂરતું આગળ વધ્યું છે. એ ધોડા સહને પુસ્તકાલય ખાતું એકાદ વાર્ષિક અંક પ્રકાશિત કરી પ્રત્યેક વર્ષે સદાથી કરે એ ઇચ્છતા જોમ છે.

' ચિરંજીવ સાહિત્ય ' પુસ્તક જોતાં સહેજે આંખને અને મનને માતખર બનાવી દે. એવી વાનીઓ એમાં છે, એમ તો પ્રત્યેક વાચક કબૂલ કરશે જ.

આવાં પુસ્તકો બારે કિંમતનાં ન અને એ તરફ પ્રકાશકોનું ધ્યાન ખેંચવું એ અમારી નમ્ર માગણી છે.

આ પુસ્તક પ્રત્યેક વસાવે. આપું યે પુસ્તક જોતાં સંમાહકની કુશળતા કનેહ અને વાચનપ્રેમ નજર સામે તરવરી જીઠે છે.

રસુલ

સ્વીકાર-સામયિકો-ખાસ અંકો

૧. " ઊર્મિ-નવરચના " —સ્વ. મેઘાણી સ્મૃતિઅંક—સંપાદક: શ્રી. ધર્મિરલાલ દવે; પ્રકાશક: ભારતી સાહિત્ય સંઘ-અમદાવાદ.

૨. વિદ્યમંગલ—(ભાગવતાંક)—સંપાદક: શ્રી મંત્રલજી ઉદવજી શાહી; ભક્તિ-માર્ગ કાર્યોલય, સલાપસ રોડ, અમદાવાદ.

૩. નવચુજરાત—પ્રજામંડળ અધિવેશન અંક; તંત્રી: શ્રી. મંત્રનભાઈ સંકરભાઈ પટેલ, વડોદરા.

૪. ચિત્રમય જગત—સ્વાતંત્ર્ય અંક: સંપાદક: તુળજસંકર યાદવ; ચિત્રશાળા પ્રેસ-પૂના.

ઉપરના ખાસ અંકો અમને મળ્યા છે. હવે પછી.

આમારિહ કોહન

વેચાતો લીધેલો અંધાપો

વનરપતિ ધીની માડી અસર વિષે અમે અમાઉ લખી ચૂક્યા છીએ. મુંબઈના હાઈકોર્ટ ઇન્સ્ટીટ્યૂટના નિયામક સર એસ. એસ. સોખી જણાવે છે, કે હાઈકોર્ટના પ્રક્રિયામાંથી પસાર કરેલા તેલનું પોવણુની દૃષ્ટિથી મહત્ત્વ કેટલું છે તે સવાલને અંગે હાઈકોર્ટ ઇન્સ્ટીટ્યૂટમાં કરવામાં આવેલા પ્રયોગો પરથી માલુમ પડ્યું છે કે,

૧. હાઈકોર્ટના પ્રક્રિયામાંથી પસાર કરેલું તેલ વાપરવાથી પ્રાણીનો વિકાસ મંદ પડે છે;

૨. તેનો વપરાશ શરીરમાં ચૂનાનું તત્ત્વ સમરસ થવામાં બાધા કરે છે ; અને

૩. તેના વપરાશને પરિણામે શરીરનાં ચરબીનાં તત્ત્વના બંધારણમાં ફેરફાર થાય છે.

તાજેતરમાં રાજસભામાં ડૉ. રાજેન્દ્રપ્રસાદે જણાવ્યું હતું કે, ઇજ્જતનમરના સંશોધનના કપાલયે એવી ખબર આપી છે કે, વનરપતિ ધીનો ઉપયોગ આરોગ્યને હાનિકારક છે અને આંખો, પૂર તેની માડી અસર થાય છે. હંદરા પર કરવામાં આવેલા પ્રયોગો પરથી એમ માલુમ પડ્યું છે કે તેમની ત્રીજી પેઢી આંધળા બની જાય છે. વૈજ્ઞાનિક પદ્ધતિથી કરવામાં આવેલા આ પ્રયોગોનાં પરિણામો જોતાં કોઈને પણ એમ લાગે કે પ્રજ્ઞના હિતનો વિચાર કરનાર કોઈ પણ સરકારે વનરપતિ ધીને દેશવટો દીધો હોત તથા તેના ઉત્પાદકોને સમાજવિરોધી ગણીને કેદમાં પૂરી દીધા હોત. પણ દિંદ તો તેનું ખોટું કરનારાં માણસોને પણ હેતથી ભેટ એટલી હદ સુધી સહિષ્ણુ છે !

અસલ લીમાં વનરપતિનો કરવામાં આવેલો ભેગ વરનાઈ આવે એટલા માટે સરકાર વનરપતિ ધીમાં જેમાંથી વનરપતિ તૈયાર કરવામાં આવ્યું હોય તે મૂળ તેજ પાંચ ટકા ઉમેરવાનું તથા તેને કોઈક રંગનો પાસ આપવાનું ફરજિયાત કરવાનું વિચારી રહી છે એવું અમારા જાણવામાં આવ્યું છે. સામાન્ય રીતે મગફળીના તથા કપાસિયાના તેજમાંથી વનરપતિ બનાવવામાં આવે છે. વનરપતિમાં નજીવ પ્રમાણમાં આમાંનું એકાદ તેજ ઉમેરવામાં આવે તોયે તેનો ધીમાં થતો ભેગ વરતી કાઢવામાં તે કશી મદદરૂપ થાય એમ નથી. વૈજ્ઞાનિકોના મત પ્રમાણે વનરપતિમાં ઓછામાં ઓછું દસ ટકા જેટલું તરલ તેજ ઉમેરવામાં આવે તો જ તે કંઈક અસરકારક થઈ શકે; પણ એને બદલે ત્રીજું કોઈ તેજ ઉમેરવામાં આવે તો તેનો કશો ઉપયોગ નથી. વળી, વનરપતિને આપેલો રંગનો પાસ જૂન ખરચથી દૂર કરી શકાય છે. આ સવાલ સીધી રીતે હાથ ધરવાને બદલે આવી આડીઅવળા પેરવી શા માટે કરવામાં આવે છે તે સમજાવું નથી.

વનરપતિના ઉત્પાદકોએ એને અંગે જે ખર્ચ કર્યો છે તે આખા દેશના હિતની દૃષ્ટિએ જોતાં કશો ઉપયોગનો નથી. દેશના મોઝૂદ ચરબી તત્ત્વના જથ્થામાં તેઓ કશો ઉમેરો

કરતા નથી. જિલ્લું, અસલ તેલને હાઇડ્રોજનનો પાસ આપીને તેઓ તેની પાચકતા ઘટાડે છે અને એટલા પ્રમાણમાં દેશના ચરબીના તત્ત્વના જથ્થાનો નાશ કરે છે. પ્રમાણમાં ઓછા ખર્ચે ઉત્પન્ન થતું તાણું તેન આ કારખાનાવાળાઓ લગભગ બેવડો ભાવ આપીને ખરીદી લે છે; પછી તેઓ તેનાં બોરાક તરીકેનાં ઓષક તત્ત્વોનો નાશ કરે છે તથા પ્રજને ઓષક તત્ત્વોની જિલ્લપથી થતા રોગોના પંજમાં મૂકી દે છે અને આ કુસેવા માટે પ્રજને પોતાનાં મજૂરી, મૂડી તથા પુરુષાર્થ ખર્ચવાં પડે છે. એકાંતે બેસીને સ્વ-સ્થતાપૂર્વક આ પ્રજની બધી બાબતોનો વિચાર કરતાં આપણા આ કાર્ય માટે અમને ખરે જ તાણુથી થાય છે. -

અસલ ધીમાં બેગસેજ કરવી એ એટલા પ્રમાણમાં આ ઉદ્યોગનું ધ્યેય છે તેટલા પ્રમાણમાં એ આપણા દૂધ-ધીના ધંધા પર સીધા ફટકા સમાન છે. મુખ્યત્વે કરીને શાકાહારી એવા આપણા દેશમાં ધીના વપરાશમાં ગમે તે કારણે ઘટાડો થાય તો તેથી પ્રજનું આરોગ્ય નબળું પડવાનું. પશ્ચિમના દેશો પણ માર્જેરીન એટલે કે એક પ્રકારનું વનરપતિ ધી વાપરે છે, એ ધીન આપણા દેશમાં ચાલી શકે એમ નથી. માર્જેરીનનો ઉપયોગ પાંઉના ઢુઢડા પર માખણની પેડે ચોપડીને કરવામાં આવે છે. અને સમયોત્તેજ દેશોમાં હાઇડ્રોજનની પ્રક્રિયા બહુ ઓછા પ્રમાણમાં કરવાની જરૂર પડે છે. આપણા દેશમાં તો એટલી જ પ્રક્રિયા કરવામાં આવે તો તેલ પ્રવાહી રૂપમાં જ રહે. વળી યુરોપિયનો માંસાહારી હોવાથી તથા રસોઈમાં લાઈ એટલે કે પ્રાણીઓની ચરબીનો ઉપયોગ કરતા હોવાથી તેમને ચરબી અનેક રીતે મળી રહે છે. એથી કરીને બીજા દેશો સાથેની ઠોઠ પણ, સરખામણી બ્રામક છે.

હિંદની અર્થવ્યવસ્થામાં કેન્દ્રસ્થાને ગાય છે. હળ ચલાવવા માટે, માલતી હેરફેર કરવા માટે, વાહનને માટે તથા દૂધ-ધીને માટે આપણને ગાયની જરૂર છે. એથી કરીને ગાયની હસ્તીને માઠી અસર પહોંચાડનાર ઠોઠ પણ પગલું આપણા દેશની અર્થવ્યવસ્થા પર પણ માઠી અસર કરશે. આપણે સાચી દૃષ્ટિથી જોઈએ તો વનરપતિ ધીનું ઉત્પાદન ગાયની કતલ કરવા બરાબર છે. અને અમે આજ રાખીએ છીએ કે કંઈ નહિ તો જ્યાં ગાય પ્રત્યે પૂજ્યભાવ રાખે છે; તેઓ એ સવાસની આ બાજુને પોતાના અંતરાત્માના અવાજને વધાહાર રહીને જોશે. અને દેશના હિંદની સર્વથા અવગણના કરીને કેવળ ધનસેબના પાયા પર જ સ્થાપેલા ઉદ્યોગોથી અજાણ રહેશે.

આર્થિક દૃષ્ટિએ જોતાં વનરપતિની મિલો તેલનોપાંના તેલ માટે બજારમાં દાખલ થાય છે તેટલા પ્રમાણમાં સાદા તેલની તેમને વધારો દે છે. એથી કરીને જ એક માત્ર વસ્તુમાંથી ગરીબ લોકોને ચરબીનું તત્ત્વ મળી શકે એવા સામાન્ય તેલની તેમને વધારે કિંમત આપવી પડે છે. હાઇડ્રોજનની પ્રક્રિયામાંથી પસાર કરવામાં આવેલું આ જાતનું તેલ વાપરનારા સારી રિથતિના લોકો તેમને કદાચ નુકસાન કરે એવી વસ્તુ માટે એથીયે વધારે પૈસા આપે છે અને હાઇડ્રોજનની પ્રક્રિયાને કારણે તેની પાચકતા ઘટતી હોય તો એવી વધારે કિંમત આપવા છતાં ચરબી તત્ત્વની દૃષ્ટિથી પણ તેમને કશું મળતું નથી. ભાવનિયમન કરેલું હોવા છતાં તેમની કિંમત વધારવા ઉપરાંત બજારમાં મૂડીવાદીઓ [સંધ્ય સાથેના પૃષ્ઠને જુઓ]

આંદામાન :

૧૯૫૭ના બળવાના બહાદુરોનું કારાગાર

અમેરિકન પ્રગ્નના હૃદયમાં તેમના સ્વાતંત્ર્ય જંગના સ્મારક તરીકે જે સ્થાન ન્યુયૉર્કના આરામાં હોમેલી સ્વતંત્રતાદેવીની પ્રતિમાનું છે તે સ્થાન આપણા હૃદયમાં આંદામાન ટાપુઓનું રહેવું જોઈએ. જનપ્રયે અજપ્રયે પણ કુદરતી રીતે, એ ટાપુઓનો ઇતિહાસ આપણા આઝાદીજંગ સાથે એવા ગુલામ ગયો છે કે એ લાંબા અને કઠણ જંગના સ્મારક તરીકે એ શહીદોના ટાપુઓ સ્વયં પોતાનો દાવો તોંધાવે છે. જ્યારે ક્ષિટન હિંદ છોડી જાય ત્યારે યુદ્ધકાળમાં હિંદ ઉપર દબાણ રાખવા અને પોતાના પૂર્વના સામ્રાજ્યને કબજામાં રાખવા ક્ષિટનનો રૂઢિચુસ્તપણ આંદામાન ટાપુઓને પોતાના સામ્રાજ્યની સાંકળમાં રાખવા ગાળે છે. એ દષ્ટિએ આપણા એ ટાપુઓનો ઇતિહાસ લક્ષમાં રાખવાનું અત્યારે પ્રસંગોચિત છે.

હનુમાન અને આંદામાન

તમે માનો કે ન માનો પણ આ ટાપુઓનું નામ હનુમાન ઉપરથી પડ્યું છે. મલાયા અને હિંદોયીન સુધી અને જાવા તથા શીચ સુધી હિંદી સરકૂતિ અને ધર્મનો ફેલાવો થયો હતો એ તો તમે જાણો છો ને ? મલાયા ભાષામાં હનુમાનનું નામ હનુમાન છે અને હનુમાન ઉપરથી આ ટાપુઓનું નામ આંદામાન પડ્યું છે. પૂર્વકાળમાં અગ્નિ એશિયામાં એક હિંદુ પ્રજા વસતી હતી, અને તેનો શેષભાગ હજી આંદામાન અને મલાયાના જંગમોમાં વસે છે અને ફિલીપાઈન્સમાં પણ વસે છે. આંદામાનના આ આદિવાસીઓ જંગમી છે,

[સામીના પૃષ્ઠનું ચાક]

દાંખલ થવા હોવાથી કાળાં બગર કરવા તરફ વલણ પેદા થાય છે અને એની પણ ગરીબો ના ધરખરય પર માઠી અસર થાય છે.

એડવાઇઝરી પ્લેનિંગ બોર્ડ એટલે કે નિયોજનને અંગે સલાહ આપનારી સમિતિની મલામણુ જોઇને તો અમે આમાં જ બની ગયા છીએ. ૧૯૪૧ ની સાલમાં ૮૨૦૦૦ ટન વનરપતિ ઉત્પન્ન કરવાનું નક્કી કરવામાં આવ્યું હતું તે વધારીને ૧૯૫૦ ની સાલમાં તેનું ઉત્પાદન ૪૦૦,૦૦૦ ટન સુધી લઈ જવાનું તે મંડળે સૂચવ્યું છે. ઉદ્યોગોને આપણે મૂળીભર લોકોના હાથમાં ધનના દગલા કરવાના સાધન તરીકે લેખીએ છીએ કે આપણા ઉદ્યોગો માણસની જરૂરિયાતો પૂરી પાડનાર મેદા કરવાના સાધન તરીકે હોવા જોઈએ ? એ બાબતમાં આપણને માર્ગદર્શન થાય એવી નૈતિક દષ્ટિ નથી ? આપણો ઔદ્યોગિક નીતિ માનવતાની લાગણીથી સર્વથા વંચિત થવાની છે કે શું ? જો એમ હોય તો આપણે જંગમી દશા તરફ કપાટાભેર જઈ રહ્યા છીએ. આ ઉદ્યોગના સંબંધમાં તો રૂઢ જાઓની નીતિ વિનાવિવ્રબે અખત્યાર કરવામાં આવશે એવો અમને વિશ્વાસ છે.*

(અંગ્રેજી પરથી)

જે. સી. કુમારપ્પા

રીદીને મળતા છે, પણ ઉચ્ચાઈમાં સરેરાશ પુરા પોણાપાંચ ફુટ પણ નથી. તેમની વસતિ પણ થોડી છે. આદામાનના મુખ્ય ટાપુઓ હિંદી પ્રજાથી વસેલા છે.

નવાં વાઇસરોયનું ખૂન થયું

આદામાન ટાપુઓનો રાજકીય હેતુ માટે પહેલો ઉપયોગ ઇ. સ. ૧૭૮૬માં ખંભાળની કંપની સરકારે કર્યો અને તે ડેલીઓને રાખવા માટેની વસાહત તરીકે. પરંતુ આ હેતુને વિશાળ પાયા ઉપર તે અંગ્રેજોએ ૧૮૫૭ના બળવામાં કર્યો, જ્યારે હારેલા બળવાવીરોનો જીરસો ભાંગી નાખવા માટે તેમને તરીપાર કરી, આદામાનના ડેલીઓના અધારી કોટડીઓમાં ધકેલી દેવામાં આવ્યા. પોતાના દુશ્મનોના જીરસાનું દમન કરી નાખવા માટે ક્રિટનની આ એક પુરાણી રીત છે કે, હારેલા દુશ્મનને તેની જન્મભૂમિથી દૂર દૂર દરિયામાં લઈ જઈ અગ્નિપ્રયા ટાપુના એકાંતવાસમાં તેમને ગોંધી રાખીને તેમને બચાવ કરી નાખવા. ૧૭૮૬માં ક્રિટન પત્રે રચાપેલી ડેલીઓની વસાહત આ રીતે રાજદ્વારી ડેલીઓની આસાઓની કમર બની અને એ રીતે આદામાનની આજની રાજધાની પોર્ટ બ્લેરનો જન્મ થયો.

ઇ. સ. ૧૮૭૨ના ફેબ્રુઆરીની ૮મી તારીખે વાઇસરોય લોર્ડ મેયોએ જ્યારે આ ટાપુઓની મુલાકાત લીધી ત્યારે એક ગુસ્સાવાળા ડેલીએ તેને મારી નાખ્યો. આ ટાપુઓની મુલાકાત સેનાર એ પહેલો વાઇસરોય હતો અને છેલ્લી મુલાકાત સેનાર તરીકેનું માન લોર્ડ નેવલને મળે છે.

આઝાદ હિંદ સરકારનું શાસન

બંધાન સામેના વિગ્રહમાં ક્રિટને આ ટાપુઓ ગુમાવી દીધા અને સુભાષચાચુની આઝાદ હિંદ સરકારના શાસન નીચે હિંદની ભૂમિના જે ભાગ ગયા તેમાં પહેલું માન આદામાનને મળે છે. સંઘર્ષનું એક સુખ પરિણામ એ આવ્યું કે, ગુનેગારોની વસાહત તરીકેના ઉપયોગની પ્રથા સદાને માટે નાબૂદ થઈ આદામાન ટાપુ પરના તમામ ડેલીઓ મુક્ત થયા. ૧૯૨૧ના અરસામાં હિન્દી સરકારે “ કાળા પાણીની ” અથવા “ જન્મદેશનિકાલ ” ની સળ પામેલા ડેલીઓને આદામાન મોકલવાની પ્રથા કરે કરે પડતી મૂકવાનો જે નિર્ણય કર્યો હતો તેનો આમ સંપૂર્ણ અમલ સહજમાં થઈ ગયો.

બોમ્બુગના ક્રાન્તિકારો

ખંભાળના ભાગલા પાડવાની યોજનાના અરસામાં અને ખાસ કરીને આ સદીના પહેલા ત્રણ દાયકામાં આઝાદી માટે ચનગની રહેવા જે જીવાનોએ હિંસાનો માર્ગ સ્વીકાર્યો હતો એ ક્રાન્તિવીરોએ પણ આદામાનનું નામ હિંદના આઝાદી જંગ સાથે અતૂટ રીતે જોડી દીધું છે. વીર સાવરકરની કાળા પાણીની કથા કોનાથી અગણી છે ?

હિંદીઓથી વસેલા ટાપુઓ

‘ ગુનેગારો ’ ને આદામાન ઉપર વસાવીને હિંદી સરકારની નીતિ એવી હતી કે, જે ગુનેગારો સારી વર્તણૂક બનાવે તેમના પરના અંકુશો ધીમે ધીમે ઓછા કરીને તેમને જાન

કાઠી આપીને વસાવવા. આંત્રા કેદીઓ મોટા બાંને બીનરાજદારી એટલે કે રાજદારી-હેતુથી પ્રેરાયેલા ન હોય, તેવાં ખૂન, ધાડ વગેરેના શુનાં માટે સજા પામેલા સામાન્ય કેદીઓ હતા. તેમને સારી વર્તણૂક માટે ' રાજચિઠી ' મળતી અને અમુક વખતે પોતાના કુટુંબને બોલાવી લેવાની પણ તેમને છૂટ મળતી. આ રીતે આંદામાનના વિકાસમાં તેમણે પણ મોડો ફાળો આપ્યો છે. ૨૦ થી ૨૫ વર્ષ પછી તેઓ સાવ મુક્ત બની જતા. ૧૯૨૧ના અરસામાં આવી વસતિ ૧૨,૦૦૦ માણસોની હતી. પરંતુ હિંદના કાંઠાના પ્રદેશોમાંથી બીજા હિંદીઓ પણ ખેતી અને વેપાર માટે આંદામાનમાં વસ્યા છે અને દક્ષિણ આફ્રિકાની ગોરી સરકારના હિંદીવિરોધી કાળા કાયદાઓથી તારીને નાતાલ છોડી ગયેલા ધણી હિંદીઓ આંદામાનમાં જઈને વસ્યા છે. આથી આજે પણ આંદામાન ટાપુઓની મુખ્ય અને મોટી વસતિ હિંદીઓની છે અને એ ટાપુઓના વિકાસનો યશ પણ હિંદીઓના જ ફાળે જાય છે.

ભૌગોલીક સ્થિતિ

ભૌગોલિક રીતે આ ટાપુઓ ખરમા કે સુમાત્રાના ભાગ નથી; બે કે તે બંગાળના કાંઠાંથી ૫૬૦ માઇલ દૂર અને ખરમાના કાંઠાથી ૧૨૦ માઇલ દૂર છે. છતાં પ્રાગૈતિહાસિક કાળમાં પણ એ ટાપુઓ ખરમા કે સુમાત્રા સાથે જોડાયેલા ન હતા એમ તેની મર્યાદિત પ્રાણીસમૃદ્ધિ ઉપરથી સાબીત થાય છે. આ ટાપુઓની જમીનનું કુલ ક્ષેત્રફળ ૨,૫૦૮ ચોરસ માઇલ છે અને ટાપુઓની સંખ્યા ૨૦૪ છે. સુમાત્રાથી તે ૩૪૦ માઇલ છેટે છે. એની વધુમાં વધુ લંબાઈ ૨૧૯ માઇલ અને વધુમાં વધુ પહોળાઈ માત્ર ૮૨ માઇલની છે. એ દીપસમૂહ નાના આંદામાન અને મોટા આંદામાનમાં વહેંચાયેલું છે.

ટાપુઓ ટેકરીઓ અને જંગલોથી છવાયેલા છે અને પ્રકૃતિ અહીં પોતાના મુંદર રૂપમાં શોભે છે. તેના દરિયાનાં રંગબેરંગી પરવાળાં માણસને મુગ્ધ કરે છે. વહાણો અને આગબોટોના આશ્રય માટે કુદરતી આરાં અને બંદર આ ટાપુઓને મળેલાં છે. જૂનલની દષ્ટિએ જોઈએ તો, ખરમાથી સુમાત્રા સુધી દરિયામાંથી જોડી ગયેલી એક લાંબી પર્વત-માળાનાં એ હિતુંમ શિખરો છે ! કુદરતે એ ટાપુઓને માત્ર સૌંદર્યથી જ નહિ પણ સમૃદ્ધિથી પણ નવાજ્યા છે. વિવિધ જાતનાં રંગબેરંગી પક્ષીઓના, ક્ષત્રજંતુઓ, આદીપ્રજાસમૂહ, ગણે છે.

વિચિત્ર આદિવાસીઓ

મહાન મુસાફર માર્કોપોલોએ આ ટાપુઓ છેટેથી જોયા હતા અને તે પછીના આરંભ મુસાફરો આ ટાપુઓનો ઉલ્લેખ કરે છે. તોફાનમાં સપડાઇને નાસ પામેલાં વહાણોના ખલાસીઓ ન્યારે આશ્રય માટે આ ટાપુ ઉપર પહોંચતા ત્યારે ત્યાંના આદિવાસીઓ તેમને દૂર રીતે મારી નાખતા; અને એ રીતે દરિયાજેતુઓની દુનિયામાં આંદામાન ગણીતું હતું. ૧૮૪૪ માં બે બ્રિટીશ લડાયક જહાજો તેને કાંઠે તૂટી ગયાં ત્યારે પણ ટાપુઓ ઉપર રક્ષણ લેનારાઓને ત્યાંના આદિવાસીઓને નરમાંસલક્ષી તરીકે જાળખાવે છે; પરંતુ સંશોધન ઉપરથી એમ ખાતરી થઇ છે કે, કાંઠે ઉતરનાર માણસોને મારી નાખવામાં આ જંગલીઓનો હેતુ તેમનું માંસ ખાવાનો નહિ, પણ જહારના લોકોથી પોતાના ટાપુઓનું રક્ષણ કરવાનો હતો. નરમાંસ ખાતાની ટેવ આ લોકોમાં કદી હોય એમ માનવાને કારણ નથી.

બળવાન અને અંચળ શિકારી

આંદામાનના આદિવાસીઓ સંસ્કૃતિથી દૂર પ્રકૃતિના ખેળામાં જ ઉછર્યા છે. તેઓ સુમઠિત બાંધાના અને ચપળ શિકારી છે. સ્વભાવે આનંદી છતાં ઉમ્મ છે. તેમની પેતાની સમાજવ્યવસ્થા છે અને ટાળાઓમાં વહેંચાયેલા એ લોકોમાં દરેક ટાળા ઉપર મુખી હોય છે. તેમની મિલકતમાં માંસ, અગ્નિ અને તીર-કામઠાજ છે, બીજી કોઈ મિલકત ઉપર વ્યક્તિમત માલિકી ન હોવાથી તે મિલકત નથી ગણાતી. અગ્નિ ઉપર માલિકી, હક્ક હોવા એ તમને વિચિત્ર લાગે છે, ખરું ને ? પરંતુ સહેલાઈથી અગ્નિ કેમ પેદા કરવો તે હજી એ લોકો ગણ્યતા નથી; અને જો તમે તેના અગ્નિની ચોરી કરી જાવ તો એ બાપડા કેવી મુશ્કેલીમાં આવી પડે !

આદિવાસીઓના વિચિત્ર રીતરિવાજો

આ જંગલીઓને ધર્મ જેવી કોઈ સમજણ નથી. તેઓ પ્રેતાત્માઓને માન આપે છે, પણ તેમની એ પ્રીત બધામાંથી જન્મી છે, એટલે પ્રેતાત્માની પૂજાસેવાનો તો સવાલ જ નથી રહેતો. જન્મશે તેમને ફળ, માંસ અને વસ્ત્ર માટે ઝાડની છાલ આપે છે, અને ધરવપરાશની ચીજો પણ આપે છે.

મનુષ્યસમાજમાં જન્મ અને મૃત્યુની ક્રિયાઓ તે સમાજની કક્ષાનો ખ્યાલ આપે છે. અને એ રીતે આ આદિવાસીઓના રીતરિવાજ પણ કુતૂહલ ઉપજાવે તેવા છે. મરેલા માણસને વફકલમાં વીંટીને ઝાડ ઉપર ઊંચો ચડાવી દેવામાં આવે છે અને પછી એટલો પ્રદેશ તેઓ ત્રણ માસ માટે છોડી જાય છે કે જેથી પ્રેતાત્માના અંગ્રાચર રાક્ષસો દબલગીરી ન થાય. આ સંસ્કાર સન્માનિત માણસોને જ મળે છે.

સમાજમાં જેમ મુખીને ગર્વોદિત સત્તા છે, તેમ, કુટુંબના વડાને પણ માન છે. હથિયારમાં તેઓ તીર-કામઠાથી આગળ નથી વધ્યા અને તેમાં સાધન તરીકે તેઓ વાંસ અને ઝાડની છાલનો ઉપયોગ કરે છે. વાંસની છુંગળામાં કાંટાનાખીને ફૂંક મારી, શિકારના શરીરમાં એ તીક્ષ્ણ કાંટા ભોંકી દેવામાં તેઓ કુશળ છે.

ઊંચોના શબ્દગારમાં તેમના માથે મુંડન કરવામાં આવે છે અને પુરુષો માથા ઉપર નતનતના આકારમાં વાળ રાખીને મુંડન કરે છે ! અર્ધનગ્ન શરીરો ઉપર વિવિધ આકૃતિઓમાં છુંદણાં છુંદાવવામાં આવે છે. શરીર પરના ખીજ શબ્દગારમાં આડા ને ઊભા કાપ મૂકીને, તેમાંથી આકૃતિઓ બનાવવામાં આવે છે અને લાલ માટી તથા ચરખીથી શરીરને શબ્દગારવામાં આવે છે.

સાધારણ રીતે, માણસ બરજીવાનીમાં આવ્યા વિના લગ્ન નથી કરતા. પત્નીસમા નર્તની આસપાસ લગ્નનો કાળ આવે છે. લગ્નની રીત તો સાવ સાદી છે. જાહેર રીતે વરના ખેળામાં વધુ બેઝે એટલે લગ્ન સમાજમાં ગૌણી સુકયા

પરંતુ સમાજવ્યવસ્થામાં આ લોકો નિયમિત છે. પરજોતા માણસોનાં જુવડાં જુદાં

અને અવિવાહિતનાં પણ જીવંત. તેમાં પણ છોકરાઓનાં જીવંત અને છોકરીઓનાં પણ જીવંત. પ્રકૃતિને બોલે ઉછરતી પ્રજામાં સમદંત્ર્ય અને સંગીત તો હોય જ ને ! આનંદ વ્યક્ત કરવાનું એનાથી વિશેષ સાદું સાધન બીજું શું હોય ?

સમાજના મુખીનું પદ વંશપરંપરા ઊતરી આવે છે. પરંતુ પ્રજામતનું પણ મંડત્વ છે. તમે ખ્યાલ કરી શકશો કે જ્યાં દેવતા, ખોરાક અને હથિયાર સિવાય બીજી કંઈ વસ્તુ ઉપર માલિકી હજી નથી, જ્યાં બીજી તમામ ગિદ્દત વ્યક્તિની નહિ પણ સમાજની છે—ત્યાં નથી કાયદાની આંટીધુંટીની જરૂર, નથી સમાજવ્યવસ્થાની જરૂર, નથી સરકારી તંત્રની જરૂર, અને નથી ધર્મ કે ધર્મગુરુઓની જરૂર. ગમે તેટલા પછાત હોવા છતાં, એક દૃષ્ટિએ તેમની આ વ્યવસ્થા આદર્શ છે અને જો સમાજવ્યવસ્થા તથા ધર્મનો હેતુ માણસની જિંદગી સુખી કરવાનો અને જીવનમાં શાંતિ અને વ્યવસ્થા આણવાનો હોય તો આપણી વ્યાખ્યાની સમાજવ્યવસ્થા કે આપણી વ્યાખ્યાના ધર્મ વિના પણ આ લોકો ખરેખર સુખી છે.

પરંતુ આ ચિત્ર તો જંગમતા ગર્ભમાં રહેતા જંગલી આદિવાસીઓનું છે. જો કે, આ લોકોને સુધરેલા વસાહતીઓ સાથે દળવું મળવું મમતું નથી અને સુધરેલા સમાજનું તેમને આકર્ષણ પણ નથી; છતાં, અનિવાર્ય રીતે તેઓમાંથી થોડાકણ માણસો સુધરેલી વસતિ સાથે સંપર્કમાં આવે છે અને તેઓ પણ “સુધરે” છે. પરંતુ આ સુધારો તેમની દૃષ્ટિએ તેમને સુખી બનાવશે એમ તો કેમ કહી શકાય ! જો અગામમાં પણ આનંદ હોય તો, તમે એ અગામને હરીને આનંદ પણ નથી હરી લેતા ? અને શું તમે તમારી જાતને એ આદામાનના આદિવાસીઓ કરતાં વધારે સુખી માનવાનું સાદસ કરો છો ?

છિતન દબાવી રાખવા માગે છે ?

તાજેતરમાં પાલ્કોમેન્ટમાં ચર્ચિતના રૂઢિચુસ્ત પક્ષે આ ટાપુએ હિંદુસ્તાનના નથી અને હિંદુસ્તાન સાથે તેને સંબંધ નથી એવી સુધિવાણી વાતો કરીને, દુનિયાની આંખમાં ધૂળ નાખવા પ્રયાસ કર્યો છે. તેમની ધ્રુજા સામ્રાજ્યના રક્ષણ માટે, હિંદ, ખરમા, લંકા, સિયામ અને મલાયાને દબાવવા માટે આ ટાપુઓને નોકામયક તરીકે કબજે રાખવાની છે. પરંતુ તેમની આ મેલી મુદાદ હિંદુસ્તાનના હિતની વિરુદ્ધ છે. હિંદી આઝાદીજંગલ પવિત્ર સ્મારકને આપણા પડોશીઓના દમન માટે છિતન વાપરે એ આપણે કદી ન સાંખી શકીએ.

[‘પ્રવાસી’માંથી]

વિજયગુપ્ત મોદ

માનવી વંચાય નહીં

ચાન ફળ, તેને ફળે છે કે ન ફલાય નહીં,
ફળથી બરપૂર કયો કાળ જીવી નહીં ।

કાવ્યમાં પ્રાણ ન હો તો કવિ પૂજ્ય નહીં,
રંગ પૂરાય નહીં, રક્ત જો સિંચાય નહીં ?

—અમીન આઝાદ

કોણ છે એ ?

જેનાથી હાથી અને સિંહ હારીને ભાગે છે

હું જ્યારે દુનિયાનાં સૌથી ભયંકર પ્રાણીનો ઉદ્દેશ્ય કરું છું ત્યારે સહેજે તમારી કંપનામાં સૃષ્ટિનાં વિકરાળ પ્રાણીઓ એક પક્ષી એક પસાર થઈ જશે. હાથી, ગેંડા, જંગલી પાંડો, મીર, ગેરિલા, સિંહ, વાઘ, દિપડો, અજગર, મગર એક પછી એક લપાનક પ્રાણીઓનો તમે ખ્યાલ કરશો. પરંતુ તમને કદવના પણ નહિ આવે કે, હું જે મહાભયંકર પ્રાણીનો ઉદ્દેશ્ય કરું છું, એ તો આફ્રિકાની એક જાતની કીડી છે, અથવા કહો કે, મોકોડો છે પ્રાણીસાજની દૃષ્ટિએ મોકોડા કીડીની જ એક જાત છે. હું આ જે ભયંકર મોકોડાની વાત કરું છું તે આફ્રિકામાં Driver ant તરીકે ઓળખાય છે. તમને કદાચ અતિશયોક્તિ લાગશે, પરંતુ આ લેખ વાંચશો ત્યારે ખાતરી થશે કે, આ રોમાંચક હકીકત સાવ સાચી છે.

શિકારે નીકળતી વીસ લાખની સેના

કીડી-મોકોડીની જાત આમ તો જ્યાં રહે છે ત્યાં રેયામી વસવાટ કરે છે એટલે કે, સુરતની કીડીઓ વડોદરા નથી જતી, પરંતુ આ ક્રાંધવર મોકોડાનું તો કોઈ રહેઠાણ નથી. જન્મત જ્યારે અંધારપીકોડો ઓઢી લે છે અને પ્રકૃતિ જ્યારે નિદ્રાને ઓળે સૂઈ જાય છે, ત્યારે વીસ વીસ લાખની સંખ્યામાં આ કીડીનું કટક શિકારની શોધમાં નીકળી પડે છે અને જે કોઈ કમનસીબ પ્રાણી હાથમાં અડ્યું-પછી તે માણસ હોય કે દીપડો-તેનો કાળ આવ્યો લાગે છે.

માઇલોની કતાર

આ કટક જ્યારે કૂચ કરે છે ત્યારે તે એક રોમાંચક દૃશ્ય રજૂ કરે છે. દિવસના તાપમાં તેઓ જમીનનાં હજારો છિદ્રોમાં અદૃશ્ય થઈ જાય છે. એ તો તેમની અદૃશ્ય છાવણી છે. પરંતુ તે વખતે એમના જસસો દુશ્મનની ખાતમી મેળવવા ગયા હોય છે. ખાતમીદારો ખાતમી લાવે છે અને સૌ પોતાપોતાની ખાતમી એકઠી કરે છે, સૈનિકોની વિગ્રહ સમિતિ મળે છે, એ ખાતમી ઉપરથી સરદારો વ્યૂદરચના રચે છે અને છેવટે શિકારને કેમ ઘેરી લેવો અને તેને મહાત કરી ખાઈ જવો તેનો વ્યૂદ નક્કી થયા પછી એ વીસ લાખનું સૈન્ય પાંચ-છની હરોળમાં કૂચ કરે છે તેમની કતાર ગાંડિના ગાંઠિ લાંબી હોય છે અને તેમના રક્ષણ તથા આસપાસના નિરીક્ષણ માટે સૈનિકો તેમને પડખે પડખે ચાલ્યા જાય છે. દુનિયામાં અનેક જાતની કીડી-મોકોડી થાય છે: કોઈ ઝાડનો રસ અને ફૂલનું મધ ચૂસે છે, કોઈ વનરપતિ તો કોઈ દાણા ખાય છે અને કોઈ જીવડાં ખાય છે. પરંતુ આ મોકોડા તો માંસભક્ષી છે.

દીપડાને ફેલી ખાધી !

આ લશ્કરને પોતાની કૂચ દરમ્યાન જે કોઈ પ્રાણી હાથ પડ્યું તેને તે ખાઈ જાય

છે. પછી તે નાનું જીવડું હોય કે મોટું પ્રાણી હોય. વાડામાં બાંધેલા જીવતાં દીપડાને તેઓએ શોધી કાઢ્યો અને સવારે માત્ર દીપડાનું સૂકું હાડપિંજર જ બાકી રહ્યું હતું !

સુધરેલી દુનિયાના માણસનો અનુભવ

જેન કોમ્પટન નામના પ્રવાસી શિકારી અને લેખકને આ ક્રાંતિકર મોકડાનો કંઠે અનુભવ થઈ ગયો. ત્રણ વખત તે આ કાઠીઓ તરફે સપડાઈ ગયો અને સદ્ભાગ્યે તે પોતાની કથા કહેવા ત્રણે વખત બચી ગયો. જીવતા માણસે વીસ લાખ બપોરે મોકડાના મોંઘા પાંખાઈને રીખાઈ રીખાઈને મરવું એ મોત મરવું કમકમાટીમરવું હશે તેના ખ્યાલ કરી શકે છે ?

પ્રથમ મિલન

આફ્રિકામાં શિકાર કરતાં એક વર્ષ અત્યુમાં કોમ્પટને પહેલી વાર આ કાઠીઓની કતાર જોઈ. એ કતાર એવી હતી કે, તેનો આમળનો કે પાછળનો છેડો જ દેખાતો ન હતો. આ મહાશય જિજ્ઞાસાને વશ થઈ એ સવારી જોવા ગયો. પરંતુ કાઠી-મોકડી તો તીવ્રમંદા છે. તેમને ખબર પડી મદ છે, શિકાર પાસે છે અને થોડાક થોડાઓએ બૂદ મોકળાને તેની ઉપર છાપો માર્યો, જાણે ધમધમતી સજ્જ શરીરમાં અરધો ઇંચ છોડી ઉતારી દીધી હોય તેવી તીવ્ર વેદનાએ કોમ્પટનને બાન કરાવ્યું કે શું બન્યું છે. તેણે મોકડાને બેઠો કાઢ્યો, પણ મોકડાને તો તમે તાણો તો ઘૂટી જાય, પણ બટકું ન છેડો.

સેનાનું અદ્ભુત શિસ્ત

પરંતુ કોમ્પટનના નસીબમાં હજી મોટી યાતના લખાયેલી હતી. તે આ કૃત્ય કરતી સેનાનું શિસ્ત અને મનોહર વ્યવસ્થા જોઈ સુગ્ધ બની ગયો હતો. કેવી સુંદર હાથ ! કેવું અદ્ભુત શિસ્ત ! કેવી અનોઝ વ્યવસ્થા ! અનુબંધી લશ્કર આ કુદ જગત પાસે શું હિસાબમાં છે ! કોમ્પટન આ તાલબદ્ધ કૃત્ય કરતી સેના જોઈને વિરમય અને પ્રશંસાથી મંત્રમુગ્ધ બની ગયો, પરંતુ ખીજ બારેક મોકડાનાં તીવ્ર જડખાં તેના મોંઘામાં જીતરી ગયાં ત્યારે એ મોકડનું સ્થાન ભરે લીધું અને તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, તેની જીંદગી જેખમમાં છે. તે જીવ બચાવવા નાસી છૂટ્યો.

બીજો કંઠે અનુભવ

માણસની રમૂત કેવી દૃઢ છે ! અને શિકારનો શોખ એવો છે કે, માણસ ખીલું બધું ભૂલી જાય છે. કોમ્પટન પણ આ યમદત્તા મેળાપને ભૂલી ગયો અને શોડા દિવસ પછી તે આ કાઠીઓના એક કટક વચ્ચે આવી પડ્યો, જેનું તેને ખાન થયું કે, તે જીવ બચાવીને લાગ્યો. પરંતુ પચાસ કાઠીઓના કંબ તેના મોંઘામાં લેડા. જીતરી ગયાં હતાં તમે તેની યાતનાઓ ખ્યાલ કરી શકો. કોઈ વિરલ સદ્ભાગ્યે જ તેને બચાવી લીધો.

એની સમાજરચના

હું બૂલતો ન હોઉં તો કાઠીનો સૃષ્ટિમાં આ ક્રાંતિકર મોકડા સોધી મોટા છે. તેમના સમાજસૈનિકો, શ્રમજીવીઓ, માર ઉપાડનાર મજૂરો, નર અને માદા વચ્ચે વહેંચા-

ચેલો છે. સૈનિકનું કામ છે લડવાનું અને આક્રમણ કરવાનું. એ મહાભયંકર અને ઝડપી થોદો છે. કદમાં તે પોણો છત્ર વશે. તેને સાથ આપનાર શ્રમજીવી પા ધ'યનો છે, પરંતુ શિકાર ઉપરથી માંસ ઉખેડી લેવાનું મુખ્ય કામ તેનું છે. બાર ઉપાડનાર મજૂરો રાણીના ઈંડા અને કીટકને ઉચકીને ચાલે છે. આ જરૂરી છે, કારણ કે આ ડ્રાઇવર મોકાડા એક ઠેકાણે ધર કરીને નથી વસતા. એટલે સમાજની તમામ મિલકત સાથે લઇને તેઓએ ગાઉના માઉ સુધી મજલ કાપવી જોઇએ. તેઓ એક ઠેકાણે તો માંડ એક અઠવાડિયું રહે છે. પછી પાછો મજલ શરૂ થાય છે.

બાલ્લાગી નર

સમાજમાં સૌથી નસીવદાર નર છે. તે બે ઈંચ લાંબો છે, સુંદર છે અને તેને કંઈ કામ પણ નથી કરવું પડતું. સૌથી મોટી વાત તો એ છે કે, તેને મોટી આંખો છે જ્યારે તેના સમાજમાં બીજા કોઇને આંખો નથી ! બધા મોકાડા પોતાની “ સુંદ ” થી બાલ ફુનિયાનું જ્ઞાન મેળવે છે. આ નર સાવ નિર્દોષ છે. નર તો નિર્દોષ જ હોય છે ને ? નારી ગમે તે કહે.

આ મોકાડાની નારી જે આખા સૈન્યની રાણી છે તેની સ્થિતિ આપણા દેશી રજવાડાની ઠેટલીક રાણીઓ હોય છે તેવી કમનસીબ હોય છે. આખા સૈન્યમાં એક જ રાણી હોય છે. તે પણ મોટી છે. પરંતુ તેને આંખો નથી અને તે લાયકાર પ્રાપ્ત છે. મજૂરો તેને ઉપાડીને એક જગ્યાથી બીજી જગ્યાએ લઇ જાય છે. સમાજરચનાનું તે મધ્યબિંદુ છે. તેનું કામ ઈંડા મૂકવાનું છે. પછી એ ઈંડાની સંભાળ તો કામગારો દ્વારા છે અને સમાજની જરૂરિયાત પ્રમાણે તેમાંથી નર, નારી, સૈનિક, મજૂર કે બાર ઉપાડનારને તેઓ સર્જી શકે; એમાં પછી બહાની દબલગીરી નથી ચાલતી.

આ મોકાડા એવું ઝડપી મનોજન ધરાવે છે કે કોઇ તેમની કૂચને રોકી નથી શકતું. નદીનાળાં પણ નહિ ! તમને બારે અન્યથા લાગશે, પણ એ સાવ સાચી વાત છે કે તેઓ એકબીજાને વળગીને એકાદ ઇંચ જાડ દોરડાને આકાર બની પાણીના પ્રવાહમાં પડે છે. મોકાડા બનેલા આ દોરડાને એક છેડો એક કાંઠાને બાજી રહે છે અને એ “ દોરડું ” પાણીમાં પડે છે. પાણીના પ્રવાહમાં જેવાઇને જ્યારે બીજો છેડો સામા કાંઠાને અડે છે ત્યારે તેને બાજી રહીને એ રીતે એ પૂલ ઉપરથી તેમનું સૈન્ય સામે પાર પહોંચી જાય છે. કોઇ વાર તેઓ આવું દોરડું બનીને ઝાડ ઉપરથી પડતું ચૂકે છે અને પવનમાં જ્યારે એ દોરડું ઉડીને સામા ઝાડને અડે છે ત્યારે તેને વળગી રહીને એ પૂલ ઉપરથી તેમનું સૈન્ય પસાર થઇ જાય છે !

દીપડા જેવા ખંધા અને ઘાતકી

તમે માણસમાઝ દીપડાની ખંધાઈ વિષે કંઈ જાણો છો ? માણસનું માંસ ખાવાની આદતવાળો દીપડો જેવી કામેલિયતથી માણસને ઝડપી દે છે તેવી કામેલિયત આ મોકાડાનાં લશ્કર જંગલમાં વસતા માણસના મૂંપડાને ઘેરી દે છે, અને ચૂપચાપ તેની ઉપર વૂટી

પડે છે. તેઓ જાણે છે કે, માણસનું સારીર કયાં વધારે કામગીરી છે. આંખ, કાન, નાક વગેરે કામગીરી લામ ઉપર તેઓ ચોંટી રહીને ઝાંસ ફેલાઈ જાય છે. આના બળકર વીતકમાંથી છટકી ગયેલા માણસો દિલ કંપાવે એવી ચાલનાની ચાલો રમૂ કરે છે.

ગરિલા યોદ્ધાઓની જેમ આ કોડીના કટકે એક વાર કોમ્પટનની છાવણી ઉપર રાતે-મધરાતે જાયો માર્ગો દતો. તેણે ચિંકાર કરીને રાતે એક અવાજ ઝૂંપડામાં આશ્રય લીધો હતો, અને તેણે ચિંકાર કરેલા હરણને ઝૂંપડાની છતમાં ટાંગ્યું હતું. પાસે તેણે પોતાનો ઘોડો બાંધ્યો હતો. અરબી રાતે તેણે પોતાના ઘોડાને પગ પછાડતો સાંભળ્યો અને તેની જાંઘ ઉડી ગઈ.

એ વખતે એક ઉંદર છતમાંથી કોમ્પટન ઉપર પહોંચે અને તે સફાળો એટલો થઈ ગયો. એ જ વખતે ઘોડાએ વેદનાનો ખરાડો પાડ્યો અને ઝડપથી પગ પછાડવા લાગ્યો. તેણે ઉડીને મીથુનની સળંગની અને એ વખતે ખીજ ત્રણ ઉંદરને છતમાંથી ઠેકડા મારીને ભાગતા જોયા. ખીજો જણે તેણે, ઘોડાને રાંધે તોડાવીને બાગતો સાંભળ્યો. સાંત રાત્રિમાં નાસી જતા ઘોડાના ડાબલાના પડમાં ધીમે ધીમે શાન્ત થઈ ગયા.

પણ હજી કોમ્પટન તો એમ જ માનતો હતો કે, કોઈ સિંહ કે દીપડો, ઝૂંપડા પાસે આવ્યો હશે તેનાથી બચાવે ઘોડો દોરડું તોડાવીને ભાગી ગયો છે. તેને તો એક જ વિચાર હતો કે, શોશિયાના જંગલમાં, ગંધજંગલમાં હવે ઘોડા વિના શું થશે ? તે જોડા પડેરી બંદુક લઈને દોડ્યો, પણ મળરાયેલો ઘોડો ઝાંખી ચાંદનીમાં અદૃશ્ય થઈ ગયો.

પાછા ફરીને જુએ છે તો પેલા હરણનું શય ફરકતું લાગ્યું ! આ શું આખી ઝૂંપડી છાંયર મોડાથી ખસી ગઈ છે ! હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, તેનો ઘોડો કેમ નાસી ગયો હતો ! હવે તેને ખ્યાલ આવ્યો કે, તે પોતે કેમ જમી ગયો હતો ! કારણ કે, કોડીઓના કટકે હરણનું શય મળતાં જવતાં માણસની ઉપર હુમલો કરવાની દરકાર નહોતી કરી ! ત્યારે તે ભરજીંઘમાં હતો ત્યારે કોડીઓના કટકે તેની ઉપર હુમલો કર્યો હોત તો ? આહ, કેવું એ બળકર મૃત્યુ !

કોમ્પટન ત્યાંથી સરકી ગયો અને બાજીની રાત તેણે એક ટેકરી ઉપર ગાળાં સવારે નસીબજોગે તેને પોતાનો સ્વામીમકત ઘોડો મળી આવ્યો. કેવું સફળાગ્ય કે એ ઘોડાને રાતમાં કોઈ સિંહ કે દીપડાએ મારી નહોતો નાખ્યો !

હવે તમને કોઈ પૂછે કે કુનિયાનું સૌથી બળકર ગ્રાણી કયું છે તો તમે હિંમતથી કહી દેજો કે, કોડીની સૃષ્ટિ કુનિયામાં સૌથી બળકર છે.

['પ્રવાસી'માંથી]

—વિજયગુપ્ત મોય

સરકારી કામગીરનું દુશ્વલ

ધારાસભ્ય બન્યા એટલે જનતાનો અવાજ જનવાનું બહુમાન મળ્યું એ વાત ખરી, પણ જનતાનો આ પ્રતિનિધિ જાત જનતા મેળાવડાઓ અને સમારંજોમાં રચોપરચો રહે છે, અને પ્રસંગ આવ્યે ધારાસભામાં જરમાજરમ બ્યાખ્યાનો કરે છે. આ લેખ વાંચી જયા પછી તમારી એ માન્યતા પસંદ થઈ જશે. અને “હીઝ મેજેસ્ટીસ સરવીસ”ની છાપવાળા કામગીરનું કંટક એ ધારાસભ્યને કેટલો હેરાનપરેશાન કરી શકે છે તેનો ખ્યાલ આવશે અને ધારાસભ્ય પ્રત્યેનો તમારો માન-આદર કદાચ વધી જશે.

અમેરિકાની કોલેજમાં હું બહુતો દત્તો તે વખતે પહેલી જ વાર મેં જોયું કે, પરબીડિયા પર “ઓન હીઝ મેજેસ્ટીસ સરવીસ” એવું લખેલું હતું. મારા પિતા હકારીબામ જેલમાં કેદ ભોગવતા હતા. એ મારા પર પત્રો લખતા, પણ મને મળે તે પહેલાં એ સેન્સર થતા, અને એ સેન્સર થયેલા કામગીર બદામી રંગના સરકારી પરબીડિયામાં બીડીને મારા પર મોકલી આપવામાં આવતા. અલગત, એના પર મથાળે “ઓન હીઝ મેજેસ્ટીસ સરવીસ” એ પવિત્ર લખાણુ તો હોય જ. આવાં “ઓન હીઝ મેજેસ્ટીસ સરવીસ” વાળા બદામી રંગનાં પરબીડીપર્થી યાદમાં તો કોલેજની આખી પોસ્ટ ઓફિસમાં આશ્ચર્ય અને કુતૂહલ ફેલાયું. એ કામગીરની કું રોજ જ આતુરતાથી વાટ જોઈ એટલે એક દિવસ તો એક છોકરીએ મને પૂછ્યું “પણ ખરું કે, “આ બધા કામગીર કોના આવે છે?” મેં કહ્યું: “મારા પિતાના કામગીર છે.”

રાજકુમાર જોધાય નથી.

યયું. એ જવાબ દીધો તેની સાથે જ એવી વાત યદ્ય કે, “હું કોઈક રાજકુમાર છું.” વિદ્યાર્થીના બાહોસ પ્રકાશન ખાતામાં પચ્ચ આ સમાચાર વીજળી વેગે ફરી વળ્યા, એટલે કોલેજમાં કંઈક પ્રમાણિક જાહેરાત ફેલાવી રાકાય એટલા માટે પ્રકાશને ખાતાએ એક હોશિયાર છોકરીને પોતાના પ્રતિનિધિ તરીકે તપાસ કરવા માટે મોકલી પણ આપી.

એણે આવીને મારી સાથે સવાલજવાબ શરૂ કર્યાં. એણે મને પૂછ્યું: “શું તમે સાચે જ રાજકુમાર છો?” પ્રશ્નોની હેઠી શરૂ થાય તે પહેલાં જ મેં કંઈક આશ્ચર્ય, કંઈક ચીડ વગેરે જુદી જુદી લામણી અનુભવતાં સામું પૂછ્યું: “પણ તમને કહ્યું કોણે કે, હું રાજકુમાર છું?” મેં તો બાપ જન્મને રાજકુમાર જોયો મુદાં નથી.”

પણ તમે છો રાજકુમાર

એણે મને નખથીખ નિહાળ્યો. એ વખતે મારી તબિયત ધણી સરસ અને દેખાવડો પણ ધણો. ખાસ્તી છ કુટ બે ઈય હિંચાઈ અને રૂબ રૂબ જોડેલું વજન, ફક્ક પઠાણી બધો, રનાપુખ્ત મુદ્દો શરીર અને લીલી હોઝાજીભરી આંખો. બે પાંચ કાણ સૂધી મને

નિહાળ્યા પછી મીઠું દસતાં એ બેઠી: “ રાજકુમાર જોયો નથી તેમાં શું ? તમે લાગે છે તો એવા જ. ” સાંભળીને હું તો સરમધી એવો લાગ લાગ થઈ ગયો. તે છતાં વગી પાછું મેં તો મારું પૂછ્યું પકડી જ રાખ્યું: “ પણ મારા પિતા કંઈ રાજ નથી. એ તો જેલમાં છે. ”

“ નહિ ! નહિ ! ખરેખર ? ! ” એ ત્રિચારીને શું ખર ? એણે આંખોત અંતુભવતાં પૂછ્યું: “ એમણે એવું તે શું કયું ? ”

—તો વારસામાંથી રદ ખાતલ થાઉં

“ પ્રિટિશની સામે થયા ” મેં જવાબ દીધો “ અરે વાહ ! પણ હવે કોલેજમાં તો તમારો કંઈ વામનો ! કેમકે એક બાળુ દિંદી રાજકુમાર લુસિયાના રાજ્યની વિદ્યાપીઠ ખાતે કેમીકલ એન્જિનિયરિંગનો અભ્યાસ કરે, અને બીજી બાળુ રાજકુમારના પિતા અંગ્રેજના કટા ફુરમન અને મધ્ય દિંદનાં જંગમમાં દેશવટો ભોગવે. ”

હું તો સાંભળીને સરક જ થઈ ગયો. મેં કહ્યું: “ જેને આણું જુદાણું દેવાવતાં ! મારા બાપ આ હકીકત જાણશે તો વારસામાંથી મને છેક રદ ખાતલ કરી નાખશે. ”

સાંભળીને એ તો ખડખડાટ હસી પડી. વળી એણે મને કહ્યું કે “ બીજું કંઈ નહિ. પણ કોલેજને ખાતર તમે જે નાની સરખી મહેરબાની કરશો તો અહીં તમારે માટે વાતાવરણ સરસ થઈ જશે, કેમકે અહીં તમારે મને તેમ કરીને પણ ૪ વર્ષ તો ગાળવાનાં જ છે. એટલે જો હળવા નહિ બનો...

“ કેમ્પસનો રાજકુમાર ”

એ તો ૪ વર્ષ કાળ જેવાં લાગશે. હું સમજી ગયો અને એની દરખાસ્ત સ્વીકારી “ પણ લીધી. માથા પર પાપડી પહેરી હોપ એવું લાગે એટલા માટે માથાનો આસપાસ મારે ટેબલકોથ બાંધવું પડ્યું. એ પાપડીમાં તો હું એવો રોમાન્ટીક લાગતો હતો !

સાત આઠ દિવસ થયા હતા અને બંદાનો એકેએક છાપામાં ફોટો છપાયો. છત્રીની નીચે છપાયું હતું: “ કેમ્પસનો રાજકુમાર. ”

એ દિવસથી કોલેજમાં મારો વટ પણ વધવા માંડ્યો. એક દિવસે જર્મનના વર્ગમાં બાળુમાં બેઠેલી એક સરસ છોકરીએ મારી ચોપડી પર કંઈક ચીતરી માયું. મેં જોયું તો એણે લખ્યું હતું કે “ હું તમને અબ્દુલ કહીને બોલાવું ? ” થયું. તે દિવસથી કોણ જાણે શું થયું કે, જર્મન ભાષા શીખવાની મારી શક્તિ જ દિવસે દિવસે ઝાંઝી થતી મઠ. અને એ દિવસથી અમેરિકા પ્રત્યે મને અનુરાગ થવા માંડ્યો. બીજી બાળુ જર્મન વર્ગ તરફ મારી પ્રીતિ પણ દહાડે દહાડે વધતી મઠ.

કાકાનો મીઠો કપડો

હજારીબામ જોલમાં મારા પિતા સાથે મુલાકાત લઇને મારો કોઈ મિત્ર એ મુલાકાતનું કાપડું મોકલી આપે ત્યાં સુધી બહુ સીધે સીધું અને મજાતું ચાલતું. આ બધાનું પરિણામ એ આવ્યું કે, મારા કાકા ખાનસાહેબ તરફથી બહુ જ મીઠો કપડો આપતો એક પત્ર મને મળ્યો. જેમાં એમણે મને “ જદમાર ” એવું સંબોધન કરીને સલામ ક્યો હતો કે “ આ પ્રમાણે આવો દોંગ ચલાવીને કુટુંબને બદનામ કરવાનો. કંઈ અર્થ છે ખરો ? હું

તો આટલાં બધાં વર્ષ સુધી એમ જ માનતો હતો કે તું બહુ જ સીધો, સાદો અને પ્રમાણિક છોકરો છે " આ કાગળ પર પણ " એન હીઝ મેજેસ્ટીસ સર્વીસ " એમ તો છપાવું જ હતું. પગીડિયું જોઇને મારી કફોડી રિયતિ પ્રત્યે મને પોતાને જ હસવું આવ્યું. એ વખતે મને કદપના પણ નહોતી કે, બવિધ્યમાં દર વર્ષે " એન હીઝ મેજેસ્ટીસ સર્વીસ "ની છાપવાળાં એજામાં એજા પાંચ હજાર કાગળો મળવાનું કમભાગ્ય સાંપડશે.

એ પેટીમાં જોડા મૂકું છું.

ધારાસભ્ય બન્યા એટલે એક પનોતી એ બેસે કે, આખું વર્ષ છાપેલા, ટાઇપ કરેલા, સાઇકલોસ્ટાઇલથી છાપેલા જાતજાતના સેંકડો નહિ પણ ટનબંધી કાગળો અને દસ્તાવેજો આવ્યા જ કરે. એમાંના મોટા ભાગના કાગળો કેવળ નકામા જ હોય. કેમ કે એમાં " તા. ૧૧મી મેના આ ખાતાના સી ડૉગ/એ. ઇ. એ. કાગળના સંબંધમાં અમે આપને એમ જણાવવાની રમ્મ લઇએ છીએ..." વગેરે વગેરે લખ્યું હોય. ખરું જોતાં એ બધું જ. આર. ડી. ટાટા, જેને ત્યાં બહુ જ બાહોશ સેક્રેટરીએટ કામ કરતું હોય તેને ઉપયોગી નીવડે. માગ જેવાને એ શું ખપતું નીવડે ? કેમ કે મારે જે કંઈ લક્ષમાં હોય તે બધાં મગજની ફાઇલમાં નોંધવાનાં હોય. વિચારશીલ સરકારે મને લાકડાની એક પેટી આપી છે ખરી, પણ એ પેટી તો હું જોડા મૂકવા માટે વાપરું છું. એટલે હું બ્યારે મગજની ફાઇલ ઉધણાવું તે વખતે એમાં સી. ડૉગર. એ. ઇ. એ. કાગળનો પત્તો જ ન મળે. કથાથી મળે ? બધું મગજની ફાઇલમાં સચવાવું જોઇએ ને ! એટલે એવા એવા અર્થે વગરના કાગળોને હું કચરાની ટોપથીમાં જ પધરાવી દઉં છું.

કાગળોના અનંત ચકાવો .

અમે સૌ ધારાસભ્યો એમ જ વફાદારી અને એકનિષ્ઠાથી સવારથી માંડીને બીજા દિવસનો સંધ્યા સુધી કાગળો અને દસ્તાવેજો વાચ્યે જ રાખીએ તો એ સમજવાની વાત તો આજુએ મ્હી. પણ એ બધા કાગળો વંચાઇ પણ ન રહે. ચોથા ભાગના કાગળો તો નામદાર શકેનસાદના વધારે પડતા ફળદ્રુપ મેક્ટેરીએટ તરફથી મળે છે. ત્યાં દરેક દરેક જથ્થો સામા માણસે શું કરવું તે લખવામાં એટલો બધો રોકાયેલો હોય છે કે, સોંકાને પોતાને બીજું કંઈ કરવાનો વખત જ નથી હોતો. એટલે એ બધું ચકડોળની માફક ગોળ ગોળ ચાલ્યાં જ કરે છે. સેક્રેટરીએટમાં બધા જ લખલખ કર્યા કરે છે એટલે ઠાઇને વાંચવાનો સમય જ નથી મળેતો. કાગળો પર કાગળો લખાયે જાય અને અમારે નસીબે ફાઇલોના ગજ ને ગજ ખડકાયે જાય. એ કાગળોની ચચો ચાપ ચચોની પાછી નોંધ લેવાય. એ નોંધ પાછી ફાઇલ પર ચઢે, એ નોંધ પર વળી પાછી ચચો ચાલે અને તે પાછી ફાઇલ પર ચઢે. એમ કાગળો, ચચોઓ, નોંધો અને ફાઇલોનો ચકાવો શરૂ થાય તે અનંતકાળ સુધી સતત અને અવિરત ચાલ્યા જ કરે.

ગાંડાની હૅન્ડરિપરલ તો નથી ને ?

પછી કાગળની અછત પ્રવર્તે અને આખના રોસ્થાલિરોને ધૂમ કમાણી થાય એમાં કંઈ નવાઇ છે ? ધણીવાર મને તો એમ જ થાય છે કે, હું રાંચી ખાતે ગાંડાઓની હૅન્ડરિપરલમાં તો નથી આવતો પડ્યો ! કેમકે આ કાગળો, નોંધો ને ચચોઓનો જ અનંત અને અવિરત ચરણો ચાને

છે એનો કંઈ અર્થ જ નથી સમજતો. રેડીઓ પર સમાચાર સાંભળ્યા પછી છેક સાત દિવસે પ્રકાશન ખાતું મારા પર એના એ સમાચાર અંગેના કામગીરી મોકલે છે. અને દર અઠવાડિયે એ વાસી-વાસી નકામાં જેવા સમાચારોથી ભરપૂર વીસ વીસ ફૂલરોપ કામગીરી મારે જોઈ જવા ! કોઈક નિર્જાણતાની ક્ષણે હજા વાતો અંગેની રચાયી સલાહકાર સમિતિ પર રહેવાનું મેં સ્વીકાર્યું હોય તેટલા કારણસર હજા અમલદાર અને વર્ગે ખસે ખસે કામગીરી મોકલે. ધારાસભા ખાતું તો વળી તરેહતરેહના વિચિત્ર ને જોદભરમવાળા લાખખો કામગીરી મોકલે. એમાંના મોટા ભાગના કામગીરીમાં આ પ્રમાણે લખ્યું હોય : “ આજની કાર્યવાહી ” “ શ્રી. અનંતચંદ્રનંદ રામલિંગમ્ મુકાલીઆર એવી દરખાસ્ત રજૂ કરશે કે ટિમ્મકલ્લુ કાનૂની જવાબદારીઓ અંગેના ખર્ચામાં વિશેષ મુદ્દારો કરવા અંગેના ખર્ચાની કલમની ત્રીજી પેટા કલમમાં “ જેવા કે “ ને બદલે ” હવે શી રીતે ” એવા કરવે.

હવે એમ પૂછું કે, આનો કંઈ અર્થ છે ખરા ? આ લખાણમાંથી કંઈ સમજાય પણ ખરું ? આલું આલું દહાડામાં દોડસો વાર લખાણને આવે અને તેના પર મારે, સહી કરી આપવાની. પછી અને સંચીતો ને માંડાઓની હોસ્પિટલનો ખ્યાલ ન આવે. તો બીજું થાય શું ?

જેઠેનો સાથો ઉપયોગ !

જેઠેટ ઓફ ઇન્ડિયા મને કોણ મોકલ્યાં કરે છે તે હું જાણતો નથી, પણ “ જેઠેટ જિલ્લમ રજૂ પર હિતથી છે અને એને રચાને મેજર હોમ આવ્યા છે ” આવી આવી બાબતોમાં મને સહેજ પણ રસ છે અથવા. એની મોંઘ લઈ છું એમ જો એ જેઠેટ મોકલનાર ધારતા હોય તો એની મોટામાં મોટી મૂલ છે. એક યુવાન ધારાસભ્ય તરીકે મેં મારી જીવાનીમાં જેઠેટ ઓફ ઇન્ડિયા વાચવાનો પ્રયત્ન પણ કર્યો હતો. પણ હવે રાજ એ જેઠેટ રાંત માટે હોય છે તે મને સમજાતું મળ્યું છે. હવે રાજ સર્વાઈ નોંધવાનું, પાછું ખર્ચ કરવામાં એનો ઉપયોગ કઈ છું.

બિચારો ધારાસભ્ય

“ હોઝ મેજેસ્ટ્રીસ સરવીસ ” વાળાં પરબીડિયાંમાંથી કોઈ દિવસ પણ મારા પર અભિનંદન કે કંઈ ઉપયોગી વસ્તુ નીકળી નથી. આવાં કેવાં નકામાં ને અર્થહીન પરબીડિયાં પૈસાનો નાશકનો દુર્બળ છે. આખા રાષ્ટ્રના સમયનો ને રાષ્ટ્રની મહેનતનો નિરર્થક બગાડ સિવાય બીજું કંઈ જ નથી. મને તો યામ છે કે, આ છાપેલા કામગીરી વાંચનારો હવે તો છૂટકારો થવો જોઈએ. આવા કંટાળા ભરેલા અને અર્થહીન કામગીરી કોઈ વચિત્તુ નથી, કેમકે જેને જેને આદા કામગીરી મળે છે તે બધા જ પાછા બીજાઓને લખવામાં રોકાયેલા હોય છે. નામદાર રાજેન્દ્રાદને એક વાત તો એ સમજાવી જોઈએ અને માત્ર એ જ આખ છે. અને બીજું, એને એ વસ્તુનો પણ ખ્યાલ રહેવો જોઈએ કે, ખાલું, જીંધલું, ધારાસભામાં બાપલો કરવા અને તે સાથે ત્રણ રતલ જેટલું છાપેલું લખાણ વાંચી જવું, એ બધું જ રજ કલાકમાં મારાથી થઈ શકતું નથી.

એ આખ હજી બદલાઈ નથી.

ના. રાજેન્દ્રાદની વતી જે સદ્ગુણો અને જે જે લખી જણાવતા હશે એ બધા

૫ કાંતજી પોથી

લેખક: પુરાતન જીવ, પ્રકા. અમદાવાદ

કુમેરદાસની કુ. અમદાવાદ ૮-૧૦-૦

૧ વિદ્યાર્થી વાચનમાર્ગા શ્રેણી ૭મી ગ્રુન્ડર અસરત્ત કાર્યોલય, અમદાવાદ	દરેક પુસ્તકના
૨ વીસ પુસ્તકો (જીવચરિત્રો-વર્ણનો)	૦-૪-૦
૩ સોરઠી બહારવટીઆ ભા. ૧	૨-૦-૦
૪ સોરઠીની રસધાર	૨-૮-૦
૫ આદમચિંતા	એન. એમ. કક્કરની કુ. મુંબઈ ૧-૪-૦
૬ ચિરંજીવ સાહિત્ય	પુ. સ. સ. મંડળ, વડોદરા ૨-૪-૦
૭ પાનેતરના રંગ	આર. આર. રોહની કુ. વડોદરા ૩-૮-૦
૮ દેવદાસ	" " ૨-૮-૦
૯ અધુરું જીવન	" " ૫-૮-૦
૧૦ કાપડની કંદાણી	" " ૨-૧-૦
૧૧ કાશ્મીરનું ગુલાબ	" " ૩-૦-૦
૧૨ દિનરાત	" " ૪-૦-૦
૧૩ માંડીઓ	" " ૨-૮-૦
૧૪ અધિકારીજી	" " ૫-૦-૦
૧૫ સંજીવનસંદેશ	સદાશી સંજીવન સમાજ, કૃષ્ણકુંજ, સાહીયામ રોડ, અમદાવાદ ૨-૦-૦
૧૬ એતરિયા (મરાઠી)	નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૩-૦-૦
૧૭ વિજયપાલકમી પંડીત	એન. એમ. કક્કરની કુ. મુંબઈ ૪-૦-૦
૧૮ એશિયાનું કલંક	કુમેરદાસની કુ. અમદાવાદ ૨-૮-૦
૧૯ જવામદ ભા. ૧ લો	" " ૧-૪-૦
૨૦ જવામદ ભા. ૨ જો	" " ૧-૪-૦
૨૧ કુમારોની પ્રવાસકથા	" " ૧-૮-૦
૨૨ હેમચંદ્રાચાર્ય	" " ૨-૮-૦
૨૩ લોકચિંતામ	સસ્ત્રવતિ પ્રકાશન મંદિર, ભાવનગર ૧-૮-૦
૨૪ આપણા કસ્તુરબા	પુરાતન જીવ, હરિજન આશ્રમ, અમદાવાદ ૧-૧૫-૦
૨૫ આપણા માધીજી	" " ૧-૮-૦
૨૬ પડેલ પારજી	એન. એમ. કક્કરની કુ. મુંબઈ ૬-૧૨-૦
૨૭ (1170 to Kanyanes	નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, અમદાવાદ ૦-૧૨-૦
૨૮ શી નેત્રમણિબાહન	" " ૦-૧૪-૦

વડોદરા,
તા. ૪-૪ ૪૭ }

મ. જ. પરબીવર
અ. મદદનીસ વ્યવસ્થાપક.

પુસ્તક ૧૧ મું

૧-૧૯૪૭

અંક ૧૭ મા

આ વિશેષાંક

—ત્રીસ્થાનથી

વડોદરા રાજ્યની અને હવે તે સમગ્ર ગુજરાત-મહાગુજરાતની પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ સાથે સંકળાયેલાં મંડળો-પુસ્તકાલય સહાયક સંઘકારી મંડળ હિ. અને વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ-આ બન્ને મંડળોના કાર્યક્ષેત્રમાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને લગતું—એ વિજ્ઞાનના પ્રશ્નોની એક યા બીજી રીતે છણાવટ કરતું સાહિત્ય-પુસ્તકો, પુસ્તિકાઓ વા એના સાંભથિત “પુસ્તકાલય” દ્વારા પ્રસિદ્ધ કરવાનું ધોરણ સ્વીકારાયેલું છે. તદનુસાર પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને લગતું કેટલુંક સાહિત્ય આ અગાઉ પ્રસિદ્ધ પણ કરાયું છે. આજે પુસ્તકાલયવિજ્ઞાનને લગતો નહિ તે એના પ્રચારને લગતો આ ખાસ અંક પ્રસિદ્ધ કરાયો છે.

ઇંગ્લેન્ડ અને અમેરિકામાં પુસ્તકાલયપ્રચારને લગતું વિપુલ સાહિત્ય અત્યાર સુધીમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યું છે અને હજી પણ અવારનવાર પ્રસિદ્ધ થયે જાય છે.

જનતામાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ પ્રત્યેનો રસ જાગ્રત કરવા માટે, જનતાને એ ક્ષેત્રમાં રસ હોતી કરવા માટે તેમ જ જનતાના હરેક વર્ગની પુસ્તકાલયસ્થાપના અને સંચાલન પ્રત્યેની અભિરુચિ કેળવવા માટે આજે સાહિત્ય ખૂબ જ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે.

આ પ્રકારની આવી એક #પ્રચારપુસ્તિકા પ્રતિ વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય ખાતાના અ. વ્યવસ્થાપક શ્રી. ઉમેદલાઈનું ધ્યાન દોરાયું. અને આપણે ત્યાં પણ આવી પ્રચારપુસ્તિકા પ્રકટ કરવામાં આવે અને તેનો ખંડોળો પ્રચાર થાય તો આજે જનતાની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ પ્રત્યે જે કેટલીક ઉદાસીનતા કેખાઈ આવે છે તેને જાગ્રત કરવામાં સારો ભાગ ભજવી શકે એમ જણાયું. આથી તેઓશ્રીએ તેનો ગુજરાતી અનુવાદ તૈયાર કરાવવા વિચાર કર્યો. પરંતુ માત્ર અંગ્રેજીનો યથાસ્થિત ગુજરાતી અનુવાદ જ આપવાથી ધાર્યો હેતુ લાગ્યે જ સરી શકે તેમ લાગવાથી આપણી

વર્તમાન પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના સમન્વયેપૂર્વક એ પુસ્તિકાના સારભાગને ઉદ્ધૃત કરી એક નવીન સંસ્કરણ તૈયાર કરાવ્યું અને તેને પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ તરફ પ્રસિદ્ધિ અર્થે મોકલી આપ્યું.

આમ મંડળ તરફ આ હસ્તપ્રત આવતાં એને “ પુસ્તકાલય ” માસિક દ્વારા ખાસ અંક તરીકે પ્રસિદ્ધ કરવાનું કરાવાયું. તદનુસાર આ વિશેષાંક પ્રસિદ્ધ કરાયો છે. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના પ્રચારમાં એ ઠીક ઠીક ક્ષણો નોંધાવશે એમ જણાતાં તે અલગ પુસ્તિકારૂપે નહિ પરંતુ પુસ્તકાલય માસિકના વિશેષાંકરૂપે પ્રસિદ્ધ થાય છે.

આ વિશેષાંકમાં અપાયેલ વસ્તુમાં વાચકને સ્થળે ટેટલેક પુનરુક્તિદોષ નજરે પડે એ સ્વાભાવિક છે. અને તે અનિવાર્ય પણ છે. કારણ કે જનતાના માનસપટ પર એની ઉપયોગિતા અંકિત કરવામાં, ક્રીટિકમરન્યાયે, એ જરૂરી લાગતાં એ પુનરુક્તિ-દોષ બહારીને પણ એ વસ્તુ પ્રકટ કુદેલ છે.

આ વિશેષાંક તૈયાર કરવા પાછળ, એના ઉત્સાહી સંપાદક શ્રી. રાવજીભાઈ પટેલ જે જદમત અને કાળજી દાખવી છે તે અભિનંદનીય છે.

અમે છંદીએ છીએ કે આવું ઇતર સાહિત્ય પણ તેઓ હવે પછી ખંતપૂર્વક તૈયાર કરશે તો એક યા ણીજી રીતે તેને કોઈ ને કોઈ અપનાવશે.

નવીન ફાલ

ગૂર્જર ગ્રંથરત્ન કાર્યાલય-અમદાવાદ તરફથી

૧ સોરઠી સંતવાણી—સંપાદક: શ્રી. જવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૨ અપરાધી—(ત્રીજી આવૃત્તિ)—લેખક: શ્રી. જવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

૩ આપણે સૌ ભણીએ—(પહેલી, બીજી, ત્રીજી ચોપડી)—લેખક: શ્રી. ધૂમ્રેશુ;

મૂલ્ય અનુક્રમે ૦-૩-૦, ૦-૪-૦, ૦-૫-૦

૪ કાળિયાર અને બીજી પ્રાણીકથાઓ—લેખક: શ્રી. મંતુભાઈ જોષી;

મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

જીવન સાહિત્ય મંદિર-અમદાવાદ તરફથી

૫ દ્વાસ્વદોષક મૂળ લેખક કવિર ટાગોર; અનુવાદક: શ્રી. રમણલાલ સોની; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૬ કન્યા સાથે લગ્નચર્યા, ૭ કન્યા સાથે જીવનચર્યા, ૮ કુમાર સાથે લગ્નચર્યા, ૯ કુમાર સાથે જીવનચર્યા, ૧૦ યુવક સાથે જીવન અને કર્તવ્યચર્યા—દરેકના લેખક: શ્રી. મોપાન; મૂલ્ય દરેકનું ૦ ૬-૦

આર. આર. શેઠની કંપની—મુંબઈ તરફથી

૧૦ દિનાનાથ—લેખક: શ્રી. રમણલાલ મિદજલાપ શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

અન્ય પ્રકાશકો તરફનાં પુસ્તકો

૧૧ મુખમા—લેખક: શ્રી. અમોઝ દવે; પ્રમુદ્રક: “ ભારતી ” સાપ્તાહિક; સર ચિત્રભાઈ રાઠ, અમદાવાદ.

વૉલિયુ

વ. રા. પુ. મંડળ

દરજી પછી તક છે:—આગામી શિષ્ટ વાચનની રૂપે મી પરીક્ષા માટે ઉમેદવારી નોંધાવવાની તક દરજી પછી છે. પરીક્ષા જાન્યુઆરી ૨૨ મી તારીખે લેવાવાની છે અને તેને માટે રવ. મો. ના. અગાઉના રમારક માળાના ચોથા કુખપછી “હીનબંધુ એ અ” નાં જીવનચરિત્રનું પુસ્તક હરેલું છે. પુસ્તકની સામગ્રી વિવિધ પ્રેરણાત્મક માહિતીઓથી ભરપૂર હોવાથી ઘણાં જાણીતાં પરીક્ષાનોંધાવનારો એમ કહ્યું છે. વેલુ: વિગત માટે જુઓ માર્ચ અંકમાં પુ: ૬૬૧-૬૬૨ પર છપાવેલી જાહેરના નં. ૩.

સુખમ્મમાં આલપુર તકાલય સ્થાપવાની યોજના

માનનીય આજ્ઞાસાહેબ ખેર જયપુર પધારતાં પ્રમુખમંડળ તરફથી બંધુ સંકેત: થયો હતો. અંગર, રાજ્યમહેલ કલ્યાદિ જોવા ઉપરાંત રાજ્ય તરફથી ચાલતા નવા સ્થપાવેલાં આજી પુસ્તકાલયમાં ખેર દિપતિએ ખાસ રસ લીધો હતો. અનેક યેજાનિક અને જ્ઞાનપ્રદ રમતો અને વાચનની સ્વચ્છ આપતી આ સંસ્થા જોઈ માનનીય ખેર સાહેબે તે યોજનાના સર્જક અને કમીનર રાજરત્ન પ્રતાપરાય મહેતાને અભિનંદન આપ્યાં હતાં, અને સુખમ્મમાં આજી માટે ઉઠેલ આજી પુસ્તકાલયો રચાવવા માટેની યોજના આપવા મી. પ્રતાપરાય મહેતાને જણાવ્યું હતું. જાણતા ખેર સાહેબે આ સંબંધે શરૂઆત કરવા સુખમ્મ સરકારને પત્ર લખ્યો છે.

પુસ્તકાલયોને મદદ

સા. પુ. મોટી દહિ (તા. મહેસાણા)ને જામલોડાએ સદર પુસ્તકાલયના મકાન માટે રા. ૧૦૦૦) તથા કાપમ ૬૬ માટે રા. ૧૦૦૦)ની રકમ એકત્ર કરી છે. ઉપરાંત લોકમદદ તરીકે: રા. ૫૦) સુધાર અમથારામ મયાચંદ, રા. ૧૦) પા. જીરોદાસ મોતીદાસ-ખરસદા, ૪) દરજી: વિહલદાસ જોડાભાઈ, રા. ૬) થી. ડાહ્યાલાલ માધવલાલ.

સા. પુ. કમાણા (તા. વિસનગર) ને પ) દરજી આત્મારામ દલપતરામ, એકોર. પ) દરજી લલ્લુભાઈ ઉમેદરામ, દાજી. પ) દરજી સેધાલાલ રેવા, ઉપેરા. પ) દરજી જળારામ દલહારામ, શંખારી. પ) દરજી મોહન દલહારામ, મુદેરા. પ) પટેલ જગનદાસ જુદરદાસ, ૧૦) પટેલ જગનભાઈ ડોસાભાઈ, કમાણા. ૧૦) મોટી દહીચંદ પ્રેમજી, આજીસોલ. ૧૦) મિત્રી લલ્લુજીમ હરિચંદ, મહેસાણા. ૧૦) મિત્રી અંબારામ નરમેદાસ, વડનગર. ૧૦) મિત્રી હરજોવન જયચંદ, મહેસાણા. પ) દરજી નયુસંગ, નવલસંગ, વલાસણા. પ) પા. અંબારામ રણજોડદાસ, કરલી. પ) પા. પ્રજુભાઈ નાગરદાસ, કમાણા. ૧૦) મિત્રી ચંજુભાઈ રામચંદ, પુષરા. ૨૦) મિત્રી દેવચંદદાસ કેવળદાસ, લોયા. ૧૦) મિત્રી જયચંદભાઈ મનસખરામ, હાજીપુર. ૧૦) મિત્રી હર્ષવરભાઈ અંબારામ, હાજીપુર.

કૉલેજોનાં વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓ માટે નિબંધ હરિદ્વાસ

સ્વ. કરસનદાસ મૂળજી રમારક બડોળની યોજના મુજબ તમામ કૉલેજોનાં ગુજરાતી માતૃભાષાવાળા વિદ્યાર્થીઓ અને વિદ્યાર્થીનીઓને શ્રી કાર્ગિલ ગુજરાતી સભા તરફથી નિમંત્રણ આપવામાં આવે છે કે એમણે ગુજરાતી ભાષામાં “ હાલની સ્થિતિને અતુલ્ય નવું સમાજબંધારણ સ્વતંત્ર હિન્દમાં કેવું હોવું જોઈએ ? ” એ વિષય ઉપર એક નિબંધ ૪૦ થી ૫૦ ફરેકેષ કામળના કદનો લખી તા. ૩૦-૧-૪૭ સુધીમાં નીચેને સરનામે સીલબંધ પરબીકિયામાં રજિસ્ટર્ડ પોસ્ટથી, જે કૉલેજમાં અને જે વર્ગમાં પોતે બહુતા હોય તેની વિગત, સર્ટિફિકેટ અને પોતાનાં સરનામાં સાથે મોકલવો.

આવેલા નિબંધોમાંથી જેનો નિબંધ શ્રી કાર્ગિલ ગુજરાતી સભાએ નીમેલા ત્રણ વિદ્વાનોની સમિતિ પસંદ કરશે તેને રૂ. ૫૦ સુધીનું એક તેમ વિદ્યાર્થીનીઓના નિબંધોમાં એ જ રીતે જેનો નિબંધ પસંદ થશે તેને રૂ. ૫૦) સુધીનું એક એમ બે ધનામે આપવામાં આવશે. એ બે નિબંધોમાંથી જેનો નિબંધ વધુ પસંદ કરવાં થોડાં ફરેકે તેનો નિબંધ તા. ૨૫-૭-૪૭ની જાહેર સભામાં વાંચવામાં આવશે. પસંદ થએલા નિબંધો પ્રકટ કરવાનો માહિતીદાર શ્રી કાર્ગિલ ગુજરાતી સભાનો રહેશે વિશેષ જરૂરી વિગત માટે નીચેને સરનામે પત્રવ્યવહાર કરવા વિનંતી છે.

નોંધ:- આ દરીફાઇ ગુજરાતી ભાષાની સખજાયે કેમો માટે ખુલ્લી છે તા. ૪-૪-૪૭

શ્રી કાર્ગિલ ગુજરાતી સભા મંદિર.

૩૧૫, વિહલલાઇ પટેલ રોડ.

બુબાઈ ૪

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પુનારદાર પ્રાંત પ્રચારક રા. હનનભાઈ મધુરભાઈ પટેલે માટે એપ્રિલ માસમાં નવસારી પ્રાંતના પલસાણા મદાલનાં તેમ જ વ્યારા મદાલનાં નીચેનાં રચણોની મુલાકાત લઈ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાલય સંરચાઓની તપાસણી કરી છે, અને દૈનિક તેમ જ ગુજરાત જોડતકીલી અખબારમાં દર દરેક વર્ગોરજી અને વાચનપ્રચારની કામગીરી અખબારી છે:-

પલસાણા મદાલનાં (૧) ચલસાણ, (૨) કરણ, (૩) તળાદરા, (૪) એરયાણ, (૫) વાદલા, લોમિડ; નવસારી મદાલનાં (૭) પોપરા; વ્યારા મદાલનાં (૮) મમરકુષ, (૯) કપુરા, (૧૦) ખાનપુર, (૧૧) કાંજણ, (૧૨) રપરામ, (૧૩) રંગકુષ, (૧૪) જોડમીન, (૧૫) ખુટાડીઆ, (૧૬) આંખીયા, (૧૭) ગડત, (૧૮) વાંકેલા, (૧૯) અંધારવાડી, (૨૦) માકડવા, (૨૧) પાટી, (૨૨) અંબાલીયા, (૨૩) ઉમરવાડી દર, (૨૪) ડાલવાણ; કામગીરી દિન ૨૦.

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારક બાઈએ જે જે ખામીઓ દર્શાવી હોય તે તે વેળાજર સુધારી લેવા તથા જે સૂચના-સમજૂત આપી હોય તેનો થોડો અમલ તાકીદ કરી નોંધવા જે તે મંત્રી બાઈએને આજ બલામજ.

ના. નં. ઓકસી.

સદમંત્રી,

વં. રા. પુ. મંડળ.

સાર્વજનિક

પુસ્તકાલયો શા માટે?

પુસ્તકાલય એટલે શું?

સારા વાંચવા લાયક પુસ્તકોનો સંગ્રહ કરી તેનો ઉપયોગ કરવા પ્રોત્સાહન આપતી સંસ્થા તે પુસ્તકાલય.

જો તમે આંકર્ષક પુસ્તકાલય ઇચ્છતા હો તો તે માટે સારા પુસ્તકો મેળવવા; તેવા પુસ્તકોના વાંચકોને સુંદર મઠાન મેળવી આપો. આ રીતે તમારી પાસે પુસ્તકાલય થશે. તેને બરાબર સંવ્યવસ્થિત કરીને તેનું સંચાલન સેવાશ્રાવી સદ્ગુણરેષોને સોંપી. જો તેમાં આમના બંધા જરૂરો સાથે અને સદાકાર આપે તો તેઓ સૌ તેનો આનંદ અને લાભ મેળવી શકશે. આવા પુસ્તકાલયમાં ધાર્મિક, રાજકીય કે સામાજિક એવા બેભાષ હોતા નથી. તેમાં હિન્દુ નીચનો બેદ રાખવામાં આવતો નથી. આનંદ અને શિક્ષણ મેળવવા માટે તે પોતાને ત્યાં બધી જ જાતના લોકોને એકત્ર કરે છે, અને સૌને સર્વસામોન્ય બરૂદી આપે છે. જો તમે આનંદપૂર્વક અને સાચા દીક્ષથી માત્ર પુસ્તક વાંચુ હોય તો તે પુસ્તક તમારું જ બન્યું છે, એમ કહીએ તો ખોટું નહિ લેખાય. પુસ્તકાલયમાં તમે સારા પુસ્તકો પસંદ કરી શકો છો અને તમે ધારો તો ફાનિયાના ઝોલા અને સુક્ષ્મ ઓપુરુષોના ઉત્તમ પુસ્તકો સાથે દરેક જ થોડી પળો ગાળી શકો અને તેનો લાભ લઈ શકો. તે લાભ સેતા અને તે પુસ્તકોનો ઉપયોગ કરતા પુસ્તકાલયમાં તમને માત્ર રહેલી શકે તેમ નથી. તમે તમારું પોતાનું જ પુસ્તક હોય તે રીતે જો પુસ્તક વાંચી શકો છો તમે પોતે જ ખરીદી શકો તેવા પુસ્તકો પણ પુસ્તકાલયમાંથી વાંચવા માટે મળી શકે છે.

તમારા પરિચયમાં આવતા લોકોના આચાર-વિચાર અને તેમની સાથેના અનુભવો, તમારી કહેલી વસ્તુઓ અને તમે વાંચેલા પુસ્તકો એ સર્વ તમારું જાન છે. ત્યારે તમે

સારી ઉચ્ચ ક્રાંતિના અને હોશિયાર માણસો સાથે વાતોલાપ કરતા હો. છો કે કંઈક એ બોલ સાંભળતા હો છો ત્યારે તમે તમને પોતાને કંઈક ગૌરવાન્વિત સમજો છો. તેવી જ રીતે જ્યારે તમે સાફ પુસ્તક વાંચતા હો ત્યારે તમે પોતે પોતાની પ્રત્યે માનભરી રીતે વર્તો છો અને એ રીતે નિરાશાને નસાડી શકો છો. પરિણામે, અવિધ્યના નામરિત્ક તરીકેની તમારી ફરજ તમને સમજવા લાગે છે.

શાળા અને દેવમંદિર પછીનો શુભ કાર્ય માટે પુસ્તકાલય એક હિતમ અને અત્યંત સંસ્કારી સંસ્થા છે. પુસ્તકાલય સર્વ લોકોના હેતુઓ માટે ખુલ્લું રહે છે. પુસ્તકાલયમાંનાં સારાં પુસ્તકોની કાળજીપૂર્વક કચેલી પસંદગીથી અને તેના લાભ ઉઠાવવાથી અનેક કામગીરી મળે છે. આવા પુસ્તકાલય સિવાય કાલના સમાજને સહેજ પથુ ત્યાં તેમ નથી.

આજની સમયમાં આપણા વડોદરા રાજ્યમાં વિસ્તરેલી પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ અત્યંત અગત્યની પ્રગતિના ચિહ્ન તરીકે લેખાય છે. સમાજની પ્રગતિ માટે, તેના ઉદ્ધાર માટે અને તેની કીર્તિ માટે પુસ્તકાલય એક જરૂરી સંસ્થા છે. આપણા ગામમાં તે ન હોય તો તે ગામનું કમનસીબ જ કહેવાય. આપણે તે અવસ્ય મેળવવું જ જોઈએ. પુસ્તકાલય દરેક દરેક ગામમાં હોવું જ જોઈએ.

પુસ્તકાલયની અનિવાર્ય અગત્ય

પોતાના પાઠશાળા તથા અન્ય ગ્રામજનતાનો સંપર્ક પૂર્વક સ્નેહ સંપાદન કરવા માટે પુસ્તકાલય જેવી, ખીજ કોઈ પણ જાહેર સંસ્થા નથી. બૌદ્ધિક જીવન માટે પુસ્તકાલય દ્વારા આપણી બુદ્ધિનો વિકાસ સધાય છે. સત્ય વસ્તુ શોધી કાઢવામાં આપણું શિક્ષણ અમત્યનો ભાગ બનેલ છે. કોઈ પણ મનુષ્ય દરેક વસ્તુ જાણતો હોતો નથી. કોઈ પણ માણસ સત્ય વસ્તુ જાણી રેવી રીતે શોધી કાઢવી તે જાણતો હોય તો તે જ્ઞાનના જાદુમાં તેને ખીજું ઉત્તમ જ્ઞાન મળે છે. પુસ્તકાલયની મદદથી આ જ્ઞાન સહેલાઈથી મળી શકે. પોતાને જે વિષયમાં રસ હોય તે વિષયના પુસ્તકો દરેક જણ પુસ્તકાલયમાંથી વાંચી શકે છે અને એ રીતે ઘણું હેતુઓગી જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

શાળા છોડી દીધા પછી બાળકો અગર વિદ્યાર્થીઓનું શિક્ષણ આમળ ચાલુ રહે તે માટે પુસ્તકાલયની જરૂર છે. વિદ્યાર્થીઓને પોતાની જાતે જાણવણી લેતાં શિખવવા માટે અને પોતાને જોડતા જ્ઞાનની તરસ છિપાવવા માટે પુસ્તકાલયની ખાસ જરૂર છે. વળી શાળાના શિક્ષકોને, નાગરિકોને અને પ્રજાને વખતોવખત સુચનાઓ આપી પ્રગતિને પથ દોરતાં આગેવાનોને સહવિચાર અને પ્રેરણા આપવા માટે પુસ્તકાલય અતિ અગત્યનું સાધન છે. આપણા ખેડૂતો, વેપારીઓ, નોકરીઓ, કારીગરો વગેરે સર્વ વર્ગના લોકોમાં ઉત્તમ વિચારો પ્રેરવા માટે આપણે પુસ્તકાલયની ઝંખના કરીએ છીએ. પછી ભલે તે વિચારો પુસ્તકોમાંથી, વર્તમાન પત્રોમાંથી કે સામયિકોમાંથી આવતા હોય !

પુસ્તકાલય એ એક પ્રોઠો માટેની શાળા પણ છે. પુસ્તકાલય દ્વારા મળતું જ્ઞાન એ આપણી કેળવણીનું ખાસ અંગ છે. તેનો અંશપાત્ર એ આપણો મહત્ત્વનો શિક્ષક અને ભોમિયો-અર્થાત્ પુસ્તકરૂપી દીવો ધરી રસો બતાવનાર માર્ગદર્શક છે. બીજા સંસ્કારી અને આગળપડતા દેશોમાં તેનું ખૂબ મહત્ત્વ અંકાય છે. તેણે હંમેશાં પોતાનું કાર્ય સેવાભાવી દૃષ્ટિથી કરવું જોઈએ.

સમાજ માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની યોજનાનો વિચાર અસંત પ્રથાસાધન છે. પુસ્તકાલયની જવાબદારી માટેનું અને તેની બાંધેલી પ્રગતિ માટેનું જ્ઞાન પણ સમાજને જ ફાળે જાય છે. પુસ્તકાલય સિવાયનું જ્ઞાન કે સ્તરે પ્રગતિની આશા રાખી શકે નહિ. જો પુસ્તકાલયના ફાયદા અને તેનાથી થતા લાભ ગણ્યાબ્યા હોય તો બાક્યે જ કોઈ મામ પુસ્તકાલયની યોજના માટે ના પાડે; કારણ કે પુસ્તકાલયથી અનેક લોકો અંબળે માર્ગે જતા અટકે છે, ખરાબ સોજાંતોથી દૂર રહે છે અને કુશલોથી વિરુદ્ધ થાય છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શાળાના કામને જીવનશક્તિ આપે છે અને શાળા છોડી ગયેલા-જોડી મયેલા વિદ્યાર્થીની કેળવણી જીવનપર્યંત આપુ રાખે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ એક પ્રકારનું પ્રચારસાધન પણ છે અને દરેક કુટુંબ અને દરેકને ઘેર પોતાના કુતોને-પુસ્તકોને મોકલે છે. વળી તે પોતાના ઉત્સાહી સહૃદય મોકલીને સર્વને આશાવાદી બનાવે છે; ઉપરાંત કાષ્ઠપણુ ઓપુરુષ કે બાળક માટે પોતાના દ્વાર ખુલ્લા રાખે છે.

મામડાંઝોમાં કે શહેરોમાં રખડેલ જીવાનિયાઓને સુધારનારું સ્થાન પુસ્તકાલય છે. તેઓ ત્યાં જઈને પુસ્તકોમાંના તેમના ડાહ્યા અનુભવી મિત્રો સાથે વખત પસાર કરી શકે. પુસ્તકાલય હલકી જાતના વાચનને બદલે સારું વાચન આપે છે. વળી વાંચતાં લખતાં શીખે તે પહેલાં વાંચી સમજાવવા માટે આતુર એવા બાળકો માટે પણ અમુક કલાક વાંચી સમજાવવાનો વખત ત્યાં મુકરર હોય છે. આ રીતે તે બાળકને તેના બુદ્ધિશીલતાથી આકર્ષે છે અને તેનામાં દરરોજ પુસ્તકાલયમાં આવવાનો શોખ ઉત્પન્ન કરે છે. નાનપણથી જ પુસ્તકાલયમાં જવાની ટેવથી તેને બિચ્ચમાં ઘણો ફાયદો થાય છે. વળી યુવાનો માટે તેમને યોગ્ય સલાહ આપીને અને જોઈતી માહિતી પૂરી પાડીને પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો લોકોની કામ કરવાની અને કમાવાની શક્તિમાં વધારો કરે છે.

જે સંસ્થા લોકોનાં જીવન સમૃદ્ધ બનાવે છે અને તેમનો ઉદ્ધાર કરે છે તે એક મોટી જિંદગી છે. સમાજસુધારણા માટે યોગ્ય આર્થિક ખર્ચ કર્યો સિવાય પુસ્તકાલય ચલાવવા માટે પ્રયત્ન કરવો, એ એક જાતની મૂળાંધ કહી શકાય. અજ્ઞાનતા અને કુશલોથી કંઈ લાભ પરિણમતો નથી. તો પછી આવી અજ્ઞાનતા દૂર કરવા માટે પુસ્તકાલય એક સારામાં સારી સંસ્થા છે.

પુસ્તકાલય મોજમજલ માટે નથી.

પુસ્તકાલય ખાતે ખર્ચેલા દરેક રૂપિયામાંથી દસમથા રૂપિયા પાછા મળે છે; આ કંઈ બનાવટી વાત નથી કે કંઈ અતિશયોક્તિ નથી. પરંતુ સિદ્ધ કરેલી હકીકત છે. કામલા તરીકે ઠાંધ માણસ અમુક કિંમતનાં સારાં પુસ્તકો લાવે અને તેમાંથી જ્ઞાન મેળવે. પછી તે જ્ઞાનથી તેને લવિષ્યમાં કેટલો લાભ થયો તે જુઓ. તે જ્ઞાનથી તેની કમાવાની શક્તિમાં કેટલો વધારો થયો તેની તપાસ કરો. તમને જરૂર લાભ થયેશે. માલુમ પડશે. પોતાની કમાવાની શક્તિમાં વધારો થાય તે શું પુસ્તક માટે ખર્ચેલા પૈસાથી ઓછું કિંમતી છે ? જ્ઞાન હંમેશાં લાભદાયી હોય છે; તેનાથી કાંઈ તુકસાન થતું નથી. વળી પુસ્તકાલય માટે કરેલો ખર્ચ પ્રવ્રજના સુખ, આનંદ અને પ્રગતિ માટેની મોટી કિંમતી ચાપણ છે.

હંમેશાં કિંમતી વસ્તુઓ થોડાપણુ પ્રયત્નથી મળે છે. તો સાર્વજનિક પુસ્તકાલયથી મળતા અનેક લાભો માટે આપણા ધનને થોડો વ્યય કરવો તે શું ? થોડ્ય નથી ? હજારો આમો અને શહેરો વિજ્ઞાનીના દીવા માટે કરવેરા ભરે છે અને તે માટે પોતાને બાગ્યચાળી માને છે. એટલેજ શહેરને ઝમઝમાવે તેવા વિજ્ઞાનીના દીવા માટેનો કર ભરવા ઠાંધ પાણું પડતું નથી. તેવીજ રીતે દરેક નાગરિકના મનના ક્ષિતિજ ઉપર પ્રકાશ પાડવા માટે પુસ્તકાલય સ્થાપવાની તે મામની તૈયારી ન હોવી જોઈએ ?

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એક જરૂરિયાત છે, મોજમજલ નહિ. જે મામના લોકો આ જાળવે છે અને પુસ્તકાલય સ્થાપે છે તે મામ પ્રગતિશીલ અને આગળપડતું ગણાય છે. અને તે મામ એક સરસ વસવાટ કરવા લાયક સ્થળ બને છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું ઉદ્દેશાટન એ આજે એક ઐતિહાસિક યનાવ ગણાય છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય જે સૌને માટે હરહંમેશા ખુલ્લું રહે છે તેની સ્થાપના સિવાય સમાજને કાયદોકર્તા બીજો ઠાંધ પણુ માર્ગ નથી. દરેક નાગરિકના વ્યક્તિગત જીવન કરમિયાન તેની પ્રગતિમાં જે કાંઈ વધારો થાય અને તેની કાર્યક્ષમતા વધે તો તે આખા શહેર માટે લાભદાયી છે. અને તેને આખા શહેરની પ્રગતિરૂપ ગણી શકાય. માટે દરેક નાગરિકનું જીવન વિકસાવવા પુસ્તકાલયની ખાસ જરૂર છે.

પુસ્તકાલય એ કેળવણી માટે જરૂરનું છે. જેમ યાજ્ઞા વિનાનું ગામ કિંમત વધરતું ગણાય છે. તેમ સારી રીતે ચલાવાતા પુસ્તકાલય સિવાય પણ તે ગામ કિંમત વધરતું ગણાય છે. વંચીતાં લખતાં શિખવવાની તક દરેક ભાવિ નાગરિકને આપવી તે જેમ રાજ્યની ફરજ છે, તેવીજ રીતે તેની વાચનશક્તિ વિકસાવવાની તક તેને આપવી તે પણ તેટલીજ રાજ્યની અને પ્રજાની ફરજ છે. વંચીતાં શિખવવા માટે થતા જરૂરી ખર્ચનાં ચોથા ભાગના ખર્ચેથી પણ બધા વાચકોને સારું અને ઉચ્ચ સાહિત્ય પુરું પાડી શકાય છે અને એ રીતે વાચનશક્તિ આખી જીંદગી સુધી ચાલુ રાખવાનું સાધન થઈ શકે છે. યાજ્ઞાના પાંચ પુસ્તક કરતાં આનંદ માટે વંચીતાં ઇતર જ્ઞાનની ઓપડીઓ પરથી વાચકના ચારિત્ર્ય અને આદર્શ નક્કી થઈ શકે છે. દાસમાં ખરાબ અને દલગી જનનું સાહિત્ય એટલું ખતું

સામાન્ય થઈ ગયું છે કે બાળકોને કોઈ પણ જાતનું સારું વાચન મળવું જ જોઈએ. જો તેમની નજીકમાં પુસ્તકાલય હોય તો તેઓ સારી ચોપડીઓ મેળવીને વાંચી શકે અને રવીન્દ્રનાથ ટાગોર, ગાંધીજી કે પં. જવાહર જેવા દેશનેતાની પ્રેરણા પામી શકે. પરંતુ જો પુસ્તકાલય ન હોય તો તે વિદ્યાર્થીઓ અશિષ્ટ અને નીચ સોફાનાં અનીતિબંધી હલકી જાતનાં પરાક્રમેની ચોપડીઓ વાંચી રાજી થશે અને એ રીતે તેની બાળપણની મહત્વાકાંક્ષાઓ અવળે માર્ગે દોરાતાં કળીશૂત થઈ શકશે નહિ. માટે શાળાનાં નાનાં બાળકોને શિષ્ટવાચનનો અનુભવ આપવા દરેક મામને બાલપુસ્તકાલયની જરૂર છે, પ્રેરણાદાયી અને સાહિત્યી ભરપૂર સાહિત્ય વાંચવા માટે પણ તેવા પુસ્તકાલયની જરૂર છે.

પુસ્તકાલયો ઊભાં કરો.

નવું પુસ્તકાલય સ્થાપવા માટે નીચે પ્રમાણેની સલાહ વધુ અનુકૂળ પડે તેમ છે :

(૧) પોતાના ગામની જાહેર જનતા જ્ઞાન વિના તરસે મરે છે. તેમને જ્ઞાન મેળવવા જિજ્ઞાસા હોય છે. તેઓ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની તરફદારી કરે છે. અથવા તો 'એકાદ પુસ્તકાલય આપણા ગામમાં હોય તો કેવું સારું ?' એમ માનતી હોય છે. તેમને પુસ્તકાલયની ખોટ ખટકે છે. તેઓ જ્ઞાન મેળવવા તલસતા હોય છે, પરંતુ તેમનામાં હિંમત, ધર્મશ અને સંગઠનનો અભાવ હોવાથી તેઓ પહેલ કરતાં પાછા પડે છે. તેઓ આ બધા સ્થાનિક પ્રશ્નોનો સામનો કરી શકતા નથી. તે માટે પ્રથમ તો સંગઠનની અને સાહસની ખૂબ જરૂર છે.

(૨) તેમને સારા સાહિત્યને લગતાં લાંબાં ભાષણો ગમતાં નથી. લાંબાં લેખો કરતાં અઠવાડિયે અઠવાડિયે પ્રસિદ્ધ થતા ટૂંકાં લેખો તેમને વધુ પ્રિય હોય છે. તેઓ ટૂંકું વાંચન વાંચવાને ટેવાયેલા હોય છે. તેમને લાંબા વખત વાંચવાનો કંટાળો આવે છે. એટલે—

(૩) જેમ અને તેમ ટૂંકા, સારા, આરાપ્રેરક અને પોતાના સમાજ તથા ગામને લાગુ પડતા હોય તેવા લેખ મેળવે અને પ્રજાને તે વાંચવા પ્રોત્સાહન આપે. તમે ઉત્સાહી હશો તો પુસ્તકાલય સારી રીતે સ્થાપી શકશો.

(૪) જનતામાં માતૃભૂમિનું અભિમાન ઠેજવો. દેશાભિમાન એ સુધારાનો પાયો છે. દરેક પોતાના કુટુંબ માટે, ગામ માટે અને દેશને માટે મમરૂરી લેવી જોઈએ. સતુલ્યમાં મિત્થાભિમાન નહિ, પરંતુ રવદેશાભિમાન હોવું જ જોઈએ. આપણા ગામે પુસ્તકાલય ન હોય તો પુસ્તકાલયવાળાં ગામના લોકો આગળ આપણે માટે નીચાજોણું થાય અને શરમાવું પડે; એટલે આપણને આપણા પુસ્તકાલય માટે અભિમાન હોવું જોઈએ.

(૫) આપણા ગામ જેવકાં બીજાં ગામો કે ન્યાં સારાં પુસ્તકાલયો હોય તે ગામોનાં નામ લોકોને યાદ આપતા રહેવું અને તેવું પુસ્તકાલય આપણા ગામમાં કેમ ન હોય તે માટે દરદેશ સૂચના કરતા રહેવું. વળી જે ગામમાં પુસ્તકાલય હોય તે ગામની વ્યક્તિઓ સાથે સંપર્ક સાધતા રહેવું, ઉપરાંત પોતાના ગામના માણસો જેમણે પડોશના ગામનાં

પુસ્તકાલયોની સુલાકાત લીધી હોય તેમને મળતા રહેવું અને તેમને મામલોડોને અવારનવાર બે બોલ કહેવા સૂચવવું. તે સિવાય વખતોવખત તેમની સલાહ લેતા રહેવું.

(૬) “ ગામ લોકોને પુસ્તકાલયની જરૂર છે. તેથી તેમને ધીરજ અને ધમચવાળા પ્રગતિવાન આગેવાનની જરૂર છે. ” આ હકીકત ધ્યાનમાં રાખો.

(૭) જે મનુષ્ય પોતાને પુસ્તકાલય ખૂબ ગમે છે તેવી માત્ર વાતો કરતો હોય પરંતુ અણીને વખતે વિદાય માગીને નમસ્કાર પાઠવી દૂર અને દૂર લાગે તે પુસ્તકાલયપ્રચાર માટે તદ્દન નિરુપયોગી છે. આમ છતાં કોઈને પણ જણાવ્યા સિવાય મૂખ મેંએ સ્વં ગોતીભાષ સાહેબની માફક પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને આમળ ને આમળ ધણાવે તેને ખરો કાર્યકર્તા કહી શકાય.

(૮) “ જનતાના સમૂહને હિચ્ચ કક્ષાએ લઇ જવા અને તેને સુધારવા માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એક સારામાં સારી સંસ્થા છે. ” આ કથન ધ્યાનમાં રાખો અને એ હેતુ પ્રમાણે પુસ્તકાલયની રચાવના કરો.

ઉપર પ્રમાણેની સલાહને અનુસરવાથી તમારે ત્યાં પુસ્તકાલય રચાવવામાં બહુ મુશ્કેલી નહિ પડે અને એકંદરે જનતાને ઉપયોગી એવું પુસ્તકાલય મેળવી શકાશે.

પુસ્તકાલય સાર્વજનિક કેમ ?

ગામડાંઓ અને શહેરના લોકો શિક્ષણરૂપી દેવો માટે વેદી બનાવે છે. આ વેદી તે બીજી કોઈ જ નહિ પણ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય. અમાણીના વખતમાં આપણી પાસે કાયદાઓ માટે ન્યાયાલયો હતાં, ન્યાય માટે કોર્ટો હતી. આ બધાં કોઈના પણ ખરાબ કૃત્ય કે ન્યાય અથવા અન્યાય માટે જવાબ હતાં. સૈકાઓ યર્ષા આપણી પાસે મંદિરો, મરિજોદો અને દેવળ હતાં અને હાલમાં પણ છે, પરંતુ તે બધી સંસ્થાઓ ધાર્મિક હોવાથી આપણા સમસ્ત દેશની જનતા ન્યાતબતતા બેઠને કારણે એકત્ર થઈ શકી નથી. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એક એવી સંસ્થા છે, કે જ્યાં ધાર્મિક ન્યાતબતતો કે હિચ્ચનીયતો બેઠ રાખવામાં આવતો નથી. પુસ્તકાલય ખરીબ કે પૈસાદાર, પ્રાણજી કે હરિજન સૌ કોઈને આવકાર આપે છે.

કેટલાક વખતથી આપણે શિક્ષણ અને સાચી નાગરિકતા કેળવવા માટે શાળાઓ રચાવીએ છીએ. તે શાળાઓ આપણી ઇચ્છાઓને બર લાવવા અને તેમને સતોષવા સમર્થ બની છે પરંતુ તે શાળાઓ યુવાનો, પ્રૌઢો કે બાળકો સર્વને માટે નથી. ૬૦ વર્ષનો ડોસો કંઈ નિશાળનો ઉપયોગ કરતો નથી. પરંતુ પ્રૌઢ શાળાની યોજનાને પરિણામે ને નિશાળો સૌ કોઈના ઉપયોગમાં આવે. આમ છતાં હાલનાં પુસ્તકાલયમાં સર્વ કોઈ આવી શકે છે. ધરડો ડોસો આવી વર્તમાનપત્ર કે પુસ્તક વાંચી શકે છે અને નાનું બાળક પણ ત્યાં આવીને વાતો સાંભળી શકે છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં સુખ,ડઢાપણ, હોંસિવારી વગેરે આનંદમાં આપણે રાખી સરખા

અણુપ્રજ્વળિત છે. ત્યાં ઉચ્ચનીચનો ભેદ રહેતો નથી. બીજી કોષ્ટ પશુ સમાજિક સંસ્થા આટલી બધી વિશાળ નથી. પુસ્તકાલય હંમેશાં સાર્વજનિક અને સાર્વભૌમ છે. આપણામાંના દરેકને માટે તે નજીકમાં નજીક છે. પુસ્તકાલય ઘરડા તેમ જ યુવાન સર્વને આવકાર આપે છે. સમાજની સુવ્યવસ્થા માટેની બધી પ્રવૃત્તિઓનું કેન્દ્ર સાર્વજનિક પુસ્તકાલય છે. આપણુ સૌને એકત્ર કરી એક જૂથમાં આપણે સમાવેશ કરી ' આપણે બધા જેવા તેવા શહેરના નાગરિકો નથી ' એવી લાગણીનો વિકાસ કરવા માટે બીજી કોષ્ટ પશુ સંસ્થા કરતાં પુસ્તકાલય અગત્યનો ભાગ બને છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ અસરકારક અને ફાલના કેળવણીકારો દ્વારા પ્રશંસાપાત્રેલી સંસ્થા છે. જ્યાં કેળવણીને આવકાર અપાય છે, ત્યાં પુસ્તકાલયપ્રચાર અત્યંત જરૂરી થઈ પડે છે. શાળાના સાત વર્ષના અભ્યાસમાં વધારો કરવા જનકેળવણી સેવાનો પ્રસંગ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયથી મળે છે. સાર્વજનિક કેળવણી માટે પુસ્તકાલય એક જરૂરી સંસ્થા છે. તે હંમેશાં સાર્વજનિક હોય જોઈએ.

કેળવણીકારો હવે માનતા થયા છે, કે શાળાઓ ફક્ત કેળવણીની પ્રાથમિક ભૂમિકાનાં જ પ્રવેશક છે. પરંતુ પુસ્તકાલય એ તો કેળવણીનું જરૂરી પૂરક અંગ છે. પુસ્તકાલયો વધવાથી શાળાના કાર્ય ઉપર બહુ બારે અસર થઈ છે. આજનું મંથાલપ ફક્ત મોજમજલ માટે નથી, પરંતુ એ તો સોકોનું વિશ્વવિદ્યાલય છે. શાળા માટેનો તેમનો ખ્યાલ અને તેને મળતો રોકો ફાલના પુસ્તકાલયને પણ યોગ્ય છે.

જેમ જેમ અનુભવી અને વ્યવહારુ માણસોને ખાતરી થતી જાય છે, કે શૂતકાળના અનુભવો અને બનાવોનો ઇતિહાસ જાણવો જરૂરી છે, તેમ તેમ પુસ્તકાલય પ્રત્યેના તેમનો ખ્યાલ પણ બદલાતો જાય છે. તેથી ફાલમાં પુસ્તકાલય એક અનિવાર્ય સંસ્થા થઈ પડી છે અને તે હંમેશાં સાર્વજનિક જ હોવી જોઈએ.

■

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો વિ. ખાનગી પુસ્તકાલયો

ફરજિયાત કેળવણીની યોજના માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એક જરૂરી સંસ્થા છે. શાળાના જેટલું જ તે ઉપયોગી છે.

પુસ્તકાલયોને શાળાઓની શ્રેણીમાં મૂકી શકાય, એટલું જ નહિ પણ તે શાળાઓ ઉપર સારી અસર અને છાપ પાડી શકે તેમ છે. હમણાં હમણાં વાચકોની સંખ્યા દિન-પ્રતિદિન વધતી ને વધતી જ જાય છે અને પુસ્તકો પણ બાતબાતનાં પ્રકટ થતાં જાય છે.

પુસ્તકાલયનો શુભ્ય હેતુ જનતામાં પેસી ગયેલાં અનિષ્ટ સાહિત્યનાં પુસ્તકોને ખંખેરી કાઢવાનો છે. અત્યારનાં ધણાં છોકરા-છોકરીઓ સમાજને અધઃપતનને માગે લઈ જનારાં હલકી જાતનાં માસિકો ચોપાનીઓ તેમ જ પુસ્તકો ખરીદે છે અને વાંચે છે, કારણ કે તેમને બીજે કયાંયથી સાફ સાહિત્ય હાથ આવતું નથી, એટલે કિંમત વધારનાં ખરાબ હલકી જાતનાં

માસિકો અને પુસ્તકોને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાંથી સારાં પુસ્તકો આપીને ફર કરી શકાય છે. ખરાબ ચોપડીઓનું વાચન સારા પુસ્તકાલય દ્વારા રોકી શકાય છે. જો બાળકોનું ધ્યાન સારાં પુસ્તકો તરફ દોરવું હોય અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં આવાં સારાં પુસ્તકો વસાવાયાં હોય તો વિદ્યાર્થીઓને હલકી જાતની ચોપડીઓનો આશરો ન લેવો પડે.

પુસ્તકાલય સાર્વજનિક હોવાનું એક કારણ એ છે, કે જાહેર જનતાના એટલે કે ગ્રામ લોકોના વિશ્વાસુ અને પ્રમાણિક કાર્યકર્તાઓ પુસ્તકાલયને સારી રીતે ટેકા આપે છે અને સુવ્યવસ્થા જાળવી શકે છે. વાચકોની વિશાળ સંખ્યા છતાં તેટલા જ પુસ્તકો તેમની સુવ્યવસ્થાને લીધે બધાને પહોંચી શકે છે.

જો કે ખાનગી પુસ્તકાલયથી તેના માલિકને અને તેના મિત્રોને આનંદ-લાભ મળે અને થોડા સંસ્કાર પણ પ્રાપ્ત થાય, પરંતુ આખરે તો એ એમને માટે મોજરોખ બન્યાં. એક ખાનગી પુસ્તકાલય તેના માલિક અને તેના મિત્રોના ઉપયોગમાં આવે. જે પુસ્તકાલયમાં ફી ભરવી પડતી હોય તેવાં પુસ્તકાલયથી તેના સંચાલકોને વાચનની સગવડ મળે તેમજ ઘણી સંખ્યામાં આવતા પ્રાચીનના ધસારાથી બચી જઈ તેમનાથી સ્વતંત્રતા મેળવી આનંદ માણી શકે. પરંતુ આવાં પુસ્તકાલયો આપણે ઉત્તમ ગણી શકીએ નહિ. ખાનગી પુસ્તકાલયમાં ઘણા અરીખ લોકોની ગ્રાન મેળવવાની આકાંક્ષા પૂરી પાડી શકાતી નથી. આવાં ખાનગી પુસ્તકાલયમાંનાં પુસ્તકોનો મોટો ભાગ કબજામાં જેમનો તેમ જ-વાંચ્યા વિનાનો રહે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની સરખામણીમાં આણું ખાનગી પુસ્તકાલય વાંચિતું કહેવાય.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય દ્વારા પુસ્તકો આખા ગામમાં જલદીથી પહોંચી વળી શકે છે. એકની એક ચોપડી ઘણી વખત વંચાય છે. એવી બિલકુલ ફી ન ભરી શકે તેવા અરીખ લોકો માટે ખાનગી પુસ્તકાલયમાં જવાની સલાહ હોય છે તેથી ત્યાં વાચન પ્રચાર થતો નથી. એવાં પુસ્તકાલયોમાં પૈસાદાર લોકો માત્ર આનંદ માણવા આવતા હોય છે. જો કે આવાં પુસ્તકાલય સારાં હોય કે ન હોય, પરંતુ જે પુસ્તકાલયમાં ફી ભરવી પડતી હોય તેવાં પુસ્તકાલય મોટી સંખ્યામાં રચણતાં નથી. એટલે આવાં પુસ્તકાલયો સાર્વજનિક થવાં જોઈએ. વળી ખાનગી પુસ્તકાલય માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય કરતાં વધુ ખર્ચ કરવું પડે છે અને તે છતાં અરીખ લોકો તેના લાભ હાકતી શકતા નથી.

આધુનિક યુગનું વલણ અને જુરમો ગતાવી આવે છે, કે ઉદાર મનુષ્યો મંદિત અને હરબિયાત કેળવણીની તરફદારી કરે છે. જે શહેર અને ગામડાં બિખારીઓને પોષે છે તથા ન્યાં બામ-અગીચા, રસ્તા, યાજાઓ વગેરેનો નિભાવ થાય છે ત્યાં તેઓ પોતાના વતનીઓ માટે મંદિત પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો માટે ખર્ચ કરવાની ના પાડે તે સંભવિત નથી. ઘણાં શહેરો કેળવણી માટે લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે અને પુસ્તકાલય કે જે યુવાન સીપુરોના બજારને ચાલુ રાખે છે તેને માટે થોડુંક ખર્ચ કરવાનું જરૂરી છે, એટલે પુસ્તકાલય એ કેળવણીનું એક પૂરક અંગ હોઈને એને હરગીઝ વિસરવું જોઈએ નહિ.

જેટલાક લોકો વાંચો છાવે છે, કે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં ખરાબ અને હલકી

જનતાનાં પુસ્તકો હોઇને વાચન આમીવાળું અને છે અને તેનાથી આપણો નિર્ગંજતામાં વધારો થાય છે. આથી શું પુસ્તકાલયની અસર સંકારપદ અને છે? પરંતુ આ દલીલને લાથી સમજૂતીની જરૂર નથી. સાંવજનિક પુસ્તકાલયમાં નિરુપયોગી પુસ્તક હોતું જ નથી. વળી પુસ્તકાલયથી જનતાનું વાચન સુધરે છે અને તેનાથી સારી છાપ પડે છે એટલે એ રીતે જોતાં એ દલીલ તદ્દન વાહિયાત ઠરે છે.

કેટલાંક રાજ્યોના પુસ્તકાલયપ્રચારકો અને વ્યવસ્થાપકોનો અનુભવ દર્શાવે છે, કે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ મોટાં મોટાં શહેરાથી માંડી છેક નાનાં મામડાંના લોકોથી ખૂબ વખાણાઇ છે.

ઉત્તમ પુસ્તકાલય

પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા તેના મોટા સંગ્રહ ઉપરથી અથવા તેના મલ્લ મકાન પરથી અંકાતી નથી, પરંતુ પુસ્તકો માટે વાચકો શોધવા અને વાચકો વારતે પુસ્તકો પૂરાં પાડવા ઉપર છે. અર્થાત્ વાચ્યવાચકના સંબંધ જોડી આપવા ઉપર છે. એ માટે પુસ્તકાલયનાં સાધનો સુવ્યવસ્થિત રાખવાં જોઇએ. પુસ્તકો સ્વચ્છ રીતે વર્ગીકૃત કરી ગોઠવેલાં હોવાં જોઇએ, એને માટે અનુભવી પુસ્તકાલયકા અથવા મંથપાત્ર જોઇએ. પુસ્તકોના વર્ગીકરણ માટે કેટલાંક કાડની પદ્ધતિ કામચલાઉ કરવી જોઇએ. પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો પે તાના મામના તેમ જ નજીકના લોકોને છૂટથી વાંચવા આપવાં જોઇએ. અને તેઓની જરૂરીયાત પ્રમાણે પુસ્તકો, માસિકો તેમ જ ચોપાનીઆં મંગાવવાં જોઇએ. આમાં ઓછો તેમ જ બાળવાચકોને વિસરી શકાય નહિ વળી ઓછોને ઘેર બેઠાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાની વ્યવસ્થા કરવી ઘટે અને છોકરાંઓને વારતે તેઓને જ્ઞાન અને આનંદ-વિનોદ આપે એવી વસ્તુઓને પુસ્તકાલયમાં સંગ્રહ કરવો જોઇએ. વાચકોને જુદા જુદા દેશોનું દ્રશ્ય જ્ઞાન આપવા માટે સ્ટિરિયોગ્રાફો પછી રાખી શકાય. લોકોમાં જાગૈલી વાચનશીલ આવા પુસ્તકાલય દ્વારા સંતોષાવી જોઇએ અને તે માટે તેમને પુસ્તકો છૂટથી અપાવાં જોઇએ. પુસ્તકાલયમાં આવતાં વર્તમાનપત્રો મામલોકોની પસંદગી પ્રમાણેનાં મંગાવવાં જોઇએ. પુસ્તકાલયનું મકાન સારા અને સરકારી લતામાં જ્યાં લોકો સહેલાઈથી જઇ શકે તેવી જગ્યાએ હોવું જોઇએ. મંથપાત્રે છજીકાચેલા મોંએ કે વેઠ ઉતારતો હોય તેવી રીતે પોતાનું કાર્ય ન કરતાં સેવાભાવનાથી અને મામલોકોને જોઇતું જ્ઞાન અને માહિતી આપી તેમને ઉચ્ચ કક્ષાએ લઇ જવા માટે સંપૂર્ણ ધનશયો કરવું જોઇએ.

પુસ્તકાલયના નિભાવ માટે નાણાં તેના મામલા સો ખસે માણસો આપે, પછી તેનો લાભ મક્કત અને સીવંજનિક ધોરણે ગામનાં ઘરોમાંની અપાય છે. એટલે જેમને આખા જીવનમાં જ્ઞાનનો પ્રેમ થઈએ મળવાનો સંભવ નથી હોતો તેવાં ગરીબ અને મધ્યમ સ્થિતિના લોકોનાં ઓ-પુરુષોને તે તત્કાળ અપાવું જોઇએ. વિદ્યાર્થીઓને પછી તે લાભ મળે. જેટલી સહેલાઈથી અને સ્વાભાવિકતાથી તળાવમાં નાહવા અને કૂવે પાણી પીવા જઇ શકાય છે, તેટલી જ સહેલાઈથી અને સ્વાભાવિકતાથી લોકો પુસ્તકાલયમાં આવી જ્ઞાનની તરફ ધ્યાની

સાહે છે. અને જે બાવથી આપણા પૂર્વજને કૃપા-તગાવે બાંધાવવા માટે દાન કરતા, તે જ બાવનાથી જ્ઞાનની પરબો બાંધાવવામાં ધનિકાએ સહેજ પણ કચવાટ મિલાયે છૂટથી દાન કરવું જોઈએ. આપણે જેટલા રૂપિયાનું લવાજમ કે દાન ભગતા હોય તેટલા રૂપિયાના પ્રમાણમાં આપણને જ્ઞાનનો લાભ મળવો જ જોઈએ અને બીજા અરીય કે તવંચર જેવા બેઠ આપણે કાઠી નાખવા જોઈએ અને લવાજમ કે દાન ન આપી રહે તેવા અરીય શોધે પણ આપણા દાનનો લાભ ભરે ઉઠાવે તે માટે આપણે આપણું મન ઉદાર રાખવું જોઈએ.

વળી સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના મથકાણે સેવાભાવથી પોતાનું કાર્ય કરવું જોઈએ અને વાંચક ઠાઠ પુસ્તક માગે તો તે વેઠ ઉતારતા હોય તેમ નહિ મથુતાં વાચકને પોતાનો મિત્ર મણી તેની પુસ્તકો માટેની દરેકે દરેક ઈચ્છા સંતોષવી જોઈએ. અને વાચકની મુશ્કેલીઓ દૂર કરવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ. પુસ્તકાલયના તોફરો પણ વિશ્વાસુ અને વફાદાર હોવા જોઈએ. તેમણે સ્વચ્છતાનો પાઠ શિખી રાખવો જોઈએ અને ઠાઠ વાચકની ફરિયાદ ન આવે તે ધ્યાનમાં રાખવું જોઈએ.

જે પુસ્તકાલયમાં ઉપર જણાવેલી શરતો-ધોરણ જળવાતું હોય તે પુસ્તકાલય ઉત્તમ ગણાય છે અને બીજા પુસ્તકાલયોએ તેવા પુસ્તકાલયનું અનુસરણ કરવું જોઈએ.

ગામેગામ પુસ્તકાલય

કોઈ પ્રશ્ન કરે કે પ્રજા એટલે શું ? તેનો સારામાં સારો ઉપયોગ કેવી રીતે થાય ? તેનો જવાબ એ છે, કે, રાજ્યને વફાદાર રહી રાજ્યના નિયમો પાળી રાજ્યને સર્વ લાભ ઉઠાવતો લોકસંઘ તે પ્રજા. વડોદરા રાજ્યનો લોકસંઘ વડોદરાથી માંડી દરિયાકિનારે જોભલા ઝોખા અને દ્વારકા તેમ જ સરસ્વતી નદીના કિનારાને પેત્રેપાર સુધી પથરાયેલો છે. રાજ્યની પ્રજા ફક્ત વડોદરામાં જ વસતી નથી. શહેરને બોલતા વધારે આવડે માટે પ્રજા કંઈ એકલા શહેરમાં જ વસે છે એમ કહેવાય નહિ. વડોદરા રાજ્યની ઓગળુનોસ લાખની વસતીમાંથી વીસ લાખ જેટલી વસતી તો ગામડાંમાં વસે છે. ટાપટીપવાળા શહેરીઓ કરતાં મામ જનતા આપણા રાજકર્તાને ઓછા વડાલા છે એમ માનવાનું જરાય કારણ નથી. એકાદ મામજનની પણ શહેરી જેટલી જ મદત્તા છે. અને તેથી જ આપણા ધોમતે ગામડાની પ્રજાને ઉચ્ચ કક્ષાએ લાવવા મામજનનાના ઉદારની અનેક યોજનાઓ કરી છે. મામ પુસ્તકાલય એ આવી જ એક મામોન્નતિની ઉપયોગી યોજના છે.

આપણી મોટા બાગની વસ્તી ગામડામાં જ વસે છે. ગામડાં જ આપણને પોને છે. આપણી સુખંસગવડ ગામડાં જ સાચવે છે, આપણી દેખાતી મોટાછ મામડાંને જ આભારી છે. આપણે દીપી છીએ છીએ તે પણ ગામડાંને જ લીધે. દિન-દુસ્તાનના જીવનમાંથી ગામડું કાઠી લેા તો બાકી શું રહેશે ? આપણા સ્વાર્થને ખાતર પણ આપણે ગામડાંને વિસરવા ન જોઈએ. ગામડાં સુધરે તો આપણું પોપણ સુધરે, ગામડાં જગમમતાં થાય તો તો આપણાં

શહેરો અવ્યવસ્થિત બની જાય છે. આખો જીવન સંસ્કારી બને તો જ શહેરના જીવનની સંસ્કૃતિ સચવાઈ રહે. આપણે ગામડાં સાથે જ સંકળાયેલા છીએ. ગામડાં એ હિંદના જીવનનો અખૂટ ઝરો છે. એ ઝરાને આપણે જોડવો સ્વચ્છ, સુંદર અને વેગવંત રાષ્ટ્રીય તંત્રના જ પ્રમાણમાં આપણને સ્વચ્છતા, સૌન્દર્ય અને બર્ણ મળશે તો મામ અને શહેર વચ્ચેના કૃત્રિમ ભેદ અને ભ્રષ્ટાચારનો ભાવના દૂર કરવા મામડાના એકેએક જણે શાળા મારફત શિક્ષણ પ્રાપ્ત કરવું જોઈએ અને પુસ્તકાલય દ્વારા તેને તાજું રાષ્ટ્રીય તંત્રના ઉત્તરોત્તર વધારો કરવો જોઈએ.

રાજકીય અને સામાજિક ક્ષેત્રમાં પણ મામડાંના પીઠબળ વગર ચાલે તેમ નથી, એવું પૂ. મહાત્માજીએ સૌ પ્રથમ જોયું. શહેરની સરજતા માત્ર શોભારૂપ પરપોટા જેવી છે. પરદેશી સરકારને પણ હવે સમજવા માંડ્યું છે, કે ગામડાં તરફ ધ્યાન આપ્યા સિવાય ચાલે તેમ નથી. હિંદનું ખરું બળ ગામડાંમાં રહ્યું છે. હિંદની એંશી ટકા વસ્તી ગામડાંમાં છે. ગામડાંની ત્રીસ કરોડ જેટલી પ્રજા અલભ્ય રહે, નિર્ધન રહે, અસ્વચ્છ રહે, ઉલ્લોગ રહિત રહે, આનંદ રહિત રહે એ શું સમજદાર સમાજને અને જનતાને માટે શરમ બરેલું નથી ? બે ટંકનેા ખોરાક મેળવવા કરોડો માણસોને સાંસા પડતા હોય તે વખતે સોના-ચાંદીના યાજમાન જમતા લક્ષાધિપતિના હૃદયમાં શું અસર ન થવી જોઈએ ? હાલોની સંખ્યામાં બહેલાઓ દર વર્ષે બહાર આવે છે. પોતાની આસપાસ લાખો કરોડોની સંખ્યામાં અજ્ઞાન ફેલાયેલું હોય તે વખતે સુખી અને સ્વચ્છ જીવન માગતા એ બહેલાઓએ શું શરમાવું ન જોઈએ ? જમતમાં અબજોટા હોય તે બહેલાઓની શરમ છે. બહેલાઓએ પોતાની આસપાસ ઘૂંટી મચેલા અજ્ઞાનને દૂર કરવા કમર કસવી જોઈએ. તે માટે શિક્ષિતાએ ગામડાંમાં શાળાઓ અને પુસ્તકાલયો સ્થાપવા જોઈએ અને તે સંસ્થાઓને સુવ્યવસ્થિતપણે ચલાવવી જોઈએ.

ત્રીસ કરોડ આમવાસીઓ એન્યુએટ ન બની શકે એ આપણે સમજી રાહીએ છીએ. પરંતુ એમના મોટા ભાગ લખી વાંચી શકે તેવા મગજવાળા તો છે જ. બીજું કંઈ નહિ તો ફક્ત લખતા વાંચતાં શિખવા માટે પણ શાળા અને પુસ્તકાલય એ અતિ મહત્વની સંસ્થાઓ છે. નિર્ધન આમવાસીને બસે આપણે ધનવાન ન બનાવી શકીએ, પરંતુ નિમોક્ષ આમવાસીની નિરાશા તો જરૂર આપણે દૂર કરી શકીએ. આમવાસીને ચેતનવંત બનાવવો હોય તો એને શાળા અને પુસ્તકાલય પાસે લઈ જાઓ. શાળામાંથી એને આંખ મળશે, પુસ્તકાલયમાંથી એને પાંખ મળશે. જે ગામડાંમાં શાળા અને પુસ્તકાલય નથી તે ગામને ઉદ્ધાર નથી. શાળા અને પુસ્તકાલય એ પરસ્પરતાં પૂરક એક છે. એક વગર બીજું રહી શકે નહિ.

પુસ્તકાલયઃ સાર્વજનિક થાપણ

આપણે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના કિમાયતી છીએ. આપણા ગામડાં જુવાનીઓના ને એ અત્યારે મદદ કરવું હોય તેમ નથી જણાતું ત્યારે શું આપણી બલિષ્ઠતા અબને તેની વધુ જરૂર પડશે ? તેમનાં માથાનો કસતા તેઓ પુસ્તકાલયનો ઉલ્લેખ સારી રીતે કરશે.

પરંતુ ખરી રીતે તો આપણે જ્યાં આપણે માટે, આપણા પાડોશી માટે, આપણી ભવિષ્યની પ્રજા માટે અને આપણા મામની નામના માટે પુસ્તકાલય ધર્યાં છે. તો પછી શા માટે આપણે અત્યારે જ તે ન મેળવી શકીએ? જોઈએ અને તેનાં ઉત્તમ તરવા ન મળે શકે? જોઈએ!

પુસ્તકાલયની રચાપના સૌને માટે ઉપયોગી છે તેથી તેમાં જ્યાં જોઈએ સાથે આપવો જોઈએ. આ રીતે આપણે મદદ કરવાની તક મેળવવી જોઈએ અને પછીથી પુસ્તકાલય આપણી સાર્વજનિક માલિકીનું થશે. પુસ્તકાલય એ ઉચ્ચ આદર્શો માટેની સંસ્થા છે. ઘણું કરીને પુસ્તકાલયને અલગ અને યોગ્ય મકાન હોવું જોઈએ. આ મકાનને ઉપયોગ પુસ્તકો માટે, રચના માટે અને માનવ જાતિના અનુભવોનો પ્રાચીન ઇતિહાસ જાણવા માટે યોગ્ય છે. પુસ્તકાલયનું મકાન ખીલું મકાનને જેવું હોવું નથી, પરંતુ તે ભવ્યતા અને સંસ્કારથી ભરપૂર અને હરહમેશનું કાયમી મકાન હોય છે. પુસ્તકાલય લોકોને આવકારે છે અને સર્વને હતાપણુ અને સમુજથી ભરપૂર પુસ્તકો છૂટકી પૂરી પાડે છે.

પુસ્તકાલય શું છે તે બાળકો સારી રીતે જાણે છે. વૃદ્ધ અને યુવાન, મરીમ અને તરબર, વગેરે જ્યાં જ લોકો પુસ્તકાલયનો હેતુ અને અર્થ જાણે છે. ખીલું માણસોના હતાપણુ અને અનુભવોથી દરેક મનુષ્યને કંઈક શિખવાનું મળે છે, એ વિચારને પુસ્તકાલય ટેકા આપે છે.

પુસ્તકાલય મનુષ્યના જ્ઞાનની આપ-મે કરે છે. અને જે વસ્તુઓ ધીંગાઓ જાણતા હોય છે તે દરેક શિખી શકે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય સર્વ જાતના લોકોને જાણાવે છે, કે જ્ઞાન મેળવવાની દરેકને માટે આ એક ખુલ્લી તક છે. આ પુસ્તકાલય મામની સાર્વજનિક યાપણુ છે.

તેથી ઉદ્ધત, જે પુસ્તકાલય તરફ અણમો દર્શાવ્યો અથવા એક ખુલામાં પુસ્તકોનો દમલો કરવામાં આવે અથવા અમુક દિવસના અંતરે તેને ખોલવામાં આવે અને ગદામુરોલી-એ પુસ્તકો મળી શકે તો પુસ્તકાલયનો હેતુ માર્યો જાય છે.

વાચન વધારવાથી જીવન વિશેષ વિકાસ પામે છે. માણસ જ્યાં સુધી એકાંતમાં હોય છે ત્યાં સુધી તેનો સ્વભાવ સ્વાર્થી હોય છે, કારણ કે તે પોતાના જ પ્રયોજન અને પોતાની જ સામગ્રીઓથી જઠરાયેલો હોઈને પોતાના સંકુચિત વિચારોથી દોરાતો હોય છે. વાંચનથી આપણા જીવનના વિચારો અને આદર્શો ધરાય છે. પ્રાચીન યુગમાં ઘણાં મહેલો મહાપુરોહિત, જે સૈકાઓમાં આપણે જોવા-જાણ્યા નથી તે સૈકાઓનું, અને જે પુરુષોને આપણે જોવા ન હોય તેમનું કર્તવ્ય અને તેમના આચારવિચારો આપણી નોંધે આપણને પુસ્તકાલયમાંથી મળી શકે છે.

પૈરાનિક શોધ, યંત્રોની પ્રગતિ, સંસ્કૃતિનો ફેલાવો, દુનિયાને લગતા આદર્શો, વિચારો, કલ્પનાઓ, સામગ્રીઓ અને મનુષ્યનો અભ્યાસ કવિતા અને વાતોના જુદા જુદા રૂપમાં દર્શાવાય છે તથા આ વાતો અને કવિતાઓ પુસ્તકોમાં હોય છે.

સામાન્ય રીતે જ્યાં લોકો સમજે છે અને જ્યાં તેઓ કંઈક જાણુવા, વિચારવા અને કુદરતને ઓળખવા માટે જન્મ્યા છે ત્યાં આ પ્રવૃત્તિઓ પાર પાડવા માટે પુસ્તકાલય એક અણુમોલ સાધન છે અને તે અત્યંત જરૂરી છે.

૧

પુસ્તકાલય : લોકોનું વિશ્વવિદ્યાલય

લોકોનાં જીવન સાથે આટલા ગાઢ પરિચયમાં આવેલી અને આવી સાર્વજનિક સંસ્થા, સાર્વજનિક પુસ્તકાલય સિવાય બાકી જે બીજી હોઈ શકે. સમાજને સંસ્કારી બનાવવા અન્ય કોઈ સંસ્થા આટલી શક્તિમાન નથી. પુસ્તકાલય એના દરેક વાંચકને સંસ્કારનો વારસો સોંપે છે. સુવ્યવસ્થિત સમાજના ઉચ્ચ આદર્શો તરફ મનુષ્યજાતિને લઈ જવાનું કાર્ય શાળા દ્વારા સંપૂર્ણપણે સફળતાપૂર્વક પાર પાડી શકાતું નથી. પરંતુ તેના પૂરક અંગ તરીકે તેમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની જરૂર પડે છે. સામાન્ય જ્ઞાનનું મૂળ ઉત્પત્તિસ્થાન શાળા છે અને તેને વિદ્યાર્થીઓનું કાર્ય સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું છે. જડ બની ગયેલી શુદ્ધિ પણ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયથી વિકાસ પામે છે. શાળાની શરૂઆતથી આપણે સામાન્ય જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ અને તે માટે એક દેશના નાગરિકોની બીજા દેશના નાગરિકો ઉપર મેળવેલી શ્રેષ્ઠતા માટેનું માન પણ શાળાને ફાળે જાય છે અને તેમાંથી આપણું સાર્વજનિક પુસ્તકાલય પણ થોડો દિરસો મેળવે છે; કારણ કે આપણું પુસ્તકાલય હરકોઈ વાંચકને સામાન્ય જ્ઞાન આપવાનું અને વધારવાનું કાર્ય કરી શાળાના કામગીર મદદ કરે છે. પરંતુ શાળા કંઈ સધળી પ્રવૃત્તિઓને પહોંચી વળતી નથી અને તેથી તેના વડે બધી સફળતાઓ પાર પાડી શકાતી નથી. શાળાઓને છ કે સાત વર્ષના ટૂંક સમયમાં ઘણા વિદ્યાર્થીઓને પહોંચી વળવાનું હોવાથી શાળાનો દોષ કાઢી શકાય નહિ. પરંતુ જ્યાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલય હોય છે ત્યાં શાળાના શિક્ષકો તેમના વિદ્યાર્થીઓને લોકોના વિશ્વવિદ્યાલયના-

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના સ્નાતક (Graduate of Free Public Library) ન બનાવે તો તે શિક્ષકો કંપકાને પાત્ર છે. આ માટે વિદ્યાર્થીએ કંઈ પરીક્ષાઓ આપવાની હોતી નથી. જો વિદ્યાર્થી હરહંમેશ પુસ્તકાલયમાં જવાની ટેવ પાડે અને તેના જીવન પર્યંત અમલ કરે તો તેણે આપણા પુસ્તકાલયની પરીક્ષા પાસ કરી મણાવ, અને સ્નાતક થયો મણાવ. આ બાબતમાં શિક્ષકો દરેક વિદ્યાર્થીને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં જઈ તેના ઉપયોગ કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. શિક્ષકો પુસ્તકાલયથી થતા લાભ વિદ્યાર્થીઓને કહેવા જોઈએ અને એ રીતે હરહંમેશ વિદ્યાર્થીઓને ટકોર કરતા રહેવાથી અને પોતાને પુસ્તકાલયમાં જવાની ટેવ શી રીતે પડી તે બધું વિગતવાર કહેવાથી અને સમજાવવાથી વિદ્યાર્થીઓ પુસ્તકાલયનો ઉદ્દેશ સમજતા થાય છે. અને જ્યારે તેમને સમજાય છે, કે પુસ્તકાલય તેમના માટે હરહંમેશ ખુલ્લું રહે છે ત્યારે તેઓ આનંદની સાથે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરતાં શીખી જાય છે. આ રીતે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય લોકોની વિદ્યાપીઠ (People's University) છે. અને તેનું મંદિર બીજી યુનિવર્સિટી કરતાં ઘણું જાન્યું છે.

સામાન્ય જ્ઞાન એ સમાજની આગાહીનો અને સુખ્યવચ્ચાની મહત્તાનો પાયો છે. દરેક મનુષ્યમાં સામાન્ય જ્ઞાન તો હોય છે જ અને કદાચ ન હોય તે મૂખ્ય કહેવાય છે. મનુષ્યના આ સામાન્ય જ્ઞાનને ખીલવવા માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની ખાસ જરૂર છે. સામાન્ય જ્ઞાનના વિકાસ માટેની મુખ્ય સંસ્થાઓમાંની એક તે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય છે, તેથી તેના નિભાવ માટે ખર્ચેલા પૈસા એ સમાજે સારી જગ્યાએ રોકેલી થાયણ અર્થોત્ત સમૃદ્ધિ છે.

આ રીતે જેતાં પોતાની શાળાના વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકાલયના ફ્રેન્ડ્યુએટ બનાવવાનો દરેક શિક્ષકનો ધર્મ છે.

ગુર્જરનરેશના સ્તુત્ય પ્રયાસો

જો કોઈ પ્રશ્ન કરે કે આપણા શ્રીમંત મહારાજ સાબની રાજ્યપ્રવૃત્તિને ક્લેશ અથવા સારામાં સારો અંશ કયો ? તો તેનો જવાબ આપવો મુશ્કેલ પડે. દરેક પોતપોતાના અભિપ્રાય પ્રમાણે જવાબ આપશે. કોઈને સુખ્યવચિત રાજ્યવર્ધારણ્ય ગમશે, કોઈને ન્યાય અને કારોબારી વહીવટ સારો લાગશે, કોઈને અત્યજ્ઞેદાર ગમશે, કોઈને સમાજસુધારણા પ્રિય લાગશે; પરંતુ જો મને પૂછવામાં આવે તો નીચે જણાવેલી ત્રણ વસ્તુ તરફ હું પૂછનારું ખ્યાન ખેતુઃ એક સુધરાઈ અથવા પ્રામર્શન્યાયત, બીજું દરજિયાત પ્રાથમિક ફેળવણી અને ત્રીજું પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ.

રાજ્યની બીજી પ્રવૃત્તિઓ રાજ્યવહીવટના કારોબાર તરફ લક્ષ આપીને રચાય છે. સમાજસુધારણાની રાજકીય પ્રવૃત્તિઓ જાણતી પ્રજાને ટંકોળવાનું કામ કરે છે; પરંતુ પંચાયત, પ્રાથમિક ફેળવણી અને પુસ્તકાલય પ્રજાને જાગૃત કરે છે, પ્રજામાનસને પોષે છે અને પ્રજાને જીવડે છે. એટલું જ નહિ પણ એ જાગૃતિ, પોષણ અને જીવન ટકાવવાની શક્તિ પ્રજામાં જ રહી છે એવું ખ્યાન પ્રજાને કરાવી આપી એક સજીવનમંત્ર આ ત્રણ સંસ્થાઓ મારફત અપાય છે.

પ્રાથમિક ફેળવણીની સફળતામાં રાજ્ય જેટલું કરી શકે તેટલું, અરે તેથી પણ વધારે પ્રજા કરી શકે અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે રાજ્ય અને પ્રજા વચ્ચે માફ સંપર્ક સધાય તો તે આવકારપાત્ર છે. જે પ્રવૃત્તિથી રાજ્ય અને પ્રજાનું મિલન શક્ય અને તે પ્રવૃત્તિથી જ દરેક મેદાની ચિરંજીવ સફળતા પ્રાપ્ત થઈ શકે છે. અને આ પ્રવૃત્તિઓમાંની એક પ્રવૃત્તિ તે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ.

અમેરિકામાં થર્ન હર્ન તેમ દવા, અજવાળું અને પાણીની મારફત જ સફેલાઈથી અને વિનામૂલ્યે લોકોને જ્ઞાન મળે તેવાં સાધનો ગામેગામે ઊભાં કરવાં તે આપણા શ્રીમંતો ક્લેશ તેવાં સાધનોમાં દરજિયાત ફેળવણી અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મુખ્ય રચાન ધરાવે છે. આપણે ત્યાં પુસ્તકાલયની યોજના સને ૧૯૧૦ માં થઈ તે પછી તત્કાલ ત્રીમ વર્ષના

દૂંક સમયમાં વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલયની પ્રગતિ જેટલી યથા છે કે તેટલી પ્રગતિ વડોદરા રાજ્ય જેટલી વરતી અને વિસ્તારવાળા કુનિયા હિપરના ઠાઠ પશુ રાજ્યમાં થએલી નથી વ્યાખ્યાની રીતે મગર થવાનું કારણ મળે છે, કે આપણા શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની આ હિતમ રાજ્યનીતિ માટે માત્ર આપણા દેશમાં જ નહિ, પણ આખી પૃથ્વી પર જે ઠેકાણે પુસ્તકાલય સંબંધી ચર્ચા થાય છે ત્યાં ત્યાં તેમની પ્રશંસા થાય છે. અને તેમના દાખલાનું અનુકરણ કરવા આમદપૂર્વક કહેવામાં આવે છે.

પુસ્તકાલયનાં સુંદર મકાનથી, પુસ્તકોના ઉત્તમોત્તમ સંગ્રહથી, વર્તમાનપત્રો અને માસિકોની મોટી સંખ્યાથી આપણે આપણા કાર્યને પાર પડેલું ન સમજતાં જ્ઞાનનો જે સૂર્ય પ્રથમ આ પ્રાચીન ભારતવર્ષમાં પૂર્ણ કલાથી પ્રકાશતો અને જે જ્ઞાનસૂર્ય યુરોપ અને અમેરિકામાં પ્રકાશ આપવા માંડ્યો છે તેમ જ જેનો પ્રકાશ ક્રમાનુસાર એશિયામાં આવવાની શરૂઆત થઈ ચૂકી છે તેમ જ્ઞાનસૂર્યનો પ્રકાશ આપણા કૃપાળુ મહારાજ સાહેબે ભારતીય પ્રયત્ન વડે આપણા રાજ્યમાં લાવવા હોવા કહ્યો છે; તેમાં ફરક પોતાના માટે, ભવિષ્યની પ્રજા માટે અને જનસમાજના કલ્યાણ અર્થે સહાયકારી થવું જોઈએ.

મામપુસ્તકાલયની યોજના એ પોતે કરેલી ફરજિયાત કેળવણીની યોજનાનું એક કિંમતી અંગ છે, એમ કે. મહારાજ સાહેબ માનતા અને તેથી સ્વ. પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબ રાજ્યના ફરક ગમે એક એક પુસ્તકાલય સ્થાપવાનો પ્રયત્ન કરે એવી આશા રાખતા. મહારાજ સાહેબની આ ઇચ્છા પૂર્ણ મોતીભાઈ સાહેબ જેવા સેવાભાવી મૂક સેવકોના હાથમાં સોંપાવાથી પાર પડેલી.

✽

મુક્ત સરસ્વતી

રેશમી કપડે બાંધેલી પંડિતોની પોથીઓમાંથી નીકળી સરસ્વતી આજની શાળાઓ અને પુસ્તકાલયોમાં આવી વિરાજમાન થઈ છે. સરસ્વતી કુમારિકા છે, સ્વતંત્ર છે, અધન-મુક્ત છે. તેને વળા પડ્યા-અધન શાં ! ! એ જ્ઞાનખાનામાં ન હોય, એના હિપર ઠાઠની માલકી ન હોય. પરંતુ પંડિતોએ જ્ઞાનની પોથીઓને રેશમી કપડે બાંધી અને પોતાની મિલકત બતાવી તેમને પટારાઓમાં બંધ કરી અને હિપરથી ખંભાતી તાળાં લગાવ્યાં. આપણાં સાંસ્કૃતિક પુસ્તકાલયોને મઠ મંદિર, વિહાર અને દેરાસરનાં ભોંયરામાં બંધકર્તા. અને તેમને સાંકળો વાસી તાળાં દીધાં. સરસ્વતીને તાળામાં કેમ પુરાય ? સરસ્વતીને મંદિર તાળું શું ? એ મહાદેવી તો પોથીઓ અને પટારાઓમાંથી બહાર આવી આવી. સરસ્વતીને સંતાડનારા એ વેદીઆં પંડિતોને આજ ઠાઠ ઝોળખતું પશુ નથી. અને એ જ - સરસ્વતી આજે હજારો અને લાખોગણો વિસ્તાર પામી જન્મભરમાં રમી રહી છે. જેટલી આપણે તેને બાંધી તેટલું આપણે ખોયું. અને સાક્ષાત્ સરસ્વતીને ત્યજી દઈ આપણે તેની પથ્થરની મૂર્તિ સાથે માથું પછાડયું. એનો બદલો શો મળ્યો તે આપણે જોઈએ છીએ. સરસ્વતીની મૂર્તિને પૂજનારા, દિવાળીને દિવસે ચારદાપૂજન કરી ચોખા હિપર કંકુ ચોખા ઊંટનારા, અંધ

અથવા પુસ્તકને સૌક્યે કહી ધ્વંસરુદ્ધ માનનારા એવા આપણા હિન્દુસ્તાનની ચાલીસ કરોડની વસ્તીમાંથી અઢાવીસ કરોડ માણસો તો પોતાની સહી પથ્થુ કરી ચકતા નથી. છેલ્લી વસ્તી ગણતરીના આંકડા આપણી ગાનહીન દશાનો સચોટ પુરાવો છે. ફક્ત સહી કરી શકે એટલું જ બચેલા કેવા હોય છે તે આપણાથી અજ્ઞપું નથી. એવા ન ભણ્યા સરખા કહેવાતા બચેલાઓને બાદ કરીએ તો હિંદમાં સો માણસે ફક્ત ચાર માણસ જ બચેલા નીકળે ! સોએ છન્ડુ માણસો તો દણુ બણુશે ત્યારે ! ! છતાં બચેલાઓની સંખ્યા જોઈ આપણે ગભરાઈએ છીએ.

હિંદના સોમાંથી સો માણસો બચેલાં ન બનાવી શકાય ત્યાંસુધી આપણું સરસ્વતી-પૂજન અધુરું જ રહેવાનું અને તેટલે અંશે આપણે બીજા દેશો કરતાં ઊતરતાં જ રહેવાનાં. જો કે હાલમાં અપાત્ર શિક્ષણ ખામી ભરેલું છે, તે આપણે કળ્પસ કરવું જોઈએ. એ તુટિને લીધે આપણું બહુતર આપણને કારકુન કે ગુમાસ્તો જ બનાવે છે. ઊંચી જગ્યાઓ માટે ગોરા અને વિદ્યાપત જઈ બહુી આવેલા દેશી માણસોની પસંદગી થતી હોવાથી આપણા દેશમાં બચેલાઓ કારકુન કે ચિરસ્તેદારથી ઊંચા જઈ શકતા નથી.

બહુને તોફારી જ કરવી જોઈએ, એવી માન્યતાને લીધે આપણા બચેલાઓ બહુતરને મોંઘું અને પોતાની જાતને સોંલી બનાવી દે છે. તોફારી કરનાર કે ન કરનાર, વેપારી કે ખેડૂત, શ્રીમંત કે ગરીબ, યુરુપ કે સ્ત્રી, યુવાન કે વૃદ્ધ સૌને ગાનની આવશ્યકતા તો છે જ. સોએ શિક્ષિત યવું જોઈએ, એવી માન્યતા જામત ન થાય ત્યાંસુધી બહુતર અને પુસ્તકાલય તરફ ઉદાસીનતા અને અભાવ જ રહેવાનાં. માટે પુસ્તકાલય અને શાળા તરફ સદ્ભાવના કેળવવી જોઈએ.

તોફારીમાં જોમ બહુતર જરૂરી છે, તેમ જીવનની દરેક ધડીએ જ્ઞાન અને શિક્ષણ ઉપયોગી અને જરૂરી છે. અમલ ખેડૂત કરતાં બચેલો ખેડૂત હંમેશાં ચડિયાતો હોવો જોઈએ; અમલ વેપારી કરતાં શિક્ષિત અને જ્ઞાન મેળવેલો વેપારી જરૂર વાગારે સાફ કામ કરતો હોવો જોઈએ. પરંતુ જો કોઈ અમલ માણસ લક્ષાધિપતિ થાય તો આપણે બહુતર તરફ ચિદાઈ જઈએ છીએ અને બચેલા બેકારો તરફ નજર નાખી બહુતર અને જ્ઞાનને વગોવવા તૈયાર થઈએ છીએ. પરંતુ પશ્ચિમના દેશો એટલે કે યુરોપ, અમેરિકા, રશિયા, વિદ્યાપત વગેરે દેશોના વેપારીઓ, ત્યાંની પેઢીઓ, મુનીમો અને દલાલો, તેમના અભ્યાસનો અને તેમના જ્ઞાનનો આપણને ખ્યાલ હોતો નથી. મારે જ આપણે આપણા અમલ વેપારીને વખાણવા તૈયાર થઈએ છીએ. જ્ઞાન હંમેશાં દરેકને હાથે લઈ જાય છે. આનો અર્થ કોઈ એમ ન કરે કે બધા ખેડૂતો, કુકાનદારો, મજૂરો અને કારીગરોને ક્રિન્યુએટ બનાવવા; પરંતુ અક્ષરજ્ઞાન વ્યવહાર ચાલી શકે તેટલું પથ્થુ ગણિતનું જ્ઞાન અને પુસ્તકોન્નવર્માનપત્રો વાંચી દેશમાં તથા જગતમાં બનતા બનાવો સમજી શકે તેટલું ઇતિહાસ-શૂરોગનું જ્ઞાન તો અવશ્ય નેમને મગવું જ જોઈએ. આટલું જ્ઞાન ન હોય તો તેને બચેલો કે જ્ઞાની કહી શકાય નહિ. એટલા જ્ઞાન વગર ચાલે પથ નહિ.

પુસ્તકાલય: જ્ઞાનની ખરબ

કેળવણી આપવાનું મુખ્ય સાધન તે શાળા. પરંતુ શાળાનો અભ્યાસક્રમ પૂરો થયો એટલે પછી શાળા કેષ્ટને સંધરતી નથી. શાળામાં કરેલો અભ્યાસ વિસારે ન પડે, એ અભ્યાસ હદ થાય અને જીવનભર આહુ રહે એવું સ્વયંશિક્ષણનું સાધન પૂરું પાડવા માટે પુસ્તકાલયની યોજના. શાળાની સહયરી તે પુસ્તકશાળા, બન્ને એકબીજા વગર રહી શકે નહિ. શાળા ન હોય ત્યાં પુસ્તકાલય નિરચકે, પુસ્તકાલય ન હોય ત્યાં શાળા પણ કાંઈ કામ આપી શકતી નથી. એકબીજાને પોષતી આ બન્ને સંસ્કારસંસ્થાઓ હવે સરસ્વતીનું નિવાસસ્થાન બની અંધ છે. સરસ્વતીનાં દર્શન એ બન્ને દેવાલય (શાળા અને પુસ્તકાલય)માં થાય તેમ છે. માટે જ શાળા પૂજ્ય અને શિક્ષક અથવા શુરુ પૂજ્ય. અને માટે જ અંધાલય અને અંધપાલ કે અંધપ્રચારક પણ એટલો જ માનપાત્ર.

ગાનને પ્રભમાં વહેતવાનું કાર્ય આપણાં પુસ્તકાલયો કરે છે. પુસ્તકાલય પ્રગતને સીધી રીતે સ્પર્શે છે. માટે જ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ શ્રીમંત સરકારના રાજ્યમંત્રીઓએ પ્રોત્સાહન આપે છે. પુસ્તકાલય એટલે કેળવણીનું ઠવચ. શાળા અને પાઠશાળામાં અપાતી કેળવણીને જળવાવી રાખવાનું કાર્ય તે કરે છે, પુસ્તકાલય વગર પ્રાથમિક કેળવણી તો નિષ્ફળ જ નીવડે. વળી શાળાઓ અને પાઠશાળાઓ વિદ્યાર્થીને અમુક ભૂમિકાએ પહોંચાડવા પછી તેને સંધરતી નથી. પરંતુ પુસ્તકાલય તો વિદ્યાર્થીની જીવનભરની પાઠશાળા છે.

સાવર્જનિક પુસ્તકાલય અસ્પષ્ટને પણ આવકાર આપે છે અને મહાન જ્ઞાનીનું પણ સ્વાગત કરે છે. તે અભ્યાસીના અભ્યાસને પોષે છે અને વાચનશોખીનોના શોખને પણ વિકસાવે છે.

એ એકે મહાપવિત્ર અને પૂજનીય શરદા મંદિર છે. તેથી જ એ મંદિરની મામેગામ અને મહોદલો મહોદલો જરૂર છે. પુસ્તકાલય અગર વાચનાલયના વિપુલ ઉપયોગ વગર આપણી છુદ્ધિ સંકુચિત બની જાય છે. હુનિયાના દેશો એકબીજા સાથે એટલા નિકટના પરિચયમાં આવી ગયા છે કે પરસ્પરના સાખપાડોશીઓ બની ગયા છે. આને આ દેશોથી એકત્રસૂત્રા એક-દરિયા મહેલની માધક એકલા રહી શકાય તેમ છે જ નહિ. માથુસે જેમ પોતાના પાડોશીની અગર રાખવી જોઈએ, તેમ દેશોએ પણ એકબીજા દેશની સંભાગ રાખવી જોઈએ. રશિયાએ પોતાની પંચવર્ષીય યોજના કેવી રીતે સફળ કરી, ક્રાન્સ શા માટે સોનું સંધરવું હતું, અમેરિકા હથિયોરબંધીતો કેમ આમલ કરે છે અને જપાન શા માટે મંચુરિયા અને ચીનને બળે ઢૂંપેો હતું હતું, તેમ જ જર્મની પોતાની જાસેના નાનાં રાજ્યોને કેમ ગળા જોય છે- એ બધું આપણે જાણવાની જરૂર છે. તે જાણ્યા સિવાય આપણને નહિ સામે. એ બધા બનાવોની આપણા ઉપર સીધી કે આડકતરી રીતે ભારે અસર થાય છે, અને તેથી જ એ બધા આમે પાસેના પાડોશીઓથી આપણે નિત્ય પરિચિત રહેવું જોઈએ. એટલું જ નહિ પરંતુ તેમના સંસ્કારો, તેમના વિચારો અને આચારો પણ આપણે જાણવા જોઈએ. આ બધું હવે આપણે માટે જરૂરી અને આનંદક છે, એ જરૂરનું ગાન પુસ્તકાલય વગર મેળવી

ચકાય તેમ નથી. પુસ્તકાલય વગરનું ગામ એટલે હોકાયનંત વગરનું વડાણ. જે પ્રગળે નિત્ય ખનતા ખનાવોની ખજર નથી તે પ્રગળ આમળ વધી શકતી નથી. જે પ્રગળ અમળ છે તે પ્રગળ અધકારમાં સમગ્ર છે. ઉદારમાં ઉદાર રાજ્યજાધારણ તળે પણ અમળ પ્રગળ તો અધનમાં હોખને શુક્લમ સરખી જ છે. એ અગ્નિ અને અમળતાનું નિવારણ એ એકસો રાજધર્મ છે એમ નહિ, એ તો મહાપુરુષનું કામ છે. આપણા ભાવનાશીલ શ્રીમંત સયાજીરાવે અગ્નિ દૂર કરવાનું પુરુષ કાર્ય લાંબા વખતથી આદ્યું હતું અને તે કાર્ય આપણા હાલના મહારાજ સાહેબે સંપૂર્ણ ધગશથી ચાલુ રાખ્યું છે. પ્રાથમિક ડેળવણી આપણે ત્યાં ફરજિયાત છે, એટલું જ નહિ પરંતુ મહત્ત છે. જ્ઞાનનો દીપ ઘેર ઘેર પ્રગટે એવી તેમણે પ્રગળે સમવક કરી આપી છે. એથી પણ આમળ વધીને કહીએ તો એ જ્ઞાનદીપ શુચાય નહિ એટલા માટે પુસ્તકાલય ખાતું ખોલી એ દીપકને નિત્ય સતેજ રાખવાનાં પણ સાધનો કરી આપ્યાં છે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબે રચાયેલી આ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ આજે દિંદમાં જ નહિ પણ જગતભરમાં માનખયું રચાન બોમવે છે.

૦૦

શાળા ત્યાં પુસ્તકાલય

કુરુનિયાત અને મહત ડેળવણીની યોજનાનુસાર સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું રચાન રચાયેલું છે. ન્યાયી કરવેરાના સિદ્ધાંતને અનુસરીને જાહેર પુસ્તકાલયના નિભાવ માટે કરવેરા નાખી ચકાય. કરવેરા ભગવાને ઠાંધ જ્ઞાન જોષએ છીએ અને તેના શાળાના પ્રમાણમાં તેને બદલો મળશે એવા હેતુથી કરવેરા લેવાનો જોષએ નહિ. વળી સૌના લાભાર્થે આમજનતાને થોડું જ્ઞાન જોષએ છીએ એ હેતુથી ધનવાનો પાસેથી દાન લેવામાં આવે તો તે સ્વીકારવામાં થોડું પણ જાતનો વાંધો નથી.

શુદ્ધિમાન નામરિકોની જરૂર દિવસે દિવસે વધતી જાય છે. આજે તો જાહેર સેવાના અને જાહેર જીવનના પ્રશ્નો વધુ ગૂંચવતા જાય છે એવે વખતે તેવા શુદ્ધિમાન નામરિકો નીપજાવવા મામ, શહેર અને દરેક દેશ માટે પુસ્તકાલયો અનિવાર્ય છે. એટલે શાળાઓ અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો સામાન્ય વર્ગના લોકો માટે ઉત્તમ પ્રકારે રચાવેલા થઈ જોષએ. શાળાના સાત આઠ વર્ષના ગાળામાં વિદ્યાર્થીને પોતાના આપમેળેના વ્યક્તિગત જીવનમાં ઉપયોગી થઈ પડે તેવું જ્ઞાન જદુ આપું મળે છે; એટલે એ દુકા 'સમયમાં મળેલા જ્ઞાન કરતાં વધુ માહિતી, મૂલ્યનાઓ અને પ્રેરણા વિદ્યાર્થીને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મારફત મળતી જોષએ અને તેથી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો પ્રચાર જેમ જો તેમ વધુ પ્રમાણમાં કરવાની ખાસ જરૂર છે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શાળાનું પૂરક કાર્ય પૂરું કરવાનું દરદમેજ તૈયાર રહે છે. બાલપણથી શરૂ કરેલું શાળાનું ભણતર ચાલુ રાખીને વૃદ્ધ યાને પ્રૌઢોને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મદદ કરે છે.

શાળા અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય બન્નેએ પરસ્પર દાય મિલાવવા જોષએ અને એક બીજાને સહાયરૂપ થવું જોષએ. શાળાએ ડેળવણીની શરૂઆત કરવી જોષએ અને દરેક

બાળકમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો વધુમાં વધુ ઉપયોગ કરીને આજીવન ટકે એવી પુસ્તકાલયમાં જવાની ટેવ પાડી બાળકોની કાર્યશક્તિને વિકસાવવી જોઈએ.

પુસ્તકાલયને વધુ કાર્યક્ષમ બનાવવા માટે વિદ્યાર્થીઓને આવકારી પુસ્તકાલયે શાળા સાથે સુદૃઢ સંબંધ સાધી સહકાર ફેળવવો જોઈએ.

સાર્વજનિક અને ફરજિયાત ફેળવણી આપવી એ આજે તો દરેક રાજ્યની અગત્યની ફરજ છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય જેવી અનિવાર્ય અને ઉપયોગી સંસ્થામાં જરૂરી નાણાં માટે કોઈએ ના પાડવી જોઈએ નહિ. આવી હિતમ દિશામાં ખર્ચાંયેકું ધન હંમેશાં દેશના વધુ હિતમાં હોય છે. માટે જે આગે પુસ્તકાલય ન હોય તે ગ્રામ પોતાની કમનસીબી બતાવે છે.

બાળકને વાચતાં અને સાહિત્યનો ઉપયોગ કરતાં શિખવવું એ શાળા, કોલેજ કે વિદ્યાપીઠના શિક્ષણ તરીકેની ફરજ છે. જે કોઈ માણસ વાંચતો જ ન હોય તો તેને વાંચતાં શિખવવાથી શું લાભ ? જો બાળકને વધુ જ્ઞાન મેળવવાની પ્રેરણા આપવામાં ન આવતી હોય તો શાળાના રીતસરના અભ્યાસથી મગજ કસવાની શી જરૂર ? શાળા અને કોલેજમાંથી જન્મત થયેલો, શિક્ષણ સાહિત્ય અને તત્ત્વજ્ઞાન માટેનો પ્રેમ શાળા છોડ્યા પછી એક ખૂણે સંતાપ જતો હોય અને વધુ સંશોધન માટેનું જ્ઞાન અપાતું ન હોય તો શાળા અને કોલેજને દ્વારા અપાતી ફેળવણીની યોજના શું વિચારવંત છે ? કુનિયાના વિચારકો અને લેખકોએ સંશોધનું જ્ઞાન સારાં પુસ્તકો સિવાય બીજી કઈ રીતે આગળ વધી શકવાનું કે વિકસી શકવાનું હતું ? એટલે જે આમે શાળા હોય ત્યાં પુસ્તકાલય અવશ્ય હોવું જોઈએ.

પુસ્તકાલયના ફેળવણી સાથેના સંબંધ

આપણે જણીએ છીએ કે સાર્વજનિક ફેળવણીની યોજનાની એ શાખાઓ છે. તેમાંની એક શાખા શાળા છે અને બીજી પુસ્તકાલય. શાળા મારફત અપાતું છે કે સૌત વર્ષ સુધીનું પ્રાથમિક શિક્ષણ બાળકને પોતાના ગામના બાવિ નાગરિક બનાવવા માટે પૂરતું નથી હોતું. આ શિક્ષણ પૂરું કરવા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની સ્થાપનાની અને તેના સુવ્યવસ્થિત કારભાર અથવા વહીવટની ખાસ જરૂર છે. ફેળવણીની આ બીજી યોજનાનું પરિણામ તત્ત્વજ્ઞ તેમજ ગરીબ, શહેરી તથા ગામડિયા અને ખેડૂત તેમજ વેપારી સૌને સરખી રીતે લાભદાયક છે. અને તે પરથી ગામમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની અગત્ય જણાઈ આવી છે. પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા સૌને આશીર્વાદરૂપ છે. આપણા ગામના સામાન્ય વર્ગના તેમજ ગરીબ લોકોને સુખારવા અને તેમના જીવનનું ધોરણ હાથે લઈ જવા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને પ્રથમ પસંદગી અપાય છે.

શાળા અને પુસ્તકાલય એ એકબીજાનાં પૂરક છે. શાળા મિત્રાચનું પુસ્તકાલય નિરર્થક હોઈને પુસ્તકાલય સિવાય શાળામાં કંઈ ચોપ આને નહિ. એટલે આમેગાય આ

એ સંરચાઓ તો હોવી જરૂરી છે. અને તેમનો નિભાવ અને વહીવટ પણ સેવાભાવની દૃષ્ટિએ જ થવો જોઈએ.

પુસ્તકાલય અને શિક્ષણને અતિ નજીકનો સંબંધ છે. ઘણા વિદ્યાર્થી માધ્યમિક શાળાનું બહુતર પૂર્ણ કરી હિચ્ચ ફેળવણી લેવા કોલેજોનો અભ્યાસ કરે તો પણ તેના માટે જાતે બહુવા સિવાય ખીજો કોઈ ઉપાય નથી. ત્યાં તેને પોતાની મેળે જ જ્ઞાન મેળવવાનું હોય છે. ત્યાં ઘણા શિક્ષક શિખવવા બેસતો નથી. વિદ્યાર્થીને જ્ઞાન મેળવવું હોય તો પુસ્તકો પોતાની જાતે મેળવે અને વાંચે. આ માટે તેને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય ખૂબ ઉપયોગી થઈ પડે છે. આથી પણ આપણા પુસ્તકાલયમાં સારા પુસ્તકો હોવાં જોઈએ, જેથી તે પુસ્તકો વિદ્યાર્થીઓને ઉપયોગમાં આવે.

આપણા દેશમાં માધ્યમિક શાળાનો વિદ્યાર્થી કમાણી કરી શકતો નથી, અને તેથી વધુ જ્ઞાન મેળવવા શાળાઓ પણ અન્ય વિશિષ્ટ સાધનો વિદ્યાર્થીઓને પૂરાં પાડી શકતી નથી. એટલે ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે પોતાનું બહુતર શી રીતે ચાલુ રાખવું તે એક પ્રશ્ન થઈ પડે છે. તેમને છેવટે બહુવાનું છોડી દેવું પડે છે. તેમનું બહુતર ચાલુ રાખવા આપણા દેશમાં અને ખીજા દેશોમાં પણ ઘણી સંરચાઓ કામ કરે છે. વાચનાલય, પુસ્તકાલય, સંમહસ્થાન, લાંબી રમતોમાં ચાલતા વર્ગો, રાત્રિશાળા, પત્રબ્યવહાર માટેના ખાસ વર્ગો વગેરે વગેરે ઘણી પ્રવૃત્તિઓ દ્વારા જ્ઞાન મેળવી શકાય છે. પરંતુ આ બધી સંરચાઓમાં વામનાલય અને પુસ્તકાલય ઉત્તમ સંરચાઓ ગણાય છે. તે માટે સાફ વાચન હોવું જોઈએ. આપણી પ્રાથમિક શાળાઓ વાંચનાં શિખવે છે, પરંતુ પછીથી સાફ વાંચન પૂર્ણ પાડવામાં આવે છે કે નહિ તેની દરકાર રાખવામાં આવતી નથી. વળી ખરાબ અને દુલકી જાતની ચોપડીઓ ખૂબ સસ્તી અને દમલામંદ હોય છે, એટલે જો આપણે આપણાં નાનકા બાળકોને શી રીતે ખાવું અને શું ખાવું તે શીખવીએ પરંતુ તેમને સારો ખોરાક ન પૂરો પાડીએ તેવી રીતે પ્રાથમિક શાળામાં વિદ્યાર્થીઓને વાંચનાં શિખવવામાં આવે છે; પરંતુ સાફ સાહિત્ય પૂર્ણ પાડવામાં આવતું નથી.

પુસ્તકાલયના ઉપયોગ અંગે દરેકને માટે પ્રથમમાં પ્રથમ જરૂર વામનશક્તિ છે. પણ તેનામાં સૌ પ્રથમ વાંચવાની ઉત્કંઠા જાગ્રત થયેલી હોવી જોઈએ અને તે પછી સાફ વાંચવા માટે થોડી દૌરવણી મળવી જોઈએ.

❧

પુસ્તકાલય શું શિખવે છે ?

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો મુખ્ય હેતુ શુદ્ધિ અને સમજશક્તિનો સમન્વય કરવાનો અને તેનો વિકાસ સાધવાનો છે. દુનિયાના ડાહ્યા અને હોંશિયાર માણસોના મગજનાં પરિણામ પુસ્તકાલયથી એકત્ર કરી શકાય છે. ગમે તે વખતે કહેલી ઉદાહરણની અને ચાતુરીની વાતોઓનો સંગ્રહ પુસ્તકાલય પોતાની હિવાલોપરનાં કબાટો દ્વારા કહી જાય છે. પુસ્તકાલયમાંથી દુનિયાના મને તે મહાન પ્રશ્નનું જીવનચરિત્ર આપણે મેળવી શકીએ છીએ અને તેને આપણા

જીવનમાં ઉતારી શકીએ છીએ મનુષ્ય ઉચ્ચ જીવન શી રીતે જીવી શકે તેના બોધપાઠ પશુ આપણે પુસ્તકાલય દ્વારા મેળવી શકીએ છીએ.

પુસ્તકાલય, અવલોકન કરનાર શુદ્ધિશાળી માણસના જેવું છે. તેમાં દરેક નવા આવનાર માણસને રમુજ અને ગમ્મત અને કંઈક નજીવા જોગ વસ્તુ આપવા તે હંમેશાં તૈયાર રહે છે. પુસ્તકાલય વિદ્યાર્થીઓના હાથમાં સારી સારી ચોપડીઓ મૂકે છે. અને તે સીતા, દ્રૌપદી કે કમળાદી વિષે કંઈક કહે છે, ત્યારે મહાભારત સરખા ઐતિહાસિક ગ્રંથો વંચાવી તમને સચેત રહેતા શીખવે છે. તે ક્યારેક આધુનિક વર્ણન આપે છે તો ક્યારેક પ્રાચીન ભારત દેશના ઇતિહાસનાં સુવર્ણાક્ષરે લખાયેલાં પૃષ્ઠો. તમારી સમક્ષ પ્રત્યાં કરે છે. પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો મહાત્મા ગાંધીજી વિષે કંઈક કહે છે અથવા તો ગોતમ બુદ્ધ વિષે કે ઇસુ ખ્રિસ્ત વિષે કંઈક કહે છે. આ સંસ્થા દ્વારા આપણને સ્વાગ્રયનો પાઠ શીખવાનો મળે છે. તેનાં પુસ્તકોનું જ્ઞાન આપણે મેળવી શકીએ છીએ. અને તે જ્ઞાનથી યતા કાયદાનો લાભ પશુ આપણે ઉઠાવી શકીએ છીએ. પુસ્તકાલયમાંથી આપણને સર્વ જાતનું જ્ઞાન મળે છે. નદીના પૂરનું વર્ણન પશુ વાંચી શકીએ છીએ અથવા તો ઘર શી રીતે બનાવવું તેની યોજના પશુ તેનાં પુસ્તકો દ્વારા આપણે નજીવી શકીએ છીએ. આ રીતે બધી જ બાબતનું સર્વોર્થ નિદર્શન આપણને પુસ્તકાલયમાંથી મળી રહે છે.

તમે તમારા મિત્રો સાથે હિંદના જુદા જુદા ભાગ વિષે વાતો કરતા હો; તે દરમિયાન ધારો કે કોઈ એકાદ મિત્ર તમે જે શહેરમાં રહેતા હો તે શહેરનો કે મામનો કંઈક ઇતિહાસ કહેવા માટે તો તમને તેમાં કેટલો રસ પડે ? અને તે મામના સમાચાર સાંભળવા માટે તથા તે જાણતમા તમારા અનુભવ કહેવા માટે તમે પોતે કેટલી આતુરતા દાખવો છો તે જુઓ. હંમેશાં અન્ય દેશના ઇતિહાસ કરતાં સ્વદેશનો અને પછી પોતાના મામનો ઇતિહાસ સાંભળતાં આપણને ખૂબ રસ પડે છે તે તો સીધી અને સરળ વાત છે. - વળી પુસ્તકાલયમાંથી દરેક દેશનો અને દરેક મામનો ઇતિહાસ નજીવાનો મળે છે એટલે એવું સાર્વજનિક ઇતિહાસવિષયક જ્ઞાન મેળવવા માટે પુસ્તકાલય ખૂબ જરૂરી સંસ્થા છે.

બધે ફરતા રહેવાથી અને ચપલ રહેવાથી આપણને ઘણું શિખવાનું મળે છે. જેમ જેમ આપણે વધુ અને વધુ વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવીએ છીએ, તેમ તેમ આપણો રસ વધતો જાય છે અને તે વધુ સંતોષકારક નીવડે છે. તથા ઘણી વાતો અને પ્રશ્નો પૂછવાનું મન થાય છે.

આ તો એક સાદો અને સરળ પાઠ છે. જો તમારે સારી તક મેળવવી હોય તો તમારે કંઈક શિખવું જોઈએ. તમને તમારા જૂના મિત્રોને મળવાનું ગમતું હશે. તમારું મન પશુ તમારી નજીવી વસ્તુઓ ફરી નજીવા પ્રેરાતું હશે, ભૂતપૂર્વ ગ્રંથો આજના જીવન તાજાં કરવાનું પશુ તમને પસંદ પડતું હશે, પરિચય અને મેળાપથી મળતો આનંદ અને પોતાના આચારવિચારવાળી મિત્રતા તાજી ચવાથી થતી ખુશી અચૂક અને સહેલાઈથી મળે છે; પરંતુ જો તમારે તે આનંદ સારા પ્રમાણમાં નોંધતો હોય તો તમારે વધુ અને વધુ વસ્તુઓનું જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. જો તમારે સુખી થવું હોય તો કંઈક શિખો અને આ માટે સારામાં સારો રસ્તો સાર્વજનિક પુસ્તકાલય છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો સંદેશો

આજના વખતમાં આપણને સારા નાગરિકોની જરૂર છે. શાળા અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ બે એવાં સ્થાન છે, કે જેના દ્વારા સારા નાગરિકો તૈયાર થાય છે. એથી આપણે આવી સંસ્થાઓ પ્રત્યે સહાનુભૂતિ રાખવી જોઈએ અને તેના માટે કાર્યતંત્ર પર પણ રહેવું જોઈએ. આપણા રાજ્યમાં અને આપણા દેશમાં આપણા ગામના રહેવાસીઓની જ માત્ર આપણને જરૂર નથી, પરંતુ ન્યાયી મળે ત્યાંથી સેવાભાવી ધનશ્રવાળા નાગરિકોની આપણને જરૂર છે. આપણા વડવાઓના જેવું રાજ્ય આપણે જોઈએ છીએ. તેથી આ પ્રવૃત્તિ માટે વગર આનાકાનીએ કામ કરવાની દરેક સહૃદયી નાગરિકની ફરજ છે.

આ રીતે વિસ્તારપૂર્વક જોતાં મંથપાલ એ નીતિ અને સદાચારની સંભાળ રાખનાર છે તથા સાચા નાગરિકો અને ભવિષ્યના દેશનેતાઓનો ધડવૈયો છે. મંથપાલ પોતાની જવાબદારી હંમેશાં સમજે છે અને તેણે તે સમજવી જ જોઈએ. સ્વતંત્રતા અને જવાબદારી એ બન્ને શબ્દો સરખા છે.

હાલના સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો પ્રચાર પુસ્તકો પૂરાં પાડવા, વાચનનો વિસ્તાર કરવા અને ઉચ્ચ સાહિત્ય પૂરું પાડવા માટે છે. પુસ્તકાલયની ઇચ્છા હોઈને મદદરૂપ થવાની છે, તેનો ઇરાદો ધૂનના અને આનંદ આપવાનો છે. વળી બધાને જ્ઞાન આપવાનો તેનો હેતુ છે. ઠાક ને ઠાક પણ રીતે ઉપયોગી થઈ પડવાની તેની આકર્ષકતા છે. આ પુસ્તકાલય પ્રચાર એ તો એક જુદા પ્રકારનો પ્રચાર છે. કારણ કે તે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની શક્યતાઓ બાંધે છે અને આ શક્યતાઓને વધારવા તે પોતાથી બનતું બધું જ કરે છે.

સમાજને ટકાવી રાખવા માટેના પ્રયાસોમાં પુસ્તકાલયનો શાળા અને વિદ્યાપીઠ સાથેનો સંબંધ પુસ્તકાલય પ્રચારકોએ વધાર્યો છે અને વિકસાવ્યો છે. દરેક માણસની કેળવણી તેના જીવન સાથે સંકળાયેલી રહેતી હોઈને તેના જીવન સાથે યોગ્યતા રહે છે. વળી તે જ્ઞાન, કૃદ્દંબ, ધંધો-રોજગાર, સરકાર, દેવળ, છાપખાનું, શાળા અને પુસ્તકાલય વગેરેની અસરોથી ચાલુ અને ચાલુ જ રહે છે. પુસ્તકાલય એ પક્ષપાતથી રહિત એવી સંસ્થા છે. અને તે દેવમંદિરો, મસ્જિદો અને દેવળોથી સ્વતંત્ર છે. ત્યાં કોઈપણ જાતનાં ધર્મનાં બંધન નથી, તે વર્તમાનપત્રો અને સામયિકોનું વાચન પૂરું પાડે છે. પુસ્તકાલય એ શાળાનું પૂરક અને વિશિષ્ટ અંગ છે. બાળકને શિક્ષણ આપવામાં તે મદદ કરે છે અને શાળા છોડ્યા પછી વિદ્યાર્થીનું બહુતર ચાલુ રાખવા માટેની સામગ્રી પુસ્તકાલય પૂરી પાડે છે. આ બધા પુસ્તકાલયના શાળા સાથેના અગત્યના સંબંધો છે.

શરૂઆતથી બાળકોને પુસ્તકોની કિંમત સમજતાં શિખવવું જોઈએ. પુસ્તકોમાં સુંદર ચિત્રો હોય છે તે જોતાં બાળક પોતાના બાળમંદિરમાંથી શિખે છે. અને માધ્યમિક શાળાઓમાં પણ તે જ્ઞાન ખૂબ ઉપયોગી નીવડે છે.

શાળાની માફક પુસ્તકાલય પણ સાર્વજનિક કેળવણીનો એક ભાગ છે. અને તે શાળા જેવી જ સંસ્થા ગણાય છે. વળી તેને તેટલા જ માનથી અને ઉદારતાથી નિભાવવા

છે. હાલનું પુસ્તકાલય શક્તિશાળી અને પ્રભાવશીલ હોવું જોઈએ. તે જનતાની સેવા કરે છે અને ભવિષ્યની સંસ્કૃતિને વિકસાવવા મૂંગા મોંએ મદદ કરે છે.

જો પુસ્તકાલય ન હોય તો વિદ્યાર્થી માટે શાળાનાં દાર છેલ્લી વખત ખંધ થાય છે ત્યારે તેની કેળવણીનો અંત આવે છે; પરંતુ પુસ્તકાલય હોય તો તેમ અનતું નથી. પુસ્તકોલ્લેખથી શાળાનાં ખર્ચા હરહંમેશ માટે ખુલ્લા રહે છે અને સાચા શબ્દોમાં કહીએ તો પુસ્તકાલય એ તો લોકોની વિદ્યાપીઠ છે.

હાલનો પુસ્તકાલય પ્રચારકો માને છે, કે પુસ્તકોલ્લેખનું ખર્ચ કાર્ય લોકોની સેવા કરવાનું છે અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા એ તેની સફળતાની ખરી કસોટી છે.

પુસ્તકાલય : શારદા મંદિર

અત્યાર અગાઉ આપણે આપણાં દેવસ્થાનોને કેવી રીતે અપનાવતા હતા ? એ જ રીતે આ નવા યુગના સરસ્વતીમંદિરને આપણે અપનાવવું જોઈએ. દેવમંદિરને આપણે સ્વચ્છ, સુશોભિત અને પવિત્ર વાતાવરણવાળું રાખતા હતા. આપણું પુસ્તકાલય પણ સ્વચ્છ સુશોભિત અને પવિત્ર હોવું જ જોઈએ. પુસ્તકાલયથી સહેજ પણ અસ્વચ્છતા એ અપરાધ છે.

દેવમંદિરોમાં આપણે નિત્ય જતા હતા. ઘણાને સવાગ, બપોર અને સાંજ મંદિરમાં મધ્યા વગર ચાલતું નહિ દેવનાં દર્શન કરવા ઘણાં સ્ત્રીપુરુષો આગુર રહેતાં અને હાલમાં પણ રહે છે તો આપણે આપણા આ શારદામંદિર યાને પુસ્તકાલયમાં એકાદ વખત ન જઈ શકીએ ? પુસ્તકાલયનો સારામાં સારી રીતે લાભ લેવો હોય તો ચોનીસ કલાકમાંથી એાછામાં એાછા અડધો કલાક પણ એ પવિત્ર સરસ્વતી મંદિરમાં (પુસ્તકાલયમાં) જવાનો નિયમ રાખવો જોઈએ.

દેવમંદિરમાં આપણે અત્યંત પૂજ્ય ભાવથી જતા અને તેમાં આપણો ઇરાદો કલ્યાણ સાધવાનો હતો. એ વખતે આપણે વેરઝેર ભૂલી જતા. એ દુસ્મનેને પણ એક મંદિરમાં સ્થાન હતું. નવયુગના આપણા આ મદામંદિરમાં પણ આપણે પૂજ્યભાવથી નિત્ય જવું જોઈએ અને તે વખતે આપણે એકબીજાનાં વેરઝેર આ મંદિરના પગથિયા નીચે મૂકાને જ ઉપર જવું જોઈએ. પુસ્તકાલયમાં વેરઝેર અને દુસ્મનાવટને સ્થાન હોઈ શકે જ નહિ.

દેવમંદિરમાં જઈએ તો દેવનાં દર્શન કરવાં જ જોઈએ. પુસ્તકાલયમાં સરસ્વતીદેવી હંમેશાં વિરાજ રહી હોય છે. કાષ્ઠ મહાપુરુષનું જીવનચરિત્ર વાંચી વિચારીને આપણા જીવનમાં તેને હિતારી આપણે આપણા જીવનને ઉન્નત કરી શકીએ છીએ. જગતમાં ખનતા ખનોલો આપણે પુસ્તકાલયમાં બેઠા બેઠા સાંભળી શકીએ છીએ. આ રીતે આપણા શારદામંદિરમાં વિરાજમાન એ સરસ્વતી દેવી આપણને દિવ્ય દષ્ટિ આપે છે.

જો એક મહત્વની વાત: દેવમંદિરમાં આપણે ખાલી હાથે જતા નથી. દેવ ભાવનાના

બૂખ્યા છે. દેવી સરસ્વતી પણ બાવનાની જ બૂખી છે. શક્તિ અનુસાર પાઈ પૈસો મૂકવાની દરેકાઈ શ્રદ્ધાળુની ફરજ છે. માયકૂતરાને માટે ગ્રાસ કાઢીને જમનાર આપણે હિંદવાસીઓ દેવભાગ પણ જીદો કાઢીને જમીએ છીએ. અન્નદેવતાને જમણ્યા સિવાય જમનારને ગીતામાં ચોર કહી છે. તો આપણે સરસ્વતીદેવી માટે કેટલો બાગ જીદો કાઢીએ છીએ ? જ્ઞાનયજ્ઞમાં આપણે કેટલું દ્રવ્ય હોમ્યું, એ તમારી જાતને પૂછી જુઓ ! શક્તિ અનુસાર દેવભાગ જીદો ન કાઢ્યો હોય તો આપણે ચોર થઈએ છીએ, એ આપણે બૂલવું ન જોઈએ. પુસ્તકાલયમાં આવનારે સરસ્વતીને ચરણે કાંઈ ને કાંઈ ભેટ તો મૂકવી જ જોઈએ. આપણે પ્રમાણિકપણે પુસ્તકાલય તરફ કંઈ ને કંઈ દાન કે ભેટ કરતા રહીએ તો ગામડે-ગામડે પુસ્તકાલય સ્થાપવામાં જરાય મુશ્કેલી ન પડે.

આમ પુસ્તકાલયને દેવમંદિર તુલ્ય ગણી તેને સ્વચ્છ રાખીએ, તેમાં નિત્ય જઈએ-બાવનાપૂર્વક જઈએ અને ત્યાં સરસ્વતીનું આરાધન કરીએ. ઉપરાંત, શક્તિ અનુસાર ભેટ ધરીએ તો પુસ્તકાલયનો આપણે સારી રીતે ઉપયોગ કયો ગણાય. ચારદા મંદિરમાં ગિરાજમાન એ સરસ્વતીને આપણે પૂજીએ નહિ તો એ દેવી રિષાઈ બન્ય, એની રીસના પરિણામે આપણે અજ્ઞાન રહીએ, અને અજ્ઞાનતાનું પરિણામ તો અધોગતિ છે.

વરસાદની મોસમમાં ધરતીમાંથી રોજબરોજ ફૂટતા ફજાગાની માફક આ પુસ્તકાલયના જ્ઞાનમંદિરમાં રોજ રોજ જ્ઞાનપ્રચારની અને શોકશિક્ષણની નવી નવી સરવાણીઓ ફૂટે છે.

નિત્ય જાયત પુસ્તકાલય

ગામડાંની ઉન્નતિનું એક મુખ્ય કેન્દ્ર તે પુસ્તકાલય. પુસ્તકાલય દ્વારા ગામના સંસ્કાર ધડાય અને પ્રદુષિત થાય. ગામડાંની યાગાઓ ફક્ત બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓ માટે જ હોય છે; પરંતુ પુસ્તકાલયને એવી મર્યાદા હોતી નથી એનાં દ્વાર બાળક, યુવાન, અને વૃદ્ધ, સ્ત્રી અને પુરુષ, ક્ષત્રિજ અને સગીર, અર્જુન અને દુર્યોધન હોય છે. ગામના સંસ્કારનું માપ કાઢવું હોય તો ગામનું પુસ્તકાલય એ તેની પારાશીથી છે. જે ગામમાં પુસ્તકાલય ન હોય તે ગામ સંસ્કારહીન છે. જે ગામનું પુસ્તકાલય દરિદ્ર તે ગામના સંસ્કારો પણ દરિદ્ર. જે ગામનું પુસ્તકાલય ઝાકઝમાળ તે ગામના સંસ્કારો પણ દીપ્તિમાન. જે પુસ્તકાલયમાં જીવન ન હોય, જે પુસ્તકાલયમાં ધૂજ ખંચેરાતી ન હોય, ત્યાં મંથપાળોને ઊંઘવાની કુરસદ મળતી હોય એ ગામના સંસ્કારો પણ સુરત, ઊંધરેટા અને હાસ્યજનક-દયાજનક ગણાય. પુસ્તકાલય માણમેથી ઉભરાવું રહેવું જોઈએ. મંથપાળ પુસ્તકો આપતાં થાઈ જવો જોઈએ. વર્તમાનપત્રો અને સામયિકો વાંચવા માટે પડાપડી થવી જોઈએ. મંથો અને સામયિકો માટે જનતાની તૃષા દરરોજ વધતી જતી જોઈએ. પુસ્તકો ઝડપથી ગેલાં થઈ હાટવાં જોઈએ અને ફાટેલા એક પુસ્તકને બદલે નવાં બે પુસ્તકો કપાટમાં ગોઠવાઈ જવાં જોઈએ. ત્યાં બાળકો, યુવાનો અને વૃદ્ધો પરસ્પર જ્ઞાનવાતો કરતાં રહેવાં જોઈએ.

શ્રીઓને માટે પણ અવરજવરની સમવડ હોવી જોઈએ. જરૂર હોય ત્યાં બાલ પુસ્તકાલય અને મહિલા પુસ્તકાલય સ્થાપવાં જોઈએ.

ગામને સંસ્કાર આપે, ગામના સંસ્કાર પોષે અને તે સંસ્કારોને વધારી જમતના સંસ્કારોની હરોલમાં લાવી મૂકે તે પુસ્તકાલયને મહાન આદર્શ.

આપણે ત્યાં આવાં પુસ્તકાલય છે ? જો હોય તો આપણે પ્રગતિને માર્ગે ચઢી ચૂક્યા છીએ. પરંતુ જો ન હોય તો ? તો આપણે આપણું નિરીક્ષણ કરવું જોઈએ. આપણા કાર્યમાં આપણી કાર્યપદ્ધતિમાં કંઈક ખામી છે એમ આપણે સમજી જ લેવું જોઈએ. પરંતુ આપણે એટલે કાણ ? આપણે એટલે પુસ્તકાલય તરફ સહાનુભૂતિ ધરાવતી શિક્ષિત જનતા, પુસ્તકાલયનું કારોબારી મંડળ અને ગ્રંથપાલ. પુસ્તકાલય જીવંત ન હોય, પ્રગતિમાન ન હોય તો તેમાં આપણો જ દોષ છે. એ દોષને આપણે દૂર કરવો જોઈએ. મામ સંસ્કારના કેન્દ્ર તરીકે પુસ્તકાલયને જીવંત બનાવીએ અને યાનની પરખનાં પાણી ગામની જનતાને પાઈએ એ આપણો નિર્ભેળ ધર્મ.

પુસ્તકાલયનું મહત્ત્વ કોઈથી અગણ્ય નથી. પ્રજાની પ્રગતિ તેના સંસ્કારથી મપાય છે. તે સંસ્કારોનો પુસ્તકો સંગ્રહ કરે છે અને રક્ષે છે; તેથી એવાં પુસ્તકોનો સંગ્રહ એ આપણા સંસ્કારોનો સંગ્રહ બની જાય છે પુસ્તકાલય એટલે પ્રજાસંસ્કારનો ભંડાર. પુસ્તકાલય દ્વારા પ્રજા ઉચ્ચ સરકાર પામી શકે છે,

મૂક સેવક સ્વ શ્રી. મોતીભાઈ અમીન

આપણા કે. શ્રીમંત મહારાજ સયાજીરાવે સદ્ભાગ્યે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું તંત્ર એક સાધુચરિત પુરુષના હાથમાં મૂક્યું હતું. એ પુરુષ એાછામાં એાછું બોખતા, અને વધારેમાં વધારે કાર્ય કરતા. સેવા કરીને મુખ બંધ રાખવાની ભચ્ચ કલા એમણે હસ્તમત કરી હતી. અનેક સંસ્થાઓ તેમના પ્રયત્નથી જન્મ પામી છે. ઘણા યુવકો તેમની પાસેથી પ્રેરણા પામ્યા છે. એમને પડદા પાછળ જ રહેવું ગમતું. આ મહાન પુરુષની, મોતીભાઈ અમીન તરીકેની ઓળખાણ આપવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે. ગુજરાતની તેમણે કથી કથી સેવાઓ મૂકે મોઝે કરી છે તે કહેવાનો આ પ્રસંગ નથી. માત્ર એટલું જ કહેવું બધ થશે, કે કે. શ્રીમંત મહારાજ સાહેબની પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની યોજનાને જીવંતી મળતી રાખનાર તરીકે તેમનું નામ સદાયે યાદગાર રહેશે.

સ્વ. મોતીભાઈ અમીન સરખા ધૂની કપોરની જાંઘેમતને લીધે વડોદરા રાજ્યમાં પુસ્તકાલયો દ્વારા અનેક યાનપરેઓ મંડાઈ છે અને વ્યવસ્થિત પણ બની છે. પ્રતિ પ્રતિ પ્રાંત પુસ્તકાલય, મહાલે મહાલે મહાલ પુસ્તકાલય, ઠરગાઓમાં કરગા પુસ્તકાલય અને મામડાંઓમાં મામ પુસ્તકાલયોની સુધ્ધિત યોજના તેમણે હાખલ કરી હતી. તેની વ્યવસ્થા કરવા માટે હાલમાં એમાં વિભાગીય મંડળો સ્થપાયાં છે. મામ, મહાન, પ્રાંત અને રાજ્ય પુસ્તકાલયને લઈને સારી

રીતે સંકલિત થઇ ગયાં છે. ' ન્યાં ન્યાં યાજ્ઞા ત્યાં ત્યાં પુસ્તકાલય ' એ સિદ્ધાંત પણ બધે એ રીતે રવીકારાયો છે. આવી રીતે રાજ્ય તરફથી પ્રગતિ સાધન સગવડ અને પ્રેરણા ઠીક ઠીક મળ્યાં છે. પ્રગતિ એનો ઉપયોગ કરે છે કે નહિ તે જોવાનું કાર્ય પ્રગતિ અને તેના આગેવાનોનું છે.

પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબને તેમની વિદ્યાર્થી અવસ્થામાં વર્ગના નિત્ય અભ્યાસ ઉપરાંત ખીન્ન પુસ્તકો વાંચવાનું અને વિચારવાનું ખૂબ ગમતું. ૨૧. અમૃતલાલ સુંદરજી પદિયારનાં પુસ્તકો અને સરસ્વતીચંદ્ર જેવાં પુસ્તકો તેમણે વાંચ્યાં અને એમને થયું કે આવાં સારાં પુસ્તકો ખીન્ન બધા વાંચે તો 'નુ' સાઈ' ! આ તેમના વિદ્યાર્થીજીવનમાં રહેલા પુસ્તકો પ્રત્યેના પ્રેમનું ખીન્ન.

જેને ગોખ દોષ છે તે તો સારાં પુસ્તકો વસાવે છે, પોતે વાંચે છે અને પોતાનાં મિત્રો સમાવડાણને વસાવે છે. પણ ખીન્ન અનેક માણસો એ પુસ્તકોનો જોષએ તેવો ઉપયોગ કરતા નથી. જે લોકો ગાંઠના પૈસા ખર્ચાને પુસ્તકો ખરીદે છે, તે પુસ્તકોને નાણાંની જેમ ગોઠવીને કચાટને ખૂણે ખોસી મૂકે છે, ૧૯૨૨ પડ્યે પોતે ૧૮ આનો ઉપયોગ કરી શકે છે. કેટલાક વાચનના શાખીન દોષ છે તે મામીતામીને વાંચે છે અને પુસ્તક સાઈ' લાગે તો તકડંબી કે મોરી પણ કરી શકે છે. આવે વખતે કું' કયું' દોષ તો લોભ વિશ્વ વાંચી શકે ? પુસ્તકોનો સારો ઉપયોગ શી રીતે થાય ? આ બધા તેમના બાળપણનાં વિચારો. આ વિચારોને તેમણે બલિધમાં અમલમાં મૂક્યા પણ ખરા.

અખતરા ખાતર તેમણે પોતાના મામ વસોમાં ' વિદ્યાર્થી પુસ્તકાલય ' શરૂ કર્યું. પંદર ૧૮ વર્ષની કાચી ઉંમરે અગ્રેજી ત્રીજા ધોરણમાંથી ૧૮ ફેલી બધી સેવા કરવાની તમન્ના !

શરૂઆતમાં ૧૮ મોતીભાઈએ મિત્રો, કુટુંબીઓ અને કેટલાક વાચનશોખીનો પાસેનાં પુસ્તકો ભેગાં કર્યાં. જુદા જુદા ગોખીનોને હાથે ખરીદાયેલાં જુદાં જુદાં પુસ્તકો એટલે વિવિધ વાચનસામગ્રી. વાંચનારને એનાથી નવું નવું જાણવાનું મળ્યું. વાંચવાનું ખૂબ ચાહ્યું મંડળી જામી એક ફેક જે બધા ભેગા થાય. એક એક પુસ્તક બધા લઈ જાય. ફેક જાણી લઈ જવામાં આવેલું પુસ્તક વાંચે. પુસ્તકમાંની વાત એક બોજને કહે. આમ પુસ્તકો દાગ જેવાયેલો વર્ગ પરપર વધારે સંબંધમાં આળ્યો. વસોના સફળ અખતરા ઉપરથી તેમણે વડોદરાના પોતાના રથાપેલા ' ચરોતર ઓડિંગ દાઉસ ' નામના વિદ્યાર્થી-ગૃહમાં પણ તેમણે આ મામ આગળ ચલાવ્યું અને આમ મોતીભાઈએ મિત્રોમાં પુસ્તક-પ્રેમ પ્રગટાવ્યો.

દેશને મારે સાચા મેનકો પેદા કરવાની ને વાચનગતિયાએને વિચારતા કરવાની સાચી જિજ્ઞાસા તેમણે તેમની નાની ઉંમરમાં જાગી.

“ સિંહના વીર સંતાને વાળ્યાં શુભ વિદ્યાલયો,
નિચોવી શક્તિ નિષ્કારો પાઠ્યો પુસ્તકાલયો, ”

દુઃખ માત્રનું કારણ અજ્ઞાન છે. જ્ઞાન એ જ શક્તિ છે. જ્ઞાન મેળવવા, વધારવા અને ટકાવવા માટે રાજાઓની જેટલી જરૂર છે તેટલી જ જરૂર ગામેગામે મહત્ત્વ પુસ્તકાલયો અને વાંચનાલયો સ્થાપવાની પણ છે. આ વાત ધ્યાનમાં રાખીને પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબે ધણી મિત્રમંડળ પુસ્તકાલયો સ્થાપેલાં. એમની આ પ્રવૃત્તિની સચોટ છાપ કે. શ્રીમંત મહારાજ સયાશ્રવા ગાયકવાડના દિલ પર સને ૧૯૦૮ ની મુદ્રાકાત વખતે પડેલી.

મથેલું મૂલ્કી ન જવાય એ માટે મહત્ત્વ પુસ્તકાલય તો અવસ્ય હોવાં જ જોઈએ. ફરજિયાત કેળવણીની પૂર્તિરૂપ પુસ્તકાલય ન હોય તો કેળવણી પાછળ અર્થેસો પૈસો નકામો જ જવાનો, એવી ખાતરી અમેરિકાના પ્રવાસ દરમિયાન કે. મહારાજ સાહેબને થતાં પોતાના રાજ્યમાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ શરૂ કરવાનો દઢ વિચાર તેઓશ્રીએ કર્યો અને પૂજ્ય મોતીભાઈ સાહેબને પુસ્તકાલય ખાતાના મદદનીશ વ્યવસ્થાપક તરીકે નીમ્યા. રત્ન મોતીભાઈની કામ કરવાનો ધગશને લીધે પુસ્તકાલય ખાતાનું કામ ઘોડા વેગે ચાલવા માંડ્યું. વળી તેમણે અરોતર વિદ્યાર્થીગૃહના છાત્રોની મદદ લઈને તેમને જાત અનુભવ આપીને પુસ્તકાલયોમાં રસ લેના કર્યો. યુવાનો, વૃદ્ધો, બાળકો વગેરે સૌને તે સત્કારતા અને ઉત્તેજન આપતા. નિરાશ થયેલાને આશા આપતા અને સેવાભાવીઓને મિત્રરૂપ ગણતા. વૃદ્ધો અને યુવાનો વચ્ચે, શહેરી અને ગામડિયા વચ્ચે, અમલદાર અને ખીન અમલદાર વચ્ચે તેઓ સાંકળરૂપ હતા.

‘ગામડે ગામડે પુસ્તકાલયની પરખો શરૂ કરવી અને સોડાને જ્ઞાન-વાંચનનું અમૃત પાણું’ બસ એજ ધૂન પુસ્તકાલય ખાતામાં વ્યાખ્યા પછી તેમને લાગી. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ પાછળ તેઓ ગાંડા બન્યા. તેમના સમયમાં વડોદરાના રાજમહેલનો ભગ્ય પુસ્તક સંમૂલ માંડવી પાસે જૂના સરકારવાડાના મકાનમાં લાવી તેને વડોદરા રાજ્યની સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરીના રૂપમાં ફેરવી નાખ્યો. અને વડોદરા શહેર સિવાયના પ્રદેશ માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની યોજના બંધી કાઢી.

નોકરીનું કે ખીનનોકરીનું સૌ મોઢ જાતનું લોકકલ્યાણનું કામ પોને કરતા-કરાવતા છતાં યશ ખીળને આપતા. વડોદરા રાજ્યના ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય કે વાંચનાલય સ્થાપવાની જહેમત ઉઠાવનાર તેઓ પોતે જ હતા. કામ કરતાં ન્યાં ન્યાં અગવડ પડે ત્યાં ત્યાં રાતદહાંડો વિચાર કરીને એ અજબ તોડ કાઢતા. પુસ્તકાલયોની તપાસણીમાં જે જે ખામીઓ જણાતી તે તરફ લાગતા-વળમતાઓનું દસતે દસતે ધ્યાન ખેંચતા અને સુધારી લેવાની સલાહ આપતા. પુસ્તકાલયમાં કામ કરનાર મથપાલને મુરકેલીઓ પૂછતા અને તે મુરકેલીઓને દૂર કરવા બનતા પ્રયત્નો કરતા. મંથપાલ કે શિક્ષકને તેઓ કહેતા કે “ભાઈ, શિક્ષક શિક્ષકની જીંદગીમાંથી અથવા મંથપાલ મંથપાલની જીંદગીમાંથી હળદો રૂપિયા કમાઈને લક્ષાધિપતિ થવાનો નથી. તે કેળવણીની, પુસ્તકાલયની, દવાખાનાઓની કે અન્ય સાર્વજનિક મોટી મોટી સંસ્થાઓ સ્થાપી ચક્રવાનો નયો કે તેમાં મોટી રકમોનું દાન દંધ શકવાનો નથી. પણ તે નો પોતાને સોંપાયેલી જાળકોની મૂડીમાંથી સાચા નાગરિકો

મંથપાલ આટલી સેવા કરે તો તે ઝાણી નથી. પૈસાદારો પૈસા આપીને પણ જે સેવાનો લહાવો લે છે તેથી શ્રેષ્ઠ લહાવો આ સેવાથી થવાનો છે.

પૂ મોતીભાઈ સાહેબ કહેતા કે “ હું તો એ પુસ્તકાલયને સારું ‘ગણ’ કે જે પુસ્તકાલયનો લોક ખૂબ ઉપયોગ કરતા હોય. ” જીવનચરિત્રનું વાચન એમને ખૂબ પ્રિય હતું. જીવનચરિત્ર એટલે કૃત્રિમ વાતો કે કદપનાના તરંગો નહિ, પણ અનુભવોનો સંમહ; માણસે કરેલું-કરી બતાવેલું કામ. રત્નેદીએ અને વાચકમિત્રોને જીવનચરિત્રો વાંચવા, વિચારવા અને જીવનમાં ઉતારવા તેઓ ભલામણ કરતા.

લોકો સારાં પુસ્તકો વાંચે, અને જીવનને વધુ ચેતનવંતું બનાવે એ માટે “ શિષ્ટ વાચનની પરીક્ષા ”ની યોજના જે હાલ પણ વડોદરા રાજ્ય પુસ્તકાલય મંડળ દ્વારા ચાલે છે તે એમની જ પ્રેરણાનું પરિણામ છે.

પુસ્તકાલયના પિતા

વડોદરા રાજ્યના પંદરસો જેટલાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોની સ્થાપના માટે ભાગે તેમની પ્રેરણાને આભારી છે. મોતીભાઈએ એક બાજુ પુસ્તકાલયો સ્થાપવા મામેગામ ફરી લોકોને પ્રેરણા આપવા માંડી અને બીજી બાજુ પોતાને વતન વસોના પુસ્તકાલયને રાજ્યના પુસ્તકાલય ખાતાના આદર્શોની પ્રયોગશાળા બનાવી. વડોદરા ‘સેન્ટ્રલ લાયબ્રેરી’માં જે કંઈ સારું કે ઉપયોગી કામ થાય, ખાતાને માટે જે કંઈ નિયમો થાય તેનો અમલ તેમણે વસોમાં કરવા માંડ્યો અને પછી તે પ્રયોગ સફળ થવાથી આખા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયો માટે પણ નિયમો ધડી કાઢ્યા.

‘ પુસ્તકાલય એ લોકોનું વિશ્વવિદ્યાલય છે ’ એ શ્રીમંત મહારાજ સાહેબનું સૂત્ર, મોતી પુસ્તકાલયનો મનસે હિન્દોલ્ય કરી તેનો લાભ હોય તેટલા ‘દૂર’ જ હિન્દોલ્યનું હતું, પણ મોતીભાઈએ તો એ સૂત્રનો વિચાર અર્થ કરી બતાવ્યો અને પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિને તેમણે સાચે જ લોકજીવન ખીલવવાની પાઠશાળા બનાવી દીધી. ખરેખર જ, પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિના તે આત્મા અને પ્રાણ હતા.

પુસ્તકાલય ખાતું લોકોને વધારે ને વધારે ઉપયોગી કેમ થઈ શકે તે માટે રવ. મોતીભાઈએ અનેક યોજનાઓ કરી છે. ઉપરાંત, તેમણે પોતાની જવાબદારી ઉપર પણ જનતાને અનેક સમવડો આપી હતી. પુસ્તકપ્રચાર એ એવો વિષય છે કે એમાં અનીતિને રમાન જ ન હોય. પુસ્તક કોઈ ચોરી બધ તે પણ એ વાંચવા માટે જ, એટલે ચોરાયેલું પુસ્તક પણ ત્યાં દગે ત્યાં વચાશે જ, અને એ રીતે જ્ઞાનપ્રચારનો હેતુ સધાશે જ, એ સમજાવી રવ. મોતીભાઈ અનેક અમલવા વાચકોના જમીન થતા અને નિયમોના જીવનને લીધે કોઈની વાંચવાની તરસ છિપાવવામાં અંતરાય આવતો હોય તો તે દૂર કરી

આપતા. આવી જમીનગીરીથી તેમને વર્ષ આખરે કંઈક રકમ પણ જોડવી પડતી. તે વખતે તે એટલું જ બોલતા ‘આટલી કિંમતે કેટલો બધો જ્ઞાન પ્રચાર થયો !’

એમના સંસર્ગથી વિદ્યાર્થીઓને વાંચવાનો નાદ લાગતો. આ માટે તેઓ અનેક યુક્તિઓ અજમાવતા. એને લખતી એક બે નાણુવા જેવી છે.

પ્રથમ તો, વિદ્યાર્થીને જે પુસ્તક વાંચવા બલામણુ કરવાની હોય તે પોતે અગાઉથી વાંચી ચેતા. પછી પ્રસંગ આવ્યે તેનો ઉદ્દેશ્ય કરે અને તેનું પ્રશંસાધુક્ત વર્ણન કરે. આથી વિદ્યાર્થી પુસ્તક તરફ આકર્ષાય અને વાંચવા માગે. લાયબ્રેરી પોતાના હાથમાં હોવાથી વિદ્યાર્થીની માગણી સહેલાઈથી સતોષી થકાતી. આ રીતે એઓ વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તકો વાંચવાનો શોખ લગાડતા.

આમ કરતાં તેમણે વિદ્યાર્થીઓને વર્તમાનપત્રો વાંચતા કપી. યદ્યપ્તમાં આજુ બનાવોની વાતો કરવા માંડી, પછી વાંચવા જેવા સમાચારો અને લેખો પર છાપામાં નિશાનીઓ કરવા માંડી. જે જાતની નિશાનીઓ યતીઃ લાલ અને ભૂરી. લાલ નિશાનીવાળું લખાણ વિદ્યાર્થીએ ફરજિયાત વાંચવાનું અને ભૂરી નિશાનીવાળું મરજી પડે તો વાંચવાનું. એ રીતે મેળવેલા જ્ઞાન ઉપર દર રવિવારે ચર્ચા કરવામાં આવતી અને વિદ્યાર્થીઓને વધુ જ્ઞાન અને સમાચાર મેળવવાનો રસ જાગતો. આ રીતે તેમણે વિદ્યાર્થીઓને જ્ઞાન મેળવવામાં રસ લેતા કરેલા.

આવા મુંઝા અને પરમ સેવક હવે આપણી પાસેથી ચાલી ગયા છે. તેમનું સ્મારક આપણે શું રાખીએ ? જે અનેકનાં જીવન તેમણે અજવાળ્યાં છે તે તેમનું જીવંત સ્મરણ છે. ધૂળમાંથી તેમણે રત્નો શોધ્યાં છે, તેમણે મગતરાંમાંથી માનવ સન્મ્યાં છે.

શીયુત મોતીબાઈ મરણ પામ્યા છે ? ના, ના, પૂજ્ય મોતીબાઈ સાહેબ તો અમર છે !

❦

પુસ્તકાલય અને સ્વાશ્રયનો સિદ્ધાંત

વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ દ્વારા સ્વ મોતીબાઈએ આપણને આધુનિક આદર્શો પ્રમાણે લોકહિતનાં કાર્યો કરવાની કળા ખીલવી બતાવી છે. જે રાખ કરી શકે તેથી વધુ ધારે તો પ્રજા કરી શકે. જે ધનવાનો કરી શકે તે ગરીબો પણ કરી શકે, અને જે સત્તાથી પણ ન યદ્ય શકે તે સેવાધર્મથી યદ્ય શકે છે, એ તેમણે આપણને સિદ્ધ કરી બતાવ્યું છે.

એમણે પુસ્તકાલયને ધર્મમંદિર જેટલું મહત્ત્વ આપ્યું છે, એ એનાં ધારાધોરણો અને વખતોવખત એમણે કાઢેલા ઢુકમો, સૂચનાઓ અને જાહેરાતોનો અભ્યાસ કરતાં જણાઈ આવે છે.

નવીન પુસ્તકાલય ઊદ્ધે કરવા માટે પ્રજાએ જ માગણી કરવી જોઈએ. એ માટે

ખર્ચનો ત્રીજો ભાગ પ્રભુએ જ આપવો જોઈએ અને પ્રભુ તરીકે પોતાના દક્ષ અને ફરજોનું ભાન સદા કાયમ રહે તે માટે પ્રભુએ જ તેને વહીવટ કરવો જોઈએ-આ સ્વાશ્રયનો સિદ્ધાંત. એ સ્વાશ્રયના સિદ્ધાંતનું પાલન કરનાર પ્રભુને રાજ્યાશ્રયના બધા લાભો મળે છે, એ એની ખૂબી છે. એ રીતે રાજ્ય પ્રભુ વચ્ચે સહૃદય સહકાર ખીતે છે અને એકબીજાનો સંબંધ મનજૂન થાય છે, એ એનું મિષ્ટ ફળ છે.

પરંતુ રાજ્ય અને પ્રભુ બન્નેમાં અનેક વિસંવાદો રહેલા છે. પુસ્તકાલય એ વિસંવાદોનું ભોમ ન બને તે માટે એના ધારાધોરણોમાં ચીવટ રખાયેલી છે. દાખલા તરીકે પુસ્તકાલયમાં રાજ્યના અમલદારો હિતારો કરી શકે નહિ, પુસ્તકાલય સાથે રાજ્યના અમલદારોનાં નામ જોડી શકાય નહિ. એવા એવા નિયમો કરેલા છે. તે સાથે પ્રભુ તરફ લક્ષ આપીને એવા નિયમો કરેલા છે, કે પુસ્તકાલયનાં મકાનો ખાનગી ઉપયોગમાં લઈ શકાય નહિ. એનાં નાણાં ખાનગી હિસાબોને ઘેર જમા રાખી શકાય નહિ; એને અંગેની દુકાનો આ ખીડીનાં વ્યસનોને હિતેજન આપે એવા વેપારને માટે બાડે આપી શકાય નહિ. વગેરે વગેરે.

વળી પુસ્તકાલયની મુસાફાત લઈ ઠાઠ પશુ અમલદાર કે પ્રતિષ્ઠિત ગૃહસ્થ એના સંચાલન સંબંધી દીકા કે સૂચના કરી શકે છે. એમાં જ્ઞાનયુક્ત જમ્મત આપનારી સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ ગોણ શકાય છે અને સમાજો ભરી શકાય છે. દુકાંમાં, પુસ્તકાલય પ્રમુખ્યત્વે ખીસવવાનું કેન્દ્ર બને તે માટે સોઢિતની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ થવી જોઈએ, એવી અપેક્ષા-એવો આદર્શ રાખવામાં આવ્યો છે.

પુસ્તકાલયમાં દેખાઈ આવતો સ્વતંત્રતાનો જીરુસો

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાંથી દરેક જાતના કારીગરો, યંત્રવિદો અને મજૂરોને જોઈતી સંપૂર્ણ માહિતી મળી રહે છે. પુસ્તકાલયમાં સર્વ જાતનાં પુસ્તકો હોય છે. ત્યાંથી સર્વ ઠાઠ જ્ઞાન મેળવી શકે છે. બધાને માટે પુસ્તકાલય ખુલ્લું હોય છે. ત્યાં ઠાઠ પશુ જાતનો ભેદભાવ રાખવામાં આવતો નથી, એટલે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના નેટલી સ્વતંત્રતા ખીતે બાંધે જ આપણે મેળવી શકીએ છીએ. ત્યાં બાળકથી માંડી વૃદ્ધ, બે ટંક ખારા ન મળતું હોય તેવા ગરીબથી માંડી અમુજ્જેપતિ અને દરિયજનથી માંડી આકાશ વાજિયા મુખીનાં સર્વ ઠાટિનાં મનુષ્યો પુસ્તકાલયમાં આવી શકે છે અને તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે.

આપણને હવે સારી આવડતવાળા અને અનુભવી માણસોની વધુ જરૂર પડતી જાય છે. અજ્ઞાન કરતાં જ્ઞાની માણસ આપણને વધુ પ્રિય લાગે છે અને આપણને તેની વધુ જરૂર પડતી લાગે છે. તો અજ્ઞાન લોકો પુસ્તકાલય દ્વારા થોડુંક જ્ઞાન મેળવી શકે છે અને શિક્ષત લોકોની દરોજમાં આવી શકે છે. આ રીતે પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા વધતી જ જાય છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકોમાંથી મેળવેલા જ્ઞાન વડે આપણાં મન પ્રકુલિત થાય છે, અને બાળકથી આપણાં જેમી ગયેલા ખરાબ વિચારો સિવાયના ખીન જ્ઞાન

વિચારો મગજમાં દાખલ થાય છે. આપણા મનના અરાધ્ય વિચારો દૂર થાય છે અને એ રીતે આપણું ચારિત્ર્ય ખીલી ઉઠે છે. વળી એ પુસ્તકાલય જેવી સ્વતંત્ર સંસ્થામાં જવા માટે બાળક હંમેશાં ટેવાયેલો હોય તો તેના મગજમાંથી સંકુચિત અને કામી વિચારો, દૂર થાય છે અને સ્વતંત્રતાના આદર્શો તેની આંખ આગળ ખડા થાય છે. આ રીતે પુસ્તકાલય-માંથી બાળક સ્વતંત્રતાનો પાઠ શિખી શકે છે.

બાળકો સામાન્ય રીતે સ્વેચ્છાએ જ પુસ્તકાલયમાં આવે છે. તેમને કાંઈ ત્યાં પરાણે ધકેલતું નથી કે મારી ઝુડીને પુસ્તકાલયમાં મોકલતું નથી. તેને જો એમ લાગે કે પોતાને જ્ઞાનની ભૂખ લાગી છે, કંઈક નવું જોવું-જાણવું છે અને તે જિજ્ઞાસા તૃપ્ત કરવા માટે વાંચવાનાં પુસ્તકો ત્યાંથી લાવવાં જોઈએ તો તે આપમેળે પુસ્તકાલયમાં જાય છે. આમ અજણતાં પણ તેમના જીવન ઉપર પુસ્તકાલયની સારી છાપ પડે છે. તેઓ તેમની જાતને આવકાર પામેલા અને માન અપાયેલા માને છે. આ રીતે પુસ્તકાલયથી સ્વમાનનું પાલન થાય છે અને તેના વિકાસ થાય છે, ઉચ્ચ કેળવણી આપવાનું અને સારા નાગરિકો ધડવાનું કાર્ય પુસ્તકાલયનું છે.

પુસ્તકાલય ખધાને માટે સર્વસામાન્ય ક્ષેત્ર છે. પુસ્તકાલયમાં દાખલ થવા માટે કોઈપણ જાતનું સામાજિક ખંધન નથી. પુસ્તકાલયના દ્વાર દરહંમેશ માટે ખુલ્લાં હોય છે. પુસ્તકાલયમાં ગરીબ અને ધનવાન સૌ એકબીજાને સ્વતંત્ર રીતે મળી શકે છે. ત્યાં તેમની અમીરી કે ગરીબીને મહત્ત્વ અપાતું નથી.

અરે, આ જનતાની વિદ્યાપીઠમાં-સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં-શુદ્ધિના ખજાનાવાળા શોધો તરફ પણ પક્ષપાત કરવામાં આવતો નથી.

આ રીતે આદર્શ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય સ્વતંત્રતાનો સાચો જુરસો પિંછાની શકે છે અને એ પ્રમાણે આપણે આપણા દેશમાં આવતા પરદેશીઓમાં તથા હિંદીઓમાં પણ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય સ્વદેશાભિમાનનો પ્રવાહ રેડે છે અને તેમને સ્વદેશાભિમાની બનાવે છે.

ટૂંકમાં, સ્વતંત્રતા અને જવાબદારી એ શું વરતુ છે, તે આપણે સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવાથી જાણી શકીએ છીએ.

❧

પુસ્તકાલય : પ્રાચીન સંસ્થા

જે દેશમાં સમાયણ, મહાભારત કે કુરાને સરોહ જેવા ગ્રંથોની પૂજા થાય છે તે દેશમાં ગ્રંથોના સંગ્રહ થયા સિવાય રહે જ નહિ આપણા દેશમાં પણ ઘણા પ્રાચીન સમયના ગ્રંથભંડારો જડી આવ્યા છે. ઋષિઓના આશ્રમો, સાધુઓના મઠો, જૈનોના ઉપાશ્રયો એ બધાં એક અગર બીજા સ્વરૂપે પુસ્તકાલય જ હતાં, એમ કહીએ તો તે અશુદ્ધ નહિ લેખાય. તેપણ અને તિબેટના ગ્રંથભંડાર, પાટણ અને ખંભાતના પુસ્તકસંગ્રહ વગેરે આપણી જૂની

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો સાક્ષી પૂરે છે. પ્રાચીનકાળમાં આપણા રાજ્યકર્તાઓ વિદ્યાને ઉત્તેજન આપવાનો રાજ્યધર્મ બરાબર સમજતા હતા. વિક્રમ અને ભોજનાં નામ વિદ્યા માટે અમર યુધ્ધ અર્થ છે. એક એક શ્લોકના લાખ લાખ રૂપિયા આપતા હતા તે ઉપરથી ભોજ રાજની વિદ્યોપાસના તો આપણે જરૂર જોઈ શકીએ છીએ. હેમચંદ્રના વ્યાકરણને હાથે ઉપર વાજતે ગાજતે ફેરવનાર ગૂર્જરનરેશ સિદ્ધરાજ ત્ર્યંબકચંદ્ર માટે કેટલો ઘેઘો બનતો હશે તે આપણે સહેજે કદખી શકીએ તેમ છીએ. દીપુ મુલતાનનું પુસ્તકાલય તેના મૃત્યુ પછી જ્યારે અંગ્રેજોના હાથમાં આવ્યું ત્યારે તેમાં એ હજાર હસ્તલિખિત ગ્રંથો હતા.

આ બધી હકીકતો ઉપરથી આપણે જોઈએ છીએ કે પુસ્તકાલયની સંસ્થા જૂની અને પ્રાચીન છે. પુસ્તકાલય એ માત્ર રાજ્યની શોભા નહિ પણ જરૂરિયાત તરીકે ગણાય છે. ધનભંડારની માફક પુસ્તક ભંડારનું પણ જતન યત્ન જોઈએ. જેમ આપણે ધન ભેળું કરવાની મદત્વાકાંક્ષા સેવીએ છીએ, તેમ પુસ્તકોના સંમંદ માટે પણ હોવું જોઈએ. પહેલાંના જમાનામાં પુસ્તકાલય માટે યોરડાઓ અને છમારતો અલગ રાખવામાં આવતાં હતાં. રાજમહેલમાં પણ પુસ્તકાલયનું સ્થાન હોય અને સાધુના મઠમાં પણ તેનું સ્થાન હોય.

વળી માનવજીવનના કંઈ કંઈ પ્રસંગો અને કંઈ કંઈ લાગણીઓ પુસ્તકાલયમાં એકઠાં થયેલાં આપણે જોઈએ છીએ. પુસ્તકોનો સંમંદ કરવાની વૃત્તિ ઉપરાંત એ સંમંદને સ્થાયી રાખવાની અને તેને વધારવાની વૃત્તિ પણ આપણને પ્રાચીન કાળથી દેખાઈ આવે છે. એક રાજ્યના પુસ્તકાલયમાં એક લાખ હસ્તલિખિત પુસ્તકો હોય તો બીજું રાજ્ય પોતાના પુસ્તકાલયમાં એ લાખ પુસ્તકો વસાવે. પુસ્તકાલયોનાં તે વખતે વેચાણ પણ થતાં અને તેમની બેટ બહિસો પણ કરવામાં આવતી. પહેલાંના વખતમાં પુસ્તકાલયો સંમંદાયાં છે, દટાયાં છે, ખળાયાં છે, છુટાયાં છે અને બેટરૂપે પણ અપાયાં છે. ખળના તરીકે, વેચાણ તરીકે, લૂંટ તરીકે અને બહિસ તરીકે પુસ્તકાલયે પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં પોતાનો ભાગ ભજવ્યો હતો. આપણા પૂર્વજોને પુસ્તકાલયની બારે કિંમત હતી.

~

પુસ્તકાલય-યુગ

પુસ્તકાલયનો યુગ શરૂ થઈ ચૂક્યો છે અથવા તો પુસ્તકાલયના પૂર્ણરીઓ શાળા-યુગ પછી પુસ્તકાલય-યુગ શરૂ કરવા મંથી રહ્યા છે. એટલે પુસ્તકાલયનું સાહિત્ય દ્વે એકત્ર થવું જ જોઈએ.

પુસ્તકાલય એટલે એકલું મકાન જ નહિ તેમજ એકથો પુસ્તકોનો સંમંદ પણ નહિ આધુનિક પુસ્તકાલય પોતાના ઉચ્ચ આદર્શ સિદ્ધ કરે તે માટે એ જ્ઞાન અને શિક્ષણપ્રચારના સર્વ માગો, યુક્તિઓ અને સાધનો તેમજ જરૂરિયાતો વિચારનારી અને બાળકો તેમજ વૃદ્ધો, સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો, શિક્ષકો તથા વિદ્યાર્થીઓ અને ખેડૂતો તેમ જ કારીગરો, શેઠો, બહેનો તેમજ બધું બહેનો આ સર્વ વર્ગની સેવા કરનારી સંસ્થા હોવી જોઈએ. પુસ્તકા-

ધ્યક્ષ-પુસ્તકાલયનો આત્મા જગતો હોય તો પુસ્તકોની વ્યવસ્થા એવી સુદર રાખે કે વાચકો હોંશે હોંશે પુસ્તકાલયમાં જાય અને જોઈતું પુસ્તક વા જોઈતી માહિતી મેળવી શકે.

હાલનો યુગ ધણો બદલાઈ ગયો છે. પહેલોના વખત અત્યારના વખત કરતાં ધણો જુદો હતો. પહેલાંના વખતનું હાલમાં કંઈ નથી. કાંઈ ધરમાં જુદું પુરુષને જો તમે તેનાં બાળપણ વિષે કાંઈ પૂછશો અને પોતાના જમાના વિષે કાંઈ કહેતાનું કહેશો તો તે તમને પોતાનું દિલ ખોલી કહેશે, કે હાલનો જમાનો ધણો બદલાઈ ગયો છે. પહેલાં જે ન હતું તેવું આજે ધણું છે. પહેલાંના વખતમાં લખેલાં પુસ્તકોની નકલો મર્યાદિત અને ઓછી સંખ્યામાં હતી, જ્યારે આજે તો આપણે એક જ પુસ્તકની હજારો અને લાખો નકલો મેળવી શકીએ તેમ છીએ. પહેલાં છાપખાનું ન હતું, પુસ્તકો હાથે લખાતાં અને વંચાતાં. તે વખતે રક્ત ચાર માથુસો જ પુસ્તક વાંચે તેવી રિયતિ હતી તેને બદલે આજે ચાર હજાર કે ચાર લાખ માનવીઓને એક પુસ્તક વાંચવાની સગવડ થઈ છે. પુસ્તકો વાંચવા માટે પહેલાં આપણે રાજમહેલ કે મઠ મંદિરોમાં જવું પડતું હતું, ત્યારે આજે આપણે ઘેર બેઠાં પુસ્તકો વાંચી શકીએ તેવી યોજના રાખ્યું થઈ છે. જૂના જમાનામાં વાચનના શોખીનોને સેંકડો ગાઉની મંજલો કરવી પડતી હતી. આજે પોણ અઢાર નીકળતાં વાચનનો શોખ ગરીબમાં ગરીબ પણ પૂરા પાડે એવી રિયતિ આવી છે. પહેલાં ગોરા માનવી કાળા માનવીને જુએ તો તેને વિરમય અને આશ્ચર્ય ઉત્પન્ન થતાં, આજે ગોરા અને કાળા, રાતા ને પીળા, બધા જ રંગના માનવીઓ એક બીજાની સાથે મળી શકે અને સંપર્ક સાધી શકે તેવો સમય આવ્યો છે એટલે ગોરાના સંસ્કાર કાળાએ ઝીલવા પડશે અને કાળાના સંસ્કાર ગોરાએ તેના જીવનમાં ઉતારવા પડશે. આ બધું પુસ્તકાલયની સંસ્થા મારફત સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ છે. પુસ્તકાલયમાં દરેક જાતના અને દરેક જામના મનુષ્યો આવે છે અને એક બીજાના સંસ્કારોની આપ-લે થઈ શકે છે, પુસ્તકાલયમાં સંસ્કારોની આપ-લે મુકાબલો થઈ શકે છે.

પહેલાંના જમાનામાં જ્ઞાનનો ધ્વજ ધણો પાસે હતો. જ્ઞાનને બ્રાહ્મણો પોતાનું કરી બેઠો હતા. પરંતુ હવે તો જ્ઞાન હરિજન પણ મારે છે. એટલે હવે જો બ્રાહ્મણને તેનું બ્રાહ્મણત્વ સાચવી રાખવું હોય તો તેણે જ્ઞાનરહિતને જ્ઞાન આપવું જ જોઈએ; નહિ કે પોતાની પાસે સંતાડી રાખવું. બ્રાહ્મણનો જ્ઞાનનો ધ્વજો વૃદ્ધ છે. કારણ કે જ્ઞાન એ એક રીતે સત્તા અને મિલકતની ચાવીરૂપ છે જ્ઞાન જિનાના મનુષ્યનું મનુષ્યત્વ સંપૂર્ણ રીતે ખીલતું નથી. જ્ઞાનને હવે તાળા કુંચીમાં પૂરી રખાય તેમ નથી. તેને તો ઘેર ઘેર છુટાવવું પડશે. અને તેમ કરવા માટે પુસ્તકાલય બહુ મદદમાર થઈ પડશે. પુસ્તકાલય મારફત દરેક દરેક માનવીને જ્ઞાન પહોંચાડી શકાય છે.

અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં

હિંદો ઉદ્ધાર એનાં ગામડાંમાં રહ્યો છે. ગામડાનો ઉદ્ધાર તેના સંસ્કારોમાં સમાયેલો છે. એ સંસ્કારોનું મુખ્ય ટેન્ક તે પુસ્તકાલય, પુસ્તકાલયનો સુકાની-મંથપાલ-ને ધંધે શિક્ષક ન હોવા છતાં તે એક મૂલ્યો શિક્ષક છે. ગ્રામોન્નતિનો સંસ્કાર વિભાગ આમ યાજા, શિક્ષક અને મંથપાલ વચ્ચે વહેંચાઈ ગયો છે. એની દોરવણી પ્રમાણે ગ્રામોન્નતિનું વહાણ આગળ ચાલશે.

એવા સેવાભાવી સુકાનીઓને બોળી કાઢી તેના હાથમાં પુસ્તકાલયો મૂકવાં અને તે પુસ્તકાલયો ખરોતર ચાલે એવી સગવડો કરી આપવી એ સૌનો ધર્મ છે. ન્યાં સુધી ગામડે ગામડે પુસ્તકાલય રચપાય નહિ ત્યાં સુધી આપણે આપણો ધર્મ ચૂક્યા છીએ એની ચરમ ભણેલાઓને, ધનવાનોને અને ગામના આગેવાનોને છે. આપણે હિંદુનું બહુ ચાહતા હોઈએ, હિંદની ગ્રામજનતાનું બહુ ચાહતા હોઈએ તથા ને આપણે આપણું બહુ ચાહતા હોઈએ તો આપણે એક નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે, આપણો કોઈ પડોશી અજાન ન રહે. જ્ઞાન વિસ્તારનું મુખ્ય સાધન પુસ્તકાલય. આપણે નિશ્ચય કરવો જોઈએ કે એક પણ ગામ પુસ્તકાલય વગરનું ન રહે.

પુસ્તકાલય એ જ્ઞાનની પરખ છે. એ પરખ બંધાવનાર, એ પરખ મંડાવનાર મહાપુરુષનું કાર્ય કરે છે. ગામડે ગામડે એ જ્ઞાનની પરખ મંડાવે તો આપણું કાર્ય સિદ્ધ થયું ગણાય. ભગવાન શ્રીકૃષ્ણે કહ્યું છે કે : ' જ્ઞાન સરખું પવિત્ર ખીણું કાંઈ નથી. ' પશ્ચિમના દેશોની સંસ્કારી પ્રજા કહે છે કે " Knowledge is Power " ' જ્ઞાન એ મહાશક્તિ છે. ' એક મુરિદમ કવિ કહે છે :

‘ બત્તી માફક જ્ઞાનની પાછળ બળવું જોઈએ. ’

આપણે પ્રગતવાદી હોઈએ કે રાગવાદી, આપણે પુરાતન સંસ્કારમાં માનતા હોઈએ કે નવીન સંસ્કારવળથી જીવનપદ્ધતિ કરવાની આજ્ઞા રાખતા હોઈએ, આપણે પૈસાદાર હોઈએ કે મરીજ હોઈએ, સરકારી નોકર હોઈએ કે પ્રજાજન હોઈએ, છતાં એક પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ એવી છે કે જેમાં આપણે દાયમાં દાય મિલાવી એકત્રીજાની સાથે ઉભા રહી જ્ઞાન-પ્રાપ્તિની દગ્દિષ્ટ સુખેથી કરી શકીએ.

સસ્કૃતમાં એક સુભાષિત છે કે.—

‘ તમસ્જો મા જ્યોતિર્ગમય । ’

શુભરાત્રીમાં પણ કહ્યું છે કે :

‘ હિંડા અંધારેથી પ્રભુ પરમ તેજે તું લઈ જા. ’

આપણે જેમ જેમ આગળ વધીએ છીએ, તેમ તેમ પ્રકાશની જરૂર પણ વધતી જાય છે. એ પ્રકાશના વિસ્તારકાર્યમાં આપણે સદેજ પણ ઉપયોગી થઈ પડીશું તો આપણું જીવન સાર્થક થશે.

પુસ્તકાલય એ પ્રકાશધામ છે, વાચનાલય એક જ્યોતિર્મંદિર છે. એ મંદિરો અને ધામો સ્થાપવાનો આપણો પરમ ધર્મ છે. અધિકારમાંથી પ્રકાશમાં જવાની જરૂર આજે પણ ઓછી નથી. માટે ગામેગામ પુસ્તકાલય સ્થાપવામાં વહેલામાં વહેલી તકે આપણે આપણાથી ખનવું કરવું જોઈએ.

પુસ્તકાલયથી થતા લાભ

પુસ્તકાલય એ મોજશોખ નથી, તે કંઈ માત્ર સુધરેલા માટે જ નથી, તેમ જ ફક્ત વિજ્ઞાનીઓ માટે પણ નથી. તે માત્રજીવિશાળો લોકો માટે નથી કે ફક્ત સાહિત્યકારો માટે પણ નથી. પુસ્તકાલય એ જાહેર જનતાના વિશાળ અને સાર્વજનિક લાભ માટે છે. પુસ્તકાલય લોકોની માનસિક પ્રગતિનો જન્મભૂમિ હોય છે. પુસ્તકાલય એ એક વિશાળ ખેતર છે, કે જેમાં પરિપક્વ થયેલા સાક્ષરો પોતાની વિકસિત શક્તિઓ દ્વારા અનુભવ મેળવે છે. અનેક ગરીબ છોકરા અને છોકરીઓ કે જેઓ શાળાનું શિક્ષણ મેળવી શકતા નથી તેમની કેળવણી અને સંસ્કાર માટે પુસ્તકાલય એ એક સુંદરમાં સુંદર સાધન છે. એવા લોકોને જોઈતા પુસ્તકો આપીને હરેક મનુષ્યના જીવનને સમૃદ્ધ બનાવવું અને વિકસાવવું એ પુસ્તકાલયનું એક સામાજિક સંસ્થા તરીકેનું કર્તવ્ય છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય મહત્વાકાંક્ષી કારીગરોને હાથે ચઢવાની અને સારો અનુભવ મેળવવાની તક આપે છે. તેનાં કબાટોમાંથી ઉત્તમ અને હેઠામાં હેઠી બહાર પડેલી ચોપડીઓ જ્ઞાન મેળવવા માટે મળી શકે. કેળવણી આકુ રાખવા માટે વૃદ્ધ લોકોની અસારના જોડેથી પ્રબળ મહેત્તો આ અમાઉ જીવ્યા નથી.

પુસ્તકાલય પ્રૌઢશિક્ષણના પ્રચાર માટે પોતાથી ખનવું ખર્ચ જ કરે છે.

પુસ્તકાલય ભવિષ્ય માટે પ્રથમથી જ ધ્યાન આપે છે. વળી તે બાળકને તરડોડવું નથી. અંધપાત્ર શાળાના શિક્ષકને ઘણો મદદરૂપ થઈ પડે છે. વળી દરેક બાળકમાં જ્ઞાન મેળવવાની શક્તિ રહેતી હોય છે તે તો સર્વની જાણીતી વાત છે. પરંતુ એકી સાથે ઘણાં બાળકોને અપાતા શિક્ષણને લઈને તે શક્તિ ખીનતી નથી. એટલે અંધપાત્રતા છુદ્ધ અને આતુરીભાવે કામથી તે શક્તિ દીપી હોય છે અને સંપૂર્ણ વિકાસ પામે છે. વૈજ્ઞાનિક શોધ, કળા, સાહિત્ય, ફિલસૂફી અને વેપાર માટે જ્ઞાન મેળવવાની આ શક્તિ ન કેળવાય તો સમાજને શું નુકસાન થાય છે તે આપણે નરી આંખે જોઈ શકતા નથી.

રીફ્રેન્સન અને ઍડીસન જેવા મહાન વિજ્ઞાનીઓએ જો પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરવામાં અને તેમાંનાં પુસ્તકોમાંનું જ્ઞાન મેળવવામાં દીન કરી હોત તો આપણે કદાચ અત્યારે રેડીયો, રેલવે, તાર-ટેલિફોન અને વિજ્ઞાન (Electricity) ની અસખ્ય અર્થ-યશીઓ વિનાના હોત. આ સૈકામાં વિજ્ઞાને જે પ્રગતિ કરી છે તે આપણે જો પુસ્તકાલયો ન હોય તો જાણી શકત નહિ.

મનુષ્યનું ફળદ્રુપ ભેજી જ્ઞાનના સંગ્રહનો બધી જ દિશામાં ઉપયોગ કરે છે અને તેનું પરિણામ નવી શોધ છે તે આપણે જૂલુનું ભેજીએ નહિ. સૈકાઓ સુધીના અનુભવનો અને જ્ઞાનનો સંગ્રહ કરવો તે પુસ્તકાલયનું કર્તવ્ય છે. પુસ્તકાલય એ જ્ઞાનરૂપી ધનનો ખજાનો છે, કે જે ધન મરીત કે તુવંગર સર્વ વાપરી શકે છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના પ્રંથયાત્રે અને તેના સંચાલકોએ લોકોને પુસ્તકો દ્રુટથી આપવાં ભેજીએ કે જેથી એ લોકો તે સાહિત્યની કદર કરી શકે અને તેના બોધ પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે. વળી જે વાચનથી આપણને આનંદ મળે તે વાચન પૂરું પાડવાનું કાર્ય સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું છે. જે પુસ્તકો જલદી વાંચી શકાય અને જેનાથી વાચકને સારા વિચારો રચે તેમજ તેનું મન આનંદિત બને તેવા પુસ્તકો સારા મહાપા છે અને એવા પુસ્તકોવાળું પુસ્તકાલય ઉત્તમ મહાપા છે.

પુસ્તકાલય શું શું કરી શકે ?

પુસ્તકાલયની ઉપયોગિતા આપણે સૌ જાણીએ છીએ. સમાજ પ્રત્યેના, મામ પ્રત્યેના અને પોતાના દેશ પ્રત્યેના તેના કર્તવ્ય તરફ આપણે ખાસ લક્ષ આપવું ભેજીએ. હવે આપણે પુસ્તકાલયનું કર્તવ્ય શું છે તે ભેજીએ.

(૧) શાળા છોડ્યા પછી દરેક વિદ્યાર્થી પુસ્તકાલય દ્વારા જ્ઞાન મેળવી શકે છે અને એ રીતે શાળામાં મેળવેલા શિક્ષણમાં પુસ્તકાલયથી વધારો થાય છે. ૧૪-૧૫ વર્ષની ઉંમરે છોડી દીધેલું બહુતર જ્ઞાનથી ચાકુ રહે છે અને આ રીતે નાનવયુમાં મેળવેલું અક્ષરજ્ઞાન સાંજા કાળ સુધી જૂલી શકાયું નથી. એ જ રીતે 'પુસ્તકાલયથી પ્રોત્ત શિક્ષણ યદ્વતિ જાળવી રખાય છે. પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ વૃદ્ધ લોકો પણ કરી શકે છે.

(૨) ધુન્નર ઉલોમ જાણનાર, યંત્રશાસ્ત્રી અથવા કારીગર, સૌ માત્ર જેમને તેમના ક્ષેત્ર વિષેના ખાસ જ્ઞાનની જરૂર હોય છે તેમને તે બાબતના પુસ્તકો અને ચોપાનિયાં પુસ્તકાલય દ્વારા પૂરાં પાડી શકાય છે. અને એ રીતે પોતાના શહેરનો તથા દેશનો ઉલ્લભ પ્રગતિ પામે છે.

(૩) શિક્ષકોને, અગ્રપત્રીઓને, તંત્રીઓને, કાયદા કાનૂનીઓને, વકીલોને વગેરે સૌ માટેને ભેજીતી માહિતી પુસ્તકાલય પોતાનાં પુસ્તકો દ્વારા પૂરી પાડે છે.

(૪) પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો વાંચવાથી હૃદય પ્રકારનો વિશુદ્ધ આનંદ અને રમુજ મળે છે.

(૫) સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં સમાજસુધારણાને લખતાં અન્ય સાધનોનો સમાવેશ કરી શકાય છે. પુસ્તકાલય દ્વારા પ્રોત્સાહન મેળવી દવાખાતું, સંપ્રદરશાન વગેરે સંસ્થાઓ સ્થાપી શકાય છે. પુસ્તકોમાંનું જ્ઞાન મેળવીને નવી શોધ કરવાની પ્રેરણા મળે છે. ધન પ્રાપ્ત થઈ શકે અને સમાજને જે જે લાભ જન્મ શકાય તેવા યુક્તો જેવા કે વેપાર, ચારિત્ર્ય વગેરે પુસ્તકાલયથી ખીલી ઉઠે છે.

(૬) પુસ્તકાલય વડે કેળવણી સંપૂર્ણતાને પામે છે અને એ રીતે શાળાનાં કાર્યની કિંમત ઓછી રાકાય છે. શાળાના શિક્ષકોએ વિદ્યાર્થીઓને ઠેવા બહુમ્યા છે, પાઠ્ય પુસ્તક સિવાયનાં બીજાં પુસ્તકો વાંચવાની ટેવ પાડી છે કે નહિ, અને શાળાના અભ્યાસક્રમ યોગ્ય છે કે નહિ વગેરે બહુ શકાય છે.

(૭) બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓ હૃદયતર સાહિત્ય ઓળખે અને તેના પ્રત્યે આકર્ષાય તે માટેની સારામાં સારી તકો પુસ્તકાલય આપે છે. પુસ્તકાલય ન હોય તો આવી તક બહુ જ થોડાને મળે છે.

(૮) સાંસ્કૃતિક પુસ્તકાલયને લીધે અશિષ્ટ સાહિત્યનું વેચાણ અને તેનું વાચન ઓછું થાય છે; અરે, બંધ પણ થાય છે. આ રીતે માનસિક અને નૈતિક તંદુરસ્તી કેળવાય છે.

(૯) પુસ્તકાલયને લીધે દરેક વાચક પૈસાનો બચાવ કરવા પ્રેરાય છે. સામાન્ય જીવિતો પછુ આપણને લાગે છે, કે પુસ્તકાલયથી પુસ્તકો પાછળ થતા ખર્ચ ઓછો થઈ શકે છે. દરેક વાચક પોતાની મેળે અમુક પૈસાની ચોપડીઓ લાવે તેના કરતાં પુસ્તકાલય મારફત તેટલી જ કિંમતે તેનાથી હજારગણી ચોપડીઓનો લાભ લઈ શકે છે.

(૧૦) પુસ્તકાલયમાં બધી જ જાતના લોકો, ઠોઠ અને જીવિતો, મરીમ અને પૈસાદાર, મુશ્કાર અને લુહાર, વેપારી અને ખેડૂત વગેરે ન્યાતજાતના બેઠ સિવાય બધા જ આવી શકે છે.

(૧૧) પુસ્તકાલયથી પોતાના ગામનો બૌદ્ધિક વિકાસ સધાય છે તે આપણને પ્રત્યક્ષ માલુમ પડતું નથી, પરંતુ અમુક સમય બાદ તે ગામની પ્રગતિ જણાઈ આવે છે.

(૧૨) પુસ્તકાલયથી આપણું જામ વધવાટ માટેનું એક આકર્ષક સ્થળ બને છે. લોકો ત્યાં આકર્ષાય છે અને એ રીતે આપણું જામ હવું મળે અને છે,

પુસ્તકોનું મૂલ્યાંકન

શાળા પહોંચી ચાલુ રહેતી કેળવણી પુસ્તકોના સકુપયોગ ઉપર આધાર રાખે છે. પરંતુ શાળામાં હવું પુસ્તક સારું અને હવું પુસ્તક અનિષ્ટ તે વિષે કાંઈ ત્યાં શિષ્યવચામાં આવતું નથી. હાલની માધ્યમિક શાળાના વિદ્યાર્થી 'સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ (Encyclopaedia)' નામના પુસ્તકમાંથી પોતાને જોડતો લેખ કેવી રીતે શોધી કાઢે તે બહુતો હોતો નથી. વળી બાળ્ય અને યુવકો સિવાય યુવકો (Dictionary) બીજી કેટલી રીતે ઉપયોગી છે તે પણ તે બહુતો હોતો નથી.

'પુસ્તક એ રક્ત પુસ્તક જ છે' એ તેની ધારણા ખૂબ દયાજનક છે. અને પુસ્તકની તેને બિલકુલ કિંમત હોતી નથી. વળી વિદ્યાર્થી પુસ્તકમાં આપેલું વાક્ય ખોલી શકે છે, પણ તે પુસ્તકનું નામ રેવાને અસહિતમાન હોય છે. આ બતાવે છે તેની પુસ્તક પ્રત્યેની

લાગણી. પોતાને જે વળગી હોય તેમ તે તેના ભણતર ખાતર એ પુસ્તક વાંચે છે, પરંતુ વખત જતાં એ પુસ્તકનું નામ પણ તેને યાદ રહેતું નથી. આ શું બતાવે છે ?

વિદ્યાર્થીને પોતાને જોઇતી માહિતી ન્યાસુધી મળી રહે છે ત્યાંસુધી તેને પુસ્તકની ઉપયોગિતા માલુમ પડતી નથી, પરંતુ જ્યારે તે તે પુસ્તકની અમત્ય જાણે છે ત્યારે તે ખૂબ આશ્ચર્ય પામે છે; તેથી વધુ તો જ્યારે તેને ખચર પડે છે કે પોતે મેળવેલી માહિતી માટે લેખકની અને પુસ્તકની કિંમત કરતાં તેને આવડવું જોઇએ ત્યારે તે ખૂબ નવાઇ પામે છે. માટે દરેક વિદ્યાર્થીને લેખકની કિંમત કરતાં આવડવું જોઇએ અને પુસ્તકનું મહત્ત્વ સમજતાં આવડવું જોઇએ. તેથી જે શાળાંત પુસ્તકાલયનો મંથપાલ ઉપર કહ્યો તે બે મુદ્દા (લેખકનું મૂલ્યાંકન અને પુસ્તકની અમત્ય)ની છાપ વિદ્યાર્થીઓના મન ઉપર સારી રીતે પાડી શકે તો તે પુસ્તકાલયનો હેતુ સફળ થયો. કહી શકાય. તે પુસ્તકાલયને શિક્ષણ આપવાનાં સાધનોમાંનું એક સાધન ગણી શકાય.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય દિનપ્રતિદિન પ્રગતિ પામે અને લોકો તેમાં સાચા આપે તો જ પુસ્તકાલયની સફળતા લેખી શકાય. પુસ્તકાલય જેવી સંસ્થાઓ આનંદ પ્રમોદ માટે પોતાથી બનતું બધું જ કરે છે. અને રચનાનો બહેળો ફેલાવો કરે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય છોકરા અને છોકરીઓમાં મહત્ત્વાકાંક્ષા અને ઉત્કંઠા પ્રેરે છે અને તેમને વિનાશને માર્ગે જતા અટકાવે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ એક કેન્દ્રિત ઘર છે, જ્યાં જુદા જુદા ધર્મના અને જુદા જુદા આચારવિચારના નાગરિકો ઉપયોગી કાર્ય માટે એક થાય છે.

આપણી શાળાઓના વિદ્યાર્થીઓને અભ્યાસ માટે ઉત્તેજન આપવા પુસ્તકાલયની જરૂર છે. પુસ્તકાલયથી તેમની વાચનકળા સંપૂર્ણ રીતે ખીલી ઉઠે છે અને તેઓ ભવિષ્યમાં પણ હરહંમેશ માટે સારી રીતે વાંચી શકે છે. સુપુત્ર (ગુપ્ત) શક્તિવાળા છોકરા અને છોકરીઓને નવી શોધ કરવાની તક આપવા મજૂર વર્ગને અને કારીગરોને તેમના સાથીદારો શું કરે છે તે જણાવવા થાકેલાં ઓપરેશને રમુજી અને આનંદિત વાતીઓ કહેવા તેમ જ સર્વ જાતના લોકોને આરામના વખતમાં જ્ઞાન આપવા પુસ્તકાલયની ખાસ જરૂર છે.

અત્યારે પણ લોકોનું માનવું છે, કે ખરા દીક્ષના વિચારથી, સારી ચોપડીઓ પ્રત્યેના રેનેહથી અને ઉત્તમ પુસ્તકોનો વાચનથી આવડતું પરીણામ સારા શિક્ષકોની મદદ વડે વિદ્યાર્થીના મગજમાં ઠસેલા જ્ઞાન કરતાં વધુ ઉત્તમ નીવડે છે. શું વાંચવું તેના શિક્ષણ કરતાં કેવી રીતે વાંચવું તે શિક્ષણ ઓછું મહત્ત્વનું છે. કેવી રીતે વાંચવું અને લખવું તે શાળામાંથી શિખવાનું મળે છે, જ્યારે શું વાંચવું કયા પુસ્તકો વાંચવાં તે માટે પોતાના જ્ઞાનનો ઉપયોગ વિદ્યાર્થીને કરવાનો હોય છે. અને તે જ્ઞાન પુસ્તકાલય મારફત સારી રીતે મળી શકે છે. બાળક ને વાંચતાં શિખવ્યા પછી તેના વાચન માટે સારાં પુસ્તકો પૂરાં પાડવાં જોઇએ અને તે વિદ્યાર્થીને સારાં પુસ્તકોની કિંમત કરતાં શિખવવું જોઇએ.

પુસ્તકાલયથી મળતો આનંદ

જો છોકરા અને છોકરીઓ સારી ચોપડીઓ ચાહે છે અને તેવાં સારાં પુસ્તકો વાંચવા માટે જેમને રસ છે તેમના માટે પુસ્તકાલય એ આનંદનો એક અખૂટ ખજાનો છે. માથાપના પ્રયત્નો સિવાય પુસ્તકાલયની મદદથી બાળકો ખરાબ તથા આળસ છોકરાંથી દૂર રહે છે. તેઓ કુટુંબો શિષ્યાતાં નથી. તેમને હિષયોગી જ્ઞાન પુસ્તકાલય મારફત મળે છે તથા હિંમત અને ઉમ્મદા વિચારો શીખવાના મળે છે. આ રીતે તેઓ બલિષ્ઠતા દેશના સારા નાગરિકો તરીકે આમળ આવે છે અને તેમનાં માથાપતું નામ અને કુળ શોભાવે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનું આ એક ઉત્તમ પરિણામ છે.

આખા વર્ષમાં યદ્યપિ પુસ્તકાલયના નિભાવ માટે જેટલા પૈસા ખર્ચવા પડે તેનાથી વધુ પૈસા એક અઠવાડિયામાં મળૂંરી કરતા ઘણા માણસો બીડી અને તમાકુ માટે ખર્ચે છે. તો આપણા તેમજ સંતાનોના માનસિક વિકાસ અને કેળવણી શું બીડી અને તમાકુના પૈસા જેટલા સ્વાર્થતામની બરાબર નથી ? તેટલો સ્વાર્થસાગ કરી ને શું પુસ્તકાલય ન નિભાવી શકાય ?

આપણે બધા છઠ્ઠીએ છીએ કે આપણા બાળકોને આપણા કરતાં સારી તક અને સારા લાભ મળે અને આપણા જેટલી કડાકૂટ કરવી ન પડે. બાળકોને મદદ કરવા પુસ્તકાલય એક સારામાં સારી સંરચા છે. તો આપણે ઉત્સાહી બનીને પુસ્તકાલયપ્રચારની દરખાસ્તને એકત્રિત ટેકા આપીને આપણી જાતને. આપણા ગામને તથા આપણાં છોકરા છોકરીઓને મદદ કરવા તત્પર રહેવું જોઈએ અને તે માટે પુસ્તકાલય દ્વારા મળતો આનંદ તેમને આપવો જોઈએ.

આપણામાંના ઘણાની જીંદગી કંટાળાભરેલી અને શુષ્ક હોય છે. વળી જીવનનિર્વાહ માટે આપણે કાંઈ ને કાંઈ કામ તો કરવું જ પડે છે. તો આ કંટાળા નાશક કરવા માટે સારામાં સારો અને સહેલામાં સહેલો રસ્તો નરસકયા અથવા વાતોના વાચનદ્વારા આનંદ મળે છે. સારાં પુસ્તકોને અને જે પુસ્તકાલયમાં તેવાં સારાં પુસ્તકો હોય તે પુસ્તકાલયને મૂળ હેતુ આનંદ આપવાનો છે. ભૂલેર જનતાથી પોષાતી બીજ કાંઈ પણ સંરચા કરતાં પુસ્તકાલય અને આનંદને ગાઢ સંબંધ હોવો જોઈએ. દરરોજના કાર્યથી જઠકાથિમાં સ્ત્રીપુરુષોને આ દુઃખી દુનિયામાં લઈ જવાનો સંદેશો પુસ્તકાલય આપે છે. અને એ રીતે દરેકને આનંદ અભરાની પોતાની ઉમ્મદા ફરજ પુસ્તકાલય ગણવે છે. માટે આપણા સમાજમાં પુસ્તકાલયનું સ્થાન ઘણું જીંદગી હોવું જોઈએ.

પુસ્તકાલયમાં પ્રાચીનો લેખકોનો, કવિઓનો અને તેમણે તૈયાર કરેલી ચોપડીઓનો પરિચય થાય છે. પુસ્તકાલય એ આપણું તેમ જ લેખકોનું ઘર છે. વૃદ્ધ તેમ જ યુવાન, ગરીબ તથા ધનવાન, મૂર્ખ અને ડાહ્યા વગેરે બધાં જ ભેગા મળી શકે છે. ત્યાં આપણે નવા મિત્રોને મળી શકીએ છીએ અને વેમનું ડહાપણ અને ચતુરાઈ સાંભળીને આપણા આચાર-વિચારો કેળવાય છે. તેથી પણ વધુ આપણે આપણા જૂના મિત્રોનાં ઓળખાણ તાજાં કરી

શકીએ છીએ અને તેમને ગળવાથી આપણા જીવનની સંકુચિત હદ વિસ્તાર પામે છે. નવા તેમજ જૂના બધા મિત્રો આપણને સારો આવકાર આપે છે અને આપણા ખમરઅંતર પૂછે છે તથા તેમના જીવનની સારી સારી વાનગીઓ આપે છે. આપણે પુસ્તકાલયમાં તેમની પાસે પાઠ શિખવા જતા નથી, પરંતુ તેમની સાથે થોડા કલાક રહી આનંદ મેળવવા જઈએ છીએ.

આ રીતે દરેક માનવીને ફક્ત અનાજ એકલાથી નહિ પરંતુ મદાન પ્રરુષેના વચનામૃતોથી ઉચ્ચ જીવન જીવવામાં મદદ કરવા પુસ્તકાલય પોતાની ઉચ્ચ અને ઉમદા ફરજ બજાવે છે. સારા પુસ્તકો મારફત લોકોને ફક્ત સચના આપવા માટે નહિ, પરંતુ આનંદ આપવા માટે પુસ્તકાલય હોય છે અને હોવું પણ જોઈએ,

પુસ્તકાલય પ્રચાર

પુસ્તકાલયપ્રચાર એટલે પુસ્તકાલયનો ફેલાવો, ખામેગામ પુસ્તકાલયો ઉભા કરવા તે.

અપાર આપણી શાળાઓ ખૂબ કાર્ય કરે છે, પરંતુ હેરટે તો ઓઠ લોડો એનાથી વચિત રહી જાય છે. શાળાઓ બાળકો અને વિદ્યાર્થીઓને બંધાવે છે, ફેળવે છે અને જ્ઞાન આપે છે, નહિ કે વૃદ્ધ કે ઓઠ માનવીઓને. ઓઠો શાળામાં જઈ શકતાં નથી અને ત્યાં યુવાનો સાથે સંપૂર્ણ રીતે દળીમળી શકતાં નથી. જ્યારે પુસ્તકાલય એ એવી સંસ્થા છે કે ત્યાં વૃદ્ધ યુવાન તથા બાળક એકબીજા સાથે સહેલાઈથી અને સ્વાભાવિકતાથી દળીમળી શકે છે.

સ્વચ્છંદી પ્રકૃતિને લઈને કે પછી કૌટુંબિક સંજોગોને લઈને ધણાને બંધુતર છોડી દેવું પડે છે અને બાળપણમાં મળતી ફેળવણીનો ત્યાગ કરવો પડે છે. તેમને મોટા થયા પછી ફેળવણીની જરૂર જણાય છે. આ માટે હવે રાત્રિશાળાઓ, ઓઠશાળાઓ, વેપારી વગેરે, પત્રવ્યવહાર માટેના ખાસ વગેરે અને જાહેર આપણે છે. વૈજ્ઞાનિક શોધ માટે જુદા જુદા વગેરે તથા અભ્યાસગૃહો હવે પોતપોતા માંડ્યાં છે. આ બધી યોજનાઓનો મૂળ ઉદ્દેશ વૃદ્ધ તેમ જ યુવાન સર્વને જ્ઞાન આપવાનો છે. પરંતુ આ બધાથી વધુ શક્તિશાળી અને પ્રભાવ-વાળું તેમજ જલદીથી લાભ લઈ શકાય તેવું ફક્ત પુસ્તકાલય છે અને તે પણ તે સાર્વજનિક હોવું જોઈએ; તેને કોઈ પણ જાતનું અંધન હોવું જોઈએ નહિ. એટલે પુસ્તકાલય માટેના પ્રચાર જટિલ અંશે વધુ ધ્યાન તેટલે અંશે આપણી અગાનતા દૂર થઈ શકે.

માનસિક અને બૌદ્ધિક વિકાસ, વિનોદ તથા આનંદ અથવા હરદમેશના ધંધામાં ઉપયોગી એવું વ્યાવહારિક જ્ઞાન અને માહિતી દરેક ઓ, પુરુષ અને બાળકને આપવાનો પુસ્તકાલય પ્રચારનો હેતુ છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ હાલના સંજાનજલને ઉત્સાહ આપનારી સંસ્થા છે. બીજા કોઈ પણ રીતે ન મળી શકે તેવા વ્યક્તિજન આનંદ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયથી મળી રહે છે.

બાળકી પુસ્તકાલયમાં મહા પુસ્તકો અસિકો અને સામયિકો એક વખત વાંચ્યા

પછી પડી રહે છે તેને બદલે જો તે પુસ્તકો અને સામયિકો સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં હોય તો તેનો લાભ દરેક જણ ઉઠાવી શકે અને કળાટમાં અઠગ પડી ન રહે. માટે થોડી થોડી રકમનું એક ફંડ બનાવવાથી આપણે ઝોણામાં ઝોણો કિંમતે સારામાં સારું સાહિત્ય મેળવી શકીએ છીએ; અને બધાના લાભ માટે તે સાહિત્યનો ઉપયોગ થઈ શકે છે. ફંડની આ યોજનાથી આપણે પુસ્તકો અને માસિકો માટે વધુ પૈસા ખર્ચવા પડશે નહિ અને અવિચારીપણે કરેલી ખૂબીકબરી ખરીદીથી નહિ વંચાતી ચોપડીઓ, કમિશન જેવા ખીનજરૂરી વેપારીના નફા, વગેરે બચાવી શકીશું અને એ રીતે આખા પુસ્તકાલયનો ખર્ચ ઝોણો કરી શકીશું.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શહેરના તેમ જ તેની નજીકના ગામના લોકોને જ્ઞાન આપીને મદદ કરી શકે છે. મામડાંની શાળામાં ચાલતાં પુસ્તકો બાળકોમાં વાંચવાનો રસ ઉત્પન્ન કરે છે, પરંતુ શાળા છોડ્યા પછી તે રસ પૂરો પાડવામાં આવતો નથી અને તે પુસ્તકો તેમ કરવા ઉપયોગી થઈ પડતાં નથી. તો આપણે મામડાં અને શહેર વચ્ચે એક ખીળના લાભ માટે પરસ્પર સંબંધમાં આવવું જોઈએ અને એક અલગ પુસ્તકાલય રચાવી રીતે નિભાવવું જોઈએ.

પુસ્તકાલયપ્રચાર નગમના જીવનધોરણને ઉંચે લઈ જવા માટે છે. ઉમદા, પ્રમાણિક અને ચારિત્ર્યશીલ વ્યક્તિઓનું વર્ણન કરતાં પુસ્તકો સમાજને પ્રભાવિતે માગે લઈ જાય છે. માટે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો પ્રચાર કરવો એ દરેક શિક્ષિત મનુષ્યનો ધર્મ છે.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય : શ્રમજીવીની દૃષ્ટિએ

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય શ્રમજીવીઓ માટે તેમને આપી શકાય તેવું ઉચ્ચ અને મહત્વનું વરદાન છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલય તેમને તત્ત્વવેત્તાની કક્ષાએ લઈ જાય છે. ખરીદાણો, ધીરે, અક્ષય, એટલું સહિષ્ણુ, વિશાળ, ચેતન, સાર્વજનિક પુસ્તકાલયના સમક્ષ માટે પ્રુદ્ધ થાય છે. પુસ્તકોમાં સમાયેલા પ્રાચીનકાળના વિચારો સાથે તે હાય મિલ્લાવી શકે છે. અથવા તો અગાઉના જમાનામાં કોણ કોણ તત્ત્વજ્ઞાની હતા, કયા કયા દેશનેતા હતા, કેવા કેવા જ્ઞાનીઓ હતા, અને કોણ કોણ આખી દુનિયામાં મહાન પુરુષ તરીકે આલેખાઈ હતા તે પુસ્તકો મારફત જાણી શકાય છે. વળી સાધુસંતાઓ અને આયુષા દેશનેતાઓએ આપેલી શિખામણો અને યોજનાઓ પણ જાણવાની મળે છે. સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં વગર પૈસા અને વગર કિંમતે પુસ્તકો વાંચી જ્ઞાન મેળવવાની મજૂર જનતા માટે કોઈ પણ જાતની મનાઈ નથી. આપણા પુસ્તકાલયને જો સારાં પુસ્તકાલયોની મજૂરતરીમાં લાવવું હોય તો 'આપણું પુસ્તકાલય શ્રમજીવીઓને નજર સામે રાખીને ચલાવવું' જોઈએ. આપણું પુસ્તકાલય પૈસાદાર લોકોથી નિભાવાય છે તે વિચાર આપણે કાઢી નાખવો જોઈએ અને છેક ખરીદમાં ખરીદ મજૂર પણ આપણા પુસ્તકાલયનો છૂટથી ઉપયોગ કરે તો જ આપણું કર્તવ્ય સાર્વક થઈ જાય. પુસ્તકો આ દૃષ્ટિએ ખરીદવા જોઈએ. મૂડીદારો

પોતાને પસંદ પડે તેવા અને પોતાને લગતાં પુસ્તકો ખરીદી શકે છે અને તેની ઉપર પોતાની માલિકી મેળવી શકે છે. પરંતુ ગરીબ મજૂર લોકો તે પ્રમાણે કરી શકતા નથી. તેમને જ્યારે બે ટંકનું પુસ્તક ખાવાનું મળતું ન હોય ત્યારે તેમને ઘેર પુસ્તકો વસાવવાની તો વાતજ શી રીતે થાય ? તેઓ પુસ્તકો પાછળ પૈસાજ શી રીતે ખર્ચી શકે ? માટે પુસ્તકાલય પૈસાદારને નજર સામે રાખીને નહિ પણ ગરીબ શ્રમજીવીની દૃષ્ટિએ સ્વપાત્ર અને ચલાવવું જોઈએ. આથી જ તે સાર્વજનિક હોયું જોઈએ. પૈસાદાર લોકો પાસે પડી રહેતાં સામાન્ય જ્ઞાન માટેનાં પુસ્તકો ગરીબનાં બાળકોને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાંથી મળવાં જોઈએ, શાળાનું કામ સંપૂર્ણ કરાવવા માટે તે છોકરોને આ જ્ઞાનનાં પુસ્તકો વાંચવા પ્રેરવાં જોઈએ. દરેક શ્રમજીવીને જ્ઞાન મેળવવા માટે ફક્ત પુસ્તકાલય ઉપર જ આધાર રાખવો પડે છે અને ત્યાંથી મળેલા જ્ઞાનને તે પોતાના કામમાં વાપરી શકે છે.

તો હવે પ્રશ્ન એ ઉભો થાય છે કે શ્રમજીવીઓને આવી સુંદર તકો આપ્યા છતાં તેનો તે લાભ લેશે ? તેનો જવાબ એ છે, કે હા, એ લોકો જરૂર લાભ લેશે. શ્રમજીવીઓ સાથે સંપર્કમાં આવનારા અનુભવીઓએ ખાતરી કરી છે કે તે લોકોએ તેમની અને તેમના સાથીદારોની સ્થિતિ સુધારવા માટે દરેક તકનો લાભ લીધો છે. તેઓ વધુ ધીરજવાળા અને ખંતીલા રહેવાનું શીખ્યા છે, તેમ જ વિશ્વાસુ પણ બન્યા છે. તેમના કામના ક્ષામોમાં ઘટાડો પણ થયો છે. તેમના પગાર વધ્યા છે અને તેમનું કામ સહેલું કરવા યંત્રોનો ઉપયોગ કરવામાં આવ્યો છે. તેઓ સારા મકાનોમાં રહેતાં શીખ્યા છે. તેમનું કુટુંબ સારી રીતે પોષાય છે અને તેમનાં બાળકોને સારું શિક્ષણ અપાય છે. તો એમની સ્થિતિમાં આ બધા ફેરફારો થાયા થયા ? તો આટલાં વર્ષોમાં તેમની પ્રગતિ થાથી આશ્ચર્ય રહી છે ? તેનો એક શબ્દમાં જવાબ આ છે-ફળવણી.

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય જેવી સંસ્થાઓથી આ બધા ફેરફારો થવા શક્ય છે અને સાર્વજનિક પુસ્તકાલયે તેમાં મોટો ફાળો નોંધાવ્યો છે.

જાતકેળવણી

જાતકેળવણી એટલે પોતે પોતાની મેળે ડાહ્યાની મદદ લીધા સિવાય જ્ઞાન મેળવવું તે. શાળામાં આ જાતની કેળવણી મળતી નથી. ત્યાં શિક્ષકની જરૂર પડે છે જ. પગભર થયેલા અને પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવી શકે તેવા વિદ્યાર્થીઓ શાળામાં આવતા જ નથી; કારણ કે શાળામાં દરેકનાં નાની ઉંમરના વિદ્યાર્થીઓ વિદ્યાર્થીયાસ માટે આવે છે અને તેઓ શાળામાં આટલી નાની ઉંમરે પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવી શકતા નથી. તો હવે પ્રશ્ન એ ઉદ્ભવે છે કે શાળા છોડ્યા પછી તે કયા શિક્ષકની મદદ લે છે ? આનો જવાબ એ છે, કે શાળા છોડ્યા પછી તેમનામાં પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવવાની યત્નિ આવેલી હોય છે. અને તેઓ ડાહ્યા પણ શિક્ષકની મદદ ન લેતાં ફક્ત પુસ્તકાલય જેવી સ્વતંત્ર સંસ્થાઓનો આશ્રય લે છે અને એ રીતે પોતાને જોઈતું જ્ઞાન મેળવે છે આમ પુસ્તકાલય જાતકેળવણીનો

સારામાં સારો પાઠ શિખવે છે. આ જ્ઞાન મેળવવા માટે પુસ્તકાલયમાં વર્તમાનપત્રો, પુસ્તકો, સામયિકો, ચોપાનીઆ વગેરેનો ઉપયોગ સારામાં સારી રીતે થવો જોઈએ. માટે દરેક વિદ્યાર્થીએ ઉપર જણાવેલાં સામયિકોમાંથી જલ્દી અને ચોકસાઈથી માહિતી મેળવવાની શક્તિ મેળવવી જોઈએ, અને તેને વિકસાવવી જોઈએ. શાળામાંથી પોપટીઆ જ્ઞાન સિવાય બહોળું જ્ઞાન મળતું નથી. પરંતુ તેની મદદથી વધુ જ્ઞાન મેળવવાની ઉત્તમ તક પુસ્તકાલય પૂરી પાડે છે. વળી જો શાળાની સાથે સાથે પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરતાં વિદ્યાર્થીએને શિખવ્યું હોય તો પુસ્તકાલયમાંથી મેળવેલા વધારાના જ્ઞાનથી શાળામાં શિખવા કરતાં લગભગ દરેક વિષયો સહેલા અને સરળ તેમજ રમુજ પડે તેવા બની જાય છે.

શાળામાં ચાલતાં પાઠ્ય પુસ્તકોથી વિદ્યાર્થીએ જોઈતું જરૂરી જ્ઞાન મેળવી શકતા નથી. તો પુસ્તકાલયમાંથી પોતાના વિષયોને લગતાં પુસ્તકો મેળવીને વિદ્યાર્થીએ પૂરતું જ્ઞાન મેળવી શકે છે અને દરેક વિષયમાં પાવરધા થઈ શકે છે.

વિદ્યાર્થીને પોતાના વિષયને લગતાં પુસ્તકો પુસ્તકાલયમાંથી શોધી કાઢતાં આવડવું જોઈએ. ધારો કે પોતાના પાઠ્ય પુસ્તકમાં મહાત્મા ગાંધીજી કે બીજા કોઈ દેશનેતાને લખેલો વિષય આવેલો હોય તો તે માટે તેણે તેમનાં જીવનચરિત્રો અને આત્મકથાઓ વાંચવી જોઈએ, અને એ રીતે પોતાને ઉપયોગી જ્ઞાન મેળવવું જોઈએ. વળી જો તે રીતે પણ સંપૂર્ણ જ્ઞાન ન મળી શકે તેમ હોય તો તે વિદ્યાર્થીને સર્વજ્ઞાનસંગ્રહ (Encyclopedia) નો ઉપયોગ કરતાં આવડવું જોઈએ. અને પોતાને જરૂરી બેય તે પુસ્તકમાંથી શોધી કાઢવો જોઈએ. શાળામાં જીવનચરિત્રો આત્મકથાઓ કે સર્વજ્ઞાનસંગ્રહનાં પુસ્તકો હોતાં નથી, તેથી વિદ્યાર્થીએ માટે પુસ્તકાલયમાં જ પુસ્તકો મેળવ્યા સિવાય બીજો કોઈ ઉપાય નથી. પુસ્તકાલય વિદ્યાર્થીએ માટે ઘણી જ ઉપયોગી અને જરૂરી સંસ્થા છે.

એકી સાથે ઘણા વિદ્યાર્થીએને કોઈ વિષય માટે સંપૂર્ણ જ્ઞાન મેળવવાની ટેવ ટૂંક સમયમાં શાળાનો શિક્ષક પાડી શકે નહિ. શિક્ષકની સૂચનાથી બધા જ વિદ્યાર્થીએ પુસ્તકાલયમાં જવાની ટેવ પાડી શકે નહિ. પરંતુ એકી સાથે એક જ વિદ્યાર્થીએને તો જરૂર તેની અસર થાય અને પછીથી તે વિદ્યાર્થીએ બીજા વિદ્યાર્થીએ ઉપર પુસ્તકાલયની સારી છાપ પાડી તેમને જરૂર પુસ્તકાલયમાં લાવી રવશિક્ષણનો લાભ આપી શકે.

પુસ્તકાલયમાં વિદ્યાર્થીએ એકલા જ નહિ પણ યુવકો, પ્રીટો અને વૃદ્ધો પોતાની મેળે જ્ઞાન મેળવી શકે છે.

❧

પુસ્તકોની જગત

પુસ્તક ન વાંચનારને પુસ્તકથી પડતી ખોટ જણાતી નથી. જેમ ખોરાકની તંજીને લીધે પેટ અને શરીર ફુગળું પડી જાય છે, તેમ પુસ્તકોની ખોટને લઈને આપણું મગજ પણ નબળું પડી જાય છે. આ વસ્તુ પુસ્તક વિનાનો માણસ જાણી શકતો નથી. તેની ઉપર

કલ્પનાનો અને સુવિચારોનો ભૂખમરો લદાયેલો હોય છે, તેની તેને ખબર હોતી નથી. તેનામાં સારા વિચારો રફૂરી થકતા નથી. વળી પુસ્તકો પ્રત્યેના તિરસ્કારથી આપણા માન-સિક્કા ઇન્નનનું પરાવર્તન થાય છે-અર્થાત્ આપણું ચારિત્ર્ય કેવું છે તે જણાઈ આવે છે.

તોપણ ઘણાં જી પુરુષો હાય પણ પુસ્તકોમાંથી જ્ઞાન મહત્ત્વ કરતાં નથી અને માઢ અંધકારમાં રહેવાનું પસંદ કરે છે. જ્યારે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય તરફથી છૂટકા પુસ્તકો મળતાં હોય તો તેનો ઉપયોગ કરવા હરકતિયે તત્પર રહેવું જોઈએ.

ધનવાનોની આલીશાન મહેવાલો તમે જોઈ છે ? કદાચ તમને તેમાં જવાનો પ્રસંગ મળે ત્યારે ત્યાં કેટલાં અને કયા જાતનાં પુસ્તકો તમોને જોવાનાં મળે છે તે તપાસ કરજો. તેમનાં મકાનો ઘણું ખર્ચુ પુસ્તકો સિવાયનાં જ હોય છે. જો કે દરેક નિયમમાં અપવાદ હોય છે અને તે રીતે શુદ્ધિલાળા ધનવાનો કદાચ પોતાની શુદ્ધિના ઉપયોગપૂર્વક સારા પુસ્તકો વસાવતા હશે પરંતુ બેઠાખાઉ શેઠીઆઓની દષ્ટિએ જોતાં તેમના મકાનમાં પુસ્તકો હોતાં નથી. અને જો હોય તો તે ભેટપુસ્તકો જ હોય છે. તે ભેટપુસ્તકો પૂંઠા ઉપરની શોભા માટેનાં જ હોય છે. તે પુસ્તકો માટે તેઓને પૈસા ખર્ચવા પડતા નથી. અને તે પુસ્તકો તેની અંદરનું સાહિત્ય ઉપયોગમાં લેવાય તે દષ્ટિએ ભેટ અપાતાં નથી. વળી ત્યાં કોઈ પ્રકારકે અર્પણ કરેલાં પુસ્તકો સિવાય જીર્ણ પુસ્તકો માલૂમ પડતાં નથી. ઇચ્છ્ય અને ઉમદા વિચારો અને સંસ્કારને હાનિ પહોંચાડે તેવાં હલકા જાતનાં ચોપાનિયાં અને વાતોસંમદો એવા શોષા ખરીદે છે અને વાંચે છે. વળી તે માણસો શુન્દા, અકસ્માત, ટીકટીવ વાતો, નોટીસો, સોનાચાંદી અને શેરના બાવ તથા જાહેરખબરો માટે નિત્ય નિયમિત વર્તમાનપત્રો વાંચે પરંતુ તેટલું સાફ છે કે તેમાં પ્રવાસ વિષે, નવીન શોષ વિષે અથવા જીર્ણ સારા સમાચાર પણ આપેલા હોય છે, કે જેથી તેમનાં મનજ નજાનાં પડી જાય.

આ દુનિયામાં જો કોઈ અક્ષર, ચળક કે પુસ્તક ન હોય તો કેવું ? આલો વાતાવરણમાં તમારી શી રચિતિ થાય ? તે વિચારો. અગત્યન શુદ્ધ, હજરત મહંમદ પેગંબર, છત્રપતિ સિવાજી અથવા અકબર વિષે કંઈપણ જાણવાનું ન હોય તો શું થાય ? આપણા વડવાઓએ કહેતો અને પિતાઓએ યાદ રાખેતો, અર્ધસત્તાવાર એવા થોડા ધણા ઇતિહાસ સિવાય પુસ્તકો વિના આપણે કંઈપણ જાણી શકીએ નહિ. એક બાજુ કુદાજથી દબાયેલી દુનિયાનો વિચાર કરો અને તેથી જ રીતે પુસ્તકો વિનાની દુનિયાનો પણ વિચાર કરો. આવી અન્નદીન અને પુસ્તકદીન દુનિયાની કલ્પનાથી શું તમને મુજરી નથી આવતી ?

પુસ્તકાલયની ચારિત્ર્ય ઉપર અસર

સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એ હેલ્લા આડધા સેકાનું મુકળ છે. આનો અર્થ એ નથી કે પહેલાં આપણે ત્યાં પુસ્તકાલય ન હતાં. પુસ્તકાલયો તો હતાં જ, પણ દાસના રસપે નહિ. તેમનું ઓળખાણ પુસ્તકાલય તરીકે અપાતું નહિ

ચારિત્ર્ય ઉપર સારી છાપ પાડી શકે અને સંસ્કાર પાડી શકે. તેવી જગ્યાઓની સંસ્થાઓમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયથી વધુ-સારી સંસ્થા બીજી કંઈ પણ નથી. વ્યાખ્યાનો, અભ્યાસવર્ગો, વૈજ્ઞાનિક સંઘ, સાહિત્ય સંઘ વગેરે બધી જાતનાં મંડળો અને તેવી બધી સંસ્થાઓ સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની શાખાઓ કહીએ તો ખોટું નથી. સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં ભેગું કરેલું આપણું સાહિત્ય ચિરંજીવ અને અમર છે.

સારાં પુસ્તકાલય બંધિતગત ચારિત્ર્ય ખીલવવામાં ખૂબ અસરકારક નીવડે છે. પુસ્તકાલયમાં જવાને ટવાયેલા અને તેનાં પુસ્તકો વાંચીને જ્ઞાન મેળવતો માણસ તેના મિત્રોથી અને સાથીદારોથી ફક્ત જાણીતો થાય છે, એટલું જ નહિ પણ એક સારા આગેવાન અને નાગરિક તરીકે આગળ આવે છે. ચારિત્ર્ય એ આપણી કિંમતી યાપણ છે. તેને સાચવવા કે વધારવા કંઈ શિક્ષક રાખવામાં આવતો નથી, અને તેમ થઈ શકે પણ નહિ. આપણે આપણા સંસ્કાર આપણા સમાજમાં અને વાતાવરણમાં સ્થી સારી રીતે જળવી રાખીએ છીએ. તેના માટે કંઈ શાળા નથી; સિવાય કે પુસ્તકાલય.

પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો દ્વારા આપણે આપણું ચારિત્ર્ય સારી રીતે ખીલવી રાખીએ છીએ. અનેક ચોપડીઓ સારા શુદ્ધિશાળી લેખકોએ લખેલી હોય છે, તે લેખકો સુધરેલા અને સંસ્કારી હોય છે. તેઓ તેમના સ્વતંત્ર વિચારો પુસ્તકો દ્વારા દર્શાવે છે અને આપણા જીવનના બેઠ આપણને જણાવવા શક્તિમાન થાય છે. તે આપણા કરતાં વધુ જાણકાર હોઈ આપણા દરેક કામમાં તેઓ આપણને વધુ મદદરૂપ નીવડે છે. આપી તેમની સાથે પરિચયમાં આવવું તે એક સારી વસ્તુ છે. તેમણે લખેલાં પુસ્તકો વાંચીને અને તેમાં આપેલા સંજ્ઞાબદ્ધ જીવનમાં ઉતારીને આપણે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિમાં આપણો ઉત્સાહ બતાવી રાખીએ છીએ અને તેમની માફક સંસ્કારી બનવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પુસ્તકાલયનો હેતુ સફળ થયો કહી શકાય.

પુસ્તકાલય દ્વારા બાળકોને, પઠોશીઓને અરે, મરીમોને ભાવનાશાળી સંસ્કારી મનુષ્યોની ઝોળખાણ થઈ શકે છે અને જે લોકો સાંભળવાને આતુર હોય તેમને જે તેઓ કંઈક બે શબ્દો કહે અને તેનો અમલ યાચ તો આપણું પુસ્તકાલય સફળ થયું માની શકાય. અને તે રીતે થોડી સામાન્ય શુદ્ધિ અને થોડા સંસ્કાર રેડી રાખીએ.

મરીમ અને તરછોડાયેલા લોકોની ખૂંપડીએ પહોંચવા માટે અને તેમને કંઈક શિખામણ આપવા માટે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય એક અમૂલ્ય સાધન છે. સારાં પુસ્તકો તેમની જ્ઞાનરૂપી તરસ છિપાવે છે અને આનંદ આપે છે. એ રીતે પુસ્તકો વાચકના માઠ પરિચયમાં આવે છે અને તે પુસ્તકો દ્વારા તે પોતાના જીવન વિચારોને વેગવાન બનાવી શકે છે, આદર્શો ધરી શકે છે અને સહાનુભૂતિ તથા વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે છે. મિત્ર વિનાનો મનુષ્ય પુસ્તકાલયની મદદથી મિત્રો મેળવી શકે છે. અને આ મિત્રોથી તેને કંઈક જાણવાનું મળે છે. પુસ્તકાલયથી હમેશાં સારા મિત્રોની સોજાત થાય છે અને તે રીતે આપણા સંસ્કાર ધરાય છે.

આ રીતે પુસ્તકાલય દરેકને સંસ્કારી અને ચારિત્ર્યશીલ બનાવવા પોતાનાથી બનતું બધું જ કરે છે.

(૮) પચાસેક ચોપડીઓ સમાઈ શકે તેવી ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓ સાવજનિક પુસ્તકાલય તરફથી તૈયાર કરાવવામાં આવે છે અને વિદ્યાર્થીઓ પોતાને ઘેર પુસ્તકો વાંચી શકે તે માટે નિશાળમાં અથવા શિક્ષકોને ઘેર તે પેટીઓ રાખવા માટે મોકલવામાં આવે છે. ઉપર જણાવેલી યોજનાઓનો અમલ જે પુસ્તકાલયમાં થતો હોય તે પુસ્તકાલય સારું મળાય છે.

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ એ યુવકોનું જ ક્ષેત્ર છે. પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનો પ્રચાર યુવકો ધારે તેો તેમના દ્વારા સહેલાઈથી થઈ શકે તેમ છે અને યુવકોને સેવાધર્મનો રંગ સમાડવાનું તેમ જ સાવજનિક પ્રવૃત્તિઓના વહીવટની તાલિમ આપવાનું પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ એક સરળ અને સૌથી સરળ સાધન છે. આમ આ પ્રવૃત્તિનો પ્રારંભ યુવકો દ્વારા થઈ શકે તેો એનું સંચાલન અને સફળતા શિક્ષકો દ્વારા પામી શકાય છે.

જ્યારે ઠાંધ વિદ્યાર્થી વિદ્યાન, કળા, યંત્રશાસ્ત્ર કે રાજનીતિ વિષે પુસ્તકો વાંચે છે ત્યારે તેનામાં પ્રેરણા જાગત યાય છે. અને વાતોઓ તથા નવલકથાઓ વાંચવાનું છોડી દઈ તે તેની નવી ઇચ્છાઓ પ્રતોષવા પુસ્તકાલયમાં જાય છે. દાસમાં પુસ્તકાલયની મામણી વધતી જ જાય છે. આ ઉપરથી આપણે તેની જરૂરિયાત જોઈ શકીએ છીએ. દાસના વખતમાં વિજ્ઞાન, ટેક્ષ્ટાઈન, સાયકલ, મોટર, રેલવે, એરોપ્લેન, વાયરલેસ, રેડીઓ તથા સામાજિક, રાજકીય અને આર્થિક પ્રશ્નોની હથાવટ કરતાં પુસ્તકો ઉમેરાતાં જાય છે. અને તેમ છતાં તે પુસ્તકો આપણી મામણીને સંતોષી શકતાં નથી. દુનિયામાં દિનપરદિન નવા નવા વિષયો વધતા જાય છે અને નવી ચોપડીઓ દર વર્ષે છાપખાનામાંથી નીકળતી જાય છે.

આપણા વંશજોએ શાળા અને દેવમંદિરનાં બીજાં શાખાં છે અને આ બે જૂમિકા ઉપર દરેક દેશ દૃઢતાથી ઊભી થયે છે. દેશ જેમ જેમ આગળ વધતો જાય છે, તેમ તેમ તેના ઔદ્યોગિક, આર્થિક અને રાજકીય પ્રશ્નો વધતા જાય છે અને તેની નિર્ભયતા તેમ જ અખંડતા માટે તેને બહોળા જ્ઞાનની તથા સદાચાર અને નીતિના નિયમોની જરૂર છે. પુસ્તકાલય પોતાનું કાર્ય શાળાના સદાકારથી કરે છે અને વિદ્યાર્થીના શાળામાં મેળવેલા જ્ઞાનને બમણું કરે છે. વળી પ્રૌઢ મણ્ડરોને તેણે ત્યજેલી અથવા તેના બાલ્યજીવનમાં નહિ મેળવેલી તકો મેળવવા આપણું સાવજનિક પુસ્તકાલય ચક્રિતમાન બનાવે છે. દરેક મનુષ્યની શાળાંત મેળવણીના અર્થના દસમા ભાગથી જોણ અર્થે પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ નિમાની શકાય છે.

અભ્યાસમાં અને પ્રવાસમાં પણ સાવજનિક પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો બહુ કિંમતી અને ઉપયોગી થઈ પડે છે. વિદ્યાર્થીઓની પ્રવૃત્તિઓનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવા માટે એક સારી યોજના ધડવી જોઈએ. અને તે માટે મંચપાલે ઉભી અને જેમને આરામ લેવા માટે પણ કુરસદ નથી તેવા હોશિયાર વિદ્યાર્થીઓને આનંદ આપવો જોઈએ, વળી તેમણે આપણા દેશની રસમરી રીતરિવાજો વિદ્યાર્થીઓને કહેવી જોઈએ. કુદરતમાં શું શું ચાલી રહ્યું છે અને અમુક વખતે શું થશે વગેરે વગેરે કુદરતનો સર્વ પ્રતિદાસ જણવા અને તેનું જ્ઞાન મેળવવા માટે વિદ્યાર્થીઓ બહુ આગર હોય છે. સાવજનિક પુસ્તકાલય મારફત તેઓ તેમની આવી આગરતા સંતોષી શકે છે, પૂરી પાડી શકે છે.

પુસ્તકાલયમાં વિદ્યાર્થીઓ લેસાલથી અભ્યાસ કરી શકે છે, દેશપરદેશના સમોચારો જાણી શકે છે, મહાન નેતાઓ અને લેખકોના વિચારો જાણી શકે છે, અને એ સર્વથી રંગાયેલા શિક્ષકોના સહવાસમાં રહી અનેક સ્વપ્નસૃષ્ટિઓ રચવાની તક મેળવી શકે છે. વિદ્યાર્થીઓને આનંદ સાથે જ્ઞાન મળે, મેળવેલું જ્ઞાન પરિપક્વ થાય અને અભ્યાસની ઉંચું પો દર થાય તે માટે પુસ્તકાલય ખૂબ મદદગાર નીવડે છે.

શિક્ષકોને—

પૂર્ણની પ્રગતિ સાધવા માટે પુસ્તકાલય દ્વારા જ્ઞાનપ્રચાર બહોળા પ્રમાણમાં થવાની જરૂર છે. એ કાર્ય શાળાવાળા ગામોએ પુસ્તકાલયો કે વાચનાલયો કાઢવાથી થઇ શકે છે. આપણે તેવી પુસ્તકાલય કે વાચનાલયની સરચાને શોભાની સંરચા રાખવાની નથી, પણ ઉપયોગી બનાવવાની છે. એટલે મોટા ગામમાં પુસ્તકાલય તો અવશ્ય હોવું જ જોઈએ અને વાચનાલય પણ; જ્યારે નાનાં ગામોએ જ્યાં પુસ્તકાલય ન નિભાવી શકાય તેમ હોય અથવા તો તે ગામના લોકો એની એટલી અમત્ય સમજ્યા ન હોય ત્યાં વાચનાલય હોવું જોઈએ; એટલે નાનાં ગામોમાં પણ વાચનાલયની ખાસ જરૂર છે.

શિક્ષકો અત્યારસુધી પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિને લગતું સમગ્રું કામ સેવાભાવે કરતા આવ્યા છે. શિક્ષકો, પોતાને માથે તે ફરજ લદાઇ છે તેવી ક્ષુદ્ર ભાવનાથી પ્રેરાઇને નહિ પણ એ કામ પવિત્ર છે એમ સમજીને કરતા રહે એમાં જ તેમની શોભા છે. ઘણાં નાનાં ગામોમાં જ્યાં પુસ્તકાલયને પોતાનું સ્વતંત્ર મહાન હોતું નથી તેવે સ્થળે ત્યાંની શાળામાં પુસ્તકાલયનું પ્રામકાજ થાય છે અને તે પણ શિક્ષકો દ્વારાજ. અંધપાલનું કામ શિક્ષકોને કરવાનું હોય છે. શિક્ષકોએ આ પ્રવૃત્તિમાં આત્મસુધી ને સ્વાસ્થ્ય આપ્યો છે, ને હૃદય પ્રયત્ન અને ત્યાગભાવના દર્શાવ્યાં છે તેનો વિચાર કરતાં દરેકનું શિર ખરે જ આદરથી તેમના પ્રત્યે આપેલા આપ ઝૂકી જવું જોઈએ. પુસ્તકાલયની કામગીરી એ લોકસેવા છે. એ સેવા કરીને પુણ્ય સધાય છે. એ સેવા કર્યાનો દાખલો અધિકારીવર્ગ તરફથી મળવાનો સંભવ ઓછો છે, ખરે નથી જ. જોઈએ તેટલું વાર કપડા મળવાનો પણ સંભવ ખરો. તથાપિ અમે તે રિયલિટમાં પણ આપણે સેવા કરીએ છીએ; તેવી રીતે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની સ્થાપના અને પ્રગતિ સાથેનો શિક્ષકવર્ગનો સંબંધ જોતાં અમે તે રિયલિટમાં પણ તેની સેવા કર્યે જવાનો શિક્ષક બંધુઓનો ધર્મ છે. શિક્ષકો એ કામ કરવાનો જે દહાડે ઇન્કાર કરશે તે દહાડે આ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનાં દારૂ મધ જ થઇ જશે. શિક્ષકોએ જ્ઞાતકાળમાં એ સેવા કરી છે, અસારે કરે છે અને એ જ રીતે બલિષ્ઠમાં કરતા રહેશે.

દુર્ઘર્મા, ફરજ વધુ જ લદાવે જાય છે એમ ન ગણતાં પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિનાં સાક્ષ્યને માટે પોતાનું સેવાકાર્ય હંમેશાં આમજ ને આમજ ધપાવ્યે રાખવું જોઈએ.

આ બાબતમાં પૂર્ણ મોતીબાઇ સાહેબે પુસ્તકાલયનો વફીવા કરનાર િકોને

પુસ્તકાલયના ઉપયોગ બાબત કેટલાક-હજી આપ્યા અને તેમને જ્ઞાન મળે તે માટે શિષ્ટ વાચનની પરીક્ષાઓમાં બેસવાની પ્રેરણા પણ આપેલી. ધણાને ગુજરાત વનીક્યુંલર સોસાયટીના આજીવન સભ્ય બનાવી જ્ઞાનનું ઝરણું એમને ઘેર કાયમને માટે વહેતું કર્યું અને ઉત્સાહી શિક્ષકોને માટે વધુ જ્ઞાન, અનુભવ અને પ્રેરણા મળે તે માટે પ્રવાસે જવાની, વિદ્યાનેત્રના પરિચયમાં આવવાની, નવી નવી સંસ્થાઓ જોવાની, સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાની વગેરે તો અને બીજી મદદો આપી-આપાવી. આમ અનેક પ્રયત્નો કરીને શિક્ષકો પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ તથા શાળાઓને ખરા દિલથી માહતતા થાય તેવું વાતાવરણ એમણે ઉભું કરેલું.

આ બધું જોતાં શિક્ષક બંધુઓએ શાળા અને પુસ્તકાલય પ્રત્યેનું પોતાનું સેવાકાર્ય હરદમેશ કયો કરવું જોઈએ, અને એ રીતે લોકોને જ્ઞાનનું દાન આપવું જોઈએ.

સાચો ગ્રંથપાલ

આમ પુસ્તકાલયો મોટે ભાગે શિક્ષકો જ ચલાવે છે. હાલમાં શિક્ષકોની સ્થિતિ કદબી છે છતાં શિક્ષક એ નવયુગનો ધડનાર સંસ્કારદાતા છે તે કોઈએ બૂલવાનું નથી. આપણે શિક્ષકની કે ગ્રંથપાલની ઠેકડી કરીએ છતાં આમજનતાનાં બાળકોનું માનસ એ શિક્ષકે કે ગ્રંથપાલે જ ધડવાનું છે, એ આપણાથી વિસરાય તેમ નથી. ભવિષ્યના નાગરિકો અને આગેવાનો શાળાના શિક્ષકની અસર નીચે ધડાય છે. શાળા અને પુસ્તકાલય એ સંસ્કારોન્દ્ર છે. જગતમાં રાજા વમર, સેનાપતિ વમર કે મુત્સદ્દી વગર ચાલશે, પરંતુ શિક્ષક વગર નહિ ચાલી શકે. શિક્ષક વગરનો સમાજ ન જ હોઈ શકે.

શિક્ષકવર્ગ એટલે લખેલો વર્ગ. એટલું જ નહિ પરંતુ બહુતર વધારનારો વર્ગ. તેમાં પુસ્તકાલયના ગ્રંથપાલ પણ આવી જાય છે. તે આમજનતામાં જ્ઞાનદીપ લઈ ધૂમનાર સંસ્કારનેતા છે. આખા જગતમાં શિક્ષક અને ગ્રંથપાલ પામેથી વધારેમાં વધારે કામ લેવામાં આવે છે અને તેના તેને ઓછામાં ઓછો બદલો અપાય છે. હંમેશાં શિક્ષકો ગરીબ જ રહેતા આવ્યા છે, ગરીબી એ સંસ્કાર અને વિદ્યાની સગી બહેન છે. હાલનાં આમપુસ્તકાલયોનું માર્ગ શિક્ષકો સિવાય બીજું કોઈ કરે તેવી પરિસ્થિતિ હજી જોશી થઈ નથી. એટલે આમ પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા શિક્ષકો પાસે ને એ યોગ્ય જ છે.

એટલે ગામડાઓમાં શિક્ષકના દાયગાં જ પુસ્તક અને પુસ્તકાલય શોધે અથવા દીપે. ગ્રંથપાલ પણ એક શિક્ષક છે. સારા શિક્ષકની માફક સારો ગ્રંથપાલ * કોણ ? કહવું મોં કરી નહીં, છણકાતો, પુસ્તકો માથે મારે એનું નામ ગ્રંથપાલ નહિ. ગ્રંથપાલ તો એ જ કે જેને પુસ્તકો વદાસાં હોય, ગ્રંથાલય અથવા પુસ્તકાલય વદાલું હોય, જે વાચકોની અભિરુચિને ઓળખે, વાચકના મનને સમજે અને વાચકને દોરે, ન વાંચનારને તે વાંચતો કરે અને વાંચનારને તે આકર્ષી રાખે; જે વાચકો-પુસ્તકોના આત્માને ઓળખે

અને વાચકોના આત્મા સાથે તેનું એક સાધી આપે. જે આજક સાથે આજક બનીને તેનું મન પ્રકુલિત કરે, જે યુવકની સાથે યુવક બનીને વાચનમાં રસ લગાડે અને કલ્પનાને એવે ચઢાવે, જે વૃદ્ધની સાથે વૃદ્ધ બની અનુભવ, કહાપણ અને યાનનો ખજનો ખોલી આપે. અંધપાલ આમ એક મહાન શિક્ષક છે. તેનામાં સેવાભાવ ન હોય તો તે યંત્રણ બની જાય. પશ્ચિમના દેશોમાં તો અંધપાલનું સ્થાન કોલેજના પ્રોફેસર જેટલું માનભર્યું છે.

હવે પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા કેવી હોવી જોઈએ તેનો આપણે વિચાર કરીએ. પુસ્તકાલય અને વાચનાલય કેવી બાંધવાં, પુસ્તકો કેમ પસંદ કરવાં, અને કેમ ગોઠવવાં, તેનું વર્ગીકરણ કયા ધોરણે કરવું, વર્તમાનપત્રો માટે કેવી વ્યવસ્થા કરવી, પુસ્તકો કેમ આપવાં અને કેવી રીતે પાછાં લેવાં, એ બધી વિગતો એવી ઝીણવટથી ચર્ચાઈ છે કે પુસ્તકાલયની વ્યવસ્થા બદલ જુદા જુદા નિષ્ણૃતોએ જુદી જુદી પદ્ધતિઓ રચી છે. આપણા વડોદરા રાજ્યમાં પણ વિશિષ્ટતાભરેલી પદ્ધતિ છે જ. પરંતુ આપણે બધે જ એવી એક સુંદર વિકાસ પામેલી વ્યવસ્થાની આજ ને આજ જરૂર નથી. આજ તો આપણે એટલું જાણવું બસ યશે, કે પુસ્તકાલયના વ્યવસ્થાપકનો દરજ્જો સુધરેલા દેશોમાં ધણી ઊંચો છે. એ વ્યવસ્થાપકોમાં ધણી પંડિતો, સાક્ષરો, અને સંસ્કારિતાઓ હોય છે. વ્યવસ્થા પણ એટલી ઊંચી કક્ષાએ પહોંચી ગઈ છે, કે ત્યાંનાં કેટલાંક પુસ્તકાલયોમાં તો ચાવી દાખ્યે માગ્યું પુસ્તક આપોઆપ હાથમાં આવી જાય છે.

૬

વાચકોને—

તમેને ઘણી વાર પુસ્તકો મેળવવામાં મુશ્કેલી નડે છે ત્યારે તમે કાં તો ખાલી હાથે, અથવા ખીજીં અમે તે પુસ્તક લઈ આપ્યા જાઓ છો. કારણ, સારાં પુસ્તકો અન્યાયમાં છે જ નહિ એમ તમે માનો છો, અથવા હોય છે તો તે અન્યાયમાં કાપ કરનારના સંબંધીઓ-પરિચિતો લઈ જાય છે એવું માનો છો. કદાચ જોઈતું પુસ્તક મેળવવામાં કોઈ અંધપાલની સહાય લેવા તમે ન પણ ઇચ્છતા હો. કારણ, તેઓ પોતાના કામમાં રોકાયેલા હોય અને તમે જાઓ તો તેઓ એમ કહે કે, “ જોતા નથી હું કામમાં છું. ” પુસ્તક જોઈતું હોય તોં કચોટમાં અથવા ઢીપર જાઓ. ત્યાં હશે તો મળશે, નહિ તો નહિ મળે. ” એવો તમને સંદેહ થાય છે. ખીજીં, પુસ્તકો સંબંધે તમે તેમના કરતાં વિશેષ માહિતી ધરાવો છો એવું પણ તમે માનતા હો. ઉપરના વિચારો તમે ચખ્ખોથી વ્યક્ત નથી કરતા, પણ તે તપાસ મનમાં જરૂર ધોળાતા હોય છે. એકાદ પ્રસંગે તમે તે અંધપાલને આનંદમાં જાઓ છો ત્યારે તમારા મનની વાત કહી પણ નાખો છો, કે આ અન્યાયની પદ્ધતિથી તમે કેટલા નાખુશ છો ! આ ઉપરથી જ્યારે અંધપાલ પૂછે કે તમારે કયાં પુસ્તકો જોઈતાં હતાં અને કયાં ન મળ્યાં શક્યાં ? ત્યારે તમે પુસ્તકોનાં નામ જણાવો છો ત્યારે તે પુસ્તકો અન્યાયમાં હોવા છતાંય તમને ન મળ્યાં તે જાણી આશ્ચર્ય પામે છે.

આ પરિસ્થિતિ કેવળ અસંતોષકારક છે તેમ અરથાને પણ છે, નહીં છે અને નાક

ઉપર ચરમાં ચઢાવેલાં હોવા છતાં જેમ એક વૃદ્ધ તેને શોધવા કાંઈ મારે તેના જેવી હાસ્યાસ્પદ પથ છે !

ત્યારે આ પ્રશ્નનો ઉકેલ શો ? ઉકેલ એ જ, કે તમારે અંધપાલ પાસે વિનાશકોએ પહોંચી જવું. અંધાલપનાં સાધનોના વધારેમાં વધારે ઉપયોગ કરવામાં સહાય માટે તેઓ મોજુદ હોય છે. અલબત્ત, તે પથ માણસ છે. તેને બીજાં પથ કામ કરવાનાં હોય છે. કોઈ વાર કામમાં ગુંથાયો હોય ત્યારે તમને નાસીપાસ કરે તેવો ઉત્તર આપે. પથ હોય. છતાં અંધાલપના કાર્યકરોને જેમ જેમ અંધાપાલત્વ અને વિવેક એ બે પર્થીય શબ્દો છે તેવું લાન થતું જાય છે, તેમ તેમ આવા પ્રસંગો જવલ્લે જ બનશે એવી ખાતરી રાખશો.

બીજું, તમારે અંધસૂચિનો પથ ઉપયોગ કરવો જોઈએ. એ શોભાનાં નહિ પણ ધણું ઉપયોગી સાધનો છે. તમે જે પુસ્તક શોધતા હો તે કપાટમાં ન મળે તેનાં પથ ફેટલાંક કારણો છે: (૧) કાં તો તે પુસ્તકાલયમાં જ ન હોય, (૨) કોઈ વાચક લઇ ગયા હોય, (૩) બીજા કોઈ કપાટમાં ભૂલથી સુકાઈ અર્થ હોય અથવા (૪) બીજાં પુસ્તકોનું થાય છે તેમ અદસ્ત થઇ ગયું હોય-ચોરાઈ ગયું હોય. આપણા પુસ્તકાલયમાં અમુક પુસ્તક છે કે નહિ તે કપાટમાં કાંઈ મારવાથી ન જણાય, પણ સૂચિપત્રોમાં જોવાથી માલમ પડે છે. દરેક પુસ્તકાલયમાં પુસ્તકોના કતોની સૂચિ સંપૂર્ણ હોય છે. આ સૂચિમાં દર્શાવેલું પુસ્તક અંધાલપમાં હોય જ જોઈએ અને અંધાલપમાં હોય એટલે તે પુસ્તક તમને મોઢામાં મોઢું એક પખવાડિયામાં મળવું જ જોઈએ. આ માટે તમારે અંધપાલને ખબર આપી રાખવી જોઈએ. એટલે નિયમ પ્રમાણે એક પખવાડિયામાં અંધપાલ તમને એ પુસ્તક મેળવી આપવા તજવીજ કરશે.

ટૂંકમાં, અમુક પુસ્તક શોધવા માટે તમારે

(૧) તે પુસ્તક અંધાલપમાં છે કે નહિ તે જાણવા કતોની સૂચિ જોવી

(૨) તે પુસ્તકાલયમાં છે એમ નક્કી થાય તો તેના ક્રમાંક લખી લઇ જે કપાટમાં તે અંક નિર્દિષ્ટ કરેલો હોય ત્યાં પહોંચી જવું.

(૩) કપાટમાં તે પુસ્તક ન જણાય તો અનામત પત્ર ઉપર પુસ્તકનું નામ લખી તમારી સહી કરીને અંધપાલને આપવું. એટલે દસ પંદર દિવસમાં અંધપાલ એ પુસ્તક તમને મેળવી આપશે.

(૪) મૂંઝે મોઢે ચાલ્યા ન જતાં અંધાલપની કોઈપણ વ્યક્તિને તમારી મૂંઝવણથી વાકેફ કરવી જોઈએ.

પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિની પ્રગતિના સિદ્ધાંતો

પુસ્તકાલયના વહીવટના નિયમોમાં રચણ અને સંજોગોને લઇને થોડો ફેરફાર કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ એ નિયમોની પાછળના સિદ્ધાંતો રાજ્ય-પ્રજા બન્નેનું કલ્યાણ સાધનારા હોઈ જાણવા જેવા છે.

આ નિયમોનું અહીં વર્ણન કરવું જરૂરી નથી; કારણ કે “ પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિનું એકીકરણ ” નામના આકાર અંશમાં એ બધા જ નિયમો સમાવાયેલા છે, પરંતુ તે નિયમોનો હેતુ યાને ઉદ્દેશ શું છે તે આપણે જાણવું જોઈએ. આ નિયમોનો મુખ્ય હેતુ એ છે, કે એને અનુસરીને પુસ્તકાલયો અને તેને અંગેની પ્રવૃત્તિઓ સાર્વજનિક અને મફત છે. તેનો વહીવટ સાર્વજનિક હિતને લક્ષ્યમાં રાખી કરવામાં આવે છે. સામાન્ય ધોરણ એવું છે, કે પોતાના ગામમાં પુસ્તકાલય જોઈતું હોય તો મામલોગોએ તે માટે અરજી કરવી જોઈએ. અરજી સાથે લોકો નેટલા રૂપિયા આપે તેટલી સરકારમદદ મળે અને ખીજી તેટલી પ્રાંત પંચાયતની મળે. પુસ્તકાલયનું મકાન, તેનું બંધારણ વગેરે રાજ્યના ખાતાની દેખરેખ અને દોરવણીથી તૈયાર થાય, અને તેનો વહીવટ મામલોગોએ નિમેલી વ્યવસ્થાપક સમિતિ કરે. એ વહીવટ ઉપર સરકારી ખાતાની દેખરેખ અને અંકુશ ખરાં, પણ ન્યાંસુધી લોકો સાર્વજનિક હિત સાચવીને કરેલા ધારાધોરણ પ્રમાણે કામ કરે ત્યાંસુધી સરકારી અંકુશ તેમને નડે નહિ અને તેથી હંમેશા બંધાને લાભ થાય.

વળી એ ઉપરાંત રાજ્યના પુસ્તકાલય ખાતાના અમલદારો રાજ્યના દરેક સાર્વજનિક પુસ્તકાલયની મુલાકાત (Visit) લઈ શકે છે અને અંશપાલને ધમકીથી નહિ પણ શાન્તિથી સમજ પાડી યોગ્ય સલાહ આપવા હંમેશાં તત્પરતા દાખવતા રહે છે. નાનાં ગામડાંમાં ન્યાં પુસ્તકાલયનું મકાન અલગ ન હોય ત્યાં શાળામાં પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ ચલાવાય છે અને તે માટે શાળાધિકારી અગર વિભાગ શાળાધિકારી પણ તે પુસ્તકાલયોની મુલાકાત લે છે. આ રીતે પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિ માટે રાજ્ય પણ પોતાનો ખર્ચો આપે છે.

આપણી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિની પ્રગતિ માટેના થોડા સિદ્ધાંતો આ નીચે આપવામાં આવ્યા છે તે ખૂબ લક્ષ્યમાં રાખવા જેવા છે.

(૧) પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે સરકાર શરૂઆત કરે તેવી રાહ જોવી જોઈએ નહિ. પરંતુ આવા પરીપક્ષી કાર્યોમાં પોતાના મામના રચાનિક નેતાઓએ શરૂઆત કરવી જોઈએ, અને પુસ્તકાલય રચાવી તેને રચાવી બનાવવા પ્રયત્નો કરવા જોઈએ.

(૨) પુસ્તકાલય પ્રવૃત્તિની પ્રગતિ ધ્રુવનારાઓએ ન્યાંથી મદદ મળે ત્યાંથી તે મેળવવા તેમણે હંમેશા તત્પર રહેવું જોઈએ; યહી તે મદદ સરકાર, લોકલ બોર્ડ, જલ્દેર મંડળ કે ખાનગી સહયોગ, એક વ્યક્તિ કે વધારે વ્યક્તિઓ-મને તે હોય.

(૩) જલ્દેર મદદ મેળવવાની જે જે રીતો પોતાને રચળ અને પરિસ્થિતિને અનુકૂળ હોય-દાખલા તરીકે-ધેર ધેર ફરી ઉધરાણું કરવું, લવાનમ લેવું, દાન મેળવવું, લગ્ન પ્રસંગે બક્ષિસ મેળવવી કે ગામનાં કે ખીજાં જલ્દેર રૂંડોમાંથી દિરસો મેળવેલો-તે તે બધી રીતોનો કુનેદથી લાભ લેવો જોઈએ.

(૪) જે દાતાઓ તરફથી યોગ્ય રકમ મળે તો પુસ્તકાલયો કે વાચનાલયો સાથે દાતાઓનાં નામ જોડવામાં કાંઈ હરકત નથી.

(૫) નવો છોડ નવી ધરતીમાં છગાડવા માટે જેમ ધણાં વર્ષો સુધી ધીરજ અને ખર્ચ રાખવાં પડે છે, તેમ પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે પણ સમજવું.

(૬) જે મામમાં શાળા હોય તે મામમાં, છોડરાં છોકરીઓ તથા ગામનાં મોટી ઉંમરનાં માણસો બધેવું બૂલી જઈ નિરક્ષર ન બની જાય તે માટે પુસ્તકાલય હોવું જોઈએ.

(૭) જે વ્યક્તિને પ્રભુમાં તથા પોતાના સેવાધર્મમાં શ્રદ્ધા હોય તેણે પોતાના કાર્યમાં છેવટે સફળતા મળવા સંબંધી શંકા કે બયરચાન સેવવું ન જોઈએ. પરંતુ પોતાનું કાર્ય આગળ અને આગળ ધપાવે રાખવું જોઈએ. તેણે સફળતાની આશા કુદરતને સોંપી દેવી જોઈએ.

પુસ્તકાલયનો નિભાવ

મુખી વસ્તુઓમાં નાણું એ મુખ્ય જાગત છે. કોઈપણ સંસ્થા સ્થાપવા કે તેને વ્યવસ્થિત રીતે ચલાવવા માટે પહેલી જરૂર પૈસાની પડે છે. આપણા સાર્વજનિક પુસ્તકાલય માટેનું ફંડ ક્યાંથી અને કેવી રીતે મળે છે અને ભવિષ્યમાં તે નાણું કેવી રીતે મેળવવાં તે આપણે જાણવું જોઈએ. મંદિર, મરિજદ કે મહાદેવ જેવી ધાર્મિક સંસ્થા માટે અથવા તો મેળવણી માટેની શાળાઓ, કોલેજો જેવી સંસ્થા માટે પણ વેચારી અથવા કોઈ શૈક્ષિકા પાસેથી ઉધરાવેલી અનિયમિત રકમ તથા સફ્ટવૂડરથો તરફથી મળેલા દાન ઉપર આધાર રાખવો પડે છે. પુસ્તકાલય અંગે પણ પુસ્તકો, માસિકો, હાપાં, મહાન દુસ્તરી, ફર્નિચર તથા મથપાલ અને નોકરાનો પગાર, આ બધો ખર્ચ થાય તે સ્વાભાવિક છે; પરંતુ તે ખર્ચ માટે જોઈતાં નાણાં ક્યાંથી મેળવવાં તે એક પ્રશ્ન છે. તેના ઉત્તરમાં જણાવી શકાય, કે કરવેરા પદ્ધતિ પર આધાર રાખતું પુસ્તકાલય સારી રીતે નિભાવી શકાય છે, અને તેનું સંચાલન સારી જવાબદારી બધું હોવાથી તે પુસ્તકાલય ઉત્તમ ગણાય છે. તો તે કરપદ્ધતિ ક્યારે દાખલ થવી જોઈએ ? આપણી પુસ્તકાલયપ્રવૃત્તિ માટે શરૂઆતમાં નાનાં મામડાંમાં લોકો ઉપર કંઈ નોખવામાં આવે અને તે રીતે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય નિભાવવામાં આવે તે શું ઇચ્છનીય છે ? ઉત્તર. ના. પુસ્તકાલયની સ્થાપના વખતે લોકો ઉપર કર નોખવામાં આવવો જોઈએ નહિ. ઘણા માને છે કે પુસ્તકાલય સ્થાપવા માટે શરૂઆતમાં આ એક જ રસ્તો છે. પરંતુ તે શરૂઆતમાં નહિ હોતાં પુસ્તકાલય કાયમી બને ત્યારપછી જ કરવેરા પર આધાર રાખતું સાર્વજનિક પુસ્તકાલય ઉત્તમ ગણાય છે.

તો પુસ્તકાલય સ્થાપવા માટે શરૂઆતમાં નાણાં ક્યાંથી મેળવી શકાય ? પુસ્તકાલય સાથે કોઈ દાતાનું નામ જોડવાની શરતે કોઈ દાતા તરફથી યોગ્ય રકમ મળે તો તે સ્વીકારવા કોઈ જાતનો વાંધો નથી. અને તે રકમ રાખ્યના ખાતા તરફ મોકલવાથી તેટલી સરકાર અને તેટલી પ્રાંત પ્રચાલત મદદ મળી શકે છે. અને તે કુલ રકમથી મહાન બંધાવી શકાય છે હવે તેના સંચાલનનો પ્રશ્ન જોમો થાય છે. તે માટે લોકમદદ એકઠી કરવી જોઈએ. અને તે પ્રમાણે સરકાર અને પ્રાંત પ્રચાલત મદદ મેળવી પુસ્તકાલય સારી રીતે ચલાવી શકાય છે. પરંતુ લોકમદદ કેવી રીતે મેળવવી ? તે માટે અમેરિકા, ઇંગ્લાંડ જેવા પુસ્તકાલય માટે જાણીતા દેશોમાં કરવેરા પદ્ધતિ સ્વીકારાયેલી છે. આમ છતાં જો ને પદ્ધતિનો અમલ તાત્કાલિક ન કરી શકીએ તો બીજી રીત એ છે કે ગામલોકો તરફથી દાન લેતા રહેવું અને જેમ બને તેમ વધુ માણસોને આપણા પુસ્તકાલયના સભ્યો બનાવવા. વળી ઉધરાણું કરવું તે પણ એક સારી યોજના છે. આ રીતે જમે તે યોજનાનો અમલ કરી લોકમદદ કરવી જોઈએ. પુસ્તકાલયની સ્થાપના પછી એક જ માણસ પાસેથી દાન લેવા કરતાં ગામના

અધા જ માણસો પાસેથી ઓછામાં ઓછો રકમનું પણ દાન લેવું જોઈએ, કે જેથી સૌ કોઈ પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ ઉત્સાહથી કરી શકે અને કોઈને કોઈની મહેરબાની સ્વીકારવી પડે નહિ. ગરીબો પાસે આપણે આ દાનની ઇચ્છા રાખવી જોઈએ નહિ. અને તેમને છૂટથી પુસ્તકાલયનો લાભ લેવા દેવો જોઈએ.

વળી દરેક વાચકે નોંધી રાખવું જોઈએ કે સરકાર તરફથી અપાતી મદદ એ એક પ્રેરણા અને ઉત્સાહ આપવા પૂરતી જ છે. ખરી રીતે તો આવી સંસ્કારી પ્રવૃત્તિ નિભાવી લેવાની ફરજ રથાનિક પ્રગ્નની છે. તમામ સુધરેલા દેશોમાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયો મફત હોય છે તે કાં તો કોઈ દાનવીરના પ્રતાપે અથવા તો રથાનિક સમિતિઓ પોતે અમુક પ્રકારના પુસ્તકાલયના કર દ્વારા અગર પોતાના ગામની સુધરાઈઓ દ્વારા ચલાવાય છે. તેમાં સરકારની કોઈ ખાસ મદદ હોતી નથી. પરંતુ સરકાર માત્ર આવા પુસ્તકાલયો નિભાવવાની ફરજિયાત ફરજ ગામ લોકો પર નાખે છે.

પુસ્તકાલય માટે કર પદ્ધતિ હોવી જોઈએ ?

અહીં પ્રશ્ન ઉપસ્થિત થાય છે કે સાર્વજનિક પુસ્તકાલય માટે કરપદ્ધતિ હોવી જોઈએ કે નહિ ? તેના ખુલાસામાં મારો નમ્ર અભિપ્રાય એવો છે, કે પુસ્તકાલયની સ્થાપના વખતે કરવેરા લેવાનો જોઈએ નહિ. પરંતુ તે સ્થાપી થાય ત્યારપછી ક્રમશઃ કરવેરા લેવાનું કરી શકાય. આ પદ્ધતિ સાર્વજનિક પુસ્તકાલય માટે કિતકારક છે; કારણ કે

(૧) આવા વેરાથી પુસ્તકાલય સાર્વજનિક બને છે. પુસ્તકાલયનો હેતુ શાળા જેવો જ છે. સમાજના માનસિક જીવનને સમૃદ્ધ કરવું અને તેને વધારવું તે તેમના ઉદ્દેશો છે; તેથી તે શાળાની માફક નિભાવવું જોઈએ. માધ્યમિક શાળામાં જેમ દરેક વિદ્યાર્થી પાસે શી લેવામાં આવે છે, તેમ પુસ્તકાલયમાં પણ હોવું જોઈએ; કારણ કે હાલમાં તો પડોદરા રાજ્યનાં પુસ્તકાલયોને રાજ્ય તરફથી મદદ મળે છે એટલે કોઈ વધો આવતો નથી; પરંતુ ન્યારે તે મદદ બંધ થઈ જાય તે વખતે પુસ્તકાલય કઈ મદદ ઉપર નભી શકે ? એટલે ભવિષ્યને આતર પણ શાળાની માફક કરવેરા પદ્ધતિ હોવી જોઈએ. જેમ શાળામાં ગરીબ વિદ્યાર્થીઓ માટે ફીની માફી હોય છે, તેમ પુસ્તકાલય માટે પણ ગરીબ લોકો પાસેથી આપણે આર્થિક સહાયની આશા રાખવી જોઈએ નહિ. શાળાઓને જેમ સરકાર તરફથી ગ્રાન્ટ (મદદ) મળે છે, તેમ આપણા પુસ્તકાલયને પણ સરકાર મદદ મળે છે; એટલે તે શાળાની માફક જ નિભાવાવું જોઈએ.

(૨) રથાનિક કરવેરાથી નિભાવાવું પુસ્તકાલય ધર્મદા સંસ્થા મટી જાય છે અને આ રીતે પુસ્તકાલય ઉપર અધાની માલિકી અને હક્ક રહે છે. ન્યારે હું ખાનગી દાનથી નિભાવાતા પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકો વાપરું છું, ત્યારે મારે કોઈ દાતાની મહેરબાની પર આધાર રાખવો પડે છે. પરંતુ ન્યારે હું કરથી નિભાવાતા પુસ્તકાલયનો ઉપયોગ કરું છું, ત્યારે હું મારા હક્કનું જ છે તે વાપરું છું. આ રીતે કરપદ્ધતિથી કર બરતુર ફરક માણસોમાં સ્વતંત્રતાની સ્વમાનની અને સમાનતાની લામણીનો ફેલાવો થાય છે. પુસ્તકાલય આપણા

સર્વને માટે છે, તેવો આદર્શ આપણે કેળવી શકીએ છીએ અને તેના લેવાય તેટલો લાભ લેવા આપણે તત્પર બનીએ છીએ.

(૩) જરૂરી પૈસા ભેગા કરવા કરપદ્ધતિ સહેલામાં સહેલી રીત છે. મનોરંજન કાર્યક્રમથી તેમ જ ફાળા વગેરેથી નોટલા રૂપિયા એકઠા થઈ શકે તેથી પણ વધુ રકમ સાર્વજનિક કરવેરાથી એકઠા કરી શકાય છે. આ કર તેના બરનારને બહુ બોળાવ લાગતો નથી. પોતાની સ્થિતિ પ્રમાણે આપી શકે તે રીતે કર લેવામાં આવે છે, એટલે પૈસાદાર કે ગરીબ કોણને પણ તે બોળાવ થઈ પડતો નથી.

(૪) આટલી નાની રકમ બરીને જ્ઞાન મેળવવાનો આટલો મોટો બદલો લોકો મેળવી શકે તે માટે કરપદ્ધતિ સિવાય બીજી સહેલી અને સરળ યોજના નથી. દા. ત. ધારો કે આપણા ગામમાં ૪૦૦૦ માણસની વસ્તી છે અને રૂ. ૫૦૦ પુસ્તકાલય માટે ભેગા કરવાના છે તો સરાસરી દરેકને ભાગ બે આના આવે. હવે કોઈ ગરીબ માણસ તે પૈસા ન બરી શકે તેમ હોય તો તેના બદલામાં પૈસાદાર પાસેથી વધુ લવાજમ લેવામાં આવે. એટલે એકંદરે આ રીત સહેલી અને સારામાં સારી છે.

(૫) આ પદ્ધતિથી આપણું પુસ્તકાલય બંધ્ય બને છે અને તેનું માન પણ વધે છે. પુસ્તકાલય માટે ધર્મીદા ખાનગી દાન માગવાથી પુસ્તકાલયથી પડતી છાપ ઓછી થતી જાય છે, જ્યારે કરપદ્ધતિથી આમ બનતું નથી.

(૬) મજૂર કરેલો કરવેરો પુસ્તકાલયને માટે ચોક્કસ અને નિયમિત છે, તેથી પુસ્તકાલયની પ્રગતિ માટે તેના સચાલકો ખર્ચ અને ઉત્સાહથી કામ કરી શકે છે, જ્યારે દાનથી મળતી અચોક્કસ આવકથી આમ કરવું મુશ્કેલ પડે છે.

આ રીતે તત્કાળ પૂરતું નહિ તો ભવિષ્યમાં જ્યારે સરકાર મદદ ન પણ મળે ત્યારે આ કરપદ્ધતિ બહુ ઉપયોગી નીવડશે.

પુસ્તકાલયો અને રાજ્યાશ્રય

આપણે આપણા વડોદરા રાજ્યમાં બધાં પુસ્તકાલયો અને વાચનાલયો કેવી રીતે ચાલે છે તે તપાસીએ તો ખાલૂમ પડશે, કે પુસ્તકાલયનો વહીવટ અથવા કારભાર ગામ-લોક જ કરે છે, અને તેમને ફક્ત રાજ્યના ખાતાની સલાહ જ લેવાની હોય છે. ગામલોકો બ્યવસ્થાપક મંડળ રહે છે અને તેમની પાસેથી લોકમદદ એકઠી કરે છે તે લોકમદદના પ્રમાણમાં રાજ્ય પોતાની સરકાર મદદ આપે છે અને પ્રાંત પંચાયત મદદ અપાવે છે. આ મદદો મેળવવાથી આપણું પુસ્તકાલય સરકારી બની જતું નથી. સરકાર કંઈ તે પુસ્તકાલય ઉચકી જતી નથી. આપણું પુસ્તકાલય તો આપણા ગામમાં જ રહે છે અને તેનો કારભાર પણ આપણા ગામલોકોએ જ કરવાનો રહે છે. આપણે ફક્ત રાજ્યના ખાતાની સલાહ જ લેવાની હોય છે તો સરકારની મદદનો લાભ કેમ ન લેવો ? વળી સરકાર સાચેના સહકારથી આપણે નીચે પ્રમોવેલાં-ધણી રૂપિયાઓ પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

(૧) આપણું પુસ્તકાલય નિર્માણ માટે ખૂટતી રકમ આ મદદ મળવાથી મળી રહે

છે. રાજ્યાશ્રાય પામતા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને દરવર્ષે નક્કી થતી આવક મળે છે તે આવક રાજ્યની આવકના વધારાથી વધે છે. આ મદદ લેવાથી આપણને કાંઈ ગેરફાયદો અતો નથી ઉભરે. ખાતાની બંધરચાપકો અને સલાહકારો પાસેથી સલાહોનો અલભ્ય લાભ મળે છે.

(૨) પુસ્તકાલયની સંસ્થાને પુસ્તકાલયદિત કાર્યક્રમ શાળાપદ્ધતિ કે ઉપરાણા દ્વારા નાણાં મળે છે. વળી રાજ્યની આ મદદ વર્ષેની રાજ્યભાગમાં નક્કી થતી હોવાથી પુસ્તકાલયની સંચાલકો ભવિષ્ય માટેની યોજનાઓ ધરી શકે છે અને કરકસરપૂર્વક પુસ્તકાલયનો કારભાર ચલાવી શકે છે.

(૩) રાજ્યની દોરવણી નીચે ચાલતું પુસ્તકાલય લોકોની માલિકીનું ગણાય છે. અને તેઓ ખાતાની માલિકીની આવી સંસ્થામાં વધુ રસ લે છે.

(૪) પુસ્તકાલય એ ધર્મોદાની સંસ્થા તથા, તેમ તે મોજગાજી માટે પણ તથા, પરંતુ તે એક જરૂરિયાત છે. તેથી શાળા અને સાર્વજનિક રસ્તાની માફક પુસ્તકાલયની દેખરેખ રાજ્યના ખાતા તરફથી થવી જરૂરી છે.

(૫) પુસ્તકાલયની સંસ્થા અમુક વર્ષો માટે જ હોતી નથી. તે તો નિત્ય માટેની સંસ્થા છે એટલે કેટલાંક સરકારી પ્રકારનો વગર કિંમતે પણ મળી શકે છે. વળી ઘણાં પુસ્તકો જોઈ કિંમતે પણ મળી શકે છે. એટલે ખાતગી પુસ્તકાલયને નહિ મળતો આવો લાભ રાજ્યપ્રધાન-પુસ્તકાલયને મળી શકે છે.

(૬) મેનૉરનન કાર્યક્રમની નિષ્ફળતાથી કે શાળા ઉપરાવવાની અશક્તિથી અંધપાલ અને તેના સંચાલકોના કારગર્મી ધણી કપલ યામ છે અને તે ગમતે પુસ્તકાલય કેમ કરીને નિભાવવું તે મૂંઝવણ ઉભી થાય છે; પરંતુ રાજ્યાશ્રયથી તેમ થતું નથી. થોડાંકે અંશે અટકે છે.

(૭) શાળાઓ, સુધરાઈઓ તથા ખીજ પ્રગતીય સંસ્થાઓ અને સરકારી સંસ્થાઓ વચ્ચે માદ અને અન્યવચિત સંજઠન હોય છે તો પુસ્તકાલય જેવી સંસ્કારી સંસ્થા અને રાજ્યના ખાતા વચ્ચે પણ ગાઢ સંબંધ હોવો જોઈએ. એટલે પુસ્તકાલય રાજ્યના આશ્રય નીચે ચાલે તેમાં તેનું હિત છે.

(૮) રાજ્યના આ બાબતના ખાતાઓ સલાહ આપવા માટે હરહમેશ તૈયાર હોય છે. તેઓ તિષ્ઠકપાતયણે સર્વને ત્રામદાયો સલાહ આપે છે. તો એવા નિષ્ણુતો પાસેથી સલાહ લેવાનો લાભ કેમ ન લેવો ?

(૯) છેલ્લે, આપણા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં ગંધા જ લોકો રસ લેતા હોય છે તેમ જ આર્થિક મદદ માટે ઉદારતા દાખવતા હોય છે. એટલે આપણું પુસ્તકાલય હમેશાં સાર્વજનિક હોવું જોઈએ અને તેની ઉપર રાજ્યના ખાતાની દેખરેખ હોવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે આપણે અનેક દાખલાઓપૂર્વક જણાવું કે, પુસ્તકાલય એ આજની જનતાની અનિવાર્ય અંગત્ય છે. આપણા ગામમાં અન્ય સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ કદાચ નહિ ચાલતી હોય તો તે જુદી વાત છે, પરંતુ પુસ્તકાલય તો અવશ્ય હોવું જ જોઈએ.

આહું મોતસિક અને સાંસ્કારિક પ્રવૃત્તિના અનિવાર્ય કેન્દ્રસ્થાનરૂપ પુસ્તકાલય ન્યાય ન હોય ત્યાં તે સ્થાપવાની અગત્ય હવે બાંધેજ કાઢીને સમજાવવી પડે તેમ છે.

આપણે એ દિવસ જોવાની દૃઢ આકાંક્ષા સેવીએ કે દિવસ ગામડે ગામડે આ સંસ્કારકેન્દ્રો જનતા દ્વારા ઉર્મા કરાઈ જનતા જનાઈને તેના અનેકરા લાભો મળતા રહે.

પુસ્તકાલય ખાતું

ફરતા પુસ્તકાલય શાખા

ગાંધીરાત નં. ૪

વિષય

પુસ્તકાલયો અને શાખાઓ સિવાય ખાનગી ગૃહસ્થાને ફરતા પુસ્તકાલયની પેઠીઓ મળવા આવત

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય ખાતાના ફરતા પુસ્તકાલયની પેઠીઓનો દિવસે દિવસે બહોળો ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. રાજ્યની શાખાઓ તથા પુસ્તકાલયો તેના લાભ લે છે જ; પરંતુ શાળાશિક્ષક પુસ્તકાલયના મંત્રી તેના લાભ ગામના બધા જ ઇસમોને આપવા પહોંચી વળી શકતા નથી, જેથી કેટલાક ખાનગી ગૃહસ્થો તરફથી અને વડોદરા રાજ્ય સાથે જોડાયેલા સંયોજિત પ્રદેશમાં વસતા લોકો તરફથી ફરતા પુસ્તકાલયની પેઠીઓ માટે મામ-ણીઓ વખતોવખત આવે છે. પરંતુ જોખમદારીના સલામને લઈને આવા ખાનગી ગૃહસ્થોને સ્વતંત્ર રીતે તેના લાભ છૂટથી મળી શકતો નથી. આ અડચણ દૂર થઈ ફરતા પુસ્તકાલયનો લાભ વડોદરા રાજ્ય અને સંયોજિત પ્રદેશના તમામ ઇસમોને પહોંચ મળે તે માટે એવી યોજના કરવામાં આવે છે કે, વડોદરા રાજ્યના અમર સંયોજિત પ્રદેશના કોઈ પણ ગૃહસ્થ નીચે બતાવેલા નમૂના પ્રમાણેની અરજી જે તે પ્રાંત અથવા તાલુકા કે ગામના નજીકના અવલોકારકન વહીવટદાર દરજ્જાના સરકારી અમલદારની જવાનદારીની સહી કરાવી મોકલી આપશે તો તેમને ફરતા પુસ્તકાલયની પેઠી મોકલી આપવામાં આવશે.

આશા છે કે સાર્વજનિક કામ કરનાર યુવકો અને સહગૃહસ્થો ઉપરની હકીકત ખ્યાનમાં લઈ, જવાબદારી સ્વીકારી પોતાના ગામના લોકોને વાચનનો લાભ આપવા બનતો પ્રયત્ન કરશે.

પુસ્તકાલય ખાતું
ફરતા પુસ્તકાલય શાખા
વડોદરા, તા. ૧૬-૪-૪૭

}

હિ. મે. ૫૨૬.
અ. વ્યવસ્થાપક.
પુસ્તકાલય ખાતું વડોદરા.

[નમુનો સામેના પૃષ્ઠ પર છે.]

નમુના

૨૧. ૨૧ મહદગીરા વ્યવસ્થાપક,

મધ્યવર્તી પ્રસ્તકાલય, ફરતા પ્રસ્તકાલય શાખા,

પોસ્ટબોક્સ નં. ૧૫-વડોદરા

હું નીચે સહી કરનાર (૫૩ નામ)

રહેવાસી _____ ઠેકાણું _____ ધર્મો _____ નાની
અરજ એ છે જે, આપ સાં. તરફથી મળતી ફરતા પ્રસ્તકાલયની પેટીનો લાભ લેવા હું ઇતિ-
બર છું તો એક પેટી અને મળવા એ થશે.

જે પેટી અને આપવામાં આવશે તેનો ફરેલા નિયમ મુજબ હું લાભ લઈશ, તેમ જ
મારા મહેલનાં આંડોશી પાંડોશીને તથા મામના ઇતર લોકોને પૂરેપૂરા લાભ આપીશ. તે
પેટીનાં પ્રસ્તકા તથા પેટીને લગતાં તમામ સાધનોની જોખમદારી હું સ્વીકારું છું, એટલે
પેટી, પ્રસ્તકા અને તેને લગતું કોઈપણ સાધન બોવાય અથવા તેને નુકસાન થાય તેની આપ
સા. તરફથી ફરવવામાં આવે તે કિંમત હું ભરી આપીશ.

ફરતા પ્રસ્તકાલયની પેટી ફરેલી મુદતે પરત ફરીશ તથા ફરેલી મુદતે તેનું નિવેદન
બોક્સી આપીશ.

ફરતા પ્રસ્તકાલયની પેટી જેમને આપવામાં આવી હશે તેને મુદત થયે પરત કરવામાં
મારાથી હીલ થાય તો તેની ઉધરાણી બદલ જે ખર્ચ થશે તે આપવા હું બંધાઉં છું.

સહી

હું નીચે સહી કરનાર

રહેવાસી

ધર્મો, _____ આપે, આત્રી, આપું છું ૧, પત્રમ, મહાપુરે,
હું બોળીશું છું, એમને આપવામાં આવેલી પેટી અથવા પ્રસ્તકાને કોઈ નુકસાન થશે તો
તે ભરી આપશે. એ પ્રમાણે ફરવામાં જો તેમના તરફથી કસુર થશે તો તે થયેલા નુકસાનની
જવાબદારી હું સ્વીકારું છું.

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

જીવન ચરિત્ર

મો. ન અમીન, જીવન અને કાર્ય	૨-૮-૦
માલવીયાજી સાથે ત્રીસ દિવસ	૩-૦-૦
કુમારી હેલન રસૂલભાઈ વોરા	૦-૨-૦
ક્રીસ્ટોફર કેલમ્પસ	૦-૧-૦
જીવનસંભારણાં (શારદા મહેતા)	૨-૮-૦

કાવ્ય સંગ્રહ

પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા	૨-૦-૦
કુલવેણી મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
રઘુરાસિયાના રાસ	૦-૧-૦
રોસનિકુંજ	૦-૧-૨-૦
રાસપદ્ય	૧-૮-૦
રાસકૌમુદી	૧-૮-૦
તારાનાં તેજ	૦-૮-૦
બાલ વીણા	૦-૧-૨-૦
સ્મૃતિ નિકુંજ	૦-૮-૦
પૂજારણ	૦ ૧ ૦-૦
ચાંદરણા પ્ર જિ. મહેતા	૦-૮-૦

નાટક

યુગદર્શન મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
મંછા જૂલ	૦-૮-૦

અ. મો. કુમારી યશવંત પંડ્યા	૧-૦-૦
મહન મંદિર	૦-૧૦-૦
જવનિકા રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
હંસી (નાટક) બી. પી. વૈદ્ય	૧-૦-૦

વાર્તા-નવલકથા

નિરંજના મૂળજીભાઈ શાહ	૨-૦-૦
ત્રિનેત્ર	૨-૦-૦
કૂલછાબ કે. હ. ચેઠ	૨-૦-૦
ભતકકથાઓ અંદર અંદર ભદ્ર	૦-૧૦-૦
કુમાર વીરસેન ભા. ૩	૦-૧-૦
રામસિંહ રાઠોડ	૦-૧-૦

આકિર ગ્રંથો

માલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ ભા ૧-૨	૨-૨-૦
ગુની ગુજરાતી ભાષા	૧-૧૨-૦

કતર

ગ્રામચિત્રો ઇસ્વર પેટલીકર	૨-૮-૦
આણુનો પ્રવાસ મૂ. શાહ	૦-૪-૦

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

પો.બો. ૧૦ વડોદરા

છે. રાજ્યાશ્રાય પામતા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયને દરરોજ નહીં થતી આવક મળે છે તે આવક રાજ્યની આવકના વધારાથી વધે છે. આ મદદ લેવાથી આપણને કાંઈ ગેરફાયદો થતો નથી. ઉલટું ખાતાના બ્યવસ્થાપકો અને સલાહકારો પાસેથી સલાહનો અલભ્ય લાભ મળે છે.

(૨) પુસ્તકાલયની સંસ્થાને પુસ્તકાલયદિન કાર્યક્રમ ફાળાપદ્ધતિ કે ઉધરાણા દ્વારા નાણાં મળે છે. વળી રાજ્યની આ મદદ વર્ષનો ચરૂઆતમાં નક્કી થતી હોવાથી પુસ્તકાલયના સંચાલકો ભવિષ્ય માટેની યોજનાઓ ધરી શકે છે અને કરકસરપૂર્વક પુસ્તકાલયને કારભાર ચલાવી શકે છે.

(૩) રાજ્યની દોરવણી નીચે ચાલતું પુસ્તકાલય લોકોની માલિકીનું ગણાય છે. અને તેઓ પોતાની માલિકીની આવી સંસ્થામાં વધુ રસ લે છે.

(૪) પુસ્તકાલય એ ધર્મોદાની સંસ્થા નથી, તેમ તે મોજમજાહ માટે પણ નથી. પરંતુ તે એક જરૂરિયાત છે. તેથી શાળા અને સાર્વજનિક રસ્તાની માફક પુસ્તકાલયની દેખરેખ રાજ્યના ખાતા તરફથી થવી જરૂરી છે.

(૫) પુસ્તકાલયની સંસ્થા અમુક વર્ષો માટે જ હોતી નથી. તે તો નિત્ય માટેની સંસ્થા છે એટલે કેટલાંક સરકારી પ્રકાશનો વગર કિંમતે પણ મળી શકે છે. વળી ઘણાં પુસ્તકો ઓછી કિંમતે પણ મળી શકે છે. એટલે ખાનગી પુસ્તકાલયને નહિ મળતો આવો લાભ રાજ્યપ્રિત પુસ્તકાલયને મળી શકે છે.

(૬) મનોરંજન કાર્યક્રમની નિષ્ફળતાથી કે ફાળો ઉધરાવવાની અશક્તિથી અંયપાક અને તેના સંચાલકોના કામમાં ધણી ડખલ યાય છે અને તે વખતે પુસ્તકાલય કેમ કરીને નિભાવવું તે ગૂંચવણ ઉભી યાય છે; પરંતુ રાજ્યાશ્રયથી તેમ થતું નથી. થોડેઘણે અંશે એટલે છે.

(૭) શાળાઓ, સુધરાઈઓ તથા બીજી પ્રગતિય સંસ્થાઓ અને સરકારી સંસ્થાઓ વચ્ચે ગાઢ અને વ્યવસ્થિત સંગઠન હોય છે તો પુસ્તકાલય જેવી સંસ્કારી સંસ્થા અને રાજ્યના ખાતા વચ્ચે પણ ગાઢ સંબંધ હોવો જોઈએ. એટલે પુસ્તકાલય રાજ્યના આશ્રય નીચે ચાલે તેમાં તેનું હિત છે.

(૮) રાજ્યનાં આ બાબતનાં ખાતાંઓ સલાહ આપવા માટે હરદમેશ તૈયાર હોય છે. તેઓ, નિષ્પણખાતપણે, સર્વને બાબદારી, સલાહ આપે છે. તો, એવા, નિષ્ક્રુતો, પાસેથી, સલાહ લેવાનો લાભ કેમ ન લેવો ?

(૯) છેલ્લે, આપણા સાર્વજનિક પુસ્તકાલયમાં બધા જ લોકો રસ લેતા હોય છે તેમ જ આર્થિક મદદ માટે ઉદારતા દાખવતા હોય છે; એટલે આપણું પુસ્તકાલય હંમેશાં સાર્વજનિક હોવું જોઈએ અને તેની ઉપર રાજ્યના ખાતાની દેખરેખ હોવી જોઈએ.

આ પ્રમાણે આપણે અનેક દાખલાદ્વીસોપૂર્વક બોલ્યું કે, પુસ્તકાલય એ આગની જનતાની અનિવાર્ય અગત્ય છે. આપણા ગામમાં અન્ય સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓ કદાચ નહિ ચાલતી હોય તો તે જુદી વાત છે, પરંતુ પુસ્તકાલય તો અવશ્ય હોવું જ જોઈએ.

આવું માનસિક અને સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિના અનિવાર્ય કેન્દ્રસ્થાનરૂપ પુસ્તકાલય જ્યાં ન હોય ત્યાં તે સ્થાપવાની અમલ હવે ભાગ્યેજ કોઈને સમજાવવી પડે તેમ છે.

આપણે એ દિવસ જોવાની દૃઢ આકાંક્ષા સેવીએ કે હિંદના ગામડે ગામડે આ સંસ્કારકેન્દ્રો જનજા દ્વારા ઉભાં કરાઈ જનતા જનતાને તેના અનેકથા લાભો મળતા રહે.

જાહેરાત નં. ૪

વિષય

પુસ્તકાલયો અને શાળાઓ સિવાય ખાનગી ગૃહસ્થાને ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓ મળવા બાબત

મહત્વની પુસ્તકાલય ખાતાના ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓને દિવસે દિવસે બહેળો ઉપયોગ થતો જોવામાં આવે છે. રાજ્યની શાળાઓ તથા પુસ્તકાલયો તેનો લાભ લે છે જ; પરંતુ શાળાશિક્ષક પુસ્તકાલયના મંત્રી તેનો લાભ મામના બધા જ હસમેને આપવા પહેલાં વળી શકતા નથી, જેથી કેટલાક ખાનગી ગૃહસ્થાને તરફથી અને ઘડોદરા રાજ્ય સાથે જોડાયેલા સંયોજિત પ્રદેશમાં વસતા લોકો તરફથી ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીઓ માટે માન-હુઓ વખતોવખત આવે છે. પરંતુ જોખમદારીના સવાસને લઈને આવા ખાનગી ગૃહસ્થાને સ્વતંત્ર રીતે તેનો લાભ હુટથી મળી શકતો નથી. આ અડચણ દૂર થઈ ફરતા પુસ્તકાલયનો લાભ ઘડોદરા રાજ્ય અને સંયોજિત પ્રદેશના તમામ હસમેને વધે એ મળે તે માટે એવી યોજના કરવામાં આવે છે કે, ઘડોદરા રાજ્યના અમર સંયોજિત પ્રદેશના કેાષ પશુ ગૃહસ્થ નીચે ખતાવેલા નમૂના પ્રમાણેની અરજી જે તે પ્રાંત અથવા તાલુકા કે ગામના નમૂના અવલોકારકુન વહીવટદાર દરજ્જાના સરકારી અમલદારની જવાબદારીની સંધી કરાવી મોકલી આપશે તો તેમને ફરતા પુસ્તકાલયની પેટી મોકલી આપવામાં આવશે.

આશા છે કે સાંવજનિક કામ કરનાર યુવકો અને સહગૃહસ્થો ઉપરની હાકલ ખાનમાં લઈ, જવાબદારી સ્વીકારી પોતાના મામના લોકોને વાચનનો લાભ આપવા જનતા પ્રયત્ન કરશે.

પુસ્તકાલય ખાતું
ફરતા પુસ્તકાલય શાખા
ઘડોદરા, તા. ૧૯-૪-૪૭

ઉ. મો. પટેલ.
અ. બવરયાપક.
પુસ્તકાલય ખાતું ઘડોદરા.

[નમૂનો સામેના પૃષ્ઠ પર છે.]

નમુનો

રા. રા. મહાવીર ચંદ્રચાપક,

મધ્યવર્તી પુસ્તકાલય, ફરતા પુસ્તકાલય સાખા,

પોસ્ટબોક્સ નં. ૧૫-વડોદરા

હું નીચે સહી કરનાર (પૂરું નામ)

રહેવાસી _____ દેશ _____ ધર્મ _____ નાની
અરજ એ છે જે, આપ સા. તરફથી મળતી ફરતા પુસ્તકાલયની પેટીનો લાભ લેવા હું ઇતે-
બર હું તો એક પેટી અને મળવા મે. થશે.

જે પેટી મને આપવામાં આવશે તેનો ફરેલા નિયમ મુજબ હું લાભ લઉં, તેમ જ
મારા મહેલ્લાનાં આડેશી પાડેશીને તથા મામના છતર લોકોને પૂરેપૂરા લાભ આપીશ. તે
પેટીનાં પુસ્તકો તથા પેટીને લગતાં તમામ સાધનોની જોખમદારી હું સ્વીકારું છું. એટલે
પેટી, પુસ્તકો અને તેને લગતું કોઈપણ સાધન ખોવાય અથવા તેને નુકસાન થાય તેની આપ
સા. તરફથી કસ્ટોડિયન આવે તે કિંમત હું ભરી આપીશ.

ફરતા પુસ્તકાલયની પેટી ફરેલી મુદતે પરત કરીશ તથા ફરેલી મુદતે તેનું નિવેદન
મોકલી આપીશ.

ફરતા પુસ્તકાલયની પેટી જેમને આપવામાં આવી હશે તેને મુદત થશે પરત કરવામાં
મારાથી દીલ થાય તો તેની ઉપરાણી બદલ જે ખર્ચ થશે તે આપવા હું બંધાઉં છું.

સહી

હું નીચે સહી કરનાર

રહેવાસી

ધર્મ

આથી ખાત્રી આપું છું કે, હસમ મજકરને

હું જોગણું છું, એમને આપવામાં આવેલી પેટી અથવા પુસ્તકોને કાંઈ નુકસાન થશે તો
તે ભરી આપશે. એ પ્રમાણે કરવામાં જો તેમના તરફથી કસુર થશે તો તે થયેલા નુકસાનની
જવાબદારી હું સ્વીકારું છું.

સહી

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

જીવન ચરિત્ર

મો. ન. અમીન, જીવન અને કાર્ય	૨-૮-૦
માલવીયાજી સાથે ત્રીસ દિવસ	૪-૦-૦
કુમારી હેલન રસૂલભાઈ વોરા	૦-૨-૦
ક્રીસ્ટોફર કોલમ્બસ	૦-૧-૦
જીવનસંભારણી (શારદા મહેતા)	૨-૮-૦

કાવ્ય સંગ્રહ

પ્રભાત પ્રાર્થનામાળા	૨-૦-૦
કુલવેણી મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
રણુરસિયાના રાસ	૦-૧-૦
રાસનિકુંજ	૦-૧૨-૦
રાસપદ્ય	૧-૮-૦
રાસકૌમુદી	૧-૮-૦
તારાનાં તેજ	૦-૮-૦
માલ વીણા	૦-૧૨-૦
સ્મૃતિ નિકુંજ	૦-૮-૦
પૂજારણ	૦-૧૦-૦
આંદરણી	અ. જિ. મહેતા ૦-૮-૦

નાટક

યુગદર્શન મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
મંછા જૂત	૦-૮-૦

અ. મો. કુમારી યજ્ઞવંત પંડ્યા	૧-૦-૦
મહન મંદિર	૦-૧૦-૦
જવનિકા રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
હંસી (નાટક) બી. પી. વૈદ્ય	૧-૦-૦

વાર્તા-નવલકથા

નિરંજના મૂળજીભાઈ શાહ	૨-૦-૦
ત્રિનેમ	૨-૦-૦
કુલછાબ કે. હ. ચેઠ	૨-૦-૦
ભતકકથાઓ અંદરાઈરુ ભટ્ટ	૦-૧૦-૦
કુમાર વીરસેન ભા. ૩	૦-૧-૦
રામસિંહ રાઠોડ	૦-૧-૦

આકર ગ્રંથો

માલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ ભા. ૧-૨	૨-૨-૦
જૂની ગુજરાતી ભાષા	૧-૧૨-૦

કંતર

આમચિત્રો ઇત્રવર પેટલીકર	૨-૮-૦
આણુનો અવાસ મૂ. શાહ	૦-૪-૦

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.

પો. બો. ૧૦ વડોદરા.

સાહિત્યસૃષ્ટિનું અવનવું

હિંદનાં એક ગ્રંથો મહાભારત, રામાયણ, નળદમયંતી અને શાકુંતલના આરબી બાયાંતરની હસ્તપ્રતો દરિયામાર્ગે બ્રિટનથી પેરેરટાઇન મોકલવામાં આવી છે.

ગ્રંથાત આરબ વિદ્વાન તથા કવિ શ્રી. વાહિદ જુસ્તાનીની લગભગ આઠાસ વર્ષની મહેનતનું આ પરિણામ છે. તે બ્રિટિશ સંગ્રહસ્થાનમાં સંશોધન ચલાવી રહેલ હતા. તે હવાઇ માર્ગે પેરેરટાઇન મથા છે.

સલામતી ખાતર શ્રી. જુસ્તાનીએ હસ્તપ્રત દરિયા વાટે મોકલી છે. હસ્તપ્રતોમાં જુસ્તાનીએ લખેલ મેન્યુઅલ આદિ હિંદુ માધ્યોક્ષીજી નો પણ સમાવેશ થાય છે.

★
માત્ર હિં. પેન્સની કિંમત પ્રગટ થએલ પિદગ્રીમ્સ પ્રોગ્રેસ ની પહેલી આવૃત્તિની નકલ તાજેતરમાં સોધિબીને ત્યાં ૬,૮૦૦ પૌંડની કિંમતે વેચવામાં આવી હતી.

★
શ્રી. પરમહંસ યોગાનંદે પોતાની આત્મકથા 'એક યોગીની આત્મકથા' (એટો બાયોગ્રાફી ઓફ એ યોગી) ના શીર્ષક હેઠળ ન્યુયૉર્કમાં દિલ્લોસોફિકલ પબ્લિશર્સ દ્વારા પ્રગટ કરાવી છે. આ પુસ્તકમાં એમણે અહા સાથે એકતા સાધવા માટેની પોતાની સાધનાની કથા લખી છે. સાગ પાંચસો પાનાના આ પુસ્તકની કિંમત સાગનજી ડોલર અથવા હિંદ માટે દસ રૂપિયા છે.

★
'ન્યોર્થ' બ્લોડ' શા સેન્ટ લોરેન્સમાં આપર ખાતેની સ્ત્રી પોરટ ભારતર મિસ જીએન્ના લીથ પાસેથી પાંચથી ૭ પૌંડની પોરટની ટિકિટો નિયમિત મંજાવે છે. મિસ લિથરે નવાઈ લાગી કે શા વારંવાર અને લેખિત ઓર્ડર શા માટે મોકલે છે? જવાબ મળ્યો કે 'આની દરિયાઈ તમે શા માટે કરો છો? મારો મુદત પછી તમે તે ઓર્ડર ત્રણ પેન્સ લેખે વેચી શકશો.'

જીએન્નાએ કહ્યું 'ખરેખર, તમે જાણતા છો ત્યારે પણ હું દરેકના દસ શિલિંગ લેખે વેચું છું.'

*દક્ષિણ-આફ્રિકાના પી. ઇ. એન. કેન્દ્રે દક્ષિણ આફ્રિકાવાસીઓએ લખેલ પુસ્તકનું એક પ્રદર્શન, દક્ષિણ આફ્રિકામૃદ, - દ્રક્ષાદગર રકવેરમાં બંધુ હતું. ૧૧ મી ફેબ્રુઆરીએ ચાલેનશાદ બાનુ તે ખુદ્દુ મૂકવાનાં હતાં. જે હજાર પુસ્તકો પ્રદર્શનમાં મૂકવામાં આવ્યાં હતાં તેમાંનાં ઘણાં ખરા અંગ્રેજી અથવા આફ્રિકાન્સ ભાષામાં હતાં. પરંતુ બહુ જ થોડાં એક અગર બીજી આંદુ ભાષામાં લખેલાં હતાં. આ પ્રદર્શનમાં બાલસાહિત્યથી માંડીને વિજ્ઞાનનાં પાઠ્યપુસ્તકોનો સમાવેશ થતો હતો.

*આવતે વર્ષે દરબંગા (મિથિલા)માં ભરવામાં આવનાર અખિલ હિંદ પીવાંત્ય પરિષદમાં પંડિતો પહેલીજ વાર વિભાગવાર મળશે અને - સંસ્કૃતમાં લેખો તથા નિબંધો વાંચીને તેની ચર્ચા કરશે. ઓછામાં ઓછા પાંચ ત્રિપથો પર ચાત્રાર્થ કરવાની તેમજ સંસ્કૃત, મૈથિલી, ઉર્દૂ તથા હિંદીમાં કવિ સંમેલન ભરવાની અને સંસ્કૃત, મૈથિલી તથા હિંદીમાં નાટ્યપ્રયોગો કરવાની દરખાસ્ત થઈ છે.

સિંધના આમલા મુસ્લીમ લીગવાદી છ. એમ. સૈયદ હવે પાલીમેન્ટરી પ્રવૃત્તિમાંથી મુકન થયેલ હોઈ પોતાની આત્મકથાને મહારી રચ્યા છે. તેની આત્મકથાનું નામ 'સ્વાયત્ત શાસનના મારા પ્રયોગો' રહેશે. પત્રવ્યવહારના અસંખ્ય ઉતારાઓથી આ પુસ્તક ભરચક થશે.

હિટલરની રાજકીય સહિતા 'મીન કામ્ફ' હજી પણ જર્મનીમાં વેચાઈ રહેલ છે તેવા ખબર તે ફેશના મુનાઈટેડ રેટઅના પ્રદેશમાંથી મળ્યા છે. કાળા બેન્ડરમાં તેની કિંમત પૈ ૫૦ ઉપર છે. સત્તાવાળાઓ વેચાનરને શોધી કાઢવા આકાશ પાતાળ એક કરી રહ્યા છે. આ પુસ્તક માટે માપખંનીના કાગળો વાપરનાર મુદ્રકોને પણ તે શોધી રહ્યા છે.

હિંદના નિવૃત્ત અપેલ વાઈસરોય લોર્ડ વેવલને લરકરમાં 'એશી પુસ્તકવાળા વેવલ' તરીકે ઓળખવામાં આવતા, કેમકે તે ત્યાં ત્યાં જતા ત્યાં ત્યાં પોતાનું પુસ્તકાલય સાથે ફેરવતા હતા. તેણે પોતે ઘણાં પુસ્તકો લખ્યાં છે. તે પૈકી 'લોર્ડ એલેન્બરીનું જીવનવૃત્તાંત' (જે ભાગ) ખૂબ જાણીતું છે. 'લરકરી વડંપણ' સંબંધી તેના નિબંધો તે વર્ષના પુસ્તકોમાં શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. ૧૯૪૪ માં તેણે કાવ્યોનું એક પુસ્તક પ્રગટ કર્યું હતું. તેનું નામ તેણે 'અધર મેન્સ ફલાવર્સ', રાખ્યું હતું.

સાઠાત્રણસો વર્ષો પહેલાં રપેનના રાજા ગ્રીન્ન ફિલિપે અમલમાં મૂકેલ 'સેન્સરશિપ' તથા રપેનના છેલ્લા આંતર્યુદ્ધ અમેરિકાના કેંગ્રેસ પુસ્તકાલયમાં એક વિરલ ગ્રાંથીન પુસ્તકની પ્રાપ્તિ કરાવી છે.

ફિલિપાઈન ટાપુઓમાં ૧૫૯૪માં ગયેલ રપેનિય મિશનરીઓએ લખેલા પુસ્તક 'ડોમિટ્રના ક્રિશ્ચિયાના' ની લાકડાના બ્લોકો વડે શેટરના કામળ-ગર છાપેલી આ નકલુ વર્ષોને કારણે બરકણી થઈ ગઈ છે.

કોંગ્રેસના અધ્યક્ષાણ દયુથર એચ. ઇવાન્સને દિલાડેશ્વિયાના. વિરલ વસ્તુ સંપ્રદાય લેસિંગ જે. રોસનવાલ્ડે આ પુસ્તક આપતાં જણાવ્યું હતું; કે ત્રણ સદી કરતાં વધારે વંખતથી આ પુસ્તક અદ્વય યુગ મધ્ય હતું.

રોસનવાલ્ડે જણાવ્યું કે 'મિશનરીએએ આ પુસ્તકની નકલ રાજ દિલિપને મોકલી હતી, કેમકે તે સમયમાં એવો નિયમ હતો કે પોતાની પ્રજાનાં અર્ધાં પુસ્તકો છાપવા માટે રજેનના રાજને રજ આપવી પડતી હતી.

તે પુસ્તક શાહી દફતરમાં મૂકવામાં આવ્યું હતું. ત્યાર પછી તે અદ્વય યુગ મધ્ય હતું. વિદ્વાનેએ મનિલાથી અર્લિંગ તથા છટલિથી ચીલી સુધી તેની શોધ ચલાવી હતી.

ન્યુયૉર્કનાં વિરલ પુસ્તકોના એક સંગ્રહક વિલિયમ એચ. રોજને પેરિસમાં ગયે વર્ષે પુસ્તક મળ્યાં આવતાં તેણે અટકળ કરી, કે ૧૮૩૦ ના રજેનના યુદ્ધમાં તે પુસ્તક ચોરાઇને છૂપી રીતે ક્રાન્સમાં આવેલ હોયું જોઇએ.

પુસ્તકના નામનો અર્થ 'ખિસ્તી ધર્મના સિદ્ધાંતો' થાય છે. તેમાં પ્રભુની પ્રાર્થના દશ આવાઓ વગેરે છે. દિલિપાઇનમાં પ્રમટ થયેલ તે પહેલું જ પુસ્તક હતું.

ઇવાન્સે જણાવ્યું કે, યુનાઇટેડ રેટસ, દક્ષિણ અમેરિકા તથા પરદેશો ખાતે પુસ્તકાલયોમાં મુદત વહેંચવા માટે પુસ્તકની ૨૫૦૦ નકલો છાપવામાં આવશે.

*

તુલસીકૃત રામાયણ તથા શાકુંતલનું જ્યોર્જિયન ભાષામાં ભાષાંતર કરવાનું કાર્ય જ્યોર્જિયાના વિશ્વવિદ્યાલયના પ્રાધ્યાપક અબ્રોહામિયાનીએ માથે લીધું. એશિયન પરિષદમાં તે પ્રતિનિધિ તરીકે આવ્યા હતા.

પ્રાધ્યાપકના જણાવવા સુજન, તેમને મૂળ પાઠવાળી નકલો ન મળવાથી ભાષાંતરમાં તેમને ઠીક મુશ્કેલી અનુભવવી પડી હતી. હવે તો મૂળ પાઠ તથા ભાષાંતરવાળી નકલો તેમને મળી જવાથી, ભાષાંતરનું કાર્ય સંતોષકારક થશે.

*

૧૮ એપ્રિલે પ્રવક્તા મુકામેલ નવા પૂર્વ દેશનું પુસ્તકાલયની એ વિશિષ્ટતા છે કે તેમાં એક 'અભ્યાસવિભાગ' રાખવામાં આવેલ છે. ત્યાં આકરગ્રંથો રાખવામાં આવ્યા છે. વિદ્વાનો ધરની જંગલોથી દૂર રહી અર્દો ઘેર થતું કામ કરી શકશે. ત્યાં ૨૦,૦૦૦ કરતાં વધારે પુસ્તકો મળી શકશે. આમાં પાંચ ભાષાઓના સાહિત્યનાં પુસ્તકોનો સમાવેશ થાય છે.

બળાઅમેલ બે દુકાનોમાંથી તૈયાર કરવામાં આવેલ આ પુસ્તકાલય ચર્ચામંડળ, પ્રમોશન તથા ખીજાંતેવી પ્રવૃત્તિઓ માટે સગવડ પૂરી પાડશે.

—છોટાલાલ માનસિંગ કામદાર

આ લેખમાંની * નિશાનીવાળી નોંધ * ગ્રન્ડિય : પી. ઇ. એન. પરથી લીધેલી છે.

જિહ્વાની પર અસર પહેંચાડતાં પુસ્તકો

મુંદ યાદાસ્તનો જાણે મને શાપ છે; કદાચ એ મારું સહભાગ્ય પણ હોય. મારી આસિયત છે કે, એવું એ જ પુસ્તક હું ફરી ફરીને પહેલાના જ રસથી વાંચી જઈ શકું, જાણે કે પહેલાં મેં કદી વાંચ્યું જ ન હોય. આમ છતાં, યાદ રહેલાં પુસ્તકોની યાદીમાં હું ઠીક ઠીક પુસ્તકો ગણાવી શકું, એમ રખેને મને મારાં માનીતાં પુસ્તકોની મારી યાદી વાચકને આશ્ચર્યચકિત કરી મૂકે એ ખીકે હું પ્રથમથી જ કહી દઉં કે, મેં કદી નિશાળ કે કોલેજમાં જઈ કોઈ જાતની એવી રીતસરની ડેખવણી લીધી જ નથી. અગિયાર વર્ષની ઉંમરે હું પરણી, ને સત્તર વર્ષની ઉંમરે હું માતા બની. સંજોગોએ મને બહુ બાબાબાળી બનાવી દીધી છે. હું જાણે પુસ્તકોના જ વાતાવરણમાં રહું છું, એમ પણ તમે મારા વિશે કહી શકો. હું જાણે પુસ્તકો માટે જ છું, એના જ વાતાવરણમાં છું, તો પણ સદાયે પુસ્તકોની જ દુનિયાનું હું ગ્રાણી છું; એમ તો ન કહેવાય. મારાં બે સંતાનો પઠ્યપુસ્તકો, માર્ગદર્શિકાઓ ને લોકપ્રિય માસિકોના પૂરમાં વહે છે, જ્યારે મારા પતિ, પ્રાધ્યાપક ઉપરાંત લેખક ને ખીમત દાવે તે ક્ષેત્રે ખેડનાર હોઈને, કાયમ પુસ્તકોથી વીંટળાયેલા રહે છે. મારા પક્ષે, ખાસ કરી આયોજન અથવા ખાસ કરી મહેનત વિના, હું તામિલ, અંગ્રેજી, કન્નડ ને મરાઠી પુસ્તકો સુધે વાંચી શકું છું.

૬

સૌ પહેલાં પુસ્તકો, મેં તામિલમાં જ વાંચ્યાં; કારણ કે તામિલ મારી માતૃભાષા છે. મેં કહ્યું તેમ સહભાગ્યે મને ન ગમતાં પુસ્તકો મારે પરાણે વાંચવા પડ્યાં નથી; કારણ કે પરીક્ષાઓ મારે દેવાની ન હતી. શરૂથી તે અંત સુધી મને જેમ દાવડું તે વ્યથિતી; વસ્તુવિધાન, પાત્રલેખન, શૈલી ઈત્યાદિ દરકાર કર્યા વગર પણ, રાજ્ય આયરની 'કમલામ્મલ' જેવી નવલકથા એક વાર વાંચ્યા પછી જૂલવી શક્ય નથી. મેં એ પ્રણી વાર વાંચી છે; તો પણ, એને જ્યારે ફરી વાંચું છું ત્યારે પહેલી વાર વાંચવાનો આનંદ હજી પણ મને મળ્યો વગર રહેતો નથી. રંગા રાજુની જામસકથાઓએ મને બહુ આનંદ આપ્યો; ને અલગત, 'રાજામ્મલ' મને ખૂબ ખૂબ ગમે છે, ને એ કથાઓ અચ્છી તરેહથી મને યાદ છે. સમ્યાન્દમનાં નાટકો, 'કંકડી'ની નવલિકાઓ, 'વિનોદ રસમંજરી' માના નિબંધો, ને કથાઓસહર સુદાલિયરની તેટલી કૃતિઓ. એ બધાંએ મને બહુ આનંદ આપ્યો છે. પણ, મને યાદ રહેલા પુસ્તકોમાં, 'કમલામ્મલ' હજી ઉત્તમ રચના વિરાજે છે. 'કમલામ્મલ' નાં કેટલાં રાજ્ય આયર બહુ નાની ઉંમરે અવસાન પામ્યા, તો પણ 'કમલામ્મલ' રૂપે એ એમની અમર કૃતિ મૂકતા ગયા છે. તામિલ, અંગ્રેજી ને સરકૃત સાહિત્યમાં રત રહીને, રાજ્ય આયરે ઘણાં રસપ્રદ મૂળોમાંથી પ્રેરણા પીધી. તદુપરાંત, રાજ્ય આયર માનવતાવાદી વિનોદી ને જ્ઞાનવૃદ્ધ યોગી દતા 'કમલામ્મલ' એના નક્કર, હાસ્યરસભરપૂર-ને અર્થપ્રદ પાત્રલેખનમાં એકદમ ચડી જાય છે; એનાં વર્ણનો ચિત્રાકર્ષક ને અવિસ્મરણીય છે; ને એવું કાવ્ય સદા આકર્ષી શકે એવું ઉચ્ચ કોટિનું છે. આધુનિક તામિલ સાહિત્ય મણી યશપૂર્ણ નવલકથાઓ મારે ગર્વ વધી શકે એમ છે; પણ, 'કમલામ્મલ' તો જેમ કદાચ એ સૌથી પહેલી નવલકથા છે તેમ ખરેખરાત એ સૌથી ઉત્તમ નવલકથા પણ છે. તાજેતરની તામિલ

નવસોમાં હું ફૂટરતાં પૂર્વે કુસુનિની ' દિવાન મદામ. ' અને શંકરરામની ' પાંવતી ' ને
યાદ કરું છું.

મેં કન્નડ વાંચવાનું તો આરંભક શરૂ કરેલું. પહેલાં તો મારે લિપિ સાથે થોડું
અધ્યયન પડેલું, પણ પછી તો એની સાથે હું ઠીક ઠીક પરિચિત થઈ ગયો. મેં વાસ્તીકિ
રામાયણના કન્નડ ભાષાંતરમાં અંતર્યામી. રામાયણની વાત તો હું પહેલેથી જાણતી જ હતી,
એટલે કન્નડ ભાષાંતર વાંચતાં મને બહુ યુક્તિઓ નહીં. હું એક પછી એક કાંડ વાંચતી
હતી, ને મારાં સાસુજી સાંભળતાં હતાં. મારાં સાસુજીએ અભિપ્રાય આપ્યો: ' કન્નડ તો
ખરેખર તામિલ જ છે. સંસ્કૃતના વાકા પહેરીને થોડીક તામિલથી છુટી પડી છે. ' પછીથી
મેં કન્નડ નવલકથાઓ, નવલિકાઓ, નિબંધો, જીવન ચરિત્રો વ. વ. થોડે થોડે વાંચ્યાં.
થોડીક નવલિકાઓએ મને ખૂબ હવ્યમયાવી મૂકી, ખાસ કરીને, માણી વેટેસાની નવલિકા-
ઓએ માણીની ' મસુ મદી ' નિઃશંક કુનિવાની મદાન નવલિકાઓ માફેની એક છે,
એવું મારાં પતિવું, કહેવું છે, ને મને લાગે છે કે, તેઓ ખરા છે. પુત્રપાની ' કન્ટુ
સમ્પાદના' હગ્ગાદથી, ' ગોકાકની ' જન નાયક ' (સામાજિક કરુણિકા), કરન્તની
' મરાઠી માણિય ' અને કેલાસમની ' તોલુ ગાડી ' પણ મને સારા છે. અત્યુકમે
' Anna Keranba ' ને ' A Passage to India ' નાં સંક્ષિપ્ત ભાષાંતરોએ
પણ મારા પર ન જૂસાય એવી છાપ પાડી છે.

એક મહારાષ્ટ્રીય કુટુંબની મૈત્રીએ મને દળવા ને નૈસર્ગિક આધુનિક મરાઠી વાતા-
સાહિત્યમાં ને નોટકોમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. નામરી લિપિની મારી પરિચિતતાએ મને આ
બાળતંત્રમાં વધારે સરળતા કરી આપી. પહેલાં, હરિનારાયણ આપ્ટેની ઐતિહાસિક અને
ઈતર નવલકથાઓની શાળાપયોગી સંક્ષિપ્ત આવૃત્તિઓ મેં વાંચી. નવસોએ મને જકડી
લીધી. જે પુસ્તકોને હું સાચેસાચ સંભારું છું તેમાં ' મિ ' (Me) ને હું પક્ષપાત
વગર રચાવ આપી શકું. હરિ નારાયણ આપ્ટેની દળદાર નવલકથાઓ ગૌરવશાળી ભૂતકાળને
ખડો કરે છે, ને એમને ફરી ફરી વાંચવી ને યાદ રાખવી એ જ શિક્ષણના એક ભાગ જેવું
છે. હરિનારાયણ આપ્ટેની સામાજિક નવલકથાઓએ પણ મારા પર બહુ અસર કરી, ને
' વર્ધકર દિવ્ય ' જેવી નવલકથા તો હું નહિ જૂઠી શકું. એ પછી તો, મેં સંખ્યાબંધ
મરાઠી નવસો ને નાટકો વાંચ્યાં છે. ખાંડેરની ' દોન કુવ ' હજુ પણ બહુ યાદ આવે છે.

છેલ્લે હું અંગ્રેજી ઉપર આવું. કિશોર વયમાં મારી મેળાએ ઘેર બેઠાં થોડું બહુ
અંગ્રેજી શીખવા માંડ્યું, ને પાછળથી નિરાશ થઈ છોડી દીધું. થોડાં વર્ષ, પહેલાં, વળી
પાછું શરૂ કર્યું, ને એમાં સારી સફળતા મળી, થોડાક પૂર્વ-વાચન પછી મેં ' બેરિયો ' કે,
આધુનિક અંગ્રેજી નાટકો મારા માટે વાંચવાં બહુ સરળ છે. બારી (Barrie) નું
' એડિમરેબલ ક્રિમ્લન ' ને આનંદ સાથે ફરી ફરી વાંચ્યું, ને જે પુસ્તકો મને ઘાદ રહી
મયાં છે તેમાં એનો સમાવેશ કરી શકું. પછી ' ક્વૉલિટી સ્ટ્રીટ ' ('Quality Street')
પર મેં હાથ અજમાવ્યો. એ પણ મને એટલું જ ચિત્તાકર્ષક જણાયું. એનો ક્તો ફોએબે
(Phoebe) સાહિત્યમાં મારા માનીતા લેખકોમાંનો એક છે. જે બીજાં આધુનિક

નાટકો મને રમતાં રમતાં યાદ રહી ગયાં છે તેમાં હું હેરોલ્ડ ચેપીનનું 'ઇલેન' (' Elaine '), ગેલ્લસવર્થનું સિલ્વર બોક્સ, મિલ્નેનું ' ડાવર રોડ ' ને આનોલ્ડ બેનેટનું ' માઇલસ્ટોન 'ની હું ગણના કરું છું. ઇન્સનને પણ મેં અંગ્રેજીમાં વાંચ્યો ને ' ડાલ્સ હાઉસ ' (' ટોંગવી ઘર ') ને ' થોરટસ ' (જીત) નાં હૂબહૂ સંસ્મરણો મારી યાદદાસ્તમાં પડ્યાં છે. ' થોરટસ ' નું અંતિમ દશ્ય દયાહીન અને ભયંકર છે. ઘણી વાર બ્યારે ભિગતા સૂર્યને હું જોઉં છું ત્યારે એકાએક ઓસ્વાલ્ડ (' થોરટસ ' નું એક પાત્ર) ના શબ્દો— ' માતા, મને સૂરજ દે ! '—મારા આખા દેહમાં ઝલ્લઝલ્યાટી ઉપજાવે છે. બીજી બાજુ, ચેપોવનાં એથી વધુ હળવા મંગલોત નાટકો—ઉદાહરણ તરીકે, ' ધ પ્રોગ્રેસ '—કૃતચૂતાસહ હસતાં હસતાં યાદ રહી ગયાં છે. શેક્સપિયરનાં નાટકો પણ હું વાંચી મઠ છું, ને ' ગોથેલો ', હેન્નેટ, અને ' મિડસમર નાઇટસ ડ્રીમ ' મને સારી પેઠે સાંભરે છે.

અંગ્રેજી ભાષાની નવલોમાં, મને હાર્ડીની ' Mayor of Casterbridge ' યાદ છે. એ કંઈ વાંચવે સુખદ વાતો નહોતી, પણ અંત સુધી મારે વાંચવી જ પડી. સરેરાશ અંગ્રેજી નવલના દંગ જોઈ હું મનરાષ્ટ જાઉં છું, ને સામાન્ય રીતે અંગ્રેજી નવલ કરતાં તામિલ નવલની હું વધુ પસંદગી કરું છું. મને તેમ પણ, જે ખરેખર સરસ પુસ્તક છે તે સ્ત્રિન યુ ટાંગની ' એ વિન્ડ ઇન ધ સ્ટોર્મ ' નો મારે પ્રશારો કરવો જોઈએ. એ નવલ યુદ્ધજનરિત ચીનનું હૂબહૂ ને યાદગાર ચિત્ર આપે છે, ને એમાં મુખ્ય પાત્રો સદ્ગુણપૂર્વક આલેખાયેલાં છે. તાજેતરમાં તો હુમાયુન કબિરની ' મેન ઓન્ડ રિવર્સ ' વાંચું છું, ને મને ખાતરી છે કે, મારા યાદગાર પુસ્તકોમાં એ સ્થાન પામશે જ.*

મૂળ લેખિકા : શ્રીમતી ' પદ્માસની '

અનુવાદક : ' શિવમ સુદરમ '

મારી દીસિ !

: અંગની :

વ્યોમમહી જલતો કે તારો
રહતોતો એકલ નોધારો
“ તેજ બતાવક ક્યાં છે આરો
અનંતની મધ્યે ? ”

“ અહીં વ્યોમે સ્વર્ગ ગ વહે છે
સૂર્ય અંદ્ર દિનરાત સૂહે છે
મારી દીસિ કેણુ જુએ છે
અનંતની મધ્યે ? ”

હરીન્દ્ર દવે

લેખક થવું છે ?

ચમાન સવારથી જ મારું દિલ કેંક વ્યગ્ર હતું. અને ક્યારે સાંજ પડે અને ક્યારે બહાર નીકળું એમ થવું. અને હજુ ' ચાર ' ' પાંચ ' ન વાગે ત્યાં તો હું ઘર બહાર નીકળી પડ્યો. સામાન્ય નિયમ મુજબ મારાં પગલાં ' પાકે ' બાજુ જ વળ્યાં. દુબીએ આજે દરેક બાંકડાઓ ઉપર કોષ ભેરું હતું, પરંતુ મારી નજર એક જગ્યા દરેના બાંકડા ઉપર મઠ. ત્યાં એક કોષ કોષ અબજ રસિકતાથી કેંક લખે જતા હતા. તેની બાજુમાં બીજું કોષ હતું નહિ એટલે આપણે ત્યાં જ જમાવ્યું, પણ મારા એસવાથી તે મદાસમ ચમકી ઉઠ્યા ને પૂછ્યું " તમે સાહિત્યરસિક છો ? "

" હા, થોડો લખો રસ ખરો " મેં જવાબ આપ્યો.

" તો...હીક " તેમને કોઠે નિરાત થઈ હોય તેમ તેમણે કહ્યું, " કું કોષ પ્રીતસાહિત્ય રસિક જોડે એસતો પણ નથી."

" એમ ! ત્યારે તો તમે સાહિત્યના ઉપાસક હશે ? "

" હા, મેં ચારદા માતાની નેટલી દદ તથા એકનિષ્ઠ સેવા કરી છે તેટલી દદ અને એકનિષ્ઠ સેવા હજુ મુઠી કોષ સાક્ષરે નહિં કરી હોય. " તેમણે મર્મથી કહ્યું.

એમાં મેં આશ્ચર્ય દાખવ્યું.

" હા, તંત્રોએ ઉપર ' છુક પોસ્ટ ' ઉપર ' છુક પોસ્ટ ' મોકલ્યું, ટિકિટો બીકું, જવાબી પત્રો લખ્યું છું; છતાં લગભગ બધાં જ લખાણો અસવીકૃત થાય અને આવા વિપત્તિ-ગ્રસ્ત વાતાવરણમાં પણ મેં ચારદા માતાની અવિરામ સેવા કરેલી. છે શુન્દરીમાં મારા સરખો કોષ સાહિત્યસેવક ? " તેમણે પૂછ્યું.

" આપ કયા નામથી લખો છો ? "

" નામ ! ના, ના, છદ્દ એવી કીર્તિનો અને મોહ નથી. "

" આપનાં પુસ્તકો..."

" પુસ્તકો ! થોડા વખત પહેલાં મેં એક પુસ્તક પ્રગટ કરેલું, પરંતુ શુન્દરીના વાચકોમાં ગ્રહીત થઈ શક્યા નેની ગંધી જ નકરો મિત્રોને ભેટ આપી દીધી. "

આવા સમર્થ (!) લેખક પાસેથી સાહિત્ય માટેના માર્ગદર્શનની કેને આશા ન થાય ! મેં માર્ગદર્શનની પૂછા કરી અને તેમણે વિના વિરોધે માર્ગદર્શન આપવાનું કબજું ક્યું. ખરેખર, મંદાન માણસો નિરવૃદ્ધ હોય છે ! !

" બોલો " તેમણે કહ્યું, " તમારે કેવા લેખક થવું છે ? શુન્દરી જેવા કે રમણલાલ જેવા ? બોલો, કાકા સાહેબ જેવા કે મહાત્માજી જેવા ? તમે કહો તેવી કથાના લેખક બનવાનું માર્ગદર્શન આપું. "

મુનશી :

શ્રેષ્ઠ નવલકથાકાર

આપણા સાહિત્યમાં એમની અસર વર્ષો સુધી ચાલુ રહેશે. મારી દૃષ્ટિએ તો શુજરાતના Mission આમર્થ માટે લખનારા તેઓ પહેલા નવલકથાકાર છે. શુજરાતી ભાષાને જે હોડાં ગાંધીજીએ આપ્યા છે તેને સૌથી વધુ વફાદારી-પૂર્વક ઝીંચીને સંસ્કૃત સાહિત્યની અસરને Mission-Form આમર્થગી સ્વરૂપમાં સ્ફુર્ણતાપૂર્વક રજૂ કરનાર તેઓ એક જ છે. મુનશી એક એવા લેખક છે કે હું 'એમનું' લખાણ ગમે તેટલું વાંચ વાંચ કરું તોયે મારી વાંચવાની વૃત્તિ ઉત્તરોત્તર વધતી જ નથી છે. એમના મન-નોની શુલ્બવત્તા બાબતે મૂકે તો પણ એમા જે ચરકાર મારતી જિતનાશક્તિ છે તે અપૂર્વ છે. મુનશી કદીયે ખલાસ યજ્ઞ સફરો નહિ મુનશી હયાત છે ત્યાં સુધી શુજરાતના શ્રેષ્ઠ નવલકથાકાર કોણ છે એવો સવાલ કરવો એ જ હાસ્યાસ્પદ નહિ તો હેલુ વગરની ચર્ચા ઊભી કરવા સમાન છે. એમનાં તમામ લખાણોની પાછળ એક પ્રકારની Missionary Zeal રહેલી છે આજે કોઈ મુનશીને અભિમાની કહેવું હોય તો હું તો એમને કહું કે તમે એના જેવી ગોપડીઓ લખી શકતા હો. તો તમેયે અભિમાની બલે યતા મારી છ'ંદગીની તો એ તો એક મહત્ત્વકાંક્ષા છે કે હું એક પણ નવલકથા મુનશી જેવી લખું તો મારું જીવન સાર્થક થયું હું માનીશ મારી આખી જિંદગી પછી ભલે એ કાર્ય માટે ખપી જતી હોય

—શ્રી. ગુણવંતરાય આચાર્ય,

શુજર સાહિત્યનું મૂલ્યાંકન

શુજરાતી સાહિત્યમાં મોરો પ્રવેશને ૨૫-૩૬ વર્ષ થયાં છે. મારી સાહિત્યિક કારકિર્દીની શરૂઆત મારી કમળા અને બીજી વાગેથી થયું છે. એ પછી સાહિત્યમાં જે મુગો પ્રવર્તી ગયા. પણ હું જેમ રાક્યો છું કે સાહિત્ય માટેના મારા જે આદર્શો છે તે શુજરાતને પચી શક્યા નથી.

આપણું સાહિત્ય કે જીવન સંતોષકારક દેખાતું નથી. હું એમ માનું છું કે સાહિત્યથી જીવનમાં રસ, સૌંદર્ય આદિ મૂર્તિમંત યાવ તો જ એ ખરું સાહિત્ય યાવ. ત્યાં એક ને એક ધારીએ આપણે આપ્યા જમ્મએ ને લખ્યા જમ્મએ ત્યાં સુધી સાહિત્યનો ઉત્કર્ષ નથી. પ્રતિષ્ઠા માટે આપણે લખીએ એ પણ સાહિત્ય નથી; જે કે આ વિધાન કોઈ સ્વીકારવું નથી એ કબૂલ કરું છું.

સાહિત્ય એટલે શું ?

સાહિત્ય એટલે શું ? એને વિષે જુદા જુદા ખ્યાલો પ્રવર્તે છે. અમે લખવું શરૂ કર્યું ત્યારે એમ કહેવાતું કે બાપડીકરી સાથે બેસીને વાંચી શકે એ જ સાહિત્ય. મને દુઃખ છે કે હું એવું ન લખી શક્યો. ૧૯૧૫-૧૬ માં 'મે' મારી કામચલાઉ ધર્મપત્રી' લખી ત્યારે મારા પર ટીકાની ઝડીઓ વરસી હતી. મારી કલમ કેમ ન ભાંગી ગઈ, દાય કેમ ન ચોંટી ગયો વગેરે કંઈ કંઈ મારે સાંભળવું પડ્યું.

આ પ્રગતિ ?

હવે નવો યુગ શરૂ થયો છે. એ પ્રગતિશીલ સાહિત્ય સર્જે છે - પચાસ વરસ સુધી અમે લખ્યું તે સાહિત્ય જ નહોતું - હાલમત હતી. હવે પરબાષા ને શૈલીનાં અનુકરણ અને વાર્તાઓના અનુવાદ પ્રગતિશીલ સાહિત્યમાં ખપે છે.

લગડીની બંગડી

એ પ્રગતિવાદમાં એક નવો પવન ફુંકાયો: હેય, કાળના પ્રવાહને અનુરૂપ સાહિત્ય લખવાનો. હરિજન યજ્ઞવળ વખતે એક બાઈએ બંગડીની બંગડી ઉપર કવિતા

લખેલી. આદાણ વાણીઆ કે છતરે કામની સ્ત્રીની નહિ પણ. ભંગડીની બંગડી પર કવિતા લખવાનું પ્રયોજન ! ચાલુ વાતાવરણને રુચે એવા પ્રાસંગિક સાહિત્યથી પ્રતિષ્ઠા વહેલી મળે એ જ.

એ પ્રચારસાહિત્ય કહેવાય

મારા સાહિત્ય વિષે એક ટીકા એ યાય છે કે હું શહેરની જ વાનો લખું છું, ને ગામડાની નહિ. પણ હું શહેરમાં રહું છું ને શહેરની વાત જાણું તો પછી ગામડાની વાત લખું શી રીતે? ગામડાની વાત લખવા જતાં તો હું શહેરની છોકરીને જ ગામડામાં ગોઠવી દઉં અને એ સાહિત્ય શુદ્ધ સાહિત્ય નહિ પણ પ્રચારસાહિત્ય.

શુદ્ધ સાહિત્ય ચંચળ નથી. દરેક યુગમાં એનું સ્વરૂપ બદલે ચંચળ દેખાય. પણ એનો આત્મા તો સનાતન જ છે.

શુદ્ધ સાહિત્યનું એક ઉદાહરણ

શુદ્ધ સાહિત્યનો એક દાખલો આપું. ૨૫૦૦ વર્ષ પહેલાં મીસમાં એક સ્ત્રી થઈ ગઈ. સેફો એનું નામ. એણે લખેલાં કાવ્યો તો નાટ પામ્યાં છે. પણ કેટલાક પથ્થર પર કાતરેલાં કે એવી રીતે અર્ધો પર્ધો મળે છે. પણ એ કાવ્યોમાં સેફોએ જે ભાવ શુદ્ધ છે તે આજે પણ દરેક વાંચનાર અનુભવી જાણે છે. આપણે ત્યાં મીરાંબાઈ એવાં હતાં. મીરાં તે સેફો જેવાં તો અનેક દૃષ્ટિ મળે.

કાલીદાસનું શાકુંતલ

કાલીદાસનું શાકુંતલ લખ્યે, ૧૫૦૦ વરસ પર એ લખાયું. શુદ્ધ સમ્રાટોના શાસનકાળ દરમિયાન કાલીદાસે એક સ્ત્રીનું જે સુંદર વર્ણન આપ્યું તે વાંચીને જેટ મુગ્ધ બન્યા હતા. જર્મનીને અમેરિકન, ચીના ને હિંદી જે એ વાંચે છે તે એના સૌંદર્ય પર મુગ્ધ થાય છે. કવિએ એમાં સનાતનત્રીની સરસતા-સૌંદર્યમૂર્તિ મૂકી છે. એ સરસતા સદા અમર છે.

અને ભાગવત

ભાગવતમાં કૃષ્ણનું બાળક, શિષ્ય, મહત્ત્વ, રાજા, મિત્ર વગેરે તરીકે જે વર્ણન : એવા મળે છે તે સકલયુગસંપન્ન માનવની મૂર્તિ ધો છે. માનવીમાં વસતા દરેકે દરેક ભાવનાં એમાં દર્શન થાય છે. ભાગવત એથી જ લોકપ્રિય છે ને અનેર વંચાય છે. ભાગવતમાં કૃષ્ણમતા મુલ્યુનું વર્ણન છે. જીવનમાં કૃતકૃત્યતા માણી નિરાંતે જીવે મરી શકાય છે, એ કેવો સુંદર આદર્શ છે ! ભાગવતે કૃષ્ણમૂર્તિ દ્વારા આપણું હૈયામાં સરસતા સાચવી રાખી છે. આપણા સંગીતવિદ્યાધિકારી કહે કે :

કૃષ્ણ ધીન ગાના કયા !

ગોર લૂણ ધીન ખાના કયા ?

શુદ્ધ સાહિત્યને ચંચળ તેરવો સાથે સંબંધ નથી. મારે ગામડાની ગોરી ને કાઠિયાવાડનો ડાપરો જ લખવો ને શહેરો વાતો ન લખવી, એ વાગળી નથી; એ તો નાટકી છે, સરસતાને અમે તે વાધા પડેરાવો.

મારું દુર્ભાગ્ય

મારું દુર્ભાગ્ય છે કે હું ગુજરાતી હૃદયોને હસાવી શક્યો નથી. આપણે સરસતા ભોગવીએ તો આપણે પાપ કરી નાખીએ છીએ એવું આપણા ધર્મગ્રંથો વગેરેએ આપણા પર ઠસાવી દીધું છે. ગાંધીજી તેમજ ધણાએ મને એવું કહ્યું છે કે આપું તે શું લખ્યું ? ૧૯૧૮ માં મેં પૃથ્વીવદસલ લખ્યું ત્યારે હું સારો લેખક છું એ ખ્યાલ નહોતો. એની હવે તો અઠ્ઠશ આવૃત્તિ પણ થઇ છે, અનેક પરભાષામાં એના અનુવાદ થયા છે ને નાટક પણ થયાં છે. એ ને વાંચે છે તે કહે છે: ચોપડી તો બહુ સરસ, પણ આવી કયાં લખી ?

એ શરમ વાજખી નથી.

પણ હું એમાં કંઈ ખોટું માનતો નથી. જે વસ્તુ આપણને આનંદ આપે તે વસ્તુથી આપણે શરમાઈએ એ વાજખી નથી. આ દુનિયાને બદલે બીજી દુનિયાનો વિચાર કરનાર જ આમ કરે. એમણે તો કહ્યું છે કે : પરનારી પ્રતક્ષ રાક્ષસી !

આ, ગુજરાતીઓ !

ગુજરાતીઓ પૈસા પેદા કરવામાં પાવરધા છે. એનામાં ધરવીરતા કેટલી ! ૧૨૯૯ પછી ઠાણે તલવાર ઝાલી હોય તો મને ખબર નથી. એમ જ વિદ્તા વિધે છે. એનો આપણે ત્યાં અભાવ છે. કવિ-લેખકની કંઈ કિંમત નથી. એના તરફ ઘુમ્મ નજરે જોવાય છે.

નાટક સરસ પણ-

આપણી રસદષ્ટિનો એક તાજો જ દાખલો છે. યુગ્મમાં મારું નાટક બુર્જવાયું ત્યારે એક મિત્રે મને કહ્યું: "તમારું નાટક તો ખૂબ સરસ, પણ ભી, હું મારી છોકરીને સાથે લઇ ગયો'તો. તે એવું કે અમે નીચેથી જીંચુ જ ન જોઇ શક્યાં !"

મેં કહ્યું: "તમને ઠાણે કહ્યું'તું કે છોકરીને લઇને જાઓ. પત્નીને લઇને જવું'તું ને !"

પ્રતિષ્ઠાનો હાઉ

સાહિત્ય ખરેખર માનવતાની તાદરશ મૂર્તિ બની શકે છે. એને આડંબર કે પ્રતિષ્ઠાનું આવરણ હાય ત્યારે એ ન બની શકે. પ્રતિષ્ઠાનો હાઉ આપણા જીવનમાં આનંદ સેતાં રોકે છે. એનાં કેટલાંક કારણો છે. ગયે વરસે ૧૪ મી સદીનાં ઐતિહાસિક જૂનાં ચિત્રો જોવા મળ્યાં હતાં. એ ચિત્રોમાં ઠાઈ સ્ત્રીએ માથે ઓઢણું નહોતું. આજે પણ મદ્રાસમાં એમ જ છે. ત્યાં દિવસમાં ત્રણ વખત વેણી ઝુંચાય છે.

રસવૃત્તિ જીવનમાં સર્વમાન્ય હોય છે. આપણા પહેરવેશમાં એની ઊંચુપ વરતાય છે. પુરુષોનો પહેરવેશ જુઓ ! કેવો બેડેળ, શરીરની એકે રેખામાં સૌંદર્યની દષ્ટિ જ નથી. એમ જ સ્ત્રીઓનું છે. સ્ત્રીઓ ને ને કપડાં પહેરે છે તેથી હું તેને ઢાળી જોડે સરખાવું છું. એ કપડામાંથી નથી છટા નીતરતી, નથી ઝપાટાખંધ ચાલી શકતું, નથી ટેનીસ રમી શકતું. એમાં સુરેખતા ય નથી. હા, ઝડા થઇએ ત્યારે બરાબર ઢાળી દેડા દેખાય.

વાચનવૃત્તિનો અભાવ

હું ગોરે આપણી ભાષા દ્વારા શિક્ષણ અપાય એની તરફેણમાં છું. પણ સારામાં

સારા સાહિત્ય વિના આપણે ચલાવી શકીએ એ દશામાં નથી. શુનરાતમાં આજે ગેર, હોમર કે શેક્સપીયરને કેટલાયે વાંચ્યા છે ?

હિંદ સ્વતંત્ર થાય છે. સ્વાતંત્ર્ય વરતુ એવી નથી કે વારસાથી મળે. મળ્યા પછી એ સાચવવી પડશે; માત્ર રાજકીય સંરક્ષણથી નહિ. જીવનનું રહસ્ય-સૌંદર્ય શોધવું પડશે એ નહિ. જગતની સારામાં સારી સાહિત્યકૃતિનો અભ્યાસ ન કરો તો સરસતા ન સમજાય.

જગતસાહિત્યમાં ભાગવત

મીરાં ને સેડાની મેં સરખામણી કરી છે. ભાગવતની સરસતા બતાવી છે. જગતના ઉત્તમ સાહિત્યમાં ભાગવતનું પણ સ્થાન છે. જગતસાહિત્યની બારેક સુંદર કૃતિઓમાં ઇંગ્લેંડે ગે, ફ્રાંસ, પ્રોસ, છટ્લી વગેરે એ એક-એક કૃતિ આપી છે, પણ હિંદે ચારપાંચ આપી છે. રામાયણ, મહાભારત, ભાગવત, ચંડીદાસ, મીરાં, નરસિંહનાં કાવ્યો; એ સાહિત્યમાં ઉચ્ચ સ્થાને છે. ન્યાં સુધી તમારામાં રસવૃત્તિ ન હોય ત્યાં સુધી તમે સમર્થ સાહિત્યસ્વામીઓની કૃતિને કચોટીએ ચલાવી ન શકો અને તેના સૌંદર્યનું પાન ન કરી શકો. શાકુંતલ પ્રાખ્યાપક પાસે બહુતી વખતે એના શ્લોકના અન્વય, અર્થ વગેરે દ્વારા એની સરસતા રસિકતા પ્રાખ્યાપક પાસેથી નહિ પણ કવિના પગ આમળ બેસીને માણી શકાય છે.

વારંવાર વાંચો.

એક સુંદર પુસ્તકને વારંવાર વાંચવાથી રસિકતા ડેળવાય છે, એથી જીવન-ધડાચ છે, પણ માત્ર વાંચનથી એ નહિ બને. એનું રટણ કરવું જોઈએ. એથી જ આપણને સ્વાધ્યાય કરવાનું કહેવામાં આવે છે. ગ્રેડરને ધૃતીયુદ્ધ હજારોવાર વાંચ્યું હતું. ગીતા વાંચનાર અનેક વખત એ વાંચે છે. પણ માત્ર વાંચન નહિ, એનું રટણમનન જરૂરી છે. નેપોલીયનનું સમગ્ર જીવન યુદ્ધાર્કના ચરિત્રના વાંચન મનનથી ધડાચું હતું.

ગાંધીજી અને ગીતા

ગાંધીજીનો દાખલો લાઇએ. એ નાની-નજીવી વાતોમાં પણ, હસવામાં પણ જાણે ગીતાનું જ કોઈ તત્ત્વ ઉચ્ચારતા લાગે છે. એ એમના ગીતામનનને કારણે છે. અર્થોચીત ડેળવણીએ જન્માવેલો માત્ર વાચનનો રોજ ગિરથ છે. કોઈ પણ એકાદને શિષ્ટ સરસ પુસ્તકો પસંદ કરી તેના વાચન મનન દ્વારા માનસિક દષ્ટિ પણ ડેળવવી જોઈએ. એથી સાહિત્યિક દષ્ટિ પણ ડેળવાય ને શક્તિ હશે તો સાહિત્યસર્જન પણ થઈ શકશે. તેમ નહિ હોય તો પણ સાહિત્ય સમજી તો શકાશે જ. તેની સરસતા, તેના સૌંદર્યનો ઉપભોગ તો થઈ જ શકશે.

શુનરાતમાં સાહિત્યિક રસ નથી. ન્યાં સુધી એ આવે નહિ ત્યાં સુધી આપણું સાહિત્ય ઉત્તજવળ નહિ ગાય.

મૂલ્યપરિવર્તનની જરૂર

હવે મૂલ્યપરિવર્તનની જરૂર છે. સૌંદર્યની પૂજા ન થાય તો જીવન ન સુધરે. જીવન નો ૧૯૨, ૧૯૧-વેદનામયું હોય છે, પણ સાહિત્ય એને સરસતાબધું બતાવે છે.

જગતસાહિત્યનો અભ્યાસ કરજો.

ગુજરાતની ઉમતી ને નવી પેઢી કેવળ ગુજરાતી સાહિત્ય નહિ, પણ જગત-સાહિત્યનો અભ્યાસ કરે એ જરૂરી છે. છેલ્લાં ૩૦-૪૦ વર્ષમાં ગુજરાતી સાહિત્યે જે પ્રગતિ કરી છે એટલી અલગત કોઈ પણ ભારતવર્ષી સાહિત્યે નથી કરી. એથી ગુજરાતી સાહિત્ય હિંદમાં અગ્રવાને છે. ભિમ્ગીતોમાં ન્હાનાલાલ કે બી. ક. દા. જેવું સર્જન કોઈ પણ સાહિત્યમાં નથી; પણ બીજાં કેટલાંક ક્ષેત્રો નબળાં છે.

આપણી રંગભૂમિ

એમાં રંગભૂમિ મુખ્ય છે આપણી રંગભૂમિ પર હજી તોપતંદુકના ધડાકા ભડાકા થાય છે. અર્થવિહીન હાસ્ય રજૂ થાય છે. ગુજરાતી સમાજનો માનસિક વિકાસ નથી થયો તેથી તે નાટકમાં રસ લઈ શકતો નથી. હસ્ય નાટક કરતાં કદોડી દસા શ્રાવ્ય નાટકનો છે. નાટક વાંચવાનો કોઈને રસ નથી. કારણ, નાટકનું પાત્રાયેખન પાત્રોની ઉક્તિ પરથી કલ્પવાનું હોય છે. એ કલ્પના જ આપણમાં નથી. એનું કારણ રસિકતાનો અભાવ છે.

આપણી કલ્પનામાં સર્જનતરવ નથી. મરાઠી રંગભૂમિ આપણા કરતા ખૂબ જ આગળ વધી ગઈ છે, રસિકતાના વિકાસ આડે રાજકારણ આવે છે. આપણા ધણા સાહિત્યકારો રાજકારણમાં પડ્યા છે. જે સર્વોચ્ચ હવન હવવું હોય તો રસિકતા કેળવેજ સુટકે.

હીણી રસિકતા

આપણી હીણી રસિકતાનાં ઉપહાસમયોં અનેક દષ્ટાંત જોવા મળે છે. આપણાં મંદિરોના સ્તંભ, કમાડ, દિવાલ બાદિ પર પ્રાચીન યુગનાં સુંદર ચિત્ર, મનોહર રેખાંકનો જોવા મળે છે. પણ ગુજરાતીઓ આરસની એ કોતરણી-કારીગરીની સુંદરતા નષ્ટ કરવામાં પોતાના પૈસા વાપરે છે, જાળવણી ગરબગર ટાળેસથી એ મંદિરની દિવાલોને મઢાવે છે ને આપહાહાનું કે કોઈનું નામ અમર કરે છે ! આ છે ગુજરાતી રસિકતા !

વીરતા જુ'સાઈ ગઈ છે.

ગુજરાતીઓની વીરતા જુ'સાઈ ગઈ છે. ગાંધીજીએ આપણે પણ વીર બની શકીએ છીએ એવું જાન કરાવ્યું છે. એ જ રીતે રસિકતાની છે. પૈસા દ્વારા પ્રતિષ્ઠા અંકાય છે. મારવાડીઓ પૈસા કેમ ભેગા કરવા તે માટે જાણીના છે. ગુજરાતીઓ પણ એના પડોશી હોઈ એ ગુણ એમનામાં પણ છે.

આપણું આદર્શ

ગુજરાતી સાહિત્યમાં શુદ્ધ સાહિત્યની સેવા, તેના પ્રત્યે પ્રેમ ઓઠાં થાય છે; એ દુઃખદ વાત છે. આપણે આદર્શ તો એ જ રાખવો રહ્યો કે જીવનમાંથી અને એટલે આનંદ રસ, સરસતા આપણે જોઈ શકીએ. એ માટે શિષ્ટ સાહિત્યનું વાચન, મનન, રટણ નિદિધ્યાસન કરીએ. આશા છે કે સામાન્ય ગુજરાતીમાં થયું સાહિત્યપ્રેમ ખીસે, એ સરસતા જીવનમાં ઉતારે, ગુજરાતીની અરિમતા પ્રગટાવે ને રસવૃત્તિમાં વિકાસ સાધે.

—શ્રી. દેવિયાલાલ મા. યુનશી

[સુરત ખાતે નર્મદ સાહિત્યસભાના આશ્રયે આપેલું એક વ્યાખ્યાન]

અભ્યાસમંડળ અને વાચનપ્રવૃત્તિ

સુવ્યવસ્થિત ચાલતું અભ્યાસમંડળ એ કેટલું પણ પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિનું એક સર્વ-શ્રેષ્ઠ ફળ જરૂર કહી શકાય. દરેક પુસ્તકાલયનાં જીવનમાં એક વખત વસંત જરૂર આવે છે અને એ પુષ્પોના પમરાટ પછી આવાં ફળોનાં ફર્શન સુલભ બનતાં જાય છે.

અભ્યાસનાં સાધનો તો અનેક છે; પણ વાચન એ એનું મુખ્ય સાધન. લેખન, વક્તૃત્વ અને શ્રવણની પ્રવૃત્તિઓ એ તો વામનની પૂરવણીરૂપ. વાચન કે શ્રવણ એ ક્રમમાં પહેલાં અને પછી જ વક્તૃત્વ કે લેખન; એ જ અભ્યાસનો સ્વાભાવિક ક્રમ છે.

અભ્યાસની વાચનેતર પ્રવૃત્તિઓ વામનરૂપી મુખ્ય કરામાંથી જ પૂરવઠો-મેળવી વહેતી હોય એમાં કશું અનુદરતી નથી. એમ જ એ તો હોય. ફાલતી જત્રી. પુસ્તકાલય-પ્રવૃત્તિ એ એની મુખ્ય સાબિતી છે. પુસ્તકાલય એ જ તો એ વાચનકરની ભૂમિકા.

જેમ શ્રવણ દ્વારા તેમ જ વાચન દ્વારા વિચારો મેળવી શકાય છે. બાપાનું ખીજું કાંઈ છે વિચારો વ્યક્ત કરવાનું અને તે લેખન અને બાવણ દ્વારા થઈ શકે છે.

વાચન અને અભ્યાસ મંડળો અનેક રીતે ઉપકારક અને છે. વાચન અભ્યાસની વિપુલ સામગ્રી મેળવી આપે છે, કંટાળાજનક પળોને આનંદભરી બનાવે છે, સાહિત્યનો શોખ ખીસવે છે, હૃદયની રસપારણુ તંત્રીઓને મજબૂતવાવી મૂકે છે, જનતસંસ્કારના સરવરમાં દૂબકી દેવાવી તેનાં મોઝાંઓ સાથે રમણે ચડાવે છે.

વાંચતાં શીખ્યા હોય પણ વાંચતા નથી તેવાને પુસ્તકાલય વાંચવાની સામગ્રી પૂરી પાડે છે અને અભ્યાસમંડળ તેમને વાંચતા કરી સાચા અર્થમાં વાચક બનાવે છે.

વાચનના પ્રકાર બે : મહાન ગદ્ય કે પદ્યનું શબ્દ-સંગીત માણવું, તેના શબ્દપટ નીચે વહેતો રસ પારખવો હોય અથવા સામે જ ઓતાસમૂદ હોય ને જે વાચન કરવાનું હોય, જેમાં અર્થ અને ઊર્મિ સાથે વહે તે મુખ્યવાચન; અને વિચારપ્રાપ્તિ માટેનું વાચન તે મનવાચન.

અભ્યાસાધીને માટે ક્રમમાં પહેલું આવે મનવાચન અને પછી મુખ્યવાચન. મન અને આંખોનો સંબંધ સીધો મગજ સાથે બેઠી દેવાનો હોય છે. હોઠ જીભ તેમાં અંતરાયરૂપ ને બનવા બેઠે. હોઠ ખીડાયલા જ રહે અને હોઠમાં છુપાયેલી જીભનો ગુપ્ત સળવળાટ પણ સાંત જ રહે. આમ બને ત્યારે જ મનની એકામતા સિદ્ધ થાય અને તો જ ખરું મનવાચન કદ્યું કહેવાય. એકામ મન-વાચન એ સાચી વિચારપ્રાપ્તિ માટે પૂર્વશરતરૂપ છે, અસુક વખતમાં વધુમાં વધુ પાનાં વધુ સમજપૂર્વક વાંચવા માટે મન-વાચનનો જ આશ્રય લેવો ધટે.

વાચનના વિકાસ કે અવરોધને અસર પહોંચાડનારી અનેક બાબતો છે. મુખ્યત્વે આટલી

ગણાવી શકાય.—મહાવરો, વાંચેલું પચવવાની શક્તિ, વાચનનો તાત્કાલીન હેતુ, વાચનનું વસ્તુ, આખિ-અવાજનું અંતર, ધ્યાનનું કેન્દ્રકરણ, સમયમર્યાદા, આંખોનું હક્તચક્તન વાચનની પુનઃક્રિયામાં જોતો વખત, શબ્દલંબાઈ, બીબા, શબ્દહીન એક જ નજરે આખિમાં સમાતા શબ્દો, વાચન દરમ્યાન એછો અને નિયમિત વિસામો.

અવિગત ને સવિગત એવા બે વધુ વિભાગો પણ વાચનના પાડવામાં આવે છે. વસ્તુજ્ઞાન માટે અવિગત વાચન અને વિષય-જ્ઞાન માટે સવિગત વાચન. અવિગત વાચન ઉપરછટી રીતે વાચ્ય વસ્તુનું વલણ જણી લેવા પૂરતું હોય છે, જ્યારે સવિગત વાચન ઊંડા અભ્યાસ માટે છે. આ બન્નેનું પણ મનવાચન અને મુખવાચન થઈ શકે છે.

સમૂહમાં મુખવાચન કરવાનું હોય ત્યારે તે વિષયનું પ્રભુત્વ અમાઉથી જ મેળવી લેવાનું હોય છે. શ્રોતાઓની ભૂમિમાં ઉછાળા લાવી મૂકે, કતોના હેતુની સાચી રજૂઆત કરી શકે, કતોના વ્યક્તિત્વનું ચિત્ર શ્રોતાઓનો સમક્ષ દોરી શકે તે સાચું મુખવાચન. આવું પરિણામ લાવવા માટે કયા શબ્દો પર ભાર મૂકવો, કયા અવાજ બદલવો, કયા ગતિની વધષટ કરવી તેનો ખરાબર ખ્યાલ વાચકને હોવો જોઈએ. ઉપરાંત શુદ્ધ ઉચ્ચાર, યોગ્ય રીતે શબ્દો છૂટા પાડવા, શબ્દ-સંગીતની જમાવટ કરવી આ સર્વની પણ એછી કિંમત નથી.

શ્રોતાઓની સમક્ષ આવું મુખવાચન કરતાં પહેલાં પૂર્વતૈયારીએ એક કે વધુ એકાંતમાં મુખવાચન કરી જવું જોઈએ. અને તે વખતે ઉપલી સર્વ બાબતોનો વિચાર કરી લેવો જોઈએ; આમ બને તો સમૂહ સમક્ષ વાચનાર વધુ સાફ પરિણામ મેળવી શકશે; મુખવાચનની પૂર્વતૈયારીમાં ગયેલી એકેએક ક્ષણ તેનું વળતર આપી રહેશે; વાચકની મહેનત ઊગી નીકળેલી જણાશે અને કંઈ ઉત્પાદક મહેનત કર્યાનો તેને સંતોષ મળશે.

અભ્યાસ મંડળો આવા મુખવાચન માટે સરસ વાતાવરણ પૂરું પાડે છે. ઉપરાંત અભ્યાસ વધારવાને પ્રેરક બળ નીવડવામાં અને વાચનપ્રવૃત્તિને સુખ્યવરિયત બનાવવામાં સહાયબૂત પણ બની રહે છે.*

—લાભરાંકર આણુંદણ રાવળ

શિષ્ટવાચનની રૂપમી પરીક્ષા માટેના

‘દીનબંધુ’ પુસ્તકમાંથી થોડીક વાનગી

વાત એમ હતી કે એનું સાં નાં બાના નામ ઉપર કાંઈક પૈસા ટકા હતા. એ વીધનો મુખ્ય ટ્રસ્ટી બોરે કુષ્ટ નીકળ્યો. તેણે સદાની રમતમાં માતાની તમામ મિલકત ગુમાવી દીધી. આથી પિતાને ધણો આઘાત લાગ્યો.

તે કહેવા લાગ્યા કે ‘મારો કોઈ દુરમન આવી રીતે વિશ્વાસઘાત કરે તો હું એ મહેન કરી શકત, પરંતુ આ કામ તે-મારા ઝોળખીતાએ કયું’ કે જેના ઉપર મારો અધિક વિશ્વાસ હતો. ‘આટલું બોલતાં બોલતાંમાં તો એમની અખિમાં આંસુ આવી ગયાં. માતા પણ આથી ધણી દુઃખી થયાં.

થોડી વાર મૌન છવાયા બાદ બધાએ બારે હૈયે પ્રાર્થના કરી કે: “હે પ્રભુ! મારા મિત્રે જે અપરાધ કર્યો છે તે બદલ તેને માફ કરજે! એના હૃદયમાં એવી પ્રેરણા કરજે કે તે પોતાની બૂધને સમજીને પશ્ચાત્તાપ કરે, અને જાયામાં જાંચી રીતે પોતાની જિંદગી પૂરી કરે!”

આણું ધાર્મિક ને હૃદય જીવન ગાળનાર માતાપિતાની આ પ્રાર્થના ‘દીનબંધુ’ના દેખામાં એટલી બધી સોંસરી જિતરી મઠ કે પોતાનું કૌશલજીવન સમાપ્ત થતાં તરતજ તેમણે ઈશ્વેરની હતરે આવેલા સંસ્કૃત નામના એક મોટા શહેરમાં દીનકુખીઓની સેવા કરવાનું આરંભ્યું.

આ શહેર બારે ધર્માસિયું. એમાં મુખ્ય જિલ્લોગ વહાણ બનાવવાનો. શરીર થાકી જાય તેટલી મહેનત ત્યાં મજૂરો કરે. અને પછી એ થાક જિતારવા દાઝ દોંચે. આમ બધી રીતે ખુવાર થાય. આપણે પોતે પણ એવી પરિસ્થિતિમાં આવી પડીએ તો દાઝનો સફારો લેતા જરૂર થઈ જઈએ, એવો ખુલ્લો એકરાર કરી, દાઝીઆઓમાં પણ કેટલી બધી માનવતા રહેલી હોય છે એ તેમણે પોતાના સંખ્યાબંધ અનુભવોથી પરવાર કરી બતાવ્યું છે.

ત્યારબાદ તેમણે લંડનની દક્ષિણપૂર્વમાં આવેલ વાલવર્થ નામના સ્થળે આ સેવાનું કામ આગળ લંબાવ્યું. ત્યાં તેઓ દર રવિવારે એક વર્ગ રાખતા. આ વર્ગમાં આવનારાઓ ખાસ કરીને ખિરસાકાતજ, ચોર ને હાલગીરો જ હતા. એવા લોકોમાં જાડે જાડે માનવતાની જ્યોત જલતી હોય છે, માત્ર જો એને સહેજ સંકારવામાં આવે તો એ પાછી પ્રદીપ્ત થાય છે, એ દહકીકતને પોતાના થોડાજ અનુભવોથી સિદ્ધિ અપાવી છે.

મરીજની સાથે મરીજ બની રહેવાના આ ચાર વરસના માળામાં તેમણે શરીર છેક જ કચળા મયું. એટલે ડૉક્ટરી સલાહથી નિરૂપાયે કેમ્બીજમાં અધ્યાપકની નોકરી સ્વીકારવી પડી.

સાથી થોડા જ વખતમાં તેઓ ત્રિલાપતના મિશનવાળા તરફથી ખ્રિસ્તી ધર્મોપદેશક

તરીકે હિંદ આવી પહોંચ્યા. હિંદની ભૂમિ ઉપર પગ મૂકતાં જ અહીંના પ્રકૃતિસૌંદર્યે એમના મન ઉપર જે છાપ પાડી તેનું વર્ણન કરતાં તે લખે છે:

“ હિંદની ભૂમિએ પોતાના સૌંદર્ય વડે મારું હૃદય જીતી લીધું છે. રાતનું આકાશ મને ખૂબ જ સુંદર જણાય છે. ત્યારે હું હિંદ બહાર જાઉં છું ત્યારે મને થાય છે કે જેમ જ્યાં તેમ વેળાસર હિંદ પાછો ફરું. આનું કારણ હિંદના પ્રકૃતિસૌંદર્ય પરત્વેના મારા ગાઢ પ્રેમ જ છે. ”

આ દરમિયાન તેમણે દિલ્હીની સ્ટીવન્સ કૉલેજમાં અધ્યાપક તરીકે કામ કરવું શરૂ કર્યું. આ વખતે એમના ન્યાયપ્રિય સ્વભાવનો પરચો સૌ કોષ્ટને થાય તેવા એક પ્રસંગ બન્યો: વાત એમ હતી કે આ કૉલેજના પ્રિન્સિપાલ અંગ્રેજ હતા, જે વિલાયત ચાલ્યા ગયા હતા, તે જગ્યા પૂરવાની હતી. સંચાલકોએ કોઈ અંગ્રેજને જ એ જગ્યા આપવાની છે. અને એનું કારણ તે જગ્યા સ્વીકારવાનો પોતાનો આગ્રહ બતાવ્યો.

દીનબંધુએ ધસીને ના પાડી. એમણે એ પણ સ્પષ્ટ કર્યું, કે શ્રી. રુદ્ર જે આ કૉલેજમાં વીસ વરસથી અધ્યાપક તરીકે કામ કરે છે તેને જેમને આ કામનો જગ્યા અનુમત છે તેમને જ આ જગ્યા આપવી જોઈએ. એક હિંદી હોવાથી તેમનો આ હક્ક ફૂમાડી, મારા જેવા નવા સવાને ખોડું ઉત્તેજન આપવું એ આપણે માટે લાંબનરૂપ છે. સંચાલકોએ જણાવ્યું.

“આપ નવાસવા હો તેની ચિંતા નહિ. માત્ર આપ અંગ્રેજ છે એટલું જ બસ છે. આથી તો ન્યાયપ્રિય દીનબંધુ ખરેખર ઉકળી ગયા અને એમણે સાફ જણાવી દીધું કે ‘ જો તમારો એવો જ વિચાર હોય તો હું તે જરાપણ સાંખી લેવાનો નથી, હું એનો પૂરતો વિરોધ કરીશ. અને એની શરૂઆત માટે મારું અધ્યાપક તરીકેનું પણ રાજીનામું આપી દઈશ. ’

સંચાલકો તો આ સાંભળતાં ડહાઈ જ ગયા. અને એક અંગ્રેજ હોવા છતાં પણ રંગબેદથી પર એવા આ માનવતાના પૂનરી આગળ છેવટે તેમણે નમતું મૂકવું પડ્યું.

તેમના વ્યક્તિત્વનો ખ્યાલ આપેલો આવો જ બીજા પ્રસંગ તેવામાં બન્યો. એનું સાહેબની જેમ મિ. રોડ્કસ પણ હિંદમાં અંગ્રેજ પાદરી તરીકે કામ કરતા હતા. એ વખતે ખ્રિસ્તીઓનો ખ્યાલ એવો હતો કે પાદરીઓ અવિવાહિત રહી સાધુમય જીવન ગાળે તો તેની સારી અસર થાય ને ધણા હિંદીઓ ખ્રિસ્તી બને. મિ. રોડ્કસની ઉંમર ૨૫ વર્ષની હતી. તેમણે લગ્ન વિષે દીનબંધુની સલાહ પૂછી. દીનબંધુએ તો તરત જ લગ્ન કરી લેવા જણાવ્યું અને મિ. રોડ્કસ આ અનુમેદન મળતાં એક હિંદી બાળા સાથે લગ્ન કરી બેઠા આથી મિશનરી લોકો ભારે છેડાઈ પડ્યા. અને યુરોપિયન મિત્રોએ પણ દીનબંધુને બિલકુલ લઈ નાખ્યા.

પણ એથી તો ઉલટું એમણે વધારે જોરશોરથી જાહેર કર્યું કે વિવાહિત જીવન જ સ્વાભાવિક ને સ્વાસ્થ્યજનક છે. અવિવાહિત રહેવાથી તેમણે પોતે પણ ધણું યુમાવું હોય એમ તેમને લાગે છે. તે પણ જણાવ્યું તથા અવિવાહિતો, વિવાહિત કરતાં વધારે પવિત્ર હોય છે એવી માન્યતાનું પણ તેમણે ખંડન કર્યું.

પોતાના વિચારોને નીડરતાથી રજૂ કરવામાં તે જેમ એકા હતા તેમ વિચાર, વાણી અને વર્તનનો સુમેળ સાધવામાં પણ તેઓ પ્રથમ પંક્તિના પુરુષ હતા. હૃદયની સમ્યાઈ એમની વાણીમાં એવી રીતે ટપકતી કે બલભલા નિષ્કુરોનાં હૈયાં પણ પલટાઈ જતાં તે પરિણામે વિરોધીઓનો વિરોધ ઓગળી જતો.

દિલ્હીની ક્ષત્રીપ્રથા અંગે પોતાના હૃદયની સમ્યાઈ દર્શાવતું આખા હૃદયોદયન એમણે અમદાવાદની જનતા આગળ કરેલું યાદ આવે છે:

“ ગુજરાતની માતાઓ અને સંભળો ! ક્ષત્રીપ્રથાનો આ સવાલ ફક્ત વ્યાપારી સ્વાર્થનો જ સવાલ નથી, આર્થિક લાભ-યા ટોટાનો જ સવાલ નથી, ખદકે આ પ્રશ્ન ઓછોના સતીત્વનો છે, ઓછોના ઈર્ષ્યત્વનો છે, ભોળાં ભોળાં નાનાં બાળકોની રક્ષાનો છે, મનુષ્યોની સ્વતંત્રતાનો છે. ”

આગળ વધતાં પતનનું રહસ્ય તેઓ વર્ણવે છે:

“ ત્યાં હિંદમાં જનાર નવીન કુટુંબમાંના પતિને કહેવામાં આવે છે કે તારી અર્ધોજનાને બીજા પુરુષ સાથે દુષ્ટ જીવન ગાળવા મોકલવી પડશે; કેમકે ‘અહીં’ ઇસ્લામ ધર્મિયાણીઓ વગરના છે. દિલ્હીમાં આવો રિવાજ જ છે. શરૂઆતમાં બે કોઈ ‘હા’ ‘ના’ કહે તો તેને કહેવામાં આવે છે કે આ હિન્દુસ્તાન નથી, દિલ્હી છે દિલ્હી ! બાઈ દિલ્હીમાં તો એમ જ કરવું પડશે. ”

માનવતાનું દેવાળું પોશરનાર આ કારખા પ્રથાની નાગચૂડમાંથી જ્યારે દિંદને છેડાંબુંધુ ત્યારેજ તેમનો આત્મા જીવે.

આવી જ રીતે દક્ષિણ આફ્રિકામાં પૂન્ય ગાંધીજી સાથે; મલાયા, આસામ, સીમાન વગેરે સ્થળોએ મજૂરોની મદદમાં, પંજાબના અત્યાચારોમાં ને ખિસાતની ચળવળમાં; રેલવે હડતાળમાં ને સ્વામી દયાનંદના સિદ્ધાંતની બાજતતા વિરોધતા પડકારમાં;—આવી આવી તો અનેક બાજતોમાં તેમણે સ્થળે સ્થળે ને પ્રસંગે પ્રસંગે જીવને સારે હંમેશાં માનવતાનું રક્ષણ કયું છે.

ઉપરાંત એક રજૂતો કરીએ, દિલ્હી અનાય જાહેનની વીતકકથા, પંજાબના શીખ જમીનદારની દરજ્જા કચલી, બાઈ પરમાનંદની દંદમરી જીવનગાથા, મિસિસ ડોર્નાની સેવાભાવના, ‘૧૮૫૭માં ભારત’ એ પુસ્તક વિષે જડાનોડ જવાબો તથા બીજા ધણા પ્રસંગો વાંચતાં પૂ. ગાંધીજીએ તેમને આપેલું ‘દીનબંધુ’ ના બીરુદનું રહસ્ય સહેને પ્રતીત થઈ રહે છે. તથા સ્વ. ગોખલેજી અને માસવીયાજી, સ્વ. ટાગોર અને ‘બાદામ’, મિ. કુદ ને પીપસાન તથા પૂ. મહાત્માજી અને તેમના માતાપિતા સાથેના અનેક પ્રસંગો વાંચતાં આપણને તેમની અખર કાવ્યશક્તિનો પરચો યાપ છે.

અંગ્રેજોએ તાકાદે હિંદમાંથી ચાલ્યા જવું જોઈએ, એમના પૂરેપૂરી રીતે ખર્યા બાદજે હિંદનો જયવારો છે, એવું એક અંગ્રેજ તરીકે શોધી, વિચારી, પૂરવાર કરીને જતાવનાર તથા એ પાછના પ્રાચલિતરૂપે આખી જાંદગી હિંદની સેવામાં હિંદી જાતિને વીતાવનાર એ હમુનો સાચો અનુયાયી તા. ૫-૪-૪૦ ના રોજ આપણી પાસેથી અદસ્ય થઈ ગયો.

ધન્ય છે એ મહાપુરુષને !

રવિશંકર મ. ઠાકર

૧. છીએ તેજ હીક—લેખક: શ્રી. કનૈયાલાલ મા. મુનશી; પ્રકાશક: પદ્મ પ્રકાશન લિ. મુંબઈ. કાઢિન કદનાં પૃષ્ઠ ૧૧૮, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦.

આ એક ત્રણઅંકી નાટક છે. મુંબઈ અમદાવાદમાં જાહેરમાં બજવાયું પણ છે. લોકોને પુસ્તકના નામ ઉપરથી હકીકત જાણવાનો સહેજે જિજ્ઞાસા થાય તેમ છે. એમાં આવતાં પ્રધાન પાત્રો જિતેન્દ્ર અને ઉર્વશી બન્નેને રસ હાય છે. જ્યાં સુધી બન્નેનો આત્મા એક ન થાય ત્યાં સુધી તેઓ પરણવા ઇચ્છતાં નથી. આત્માની એકતા એટલે એકનો આત્મા બીજામાં વસે. આત્માની એકતા કરવા બન્ને શંકર ભગવાનની પ્રાર્થના કરે છે. ત્યાં અચાનક એક સાધુ આવે છે અને તેમને પ્રાર્થના ફળવાની આશિષ આપે છે. ઉર્વશીનો આત્મા જિતેન્દ્રમાં દાખલ થાય છે અને જિતેન્દ્રનો ઉર્વશીમાં-ચરીરરચના પણ બદલાઈ જાય છે. ઉર્વશી પુરૂષ જેમ ચાહે છે, જિતેન્દ્રમાં સ્ત્રીભાવ પેદા થાય છે. વારે વારે છાતી ઉપર વજ દાકવા પ્રયત્ન કરે છે. આ જ સ્થિતિમાં બન્ને પરણી જાય છે.

બન્ને જણ આ પ્રમાણે ચરીરપરિવર્તન પામવાથી આખરે અજાણ છે. એમાંથી એકં નથી રહેતાં પ્રૂથક કે નથી રહેતાં સ્ત્રી. બન્ને મરવા તૈયાર થાય છે. હતાં એવાં બનાવી દેવા હૃદયપૂર્વક શંકરની પ્રાર્થના કરે છે અગાઉ આશીર્વાદ આપી ગયેલા એ જ સાધુ આવે છે અને હતાં એવાં મૂળ સ્વરૂપના જિતેન્દ્ર-ઉર્વશીને બનાવી દે છે.

ઉર્વશી મૂળ સ્વરૂપમાં આવ્યા પછી કહે છે, “અમને રતનવતા જોઈએ છે. પુરૂષભાવે નહિ, સ્ત્રીભાવે.” “છીએ તેજ હીક.”

નાટક સુંદર છે. વાંચવા જેવું અને બજવા જેવું હોઈને આપણા સાહિત્યમાં નવીન ભાત પાડે છે. આજના વર્તમાન યુગના યુવાનવર્ગને ધડો લેવા જેવું છે.

૨. શિખરિણી—લેખક શ્રી. ચન્દ્રવદન મહેતા; પ્રકાશક: ભારતી સાહિત્ય સપ્. લિ. અમદાવાદ. કાઢિન કદનાં પૃષ્ઠ ૭૬; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦.

આ પણ ત્રણ અંકી નાટક છે. ધવલ, કલકા અને શાર્દૂલ, આ ત્રણ લગ્નગીતીઓ મિત્રો છે. ધવલ અને કલકા પરણેલા છે. ધવલની પત્નીનું નામ શિખરિણી છે. ધવલ અને શિખરિણીને ડૉક્ટરો એવો અભિપ્રાય આપે છે કે તેમના લોકોનો મેળ થતો નહિ હોવાથી સંતાન શરો નહિ- ધવલનો મિત્ર શાર્દૂલ ધૂની છે. શિખરિણી શાર્દૂલની માતા જેમ સંભાળ રાખે છે. કલકા શિખરિણી પાસે ઠલકા માગણી કરે છે.-તેને પોતાના બાળકની માતા બનવા કહે છે. શિખરિણી ધૂતકારે છે. ધૂની શાર્દૂલ એક વાર શિખરિણી પાસે પોતાના બાળકની માગણી કરે છે. શિખરિણી કબૂલે છે, માતા બને છે. શાર્દૂલ એક દિવસ એવું એ બાળક લેવા આવે છે. ધૂની શાર્દૂલ બાળક લીધા સિવાય ધર ઊડી ચાલ્યો જાય છે.

સમાજમાં શું ખરાબ છે એવું પ્રદર્શન કરવાનું હોય નહિ. શું સારું હોયું જોઈએ

એ પ્રજા સમક્ષ મુકાવું જોઈએ. આજનાં નાટક સિનેમા નોવેલો, નીતિનું ધોરણ સાચવવામાં કેમ જાણે બિલકુલ બેદરકાર છે. જેને જે હાથે તે રજુ કરે છે. અમને લાગે છે કે આ નાટકના લેખકને નીતિનાં બંધનો જેવું બાંધે જ હશે. નીતિનો પ્રગ્નરો રાખનારની તેઓ માંથી માગી લે છે. નીતિના ધોરણે જ સમાજની રચના થયેલી છે. નાટકના લેખકને નીતિની પકી નથી તો પછી સમાજે આવાં નાટકો વાંચી શા માટે નીતિવ્રષ્ટતાસૂચક મંતવ્યો મળજામાં દાખલ કરીને બરબાદી વડોરવી ! શાદ્દસ પ્રત્યે શિખરિણી માતૃવત્સલ્યપ્રેમ બતાવી હેતુ રાખે છે, પછી એ જ પાત્રો મારફત લેખક વ્યભિચારનું દર્શન કરાવે છે. લેખક આ પ્રસંગને વળી પૌરાણિક કથા સાથે અરુણાવર્તા પણ ચૂકતા નથી.

ધવલ જેવા ત્રિસલ્પ પુરૂષ આજના સમાજમાં ઘણા મળી આવશે. પુરૂષાર્થો સમાજ કેવો હોવો જોઈએ એની રચનાત્મક સૂચના પુસ્તકો દ્વારા રજુ થવી જોઈએ.

આવાં નાટકો દ્વારા જનતા સમક્ષ રજૂ થતાં નીતિના પતનને માગે દોરી જતાં મંતવ્યો સામે અમારો નમ્ર વિરોધ વ્યક્ત કરીએ છીએ. અને એટલે જ આ નાટક વાંચવા કોઈને અમે બંધામણ કરતા નથી.

૩. હિન્દુસ્તાનો કહાનો-સંગ્રહ સ્રા. ૧-સંપાદક ગિરિરાજ કિશોર, પ્રકાશક: નવજીવન કાપોક્ષય, અમદાવાદ, પૃષ્ઠ ૩૨, કિંમત રૂ. ૦-૪-૦

હિન્દુસ્તાની પરીક્ષા બીજી માટે આ પુસ્તક અભ્યાસક્રમમાં મૂકેલું છે. હિંદી બાષા સમજતાં વાર લાગે એમ આપણે માનીએ છીએ, પરંતુ હિન્દુસ્તાની બાષા તો એ છે કે જે સૌ કોઈ સહેલાઈથી વાંચી લખી શકે. ઉત્તમ લેખકોની આઠ વાર્તાઓ એમાં આપેલી છે. ઉર્દૂ લિપિ એક અઢવાડિયામાં શીખી શકાય છે. આ પુસ્તક ઉર્દૂ લિપિમાં પણ આ સંરચા તરફથી છપાયેલું છે, જેની કિંમત રૂ. ૦-૪-૦ છે. રાષ્ટ્રપ્રેમી સૌ કોઈ આ પુસ્તકો વાંચે અને એનો અભ્યાસ કરે.

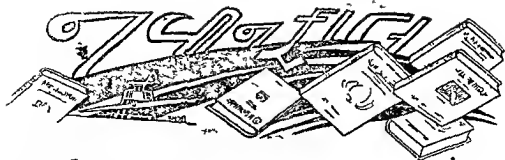
વિ. પ્રસાદ

૪. માનવી બંદિયેરો-બાષાન્તરકારો: શ્રી. કાકા સાહેબ કાલેલકર અને શ્રી. કિશોરલાલ મશરવાળા. પ્રકાશક: નવજીવન પ્રકાશન મંદિર, ૩૦૨૪, મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

જીજ્ઞાસુ બાષાના સમર્થ લેખકોના હાથે બાષાન્તર થયેલું આ પુસ્તક *Who Walk Alone* નામના અંગ્રેજીમાં લખાયેલા પુસ્તકનું બાષાન્તર છે. ફિલિપ્પાઇન ટાપુમાં અમેરિકા અને જપેન વચ્ચે જે યુદ્ધ થયેલું તેમાં ગયેલા અમેરિકન સૈનિકો પૈકી મી. નેડ નામના એક સૈનિકની આ જીવનકથા છે, મી નેડને યુદ્ધમાંથી પાછા ફર્યા બાદ કોઠ (રક્તપિત્ત) રોગની યુદ્ધસેવાના બદલ પ્રસાદી મળેલી હતી. રક્તપિત્તથી તરીકે સમાજમાં, શુદ્ધજીવનમાં અને સંસારમાં એને જે સંપ્રાપ્ત બેઠેલા પડ્યો તેનું અંગ્રેજીનું વર્ણન પુસ્તકમાં ખડું થાય છે. પુસ્તકની આખીએ રચના એક નવલકથા જેવી છે. એકંદરે આપું પુસ્તક એક આદર્શ રસમય અને ઉચ્ચ કાદીની સમગ્રી આપે છે. પુસ્તકાલયોમાં એ વસાવવા હાયક છે.

૫. બળતાં પાણી-લેખક: પ્રધાન: પ્રકાશક: જીવન સાહિત્ય મંદિર-મુંબઈ. પૃષ્ઠ ૨૪૦૦૨૨, પૃષ્ઠ કાઠ ખોડનું, મૂલ્ય રૂ. ૩-૪-૦

જુદી જુદી બાવીસ નવલિકાઓનો આ સંગ્રહ છે. વાર્તાઓ આજના યુગને અનુરૂપ [સાંપ્રદાય ૫. ૮૨૩ને ઉઠે]

ભારતી સાહિત્ય સંઘ તરફનાં પુસ્તકો

૧ કાળયુગ—લેખક: શ્રી. અવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

૨ કલાચિંતન—લેખક. શ્રી. રવિશંકર રાવળ; મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦

૩ આતિથ્ય—લેખક: શ્રી. ઉમાશંકર જોષી, મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

૪ સત્તાવનની કલ્પેઆમ—મૂળ લેખક શ્રી. ચિંતામણુ વિનાયક વૈલ; અનુવાદક: શ્રી. વિજયશંકર મંછારામ ભટ્ટ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૫ દક્ષિણ ભારતના તીર્થધામો—લેખક શ્રી. શાન્તિલાલ જીવણલાલ મધી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

૬ વક્તા કેમ થવાય ?—લેખક શ્રી. સતીશચંદ્ર પ્ર. દેસાઈ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૭ જ્યાલા—અનુવાદક: શ્રી. મહેન્દ્ર મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૭-૮-૦

૮ છલ્લું પ્રયાણ—લેખક: શ્રી. અવેરચંદ મેઘાણી; મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦

૯ વિજ્ઞાનનાં વ્યાપક સ્વરૂપો—લેખક: શ્રી. પદ્માનંત ર. શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

૧૦ શિખરિણી—લેખક શ્રી. ચંદ્રવદન મહેતા; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

ગાંડીવ સાહિત્ય મંદિર-સુરત તરફથી

૧૧ વિષયક—લેખક. શ્રી. સુનીલાન વર્ધમાન શાહ; મૂલ્ય રૂ. ૪-૮-૦

૧૨ પાનનાં બીડાં—લેખક: શ્રી. જ્યોતીન્દ્ર હ. દવે; મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

જીવન સાહિત્ય મંદિર-અમદાવાદ તરફથી

૧૩ રવિશંકર મહારાજ—લેખક. શ્રી. પુરાતન જીવ; મૂલ્ય રૂ. ૧-૮-૦

૧૪ લગ્ન એક સમસ્યા—(આવૃત્તિ ચોથી) લેખક: શ્રી. સોપાન; મૂલ્ય રૂ. ૨-૮-૦

કમલ પ્રકાશન મંદિર-અમદાવાદનાં પુસ્તકો

૧૫ સીતાવનવાસ—મૂળ લેખક: શ્રી. ઈશ્વરચંદ્ર વિલાસાગર; અનુ. શ્રી. રમણલાલ સોની; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

૧૬ ભારતની વીરાંગનાઓ—લેખક: શ્રી રામનારાયણ નાગરદાસ પાઠક; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

૧૭ શકુંતલા—મૂળ લેખક અને અનુવાદક: ઉપર પ્રમાણે; મૂલ્ય રૂ. ૧-૪-૦

૧૮ મહારાજ થયા પહેલાં—લેખક: શ્રી. જમલભાઈ મહેતા; મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦

અન્ય પ્રકાશકો તરફનાં પુસ્તકો

૧૯ રમુજનો રાજા—લેખક: શ્રી. “ બેકાર ” પ્રકાશક: હરિદર પુસ્તકાલય, ટાવર રોડ, સુરત. મૂલ્ય રૂ. ૩-૦-૦

- ૨૦ પ્રયસી-ભા. ૧-૨-૩૫૧૨૩૪૫: મનન્દ્રાલ દિરાલાલ બદામી; પ્રકાશક: કિપર પ્રમાણે. મૂલ્ય બન્ને ભાગના રૂ. ૬-૦-૦
- ૨૧ રાષ્ટ્રવીક્ષા-લેખક: શ્રી. ગજેન્દ્ર પંડ્યા; પ્રકાશક: ગોવિંદલાલ અંબલાલ ત્રિવેદી; વડોદરા. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦
- ૨૨ સંજ્ઞાન સન્દેશ-લેખક: પ્રકાશક: શ્રી. નટવરલાલ સેવકલાલ પરીખ; સહકારી સંજ્ઞાન સમાજ લિ. અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૦-૦
- ૨૩ આંખ સુધારવા માટેના કુદરતી ઉપાય-લેખક: ડૉ. આર એસ. અમલાલ; પ્રાપ્તિસ્થાન: યુગાન્તર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત. મૂલ્ય ૦-૮-૦
- ૨૪ ગાતાનું મહત્ત્વ-(પૂર્વાર્ધ અને ઉત્તરાર્ધ) લેખક: શ્રી. જુહાપા મહેતા; પ્રકાશક: નવચેતન સાહિત્ય મંદિર, બદ, અમદાવાદ. મૂલ્ય બન્ને ભાગના રૂ. ૫-૦-૦
- ૨૫ સ્વ. ઝવેરચંદ મેઘાણી-લેખક: અંબાલાલ ન. શાહ; પ્રકાશક: કિપર પ્રમાણે. રૂ. ૮-૬-૦
- ૨૬ ચક્રવાક-લેખક: શ્રી. અનામી; પ્રકાશક: પટવા એજ્યુકેશનલ પબ્લીશિંગ કંપની, વડોદરા. મૂલ્ય ૨-૮-૦
- ૨૭ રમણ મહર્ષિ-લેખક: શ્રી. છાટાલાલ માનસિંગ કામદાર ખી. એ. વલ્લભેર. પ્રકાશક: ભક્તિમાર્ગ કાર્યાલય સલાપસ રોડ, અમદાવાદ. મૂલ્ય ૦-૪-૦
- ૨૮ લોકસાહિત્યનું સમાલોચન-આપ્તવાદ: શ્રી. ઝવેરચંદ મેઘાણી; પ્રકાશક: મુંબઈ યુનિવર્સિટી, મુંબઈ. મૂલ્ય રૂ. ૨-૪-૦
- ૨૯ એકલવીર-લેખક: શ્રી. યુનીલાલ વ. શાહ; પ્રકાશક: પ્રજામંદુ પ્રિ. પ્રેસ, અમદાવાદ. મૂલ્ય રૂ. ૩-૮-૦
- ૩૦ અક્ષલ અજમાવો-લેખક: શ્રી. ધનંજય રમણલાલ શાહ; પ્રકાશક: એન. એમ. કસરતી કું. મુંબઈ-૨. મૂલ્ય રૂ. ૨-૧૨-૦
- ૩૧ પથ્થરનો સોદાગર-મૂળ લેખક: શ્રી. ' સુદર્શન '; અનુવાદકો. ' મિસ્ત્રીન ', શ્રી. ધીરુભાઈ આનપુરા; પ્રકાશક: વોરા એન્ડ કું. પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ, મુંબઈ-૨.
- ૩૨ Towards Increased Cloth Production-By: Vadilal Lalubhai Shah; (M. L. A. Central); Publishers: Padmaja Publications, Baroda, Price Rs. 3/-

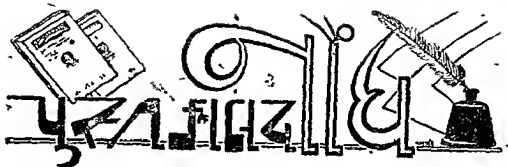
[સપ્તમી ૧. ૮૨૫૫]

અંધમેસતી અને અનુકૂળ આવે તેવી છે. આજના યુવાનોના હાથમાં આ પુસ્તક મૂકવો જેવું કોઈ પુસ્તકાલયોમાં ભલે વસાવાય.

૬. કાયદે-આગ્રમ-અનુવાદક પ્રકાશક: સમાસુદ્દીન દરગાહવાળા-નવસારી. પૃષ્ઠ ૩૦, પૂઠું કાચુ, કિંમત ૧૦ આના.

મુસ્લીમ સિંચના સરનશીન જનાજ જાના સાહેબનું આ જીવનકથાંત છે. પુસ્તિકા નાની છે, પરંતુ તેમાં ઘણી ઘણી વાતોને મોટી મોટી બતાવી આમાં સમાવી દીધી છે. પુસ્તકમાં જનાજ જનાં સાહેબને ખૂબ ખૂબ વખાણવા છે અને કોઈ કોઈ જગ્યાએ અન્ય નેતાઓને ઉત્તરતા બતાવવા પ્રયત્નો થયા છે. જીવનચરિત્ર જાણવાની દૃષ્ટિએ પુસ્તક ઠીક છે.

ચિ. પ્ર.

વ. રા. પુ. મંડળે

પુસ્તકોની મેળવણી માટે—સાર્વજનિક પુસ્તકાલયનાં પુસ્તકોની વાર્ષિક મેળવણી માટે છાપેલા અનુક્રમ નંબર ૧થી ૧૦,૦૦૦ની ચોપડીઓ પુ. સ. સ. મંડળમાં તૈયાર મળે છે. જે પુસ્તકાલયને જરૂર હોય તે વહેલી તકે મંડળમાંથી મંગાવી લે. કિંમત માટે સાત આનાની પોસ્ટની ટીકીટ મંડળમાં મોકલવી.

શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા—તા. ૨૨મી જુને લેવા ઠરેલી શિષ્ટવાચનની ૨૫ મી પરીક્ષા તા. ૨૦મી જુલાઈએ લેવાનું રાખ્યું છે, તેની નોંધ લેવા લાગતા વળગતાઓને વિનંતિ. તા. ૨૦મી જુલાઈએ ચોક્કસ લેવાશે. આશા રાખીએ છીએ કે આ વખેલી સુઠતનો લાભ ઈચ્છુક ઉમેદવારો હજી પશુ લેશે.

પ્રમાણપત્ર માટેની પરીક્ષા—જે મહિનામાં લેવા ઠરેલી આ પરીક્ષા ઠરેલી નિયત લેવાઈ ગઈ છે. પરિણામ આવતે અંકે જહાર પડશે.

નવસારી મહાલ પુસ્તકાલય મંડળ—તરફથી નવસારી મહાલના વિદ્યાર્થીઓ માટે “ ગુજરાતના સેવકો ” નામના પુસ્તકની શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા રખાઈ છે અને તેની તા. ૭-૭-૪૭ની રાખવામાં આવી છે તે આ પરીક્ષામાં બેસવાની ઇચ્છા રાખનાર વિદ્યાર્થીઓએ પોતપોતાની યાજ્ઞા મારફત નીચેના સરનામે પોતાની ઉમેદવારી નોંધાવવા વિનંતિ.

મંત્રી, નવસારી મહાલ પુ. મંડળ C/o સયાજી વૈલવ લાઇબ્રેરી, નવસારી.

દહેગામ મહાલ મંડળ તરફથી વિદ્યાર્થીઓ માટેની શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા—તા. ૨૬-૬-૪૭ના રોજ “ ગુજરાતના સેવકો ” નામના પુસ્તકની રાખવામાં આવી છે. આ અંગેની ખબર મળેથી તેમાં જણાવ્યા પ્રમાણે અમલ કરવા વિનંતિ છે.

શિનોર મહાલ પુ. મંડળ તરફથી શિષ્ટવાચનની પરીક્ષા—કરનાના વિદ્યાર્થીઓ માટે તા. ૨૨-૬-૪૭ને રવિવારના રોજ રાખવામાં આવેલી છે. તે જ પ્રમાણે તાલુકાના ગામેના વિદ્યાર્થીઓ માટે તા. ૨૬-૬-૪૭ ને રવિવારના રોજ રાખવામાં આવેલી છે. એ માટે “ ગુજરાતના સેવકો ” પુસ્તક પસંદ કરવામાં આવેલું છે.

પુસ્તકાલયોને મદદ

સા. પુ. ખોરજના દોડા (તા. કડી)ને ૭) પોપટભાઈ ગણેશભાઈ ડાબી, ૭) કરમણુભાઈ બાભાઈ ચોઢાણ, ૭) કુખેરભાઈ અણુભાઈ ચોઢાણ, ૭) હડીભાઈ કરમણુભાઈ પરમાર, ૧) વીરાભાઈ નારણુભાઈ, ૭) કમાભાઈ કાંધાભાઈ, ૧૪) ગરોરભાઈ હડીભાઈ, ૭) કમાભાઈ ધાભાઈ, ૭) જયમલભાઈ જોડાભાઈ દોડીયા, ૧૪) ડાંબી જોડાભાઈ કરમણુભાઈ, ૩) પોપટભાઈ ગણેશભાઈ, ૭) ભાવસોંગભાઈ જયમલભાઈ.

સા. પુ. જેજપુર (તા. સાવલી)ને કારણુના પા. લક્ષ્મણાઈ જોશિંગભાઈ તરફથી ૧૦૧).

સા. પુ. વાલમ (તા. વિસતમર)ને ૧૫) શ્રી. નાગરભાઈ ન. પટેલ-વાલમ, ૧૧) મૂલ્યંદભાઈ કલ્યાણુભાઈ-મણ્દ, ૧) શકરાભાઈ મોરારભાઈ-નારદીપુર, પા. હરિભાઈ મ. પટેલ-વાલમ, ૫) ત્રિભોવન દિરાયંદ-મોટીદાઢ, ૫) પ્રભુદાસ આશાભાઈ, મણ્દં.

સા. પુ. ખીલવાઈ (તા. વિજપુર)ને ૨૧) શેઠ સાંકળયંદ હમનલાલ-વસાઈ, ૫૦) શા. ગોરધનદાસ વિઠ્ઠલદાસ-વસાઈ, ૧૧) શા. હરિવલ્લભ હરગોવન-વસાઈ, ૧૫) શા. જીવરામ હાથીભાઈ-વસાઈ, ૧૧) શા. દેવિદાસ મગનલાલ-માણુસા, ૧૧) શા. મજલાલ રણજોડ-વસાઈ, ૧૮) શા. ધનજીભાઈ અમીયંદ-માણુસા, ૧૧) શા. પુંજીરામ જમજીવન-માણુસા, ૧૧) શા. નરોત્તમ પુંજીરામ-માણુસા, ૧૧) મોહારી મણિલાલ-માણુસા, ૨૧) શા. નારણુદાસ ઈવળદાસ-માણુસા, ૧૧) શા. બળદેવ ધનજીભાઈ-ખિલોદા, ૬) શા. સુનીલાલ માનયંદ-ચરાડા, ૫) આવડા પરતાપજી નાથુજી-વસાઈ, ૫) ધાવડા અમયાજી પુંજીજી-વસાઈ, ૫) આવડા ભારથાજી સંધાજી-રંગપુર, ૩૧) શેઠ સાંકળયંદ દામોદર-માણુસા, ૨૫) શેઠ વાડીલાલ મણિલાલ-માણુસા, ૧૧) શા. વજલાલ જીમખરામ-માણુસા, ૫) જાની સુનીલાલ દામોદર-મહેસાણા, ૫) આવડા રામજી અમયાજી-વસાઈ, ૧૧) શા. વલ્લભદાસ વિઠ્ઠલદાસ-માણુસા.

સા. પુ. પામોલ (તા. વિજપુર) રા. ૫) ચોધરી જોડાજી મોતીજી, ૫) ચોધરી જીવરાજ અંકેચરજી રે. ચરાડા, ૧૦) ચો. બહેચરભાઈ અજેરાજ, ૫) ચો. લવજીભાઈ મોતીજી, ૫) ચો. વેલજી સવજી, ૪) ચો. રાંજીજી કેશાજી, ૪) ચો. માનજી રેવાજી.

ખંડુમતી સા. પુ. મેઘી (તા. કરજણ) ને ૧૦) પા. મોતીભાઈ નરોત્તમભાઈ-સુરાયામળ, ૪૧) પા. નરોત્તમભાઈ બેચરભાઈ-વદમલા, ૧૧) પા. જોડાભાઈ નારણુભાઈ વડોદરા.

સા. પુ. છઠીઆરડા (તા. મહેસાણા)ને ૫) શેઠ મોહનલાલ પુંજીરામ, ૫) શેઠ ત્રીકમલાલ શિવલાલ, ૫) ધાંચી રણજોડાંસ ઉમેદરામ-છઠીઆરડા, ૫) પા. કાગરાજ ભાઈયંદ-ભાન્ડ, ૨૧) રાંબળ રવિશંકર વિશ્વનાથ-છઠીઆરડા, ૭) ઓઝા હીરા કચરા-છઠીઆરડા.

સા. પુ. આનંદી (તા. શિતાર) ને ૫) પા. ઝવેરભાઈ રાયજીભાઈ-કણજોડા, ૫) પા. ઝવેરભાઈ ગોવિંદભાઈ-ઉતરાજ, ૧૧) પા. જવાનભાઈ કસ્તનભાઈ-સુલતાનપુરા,

૩૧) પા. વિઠ્ઠલભાઈ લલ્લુભાઈ-કારવણ, ૩૧) પા. રાવજીભાઈ નરસિંહભાઈ-વડોદરા,
૨૧) પા. મંમળભાઈ મૂળજીભાઈ-સોમનપુરા, ૧૫) પા. મોતીભાઈ નરોત્તમદાસ-તુંડાવ
(સાવલી), ૨૫) પા. મોતીભાઈ ધૂળાભાઈ-સીસવા, ૨૫) પા. રેવનદાસ લાલદાસ-રાણીયા.

શ્રી સયાજી શ્વેતોત્સવ સા. પુ. શિનોર-૧૧) દાંડીઆપુરાના અટોલભાઈ
રામદાસ, ૫) પા. દેશાઈભાઈ રણછોડજી-મંડાળા, ૩) શા. ચિમનલાલ હમનલાલ-શિનોર,
૧૧) ડૉ. પનાલાલ હરિલાલ-શિનોર, ૩) પંડયા રમણલાલ નાગેશ્વર-ડમોઈ, ૫) શા.
મણિલાલ લલ્લુભાઈ-શિનોર, ૫) પંડયા રમેશચંદ્ર લાભચંકર-શિનોર, ૫) શા. ભોગીલાલ
મણિલાલ શિનોર, ૫) શા. મોતીલાલ ભોગીલાલ-શિનોર, ૫) પંડયા તોલાચંકર સદાશિવ,
૫) દવે શાન્તિલાલ ચંદુલાલ-શિનોર, ૫) દવે દિનકરલાલ નટવરલાલ-શિનોર, ૧૧) પટેલ
જેઠતાભાઈ ખોડાભાઈ-શિનોર, ૧૧) પ્રભુદાસ હરિભાઈ-સરભાણ, ૧૧) મથુરભાઈ બહેચર-
ભાઈ-સાધી, ૫) શા. ચિમનલાલ પ્રાણજીવનદાસ-શિનોર, ૧૫) પટેલ વરધભાઈ નરસિંહભાઈ,
૫) રા. રા. કાન્તિલાલ ઓચવલાલ.

પુસ્તકાલયોની તપાસણી

પુનારદાર પ્રતિ પ્રચારક રા. હમનભાઈ મથુરભાઈ પટેલે માહે મે માસમાં
નવસારી પ્રતિના પલસાણા મહાલનાં તેમ જ બ્યારા મહાલનાં નીચેનાં રથજોની મુદ્દાકોત
લખ ત્યાંની પુસ્તકાલય વા વાચનાલય સંરચાઓની તપાસણી કરી છે, અને દરેકતરી તેમ જ
પુસ્તક ગોઠવણીની અવ્યવસ્થા દૂર કરી વર્ગીકરણ અને વાચનપ્રચારની કામગીરી બળવી છે.—

માહે મે માસમાં, બ્યારા મહાલનાં (૧) વાંસકુઈ, (૨) કટાસવાણ, (૩) કલકવા,
(૪) ઘાણી, (૫) ખેડા; મહુવા મહાલનાં (૬) શેખપુર, (૭) ડુંમરી, (૮) મહુવરીયા,
(૯) વહેવન, (૧૦) કોસ, (૧૧) અનાવન, (૧૨) લસણપુર, (૧૩) હિમરા, (૧૪) હરદર,
(૧૫) સાબા, (૧૬) વલવાડા, (૧૭) છુટવાડા, (૧૮) ગુણસવેશ, (૧૯) વાંસકુઈ, (૨૦)
બામણીઆ, (૨૧) કરમલીયા, (૨૨) બારતાડ, (૨૩) એરવાવરા, (૨૪) વેલણપુર, (૨૫)
ઘડોઈ, (૨૬) દેવવાસણ, (૨૭) અરેવાણ, (૨૮) બીલખડી, (૨૯) આમચક, (૩૦) રાણુત,
(૩૧) ઓડચ, (૩૨) અમરોલી, (૩૩) કાન્દી. કામગીરી દિન ૨૩.

તપાસણી દરમ્યાન પ્રચારક ભાઈએ જે જે ખામીઓ દર્શાવી હોય તે તે વેળાસર
સુધારી લેવા તથા જે સૂચના-સમન્વિત આપી હોય તેનો યોગ્ય અમલ તાકીદે કરી નાખવા
જે તે મંત્રી ભાઈઓને ખાસ બલામણ.

ના. નં. એકસી

સહમંત્રી,

વ. રા. પુ. મંડળ.

સામાયિક દોહન

શિક્ષકો પ્રત્યે—

હું તમને પણ છું કે શિક્ષકોનો સમાજમાં જે દરજ્જો છે તેમાં કંઈ ફેરફાર થયો એમ તો મનુષ્યો પણ હઠતાળ પાડી વધારે મનુષ્યો મેળવે છે ને? હિંદુઓમાં યુરુઓ ન મુસલમાનોમાં મોલવીઓ તાલીમ આપતા હતા. એ લોકોનો જે દરજ્જો હતો તે તમારો છે? ના, નથી; શિક્ષકનું માનમાં જે માન હોયું જોઈએ તે આજે નથી. એ હોય તો તમારે આ ઉપાધિમાં ન પડવું પડે. કારણ, આપણે જાણીએ છીએ કે અસલ આજીવન મળતું હતું છતાં માનમરતણો પણો હતો. આટલા પર બેસીને નેઓ બચાવતા હતા. એકાદશી જય સારે ખારસને દિવસે શિક્ષકને સીધું મોકલવાની તૈયારી થાય. એમાં લી, આટા, દાળ, ચોખા એ બધી પૂરી વસ્તુઓ ને તે પણ શિક્ષકના કુટુંબને ચામે એટલી, એક વિદ્યાર્થીને ત્યાંથી નહિ પણ ઘણાને લાંબી મોકલાતી. વિદ્યાર્થીને લાંબા કાંઈ પ્રસંગ હોય-વિવાહ હોય-સારે પણ શિક્ષકને અપાતું. કંઈ માનવા જવું પડતું નહોતું.

જેમ મનુષ્ય હઠતાળ પર જીતે ને એ પાંચ રૂપિયા મેળવે તેમ તમે પણ લઈ શકો છો. એ તો એક કારખાનાની અંદર પડ્યા હો એવું થયું. શું એવા જ પ્રકારના શિક્ષકો તમે ચલાવો છો? તમે આ આશ્રમમાં આવ્યા છો, તે ત્રણ મહિનાના આ વર્ષમાં ઉદ્યાનનું કેટલું શિક્ષણ લઈ ચકવાના હતા? સત્તરનો ધાગો કાઢ્યે કામ નહિ પડે. આશ્રમમાં કંઈ શીખવાનું હોય તો તે સમાજસેવાનું કામ છે. ને અહીં તમે દિલ્લી સદાઈ-દિલ્લી શુદ્ધિ કરી શકો છો. એ વસ્તુ તમે મેળવી શકો છો. સમાજમાં તમારું રથાન જેવું હોયું જોઈએ તેવું મેળવવાનો તમારે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. ગામમાં જે તમારો પહેલાં દરજ્જો હતો તે તમારે મેળવવો જોઈએ. ગામમાં કોઈ પણ સવાલમાં આંદોલન પડતી તો તે ઉદ્યોગને શિક્ષકની સલાહ લેવાતી હતી. કોઈ ખટપટનું કામ હોય તો તલાટીની ને લાંબા રુસ્વતનું કામ હોય તો મુખીની સલાહ લેવાતી હતી. આમ આ ત્રણ ગામના ધણી હતા; તેમાં શિક્ષકની સાચામાં સાચી પ્રતિષ્ઠા, માન અને ઈજ્જત હતાં.

તમને દુઃખ નહિ લાગે તો મારે કહેવું જોઈએ કે આજે શિક્ષકોમાં બચાવવાની વૃત્તિ નથી. તેઓ વેળિયા જેવું કામ કરે છે, વેઠ ઉતારે છે. એનો અર્થ એ નથી કે બધા જ શિક્ષકો એવું કરે છે.

ચણતરની ચાવી

પણ સમાજ કંટાળેલો છે. એક બે મહિના તમે કામ નહિ કરો. -હઠતાવે ચડો-તેથી ભોગો ગાળ દેશો. તે જાણે છે, કે હવે એમાં પડીએ એમાં સાર નથી. લોકોને શિક્ષકની પરવા

નથી. એ બધું બન્યું છે તે વસ્તુ સ્વતંત્ર હિંદમાં ન થવી જોઈએ. આ સ્વતંત્ર હિંદના ચલુતરની આવી તમારાં હાથમાં છે. કામ બધું નવેસરથી કરવાનું છે. આજ સુધી એ શુદ્ધામીની આવી હતી. હવે સ્વતંત્ર હિંદને અનુકૂળ તમારે મેળવવાની છે. સમાજમાં દરજ્જો-માન વધે એ પ્રમાણે તમારે વર્તવાનું છે. આમનાં સુખદુઃખમાં તમારે ભાગ લેવો જોઈએ. આમનાં એકેએક માણસને તમે જણુતા હોવા જોઈએ. વિદ્યાર્થીનાં માળાપ ઠાણ છે, છોકરાંનાં માળાપ ઠાણ છે, એ બધું તમારી નજરુદ્ધાર ન રહેવું જોઈએ. બે પાંચ કલાક નિશાળમાં વિદ્યાર્થીને બાણાવવામાં બધું આવી જતું નથી. એ તો મેં કહ્યું તેમ કારખાનામાં આઠ કલાક કામ કરવાનું, તેવું થયું. કારખાનામાં મુકાદમ હાજરી લે છે. તમારે ત્યાં પણ ઠાઈ વાર ઇન્સપેક્ટર આવે અને તે પણ તમારામાંના જ હોય છે. હું નજર ખુલ્લી રાખીને અને કાન પણ ખુલ્લા રાખીને રૂંઠું છું. એટલે મને બધી ખબર પડી જાય છે. મજૂર તો કારખાનું બંધ કરીને ચોવીસ કે અડતાલીસ કલાકમાં રૂંઠેસલો મેળવી શકે છે. પણ તમારી સમાજને દરકાર નથી.

એથી કરીને સમાજના કાણુથી કંઈ તમારો પગાર વધ્યો નથી. સમાજ તો બેદરકાર છે, એને તમારી કંઈ પડી નથી. મજૂર કરતાં તમારો પગાર ઓછો છે, એ હું કહું છું. પણ મજૂર તો મજૂરી કરીને મેળવે છે, અને તમારે જે બાળકોને આપવાનું તે તમે આપતા નથી તે પૈસા શેના માંગો છો, એમ સમાજ પૂછે છે. તે ન પૂછે એટલું પરિવર્તન કરવાની તમારામાં શક્તિ હોવી જોઈએ. આ દેશ બિખારીમાં બિખારી યઈ ગયો છે. એના રસ્તા જુઓ. દવાખાનાં, કૂવા, તળાવ—ઠાઈપણુ વસ્તુ જુઓ. ભગિનાતુટ્યા છે. એમાં તમારો ઠાઈ દોષ કાઢવું નથી. પણ તમારે જુરી દૃષ્ટિથી જોવાની જરૂર છે. માટે તમે અહીં આવી પડ્યા છો તે વિચાર કરજો કે આ આશ્રમ શું છે ? એનો ઇતિહાસ શું છે ? અહીં કોણ માણસો છે ? હિંદુસ્તાનમાં એવું કોણ આવ્યું નેથી હિંદુસ્તાનમાં ઘર ઘરમાં રેઢિયા દાખલ થયા ? બુલાઈ ગયેલું સજ્જન કોણે કયું ? આશ્રમના માણસો કોણ છે ? કયારે નીકળ્યા ? તેમણે એવેજ કેમ છોડી ? લાઠીઓ ચાલી તેમાં એમણે શું કયું ? જેલમાં ફેટલી વખત અને કેમ ગયા ? આસપાસમાં બીજા કયા કયા આશ્રમો છે ? ત્યાં કોણ આવ્યા ને કોણ ગયા ? એ બધું તમે જાણી લો. એકલું સૂતર કાંતવાનું તમે તમારી જુદા માતા પાસેથી અમર ખાતા મારફત પણ શીખી શકો છો, એટલે મગજમાં જગ્યા ખાલી હોય તો તેમાં આ ઉદ્યોગની પાછળ જે બાવના છે તે બરો.

તમને હડતાલ પર જવાનું કારણ પૂછ્યો નથી. તમને શું કહું ? તમારી હડતાળની ઠાઈ કદર કરતું નથી. મુંબઈમાં મોટરગસ અને ટ્રામની હડતાળ પડી. જે વાહનનો ઉપયોગ શહેરીઓ કરે છે, તેના વિના ભારે મુશ્કેલી પડે છે. ધણી વરસથી એક જગતજસ્ટ કંપની એ ચલાવે છે, નફો પણ ઠીક કરે છે. અંગ્રેજ એના મેનેજર છે. એમાં હવે હડતાળનો પવન વાયો છે. ગ્રાહકોએ સંગઠન કયું છે. અરે, પહેલાં તો આવું સંગઠન ન કરવા દેતા. આવું થઈ કપારનાએ નજીમાં પૂરી દેતા ને કરતા તેને નોકરીમાંથી દૂર કરી દેતા. હવે લોકના મનમાંથી આવો બધો ડર નીકળી ગયો ને કેંગ્રેસની સરકાર છે એટલે ઘેર બેઠાં જખ મારીને પૈસા આપી જશે, એમ દરેક માણસને થયું છે. ને વાત એટલે સુધી પહોંચી છે કે સમાજને

જે સંસ્થા ઉપયોગી છે તેમાં પણ હડતાળનો પવન ચાલ્યો છે. તાર, ટપાલ, રેલવે એ મોઢ વેપાર નથી. એમાં નફો મળે તો લોકને મળે છે, એટલે ટેકસ લોકો પર આછો પડે છે. એમાં પણ હડતાળ ચાલે એવું કેમ શીખ્યા ? એનાં બે કારણ છે : મહેનત-મજૂરી કરે છે-તેને જેટલું મળ્યું એમણે તેટલું મળતું નથી. રૂપિયાની કિંમત છ આના થઈ ગઈ કે એની કિંમત ઘટી ગઈ છે અને અનાજ તેમ જ છાનની જરૂરિયાતની વસ્તુઓની કિંમત વધી છે. લાઠીમાં હિન્દુસ્તાનને સરકારે સારી પેઠે લૂંટ્યું. મજૂરોને ઠીક પૈસા આપવા માંડ્યા. ને પૈસા એટલે શું ? નાણિકમાં છપાવતી મોટા. મોટાનો ધુમાડો હવે વધી ગયો એટલે હજાર રૂપિયાની નોટ પાછી બેચી લીધી. એમ અનેક પ્રકારની તરફાળ કરી છે. પણ એ ચાલે પડ્યું નથી. લાઠી પછી આર્થિક અગ્રાડ થયો છે તે જેવા તેવા નથી. એ વખતે આર્થિક મુશ્કેલીમાં લોકોને દુઃખ પડતું હતું, હડતાળિયાઓને પડતું હતું, હડતાળ પડાવનારને પડવાનું નથી.

પણ સાચી અગત્યની વાત એ છે કે, સહેલો રીતે લોકના આગેવાન થવું હોય તો હડતાળ પડાવવી જોઈએ ! વધારેમાં વધારે માગણી કરાવે એ સાચી મોટા નેતા ! પણ તમે કાંઈ કામદાર કે મજૂર નથી. નેતા શિક્ષકવર્ગના હોવા જોઈએ. તેણે વિચાર કરવો જોઈએ. પાંચ-દશ-પંદર રૂપિયા ત્રેડ વધે એ ઠીક છે, પણ એ જ આપણું ધ્યેય ન હોવું જોઈએ.

તમારે એક જ દિશામાં મગજ ચલાવવાનું નથી. કોલસા ખાણમાંથી કેવી રીતે કોલેરા, લાઠકું કેવી રીતે બાળવું, એટલું જ જાણો એ તમારે માટે બસ નથી. તમારે તો બાળકના મગજ પર કામ કરવાનું છે. તમારે લાંબી નગર ચલાવવાનો છે.

એનો અર્થ એમ નથી કે તમારાં દુઃખ નથી. તમને શિક્ષકોને કહ્યું કે એક મહિના પછી પ્રગતિ પ્રતિનિધિ આવે છે તેમને તમારું દુઃખ સંભળાવે, તેમની લામણી સંપાદન કરે, હડતાળ પર શું કરવા જાઓ ? સીધો રસ્તો છોડી આડે રસ્તે શું કામ જાઓ ? પેલી સરકાર બે વરસ જતે તો પ્રજા તમને દમડી પરખાવતે નહિ. મુશ્કેલીમાં મેં હડતાળીયાઓને કહ્યું કે આ બધા ગુજ્જ ચલાવનારા ચામૂચી નથી. એમ હોય તો તમને જ રાજ ન આપી દઈએ ? ચલાવે રાજ. સારું છે કે એ સમજી ગયા ને હડતાળ ખુશી ગઈ. પણ ચાર અઠવાડિયાનો પમાર કેણુ આપશે હવે ? તમને તો ખેર સાહેબ જેવા મળ્યા બધા. તેમણે તમને પમાર આપી દીધો. હું શિક્ષક હોઈ તો કહું કે મને પમાર લેવાનો અધિકાર નથી. મેં બહુશું નથી તો પૈસા કેમ લઉં ?

પોસ્ટમેંતો હડતાળ પર જવાના હતા ત્યારે તેઓ કહે : પમાર અપાવો. મેં કહ્યું : જવું હોય તો જાઓ, પમાર નહિ મળે. ત્યારે સમજે કે આ સમાજનું તંત્ર છે, કાંઈ કારખાનું નથી, જેમાંથી કંઈ પેદા કરવાનું હોય. સમાજમાં દરજ્જે એ કિંમતી વસ્તુ છે. તેથી તે મેળવવાનો પ્રયત્ન તમારે કરવો જોઈએ.

પણ શિક્ષકમાં શિસ્તપાત્રતાની માનના હતી તે નીકળી ગઈ છે. હડતાળને પરિણામે એમ અને જ છે. મિલવાળા પણ ખૂબ જામ માટે છે, કે હડતાળ પડી ત્યારથી મજૂરો કામ

ખરાબર કરતા નથી દરેક હડતાળને અંતે સિસ્તની ભાવના તૂટતી જાય છે. એ એક પ્રકારનો રોગ છે. વિલાપતમાં એમ નથી. યુરોપ, અમેરિકા અથવા હડતાળ પડે છે, પણ ત્યાંના માણસમા વફાદારીની ભાવના છે. હડતાળ કાંઈ રોજ પાડતા નથી. કોઈ વાર પાડે પણ વ્યવસ્થિત પાડે છે.

આજે સરકારના તંત્રમાં જે શિક્ષકો છે તે પહેલાંના કરતાં ઓછા ભાગનું કામ કરે છે. સરકારે પે કમિશન નીમ્યું છે. કોને કેટલા પગાર આપવા તેના તે વિચાર કરશે. પણ એ તો કરોડો રૂપિયાનો મામલો થયો. લડાઈમાં સરકારે ખૂબ માણસો 'ભરી દીધા છે. હવે લડાઈ બંધ પડી. પણ કાઢવાની વાત ન થાય ! એક માણસને કાઢવામાં આવે તો હડતાળ ! એક તરફ પગારવધારો માંગવો ને બીજી તરફ આવું. એ પૈસા શું વિલાપતથી આવવાના છે ? હિંદુસ્તાનમાં લોકોને એક આદત પડી ગઈ છે કે 'ધારણું' કંઈ ન થયું તો કહેશે આ તો મૂડીવાદી છે. જો કોઈ હડતાળ પડે તો કહે છે કે કોંગ્રેસ મૂડીવાદીનો પક્ષ કરે છે. મૂડીવાદી અહીં કેટલા છે ? હિંદમાં જેટલો બોળે પડે છે તે બધા સામાન્ય માનવી પર પડે છે. મૂડીવાદી તો બચી જાય છે ને તેને બચી જતાં આવડે છે. અમે તેમ તે રસ્તો કાઢી લે છે. એટલે સરકાર ચલાવનારા સામાન્ય માણસો આપણા પોતાના જ છે. એક તો પગાર-વધારાની માગણી કરો, બીજી ચારમણી માણસો, ને વળી 'ગો રમે' એ નવી જાતનું સૂત્ર-કામ ઓણું કરો. 'સરકારના તંત્રને પક્ષાઘાત કરવો છે, તેમાંથી કાંતિ થશે તે પછી નવી રચના થશે' લોકોને ડર છે કે, હડતાળની વિરુદ્ધ કાંઈ કહીશું તો લોકમાં અગ્રિય યજ્ઞ પડીશું. પણ જે માણસ અગ્રિય કહે છે તે અગ્રિય સાંભળી પણ શકે છે. મેં વર્ણવી તે વાત આખા સમાજમાં પથરાયેલી છે.

તમારી હડતાળ તો ગઈ એ બધું બૂલી જવું જોઈએ. એ સંગઠનની મારે મન કંઈ કિંમત નથી. જો કંઈ કિંમત અપાવશે તો તે આગેવાન અપાવશે. જે સમાજ અને શિક્ષક પર અસર પાડશે તે જ ગુરુ કહેવાશે. બેમાંય રૂપિયા મેળવી આપ્યે કંઈ આમ થોડું જ થઈ શકવાનું છે ? એમ તો દ્રામવાળા ને મોટર ડ્રાઇવરો પણ મેળવી શકે છે. બાકી તો તમને ને સરકારને પોસાવું હશે તો ચાકોને બટોબરત કરશે. તેથી સુબંધમાં મેં કહ્યું કે તમે ડ્રાઇવરોને તાબે ચાઓ તેના કરતા રાજ આપી દો. પદરસો માણસો સુબંધનો કબજો કરીને બેસે તો પછી રહું શું ? લોકો તંત્ર આવી જાય પછી ચલાવીને કરવું શું ? તમે શિક્ષકો હડતાળને બૂલી જાઓ. તેનાં પરિણામ માફા આવે છે.

માખાપો ફરિયાદ કરે છે કે શિક્ષકો કંઈ શીખવતા નથી. માટે તમારો જે સમાજમાં આદર હોતો તે પાછો આવવો જોઈએ. અહીં જે શિક્ષક બાઇમહેનો છે તેમને મેં અગ્રિય વાતો સંભળાવી છે. તે અગ્રિય લાગે તો પણ હજમ કરવાનો પ્રયત્ન કરજો. *

—સરદાર વલ્લભભાઈ પટેલ

[“ હરિજનબંધુ ” માધી]

* તા. ૧૭-૪-૪૭ ના રોજ બારડોલીના સ્વરાજ આશ્રમમાં શિક્ષક બાઇમહેનોને ઉદ્દેશીને આપેલું પ્રવચન.

નવસારી : સંશોધનનું વણખેડાએલું ક્ષેત્ર

પવનની પાંખે નવસારીની ચેતરફના પ્રદેશના ભૂતકાળની બીતરમાં ડોહાઈ કરી લેવાનું કામ સુરેલ છે; તેમ છતાં આજના વાણવતીલાપમાં દક્ષિણ યુગરતના નવસારીની આસપાસના ફેટલાક જાગોના સંશોધનને સાર રજૂ કરતાં પહેલી નંબર પૃષ્ઠા અને મીડોળા નદીઓ વચ્ચે આવેલા ઠાકના સરોવરા અને સિસોદરા ગામે પર પડે છે. એ વિભાગની ગેરાટ, પજાવાળી યુનાના કાંકરા મિશ્રિત અને કાળા માટીનાં પડોના દાંકણથી પથરાયેલી ધરતી તથા નદીકાંઠાના કરાડાઓએ ભૂતકાળની અદ્ભુત સામગ્રીઓ પોતાના પેટાળમાં સાચવી રાખી છે.

નવસારીથી ઇલાનમાં લગભગ અગ્નીઆર માઈલ દૂર આવેલા સિસોદરાની ધરતી અને કણાવ ગામ પાસેનાં મીડોળા નદીના કરાડાઓમાંથી મળેલી પથ્થરની છરી જેવાં નાનાં અને બીજી જાતનાં પથ્થરનાં હથિયારો ઉત્તર પાખાણુયુગના માનવીઓના વિસામા આ નદીતટ અને તેની આસપાસમાં ચતા હોવાની સાબ પૂરે છે.

તે જ યુગજ સિસોદરા ગામના ગભાણીયા વડાના નામથી ઝાળખાતા વોડળામાં ચોમાસાનાં વહેતાં પાણીએ એકઠા કરેલા, હાથથી ચાપેલા, અને સૂકાની મરમીએ સૂકેલાં માટીનાં વાસણોના ઢુકડાઓ માનવજાતની પ્રારંભયુગની જનાવટોની એકધણી આપે છે. પથ્થરના ઢુકડાને એક ખાતુથી ધસીને તે પર સૂચક રેખાઓ કેતરવામાં આવી હોય એવા ઢુકડા પથુ આ રચળમાંથી મળી આવ્યા છે. બહુ પુરાણા કાળમાં લોખંડ માળવાનો ઉલ્લેખ આ રચળે સારા પ્રમાણમાં ચાલતો હશે. આ વગામાં આવેલાં ખેતરોમાં લોખંડના કીટાઓના જંગી વિસ્તાર પથરાયેલા છે.

આ, ઇતિહાસકાળ પહેલાંની અને ઇતિહાસના સંધાનકાળની હજારો વર્ષ પૂર્વેની સાંમગ્રીઓ પર નંબર ફેરવી આગળ ચાલતાં આ રચળમાં શુપ્તકલિન ઇંટોથી ચળેલા બાંધકામનાં નમૂના જેવા મળે છે. આ ઉપરાંત માટીનાં વાસણો પર ધનેમલના જેવા ચળકાટ મારતાં પડ ચઢાવેલાં વાસણોના ભંગારના ઢુકડાઓ, ખાસ જાતના ચંજુઓના ભંગાર, બચ્ચાંઓનાં માટીનાં રંમકડાંઓ, નાની માટીની મૂર્તિઓ, પથ્થરનાં વાસણોના ઢુકડાઓ વગેરે પુષ્કળ પ્રમાણમાં પથરાયેલું મળી આવે છે.

પૃષ્ઠા નદીના કાંઠા નજીક આવેલા સરોવરા ગામથી સિસોદરા અને ત્યાંથી બારડોલી તાલુકાના મલેકપુર અને પલસાણા તાલુકાનાં કણાવ ગામ પાસેની મીડોળા નદી વચ્ચેનું સાંધી હોટીએ અંતર છ માઈલ કરતાં વધારે નથી. પુરાતન અવશેષોની નંબરે આ છ માઈલની સળંગ પટીને છટી પાટી ચઢાવ એમ નથી.

સરોવરા ગામનાં પ્રાદરમાં કષિતેશ્વરનું પ્રસિદ્ધ રથાન આવેલું છે. આ શિવાલયની સામે જ એક નાનકડા કુંડ સરખું તળાવ છે, પણ તે પુરાણ મયેલું છે અને ખાણમાં વાવ છે. આ શિવાલય લાલ ગેરઆ પથ્થરનું બાંધેલું છે. એ શિવાલય પથુ પ્રાચીન શિલ્પનો એક નાનકડો નમૂનો છે. શિવાલયના ગોખોમાં રુદ્રના જુદા-જુદા સ્વરૂપની કોત-

રેલી મૂર્તિઓ અને ધુમ્મટની અંદરના ભાગમાં કાળે કરી અંખાં પડેલાં ચિત્રો ખાસ ધ્યાન જેવનારાં છે.

પણ આ બધા કરતાં આ રથળ માટે મહત્વની બીના તો એ છે કે આબથી એક હજાર વર્ષ ઉપર ત્યાં એક બૌદ્ધ વિદ્યાપીઠ હોવાના પુરાવા મળ્યા છે. કામ્પિલ્લ્ય વિહારના નામથી પ્રસિદ્ધ થયેલા એ રથાનના નિભાવ માટે રાષ્ટ્રકૂટ રાજાઓએ આપેલાં દાનનાં તામ્રપત્રો મળ્યાં છે, અને તે ઉપરાંત સિસોદરામાંથી બૌદ્ધકાલિન લખાણવાળી માટીની તખ્તી તથા શુદ્ધનો મૂર્તિઓને ચરણે ભક્તિના ચિહ્ન તરીકે ધરવામાં આવતા માટીના તથા પથ્થરના લખેટાઓ પણ મળેલા છે. આ બધા પરથી એમ જણાય છે, કે તામ્રપત્રોમાં જે કામ્પિલ્લ્ય વિહારનાં વર્ણન મળે છે, તે સરોજા અને સિસોદરા ગામોથી માંડી મથેશ્વર ગામ નજીકની નાનો ટેકરીઓ સુધીનાં વિદ્યાળ વિસ્તારમાં ફેલાયલાં હશે.

આ રથળમાં પચમાકુંડના તાંબા અને કૃત્તવ રાજ્ય કાળના ચાંદીના જૂજ સિક્કા પણ મળી આવ્યા છે. એ બધું આ વિભાગના પ્રાચીન ઇતિહાસની યાદ આપે છે.

સિસોદરા અને સરોજા વિભાગમાં નજર ફેરવી નવસારીની આસપાસના બીજા રથળોની ગણના કરતાં પહેલાં એટલું જણાવી દેવું જરૂરી છે કે મદાભારતમાંના વનપર્વમાં સદેવની વિજયયાત્રાના માર્ગના વર્ણન પરથી એટલું તો ચોખ્ખું જ તરી આવે છે કે સંજયતી હાલના સંજયથી માંડી પૂર્ણ અને મીઠાળા વચ્ચેના પ્રદેશમાં એ કાળે પણ આબાદી હતી, અને એકબીજા સપ્રાગ્ જનવા માટે આ પ્રદેશમાં આવેલી રાજસત્તાને પણ નસાવાની જરૂર હતી એટલી ગણનાપાત્ર સક્ષિત આ રથળમાં હતી. આટલો ઉલ્લેખ કરી ભૂતકાળની બીતરમાં આ પ્રદેશ પર નજર ફેરવતાં નવસારીની ગણના કરવી જરૂરી છે.

સાહસિક અને દીલાવર પારંગી ડોમના ધરાન ઢોડયા પછીના મોટા વિસામાતું આ શહેર પણ લગભગ બે હજાર વર્ષની પોતાની હયાતી ફત્તરે નોંધાવે છે. ઇસ્મની સદીનો શરૂઆતમાં ટેલેમી અને મીસના સાગરના સોદામરેના દરતરે પશ્ચિમ ગુજરાતના બંદરો તરીકે એ નોંધાયું. ઇસ્મની આઠમી સદીમાં દક્ષિણના વાતપીના બળવાન સામુદ્રયોની રાજ્યસત્તા નીચે લાખમંડળતું તે પાટનગર બન્યું અને ત્યારથી સામુદ્રયોની એક શાખાની સ્વતંત્ર રાજધાની પણ બન્યું આ લાટેશ્વરના બળવાન બાહુઓએ સિંધ વિજય કરી મુલક સર કરવા નીકળેલા અને દક્ષિણ સુધી ફેરવ કરી વાતપીની સામુદ્રય સત્તાને ઝીંકી કાઢવા ધસતા આવતા આર્ય સેનાપતિને નવસારી પાસેના જંગમાં અગ્નિચક્રેત આપી પાછા વાળ્યાના પુરાવા તામ્રપત્રમાંથી મળે છે.

ગુજરાતની મોવડી રાજસત્તાના કીર્તિયુગમાં લાટના અંગના દંડનાયકો પણ નવસારીમાં રહી દક્ષિણ ગુજરાત પર શાસન ચલાવતા હતા.

મહમદ ગુગલકના રાજ્ય અમલનો જામે મમીદમતો અને શહેનશાહ શાહનશાહના સમયનો દુધીયા તળાવની મમીદમતો લેખ મુસ્લીમ અને મેગલ સત્તાના સમયમાં નવસારીમાં કેવા ધનાઢ્ય માણસો વસતા હતા એવું સમજી શકાશે છે.

ઇસ્મની બારમી સદીથી માંડી એમણીસમી સદી સુધીમાં બારેક શિલાલેખો નવસારી-

નાં ઇતિહાસની સાંકળને જોડે છે. આ ઉપરાંત પુરાતન મૂર્તિઓ અને સ્તંભો દોતરકામવાળા સ્થંભો વિ. શિલ્પકૃતિઓ તો વિશાળ પાયા પર નવસારી અને તેનો આશુખાશુનાં ગામો સુધી પથરાયેલી જોવામાં આવે છે. આ મૂર્તિઓમાં શિવલિંગો, શિવની ત્રણ મુખવાળી મૂર્તિઓ, શક્તિની દસ હુલ્લવાળી મૂર્તિઓ, વિષ્ણુ અને કાલીની મૂર્તિઓ, નાગદેવી અને અન્ય નાના દેવો, સુરથીધર વગેરેની મૂર્તિઓનો ખાસ ઉલ્લેખ કરવો પડે છે. આમ હિન્દુ ધર્મ પંથોની સાથે સાથે જૈન ધર્મનાં શિલ્પોની અદ્ભુત પુરાતન મૂર્તિઓ પણ મળી આવી છે. રાષ્ટ્રકૂટ રાજા કકે સુવર્ણવર્ણના ઈસુની નવમી સદીના નવસારીના જૈન દેરાસરને અપાયેલા એક દાનપત્ર પરથી આજથી એક હજાર વર્ષ પર હિન્દુ ધર્મ પંથોની સાથે જૈન ધર્મના વિકાસનું એક ધારા નવસારી હોવાનો પુરાવો મળે છે.

પણ આ ઉપરાંત નવસારીની ધરતી પર વિવિધ ધર્મસંપ્રદાયોની સુમેળભરી ગૂંચણી થયેલી જોવામાં આવે છે. ઇસ્લામના એલીઆ ખલીફા અબુજકરની બોલાદગાં ઉતરી આવેલા નસરુદીન મકદુમ સાહેબની દરગાહ અને સેફ સાદાત સાહેબનું સતપંથી સંપ્રદાયનું ધામ, સન ૧૪૮૫માં નવસારીમાં પારસીઓએ કરેલી આતશબેરામની સ્થાપના એ સી આ સુમેળની સાખ પૂરે છે. આમ વિવિધ મતપંથના સુમેળ સાથે નવસારીના મહાજનોએ પણ એ મેળમાં રંગોળા પૂરી છે. શહેનશાહ અકબરના દરબારમાં નવસારીના વડા દરતુરજી સાહેબ મહેરજી રાણાને આદરમયું સ્થાન મેળેનું અને તેમણે શાહી નવાજેશની સનદ મેળવેલી. નવસારીના હિન્દુઓમાંથી ટેલ્કાક દારસીના સારા અભ્યાસી હતા અને દારસી ભાષામાં જ્યોતિષના જે મંથ અહીં લખાયા, તે જ સુગમ ગુસ્તીમ વિદ્વાન આખાદ અરસા દેવુરોએ સન ૧૭૩૧ માં નળદમયંતી આખ્યાનને દારસી કવિતામાં 'તુરમે દમુન નળ' નામથી ઉતાર્યું. સન ૧૪૧૫માં પારસી ધર્મપુસ્તકોને ગુજરાતી ભાષામાં ઉતારનાર રાણા કામદીન સંસ્કૃતના અભ્યાસી હોવાતા અને સન ૧૬૦૦માં મોજેદ ડોક્યાદ સંજળાએ 'કિરસે સંજળુ' ના જળણીતા મંથની રચના કરી. આ રીતે ધર્મ સાથે નવસારીમાં સાર્વજનિક મેળ જન્મ્યો હતો.

દોરડી ખાનદાનના હિંદના દોહાની ખ્યાતિ પામનાર સ્વર્ગસ્થ દાદાભાઈ નવરોજજી, એક સાધારણ ધરમાં જન્મ લઈ વ્યાપારી આલમમાં અધ્યરધાન મેળવનાર, સખાવતી તર સર જમશેદજી જીજીભાઈ અને સર ટાટાનાં વતન હોવાનું ગૌરવ નવસારી લઈ શકે છે.

સુસ્તીમ અને મેળવ સતતાના સમયમાં કાપડના વણાટનું નવસારી મોટું કેન્દ્ર હતું. સુસ્તીની બંદરી ખ્યાતિના સમયમાં નવસારી, યુરી જગમ્યાંથી અને ખાસ્તાના કાપડના મોટા ઉત્પાદન મટે તે ચીજોની વખાર ગણાતું. નવસારીની આશુખાશુનાં ગામોમાં પશ્ચિમ વણાટનો ઉદ્યોગ મોટા પ્રમાણમાં ચાલતો અને "દોડી તો ડંભેલી" એ કહેવત બની ગઈ છે. આમ કાપડ સાથે હાથ બનાવટના કામગીરી અને અતર બનાવવાના ઉદ્યોગ પણ મોટા પાયા પર ચાલતા હોવાનું જણાય છે. આ ઉપરાંત માટીનાં વાસણો પણ ધનેશ્વરના જેવા ચળકાટ ભારતી પડે ચડાવેલાં વાસણોના પુષ્કળ ભંજાર મળી આવે છે. આં જાતનાં ટેલ્કાક વાસણો પર તો લગભગ એક દોરો જેટલું જાડું અને કાચના જેવું નીતરું રંગીન પડ ચડાવેલું મળી આવે છે. તાપી કાંઠાના ઐતિહાસિક કામરેજની ઉત્તરના તરફથી અને

માંગરોળ તાલુકાના ખાંડીએર વસરાવીથી માંડી દક્ષિણના ચીખલી પાસેના ધવલધરા સુધીના વિશાળ ભાગમાં આ પ્રકારનાં વાસણોના પુષ્કળ જંગલ મળે છે. એ પરથી લાગે છે કે જૂના સમયમાં માટીના બેનમૂન વાસણો બનાવવાના ઉદ્યોગ દક્ષિણ ગુજરાતના ધણા ભાગમાં ચાલતા હશે. નવસારીના કોટના ટેકરેથી નીકળેલી માટીની એક પુરાતની ઢાડી વડોદરાના મ્યુઝિયમમાં સંઘરાયેલી છે.

નવસારી પાસેના ગણદેવી ગામેથી દક્ષિણના કદબરાજ વંશનો એક શિલાલેખ મળી આવ્યો છે, એ ખૂબ જ સૂચક છે. જૂના વખતમાં અહીં કાપડના રંગાટ અને વણાટનો ધંધો ધમધોકાર ચાલતો અને તે જોવા તથા શીખવા માટે ડચ અને અંગ્રેજ કંપનીના માણસો નવસારી, ગણદેવીમાં આવી રહ્યાની નોંધા મળે છે.

ખીલીગોરાની બંને બાજુએ આવેલી અંબિકા કાવેરી અને ખરેકાની ખાડીઓમાં વહાણ બાંધવાનો ઉદ્યોગ ચાલતો. પારસીઓની વાડીયા અટક આ ધંધા સાથેના તેમના સંબંધની સૂચક છે.

મરોક્કી પાસેના નડોદ ગામની બોડિયાર માતાને બોળે વડની છાયા નીચે ચોવાચેલા મોટી સંખ્યાના પાળીઆઓ કાષ્ઠ અગ્નિત જંગની કુરબાનીનું રમરણ કરાવે છે. અને તે જ મુજબ તેના વાસમવગામાંથી નીકળતી ગ્રુપ્ત સમયની છોટા એના ટેકરાઓના સંશોધનની જરૂરત સૂચવે છે. નવસારીમાંથી પણ ગ્રુપ્તકાલિન છોટા મળી આવે છે.

વિક્રમની બારમી સદીના દક્ષિણના ચાલુક્યોની એક શાખાએ નવસારી પ્રાંતના બ્યારા તાલુકાના મંમળપુરી ગામે નવીન રાજસત્તા સ્થાપી હતી. આ મંમળપુરી તે કોલનું મંમળીઆ ગામ. બ્યારા તાલુકાનું આ મંમળપુરી અને વસંતપુર એ બે ગામેમાં આ રાજ્ય સત્તાની રાજધાની રહી છે. મુસ્લિમ અને મદાદા રાજઅમલમાં વસંતપુર ખીચનપુર તરીકે ઓળખાવા લાગ્યું. આયકત્તાડોની સત્તાની ચરૂઆતમાં પણ પરગણાના મુખ્ય ગામ તરીકેનું તેનું મહત્ત્વ હતું, પણ હવે તે એ બેસનીયા તરીકે ઓળખાય છે. તેની નજીકમાં આવેલા ખાલપુરના પુરાતની ચિવાલય અને જળકુડોની પાસેના શિલાલેખ હજુ પણ વસંતપુરના નામની યાદ આપે છે. એ રાજવંશના કિશોરજ નામના રાજાના રાજ્ય અમલમાં એમના બાપ કુંભદેવે વિક્રમ સંવત ૧૪૭૩ માં ધવલનગરીમાં આદિત્યની મૂર્તિનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યોના ત્રણ શિલાલેખો મળી આવ્યા છે.

ચાલુક્યોના આદિત્ય વિષ્ણુના એક અવતાર તરીકે મનાતા વરાહ છે. એટલે કુંભદેવે ધવલનગરીમાં આ વરાહની મૂર્તિનું પ્રતિષ્ઠાન કર્યોનું ક્ષિત થાય છે.

નવસારીથી મુંબઈ જવાના રાજમાર્ગ પર નવસારીથી લગભગ અઢાર માઈલ દૂર ધોલધંગ નામની એક નાની નદી આવે છે. એ ધોલધરાની ખાડી તરીકે ઓળખાય છે અને મડાડી નેએક માઈલની અંદરના ભાગમાં બેરોલિયા કરીને એક ગામ આવેલું છે. આ રસ્તો સુરેત જઈતાના ચીખલી તાલુકામાં આવેલો છે. આ ધોલધરાની ખાડીને કહિ રાજ્યેસખાના નામથી ઓળખાવો એક ટેકરો છે. તેની નજીકમાં કુંભદેવ સ્થાપિત આદિ દેવનો આકૃતિ અને ધવલનગરીના ઉદ્દેખવાળા બે શિલાલેખોને રાની પ્રભાએ ચોતાની દેવી બનાવી સિંદૂરના ચર ચઢાવી જળીનમાં દાડી રાખ્યા છે.

અને ત્રીજો લેખ અણુદેવીના મંદિરમાં છે. પાસેની બરોલિયા ગામની આસપાસમાં ધવલનગરી નામે એક વિશાળ શહેર હતું, એની હંતકયાને કુંભદેવના શિલાલેખો અને આ વિભાગના ખેતરોમાંથી દૂર દૂર સુધી ફેલાયેલા આડીનાં વાસણો વગેરેના અવશેષો પરથી પુષ્ટિ મળે છે.

આમ નવસારીની નજીકમાં પુરાતની સમૃદ્ધિઓની એકાણી જોવા જૂતકાળની ખીતરમાં ફેરવેલી હિતાવળા નગર સંકેતતા પહેલાં જાણવી લેવું જરૂરી છે કે, પ્રાચીન શિલાલેખો, તાંત્રપત્રો અને અન્ય સાધનોથી એટલું સાબીત થાય છે કે આ વિભાગમાં આજે પણ ૫૦૦ થી ૨૦૦૦ કરતાં વધુ વર્ષો ઉપરના લગભગ દોહસો ગામે મોજુદ છે.*

—શ્રી. મહિલાધ દ્વિવેદી.

સૂચન અથવા વિચારશક્તિ

આપણા સુખ-અસ્તિત્વના ઇતિહાસમાં શરીર અને મનનો વૈજ્ઞાનિક-શાસ્ત્રીય-અ-બ્યાસ, એ પ્રમાણમાં આધુનિક ખીના છે. જૂના કાળમાં શારીરિક અગર માનસિક રોગ એ દેવી કે દાનવી રોપ મનાતો હતો. વખતના વહેણ સાથે શાસ્ત્રીય તત્ત્વ વૃદ્ધિ પામ્યાં અને આજે શારીરિક અને માનસિક બિમારીના હકતરો અને શાસ્ત્રીય સલાહકારો એ સામાન્ય હકીકત બની ગયા છે, છતાં પણ યજ્ઞ જૂના સમયથી અમુક એવી ઘટનાઓ ચાલી આવે છે અને હજી પણ ચાલે છે કે જેના સલાસાતની શોધ કરવાની કુરસાદ કે સમજ નાખે જ કાઢને હોય છે. વૈજ્ઞાનિક કેળવણી અને માનસવાળા માણસો આ વસ્તુઓને હસી કાઢે છે; અજાણ અને અજીર માણસોને તેમાં એવી અખૂટ અદ્વા હોય છે કે એક યા ખીજી રીતે તેઓ તેને સત્ત્વ જ માને છે અને જ્યારે પરિણામ તેમની માન્યતા વિરુદ્ધ આવે છે ત્યારે ક્રિયાની રીતમાં ખામી માની સતોષ લે છે: જ્યારે મધ્યમ વર્ગના અર્ધજાત માણસો આ ખીના પ્રત્યે કંઈ કુત્રુક અને હિંસાનીતામિત્ર લાગણી સેવે છે. પણ તે વિષે કંઈ કરતા નથી. આ પ્રકારની ઘટનાઓનું જૂનું સ્વરૂપ સામાજિક મહાવળો, વિવિધ પ્રકારના ક્રિયાકોટિ, પિયાયસાધનાઓ, મેલા દેવાને લોગ ચલાવવા, “દેવી રોપ” ઉત્તરેલ વ્યક્તિઓનો-લોગ-રોપે નાશ કરતો વગેરે બનાવોમાં જોઈ શકાયો. આજે પણ આ વસ્તુઓ થોડા વધતા અંશે દરેક દેશમાં ચાલુ છે.

મહાવળો અને મંત્રો

થોડા વખત પહેલાં જ કુંભજીમાં વિશ્વશાંતિ માટે મઠ ચલે ચલે હતો. મંત્ર, કુંભજી, ચક્ર અને તાવીજોથી મનોવાંછનાઓ પૂરી કરાવી આપવાની જાહેર ખજારો આજે પણ હાખાંઓમાં જોઈ શકાય છે. થોડાંજ વર્ષ પહેલાં જામનગર શહેરમાં પાટલીનાં પાણી આપી દરેક રોગ સુધારી આપનાર એક “ચક્રકરિક” વ્યક્તિનો એટલો મહોરો પ્રચલ ચલે હતો કે નના પરિણામે દેશ ની રસેત્તલ આગમીઓ દોહાવવી પડી હતી. આ મંત્રો

* “જાન્યતા મિત્ર અને કુનરાત દર્પણ”માંથી.

કાઠિયાવાડમાં ખાટલીઓનો કુબ્જાળ પડ્યો હતો. અમદાવાદ તેમ જ ગુજરાતમાં ખીછા એ ત્રણ જગ્યાઓએ હોઈ 'કૂબ્જ' અને 'નટવર'ના આધુનિક અવતારોએ રચાનિક સમાજની ઓઝા-જેમાં કહેવાય છે કે અંગ્રેજી કોલેજમાં બહુતી વિદ્યાર્થીનીઓ પણ હતી-ઉપર એટલું બહુ પ્રભુત્વ જમાવ્યું હતું કે તેમને પોતાનો 'અવતાર' સંકેતી લેવાની સરકારને ફરજ પાડવી પડી હતી. હવે આમાં વિશિષ્ટતા તે આવી ધટનાઓ આજે પણ બને છે એમાં નથી. નેટલી ઘણી વખત થોડા ઘણા અંશે કહેવામાં આવતાં શારીરિક, માનસિક કાયદા, સુધારા કે ફેરફાર સફળ થાય છે એની છે. રાષ્ટ્રીય વલણવાળા મનુષ્યો આને અકસ્માત કહે છે અને અચાન મનુષ્યો તેને માનેલ ચમત્કારી શક્તિની સાબિતી માને છે. હકીકત એ છે કે આમાંની બધી નહિ તેા ઘણીએક ખીનાઓ વિચારશક્તિનાં એ જ સિદ્ધાંત પરથી સમજી શકાય તેમ છે ; અને આમાં તે ખીનાઓની સફળતા તેમ જ નિષ્ફળતા એમ બન્નેનાં કારણ મળી આવે છે.

સૂચન અને શક્તિ

આ વિચારશક્તિનો સિદ્ધાંત આધુનિક માનસશાસ્ત્રકારોએ માન્ય કરેલ છે એ સિદ્ધાંતની વ્યાખ્યા એમ આપી શકાય કે, દરેક વ્યક્તિગત વિચારની વૃત્તિ સફળ થવા પ્રત્યે જ હોય છે. એટલે કે જે વિષે વિચાર હોય તે વિષયમા પરિણમવા પ્રત્યે હોય છે. વિચાર આ પ્રમાણે સફળ ન થાય ત્યારે તેનાં કારણો બે જાતનાં હોઈ શકે (૧) વિરુદ્ધ અથવા અસંગત વિચારોની શક્તિ અથવા (૨) બહારના (ભૌતિક) સંયોગોની અવરોધકતાનો અભાવ.

અહિં સફળતા માટે આપણે એક નવો શબ્દ દાખલ કરીએ-સૂચન. આપણા હાર્મના વિષય માટે સૂચન એટલે વિચારનું ફળાભૂત થવું અથવા સફળતામાં પરિણમવું. તે સહેજે જોઈ શકાશે કે સૂચનનો રાષ્ટ્રીય અર્થ તે સામાન્ય વાતોલાપમાં તેનો અર્થ જણાવવું અગર સૂચના કરવી એમ કહીએ છીએ તેથી તદ્દન જુદો છે.

વિચારના પ્રકાર

વિચારના વિષય ત્રણ પ્રકારના મુખ્યત્વે હોઈ શકે. વિચારપ્રધાન અને કાર્યપ્રધાન-સૂચનની વ્યાખ્યા આ ત્રણ પ્રકારમાં નીચે પ્રમાણે કહી શકાય :

(૧) કોઈ પણ વિચાર વિષેના વિચારની વૃત્તિ તે (પહેલા) વિચારમાં પરિણમવા પ્રત્યે હોય છે.

(૨) કોઈ પણ લાગણી વિષેના વિચારની વૃત્તિ લાગણીમાં પરિણમવા પ્રત્યે હોય છે.

(૩) કોઈ પણ કાર્ય યા ફેરફાર વિષેના વિચારની વૃત્તિ તે કાર્ય યા ફેરફારના પરિણમવા પ્રત્યે હોય છે.

ઉપર પ્રમાણે વિષય પ્રમાણે સૂચનના ત્રણ વર્ગો પાડી શકાય અને તેમને અનુક્રમે વિચારપ્રધાન સૂચન, લાગણીપ્રધાન સૂચન, અને કાર્યપ્રધાન સૂચન, એવાં નામ આપી શકાય.

કૃષ્ણભૂત સૂચનના દાખલા

અર્થ-એક વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખવાની જરૂર છે કે વિચારની આ શક્તિ વિચારનારના વિચાર, લાભણી, શરીર અને શરીરિક કાર્યો પર જ સીધી રીતે હોય છે. તે સિવાયની અસર તો આડકતરી જ હોઈ શકે.

સૂચન કૃષ્ણભૂત થવાનો દાખલો લઈએ. એક સો પુટ લાંછુ અને એક પુટ પહોળું પાટિયું જમીન પર મૂક્યું હોય તો કોઈ પણ માણસ તેના પર સહેલાઈથી ચાલી જાય, પણ એ જ પાટિયું પોણેસો ફૂટના માચડા પર મૂકે અને કોઈ પણ માણસને તે પર ચાલવાનું કહો તો તે પડશે જ. કારણ ? પડવાની ખીક સાથે 'પડવાનો' વિચાર મનમાં મૂળ કરી જવાય છે, અને તે કૃષ્ણભૂત થાય છે. અનુભવથી જોતાં સાચી એક વસ્તુ ધ્યાન ખેંચે તેવી છે; ઉંચે રાખેલ પાટિયા પર ચાલવાનું માણસ ન પડવા માટે જેમ વિશેષ પ્રયત્ન કરશે, તેમ તે જલદીથી અને વધારે ચોક્કસાઈથી પડશે.

અન્ય ઉદાહરણો

રાજદા અનુભવમાંથી પણ સૂચનના ઘણા દાખલા મળી આવે છે. કોઈના આવવાની આતુરતાથી રાહ જોતા હોઈએ તો તે વ્યક્તિ આવે તે પહેલાં કેટલીએ વાર તેનો મોલવનો અથવા પગરવનો અવાજ સાંભળવાની ભ્રાંતિ થાય છે. ટેલિફોનની રાહ જોતા હોઈએ તો ટેલિફોનની ધંટડી ખરેખર વાગે તે પહેલાં કેટલીક વાર ત્રણે ટેલિફોનની ધંટડી વાગી જાય એમ લાગે છે. સાપડલ શીખનાર માણસને સાવકડા પર જેસી રસ્તામાં પથ્થર જોઈ તે સાથે અચડાવવાની ખીક લાગે ત્યારે ત્રણે તે પથ્થર એ જ નિશાન હોય એટલી ચોક્કસાઈથી પથ્થર સાથે અચડાઈ પડે છે ! પોતે માંદા રહેતા હોઈને બહુ મોટા દાકતરોને બારે શી આપી તબીબી સારવાર કરાવવામાં ગર્વ લેનાર શ્રીમંતો સાચેસાચ જ માંદા રહેતા લાગે છે.

જો માણસો ઉમદા વિચાર અને આચારના દાખલા ખ્યાલમાં રાખે છે, કોઈ મહાનુભવનાં જીવનકાર્ય પરથી અથવા ધાર્મિક ગ્રંથ કે સામાજિક વિચારશ્રેણી પરથી-તેમના 'વિચારો' રજૂ કરીને કરીને જુદી જુદીએ જવા મળે રહે છે. કોઈ આનંદદાયક પ્રસંગ અથવા ભૂમિનો ખ્યાલ કરતાં શરીર અને મન બન્ને પ્રફુલ્લિત બની જાય છે. -વ્યાયામ પ્રિય લોકો એમ માને છે કે વ્યાયામ કરતી વખતે આરસામાં શારીરિક સુધારાની ક્રિયાઓ જોવાથી વ્યાયામનો ફાયદો વિશેષ થાય છે. હેલા જણ દાખલા અનુક્રમે વિચારપ્રધાન, લાગણી-પ્રધાન અને કાર્યપ્રધાન સૂચનના છે.

સૂચન અને પરસૂચન

સૂચનના મુખ્ય બે ભાગ પાડી શકાય: એક તો એ કે ખીજાએ જણાવેલા વિચાર કૃષ્ણભૂત થાય તો અને બીજો પોતાનો જ વિચાર કૃષ્ણભૂત થાય તો. પહેલા બાબને આપણે પરસૂચન અને બીજા બાબને સ્વસૂચન કહી શકીએ. સ્વસૂચનના પણ બે ભાગ પડશે: એક એની જોતે ઉદભવેલું સ્વસૂચન અને બીજા ચાલતા ધારણાથી ઉદભવેલું સ્વસૂચન; પહેલું તાત્કાલિક સ્વસૂચન અને ધારણીય સ્વસૂચન કહી શકાય.

“ સૂચન ” ના નિયમો

સૂચન કળીમૂત ક્યારે થાય ? ઉપરોક્ત પાઠિયા પર ચાલવાનો દાખલો લખ્યો તો તેમાં ત્રણ વસ્તુ માલૂમ પડે છે: (૧) કળીમૂત ચનાર વિચાર પર તાત્કાલિક ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું છે. (૨) તે સાથે ભયની પ્રમળ લાગણી સંકળાયેલી છે અને (૩) જેમ જેમ પડવાના પ્રયાસ નિષ્ફળ નિવડે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાશે કે ‘ સૂચન ’ ના આ ત્રણ મુખ્ય નિયમો છે. તેમને અનુક્રમે ધ્યાનનો નિયમ, લાગણીનો નિયમ અને વિરુદ્ધ પ્રયાસના નિયમના ગેરશાયદા વિના ઉઠાવવા જોઈએ. આપણે જ્યારે એક વસ્તુ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો પ્રયાસ કરીએ છીએ ત્યારે એ વસ્તુ અને તે ઉપર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાનો પ્રયાસ એ બન્ને વસ્તુ પર ધ્યાન રહે છે. અને તેથી આ બન્ને નિયમો અમલમાં આવે છે, આનું પરિણામ એ આવે છે કે ધ્યાનમાં નિયમ પ્રમાણે ધ્યાનથી જે બનતું જોઈએ, તે તે માટેના પ્રયાસના ખ્યાલથી બેવાપ છે.

લક્ષકેન્દ્રિત સ્થિતિ

વિરુદ્ધ પ્રયાસના નિયમ મુજબ, આથી આપણે એક એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી રહી કે જેમાં ધ્યાન કેન્દ્રિત થાય, પણ તે માટેના પ્રયાસની લાગણીનો અભાવ હોય. વસ્તુના સ્વરૂપ પરથી જોઈ શકાય છે કે આ સ્થિતિ એ ધ્યાન અને આરામનું મિશ્રણ થશે. ખીજી રીતે કહીએ તો આ સ્થિતિ ધ્યાન અને આરામની સપાટીઓનાં સંમમરચાનની ધરીરૂપ છે. આ સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવા મન શરીર બન્નેને આરામની સ્થિતિએ મૂકવા જોઈએ. અને તેટલા એકાંતમાં, શરીર ફાવે તેવી સ્થિતિમાં મૂકી શરીરનું અણુએ અણુ લીધું/મૂકી દેવું જોઈએ. અને મન પરનો સામાન્ય કાણુ છોડી દહને મનને છૂટું મૂકી દેવું જોઈએ. પછી સૂચન માટેના વિચાર પર ધ્યાન કેન્દ્રિત કરવાથી સૂચનની સફળતા માટેની આ યોગ્ય સ્થિતિ પ્રાપ્ત થશે. આ સ્થિતિમાં માનસિક દષ્ટિ ક્ષેત્રમાં સૂચનનો વિચાર જ પ્રાધાન્ય બોગવે છે. અને તેથી વિરુદ્ધ કે અસંગત વિચારોનો અભાવ રહે છે. આ સ્થિતિને ધારણા કહી શકાય અને તેથીજ આ જાતના સ્વસૂચનને ધારણીય સ્વસૂચન કહ્યું છે.

સૂચનની સ્થિતિનો સમય

રાત્રે સૂતી વખતે નિદ્રાધીન થતાં પહેલાં અને સવારે ઉઠતી વખતે પુરેપુરી જાગૃત અવસ્થામાં આજ્ઞાતાં પહેલાં ધારણાની સ્થિતિ કુદરતી રીતે આવે છે. બન્ને સમય સૂચન માટે બહુ અનુકૂળ છે. સારા માણસો શુભ કાર્યોના મનો ઘણું ખર્ચ આ વખતે રટે છે અને ધાર્મિક વૃત્તિવાળા મનુષ્યો વિશેષ કરીને આ વખતે જ પ્રાર્થના કરે છે, એ તો સામાન્ય અનુભવની હકીકત છે. અઘી ઇચ્છાશક્તિ અને વિચારશક્તિને એક ખ્યાલમાં રાખવાની જરૂર છે. ઇચ્છાશક્તિમાં કોઈ વસ્તુ, કાર્ય અથવા પરિણામ પર ધ્યાન કેન્દ્રિત થયું હોય છે અને તેમાં આગામી અંતરાયો કે વિધ્ને પર વિજય મેળવવાનો ખ્યાલ હોઈ ઇચ્છાશક્તિની અજમાયશમાં ધ્યાન ઇચ્છાની મતલબ અને તેની અડચણો એમ બન્ને ઉપર કેન્દ્રિત થાય છે અને ધ્યાનનો નિયમ અને વિરુદ્ધ પ્રયાસનો નિયમ બન્ને કાર્યમાં આરંભથી

પરિણામમાં સફળતા મળતી નથી. દારૂ, સિગારેટ વગેરેનો વ્યસનો છોડવાની પ્રયત્ન છતાં દરોહનારાઓને મળતી નિષ્ણદતાના ઘણાખરા દાખલા આ કક્ષામાં આવે છે. સૂચનની શક્તિ તે ઈચ્છાશક્તિ નહિ, પણ વિચારશક્તિ-વિચારની સફળતામાં પરિણમવાની વૃત્તિ જ છે.

હિપ્નોટિઝમ

દેવે આપણે પરસૂચન શું છે તે જોઈએ. પરસૂચનમાં સૂચન સ્વીકારનાર અને સૂચન કરનાર વ્યક્તિઓ જુદી જુદી હોય છે. એક વ્યક્તિ સૂચન કરે છે અને બીજી વ્યક્તિ તે સૂચન સ્વીકારે છે. પરસૂચનમાં પણ જે વ્યક્તિમાં સૂચનવિચાર ફળામૂત થવાનો છે અથવા કરવાનો છે એટલે કે વિચાર તેના વિષયમાં પરિણામ પામવાનો છે, તેણે સૂચન સ્વીકારવું જોઈએ. બીજી રીતે કહીએ તો વિચારને માન્ય કરી પોતાના મનદૃષ્ટિ ક્ષેત્રમાં ઉઘવા દેવો જોઈએ. આ પ્રમાણે સૂચનીય વ્યક્તિ સૂચન ન સ્વીકારે તો સૂચન સફળ ન થાય. કારણ કે સૂચનનો વિચાર મનમાં રચાઈ યશે જ નથી, પણ મન તેથી વિરુદ્ધ અથવા અસંમત વિચારોના કમળમાં છે. આના ધણા દાખલા હિપ્નોટિઝમ, તથા મેરમેરીઝમમાં આવે છે કે, ન્યાં સૂચન આવે છે કે ન્યાં સૂચન ફળામૂત નથી, એટલું જ નહિ પણ જે સૂચન તે વ્યક્તિના મૂળભૂત વ્યક્તિત્વથી જ વિરુદ્ધ હોય તે તે વ્યક્તિ તેના સદંતર વિરોધ કરી હેઠે છે. આ ઉપરથી જોઈ શકાય છે કે પરસૂચન અને સ્વસૂચન બંનેમાં વિચારદૃષ્ટિ બીજી યોગ્ય માનસક્ષેત્રમાં વાવવાથી તેમાંથી પરિણામદૃષ્ટિ ફળ ઉગી નીકળે છે; એટલે કે આ બંધામાં શક્તિ તો વિચારની જ છે. સફળ વાવેતર માટે જમીન જેમ ખેડવાણીથી યોગ્ય બનાવવી પડે છે, તેમ સફળ સૂચન માટે મનને ધારણારિયતિમાં મૂકવું પડે છે.

સ્વસૂચન અને પરસૂચનમાં ધારણારિયતિમાં થોડો ફેર હોય છે. સ્વસૂચનની રિયતિ એવી છે કે જેમાં આરામની રિયતિમાં ધ્યાન અથુક વિચાર વસ્તુ કે પરિણામ ઉપર કેન્દ્રિત થવું હોય છે, ન્યારે પરસૂચનમાં ધ્યાન એક વ્યક્તિ સૂચન કરનાર પર કેન્દ્રિત થવું હોય છે. આ રીતે ન્યાં સૂચનવનાર વ્યક્તિ પર ધ્યાન પૂરતા પ્રમાણમાં કેન્દ્રિત થવું હોય તે રિયતિને હિપ્નોટીઝમ કહેવામાં આવે છે.

અદ્વા અને આસ્થા

આ પરથી જણાશે કે હિપ્નોટિઝમથી, જંતરથી, લુલા ધુણાવવાથી, પીર યા દેવની માનતા માનવાથી તથા બીજી ધણી રીતે જે ધારોરિક યા માનસિક સુધારા કરવામાં આવે છે તે પરસૂચનના પ્રકાર જ છે. અલગત, સૂચનની રીતમાં ફેર હોય છે; હિપ્નોટિઝમમાં સૂચન એક વ્યક્તિ તરફથી બીજી વ્યક્તિને સીધું કરવામાં આવે છે, ન્યારે બીજી રીતમાં યોજસ પદ્ધતિની કાર્યસરણીથી દરદી પાસે સુધારાની વસ્તુ સુધારક માગી લે છે. શ્રદ્ધા યા આસ્થા ક્રિયારી શક્તિનો દાવો કરી સુધારાના “અમલકાર” કરનાર લોકો પણ આ શ્રદ્ધા માગી લે છે, જેને શ્રદ્ધા હશે તે જ સારા થશે, બાકી આમાં ધણા કિસ્સાં સારા થાય છે, અને ધણા નથી પણ થતા. કારણ એટલું જ કે ન્યાં હોય પણ મતની શ્રદ્ધા છે ત્યાં જ સૂચનનો વિચાર વિરોધ નિર્મા

તેથી બરાબર મૂળ પકડી શકે છે. શંકા આવે એટલે ગનમાં તે વિચારનું પ્રાધાન્ય બેસતું નથી. એટલે સૂચન માટે જ જરૂરી ભૂમિકા બદલાઈ જાય છે. એટલે આ દરેકમાં મૂળ શક્તિ એક જ છે વિચારશક્તિ !

પ્રાર્થના અને પ્રગતિ

હવે આપણે ઉપરના નિયમો પ્રાર્થનાના વિષયને લગાડીએ. એક વસ્તુ તો ચોખ્ખી જણાય છે કે પ્રાર્થનાને એક સૂચન અણી શકાય અને તેમાં રહેલ વિચાર પ્રાર્થનાના શ્રદ્ધાતત્ત્વ અંગે, ઇશ્વર અથવા ખુદાના નામે મનથી માન્ય થાય છે, અને એ રીતે સર્જન-તામાં પરિણમે છે. અહીં એક ખીજ હરીકત ધ્યાન બેસે એવી છે. સીધી યા આકતરી રીતે પ્રાર્થના કરનાર અથવા શ્રદ્ધાળુ જનોના મોટે ભાગે સામાન્ય રીતે, બે વિભાગ પાડી શકાય: એક વિભાગની પ્રાર્થના કે શ્રદ્ધાનું મંતવ્ય એવું હોય છે કે પરમાત્મા તેમના પ્રત્યે માયાળુ છે અને તેમને સંતોષ પૂરતું થયું આપ્યું છે અને આપણે, ન્યારે ખીજ વિભાગની શ્રદ્ધા યા પ્રાર્થનાનું મંતવ્ય એવું હોય છે કે આ સંસાર તો માયાવી છે અને તેથી તેમને સંસારિક અથવા ઔદિક પ્રમતિની કાષ્ટ આકાંક્ષા નથી, પણ માત્ર માનસિક કે આધ્યાત્મિક શાંતિ જ જોઈએ છે.

આધ્યાત્મિક શ્રદ્ધા

પહેલા વર્ગની શ્રદ્ધા બ્યવહાર કહી શકાય, ન્યારે ખીજ પ્રકારની શ્રદ્ધા આત્મિક છે. રાજાંદા અનુભવોનું અવશોકન કરતાં જોઈ શકાશે કે પહેલા વર્ગના માણસો શરીરે સારા નિરોગી અને ખીજ રીતે સુખી તથા સંતોષી હોય અને તેમની રીતે ક્ષેત્રમાં તેમની ઐદિક પ્રગતિ ચાલુ જ રહે છે. ન્યારે ખીજ વર્ગના માણસોમાં માનસિક કે આધ્યાત્મિક શાંતિ જ વિશેષ હોય છે, પણ શરીરપ્રકૃતિ અથવા ઔદિક પ્રમતિ ધ્યાન બેસે તેવી હોતી નથી. ઉપરના વિચારસૂચનના નિયમો લાગુ પાડીએ તો આ પરિણામ કુદરતી જ જણાશે, કારણ કે પહેલા વર્ગમાં સૂચનનો વિચાર પ્રાગતિક છે અને ખીજમાં રચાયા ઐદિક દષ્ટિએ છે અને તેથી પરિણામ પણ તે પ્રમાણે જ હોય.

જીવનના અનુભવો

નિયમો પરથી ઉતરતું આ પરિણામ જીવનના અનુભવ સાથે આ પ્રમાણે મળે છે, તે આ નિયમોની સચોટતાની સામિતી છે આ ઉપરથી જણાશે કે, પ્રાર્થનામાં જે જેવું અને જે પ્રકારનું માગે અને ઇચ્છે તે પ્રકારનું ફળ તેને વિવિધ, પ્રમાણમાં મળે પણ છે. તે એક શરતે જ. અને તે શરત એ શ્રદ્ધા !

આ ઉપરથી જણાશે કે આ પ્રકારના ઘણા ચિત્રવિચિત્ર જણાતા બનાવોનું મૂળ તે વિચારશક્તિ જ છે. ઋષિમુનિઓ, સાધુસત, યુત્સદીઓ, યોકનાયકો અને હીપોક્રીટીસે એ બધા આજ શક્તિનો ઉપયોગ કરે છે. અને દરેક વ્યક્તિ પણ એ શક્તિનો ઉપયોગ જુદી જુદી રીતે વધતી-ઓછા અંશે પેતાની પ્રગતિ માટે કરી શકે, ઉપયોગમાં આવે તે શક્તિનું નામ ધારણ !

(ન્યુ નાન્સી રફલના પ્રખ્યાત ડૉ. એમિલ કુના સિદ્ધાન્તો પરથી)

પુસ્તકાલય ખાતું

ફરતા પુસ્તકાલય શાખા

સૂચના નં. ૮ સને ૪૬-૪૭

વિષય

શાળામાંથી ઉઠી ગયેલા બાળકોની યાદી રાખવા બાબત ઉપરના વિષય સંબંધે રાજ્યનાં સંઘનાં સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોએ ઊઠી મયેલા બાળકોની પાંચ વર્ષની યાદીઓ રાખવા તથા કોઈ શાળામાંથી યાદી ન આવે તો મંગાવી લેવા તજવીજ કરવા અને પુસ્તકોનો ધવલ્લીયાં “બાળકોનો ઉઠી ગયાનો વર્ગ” એ નામનું એક ખાતું વધારવા તથા પુસ્તકે આપતી વખતે સદરદુ કોષ્ટક પૂરવા વહીવટ રાખવા બદલ વટહુકમ નં. ૧૧ તા. ૬-૨-૩૪નો વ્યવેશ છે; છતાં તે પ્રમાણે પુસ્તકાલયો તરફથી તજવીજ થતી હોવાનું જણાવું નથી. માટે ફરીથી આ સૂચનાથી વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે, ઉપરની બાબતોને અમલ કરવાની જોમણે તેમણે ખાસ નોંધ લેવી, સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોનો હેતુ પ્રાથમિક શિક્ષણમાં જોવાપડતું ધાન તાલુ રહે અને બહેલું ભૂલી ન જાય તે હેતુથી ઉપરની યોજના કરેલી છે, અને તેને જરૂર સાવચાલું કામ શિક્ષક માણ્યોનું છે. એ શિક્ષકોમાં પ્રેરણા વધુ પ્રમાણમાં મળે તો તે માટે શ. મહાલ શાળાધિકારી સાહેબો જ્યાં પોતાનો મુકામ થાય ત્યાં આવા વિદ્યાર્થીઓને પુસ્તક વાંચવા મળે, એવા સક્રિય પ્રયાસો કરશે એવી અમે ખાસ આશા રાખીએ છીએ.

વડોદરા,
તા. ૨૩-૪-૪૭

મ. લં. પરચીકર
અ. મદદનીશ વ્યવસ્થાપક,

સૂચના નં. ૮ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

મહેસાણા પ્રાન્તનાં મામ પુસ્તકાલયોની લોકમદદ બાબત

માણુ સાહે મહેસાણા પ્રાંતનાં નીચે જણાવેલાં મામ પુસ્તકાલયોને તેમનાં અંદાજપત્રો અને મંજૂરી માટે આવેલાં અને પંચાયત મદદની રકમમાં સવડ હોવાના કારણે તેમને પંચાયતમદદ મંજૂર કરવામાં આવી છે. સદર પ્રસ્તકાલયોનાં અંદાજપત્રો પરત કરેલાં છે. એટલે તેમને પંચાયત મદદ મળ્યાની માહિતી મળી હશે જ. પરંતુ હજી સુધી તેમના તરફથી લોકમદદનાં નાણાં પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ તરફ મોકલાયેલાં નથી એમ અમારા જાણવામાં આવ્યું છે. સત્ય સદર પુસ્તકાલયોના મંત્રીઓને આથી જણાવવામાં આવે છે કે માટે જુન ૧૯૪૭ ની આખર સુધીમાં તેમણે લોકમદદનાં નાણાં મંડળ તરફ સત્વરે મોકલી આપવા તજવીજ કરવી. જો તેમ નહિ થાય તો મંજૂર કરેલી મદદ નિષ્પાયે નામંજૂર કરવી પડશે.

૧ પત્રીઓલ

તા. દહેગામ

૪ અલ્લેસણ

૨ પંચુપ

"

૫ ઇન્દા

૩ વામજીપુર

આતરજીખા

૬ કાજીપુર

૧

કડી

"

કલોલ

૭ ડામલા	વિગપુર	૧૯ મહેકપુર	ખેરાળુ
૮ નવા સંઘપુર	"	૨૦ શોભાસણુ	"
૯ પકુરમા	"	૨૧ બાળીપુર	"
૧૦ ઇમરામપુરા	"	૨૨ ચાડા	"
૧૧ નવા રામપુર	"	૨૩ મહાસણુ	"
૧૨ જોડવા	વિસનગર	૨૪ રૂવાવી	પાટણુ
૧૩ ધામણવા	"	૨૫ ચંદુમણા	"
૧૪ સીડોસણુ	મહેસાણા	૨૬ દુધારામપુરા	"
૧૫ મંડાળજ	સિદ્ધપુર	૨૭ કાસરી	ચાણુરમા
૧૬ ગાંગલાસણુ	"	૨૮ ટાકોદી	"
૧૭ રમુલપુર	"	૨૯ કારોડા	"
૧૮ ઠરણપુર	"	૩૦ ઠરસોલી	ડભોડા
વડોદરા,			
તા. ૧૦-૬-૪૭			

પ્ર. ચં. પરલોકર
અ. મદદ, વ્યવસ્થાપક.

મૂચના નં. ૧૦ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

સને ૧૯૪૭-૪૮નાં અંદાજપત્રો બાબત

રાજ્યનાં સાવજનિક પુસ્તકાલયોએ સને ૧૯૪૭-૪૮ની સાલ માટે મોકલવાનાં અંદાજપત્રો સંબંધે નીચે જણાવેલી બાબતો લક્ષમાં રેવાની છે તેથી આ મૂચના પ્રસિદ્ધ થવામાં આવે છે.—

૧. પુસ્તકાલયનું અંદાજપત્ર મોકામાં મોકુ' માટે સપ્ટેમ્બર ૧૯૪૭ની આખર સુધીમાં ખાતામાં મજુરી માટે મોકલવું જોઈએ.
૨. નેટલી સરકારમદદ મેળવતી હોય તેટલી રકમ કાયમ રૂંડ ખાતે મૂકી તેની પાવતીની નકલ અંદાજપત્ર સાથે જોડવી જોઈએ.
૩. અંદાજપત્રોના આસનો બરોબર બરેલાં હોવાં જોઈએ. દાખલાતરફ પાછલાં સાલના સરકાર પંચાયત મદદના આંકડા મંજૂર થયેલી રકમ પ્રમાણે હોતા નથી.
૪. સાલ આખરે પરતી વેચાણનું આવેકું ઉત્પન્ન અંદાજપત્રમાં ખાસ બતાવવું જોઈએ.
૫. પુસ્તકો તથા વર્તમાનપત્રો ખરીદી માટેની રકમ ટકાવારીના ધોરણે મૂકવી. તેમજ ખાસ જરૂરીઆતના વર્તમાનપત્રોના નામ યાદીની શરૂઆતમાં મૂકવા જોઈએ, જેથી મંજૂર કરતી વખતે મારાણીનાં વર્તમાનપત્રો મળી શકે તેવી વ્યવસ્થા થાય.
૬. આમ પુસ્તકાલયોમાં આવોપયોગી પુસ્તકો યાદીમાં ખાસ દાખલ કરવા જોઈએ અને વાચકોની રૂચિનાં પુસ્તકો દાખલ કર્યાં હોય તો તેની નીચે લાલ શાહી અથવા સીસા-પેનથી નિશાન કરવું જોઈએ. પુસ્તકોની યાદી બેવડી કિંમતની હોવી જોઈએ.
૭. કર્યા પુસ્તકાલયોએ ચેતાના અંદાજપત્રમાં સંસ્થાનું દરેક પ્રકારનું વાર્ષિક ઉત્પન્ન દર્શાવવું જોઈએ.
૮. સ્વતંત્ર મકાનવાળાં પુસ્તકાલયોનું કામ કરનાર શાળાના શિક્ષક હોય તો તેમણે

નિયમ પ્રમાણે કામ કરવા બંદલની મે. રા. રા. વિદ્યાધિકારી સાહેબની પરવાનગી મેળવી હોય તો તેનો ઉદ્દેશ અંદાજપત્રમાં સાધનિક કામગીરીમાં કરવો જોઈએ. આ મંજૂરી મેળવવાનું કામ શિક્ષકોનું પોતાનું છે.

૯. કર્યા પુસ્તકાલયોએ અંદાજપત્રો સાથે સાધનિક કામગીરી જોડવા ચૂકવું નહિ.
૧૦. પ્રાન્ત તથા કર્યા પુસ્તકાલયોમાં પુસ્તકોનું વળીકરણ થયેલું છે કે નહિ તે જણાવવું જોઈએ.
૧૧. કર્યા પુસ્તકાલયના મન્યપાલે પુસ્તકાલયનું શિક્ષણ ન લીધું હોય તો ચાલુ સાલના અંદાજપત્રમાં પુસ્તકાલયશિક્ષણખર્ચ ખાતે રકમ મૂકવી. આ શિક્ષણ ખાતની યોજના આવતા-માસમાં ખાતા તરફથી પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવનાર છે.
૧૨. કેટલાંક પુસ્તકાલયોએ છેલ્લા ત્રણ ચાર વર્ષથી કામગીરી અભાવે પોતાનો સંસ્થાના વાર્ષિક નિવેદનો છપાવેલાં નથી. તો ચાલુ સાલે નિદાન ટૂંકો રિપોર્ટ પણ છપાવવા અમારી ભલામણ છે.

ઉપરની સઘળી ખાતો અંદાજપત્રમાં દાખલ કરવા પુસ્તકાલયોના મંત્રી ભાઈઓ ખાસ લક્ષ રાખશે એવી આશા છે. અને ત્રામ પુસ્તકાલયોના મંત્રી ભાઈઓ પોતાના અંદાજપત્રો સફારતના ધોરણે જનાવે એવી અમારી ભલામણ છે.

વડોદરા,
તા. ૧૦-૧-૪૭ }

મ. સં. પરલોકર
અ. મદદનીશ વ્યવસ્થાપક

ગાંધીરાત અંક. ૫ સને ૧૯૪૬-૪૭

વિષય

પુસ્તકોની ભલામણ

પુસ્તકોનું નામ	લેખક તથા પ્રકાશકનું નામ	કિંમત
૧ સીતા વનવાસ	કમલ પ્ર. મંદિર, ભદ્ર, અમદાવાદ	૧-૪-૧
૨ ભારતની વીરગતિઓ	"	૧-૪-૧
૩ શકુન્તલા	"	૧-૪-૧
૪ મદારાજ કથા પદ્યો	"	૨-૦-૧
૫ શ્રી સરદસ્ય ત્રિકાળ સંપ્રાપ્તિયોગ	માર્કેડેય મુનીલાલ રાવળ નવ તાક, અમદાવાદ	૧-૬-૧
૬ શ્રી પંચાવતન દેવપૂજન પદ્યો	"	૧-૬-૧
૭ શ્રી શિવશક્તિના સ્તોત્રો	"	૦-૨-૧
૮ આધુનિક દિગ્દર્શન વિચારણા અને ઉદાહરણો	"	૦-૮-૧
૯ શ્રી પદ્ય મહાસભ્યનું સંમેલન	"	૦-૫-૧
૧૦ વંશ કવચદિ સ્તોત્રો	"	૦-૨-૧
૧૧ દિગ્દર્શન પત્રિકા	"	૦-૫-૧
૧૨ આગસ્ત્યોત્તરવગ્ન	"	૦-૨-૧
૧૩ ચક્રવાક (કાવ્ય)	શ્રી રણજિત મ. ખેડ	૨-૬-૦
૧૪ બેરિસ્ટર સીવરદર ચરિત્ર	"	૧-૦-૦

* સાર્વજનિક પુસ્તકાલયોએ નાણાની સહાય હોય તો આ પુસ્તકો વ્યવસ્થાપક એવી અમારી ભલામણ છે.

વડોદરા,
તા. ૧૦-૧-૪૭ }

મ. સં. પરલોકર
અ. મદદનીશ વ્યવસ્થાપક

અ મા રાં પ્ર કા ર નો

પુસ્તકાલયસાહિત્ય

૮૦૦૦ પુસ્તકોની વર્ગીકૃત	
નામાવલી	૭-૦-૦
૪૦૦૦ " " "	૫-૦-૦
વડોદરા રાજ્યની પુસ્તકાલય- પ્રવૃત્તિ	૩-૦-૦
વાતોનાં પુસ્તકોનો પરિચય ભા. ૨ ભે ૦-૮-૦	
પુ. પ્રવૃત્તિ, ભાષણો ને લેખો ભા. ૧ ભે ૧-૮-૦	

જીવનચરિત્રો

‘ધ એન્ડ્રુઝ	૨-૦-૦
રતના સતો	૧-૮-૦
વીર ગાર્ફીલ્ડ	૧-૮-૦
યુકર ટી. વૉશિંગ્ટન	૧-૧૨-૦

વૈદ્યક-આરોગ્ય

કેટલાક રોગો ભા. ૨ ભે	૧-૧-૦
આહારશાસ્ત્ર	૦ ૧૪-૦

શિક્ષણ-ઇતિહાસ-વિજ્ઞાન

ભીતપત્રો દ્વારા લોકશિક્ષણ	૧-૮-૦
બાળકેળવણી	૦-૧૩-૦
તારાશાસ્ત્ર	૦-૧૨-૦
સમાયણ રહસ્ય	૦-૧-૦
આર્યોની ઓળખાણ	૦-૫-૦
સારી રીતભાત	૦-૪-૦
વૈયામિક ન્યાયમાળા	૧-૮-૦
ઉત્તર હિંદુસ્તાની સંગીતનો ઇતિહાસ	૦-૧૪ ૦
ભૂચરના	૦-૧૧-૦
માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ શિક્ષણકળા	૦-૧૪-૦
માટીનો પ્રાકૃતિક ઇતિહાસ	૦ ૧૩-૦
વિદ્યાશાળા	૧-૧-૦
શિક્ષણનો સામાયિક	૦-૧૧-૦
સિંહ	૦-૬-૦
હિંદના ઇતિહાસની વાતો	૦-૧૨-૦
બાલસાહિત્ય	
બાલકુળના પાઠો	૦-૪-૦
પરિભ્રમ	૦-૫-૦

પ્રકીર્ણ

ચિરંજીવ સાહિત્ય (વિવિધ વિષયના લેખોનો સંગ્રહ)	૨-૪-૦
કુમારના ઔરતનો (સામાજિક)	૧-૮-૦
કલાપીનો ઢેકારવ (કાવ્ય)	૭-૦-૦

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિમિટેડ.

પો. બો. નં. ૧૦ : રાવપુરા, વડોદરા.

અમારી એજન્સીનાં પુસ્તકો

જીવન ચરિત્ર

મો. ન. અમીન, જીવન અને કાર્ય	૨-૦-૦
માતૃવીયાળ સાથે ત્રીસ દિવસ	૩-૦-૦
કુમારી હેલન રસૂલભાઈ વોરા	૦-૨-૦
કોસ્ટોફ કેલમ્બસ	૦-૧-૦
જીવનસંભારણાં (શરદા મહેતા)	૨-૮-૦

કાવ્ય સંગ્રહ

પ્રભાત પ્રાથનામાળા	૨-૦-૦
કુલવેણી મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
રઘુરસિયાના રાસ	૦-૧-૦
રાસનિકુંજ	૦-૧૨-૦
રાસપદ્ય	૧-૮-૦
રાસકોમુદી	૧-૮-૦
તારાનાં તેજ	૦-૮-૦
બાલ વીણા	૦-૧૨-૦
સ્મૃતિ નિકુંજ	૦-૮-૦
પૂનરણ્ય	૦-૧૦-૦
ચાંદરણા પ્ર. ગિ. મહેતા	૦-૮-૦

નાટક

યુગદર્શન મૂળજીભાઈ શાહ	૧-૪-૦
મંછા ભૂત	૦-૮-૦

અ. સૌ. કુમારી યશરંત પંડ્યા	૧-૦-૦
મહન મંદિર	૦-૧૦-૦
જ્વનિકા રેખા કાર્યાલય	૦-૧૨-૦
હંસી (નાટક) બી. પી. વૈદ્ય	૧-૦-૦

વાર્તા-નવલકથા

નિરંજના મૂળજીભાઈ શાહ	૨-૦-૦
ત્રિનેત્ર	૨-૦-૦
કૂલછાબ કે. હ. શેઠ	૨-૦-૦
બાતકકથાઓ ચંદ્રશંકર મદ્દ	૦-૧૦-૦
કુમાર વીરસેન ભા. ૩	૦-૧-૦
રામસિંહ રાઠોડ	૦-૧-૦

આકર ગ્રંથો

બાલસાહિત્ય સર્વસંગ્રહ ભા. ૧-૨	૨-૨-૦
જૂની શુજરાતી બાષા	૧-૧૨-૦

દંતર

આમચિત્રો ઇતિવર પેટલીકર	૨-૮-૦
આણુનો પ્રવાસ મૂ. શાહ	૦-૪-૦

પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ ત્રિ.

પો.બો.૧૦.વડોદરા.

સંસ્કૃતિ

સ્વાતંત્ર્ય દિને (૨૬ મી જાન્યુઆરીએ) પ્રગટ થયેલું
ગૂજરાતનું અદ્યતન માસિક

તંત્રી : ઉમાશંકર બેધી

યાંથી અંકમાં સાહિત્ય અને જીવનવિચારની સામગ્રી આપનાર ઠેકાણું લેખકો :
કાકા કાલેવકર, પ્રો. બ. ક. ઠાકોર, રામનારાયણ વિ. પાઠક, રમણલાલ દેસાઈ, સ્નેહરશ્મિ,
સુંદરમ, ડૉ. સુમન્ત મહેતા, પ્રો. ડોલરરાય મંકડ, પ્રો. મનસુખલાલ ઝવેરી, ચંદ્રવદન મહેતા,
કિશનસિંહ ચાવડા, પ્રો. અનંતરાય રાવળ, નગીનદાસ પારેખ, મનાલાલ પટેલ, યુલાખદાસ
બોઝર, પૂળલાલ, શેખ આદમ, વામુકિ, જાલમુકુન્દ દવે અને નવીન લેખકો.

સુંદર કાગળ, સોહામણી છપાઈ, દરમહિને પૃંઠા ઉપર
ઠલાકાર રસિકલાલ પરીખનાં નવીન રેખાંકનો.

પ્રથમ અંકોમાં ૨૫૦ મેધાણીના લેખો.

મેંયા ગાંધીજીનાં અપ્રસિદ્ધ પ્રાર્થનાપ્રવચનો

વાર્ષિક લવાજમ રૂ. સાત (પરદેશમાં રૂ. નવ) વર્ષ જાન્યુઆરીથી ડિસેમ્બર છે.

સંસ્કૃતિ કાર્યાલય

ચોકસી નિવાસ, કૃષ્ણ સોસાયટી પાસે, એલસપ્રિજ, અમદાવાદ.

વડોદરા રાજ્યની લાયબ્રેરીઓને
૧૨૫૫ ટકા વળતર મળશે.
વેપારીઓ, કારીગરો, જેડુતો, વિદ્યાર્થીઓ
સૌને ઉપયોગી

નવા જ પ્રકારનું માસિક

‘ઉદ્યોગ અને વેપાર’

લવાજમ :

દેશમાં રૂ. ૬૫૫ પરદેશ રૂ. ૧૦૫૫
નમૂનાની નકલ ૧૦ આના
જાણીતા ઉદ્યોગપતિઓ અને સામયિકોના
ઉત્તમ અભિપ્રાયો મળેલ છે.

અંક જોતા જ ગ્રાહક ખરીદી જશે

લખો :

‘ઉદ્યોગ’ કાર્યાલય

૮૩૬/૧, માણેક ચોક, અમદાવાદ.

વડોદરા રાજ્યની પ્રાથમિક શાળાઓની
લાયબ્રેરીઓ માટે મંજૂર થયેલાં
પુસ્તકો

લોક-ઇશુ સાચાં સંતાન

૦-૧૦-૦

૦-૬-૦

ભારતભૂષણ માલવીયાજી

૦-૩-૦

મોટા ટાઈપ - સચિત્ર - સુંદર ગ્રેટઅપ

લખો :

વિકાસ સાહિત્ય મંદિર

૮૩૬/૧, માણેકચોક, અમદાવાદ.

નૂતન પ્રાણવાન પ્રકાશનો

કાન્તિનાં પરિણયો :	શ્રીદેવી : બંધિમચંદ્ર	૩-૮-૦
ચંદ્રભાષ ભટ્ટ ૪-૦-૦	કુંદન : બંધિમચંદ્ર	૩-૮-૦
રેણુ અને બીજા વાતો :	આમીત્રમ : રામરાય મુનશી	૩-૮-૦
રમણિક મહેતા ૩-૦-૦	ચંદા : હિંદ વસાવડા	૩-૦-૦
માતાનું મૃત્યુ : જગુભાઈ મહેતા ૫-૦-૦	કૃષ્ણરત્ન ખૂન : દિવ્યાનંદ	૨-૧૨-૦
ભગવાન ચાલુક્ય :	સોરવણાં : વિનોદ ભટ્ટ	૨-૮-૦
મંજુલાલ દેસાઈ ૨-૮-૦	ગંગાનાં નીર : છંદ વસાવડા	૩-૦-૦
આધુનિક સાવત્રી :	પ્રયાણુ : છંદ વસાવડા	૩-૦-૦
રમણલાલ જોષી ૩-૦-૦	હલાની સહચરી :	
મ્પડનો કાવાનળ : ચંદ્રભાષ ભટ્ટ ૪-૦-૦	સોમાભાઈ ભાવસાર ૨-૮-૦	
લખૂકતી જવાળા :	સ્વાધ્યાય : ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ ૧-૧૨-૦	
રામુભાઈ અમીન ૪-૦-૦	હલ્યાલુને માર્ગ :	
આશીર્વાદ : સેવક બોજરાજ ૨-૦-૦	રમણીકલાલ દલાલ ૨-૪-૦	
રજની : 'ચિરંતન' ૪-૦-૦	એકાકી : નર્મદાશંકર શુક્લ ૧-૪-૦	
સોહાગણુ , રમાકાન્ત ગોતમ ૪-૦-૦	આજકાલ : પ્રસોત્તમ પારેખ ૧-૮-૦	
કાંતિનાંદ : દિવ્યાનંદ ૩-૦-૦	અનંદ બત્રીસી :	
રાજા વિરાજદેવ :	જગુરાય બંધડિયા ૨-૦-૦	
ધનશંકર ત્રિપાઠી ૪-૦-૦	પ્રીતમની ધ્યાસ : દિવ્યાનંદ ૧-૮-૦	
નિશિમંદા : સત્યમ ૨-૮-૦	આશા : મનજી પરમાર ૧-૮-૦	
પ્રેમજી જ્યોત : સુરલી કાકુર ૨-૧૨-૦	શાખવડીયા વાત, કુરજો :	
ત્રણ હિયાં : કૃષ્ણલાલ શાહ ૨-૧૨-૦	દિનેશ કાકોર ૨-૦-૦	
રૂપાં : કૃષ્ણલાલ શાહ ૨-૧૨-૦	રાસરંજના : જ. રાવળ : વા. શાહ ૧-૮-૦	
ત્રણ પાંખડી : નિરુ દેસાઈ ૩-૦-૦	જીવંત જવાળા : મનનીય લેખો ૧-૦-૦	
રાજલક્ષ્મી : મદ્દનાદ થાલમદ ૪-૦-૦		
જીવનસાથી : કુંગરસી સંપદ ૨-૧૨-૦		

: લખો :

: નવચેતન સાહિત્ય મંદિર : ૨૪૫૬ : બદ્ર : અમદાવાદ.

નૂતન પ્રાણવાન પ્રકાશનો

કાન્તિનાં પરિબળો :

ચંદ્રમાષ બદ ૪-૦-૦

રેણુ અને બીજા વાતો :

રમણિક મહેતા ૩-૦-૦

માતાનું નકલ : જડુભાઈ મહેતા ૫-૦-૦

ભગવાન ચાલુક્ય :

મંજુલાલ દેસાઈ ૨-૮-૦

આધુનિક સાવત્રી :

રમણલાલ જોષી ૩-૦-૦

પુણે કાવાનળ : ચંદ્રમાષ બદ ૪-૦-૦

ભાષકતી જ્ઞાણા :

રામુભાઈ અમીન ૪-૦-૦

આશીર્વાદ : સેવક જોગરાજ ૨-૦-૦

રંજની : ' ચિરંતન ' ૪-૦-૦

સોહાગણ , રમાકાન્ત ગોતમ ૪-૦-૦

કાંતિનાદ : દિવ્યાનંદ ૩-૦-૦

રાજા વિરાજદેવ :

ધનશંકર ત્રિપાઠી ૪-૦-૦

નિશિગંધા : સત્યમ ૨-૮-૦

પ્રેમળ જ્યોત : સુરવી કાકર ૨-૧૨-૦

ત્રણ હૃદયો : કૃષ્ણલાલ શાહ ૨-૧૨-૦

૩પાં : કૃષ્ણલાલ શાહ ૨-૧૨-૦

ત્રણ પાંખડી : નિરુ દેસાઈ ૩-૦-૦

રાગલક્ષ્મી : પ્રહલાદ બલભટ્ટ ૪-૦-૦

લવનસાથી : કુંભરસી સંપદ ૨-૧૨-૦

ઝીંકવી : બંકિમચંદ્ર ૩-૮-૦

કુંદન : બંકિમચંદ્ર ૩-૮-૦

આમીત્રમ : રામરાય મુનશી ૩-૮-૦

ચંદા : ઉદ્દ વસાવડા ૩-૦-૦

હૃદયરત્ન ખૂન : દિવ્યાનંદ ૨-૧૨-૦

સોરવણાં : વિનોદ બદ ૨-૮-૦

અંગનાં નીર : ઉદ્દ વસાવડા ૩-૦-૦

પ્રયાણ : ઉદ્દ વસાવડા ૩-૦-૦

કલાની સદૃશ્યરી :

સોમાભાઈ ભાવસાર ૨-૮-૦

સ્વાધ્યાય : ડૉ. હરિપ્રસાદ દેસાઈ ૧-૧૨-૦

હૃદયાણુને આર્જ :

રમણીકલાલ દલાલ ૨-૪-૦

એકાદી : નર્મદાશંકર શુક્લ ૧-૪-૦

આજકાલ : પુરુષોત્તમ પારેખ ૧-૮-૦

આનંદ બત્રીસી :

જડુરાય ખંધડિયા ૨-૦-૦

પ્રીતમની પ્યાસ : દિવ્યાનંદ ૧-૮-૦

આશા : મકનજી પરમાર ૧-૮-૦

સાખવટથી વાત કરજો :

દિનેશ કાકર ૨-૦-૦

રાસરંજના : જ. રાવળ : વા. શાહ ૧-૮-૦

છવંત જનાળા : મનનીય લેખો ૧-૦-૦

: લેખો :

: નવચેતન સાહિત્ય મંદિર : ૨૪૫૬ : ભદ્ર : અમદાવાદ :

“ પુસ્તકાલય ” માસિકમાં છપાતી જા. ખ. ના બાવે

‘ પુસ્તકાલય ’ માસિકમાં છાપવાની જા. ખ. ના દરો તા. ૧-૧-૪૭ થી નીચે પ્રમાણે ઠરાવવામાં આવ્યા છે. આથી આ અગાઉના તમામ દરો રદ કરવામાં આવ્યા છે.

	૧૨ માસ	૬ માસ	૩ માસ	એક માસ
એક પેજ	રૂ. ૯૬	રૂ. ૬૦	રૂ. ૩૬	રૂ. ૧૪
અર્ધ પેજ	” ૬૦	” ૩૬	” ૨૪	” ૧૦
ઠવરપેજ ૩ શુ	” ૧૨૦	” ૭૮	” ૪૨	” ૧૬
” ૪ શુ	” ૧૫૦	” ૯૬	” ૫૪	” ૨૦

૧. જા. ખ. ના ઉપરના દરો સાફ છે. તેમાં કાંઈ વળતર કાપી આપવામાં આવતું નથી.
૨. જા. ખ. નાં નાણાં અગાઉથી જ લેવામાં આવે છે.
૩. ખદલા (Exchange) માં જા. ખ. છાપવાનું ધોરણ બંધ છે; માટે તે વિષે કૃપા કરી કોઈએ પૂછપરછ કરવા તસ્દી લેવી નહિ.
૪. કોઈપણ જા. ખ. લેવી યા ન લેવી તે વ્યવસ્થાપકના નિર્ણય પર રહેશે.

વધુ વિગત માટે લખો— વ્યવસ્થાપક, ‘ પુસ્તકાલય ’ માસિક
પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ.
ચા. જો. નં. ૧૦, રાવપુરા—વડોદરા.

તૈયાર છે ! — ખરીદ કરો — તૈયાર છે !

વડોદરા રાજ્ય ડીરેક્ટરી

(રાજ્યની લાયબ્રેરીઓ, ક્લેરિકલ અને પંચાયતોએ ખરીદ કરવા મંજૂર થયેલું)
નેક નામદાર દીવાન સાહેબના આપુણ સાથે રાજ્યમાં પહેલવહેલું તમામ પ્રકારની માહિતીયો લગભર એક જા મોડું સચિત્ર પુસ્તક બહાર પડેલું છે તેમાં રાજકર્તાઓ, રાજ્યપટના-કારોનાર તમામ ખાતાઓની વિવિધ પ્રવૃત્તિઓ, રાજ્યના નાના મોટા વેપારીઓ, વેપાર-રાજ્યમારો, લોકલવન, પ્રાંતમાંથી મળી ગામડાઓની નજીકની લેવી લગીલત. રાજ્યની અનેક સંસ્થાઓ, શહેરો અને સ્થળોનો પરિચય, પ્રાચીન અને હાલના રાજકુટુંબના ફોટાઓ ઉપરાંત ખાન અનેક વિશેષ, ચોરસ, રેલ્વે, કાયદા-નિબંધોની સમજ, ખંડણી રાજ્યો અને ખીણ વિવિધ પ્રકારની ઉપયોગી માહિતી તેમાં આપેલી છે. વડોદરા રાજ્યનો ખરો ચિતાર આ ડિરેક્ટરી આપી રાકે છે.

વડોદરા રાજ્યના આ મવંચાલી લોકમિયાની ઉપયોગિતા માટે રાજ્યની તમામ ક્લેરિકલોએ, લાયબ્રેરીઓ અને પંચાયતોએ તે ખરીદ કરવા રાજ્ય તરફથી યોગ્ય દુકોમો થયેલા છે. દરેક વ્યક્તિ, વેપારી કે ગમે તે સંસ્થાને તે એક અતિ ઉપયોગી (Ready Reference તરીકે) સાબન છે એ ડીરેક્ટરી ખરીદ કરે અને તેમાંની અલગ વાત મેળવે. આટલો ઉપયોગી ને મોટો દગદગ સચિત્ર પાઠ પૂઠાને મંચ હોવા છતાં તેની કિંમત માત્ર રૂ. ૪-૦-૦ છે.

—લાયબ્રેરીઓ અને પંચાયતોને યોગ્ય દરે મળે છે—

મળવાનું સ્થળ : પુસ્તકાલય સહાયક સહકારી મંડળ લિ. વડોદરા.
અમર લખો : વડોદરા રાજ્ય ડીરેક્ટરી પબ્લીશીંગ કંપની. વડોદરા

શિષ્ટ અને સંસ્કારી વાચન

વરવહુ અમે	(હૃદયંગમ નવલકથા)	૩-૦
ધૂધવતાં પૂર	(સત્તાવીસ લાક્ષણિક વાર્તાઓ)	૪-૮
પરાજીત પ્રેમ	(હઠભરી કિલચરપ વાર્તાઓ)	૩-૦
લોજ અને કલિદાસ	(હાસ્ય અને હાજરજવાબીની વાર્તાઓ)	૪-૮
દ્વિદંક	(ચૌદ ચોટદાર સામાજિક વાર્તાઓ)	૨-૮
સામુદ્ર	(ચોવીસ હાસ્યરસિક વાર્તાઓ)	૧-૮
પૃથુરાજ ચૌહાણ અને ચંદ બરહાથી	(સચિત્ર ઐતિ. વાર્તા)	૨-૮
ગૂજરાતની ભૂની વાર્તાઓ	(" " ")	૨-૦
સરી જતું સૂરત	(હાસ્યરસિક નાટક)	૧-૪
વરવોડો	(ભગત સ્ત્રીતનું નાટક)	૧-૪
રંગલીલા	(વિવિધ હાસ્યલેખકોની કૃતિઓનું મિશ્રણ)	૦-૧૪
જગતપ્રેરણા	(સ્વ. ન્હાતાલાલ કવિનું છેલ્લું નાટક)	૩-૦
રાષ્ટ્રિકા	(રાષ્ટ્રપ્રેમના પ્રેરક ગીતો) શ્રી. ખખરદાર કૃત	૨-૮
કથાલિકા	(ભાવવાહી ભજનો ને ગીતો)	૨-૦
અજંપાની માધુરી	(હઠભર્યાં ગીતો)	૧-૦
પ્રેમધનુષ્ય	(સળંગ પ્રણયકાવ્ય)	૧-૦
મેકટીકક સાધકોલો	(હિન્નોડીઝમ, મેસ્મેરીઝમ વગેરે)	૩-૮
હુન્નર રત્નાકર	(અનેક ઉપયોગી નુસખાઓ)	૧-૪
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા	(સરળ ટીકા : ૮૦૦ પાનાં)	૨-૮
મહાભારત	(અંદાર પવેનું સંપૂર્ણ ભાષાન્તર)	૨૦-૦
નવગ્રહવિધિ અને પાર્થિવ પૂજન	(ગુજરાતીમાં)	૧-૦
સતી સમાજ	(પ્રેરક જીવનચરિત્રો)	૨-૦

એન. એમ. ત્રિપાઠી લિ. બુકસેલર્સ: પ્રિન્સેસ સ્ટ્રીટ
પંડીશાહ: સંખર્ષ ૨

પ્રત્યેક લાચરે શીના શણુગાર ત્રિશક્તિ ગ્રંથમાળાનાં પુસ્તકો

(દરેકનું પોસ્ટેજ અલગ સમજવું.)

સટ ૧ લો :

વંધ્યા	૦૧૪	ભરત મુદયજી	૧)૪	હિંદ સ્વરાજ	૦૧૧
કાશી	૦૧૦૧	ચોપીસીનું ચક્કર	૦૧૪	નારીબિષક	૦૧૪
કાયદામાં સ્ત્રીનું સ્થાન	૦૧૦૧	આખો સટ રૂ. ૧૪)		માસિક ધર્મ	૦)૪
અર્ધાંગના	૦૧૪	સટ ૪ થો :		નવા સાધિયા	૦)૪
ગૃહવ્યવસ્થાની વાતો	૦૧૧	રઝિયા બેગમ	૦૧૦૧	વીર તારા (બે મામ)	૦૧૪
ખાંચણી	૦૧૪	ગૃહવેદ અને બીજી વાતો	૦૧૧	ગોરમાનાં ગીતો	૦)૪
બલિદાન	૦૧૪	સખીના પત્રો	૦૧૧	આખો સટ રૂ. ૬)	
બવાટવી	૦૧૪	રતવનું શાસ્ત્ર	૦૧૦૧	સટ ૭ મેઠ :	
મા	૦૧૪	સીદ્ધિદય	૦૧૦૧	મેઠમ ડેમીડા	૧)૪
જાનાના પત્રો	૦૧૧	માતૃપ્રેમ અને બીજી વાતો	૦૧૪	સામાજિક વાતો ભા. ૨	૦૧૦૧
આખો સટ રૂ. ૪)		પારસી લગ્નગીતો અને		ગુણિયલ ગૃહિણી	૦)૧૧
સટ ૨ જે :		મરખા	૦૧૧	સ્ત્રીસ્વાતંત્ર્ય	૦)૧૧
પતિની પસંદગી	૦૧૪	લોહીની ધમારત	૪૧	દક્ષિણી રાંધણીકળા	૦૧૦૧
લીલીની આત્મકથા	૦૧૦૧	વહેમી પતિ	૦૧૦૧	સતી જસમા	૦૧૧
ફાઇ	૦૧૪	આરોગ્ય અને સુખ	૦૧૧	સંસારદર્શન	૦૧૧
પારસી વાનીઓ	૦૧૧	આખો સટ રૂ. ૭૧		ભૂમિભાતા-આનંદમંથ	૨૧
વિધવા	૦૧૪	સટ ૫ મેઠ :		બાળવિધવા	૦)૪
કેને પરણું ?	૧૧૧૪	સામાજિક વાતો	૦૧૪	સાચા સહોદર	૧૧
સુધડતા અને સુદસ્તા	૦૧૧	રમુજી વાતો	૦૧૪	આખો સટ રૂ. ૭૧	
દાસ્યકુવારો	૦૧૧	બલી બાબી	૦)૧૧	સટ ૮ મેઠ :	
ભૂતના ભડકા	૨૧	પતિ પ્રજા છે	૦)૧૧	થેપડા અથવા	
વિપત્તિક્ષ	૨૧	મંદગી અને માવજત	૦૧૪	એક પર બીજી	૦૧૦૧
આખો સટ રૂ. ૮૧		વાતનું વતેસર	૦)૧૧	સુકન્યા	૦)૪
સટ ૩ : જે		ધરણાનો શોખ	૦)૧૧	વીરાંગના નીલાદેવી	૦)૧૧
દાસ્યકલાપ	૨૧	પારસી સતીઓ	૦૧૧	રાસનન્દિની	૦૧૧
દેવી ચોધરાણી	૨૧	એકાદશી	૧)૦૧	પ્રતિમાનો સ્વયંવર	૧૧૧૪
વીર રોઝા	૧૧	રાણકેવી	૧)૪	વિમાની ગીતાગ્રાહ	૦)૪
દાસ્ય જરણી	૨૧	આખો સટ રૂ. ૪૧		ઝરિની રાણી	૦)૪
" જરા મ્હા મૂકને "	૧૧	સટ ૬ મેઠ :		દારયાકુર	૦૧૧૪
પેસાવરથી મોરો	૨)	સિવાજીની બા	૦૧૧૪	દાસ્યાચૂત	૦૧૧
જીવન પક્ષો	૦૧૪	સામુની ચિખામણ	૦)૧૧	પુત્રીપ્રેમ	૦૧
સુખી ધર	૦૧૦૧	કાયદાનું અંગાન	૦)૧૧	આખો સટ રૂ. ૫)	

૮૦ પુસ્તકોનો સટ રૂ. ૫૭) માં

ત્રિશક્તિ કાર્યાલય, નવલ-ચોક, કેળાંખીક, સુરત.

રમકડાં જેવા નવા બાલકાવ્યસંગ્રહો—

કાવ્ય કિશોરી : શ્રી પૂજ્યશ્રી

બાલરંજના : જયમતબેન પાઠશાળા મુક્તિના રાસ : ન્યોતનાબેન શુકલ

દોશ દોશે બાળકો વાંચે, શ્રુતે તે ગાતા ગાતા ગોઠે ચંદ્રી જ્ય એવા રાસ,
ગીત, વૃત્ત, અભિનયશીતાના બાળકોને અગ્રી જ્ય એવા સર્વોચ્ચ સુંદર સંગ્રહો.

દોઢ રૂપિયો માફકો સદ જ મંગાવો લો.

— દરેકની કિંમત ૦-૮-૦

— યુગાંતર કાર્યાલય : ગોપીપુરા, સુરત —

બાલ-કિશોર-કુમાર સાહિત્ય	નવી આવૃત્તિઓ	
ફારમ-સદરી ૧-૧૨ (પાઠ) (સચિત્ર)	સારકામસાદ વર્મા	૦-૧૨-૦
ફારમ-સદરી ૧-૧૨ (શ્રી)	" "	૪-૪-૦
અંબર મહાજનો—યુગોલિની	" "	૪-૦-૦
વર્તમાન યુગના વિધાયકો	" (બીજી આવૃત્તિ)	૧-૮-૦
પુરાણનાં પાત્રો		
શ્રી રામચંદ્ર-શ્રીકૃષ્ણ	" "	દરેકના ૦-૬-૦
સીતા-હનુમાન-કૃષ્ણકમાર	" "	૦-૨-૦
ઉપનિષદોની વાતો	" "	૦-૧૦-૦
પાઠાં સાથે છ બાધિલાં-પુસ્તકાલયઆવૃત્તિ		૨-૪-૦

નવલ-નાટકો

દિવસાલી ગ્યાંજ (નવલકથા)	શ્રી. ગણેશદાસ લા. પંડ્યા	૪-૦-૦
આશા (નવલકથા)	સારકામસાદ વર્મા	૧-૪-૦
વનવનની વેલ્લી	" "	૧-૦-૦
દુર્ગામ મહેતાજી (નાટકો)	" "	૧-૮-૦
વહેમી	સ્વ. શ્રી. ગણેશદાસ પા. પંડ્યા	૦-૮-૦
તરંગ	શ્રી. મોહનલાલ દવે	૧-૮-૦
વીરપૂજા	શ્રી. મોહનલાલ દવે	૧-૮-૦

આ પુસ્તકોની પૂજા સુજ નકલો હવે સિલકે છે. જે હવે છપાયે નહિ.

— લખો : —

યુગાંતર કાર્યાલય, ગોપીપુરા, સુરત.

તમારા ઘર અને લાયબ્રેરીની શોભાકૃપ
જીવન સાહિત્ય મંદિરનાં પ્રાણવાન પ્રકાશનો.

નવલકથા :

નવલકથા	સોપાન	કિંમત રૂ. ૪-૮-૦
વનવાસ		૪-૮-૦
કુટેલાં સુવર્ણપાત્રો	ચુનીલાલ મહિયા	૪-૮-૦
વ્યાજનો વારસ	પ્રબોધ સન્યાલ	૩-૦-૦
પ્રિય બાંધવી	અનુભવ રમણલાલ સોની	૧-૧૨-૦
મીનાક્ષી	ભૂપેન્દ્રનાથ ચૌધરી	૨-૪-૦
રિસામણાં	એચ. જી વેલ્સ	૨-૧૨-૦
વિજ્ઞાનખાણુ	સોપાન	૩-૮-૦
પ્રાયશ્ચિત્ત બા ૧ લો. (નવી આ.)		૩-૮-૦
" બા ૨ લો. (નવી આ.)		૩-૮-૦
અપર મા	શ્રી. અવધનારાયણ	૩-૮-૦
અધુરા રેરા	મહુલાલ પ્રજ્ઞાલક્ષ્મી	૨-૪-૦

નવલિકા

નવલિકા	વેશ'પાથન	કિંમત રૂ. ૨-૮-૦
માલિની	સોપાન	૨-૮-૦
વિદાય	કાંતિલાલ પરીખ	૧-૧૨-૦
માટીના ચૂલા	પ્રગતિ	૩-૪-૦
બળતાં પાણી	પ્રા. બિપીન જવેરી	૨-૪-૦
મો. ફેડકેની વાતો	સોપાન	૮-૨-૦
ઝાંઝવાનાં બજા		૩-૦-૦
છેલ્લો પ્રયોગ		૩-૦-૦
સમાયણ કથા મંગલ	રમણલાલ સોની	૨-૮-૦

રાષ્ટ્રીય પ્રકાશનો.

મહાસભાના મહારથીઓ		
બાગ ૧-૨-૪ સાથે	મધુકર રાંદેરિયા એમ. એ.	૫-૦-૦
અગ્નિપરીક્ષાને અંતે	સોપાન	૩-૮-૦
સુભાષબાબુના લેખો અને પ્રવચનો		૩-૦-૦
જયપ્રકાશ નારાયણ	રમણ પટેલ	૧-૪-૦
આચાર્ય કૃપલાણી	શ્રી સત્યમ	૨-૦૫-૦
ચલો દિલ્હી	સોપાન	૫-૪-૦

જીવન સાહિત્ય મંદિર

૪૦૪, કાલબાદેવી રોડ, સુબર્ધર .: ગાંધી રોડ, અમદાવાદ.

હસવું ન હાંચં તો પણ હસવું પડશે

ચિરકુમાર સભા

લેખક : રવિન્દ્રનાથ ટાગોર.

અનુવાદક : રમણલાલ સોની.

આ પુસ્તક વાંચીને ઓ. રામનારાયણ વિ. પાઠક લખે છે:—

“ ચિરકુમાર સભા ખરેખર કુંદર ચોષડી છે. આ ન વાંચી દેલ તો રવીન્દ્રનાથનું એક આણું પાણું મને અજાણું રહી જત. માણસોને ખટપટ કરી પરણાવવા જેવો વિષય અને છતાં ક્યાંય અચ્છીલતા પણ નહિ. અને કોઈ પાંચ લીટી એવી સામ્યે જ હશે જ્યાં તમે હસો નહિ. એકલાં એકલાં વાંચતાં પણ મને હસવું આવ્યા જ કરેલું.”

બંગાળી સમય વિવેચક ઓ. નિહાલરંજન રાય લખે છે :

“ ચિરકુમાર સભાનો દારપરસ લગભગ છે, શિષ્ટ છે. એનો બ્યંમ પ્રમાતના તમા જેવો કુંવો છે ને ખોટો છે. હાસ્ય પરિહાસથી હલકલું બંગાળી સાધાર્માં આણું બીલું કોઈ પુસ્તક નથી. ચિરકુમાર સભા ખરેખર પ્રદક્ષન છે.”

હાસ્યરમતી ઓળો ઉડાવતી આ નવલકથા અવસ્થ વસાવો.

ક્રીમલ રૂા. ૪-૦-૦

૨૨

ટપાલ ખર્ચ : આંક આના

પૂજ્ય ગુરુદેવનાં અન્ય પ્રતિભાશાળી પ્રકાશનો :

ગોરા ભાગ ૧ લો-૨ ભો (જમતની સર્વોત્તમ નવલકથાઓમાંની એક). રૂા. ૬-૦-૦	
ગિરીબાલા	ક્રી. રૂા. ૪-૪-૦
વરમાળા	ક્રી. રૂા. ૪-૦-૦
બ્યંગ કૌતુક-હાસ્ય કૌતુક	ક્રી. રૂા. ૩-૦-૦
ટાગોરની ટચૂકડી બાલવાતો	ક્રી રૂા. ૧-૪-૦
	ટ. ખ. આંક આના
	ટ. ખ. હ આના
	ટ. ખ. પાંચ આના

તમારી જરૂરિયાત માટે તરત લખો :

જીવન સાહિત્ય મંદિર

૪૦૪, કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ-૨.

ગાંધી રોડ, અમદાવાદ.

દરેક ગૃહ તેમજ લાયબ્રેરીની શોભારૂપ પુસ્તકો

જેહાંગીર કરાણીવાળી નવી અરેબિયન નાઇટ્સ

પુસ્તક ૧ હું અને બીજું-૧૫૫ ચિત્રો સાથે ૮૫ વાર્તાઓ ૬૦૦ પાનાં બન્ને
પુસ્તકો સંપૂર્ણ વોલ્યુમ. કિં. રૂ. સાત.

મધુક લુટારો ચાને જંગલનો શાહ

સાત વાર્તાઓ ૪૬ ચિત્રો સાથે કિં. રૂ. ૧-૮-૦.

ગુલશામનું “ ખેત-કોટક ”

આપ જો કોઈ દિવસ હસતા ન હો તો પણ આ પુસ્તક તમને જરૂર હસાવશે.
૧૫૬ ચિત્રો, રમુજી કથાઓ સાથે કિંમત રૂ. એક

અમીરઅલીની આત્મકથા

બે ભાગમાં ૬૦૦ પાનાં - બન્ને ભાગના કંટના રૂ. ૩)
કોના પરાક્રમોનાં રસીલાં વર્ણન સાથે - આગલા વખતનાં હિન્દમાંની વ્યવસ્થા
અને સુસાક્ષીની વીગતો સાથે, તેઓના બહાદુરી બચો તેમજ ઘાતકી
કાથોનું વર્ણન વાંચતાં ઘણું લાજવાનું મળશે.

વધુ પુસ્તકો માટે સુચીપત્ર મંગાવો :

જેહાંગીર બી. કરાણીના છાકરાઓ

પુસ્તકો વેચનાર, પ્રગટ કરનાર અને છાપનાર,
બેરામલ મેનશન, સર ફીરોજશાહ મહેતા રોડ, કોટ-સુબઈ.

વાંચનાલયની શોભારૂપ નવલકથાઓ

ગુણવંતરાય આચાર્યની અપૂર્વ નવલકથાઓ	સૌરિન્દ્ર મુખોપાધ્યાયની નવલકથાઓ સંગ્રહ	હારિય સાહિત્ય આલીયા બોરી
કોરી કિતાબ ૨-૮	શ્રીમતિ શૈલ ૩-૮	હસદસાદ ૩-૮
ભસ્મંગના ૩-૨૨	અરુણીકાર ૪-૦	ગાંધાને બંધારો ૪-૦
જતનનો સાદ ૪-૦	પાપાણ ૩-૮	આવંઠના ઝોધ ૪-૦
કોણ ગુનેગાર ૨-૦	ગૃહસ્થાન ૩-૦	વ્યંગ વિનોદ ૩-૮
વિરાદનો લગ્નો ૩-૮	સુક્ત ૪૫૫ ૩-૮	મુખ મલકાદ ૪-૦
મુંઢવતા મશી ૩-૮	નારી ૩-૦	મંરતકુદીર ૩-૮
નિવેશિતા ૪-૦	લાલ માટીનો રસ્તો ૩-૮	હાસ્ય મોતી ૩-૮
ભગવો નેલો ૩-૦	નિરૂપમા ૩-૦	હાસ્ય વિલાસ ૪-૦
અલ્લા બેલી ૨-૦	સાહસિકા ૩-૮	બાળોપધોળી સાહિત્ય
પૂર્વજોના પાપે ૩-૮	—: તૈયાર થાય છે:—	આટીમીઠી બાલપાતો ૧-૦
તરંગ ૩-૮	દરદી — માયા	બહાદુર બેટો ૨-૦
		બાળકોનું હિન્દુતાન ૩-૮

રાષ્ટ્રિય સાહિત્ય	ઘંતર : નવલકથા ને નવલિકાઓ
ક્રમશઃ ૪. સપા	ગામને ડાંધે ૩-૮
સ્વતંત્ર ભારત ૧-૦	તથાસંગ ૩-૦
આપણું ઘર ૫-૦	ક્રાંતિની ડાલરી ૩-૦
વેપાર ને જાણિત્ય ૪-૪	નંપના ૩-૦
જી. બચાવના ખું ૨-૮	ગામધણી ૨-૮
શબ્દિય ઉલોનો ૨-૮	વિજેતા ૨-૦
ઝો. ૫૧ બોધાર ૨-૮	અદરશ માનવી ૩-૮
સ્વાધિનતાના પથ ૧-૦	બિંદુ ૧-૮
ધરાન ૧-૦	નકિતા ૧-૮
સ્વરાજ ને સંસ્કૃત ૧-૦	સંહાર ૨-૮
સમિતવાદ ને ઇશ્વર ૩-૦	મમતા ૩-૦
	કિરનાદ ૨-૮
	રૂપકોશ ૫-૧૨
	રૂપરાણી ૪-૦
	કથાવલિ ૩-૦
	પ્રથમ આપાદ ૨-૦
	મહુરજની ૨-૮
	નારીપૂજા ૨-૮
	આટીમીઠી બાલપાતો ૧-૦
	શ્રી અને પુરુષ ૨-૮
	સંતતિના સર્જન પછી ૨-૮

નવયુગ પુસ્તક ભંડાર :

રાજકોટ :

ગુરુસેલમ
પન્ડીરામ

કાઠિયાવાડ

પુસ્તકાલય સ. સ. મંડળ લિ. પા. બા. નં. ૧૦, વડોદરા